



АННОТИКН ВІВАГОДНІКН  
КАРТОМ





ΙΩΑΝΝΟΥ Γ. ΜΑΝΩΛΙΚΑΚΗ

13, 25, 49, 56, 81, 93

# Ο ΓΟΛΓΟΘΑΣ

---

# ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

---

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ  
70 ΧΑΛΙΔ  
ΑΡΙΘΜΟΣ 4919  
Χρονιά 24.3.49-53  
Εκδόσεις *Δημοτική*  
Απο. 900 *Κων. Μαν.*



ΑΘΗΝΑΙ, 1951



## ΑΦΙΕΡΩΜΑ

“Ένα καινούργιο βιβλίο για την Κρήτη. Για τον πόλεμο, τους αγώνες, τις δυσίες και την παλληκαριά των Κρητικών. “Ένα ακόμη μέσα στα τόσα που έχουν κυκλοφορήσει και στα όσα πρόκειται να έκδοθουν στο μέλλον. Τί φιλοδοξίες έχει; Να κάμη Ιστορία; Να τραγουδήση τις παλληκαριές; Να μοιρολογήση την Κρητική λεβεντιά; Τίποτε άπ’ αυτά. “Η καινούργια έποποιία των Κρητικών δέν βρήκε ακόμη ούτε τον Ιστορικό της έκείνο που θα την άναλύση βαθύτερα και θα την τοποθετήση ψηλά στην προωρισμένη και γραμμένη άπό τή μοίρα θέση της, ούτε και τον ποιητή που θα ψάλη τα όσα γίνηκαν στις πόλεις, στα χωριά και στις κακοτράχαλες μαδάρες τής Μεγαλονήσου. “Η Κρητική λεβεντιά δέν βρήκε ακόμα ούτε τον “Ηρόδοτο μά ούτε και τον “Ομηρό της. Γι’ αυτό τó βιβλίο μου δέν έρχεται να ψάλη ούτε και να Ιστορήση. “Έρχεται να ξαναφέρη στή μνήμη όλων μερικά πράγματα που δέν πρέπει να ξεχαστούν ποτέ. Και δέν έχει παρά μόνο αυτή τή φιλοδοξία.

“Άπό την πολυσέλιδη Ιστορία τής τελευταίας δεκαετίας που γράφτηκε στην Κρήτη δέν περιλαμβάνει παρά έλάχιστες σελίδες. Μπορεϊ να μñν έχουν οι σελίδες αυτές την άκρίβεια του Ιστορικού άναγνώσματος και την τελειότητα του λογοτεχνήματος. Μά έχουν την είλικρίνειά των, και τολμώ να περιαιτολογήσω, κάθε μιá είναι γεμάτη θαυμασμό και άγάπη για τους νέους άνδρες που χάθηκαν άντικρύζοντας τó θάνατο μπροστά στα έκτελεστικά άποσπάσματα ή πολεμώντας με τó ντουφέκι στο χέρι, για τις γυναίκες που θρηνούν ακόμη τους άγαπημένους των, για τα παιδιά που όρφάνεψαν.

“Ο χάρος με τή μορφή του σιδερόφρακτου χιτλικού στρατιώτη πέρασε άπό τó νησί μας, έμεινε τέσσερα όλόκαιρα χρόνια και καθώς λέει τó δημοτικό μας άφου: « Διαγούμισε τις γενιές... “Έκαμε μάνες δίχως γιούς, γυναίκες δίχως άντρες... ». Σε όλους αυτούς που άποτελούν την μακριά σειρά των Κρητικών νεομαρτύρων άφιερώνεται τó βιβλίο αυτό.

“Ι. Γ. Μανωλικάκης





ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ  
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

**Ο ΠΟΛΕΜΟΣ**

ΧΑΝΙΩΝ





Η ΜΕΓΑΛΗ ΜΑΧΗ βρισκόταν πρὸς τὸ τέλος της. Τὰ γερμανικὰ στρατεύματα πού εἶχαν συντρίψει ἢ παρακάμψει τὶς ἀμυντικὰς θέσεις τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ νησιοῦ τραβοῦσαν βιαστικὰ πρὸς τὴν Παληοχώρα γιὰ νὰ ἀποκόψουν τὴν ὑποχώρησιν τῶν Βρεττανῶν. Εἶχαν ξεκινήσει ἀπὸ τὸ Μάλεμε. Πέρασαν τὰ κακοτράχαλα Σεληνιώτικα βουνά, συγκρούσθησαν σὲ ὁλοήμερη μάχη στὰ Φλώρια καὶ τώρα βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὴν Κάνδανο μπλεγμένα σὲ μιὰ μάχη πού ἄρχισε τὸ πρωὶ καὶ συνεχίζεται ἀκόμη μὲ τὴν ἴδια ἔντασιν. Οἱ κάτοικοι τῶν γύρω χωριῶν ταμπουρωμένοι στὸν ἔλαιώνα καὶ τοὺς λοφίσκους πού εἶνε, πάνω ἀπὸ τὴν κωμόπολιν προσπαθοῦν νὰ κόψουν τὸ δρόμον τῶν Γερμανῶν πρὸς τὶς νότιες ἀκτὲς. Εἶνε μεσημέρι πιά κι' ὁ ἀγὼνας συνεχίζεται τὸ ἴδιον πεισματωμένος ὅπως καὶ τὸ πρωί. Τὰ γερμανικὰ ἀεροπλάνα τριγυρίζουν καὶ πολυβολοῦν ἀλύπητα τοὺς κουρασμένους καὶ τσακισμένους ἀπὸ τὸ λιοπύρι τοῦ πρώιμου καλοκαιριοῦ ὑπερασπιστὰς τῆς κρητικῆς γῆς.

Ἡ Κάνδανος βρίσκεται λίγο πρὸς τὸ σημεῖον, πού διεξάγεται ἡ μάχη. Ἡ πλούσια κωμόπολιν φαίνεται σὰν νὰ ἔχη ἀπονεκρωθῆ. Μιὰ ἀπόλυτη ἡσυχία βασιλεύει. Οἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιὰ ἔχουν ἀπομακρυνθῆ πρὸς τὰ ὄρεινά, μακριὰ ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ὁδικὴ ἀρτηρία. Δὲν ἔμειναν παρὰ λίγοι γέροι καὶ κάμποσες γρηές. Καθῶς καὶ μερικὲς κοπέλλες, πού ζώστηκαν τὰ ἄρματα καὶ μετέχουν στὸν ἀγῶνα.

Κατὰ τὸ μεσημεράκι μιὰ μικρὴ ομάδα ξεκίνησε ἀπὸ τὴν ἄκρην τῆς μικρῆς πόλης καὶ τράβηξε πρὸς τὰ σημεῖα, πού βρίσκονταν οἱ Κρήτες μαχητὰς, γιὰ νὰ τοὺς φέρῃ νερὸ καὶ τροφίμα. Τὰ ἀεροπλάνα μόλις τὴν εἶδαν ἄρχισαν νὰ τὴν καταδιώκουν καὶ νὰ τὴν πολυβολοῦν. Οἱ αὐτοσχέδιοι αὐτοὶ «σιτιστὰς» ἀναγκάστηκαν νὰ φυλαχτοῦν καὶ καλυπτόμενοι ἀπὸ βράχον σὲ ληόδεντρο καὶ ἀπὸ πέτρα σὲ σκινάρι προσπαθοῦν νὰ φτάσουν ὡς τὰ ἀκραῖα σημεῖα τοῦ μικροῦ σὲ ἔκτασιν μετώπου. Καὶ τότε ἀκριβῶς συνέβη τὸ περιστατικὸν πού μᾶς ἀφηγήθηκα.

Δυὸ γυναῖκες καὶ ἓνας ἄντρας φορτωμένοι μὲ νερὸ καὶ ψωμί πέρσαν ἀπὸ ἓνα σπιτάκι στὴν ἄκρην τῆς Κανδάνου καὶ βιάστηκαν νὰ

κρυφτοῦν κάτω ἀπὸ τὴν πράσινη κληματαριά του, γυρεύοντας νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὸ ἀεροπλάνο πού τοὺς κατεδίωκε. Μόλις πέρασαν τὴ μισάνοιχτη αὐλόπορτα ἀντίκρυσαν στὸ «πεζούλι» νὰ κάθεται ἕνας ἐνενηντάρης, ἀπόμαχος τῶν Κρητικῶν ἀπελευθερωτικῶν ἀγώνων καὶ νὰ καθιζή μετὰ μιὰ δόλμπια ὑπομονὴ ἕνα παλιοτούφεκο, ἀπομεινάρι ποιὸς ξέρει ποιῶς περασμένης ἐποχῆς. Ἦταν ἕνα σκουριασμένο γκρᾶ πού εἶνε ζήτημα ἂν ἔρριχνε στὰ 50 μέτρα.

— Γιὰ ποῦ εἰτοιμάζεσαι;

— Θὰ πάω πέρα, νὰ πολεμήσω.

— Μὲ τουτηνὲ τὴν παλιοσκουριά;

— Ναῖσκει.

— Δὲν φοβάσαι τὸ Θεό! Ἄφησε τὸ τουφέκι καὶ ἔλα νὰ πᾶμε «ψωμί» καὶ νερὸ στοὺς ἄντρες πού πολεμᾶνε.

— Ἐγὼ «νεφέρι» δὲν γίνομαι. Θὰ πάω καὶ θὰ τὴν ἀνάψω νιοῦς!

\* \* \*

Ἐκεῖνοι, πού μᾶς ἀφηγήθηκαν τὸ περιστατικό, μᾶς λένε καὶ τὴ συνέχειά του. Σὲ λίγο ὁ γεροντᾶκος ξεκίνησε σκυφτὰ καὶ συρτὰ πρὸς τὴ μάχη. Μὲ τὸ ἕνα χέρι ἀκουμποῦσε στὴ μαγκουρίτσα του καὶ μετὰ τὸ ἄλλο κρατοῦσε τὸ σκουριασμένο «γκραδάκι» του. Πήγαινε ἐκεῖ πού τὸν τραβοῦσε ἡ μοῖρα του. Εἶχεν ἀνασηκώσει τὴ βράκα του ὅπως καλὴ ὥρα μιὰ φορά, ὅταν ἀκολουθοῦσε τὸν Σκαλίδη ἢ τὸν Χατζημιχάλη - Γιάνναρη. Μόνο πού τὰ βήματά του δὲν εἶχαν ἐκεῖνη τὴν ἀλαφράδα, πού τοῦδιναν ἄλλοτε τὰ νιάτα. Τὸ ἀπόγεμα, ἀργά, ξαναφάνηκε νὰ γυρίζη στὸ χωριό του. Δὲν κρατοῦσε πιά τὸ παλιοτούφεκό του, μὰ ἕνα καινούργιο γερμανικὸ Μάουζερ. Τὴν εἶχε «ἀνάψει» σὲ κάποιον ἀλεξιπτωτιστὴ καὶ τοῦχε πάρει τὸ ὄπλο του! Μὰ δὲν ἔχει καὶ τόση σημασία τὸ ἀποτέλεσμα αὐτό. Ὁ ἐνενηντάρης ἀγωνιστὴς τῆς Κανδάνου μποροῦσε καὶ νᾶχε πέσει στὴ μάχη. Νᾶχε μείνει ἐκεῖ στὰ χῶματα τοῦ χωριοῦ του καὶ νὰ πότιζε μετὰ τὸ αἷμα του τὴ γῆ πού τόσες φορές εἶχεν ὀργώσει. Τὸ ἀποτέλεσμα δὲν ἔχει σημασία, ὅσο τὸ γεγονός αὐτὸ καθ' ἑαυτό. Ἔνα ἀπὸ τὰ πολλὰ πού συνέβηκαν τότε στὴν Κρήτη κατὰ τὴν διάρκειά τῆς Μεγάλης Μάχης, τῆς μεγαλύτερης καὶ ἐπικώτερης, ἀπ' ὅσες ἀναφέρει ἡ Ἱστορία τοῦ νησιοῦ.

**Βασιλεύς και Κυβέρνηση κατεβαίνουν στην Κρήτη για να συνεχίσουν τον πόλεμο.—Οι πρώτες προσπάθειες της Έλληνικής Κυβερνήσεως για την αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων που γίνονται μέσα σε συνεχείς βομβαρδισμούς.—Τα Έλληνικά στρατεύματα και οι Κρήτες άοπλοι.—Η αναβλητικότητα των Βρεττανών.—Το επεισόδιο Τζανακάκη—Φράμππεργκ.**

Ἡ Μάχη τῆς Κρήτης, ἡ μεγάλη ἐκείνη σύγκρουση τῶν ψυχῶν μετὰ τὸν χάλυβα, δὲν ἀρχισε ὅπως συνηθίζουν νὰ λένε καὶ νὰ γράφουν τὸ πρῶτὸν τῆς 20ῆς Μαΐου 1941. Εἶχεν ἀρχίσει πολὺ πρὶν. Ἡ πτώση τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν δὲν σημαίνει παρὰ τὴν ἔναρξιν τῆς τελευταίας καὶ τραγικώτερης φάσεώς της ποὺ κράτησε δέκα ὀλάκαιρα μερόνυχτα.

Ἡ μεγάλη μάχη στὴν πραγματικότητα ἀρχίζει ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ κατέβηκαν στὴν Κρήτη ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος καὶ ἡ ὑπὸ τὸν Ἐμμανουὴλ Τσουδερό ἐθνικὴ κυβέρνησις. Τὰ διαγγέλματα ποὺ ἀπηύθουναν πρὸς τὸν Ἑλληνικὸ λαὸ κατὰ τὴν ἀναχώρησίν των ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Πρωθυπουργὸς δὲν ἄφηναν καμμιά ἀμφιβολία πῶς κατέβαιναν στὴν Κρήτη γιὰ νὰ συνεχίσουν ἐκεῖ, ἀπὸ τὸ τελευταῖο ὄχυρὸ τοῦ ἔθνους, τὸ νεώτερον Ἑλληνικὸ ἔπος ποὺ εἶχεν ἀρχίσει τὰ ξημερῶματα τῆς 28ῆς Ὀκτωβρίου.

«Τὰ σκληρὰ πεπρωμένα τοῦ πολέμου, εἶπεν ὁ Βασιλεὺς ἀπευθυνόμενος πρὸς τὴν σκληρῶς δοκιμαζομένην Ἑλληνικὴν ψυχὴν, ἀναγκάζουν ἡμᾶς σήμερον, ὅπως ὁμοῦ μετὰ τοῦ Διαδόχου τοῦ θρόνου καὶ τῆς νομίμου κυβερνήσεως τῆς χώρας ἀπομακρυνθῶμεν ἐξ Ἀθηνῶν καὶ μεταφέρωμεν τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους εἰς Κρήτην, ὁπόθεν θὰ δυνηθῶμεν νὰ συνεχίσωμεν τὸν ἀγῶνα, τὸν ὁποῖον ἡ θέλησις τοῦ ἔθνους ὀλοκλήρου καὶ τοῦ καθήκον τῆς περιφρουρήσεως τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ἀκεραιότητος τῆς χώρας ἐπέβαλεν ἡμῖν νὰ ἀναλάβωμεν μετὰ τὴν ἀπρόκλητον ἐπιθεσιν, ἣν ὑπέστημεν ἐκ μέρους δύο αὐτοκρατοριῶν.

»Ἡ θελήσις ἡμῶν, τῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ποικιλοτρόπως διατρανωθεῖσα μέχρι σήμερον, προϋπέθετε τὴν μέχρις ἐσχάτων ἀντίστασιν τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων, ἅτινα παρὰ τὸν ἄνισον ἀγῶνα, ἰδίως μετὰ τὴν Γερμανικὴν εἰσβολὴν εἰς τὰ ἐδάφη μας, πεισμονῶς ἠγωνίσθησαν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἔχοντα συνεπίκουρα καὶ τὰ Βρεττανικὰ στρατεύματα, τὰ ὁποῖα ἔσπευσαν εἰς βοήθειάν μας, καὶ τὰ ὁποῖα λαμπρῶς ἠγωνίσθησαν καὶ ἀγωνίζονται ἀκόμη ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς γῆς ὑπὲρ μιᾶς δικαίας ὑποθέσεως.

»Τὰ στρατεύματα ἡμῶν ἐξηντλημένα ἐκ τοῦ τραχέος καὶ νικηφόρου πολέμου τὸν ὁποῖον διεξήγον ἐπὶ ἕξ μῆνας ἐναντίον κατὰ πολὺ ἰσχυροτέρου ἐχθροῦ, γράψαντα τὰς ἐνδοξότερας σελίδας τῆς στρατιωτικῆς ἡμῶν ἱστορίας, ἐσυνέχισαν τὸν κατὰ τῆς Γερμανίας ἀγῶνα μετ' ἀφαντάστων ἡρωϊσμῶν.

»Ἄγνοοῦμεν ἀκόμη ὑπὸ ποίας συνθήκας ἐπακριβῶς εὔρεθεις ὁ

στρατός τῆς Ἡπείρου ὑπέγραψεν ἀνακωχὴν μετὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐν ἀγνοίᾳ ἡμῶν, τοῦ Ἀρχιστρατήγου καὶ τῆς Κυβερνήσεως. Ἡ πράξις αὕτη κατ' οὐδὲν δεσμεύει τὴν ἐλευθέραν βούλησιν τοῦ ἔθνους, τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Κυβερνήσεως, ἡ ὁποία συνίσταται εἰς τὴν συνέχισιν τοῦ ἀγῶνος δι' ὅλων τῶν ὑπολειπομένων ἡμῖν δυνάμεων πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν ὑπᾶτων Ἐθνικῶν συμφερόντων.

Ἐποχρεωμένοι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον νὰ μεταβῶμεν εἰς Κρήτην, δὲν τὸ πράττομεν ἢ μὴ ἵνα ἐλευθέρως καὶ ἀπὸ ἐλευθέρας Ἑλληνικῆς γῆς τελικῶς συνεχίσωμεν τὸν κατὰ τῶν εἰσβολῶν ἀγῶνα μέχρι τῆς ὁριστικῆς νίκης, ἥτις καὶ θὰ ἐπιβραβεύσῃ πλήρως τὰς μεγάλας θυσίας τοῦ ἔθνους.

Ἐμὴ ἀποθαρρύνεσθε Ἕλληνες, οὐδὲ κατὰ τὴν ὀδυνηρὰν αὐτὴν στιγμήν μὴν τῆς ἱστορίας μας. Θὰ εἶμαι πάντοτε μετὰ ὑμῶν. Τὸ δίκαιον τοῦ ἀγῶνος μας καὶ ὁ Θεὸς θὰ βοηθήσῃ ὅπως ἐπιτύχωμεν δι' ὅλων τῶν μέσων τὴν τελικὴν νίκην παρὰ τὰς δοκιμασίας, τὰς θλίψεις, τοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποίους ἀπὸ κοινοῦ ἐδοκιμάσαμεν καὶ θὰ δοκιμάσωμεν ἐν τῷ μεταξύ. Μείνετε πιστοὶ εἰς τὴν ἰδέαν μιᾶς ἡνωμένης, ἀδαιρέτου, ἐλευθέρας πατρίδος. Ἐντείνετε τὰς θελήσεις σας. Ἀντιτάξτε τὴν Ἑλληνικὴν σας ὑπερηφάνειαν κατὰ τῆς ἐχθρικῆς βίας καὶ τῶν ἐχθρικῶν δολεασμῶν. Θαρρεῖτε, αἱ καλαὶ ἡμέραι θὰ ἐπανέλθουν. Ζήτω τὸ ἔθνος».

« Εἰς τὴν τὸσον σκληρὴν ἀλλὰ καὶ τὸσον μεγάλην στιγμήν, ἀρχίζει τὸ διάγγελμά τοῦ πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν ὁ Ἐμμαν. Τσουδερός, κατὰ τὴν ὁποίαν, ἀναχωρῶ εἰς Κρήτην μετὰ τοῦ ἡρωϊκοῦ βασιλέως τῆς χώρας, ἀνταξίου Συμβόλου τοῦ Μεγάλου Ἀγῶνος, τὸν ὁποῖον συνεχίζει τὸ ἔθνος, αἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωσιν νὰ εἰπῶ ὅτι εἶμαι ἀληθῶς ὑπερήφανος διὰ τὴν ἔθνικὴν αὐτὴν πολιτικὴν πράξιν ἢ ὁποία συμβολίζει κατὰ τὸν πληρέστερον τρόπον τὴν ἀκαμπτον ἑλληνικὴν ψυχὴν καὶ διαδηλώνει τὴν σταθερὰν θέλησιν ὅλων μας νὰ μὴ ὑποταχθῶμεν εἰς τὴν ἐπιδρομήν.

Ἄμυνόμεθα κατὰ μιᾶς ἀδίκου ἐπιθέσεως, ἀλλὰ καὶ πρωτοφανοῦς ἀτιμίας, ὁποία εἶναι ἢ ἐναντίον μας ἐκ τῶν ὠτῶν ἐπίθεσις μιᾶς αὐτοκρατορίας ἑκατὸν ἑκατομμυρίων, διὰ νὰ σώσῃ τὴν ἄνανδρον σύντροφον αὐτῆς, τὴν ὁποίαν εἶχομεν νικήσει.

Ἀπὸ τὰς δοκιμασίας τοῦ τραχυτάτου αὐτοῦ ἀγῶνος κατὰ τῆς φυλῆς μας, τὸν ὁποῖον ἀποδοκιμάζουν καὶ βδελύσσονται πάντες, οἱ ψυχικῶς ἄνθρωποι καὶ ἐλεύθεροι λαοὶ τῆς γῆς, θὰ ἐξέλθωμεν Νικηταί, Δοξασμένοι, καὶ Μεγαλωμένοι. Ἡ ἠθικὴ δύναμις τῆς χώρας μας οὐδέποτε ἄλλοτε ἔφθασεν εἰς τὸ ὕψος τῆς τῆς σημερινῆς.

Ἡ ἄνευ ἐξουσιοδοτήσεως ὑπογραφείσα μὲ τοὺς Γερμανοὺς στρατιωτικὴ ἀνακωχὴ εἶναι φαίνεται βεβιασμένη πράξις κοπώσεως, δικαιολογημένη ὕστερα ἀπὸ ἄνισον ἀλλὰ νικηφόρον ἐξάμηνον ἀγῶνα, καὶ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς συντριπτικῆς πίεσεως, τὴν ὁποίαν ὁ αὐτὸς ἐχθρὸς ἤσκησε κατὰ τοῦ γενναίου στρατοῦ μας. Ὁ ἀγὼν εἶναι γεμάτος ἀπὸ ὕλικας καταστροφὰς καὶ ἀπὸ ἀνδρα πλῆγματα κατὰ τῶν ἀμάχων.

Αἱ ζημίαι δὲν πτοοῦν γενναίους ἀνθρώπους. Αὐτὲς ἀποκαθίστανται καὶ θὰ ἀποζημιωθοῦν. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες θὰ συμμερισθῶμεν τὰς ζημίας καὶ θὰ τὰς διανεμῶμεν μὲ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι θὰ τὰς ὑποστοῦν.

Τοῦτο εἶναι ἱερὰ καὶ ἀπαράβατος ὑποχρέωσις.



Τὰ λιμάνια καὶ οἱ στρατιωτικοὶ στόχοι τῆς νήσου δέχτηκαν ἐπὶ ἓνα ὀλόκληρο  
 μῆνα χιλιάδες βόμβες. Οἱ καταστροφές ἦταν τεράστιες παντοῦ. Στὴν εἰκόνα ἡ  
 ναυτικὴ καὶ στρατιωτικὴ βάση τῆς Σούδας σὲ ὥρα ποῦ βομβαρδίζεται ἀπὸ τὰ  
 Γερμανικὰ ἀεροπλάνα.

Καρτερείτε. Ἔτσι αὐξάνουν τὰ ἠθικά κέρδη τῆς χώρας, διὰ τῶν ὁποίων σύντομα θὰ ἀναγερθῆ, ἡ Νέα Μεγάλη Ἑλλάς. Τὰ ἔθνη τὰ ὁποῖα τηροῦν τὴν τιμὴν τῶν καὶ σέβονται τὰς φιλικὰς τῶν ὑποχρεώσεις ἀποκοτῶν τίτλους ἐξυπηρετοῦντας τὰ συμφέροντά των. Οἱ τίτλοι μας αὐτοὶ εἶναι γραμμένοι μὲ αἷμα καὶ περιγράφουν θυσίας καὶ ὑπερτάτους ἡρωϊσμούς. Ὁφείλομεν νὰ τοὺς σεβασθῶμεν καὶ νὰ τοὺς περιφρουρήσωμεν.

Νὰ εἰσθε βέβαιοι ὅτι γρήγορα ξημερώνει λαμπρὰ Ἑθνικὴ Ἡμέρα ἢ μεγαλυτέρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ».

Βασιλεὺς καὶ κυβέρνησις συνεχιστὲς τῶν ἱερῶν παραδόσεων τῆς φυλῆς καὶ τῶν συμφωνιῶν πού ἐδέσμευαν τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν δεινὰ ἐπίσης δοκιμαζομένη ἐκείνες τὶς ὥρες Μεγάλη Βρετανία, κατέβαιναν στὴν Κρήτη—τὴν αἰώνια ἔπαλξη τῶν ἐθνικῶν ἐξορμήσεων—γιὰ νὰ πολεμήσουν τὶς φάλαγγες τοῦ Ναζισμοῦ πού εἶχαν ξεχυθῆ στὴ χώρα ἀπλώνοντας παντοῦ τὸ «κακὸ καὶ σκοτεινὸ μεσονύχτιο» τῆς σκλαβιάς. Ὁ πόλεμος δὲν εἶχε τελειώσει. Ἀπλῶς μετατοπιζόταν στὴ μεγαλόνησο. Καὶ ἡ μάχη τῆς Κρήτης ἀρχίζει ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν ἡμέρα τῆς ἐγκαταστάσεως τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Κυβερνήσεως στὴ νῆσο.

Τὸ Γερμανικὸ ἀρχηγεῖο πληροφορημένο ἄριστα ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή γιὰ ὅλα αὐτὰ, γιὰ τὶς προθέσεις τῆς Ἑθνικῆς ἡγεσίας, γιὰ τὴν ἀποφασιστικότητα καὶ τὸ ἀκμαῖο ἠθικὸ τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, θέλησε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή, καὶ πρὶν ἀκόμη ἡ κυβέρνησις ἐγκατασταθῆ στὴ νῆσο, νὰ ἐπιδείξῃ τὸν συντριπτικὸ ὄγκο τῶν δυνάμεων του καὶ νὰ πλήξῃ τὸ πνεῦμα τῆς θυσίας καὶ τῆς ἀντιστάσεως πού ἐπικρατοῦσε στὴν Κρήτη.

Τὰ σμήνη τῶν γερμανικῶν βομβαρδιστικῶν καὶ καταδιωκτικῶν ἀεροπλάνων ἀλώνιζαν τὸν οὐρανὸ τῆς Κρήτης καὶ οἱ ἀλλεπάλληλοι καθημερινοὶ βομβαρδισμοί, ἔστω κι' ἂν στὴν ἀρχὴ εἶχαν γιὰ στόχο μόνον στρατιωτικὰ σημεῖα, δὲν ἀπέβλεπαν παρὰ στὸ πῶς θὰ συντρίψουν τὴν ψυχὴ τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς νήσου.

Ὁ ΠΡΩΤΟΣ μεγάλος ἀεροπορικὸς βομβαρδισμὸς τῶν Γερμανῶν—σημάδι ἀδιάφευστο καὶ σαφῆς προειδοποίηση πῶς ἡ Κρήτη περιλαμβάνονταν στὸ γενικὸ ἐκστρατευτικὸ σχέδιο τῆς στρατιᾶς τοῦ Λιστ—ἐκδηλώθηκε στὶς 20 Ἀπριλίου τὴν ἡμέρα τοῦ τραγικοῦ γιὰ ὅλους τοὺς Εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς Πάσχα τοῦ 1941. Ἐκεῖνο τὸ μεσημέρι τὰ Γερμανικὰ ἀεροπλάνα ἐπέδραμαν στὴν Κρήτη καὶ σφουροκόπησαν μὲ τὶς βόμβες των τὸ λιμάνι τῆς Σούδας καθὼς καὶ διάφορα ἄλλα στρατιωτικῆς σημασίας μέρη. Τὰ ἀποτελέσματα τοῦ βομβαρδισμοῦ αὐτοῦ ἦταν ἀσημαντὰ καὶ οἱ ζημιές ἐλάχιστες. Κανένα ἀπὸ τὰ τόσα πολεμικὰ καὶ ἐμπορικὰ καράβια, τὰ Ἑλληνικὰ καὶ τὰ Ἑγγλέζικα, πού βρισκόταν στὸ λιμάνι δὲν ἐπλήγη. Οἱ Γερμανοὶ ἄρχισαν τὴν ἐπίθεσή τους μὲ μιὰ ἀποτυχία. Πάντως ἡ ἀρχὴ εἶχε γίνῃ. Καὶ τὶς ἐπόμενες μέρες οἱ καθημερινοὶ σχεδὸν βομβαρδισμοὶ τῶν στρατιωτικῶν στόχων τῆς νήσου δὲν εἶχαν καλλίτερη τύχη. Τὶς περισσότερες φορές, δὲν ἐπέφεραν καμμιά, ἢ ἔφεραν ἐλάχιστες καταστροφές.

Δεκαπέντε ὅμως μέρες πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν οἱ ἀεροπορικὲς ἐπιδρομὲς τῶν Γερμανῶν προσέλαβαν ξεχωριστὴ σφοδρότητα καὶ ἀγριότητα. Ἔνας συνεχῆς βομβαρδισμὸς ἀπὸ δεκάδες ἀεροπλάνα πού κρατοῦσε νύχτα καὶ μέρα, πού παρέλυσε τὶς συγκοινωνίες καὶ ὑπεχρέωσε τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων ν' ἀφήσουν καὶ πάλι



τά σπίτια των και να ζητήσουν καταφύγιο σε ασφαλέστερα μέρη της υπαίθρου.

Οι αεροπορικές αυτές επιθέσεις μαζί με τις τεράστιες καταστροφές έφεραν και ένα άλλο ούσιαστικό αποτέλεσμα. Άνεκοφαν σημαντικά τη μεγάλη προσπάθεια αναδιοργάνωσης των Έλληνικών ενόπλων δυνάμεων που είχε αρχίσει η Κυβέρνηση Τσουδερού.

**ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΑ** η Έθνική Κυβέρνηση που είχε σχηματισθί μόλις πριν τρείς μέρες, με σκοπό να συνεχίση τόν άγώνα ως τό τέλος, από τις πρώτες μέρες της έγκαταστάσεώς της στην Κρήτη κατέτεινε τις προσπάθειές της, προς την όργάνωση μιάς αξιόμαχης Έλληνικής στρατιωτικής δυνάμεως που έπρόκειτο να άποτελεσθί από Κρήτες πολεμιστές και από μερικές χιλιάδες στρατιωτών που μετά την έκδηλωση της Γερμανικής επιθέσεως κατά της Ελλάδος τό Έλληνικό Έπιτελείο Στρατού είχε άποστείλει στην Κρήτη από τά Κέντρα Εκπαιδύσεως Πελοποννήσου. Ήταν όκτώ τάγματα πεζικού που τά άποτελούσαν στρατιώτες των νεωτέρων κλάσεων 1940β και 1941, Μακεδόνες, Θράκες, Πελοποννήσιοι, Αθηναίοι και Πειραιώτες. Έκατοντάδες από αυτούς έμειναν για πάντα στην Κρήτη νεκροί του σκληρού άγώνα στον όποιο έλαβαν μέρος από την πρώτη στιγμή. Η άποστολή των ταγμάτων αυτών είναι προς τιμήν του ΓΕΣ που άπεδείχθη πώς σ' έκεινες τις δύσκολες ώρες που περνούσε η χώρα προέβλεψε ότι η Γερμανική επίθεση, μιά και έκδηλώθηκε στην Ελλάδα, θα συνεχιζόταν και στην Κρήτη και δέν ήθελε ν' άφήση την τελευταία Έλληνική γωνιά χωρίς στρατό. Χωρίς έστω και τόν λίγο στρατό που τις τραγικές έκεινες μέρες και μέσα στην παραζάλη της ύποχωρήσεως μπορούσε να έξοικονομηθί και να μεταφερθί στην Κρήτη.

Με την μάχη της Κρήτης άσολήθησαν ως τώρα πολλοί ειδικοί και μή. Οι πλείστοι άπ' αυτούς δέν παρέλειψαν να διατυπώσουν κατηγορίες κατά του ΓΕΣ και του άρχιστρατήγου Α. Παπάγου, ότι δέν έστειλαν εγκαίρως στη νήσο την 5η Μεραρχία Κρητών, ή έστω άλλες έπαρκεις και έμπειρόπολεμες δυνάμεις. Οι κατηγορίες αυτές είναι τό λιγώτερο ύπερβολικές. Τό ΓΕΣ και ή τότε κυβέρνηση απέδιδαν μεγάλη σημασία στη συμμετοχή των Κρητών στον πόλεμο κατά των Ιταλών. Περίμεναν πολλά από τους Κρητικούς και οι τελευταίοι τά απέδωσαν. Οι έλπίδες της άγωνιζόμενης Ελλάδας προς τά παιδιά της μεγαλογήσου δέν διαφυσήθηκαν. Οι Κρήτες πολέμησαν παντού με ήρωισμό. Τό μαρτυρούν οι τεράστιες άπώλειές των. Σε μιά δύσκολη στιγμή ή Κρητική Μεραρχία κράτησε τό βάρος της έαρονής επιθέσεως των Ιταλών και τάβαλε πέρα παλικαριά.

Η δύναμη της 5ης Μεραρχίας που άποτελούσε την έφεδρεία των έθνικών ενόπλων δυνάμεων ήταν άπαραίτητη στο μέτωπο και δέν μπορούσε να γίνη λόγος για την μεταφορά της στην Κρήτη. Στο σημείο αυτό οι κατηγορίες που άπευθίνονται κατά του ΓΕΣ δέν μπορούν να σταθούν.

Ζήτημα έξ άλλου μεταφοράς της Κρητικής μεραρχίας στην Κρήτη θά μπορούσθι να προκύψη μετά την σύμπτυσή του μέτωπου. Δηλαδή μετά την Γερμανική επίθεση. Σχετικά ύπάρχουν όρισμένες πληροφορίες ότι προς στιγμήν ένα τέτοιο πράγμα αντιμετώπισθη και δόδθησαν έντολες να μετακινηθί ή μεραρχία προς την Πρέβεζα. Η μετακίνηση δέν ολοκληρώθηκε για πολλούς λόγους που δέν είναι του παρόντος. Άλλά και άν άκόμη ή μεραρχία έφθανε στην Πρέβεζα και πάλι ή μεταφορά της στην Κρήτη θά ήταν άδύνατη. Για να μεταφερθί ή μεραρχία στην ήπειρωτική Ελλάδα τις πρώτες μέρες του Νοεμβρίου 1940 χρειαόταναν κάπου 20 μεγάλα έμπορικά σκάφη και ισάριθμα πολεμικά. Μιά νηοπομπή δάκαρη που δέν ήταν εύκολο να σχηματισθί, μετά ή Γερμανική έκθεση.

Ότε ήταν έπίσης δυνατόν κατά τις ώρες έκεινες να σταλούν στην Κρήτη άλλες δυνάμεις έντός από τά τάγματα νεοσυλλέκτων. Ύψηλχαν άκόμη τότε έλπίδες πως κάπου θά μπορούσε να σταθεροποιηθί τό μέτωπο. Πώς κάπου θά κρατούσαμε τους Γερμανούς. Έτσι δέν μπορούσε να γίνη λόγος μεταφοράς μαχιμων άνδρών στην νήσο. Τά τάγματα νεοσυλλέκτων προσεφέροντο γιατί θά μπορούσαν να δολοκληρώσουν και την εκπαίδευσή των στη νήσο. Τό ΓΕΣ απέστειλε έναν από τους επιλέκτους επιτελικούς αξιωματικούς του, τόν ταγματάρχη Χρήστο Ι. Προυκάκη που ανέλαβε ή μεταφορά και την όργάνωση των τεσσάρων από τά όκτώ τάγματα στην Κρήτη και που έπαιξε ύστερα ένα σημαντικό ρόλο στο ζήτημα της αναδιοργάνωσης των Έθνικών δυνάμεων της νήσου και στον άγώνα που ακολουθήσε.

Άκόμη λιγώτερο, Μόλις να σταθί ή κατηγορία πως οι Κρήτες έφραπε να μείνουν

στό νησί των για την υπεράσισή του από ενδεχομένη επίθεση των Ἰταλῶν. Σὲ ὄρες πού ἡ Ἑλλάδα ἔδινε τὸ παρὸν της στὰ Ἀλβανικὰ βουνά. Δὲν μπορούσε νὰ λείπει ἡ Κρήτη. Δὲν θὰ τὸ ἀνέχονταν ποτὲ οἱ στρατευμένοι πολεμιστὲς της. Μιὰ ἀπόφαση πού θὰ τοῦς καθήλωνε στὴ νῆσο τους μακριὰ ἀπὸ τὴν φωτιά καὶ τὴν ἀντάρα τοῦ πολέμου θὰ προκαλοῦσε—χωρὶς καμμιὰ περιβολή—ἐπανάσταση.

Μετά τὴν μεταφορὰ τῆς Κρητικῆς μεραρχίας στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1940 τὸ ΓΕΣ φοβούμενο μιὰ Ἰταλικὴ ἐπίθεση κατὰ τῆς νῆσου καὶ ὕστερα ἀπὸ σχετικὴ συνεννόηση καὶ μὲ τις Βρετανικὲς ἀρχὲς τῆς Κρήτης προήλθε στὴν ἀπόφασή νὰ ὀργανώσει ἐκεῖ σώματα πολιτοφυλακῆς. Οἱ σχετικὲς εἰσηγήσεις ἔγιναν πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν καὶ τὸ τελευταῖο ἔξεδωκε διαταγὲς γιὰ τὴν συγκρότηση πολιτοφυλακῆς στὴν νῆσο. Τελικὰ ὅλη αὐτὴ ἡ κίνηση, πού σηματοῦται, εἶχε προχωρήσει ἀρκετὰ, ἀνεστάλη κατόπιν ἐπεμβάσεως τοῦ Ὑπουργεῖου Δημοσίας Τάξεως.

Ἡ πολιτικὴ σκοπιμότης ἐματάίωσε τὴν ὀργάνωση τῶν σωμάτων αὐτῶν πού θὰ μπορούσαν νὰ προσφέρουν ἀληθινὰ σημαντικὲς ὑπηρεσίαι στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀμυνα τῆς Κρήτης.

ΓΙΑ ΤΗΝ ἱστορία πρέπει νὰ ἀναφερθῆ εὐθύς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐδῶ πὼς ἡ προσπάθεια τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως στὴν Κρήτη γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν ἔθνικῶν δυνάμεων δὲν γινόταν χωρὶς ἀντιδράσεις. Οἱ παρεξηγήσεις δὲν ἔλλειψαν τότε ἀπὸ τὴν Κρήτη. Ἐκδηλώνονταν τακτικὰ τόσο ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ ὅσο καὶ τὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ. Οἱ Βρετανικὲς στρατιωτικὲς ἀρχὲς ἔδειχναν μιὰ περιεργὴ ἀρροπορία στὸν ἐξοπλισμὸ τῶν Ἑλληνικῶν μονάδων. Ἀκόμη ἔδειχναν καὶ μιὰ κάποια ἀναβλητικότητα στὴν ἀποδοχὴ τῶν ὑποδείξεων τῶν Ἑλληνικῶν στρατιωτικῶν ἀρχῶν.

Στὸ τέλος ἐπέμειναν καὶ ἡ διοίκηση ὅλων τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων πού βρισκόταν στὴν Κρήτη περιήλθε σ' αὐτούς. Ἀλλὰ οὔτε καὶ αὐτὸ δὲν ἐπετάχυνε τὸν πλήρη ἀνεφοδιασμὸ καὶ τὴν ἀνασύνταξη τῶν Ἑλληνικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων. Ἔτσι ὅταν ἀρχισε ἡ ἐπίθεση τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν οἱ Ἕλληνες στρατιῶτες ἔστεροῦντο σχεδὸν φυσιγγίων ἢ εἶχαν 10—15 καθένας πού ἐξαντλήθηκαν σὲ λίγη ὥρα καὶ ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα.

Οἱ Ἕλληνες στρατιωτικοὶ ἠγέτες πού δὲν εἶχαν παύσει ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή νὰ ζητοῦν συνεχῶς τὸν ταχὺ ἐφοδιασμὸ τῶν ἀνδρῶν τῶν, ὅταν ἀρχισε ἡ μάχη καὶ βρέθηκαν μέσα στὴν φωτιά τοῦ πολέμου χωρὶς πολεμοφόδια ὄχι μόνο ἕκαμαν νέες ἀλλεπάλληλες ἐκκλήσεις ἀλλὰ πολλὲς φορὲς ἔφθασαν καὶ μέχρι διαπληκτισμοῦ μὲ τοὺς ἀρμοδίους Βρεττανοὺς ἀξιωματικούς γιὰ νὰ πάρουν μερικὰ κιβώτια φυσιγγία. Καὶ δὲν πρέπει νὰ ἀγνοηθῆ πὼς ἀκριβῶς τὴν τρίτημέρα τῆς μάχης ὁ τότε Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Ἐμμανουὴλ Ἰζανακάκης εἶχε μιὰ βιαιοτάτη σκηνὴ μὲ τὸν στρατηγὸ Φράϋμπεργκ ἐξ ἀφορμῆς τῆς καθυστερήσεως τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ σὲ φυσιγγία τῶν ἀνδρῶν τῶν Ἑλληνικῶν μονάδων. Ἡ σκηνὴ αὐτὴ κυρίως ἀφοροῦσε τὰ δύο Ἑλληνικὰ τάγματα πού βρισκόταν στὰ ὄρια Κυδωνίας καὶ Κισσάμου καὶ τὰ ὁποῖα ἐπικειμένης τῆς μεγάλης ἀντεπιθέσεως πού διενήργησαν οἱ Βρεττανοὶ κατὰ τῶν Γερμανικῶν δυνάμεων τοῦ Μάλεμε διετάχθησαν νὰ ριχθοῦν στὸν ἀγῶνα σὲ μιὰ στιγμή πού οἱ ἄνδρες τῶν ἔστεροῦντο τελείως ἢ εἶχαν ελάχιστα φυσιγγία. Ὁ Φράϋμπεργκ ἐπέμενε στὴν ὁπωσδήποτε συμμετοχὴ τῶν μονάδων αὐτῶν στὴν ἐπίθεση. Μὰ καὶ ὁ Ἰζανακάκης ἦταν ἀνένδοτος. Σὲ μιὰ στιγμή μάλιστα ὅπως ἀφηγοῦνται ὅσοι παρέστησαν στὴ σκηνὴ αὐτὴ, δὲν κρατήθηκε καὶ φώναξε στὸν Φράϋμπεργκ :

— Δὲν μπορείς νὰ ρίχνεις τοὺς στρατιῶτες μου στὴν μάχη χωρὶς φυσιγγία.

Καὶ ὑπάρχουν πολλοὶ πού ὑποστηρίζουν πὼς ἀκριβῶς λόγω αὐτῆς τῆς σκηνῆς ὁ Ἰζανακάκης ὑποχρεώθηκε ν' ἀναχωρήσει ἀπὸ τὴν Κρήτη

έγκαταλείποντας καί αὐτὴν τὴν σκιάδῃ ἐξουσία πού ἀσκοῦσε ὡς τότε, στοὺς Βρεττανούς.

Τὰ ἀνωτέρω δὲν γράφονται γιὰ νὰ θίξουν κανένα. Οὔτε ἔχουν σκοπὸ νὰ καταλογίσουν εὐθύνες. Ἀπλῶς ὑπογραμμίζουν μερικά σφάλματα πού διαπράχθηκαν τότε ἀπὸ συμμαχικῆς πλευρᾶς, καί τὰ ὁποῖα, δὲν ἔχει ξεκαθαριστῆ ἀκόμη, ἂν στάθηκαν μοιραία γιὰ τὴν ἔκβαση τοῦ ἀγώνα κατὰ τῶν ἀλεξιπτωιστῶν.

Οἱ συνθῆκες καί τὰ ἐναλλασόμενα μὲ κινηματογραφικὴ ταχύτητα γεγονότα, δίνουν κάθε δικαιολογία γιὰ τὰ περισσότερα, ἂν ὄχι γιὰ ὅλα ὅσα συνέβησαν τότε. Εἶχαν τόσα καί τόσα ν' ἀντιμετωπίσουν οἱ Βρετανοὶ στρατιωτικοὶ ἡγέτες. Εἶχαν τόσα τεράστια προβλήματα νὰ λύσουν πού θὰ ἀποτελοῦσε εὐκολὴ κριτικὴ ἢ ἀπόδοση εὐθυνῶν. Οἱ Βρετανοὶ, ἀπὸ τοῦ στρατηγοῦ Φράνκμπεργκ μέχρι καί τοῦ τελευταίου στρατιώτη, ἐπέδειξαν μιὰ πρωτοφανῆ παλικάριά καί τόλμη, ὅλο τὸ διάστημα τῆς παραμονῆς των στὴν Κρήτη. Ὅχι μὴ ἀλλὰ δεκάδες φορές ἔδειξαν, πῶς τὸ τελευταῖο πού λογάριζαν ἦταν ἡ ζωὴ των. Ἡ ἀδιαφορία των μπροστὰ στὸν θάνατο, πού ἀντίκρυζαν σὲ κάθε λεπτό, ἦταν χωρὶς προηγούμενο.

Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ τοὺς καταλογιστοῦν εὐθύνες, πού θέλησαν καί τὴν μάχῃ τῆς Κρήτης νὰ τὴν διεξαγούουν αὐτοὶ, σὰν μιὰ συνέχεια τοῦ ἀγώνα πού εἶχαν ἀναλάβει ἀπὸ δυὸ χρόνων στὸ Εὐρωπαϊκὸ μέτωπο. Δὲν πρέπει ὅμως καί νὰ ἀποκρυβῆ πῶς ἀναλαμβάνοντας τὴν πρωτοβουλία καί τὴν εὐθύνη τῆς ἐκβάσεως τῆς μάχης παραγκώνισαν καί ἐπικράναν βαθύτατα τὶς τραγικῆς ἐκείνης στιγμῆς, τοὺς ἀριστεῖς τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἀξίωματικούς πού εἶχαν ἀναλώσει τὴν ζωὴ τους στοὺς πολέμους καί πού ἦταν τέλειοι γνῶστες τῶν πτυχώσεων τοῦ Κρητικοῦ ἐδάφους ὅπου διεξήχθηκε ἡ δεκαήμερη μάχῃ, καί πού κυρίως ἐγνώριζαν καλὰ τὴν στρατιωτικὴ νοοτροπία πού προσιδιάζει στὸν Κρητικὸ λαό.

Οἱ ἀξίωματικοὶ αὐτοὶ εἶχαν σπεύσει ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή νὰ προσφέρουν τὶς ὑπηρεσίας των στὸν Βασιλέα καί τὴν Κυβέρνηση. Ἐγνώριζαν ὅτι ὁ ἀγώνας πού ἄρχιζε δὲν ἦταν εὐκόλο νὰ κερδηθῆ. Ἐγνώριζαν τοὺς κινδύνους πού ἀνελάμβαναν καί ἐνῶ μποροῦσαν νὰ καταφύγουν σὲ κάποιον χωρὶο καί νὰ παραμείνουν θεατῆς τοῦ πολέμου, — τῆς τελευταίας μάχης πού θὰ γινόταν σὲ Ἑλληνικὸ ἐδαφος, — ἔτρεξαν νὰ προσφέρουν καθένας τὸν ἑαυτοῦ, ὀλοκαύτωμα στὴν θυσία πού καλοῦσε ἡ παράδοση τῆς Κρήτης.

Τὸ συγκινητικὸ αὐτὸ φαινόμενο τὸ ὑπογραμμίζουν στὴν ἐκθεσὴ τους πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Ἑθνικῆς Ἀμύνης, ὁ στρατηγὸς Ἀχιλλεὺς Σκουλάς ὀρχηγὸς τῶν Ἑθνικῶν δυνάμεων Κρήτης καί ὁ ὑποστράτηγος Σόλων Καφάτος διευθυντῆς τοῦ Ὑπουργείου Στρατιωτικῶν τῆς Κυβερνήσεως Τσουδεροῦ μὲ τὰ ἑπόμενα :

«Ἐν Κρήτῃ παρέμενον ἐκτὸς ἐλαχίστου ἀριθμοῦ ἀξιωματικῶν διαπεραιωθέντων ἐκ τῆς Ἑπαιρωτικῆς Ἑλλάδος καί ἀρκετοῦ τοιοῦτοι διατελοῦντες ἐκτὸς τοῦ στρατεύματος διὰ διαφόρους λόγους. Ἡ κυβερνήσις εἶχεν τὸ δικαίωμα νὰ τοὺς καλῆσῃ ὑπὸ τὰ ὅπλα. Ἀλλὰ ἔχουσα ὅς ὄψει τὸ ἀπελιπτικὸν τῆς καταστάσεως καί ἐπομένως τὸ ἀμφίβολον τοῦ ἀποτελείσματος τοῦ ἀγῶνος, δὲν ἐφήρμοσεν τοιοῦτον μέτρον. Ἄνετ' αὐτοῦ δι' ἐκλήσεώς της ἐξήχησεν ἐθελοντίας. Ἡ ἀπάντησις ἢ ὁποῖα ἐδόθη εἰς τὴν ἐκλήσιν ταύτην ἐκ μέρους τῶν σήμερον κρινομένων ἀξιωματικῶν ὑπῆρξεν καταπληκτικὴ. Παρὰ τὸ ὀφθαλμοφανὸς ἀπελιπτικὸν τῆς καταστάσεως καί παρὰ τὴν ἀπογοητεύσιν καί ἀποθάρσυνσιν ἦν αὕτη θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς οἰονδήποτε ὅστις θὰ τὴν ἐκρίνε μόνον διὰ τῆς πλευρᾶς τῶν ἐλπίδων καί τῶν κινδύνων, καί παρὰ τὸ ὅτι πάντες ἐγνώριζον ὅτι εἰς περιπτώσιν δυσμενοῦς ἐκβάσεως, οὐδεμίαν ἐλπίδα διαφυγῆς θὰ εἶχον, ἔσπευσαν νὰ παρουσιασθοῦν καί ἀναλάβουν ὑπηρεσίαν εἰς τὰ τάγματα καί ἀλλαχοῦ, οὐ μόνον οἱ ὄντιοι ἀλλὰ καί οἱ ἀνάπηροι τοῦ πολέμου καί οἱ τοιοῦτοι εἰς ἀποστρατεῖαν λόγῳ ὀρίου ἡλικίας. Διὰ τούτων ἐνισχυθῆ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀξιωματικῶν τῶν ταγμάτων ἐνῶ ἄλλοι ἀνέλαβον τὴν ὀργάνωσιν καί διοίκησιν τῶν ἐκ χωρικῶν καί ἀσπῶν ἐνόπλων ὁμάδων, αἵτινες ἐθαματούργησαν κατὰ τῶν ἀλεξιπτωιστῶν».

Ἡ προσφορὰ τῶν ἀξιωματικῶν πού βρισκόταν στὴν Κρήτη τότε

δὲν ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ τῆς Βρετανικῆς διοίκησης μὲ τὸ πνεῦμα κατανοήσεως πού ἐπέβαλαν οἱ περιστάσεις. Καὶ οἱ Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ ἔμειναν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀχρησιμοποίητοι ἐκτελοῦντες χρέη διοικητῶν μικρῶν μονάδων πού ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ ἐκτελοῦν τὶς διατάγες πού ἐξέδιδε τὸ ἐπιτελεῖο τοῦ Φράϊμπεργκ.

Οἱ τραγικὲς συνέπειες τοῦ γεγονότος αὐτοῦ φάνηκαν ἀπὸ τὴν πρώτη κι' ὅλας μέρα τῆς μεγάλης μάχης. Ὁ Βρετανὸς στρατιωτικὸς διοικητὴς ἄφησε τεράστιες εὐκαιρίες νὰ τοῦ διαφύγουν. Ἄγνοώντας κατὰ βάση ὄχι μόνο τὶς πτυχώσεις ἀλλὰ καὶ αὐτὲς τὶς κύριες γραμμὲς τοῦ Κρητικοῦ ἐδάφους ἔχασε ἐπανειλημμένως τὸν ἔλεγχον τοῦ ἀγῶνα.

Πόσο τραγικὰ ἦταν τὰ ἀποτελέσματα τῆς τακτικῆς αὐτῆς τοῦ Φράϊμπεργκ καὶ ποιὸς οὐ συνέπειες τῶν, τὸ ἀναφέρει στὴν ἀνέκδοτη ἀκόμη ἐκδόσῃ του ἕνας Ἕλληνας ἐπιτελικὸς ἀξιωματικὸς πού ἔλαβε μέρος ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος στὴ μάχη καὶ ἦρθε πολλὰς φορές σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὸν Βρετανὸ στρατηγόν:

Ἐὸ στρατηγὸς Φράϊμπεργκ ἦτο ὁμολογούμενος ἀτρόμητος πολεμιστὴς. Τὸ σῶμα του ἦτο διατεθειτὸν ἀπὸ πολεμικὰ τραύματα. Καὶ μόλις ἔπεσαν εἰς τὴν Κρήτην οἱ πᾶσιτοι ἀλλεῖπτωτιστὰ ἐπὶ κεφαλῆς μικρῆς δυνάμεως ἔτρεξεν εἰς διάφορα σημεῖα διὰ νὰ λάβῃ προσωπικῶς γνῶσιν τῆς καταστάσεως.

Ἀλλὰ στρατηγὸς δὲν θὰ πῆ μόνον αὐτό. Χρειαζέται σύνολον πολλῶν ἱκανοτήτων διὰ νὰ συνδέσουν ἕνα πολεμικὸν ἡγήτορα. Μία ἐξ αὐτῶν εἶναι καὶ ἡ ἐκάστοτε κατάλληλος ἐλογίη τῶν ἐπιτελῶν του. Καλυτέρους δὲ ἐπιτελεῖς εἰς τὴν Κρήτην δὲν ἦδύνατο νὰ ἀνεύρῃ ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν πού εἶχαν συρροῦσαι μὲ ἐνθουσιασμὸ εἰς τὴν Κρήτην. Παλαιμαχοὶ γενναῖοι πολεμιστὰ καὶ διακεκριμένοι ἐπιτελεῖς τοῦ στρατοῦ μὲς δικαίως ἀνέμενον τὴν κατάλληλον χρησιμοποίησίν του κατὰ τὴν ἀναμενομένην μεγάλῃν μάχην τῆς Κρήτης. Καὶ ὅμως ὁ στρατηγὸς Φράϊμπεργκ δὲν ἐδέχθη νὰ συμπεριλάβῃ ὅτε ἕνα εἰς τὸ ἐπιτελεῖον του καὶ νὰ τὸν χρησιμοποίησῃ εἰς τὴν διευθύνσιν τῶν ἐπιχειρήσεων. Νὰ ἦτο ἱερότατος προσήλωση πρὸς τὰ στρατηγικὰ του καθήκοντα ἡ ἀπλὸς συνειδησμένη στρατιωτικὴ ἀλαζονεία; Ἡ στρατιωτικὴ ζωὴ κολλὰς τοιαύτας πτυχὰς ἔχει νὰ παρουσιάσῃ.

Πάντως ἐὰν ἐχρησιμοποίει μερικoύς, θὰ ἦδύνατο νὰ ἀποφύγῃ ἄρκετὰ ἀπὸ τὰ οὐσιώδη σφάλματα εἰς τὰ ὁποῖα ὑπέπεσε, ἀδιαιφύκτως τοῦ ποῦ θὰ ἦτο ἡ ἐκβάσις τῆς μάχης.

Ἐν πρώτοις οἱ Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ συνειδημένοι ἀπὸ τὸ θρῆλικὸν καὶ πρόσφατον ἀκόμη «ἄρα» δὲν θὰ ἄμελλοσαν ὅτε στιγμὴν νὰ καταφύγουν εἰς αὐτὸ καὶ μάλιστα πρὸ τῆς συμπληρώσεως τῆς πρώτης ὁργανώσεως τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ παρατηρηθεῖσα ὁμοιογενετικὴ καὶ παθητικὴ διεξαγωγή τοῦ ἀγῶνος δὲν προσοιδιάζει εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Ἕλληνος ἀξιωματικοῦ.

Θὰ τοῦ ἐξήτουν ἐπίσης τὴν ἐφαρμογὴν εἰς εὐρείαν ἔκτασιν τῶν νυκτερινῶν ἐπιχειρήσεων ὄχι μόνον διότι ἦσαν οἱ στρατιῶται καὶ οἱ ἐθελονταὶ μᾶς τελείως, γνῶσαι τοῦ ἐδάφους ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Γερμανοὺς οἱ ὁποῖοι εἰς τὸ ἀγνοῶσθαι πού εἶχαν πέσει καὶ μὲ νυκτερινὴν μάλιστα ἐπίθεσιν ἦτο πολὺ φυσικὸν νὰ πανικοβληθοῦν. Ἀλλὰ καὶ διότι ἡ ἀπόλυτος ἐχθρική ὑπεροχὴ εἰς τὴν ἀεροπορίαν αὐτὴν καὶ μόνην τὴν θύραν μᾶς εἶχαν ἀφήσει ἀνοικτὴν διὰ τὸν τρόπον διεξαγωγῆς τοῦ ἀγῶνος μᾶς.

Τὸ πόσον θὰ ἦσαν ἀποτελεσματικαὶ αἱ νυκτεριναὶ ἐπιχειρήσεις ἀπεδείχθη ἀπὸ τὴν νυκτερινὴν ἐπίθεσιν πού ἐξετοξεύθη τὴν δευτέραν νύκτα εἰς τὰ Περιβόλια Χανίων ἀπὸ ἑλληνικὰ καὶ ἀγγλικά τμήματα. Ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἤχη εἰς πέρας διότι ἐδίστασαν, ὡς ἐλέγθη τότε, τὸ Στρατηγεῖον τοῦ Φράϊμπεργκ νὰ ἐμπλέξῃ βαθέως τὰς δυνάμεις αὐτάς. Καὶ ὅμως δι' αὐτὴν ἀκριβοῦς τὴν ἐπιχειρήσιν ὁ Γερμανὸς στρατηγὸς Στουντὲν ὁμολογεῖ ὅτι δὲν ἦδύνατο νὰ ἐννοήσουν οἱ Γερμανοὶ διατὶ ἐσταμάτησεν ἡ ἐπίθεσις αὐτὴ ἡ ὁποία τοὺς εἶχε φέρει εἰς πολὺ δύσκολον θέσιν.

Εἰς ἕνα ἄλλον στρατηγὸν τὸν Κουροζάτιν ἡ ἱστορία ἔχει καταλογίσει βαρεῖας εὐθύνας διότι μαχόμενος εἰς τὸ Μοϊκδεν εἶχε τὴν προσοχὴν του ἐστραμμένην περισσώτερον εἰς τὴν ἔξαρσιν τῶν συγκοινωνιῶν του παρὰ εἰς τὴν κυρίως διεξαγωγὴν τῆς μάχης. Κατὰ ἀνάλογον μᾶς ὑπενηθίσει καὶ ὁ Φράϊμπεργκ. Δι' αὐτὸν ἡ μάχη τῆς Κρήτης ἦτο μία ἀπὸ τὰς πολλὰς μάχας εἰς τὰς ὁποίας εἶχε λάβει μέρος ὁ γενναῖος αὐτὸς πολεμιστὴς, ὁ ὁποῖος ἀπ' ἧς ἡ πλάστιγγὴ ἤρχισε τὰς ταλαντεύσεις τῆς, ἤρχισε καὶ ἐκείνος εἰς ἕνα ὁ περαστικὸς ἀπὸ τὴν Κρήτην, νὰ σκέπτεται ὄχι πὸς νὰ σώσῃ τὴν Κρήτην, ἀλλὰ πὸς νὰ περαστικὸς ἀπὸ τὴν Κρήτην, νὰ ἀδίαφρον ἂν μερικῶς μόνον τὸ ἐπέτυχεν. Ἴδου δὲ πὸς ἐξηγεῖται αὐτὴν τὴν στρατιάν του, ἀδίαφρον ἂν μερικῶς μόνον τὸ ἐπέτυχεν. Ἴδου δὲ πὸς ἐξηγεῖται αὐτὴν διὰ τὸ εἶδος τῆς τρίτης ἀκόμῃ ἡμέρας τῶν ἐπιχειρήσεων ἐκλείπει ἀναγνωρίσεις πρὸς τοὺς ὄμιους τοῦ Λιβυκοῦ πελάγους. Καὶ ὁ ἀντίκτυπος ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ εἰς παρομοίαν περιστάσεις εἶναι φυσικὰ ἐντονώτατος.

Ἐὰν ὅμως εὐδοκίουντο Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ εἰς τὸ Ἐπιτελεῖον του, καὶ ἦδύνατο νὰ τὸν συγκρατήσουν ἄλλα θὰ ἐσκέπτοντο καὶ ἄλλας ἐνεργείας θὰ τοῦ ἐξήτουν. Δι' αὐτὸν δὲ ὅσον ἡ Κρήτη ἦτο ἡ τελευταία γραμμὴ τῆς ἑλληνικῆς ἀμύνης, θὰ ἐπολλαπλασιασίζον τὰς δυνάμεις τῶν καὶ ἀνελόντες θάρρος ἀπὸ τὰς ἀνεσπληνέτους δυνάμεις τῆς κρητικῆς ψυχῆς καὶ ἀπὸ τὸ δυσπρόσιτον τοῦ κρητικοῦ ἐδάφους, θὰ τοῦ ἐξήτουν νὰ ἀποστρέψῃ τὰ βλέμματα ἀπὸ τὸ Λιβυκὸν πέλαγος.

Ἐκείνο ὅμως τὸ ὁποῖον ἰδιαίτερος ἔλλειψεν ἀπὸ τὸν στρατηγὸν Φράϊμπεργκ καὶ εἰς τὸ ὅποιο κάλλιστα θὰ ἦδύνατο νὰ τὸν βοηθήσουν τὰ ἑλληνικὰ στελεχῆ εἶναι ἡ φαντα-



Οι Κρητικές πόλεις ύπεέστησαν ὅλη τὴν ἀγριότητα τῶν Γερμανικῶν βομβαρδισμῶν. Ἀριστερά: μιὰ κεντρικὴ ὁδὸς τῶν Χανίων καὶ δεξιὰ μιὰ τοῦ Ἡρακλείου ὕστερα ἀπὸ σκληρὸ βομβαρδισμό.

σία καὶ ἡ ἐμπνευσις τῆς διευθύνσεως τῶν ἐπιχειρήσεων κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἀγῶνος. Βεβαίως ὁρθεῖ ἢ ἀπόφραξις τοῦ νὰ μὴ τροποποιήσῃ εὐθὺς τὴν ἀμυντικὴν τοῦ διατάξιν διότι ὁ κίνδυνος εἰκονικῶν ἀποβάσεων εἰς διάφορα σημεῖα ἦτο πολὺ πιθανός. Ἀπὸ τὴν στιγμὴν ὅμως ποῦ κατεβυθίσθη πρὸς Β. τῶν Χανίων ὁλόκληρος ἡ ἀποβατικὴ δύναμις τοῦ ἐχθροῦ ὑπὸ τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου καὶ ἀνεκαλύφθη πλήρως ὅτι ἡ κυρία προσπάθεια τοῦ ἐχθροῦ ἐφέρετο κατὰ τῆς περιοχῆς Μάλεμε—Σούδας, τὰ ἑλληνικὰ στελέχη τὰ ὅποια ἐγνώριζον τὴν στρατηγικὴν ἀξίαν τῆς περιοχῆς αὐτῆς δὲν θὰ ἐδίσταζον οὔτε μίαν στιγμὴν νὰ σκεφθοῦν καὶ νὰ ζητήσουν τὴν ἀπαγίστως καὶ μεταφορὰν μεγάλου μέρους τῶν δυνάμεών μας εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην διὰ τὴν ἰσχυροτέραν μετὰ τοῦ ἐχθροῦ ἀναμέτρωσιν. Διότι τὰ ἑλληνικὰ στελέχη ἐγνώριζον ἀπὸ τὴν ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν τοῦ τόπου τῶν ὅτι ἀπώλεια τῆς περιοχῆς ἐκείνης ἐσήμαινε καταδίωξιν τῆς Κρήτης. Ἄντ' αὐτοῦ ὁ στρατηγὸς Φοῦντεργκ ἐξηκολούθησε τὸν ἀγῶνα μετὰ τὴν ἀρχικὴν τοῦ διατάξιν περίπου ἀμετάβλητον, παντοῦ ἀμυνόμενος, παντοῦ ἀνίσχυρος μετὰ ἀπαράμιλλον μὲν γενναϊότητα, ἀλλὰ μὲ τὰ βλέμματα πάντοτε ἐστραμμένα πρὸς τὸ Λιβυκὸν πέλαγος.

Καὶ ὅμως πολλὰ σφάλματα τοῦ εἴδους αὐτοῦ θὰ εἶχαν, ἀποφύγει ἐὰν ἐχρησιμοποιεῖ καὶ τὰ ἑλληνικὰ στελέχη ».

**Ἡ ἀψυχολόγητη τακτικὴ τῆς Βρεττανικῆς στρατιωτικῆς ἡγεσίας στὴν Κρήτη.—Ἡ νῆσος ἀνοχύρωτος. — Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις προειδοποιεῖ τὴν Ἀγγλική.—Ἐνα γράμμα τοῦ προέδρου Ρούσβελτ στὸν Βασιλέα Γεώργιο.—Ὁ Τσῶρτσιλ γιὰ τὴν ἀμέλεια τῆς ὀχυρώσεως τῆς Κρήτης.—Ὁ Φράϋμπεργκ διορίζεται ἀρχηγὸς τῶν στρατευμάτων τῆς νήσου.**

Ἡ τακτικὴ γενικῶς ποὺ ἀκολούθησε ἡ Βρεττανικὴ ἡγεσία κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μάχης, οἱ τόσες εὐκαιρίες ποὺ ἄφησε ἀνεκμετάλλευτες καθὼς καὶ τὰ τόσα σφάλματα ποὺ ἔκαμε, ἔδωσαν ἀφορμὴ σὲ πολλοὺς νὰ σχηματίσουν τὴν γνώμη πὼς οἱ Βρεττανοὶ δὲν ἐνδιέφεροντο καὶ τόσο νὰ κρατήσουν τὴν Κρήτη. Διεξήγαγαν ἀπλῶς ἕναν ἀμυντικὸ πόλεμον φθορᾶς. ἤθελαν νὰ κερδίσουν χρόνον, καὶ δὲν τοὺς ἐνδιέφερε τὸ ἀποτελέσμα τοῦ ἀγῶνα.

Ἐχουν δίκην ὅσοι ὑποστηρίζουν τὴν ἀποψη αὐτή; Ἀσφαλῶς πολλὰς ἀπὸ τῆς ἐνέργειας τοῦ Βρεττανικοῦ ἀρχηγείου πρὸ καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μάχης τοὺς δίδουν μιὰ σοβαρὴ βάση γιὰ νὰ στηρίξουν τὴν ἀποψὴ τῶν. Ἀκόμη καὶ ὁ Ἄγγλος Ναύαρχος τῆς Μεσογείου, ὁ Κάιλιγκαν, ὁμολογεῖ στὰ ἀπομνημονεύματά του πὼς ἀπὸ τὴν δευτέρην κιόλας ἡμέραν τῆς μάχης οἱ βρεττανικὲς ὑπηρεσίαι προπαρασκεύαζαν τὴν ἀποχώρησιν τῶν στρατευμάτων. «Ὁ κατὰ ξηρὰν, γράφει, ἀγὼν εἰς τὴν Κρήτην ἐξελίσσετο εἰς βάρος μας. Ὑστερα ἀπὸ σκληρὰν εἰκοσιτετράωρον μάχην, ὁ ἐχθρὸς εἶχε καταλάβει ἐξ ὀλοκλήρου τὸ ἀεροδρόμιον τοῦ Μάλεμε καὶ τὸ ἐπήνδρωσε πλήρως μετὰ τῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι εἶχαν μεταφερθῆ ἀεροπορικῶς. Αἱ ἰδικαὶ μας δυνάμεις ἀπωθοῦντο σταθερῶς πρὸς τὸν κόλπον τῆς Σούδας. Ὁ πλοίαρχος Μόρς, ὁ ναυτικὸς ἀνώτατος ἀρμόδιος, κατήρτιζεν ἤδη τὰ σχέδια ἐκκενώσεως».

Παρόμοιον σχέδιον ἀποχωρήσεως ἀπὸ τὴν Κρήτην, ὅπως ἀντελήφθησαν οἱ Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ παρεσκεύαζαν ἀπὸ τὴν πρώτην μέραν τῆς μάχης καὶ οἱ ἐπιτελεῖς τοῦ Φράϋμπεργκ. Οὔτε ὅμως τ' ἀνωτέρω μποροῦν νὰ ἀποτελέσουν στοιχεῖα ἀποδεικτικά γιὰ τὴν ἀποψη πὼς οἱ Βρεττανοὶ δὲν ἐνδιέφεροντο ἂν κρατοῦσαν ἢ ὄχι τὴν Κρήτην. Παραμένει βέβαια πάντοτε τὸ ἐρωτηματικόν, ἂν καὶ μετὰ μιὰ ἀπόκρουσιν τῶν Γερμανῶν θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ διατηρήσουν γιὰ πολὺ καιρὸ τὴν νῆσον. Ὡς τόσο δὲν μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθῆ ὡς τὸ τέλος ὅτι πολεμώντας στὴν Κρήτην καὶ χύνοντας τόσο αἷμα οἱ Βρεττανοὶ δὲν ἀπέβλεπαν στὴν τελικὴ νίκη.

**ΜΙΑ ΒΡΕΤΤΑΝΙΚΗ ἔπιτυχία στὴν Κρήτην θὰ εἶχε μεγάλο ἀντίκτυπον καὶ θὰ ἐπέτρεπε στοὺς Βρεττανοὺς νὰ λύσουν μερικὰ σοβαρὰ προβλήματα ποὺ τοὺς ἀπασχολοῦσαν στὴν Μέση Ἀνατολή. «Ἀναμνηόμεν, τηλεγραφεῖ (16-5-40) ὁ Τσῶρτσιλ στὸν στρατηγὸν Γιάν Σμάτς, ἰσχυρὰν, ἄμεσον σχεδόν, ἐπίθεσιν τοῦ ἐχθροῦ ἐναντίον τῆς Κρή-**

της και ἐκάμαμεν ὕλας τὰς δυνατὰς προετοιμασίας. Ἐάν ἐπιτύχωμεν εὐνοϊκὰ ἀποτελέσματα εἰς τὰ δύο αὐτὰ σημεῖα, τὰ προβλήματα μας εἰς τὴν Συρίαν καὶ Ἰράκ θὰ ἀπλοποιηθοῦν».

«Ἡ ἐπίτυχία μας, τηλεγραφεῖ ἐπίσης ὁ Τσῳρτσιλ (18-5-41) πρὸς τὸν ἀρχιστράτηγο τῆς Μεσογείου Οὐέιβελ, ὡς πρὸς τὴν ἐπιχείρησιν «Πυρκαϊὰ» — συνθηματικὸ ὄνομα τῆς Γερμανικῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Κρήτης — θὰ ἐπηρέαζε ἀναμφιβόλως τὴν ὅλη διεθνή κατάστασιν. Εἶθε νὰ ἔχετε τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν ἀξιολογημένην καὶ μοιραίαν αὐτὴν ἐπιχείρησιν ἢ ὅποια θὰ ἔχει ἀντίκτυπον εἰς ὅλα τὰ θέατρα τοῦ πολέμου». Τέλος ὁ Τσῳρτσιλ (4-5-41) τηλεγραφεῖ τὰ ἐπόμενα στὸν Ρούσβελτ. «Εἴμεθα ἀποφασισμένοι νὰ πολεμήσωμεν, μέχρις ἐσχάτων διὰ τὴν Αἴγυπτον, συμπεριλαμβανομένων τῶν προκεχωρημένων δι' αὐτὴν θέσεων Τομπρούκ καὶ Κρήτης».

Οὔτε μπορεῖ ν' ἀγνοηθῆ πῶς στὶς 26 Μαΐου καὶ ὅταν ἡ μάχη εἶχε σχεδὸν χαθῆ ὁ Τσῳρτσιλ ἔστειλε πρὸς τὸν Οὐέιβελ τὸ ἐπόμενο τηλεγράφημα: «Ἡ νίκη εἰς τὴν Κρήτην εἶναι ζωτικῆς σημασίας κατὰ τὴν κρίσιμον αὐτὴν στιγμήν τοῦ πολέμου. Ἐξακολουθήσατε νὰ ρίπτετε ὅσας δυνάμεις δύνασθε εἰς τὴν μάχην».

Τὰ τηλεγραφήματα αὐτὰ τοῦ Ἄγγλου πρωθυπουργοῦ ἀνατρέπουν τοὺς ἰσχυρισμοὺς ἐκείνων ποὺ ἐκ τῶν ὑστέρων κατηγόρησαν τοὺς Βρεττανούς πῶς δὲν ἐνδιαφέρονταν καὶ τόσο γιὰ τὴν ἔκβαση τοῦ ἀγῶνα στὴν νήσο. Τὴν ἤθελαν οἱ Ἄγγλοι τὴν Κρήτη τότε. Καὶ οἱ ὀρισμένες ἐνέργειες των ποὺ τόσο παρεξηγήθηκαν δὲν ὀφείλονται σὲ τίποτε ἄλλο παρὰ στὰ κεφαλαῖωδὰ σφάλματα ποὺ ἀπὸ ἀποψη στρατηγικῆς διέπραξε, κατὰ τὴν διάρκεια καὶ πρὶν τῆς μάχης, ἡ ἡγεσία τῶν Βρεττανικῶν δυνάμεων τῆς νήσου.

**Ο ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ Μπέρναρντ Φράυμπεργκ** ἦταν καὶ εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς ἡρωϊκότερους στρατιωτικοὺς τῆς Μεγάλης Βρετανίας. Τιμημένος μὲ τὸν Σταυρὸ τῆς Βικτωρίας καὶ τὸ Μετάλλιο Διακεκριμένου Ὑπηρεσιῶν γιὰ τὴν δράση του στὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον εἶχε τὸ κορμὶ του διάτρητο κυριολεκτικὰ ἀπὸ τὰ τραύματα. «Μιὰ ἡμέρα τοῦ 1920, — γράφει ὁ Τσῳρτσιλ — ὅταν ἔμενα σὲ ἓνα ἐξοχικὸ σπίτι μαζὶ μὲ τὸν Μπέρναρντ Φράυμπεργκ τοῦ ἐζήτησα νὰ μοῦ δεῖξῃ τὰ τραύματά του. Ἐγυμνώθη καὶ ἐμέτρησα 27 χωριστές οὐλές. Μὲ τὸν δεῦτερο παγκόσμιον πόλεμον προσετέθησαν ἄλλες τρεῖς».

Ἡ καρδιά τοῦ Βρεττανοῦ στρατηγοῦ «τόλεγε», καὶ τὸ ἀπέδειξε κατὰ τίς σκληρὲς μέρες τοῦ ἀγῶνα τῆς Κρήτης ποὺ βρισκόταν σχεδὸν πάντα στὴν πρώτη γραμμὴ, ἀψηφώντας τὰ γερμανικὰ ἀεροπλάνα. Εἶναι γεγονὸς πῶς ἔκαμε πολλὰ σφάλματα ὁ Φράυμπεργκ. Ὁ ἱστορικὸς ὁμως τοῦ μέλλοντος ποὺ θὰ ἀσχοληθῆ μὲ τὴν Μάχην τῆς Κρήτης δὲν ὑπάρχει καμμιὰ ἀμφιβολία πῶς δὲν θὰ σταθῆ καὶ πολὺ γύρω ἀπὸ τὰ σφάλματα τοῦ γενναίου στρατηγοῦ. Ὁ χρόνος θάχη κάμῃ νὰ λησμονηθοῦν τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ. Καὶ ὁ ἱστορικὸς θὰ παραδεχθῆ μοιραίως πῶς ἡ μάχη κατέληξε σὲ ἦττα, λιγώτερο ἀπὸ τὸ γεγονὸς πῶς ἐπὶ ἕξι μῆνες οἱ Βρεττανοὶ εἶχαν παραμελήσει καὶ εἶχαν ἀφήσει, παρὰ τίς ὑποχρεώσεις των ἔναντι τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, οὐσιαστικὰ ἀνοχύρωτη τὴν νήσο.

Τὸ Βρεττανικὸ στρατηγεῖο Μέσης Ἀνατολῆς εἶχε παραμελήσει τελεειῶς τὴν ἀμυντικὴν προπαρασκευὴν τῆς Κρήτης. Δὲν τὴν εἶδε παρὰ σάν μιὰ περὶωρισμένης σημασίας ναυτικὴ καὶ ἀεροπορικὴ βάση. Κα-

νένα αξίο λόγου όχυρωματικό έργο δέν έγινε κατά τό έξάμηνο διάστημα πού έγκατεστάθηκαν και παρέμειναν οί Βρεττανοί στην Κρήτη. Καί όσα έγιναν είχαν τελείως πρόχειρο χαρακτήρα και άπέβλεπαν αποκλειστικά στην ασφάλεια τών βρεττανικών μονάδων πού βρισκόταν εκεί. Έργα μέ πρόβλεψη γενικώτερης επίθεσεως δέν έγιναν. Τό στρατηγείο Μέσης Άνατολής δέν προέβλεψε την επίθεση τών Γερμανών κατά τής Κρήτης. Καί όταν ή τελευταία ήταν όφθαλμοφανής ήταν άργά πιά για νά γίνουν και τά στοιχειώδη κιόλας όχυρωματικά έργα.

Ό πρωθυπουργός Τσουδερός στό βιβλίο του < Διπλωματικά Παρασκήνια > γράφει τά επόμενα για την κατάσταση αυτή : « Από τις 23 'Απριλίου ήμεραν πού εφθάσαμε στην Κρήτη άρχισε ή δουλειά για την άμυνα της. Δέν είχαν έτοιμασθή σχεδόν τίποτα και από την πρώτη ώρα κατάλαβα ότι δέν θα κρατούσαμε τό Νησί. Άδικαιολόγητη κατάσταση, ύστερα από έξάμηνο παρουσία σ' αυτό Βρεττανικών Δυνάμεων και τις φήμες ότι τό είχαν τέλεια όχυρωμένο. Δέν είχαν προβλέψει την δυνατότητα της καθόδου ως την Κρήτη τών Γερμανών ή μήπως δέν ήταν άποφασισμένοι να την κρατήσουν με κάθε τρόπο ; Έκαμα ένήμερους τούς Άγγλους στρατηγούς για τις άμφιβολίες μου αυτές ».

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ συνομιλίες του πρωθυπουργού με τόν τότε διοικητή τών Βρεττανικών στρατευμάτων τής νήσου ύποστράτηγ Ουέστον έπεβεβαίωσαν τούς φόβους και τις άμφιβολίες του. Οί Βρεττανοί ήρνούσαν βέβαια πώς είχαν σκεφθή να έγκαταλείψουν την Κρήτη, όμολογούσαν όμως ότι πραγματικά ή όχύρωση του Νησιού δέν ήταν αυτή πού έπρεπε και πώς καταβάλλονταν προσπάθεια για νά ολοκληρωθή. Έπηκολούθησαν πολλές συσκέψεις στις όποιες έλαβαν μέρος ο Βασιλεύς Γεώργιος, ο πρωθυπουργός, οί άνώτεροι διοικηταί τών Έλληνικών στρατιωτικών δυνάμεων και από τής πλευράς τών Βρεττανών ο ύποστράτηγος Ουέστον με τούς έπιτελείς του. Κατά τις συσκέψεις αυτές έξετάσθησαν όλα τά ζητήματα για την διοργάνωση του καλλίτερου τρόπου άμυνας τής Κρήτης.

Με βάση τά συμπεράσματα τών συσκέψεων αυτών ο πρωθυπουργός συνέταξε και έπέδωσε στις 29 'Απριλίου 1941 τό επόμενο σημείωμα στόν Άγγλο πρέσβη πού βρισκόταν στό Χανιά.

« Ο Πρωθυπουργός και Έπουργός τών Έξωτερικών είχαν επανειλημμένες συνομιλίες μετά τών Στρατιωτικών, Άεροπορικών και Ναυτικών Βρεττανικών Άρχών, σχετικές με την άνάγκη να καταστή όσον τό δυνατό ισχυρότερη ή Άμυνα τής Κρήτης εναντίον τής εχθρικής επίθεσεως, είτε από άέρος είτε από θαλάσσης, εις τρόπον ώστε ή ένδοξος Νήσος να είναι άπόρθητη. Η έντύπωση τής Έλληνικής Κυβερνήσεως είναι ότι ή παρούσα άμυντική έτοιμότητα τής νήσου δέν είναι καθόλου ικανοποιητική. Εάν συμβή αυτό πού έγινε εις την 'Ηπειρον, όσον επί όλόκληρης ήμέρας εκατοντάδες εχθρικών αεροπλάνων έμβομβάρδιζαν τά στρατεύματά μας και τόν άμαχον πληθυσμόν, χωρίς να υπάρχει από μέρος μας ούτε ένα αεροπλάνον άμυντικόν ή άντιεπιθέσεως, εν τοιαύτη περιπτώσει ή κατάσταση πού θα δημιουργηθή εις την Νήσον θ' άποβή πολύ εθδη ύστη από άπόψεως ήθικής και υλικής άντιστάσεως τών κατοίκων και του Στρατού, έντευθεν δε τό αποτέλεσμα θα ήδύνατο ν' άποβή δυσάρεστον.

> Η Νήσος Κρήτη, λόγω τής γεωγραφικής τής θέσεως, άποτελεί σημείον σημαντικόν και καιρόν δια τόν άγώνα τής Μεσογείου εν τω σύνολω του. Είναι εύκολον εις έκαστον να βεβαιωθή περί τούτου, άνούγοντας τόν χάρτην τής Μεσογείου όπου δύναται να ίδη ότι ή Κρήτη δεσπόζει τής Άσίας και τής Άφρικής. Οί κάτοικοι τής Νήσου άνευ ουδεμιάς εξαερέσεως, είναι έτοιμοι να κώμον κάθε θυσιάν δια τόν άγώνα, και μόνον ή άπογοήτευσις θα ήδύνατο να περιορίση τόν ένθουσιασμόν των. Δοθέντων τών άνωτέρω, είναι προφανές ότι ή πρόταξις μας δέν ύπαγορεύεται από μόνην την Έλληνικήν Άποψιν.

> Η Έλληνική Κυβέρνησις έπισύσουςα την προσοχήν επί τών δεδομένων αυτών, έπίθυμει να επαναλάβη ότι είναι απαραίτητον όπως τά άμυντικά μέσα τής Νήσου ένισχυθοүн και οργανωθοүн τό ταχύτερον δυνατόν. Πρδ πάντων φρονεί ότι ο άριθμός τών αεροπλάνων είναι άνάγκη να αύξηθή και ότι ή δράσις των πρέπει να γίνη έντονοτέρα τόσον από άπόψεως άμυντικής, όσον και από άπόψεως άντιεπιθέσεως. Έπιβάλλονται έπίσης ναυτικά περιπολικά εις τας Άνατολικάς και Δυτικάς άκτάς τής Νήσου, ίνα έμποδισθοүн εχθρικά άποβατικά ένέργεια ειτε από τής Πελοποννήσου και τών Κυθήρων, ειτε από τά Δωδεκάνησα.

> Ο Έλληνικός και ο Βρεττανικός Στρατός πού εύρίσκεται εις την Νήσον πρέπει ν' αναδιοργανωθή και να έφοδιασθή με τό άναγκαίον υλικόν, έντός του βραχυτέρου δυνατού χρονικού διαστήματος και να τεθή υπό ένιαίαν Βρεττανικήν Διοίκησιν. Τέλος ένδει-



κνται νά εμπιστευθῶμεν τήν δημοσίαν ἐσωτερικήν τάξιν, ἡ ὁποία δύναται νά ἀπειληθῆ ἀπό ἐχθρικής ραδιοφωνίας, εἰς τήν στενήν συνεργασίαν τῆς Βρετανικῆς καί Ἑλληνικῆς ἀστυνομίας, ἡ ὁποία ἐπίσης θά πρέπει ν' ἀναλάβῃ τόν ἔλεγχον τῶν κοινωρῶν αἰχμαλώτων πού εὐρίσκονται εἰς τά στρατόπεδα τῆς Νήσου καί οἱ ὁποιοί δύναται νά γίνουν ἐπικίνδυνοι ἐν περιπτώσει ἀσχερειῶν κατά τήν διάρκειαν τῆς μάχης. Ἡ Ἑλληνική Κυβέρνησις ἐπισύρουσα τήν προσοχήν τῆς Α. Ε. τοῦ Πρεσβευτοῦ τῆς Μεγάλης Βρετανίας ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων, ἐπιθυμεῖ νά ὑπογραμμίσῃ ὅτι ἡ σκέψις τῆς ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν ὅπως ὁ κοινὸς ἐν τῇ Νήσῳ ἄγῶν μας μὴ δυσκολευθῆ ἀπὸ ἐπιτόδια, καί προπαντὸς ὅπως μὴ ἀποτύχῃ, γεγονός τὸ ὁποῖον θά προκαλέσῃ τὴν κριτικὴν τῆς Κοινῆς Γνώμης τῶν δύο χωρῶν μας».

Ο ΑΠΡΙΛΙΟΣ τοῦ 1941 τέλειωσε καί με μιά εὐχάριστη ἐκπληξη γιὰ τὴν Κυβέρνηση καί τὸν Βασιλέα. Περί τὰ τέλη τοῦ μηνὸς ἔφθασε στὰ Χανιά ὁ Τζέιμς Ρουσβελτ, γιὸς τοῦ Ἀμερικανοῦ Προέδρου καί ἔφερε τὴν ἐπόμενη ἐπιστολὴ τοῦ Φραγκλίνου Ρουσβελτ πρὸς τὸν Βασιλέα Γεώργιο :

« Λευκὸς Οἶκος, Οὐάσιγκτων 12 Ἀπριλίου 1941

Ἀγαπητέ μου Βασιλεῦ Γεώργιε.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νά Σᾶς παρουσιάσω τὸν πρεσβύτερον υἱόν μου Τζέιμς Ρουσβελτ. Εἶναι πλοίαρχος τοῦ Ναυτικοῦ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν καί ταξιδεύει ὡς « παρατηρητής » στὴν Ἑλλάδα καί τὴν Ἑγγύς Ἀνατολήν. Διὰ τὸν ὑπέρλαμπρον ἀγῶνα ὑπὲρ ἐλευθερίας, τὸν ὁποῖον Σεῖς καί ὁ λαὸς τῆς Ἑλλάδος διεξάγετε, ἔχετε ὅλο τὸν ἔπαινο καί ὅλας τὰς εὐχὰς μας. Ἐπιθυμῶ πολὺ νά ἦτο δυνατὸν νά ἔχετε μεγαλυτέρα καί ταχύτερα βοήθειαν ἐκ μέρους ἡμῶν. Ὅτι δύναμαι νά εἶπω εἶναι ὅτι καταβάλλω πρὸς τοῦτο πᾶσαν προσπάθειαν. Εὐχομαι δὲ καλὴ τύχη σὲ σᾶς καί τοὺς δικούς Σας.

Πιστῶς Ὑμέτερος  
Φραγκλίνος Ρουσβελτ »

Ἦταν μιά ἀναγνώρισις τῆς προσπάθειας καί τῶν θυσιῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ πού ἦλθε σὲ μιά στιγμὴ πού ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος καί ἡ Κυβέρνηση στράγγιζαν τὸ ποτήρι τῶν πικριῶν καί τῶν ἀπογοητεύσεων. Τὴν ἐπομένη ὁ Γεώργιος ἀπέστειλε τὸ ἀκόλουθο τηλεγράφημα πρὸς τὸν Φραγκλίνο Ρουσβελτ :

« Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε

Ἀνέγνωσα μετὰ τῆς μεγαλυτέρας εὐχαριστήσεως τὴν ἐπιστολὴν τὴν ὁποῖαν μοῦ ἐνεχείρησεν ὁ υἱὸς σας Πλοίαρχος Τζέιμς Ρουσβελτ. Ἡ παρουσία του μεταξὺ ἡμῶν εἶναι μιά ἀκόμη εὐτυχὴς ἀπόδειξις τοῦ ἐνδιαφέροντός σας διὰ τὴν χώραν μου.

Σᾶς εὐχαριστῶ ἐγκαρδίως διὰ τὴν βοήθειαν τὴν ὁποῖαν ὁ Ἀμερικανικός λαὸς ὑπὸ τὴν φωτεινὴν ἀρχηγίαν σας παρέει εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰς τόσον σκληροῦς καιροῦς. Εἶμαι δὲ εὐτυχὴς δυνάμενος νά σᾶς βεβαιώσω, ὅτι ὁ λαὸς μου θαυμάζει τὴν ἐμπνευσμένην δρᾶσιν σας διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἐλευθέρων λαῶν τοῦ κόσμου.

Γεώργιος Β΄. »

ΤΟΝ ΥΠΟΣΤΡΑΤΗΓΟ Ουέστον ἀντικατέστησε, κατόπιν ὑποδείξεως τοῦ Τσῶρτσιλ, στὶς ἀρχὲς τοῦ Μᾶη ὁ Νεοζηλανδὸς στρατηγὸς Μπέρναντ Φράυμπεργκ πού ἀνέλαβε καί τὴ γενικὴ ἀρχηγία τῶν Βρετανικῶν καί Ἑλληνικῶν δυνάμεων τῆς νήσου.

Ὁ διορισμὸς του ἀποτελεῖ τὴν πρώτη ἔνδειξη πῶς τὸ Βρετανικὸ Στρατηγεῖο τῆς Μεσογείου μετέβαλε ἀπόψεις γιὰ τὴν ἀμυνα τῆς Με-

σογείου. Μέχρι τότε—όπως γράφτηκε ήδη—είτε γιατί δέν προέβλεπε μιά επίθεση είτε γιατί δέν ήθελε γιά πολλούς και διαφόρους λόγους μιά σοβαρή ανάμετρηση μέ τούς Γερμανούς στη νήσο, τὸ Βρετανικὸ στρατηγεῖο δέν εἶχε λάβει κανένα οὐσιαστικὸ μέτρο γιά τὴν υπεράσπιση τῆς Κρήτης.

Οἱ Βρετανικὲς δυνάμεις ἐγκατεστάθηκαν στὴν Κρήτη περὶ τὰ μέσα τοῦ Νοεμβρίου 1940. Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐπέτρεψε στοὺς Βρετανούς νὰ τὴ χρησιμοποιοῦν ὡς πολεμικὴ βάση, καὶ οἱ τελευταῖοι ἀνέλαβαν τὴν ὑποχρέωση νὰ τὴν υπερασπίσουν ἀπὸ κάθε ἐπίθεση. Ἦταν μιά συμφωνία ὠφέλιμη καὶ γιά τὴν Ἑλλάδα καὶ γιά τὴν Ἀγγλία. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις μποροῦσε ἔτσι νὰ μεταφέρῃ στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα καὶ νὰ ρίξῃ στὸν ἀγῶνα τὴν 5ῃ μεραρχία Κρητῶν ποῦ ἀποτελοῦσε τὴν μόνιμη ἐφεδρεία τῶν Ἑλληνικῶν ἐνόπλων δυνάμεων. Οἱ Ἄγγλοι πάλι ἀποκοῦσαν μιά ἐξαίρετη ναυτικὴ καὶ ἀεροπορικὴ βάση. Ἐνα σίγουρο ὀρμητήριο γιά τὰ καράβια καὶ ἀεροπλάνα τῶν ἀπ' ὅπου θὰ μποροῦσαν νὰ ἐλέγχουν τὴν Μεσόγειο καὶ νὰ παρεμποδίζουσιν τὶς Ἰταλικὲς μεταφορὲς μεταξύ Ἰταλίας—Δωδεκανήσου καὶ Ἰταλίας—Ἀφρικῆς.

Μὲ τὴν Κρήτη ναυτικὴ καὶ ἀεροπορικὴ βάση τὸ Βρετανικὸ στρατηγεῖο τῆς Μεσογείου ὠλοκλήρωνε τὸν ἀποκλεισμὸ τοῦ Ἰταλικοῦ στόλου.

Θὰ νόμιζε κανεὶς πὼς τὸ στρατηγεῖο τῆς Μεσογείου θὰ ἐξετίμα τὴ σημασίαν τῆς καινούργιας αὐτῆς βάσης του καὶ θὰ κατέβαλλε ἀπὸ τῆς πλευρᾶς του κάθε προσπάθεια γιά τὴν ἀμυντικὴ προπαρασκευὴ τῆς Κρήτης. Συνέβη ὅμως ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Τὸ στρατηγεῖο ἀπεβίβασε μικρὲς μόνον δυνάμεις πεζικοῦ καὶ μηχανικοῦ, ἐλάχιστα πυροβόλα καὶ ἀκόμη λιγώτερα ἐλαφρὰ τάνκς.

Ἦταν ἱκανὲς οἱ δυνάμεις αὐτὲς νὰ ἀποκρούσουν μιά ἐπίθεση; Ἀσφαλῶς ναί! Γιατὶ ἡ ἐπίθεση τότε, θὰ γινόταν ἀπὸ Ἰταλικὲς δυνάμεις ποῦ δέν διακρίνονταν καθόλου γιά τὸν πολεμικὸ ἐνθουσιασμὸ των. Καὶ ὅπως φαίνεται αὐτὸς ὁ συλλογισμὸς, μαζὶ μὲ τὶς ἄλλες γενικώτερες δυσκολίες ποῦ ἀντιμετώπιζε τότε τὸ στρατηγεῖο, τὸ ἐπηρεᾶσαν καὶ δέν ὠλοκλήρωσε τὴν ἀμυνα τῆς νήσου. Οἱ Ἄγγλοι ὅπως καὶ οἱ Ἕλληνες εἶχαν πάρεي τὸν ἄερα τῶν Ἰταλῶν καὶ δέν τοὺς ἔδιναν καὶ τὴση σημασίαν. Αὐτὸ πληρώθηκε ἀκριβὰ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς Ἄγγλους καὶ πρὶν ἀκόμη τὴ Γερμανικὴ ἐπίθεση. Τὰ ἐλλιπῆ μέτρα ἀσφαλείας τοῦ λιμένος τῆς Σούδας ἔδωσαν τὴν εὐκαιρίαν σὲ τρεῖς τολμηροὺς Ἰταλοὺς ναυτικούς καὶ μιά νύχτα περὶ τὰ τέλη Μαρτίου 1941 παρεβίασαν μὲ «ἀνθρώπινες τορπίλλες» τὸ λιμάνι καὶ τορπίλισαν ἕνα ἀπὸ τὰ καλλίτερα Βρετανικὰ θωρηκτὰ, τὸ «Υόρκ».

ΟΠΩΣ ΓΡΑΦΤΗΚΕ καὶ παραπάνω τὸ Βρετανικὸ στρατηγεῖο τῆς Μεσογείου δέν προέβλεπε μιά σοβαρὴ ἐπίθεση τῶν Γερμανῶν στὴ νήσο, καὶ δέν ἔλαβε κανένα ἀνάλογο μέτρο. Ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνησις ποῦ εἶχε ἀντίθετες ἀντιλήψεις πλάνο στὸ ζήτημα αὐτὸ συνέστησε ἐπανεπιλημμένους τὴν ὀχύρωση τῆς νήσου χωρὶς ὅμως καὶ οἱ συστάσεις τῆς νὰ γίνουν ἀκουστές. Ὁ Τσάτσταϊλ στὰ ἀπομνημονεύματά του γράφει τὰ ἐκπόμενα γιά τὴν καθυστέρηση τῆς ὀχύρωσης τῆς Κρήτης:

«Στὴν ἴδια τὴν Κρήτη βλεπὸ οἱ προετοιμασίες εἶχαν προχωρήσει μὲ βραδύ ρυθμὸ. Ὁ ἀναγνώστης ἐδιάβασε τὶς ἐπανεπιλημμένους ὑποδείξεις μου γιά τὴν ὀχύρωση τοῦ κόλπου τῆς Σούδας. Εἶχα μάλιστα χρησιμοποιήσει τὴν ἐκφρασίαν «ἕνα δεύτερο Σάκμα Φλόου». Τὸ νηοὶ ἦταν εἰς τὴν διάθεσιν μας ἀπὸ ἕξ περίπου μηνῶν, δέν μπορούσαμε ὅμως νὰ ἐφοδιάσωμε τὸ λιμάνι ὅτε μὲ ἕνα ἰσχυρὸ ἀντιαεροπορικὸ πυροβόλο παρὰ μόνον εἰς βάραις ἄλλων ἀκόμη περισσότερο ἐπιτακτικῶν ἀναγκῶν. Ὅτε ἐξ ἄλλου τὸ Στρατηγεῖον Μέσης Ἀνατολῆς ἦταν σὲ θέση νὰ ἔξερῃ τὰ ἐργατικά χέρια ἐκεῖ γύρω ἢ ἀπὸ μακρότερα γὰ νὰ ἐργασθοῦν εἰς τὴν κατασκευὴν ἀεροδρομίων. Δὲν ἠμποροῦσε νὰ τεθῆ ζήτημα ἀποστολῆς μεγάλης φρουρᾶς εἰς τὴν Κρήτην ἢ χρησιμοποίησιν τῶν ἀεροδρομίων τῆς ἀπὸ ἰσχυρὰς ἀεροπορικῆς δυνάμεως, ἐνόσω ἡ Ἑλλάς ἐδύσκοιτο ἀκόμη εἰς τὰ χέρια τῶν συμμάχων. Τὰ πάντα ὅμως ἔπερε νὰ ἦταν ἔτοιμα γιά τὴν ἀποστολὴ ἐνισχύσεων ἀν παρουσιάζοντο διαθέσιμες καὶ ἂν παρίστατο ἀνάγκη. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅτε κανένα σχέδιον οὐτε καμμίαν παρόσημον γιά ἐργασίαν ὑπέθετο. Μέσα σὲ 6 μῆνες διορίσθησαν 6 διωμηταὶ τῆς φρουρᾶς τῆς Κρήτης. Τὸ Στρατηγεῖον Μέ-

σης Ἀνατολῆς θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε μελετήσει προσεκτικώτερα τίς συνθήκες ὑπὸ τίς ὁποῖες θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ ὑπερασπίσῃ καίποτε τὴν Κρήτη ἀπὸ ἀεροπορικῆ καὶ θαλάσσια ἐπιθεσὴ Δὲν εἶχε προβλεφθῆ ἡ ἀνάγκη ὑπάρξεως, ἂν ὄχι ἐνὸς Ἰμμένου, τοῦλάχιστον ὅμως ἐθνικῶν ἀποβάσεων εἰς τὴν νοτιαν πλευρὰν τῆς νήσου, στὰ Σφακιά καὶ ἰσὸ Τυμνάκι καὶ ἡ κατασκευή ἐνὸς δρόμου ἀπὸ ἐλαί ζωῶν τὸν κόλπον τῆς Σούδας καὶ τὰ ὅποια ἀπὸ τὰ ὅποια θὰ μπορούσε νὰ ἐπινοηθῆ ἡ δυτικὴ Κρήτη ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον. Ἡ εὐθύνη γιὰ τὴν ἑλλειπῆ μελέτῃ τοῦ προβλήματος καὶ γιὰ τὴν κακὴ ἐκτέλεσιν τῶν ὁδηγῶν ποὺ εἶχαν δοθῆ βαρύνει ἐξ ἴσου τὸ Κάϊρο καὶ τὸ Οὐάιτχάιλ.

Μόνο μετὰ τὴν καταστροφὴν εἰς τὴν Κυρηναϊκῆ, στὴν Κρήτη καὶ στὴν ἔρημο, ἀντελήφθη πῶς ἡ ὁργάνωσις τοῦ Στρατηγοῦ Οὐδέιβελ ἦταν ὑπερφορτωμένη μὲ πάρα πολλὰ καθήκοντα. Ὁ Οὐδέιβελ ἔκανε ἐν τῷ μεταξύ, ὁ μηχανισμὸς ποὺ εἶχε στή διάθεσίν του ὅμως ἦταν πάρα πολλὸ ἀνεπαρκὴς γιὰ νὰ τοῦ ἐπιτρέπη νὰ ἀνταποκριθῆ μὲ ἐπιτυχίαν στὸν μεγάλο ὄγκον ἐργασίας ποὺ τοῦ ἐπέβαλλε ἡ διεξαγωγὴ τεσσάρων ἢ πέντε ἐκστρατιῶν συγχρόνως ».

ΑΚΟΜΗ ΚΑΙ ἡ ἐγκατάστασις στὴν Κρήτη ἐνὸς μέρους τῶν Βρετανικῶν δυνάμεων ποὺ ἀποχωροῦσαν ἀπὸ τὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα ὠφείλετο σὲ λόγους ἄσχετους μὲ τὸν ἀγῶνα τῆς νήσου. Ὁ τότε ναύαρχος τοῦ Βρετανικοῦ στόλου τῆς Μεσογείου λόρδος Ἀντ. Κάνινγκαμ γράφει στὰ ἀπομνημονεύματά του τὰ ἑξῆς ἀποκαλυπτικά: «Ὁ στρατηγὸς Οὐδέιβελ, ἐξ ἄλλου, ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν, κυρίως διότι δὲν ὑπῆρχαν τὰ μέσα μεταφορᾶς καὶ συνοδείας, νὰ μὴν μεταφέρῃ εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ νὰ ἀφήσῃ εἰς τὴν Κρήτην 16.000 ἀπὸ τὰ στρατεύματα, ποὺ εἶχαν ἐκκενωθῆ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ ἀποτελέσουν τὴν φρουρὰν τῆς νήσου».

Δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ λεχθῆ πῶς καὶ ἡ ἀποστολὴ τοῦ ὑποστράτηγου Οὐδέστον στὴν Κρήτη ἔγινε κατόπιν ἀποφάσεων ποὺ ἐλήφθησαν τὴν τελευταία στιγμῇ. Ὁ ναύαρχος Κάνινγκαμ εἶναι ἀρκετὰ ἀποκαλυπτικὸς καὶ στὸ σημεῖο αὐτό: «Ὁ ὑποστράτηγος Ε. Κ. Οὐδέστον, τῶν Πεζοναυτῶν τοῦ Βασιλικοῦ Ναυτικοῦ, γράφει, ὁ ὅποιος εἶχεν ἀφίχθῃ εἰς τὴν Μεσόγειον μὲ τὴν «Κινητὴν Ναυτικὴν Βάσιν Ὁργανώσεως Ἀμόνης» διὰ τὴν Σούδαν εἶχεν ἀναλάβει τὴν διοίκησιν εἰς τὴν νήσον. Ἡ κινητὴ βάση, ἡ ὁποία μόλις εἶχεν ἀφίχθῃ εἰς τὴν Χαΐφαν καὶ εὐρίσκετο ἀπασχολημένη μὲ τὴν ὁργάνωσιν διαφόρων τμημάτων της, τὰ ὅποια εἶχαν καταπλεῦσει εἰς τὴν Παλαιστινίαν, ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν διὰ τῆς ὁδοῦ τοῦ Ἀκρωτηρίου, εἶχε διαταχθῆ ἐπειγόντως νὰ μεταφερθῆ εἰς τὴν Σούδαν, ὅπου καὶ ἀφίχθῃ κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαΐου. Ἡ ἀφίξις της, πάντως, εἰς τὴν Κρήτην, μὲ τοὺς πεζοναύτας της, τὸ ἀντιαεροπορικὸν πυροβολικὸν της, τοὺς προβολεῖς, τὰς νάρκας καὶ τὰ λοιπὰ ὅπλα καὶ συσκευαίᾶς της, ἀπετέλεσαν πολὺτιμον ἐνίσχυσιν τῆς ἀμόνης τῆς νήσου».

Ἀλλὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι ἐπίσης καὶ τὰ ὅσα γράφει στὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ ὁ στρατηγὸς Φράνκελιν στὴν ἐπίσημὴ ἐκθέσιν του γιὰ τὴ μάχην τῆς Κρήτης. Ἀποκαλύπτει καὶ αὐτός, καίτοι χωρὶς νὰ τὸ λέει καθαρῶς, ὅτι ἡ ἀπόφασις γιὰ τὴ διατήρησιν τῆς Κρήτης ἐλήφθη ἀπὸ τὸ Βρετανικὸν στρατηγεῖο τῆς Μέσης Ἀνατολῆς μετὰ τὴν ἐκκένωσιν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Γράφει λοιπὸν τὰ ἑξῆς μιλῶντας γιὰ τὴν κατάστασιν ποὺ ἀντιλήφθη μόλις ἐφθάσε στὴ Σούδα: «Εἰμαστε ὅλοι τόσον κουρασμένοι, ὥστε νὰ μὴ σκεπτόμεθα καὶ πολὺ τὴν ἄμυνα τῆς Κρήτης. Πάντως ἐκατάλαβα ὅτι τὰ ὑποχωρήσαντα στρατεύματα τοῦ συντάγματός μας μαζί μὲ τὰ ὑπολείμματα τῶν ἄλλων ταγμάτων τῶν Βρετανικῶν καὶ Αὐστροαλιανῶν νομάδων εἶχαν τοποθετηθῆ εἰς διάφορα σημεῖα τῆς νήσου, κυρίως, κοντὰ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Σούδας. Ἦσαν στρατοπεδεύμενα εἰς ἀνοικτὸν χώρον κοντὰ σὲ πηγὴν νεροῦ. Ἦταν φανερὸν ὅτι τὰ υποχωρήσαντα στρατεύματά μας εὐρίσκοντο ἐν συγχύσει εἰς ὅχι καλὴν κατάστασιν καὶ ἄνευ δυνατοῦτος ἐξοπλισμοῦ τῶν. Ἀφοῦ εἶδα τὸν ἀνώτερο ἀξιωματικὸν τοῦ συντάγματος ἐμφωνηθῆ νὰ φύγωμε τὸ ἐπόμενο πρωὶ εἰς τὰς 3 μὲ τὸ ὑδροπλάνο διὰ νὰ εἰσέλθωμ ἐπὶ τὸν Αἴγυπτον τὸ πρωὶ. Ὅταν ὅμως ἐξῆλθον τὸ πρωὶ τῆς 30ης Ἀπριλίου εἰρήνηκα ὅτι τὰ σχέδια εἶχαν ἀλλάξει καὶ ἐπὶ ἐπρόκειτο νὰ μετάσχω συσκέπως μὲ τοὺς ἀνώτερούς μου ἀξιωματικούς εἰς τὰς 11 τὸ πρωὶ.

Συνητήθημεν εἰς ἓνα μικρὸν οἰκίσμον μεταξὺ Μάλεμε καὶ Χανίων καὶ ἀρχίσαμε τὴν ἐργασίαν εἰς τὰς ἐνδεκάμην. Ὁ στρατηγὸς Οὐδέιβελ εἶχε φθάσει ἀεροπορικῶς καὶ ἐφάνητο περισσώτερον κουρασμένος ἀπὸ ὅλους μας. Πρωτοῦ καθίσωμεν ὁ στρατηγὸς Οὐδέιβελ καὶ ὁ στρατηγὸς Οὐίλσον εἶχαν μιαν ἐγκάρδιαν συνομιλίαν εἰς μιαν γωνίαν. Κατόπιν ὁ ἀρχιστράτηγος μὲ ἐκάλεσε καὶ μοῦ εἶπε «θέλω νὰ σὰς πῶ πόσον ἐθαύμασα τὸ Νεοῦηλανδικὸν σύνταγμα εἰς τὴν Ἑλλάδα. Δὲν πιστεύω κανένα ἄλλο τμήμα στρατοῦ νὰ ἐξετέλει τὴν ὑπο-

χώρησιν τόσον καλά». Μοῦ εἶπεν ὅτι θέλει νὰ ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν τῶν στρατευμάτων εἰς τὴν Κρήτην, πρῶτα τὸ ὁποῖον μὲ ἀφινδίασε διότι ἡ πρότασις ἦταν ἐντελὸς ἀπό-  
σπτι, καὶ προσέθεσεν πὸς πιστεύει ὅτι ἡ ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Κρήτης θὰ ἀρχιζῆ μετ'  
ὀλίγας ἡμέρας. Τοῦ ἐξέφρασα τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἐπιστρέψω εἰς τὴν Αἴγυπτον διὰ τὰ συγ-  
κεντρώσω τὴν μεραρχία μου καὶ τὴν ἐκπαιδεύσω καὶ νὰ τὴν ἐπανεξοπλίσω, καὶ συνεπλή-  
ρωσα ὅτι ἡ κυβερνήσις μας (τῆς Νέας Ζηλαντίας) ποτὲ δὲν θὰ συμφωνοῦσε νὰ μείνῃ  
τὸ στρατιωτικὸ μας αὐτὸ τμήμα συνεχῶς διασκορπισμένον. Μοῦ ἀπήντησε πὸς ἦταν καθή-  
κον μου νὰ μείνω καὶ ἀναλάβω τὴν ἐργασίαν. Δὲν μποροῦσα παρὰ νὰ δεχθῶ ».

Ἐναφέρει κατόπιν διάφορες λεπτομέρειες τῆς συσκέψεως πού ἐπικολοῦθησεν καὶ εἰς  
τὴν ὁποίαν ἔλαβον μέρος ὁ Οὐέιβελ, ὁ Οὐίλσον, ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας Πάλαριετ  
καὶ ἄλλοι καὶ προσθεῖαι : « Δὲν εἴχαμε πολλὰ νὰ συζητήσωμεν. Μᾶς ἀνήγγειλαν τὴν ἀπο-  
φασὴν νὰ κρατήσωμε τὴν Κρήτη. Ἡ ἐπίθεσις ἀνεμένετο νὰ γίνῃ με 5—5 χιλιάδες γερμα-  
νικὰ ἀεραγῆματα καὶ με ἀποβατικὸν στρατὸν ἀπὸ τὴν θάλασσαν. Τὰ πρῶτα σημεῖα ἐπι-  
θέσεως προσβλέπετο ὅτι θὰ ἦσαν τὸ Μάλεμο καὶ τὸ Ἡράκλειον. Ὁ σκοπὸς μας ἦτο νὰ  
μὴν ἐπιτρέψωμεν εἰς τὸν ἔχθρον νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν Κρήτην ὡς ἀεροπορικὴ καὶ ὑπο-  
βρυχιακὴ βάση. Μετὰ τὴν σύσκεψιν ἀνέλαβα τὴν διοίκησιν τῆς νήσου... Ἐνάβα τὴν  
ἐργασίαν χωρὶς νὰ ἀταπατῶμαι περὶ τῆς δυσκολίας τοῦ ἔργου. Εἰμεθα ὅλοι, κουρασμένοι  
καὶ τὰ στρατευμὰτά μας ἦσαν ἀνοργάνωτα καὶ κακῶς ὄπλασμένα. Μερικὰ εὗρισκοντο ἐν  
πλήρει συγχύσει. Ἡ Κρήτη ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ ἓνα σπουδαῖο κέντρο ἐπιχειρήσεων ἀλλὰ  
δὲν εἶχα σαφῆ ἐπίγνωση τῶν δυσκολιῶν πού μᾶς ἀνέμεναν ».

**ΜΕ ΒΑΣΗ** τὶς νεώτερες ἀποφάσεις τοῦ Βρεττανικοῦ Πολεμικοῦ  
Συμβουλίου ὅτι, πρέπει νὰ κρατηθῆ ὅπωςδήποτε ἡ Κρήτη ἔγινε ἡ στρα-  
τιωτικὴ σύσκεψιν κοντὰ στὸ Μάλεμο πού ἀναφέρει ὁ Φράϋμπεργκ, καὶ  
κατὰ τὴν ὁποία τοῦ ἀνεκινώθη ὁ διορισμὸς του ὡς ἀρχηγοῦ τῶν στρα-  
τευμάτων τῆς Κρήτης. Στὴ σύσκεψιν αὐτὴ ἐξετάσθησαν τὰ στρατιωτικὰ  
ζητήματα τῆς νήσου καὶ ἐτέθησαν οἱ βάσεις γιὰ τὴν ἀμυνὰ τῆς. Πολὺ  
ἄργα βέβαια γιὰ τὰ ὄργανωθῆ ὅπως χρειάζοταν ἡ ὁχύρωσις τῆς Κρή-  
της, γιὰτὶ ἡ Γερμανικὴ ἐπίθεσις ἀνεμένετο ἀπὸ μέρα σὲ μέρα. Τὴν  
προηγούμενη (29-4-41) ἀκριβῶς τῆς συσκέψεως αὐτῆς καὶ πρὶν ἀκόμη  
ὁ Φράϋμπεργκ ἐρωτηθῆ ἂν θὰ δεχόταν ἢ ὄχι νὰ ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν  
τῶν Βρεττανικῶν στρατευμάτων, ὁ ἀρχιστράτηγος τῆς Μεσογείου στρα-  
τηγὸς Οὐέιβελ ἔστειλε πρὸς τὴ Βρεττανικὴ κυβέρνησις τὸ ἐπόμενο  
τηλεγράφημα :

« Ὁ Στρατηγὸς Οὐέιβελ πρὸς τὸν Πρωθυπουργὸν καὶ τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ Ἐπιτελείου »

1. Ἐπροειδοποιήσαμεν τοὺς ἐν Κρήτῃ περὶ τῆς πιθανότητος γερμανικῆς ἐπιθέσεως  
δι' ἀερομεταφερομένων στρατευμάτων ἀπὸ τῆς 18 Ἀπριλίου. Πλὴν τῆς ἀρχικῆς μονιμοῦ  
φρουρᾶς, ἀποτελουμένης ἐκ 3 ταγματίων πεζικοῦ, δύο βαρέων ἀντιαεροπορικῶν πυροβολα-  
ζιῶν, 3 ἐλαφρῶν ἀντιαεροπορικῶν πυροβολαζιῶν καὶ ἑκατῶν πυροβολικῶν, εὗρισκονται  
ἤδη ἐν Κρήτῃ τοῦλάχιστον 30.000 ἄνδρες μεταφερθέντες ἐξ Ἑλλάδος. Ὅσοι ὄργανοῦνται  
διὰ τὴν ἀμυναν τῶν ἑστικῶν σημείων τῆς νήσου, τοῦ κόλπου τῆς Σούδας, τῶν Χανίων,  
τοῦ Ρεθύμνου καὶ τοῦ Ἡρακλείου. Τὸ ἠθικὸν εἶναι ὑψηλόν. Τὰ ὄπλα εἶναι κυρίως του-  
φέκια μὴ μικρὸν ποσοστὸν ἐλαφρῶν πολυβόλων. Ἐπιπροσθέτως ὄρισμένα μονάδες Ἑλλή-  
νων νεοσυλλέκτων ἔχουν ὄργανωθῆ διὰ τὴν ἀμυναν τῶν ἀεροδρομίων καὶ διὰ τὴν φρου-  
ρησιν τῶν αἰμαλώτων πολέμου.

2. Ἡ ὀργάνωσις Ἀμύνης Κινητῶν Ναυτικῶν Βάσεων ἀναμένεται ὅτι θὰ ἀρχιθῆ  
εἰς τὴν νῆσον κατὰ τὸ πρῶτον δεκαπενθήμερον τοῦ Μαΐου.

3. Προτίθεμαι νὰ ἐπισκεφθῶ τὴν Κρήτην αὐριον καὶ θὰ ἀναφέρω σχετικῶς ἅμα  
τῇ ἐπιστροφῇ μου.

4. Ὑπάρχει πιθανότης τὸ σχέδιον ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Κρήτης νὰ ἀποτελῆ ἀντι-  
περισσασμὸν δι' ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς Συρίας ἢ τῆς Κύπρου καὶ τὸ πραγματικὸν σχέδιον  
νὰ καταστῆ φανερὸν καὶ εἰς τὰ γερμανικὰ ἀκόμη στρατευμὰτα τὴν τελευταίαν μόνο στιγ-  
μὴν. Αὐτὴ θὰ ἦτο ἡ συνήθης γερμανικὴ τακτικὴ ».

**ΣΧΕΔΟΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΣ** τὸ Ἀγγλικὸ Ὑπουργεῖο Στρατιωτικῶν  
στέλνει τὸ ἐπόμενο τηλεγράφημα πρὸς τὸν Φράϋμπεργκ, πού ὁ τελευ-  
ταῖος ὅπως ἀφήνει νὰ ἐννοηθῆ στὴν ἔκθεσίν του, τὸ ἔλαβε μετὰ τὴ σύ-  
σκεψιν τοῦ Μάλεμο :

« Ἄκρως ἐμπιστευτικὸν καὶ ὑπερπερὶγον. Διὰ τὸν Στρατηγὸν Φράϋμπεργκ, Προσω-  
πικόν. Γερμανικὴ ἐπίθεσις Κρήτης διὰ συγχρόνον ἀεροπορικῆς καὶ θαλασσίας ἐνισχύσεως  
θεωρεῖται ἄμεσος. Μέγεθος πρώτης ἀεροπορικῆς ἐπιθέσεως ὑπολογίζεται εἰς τρεῖς ἕως τέσ-



Ἡ Σούδα σὲ στιγμή μεγάλου ἀεροπορικοῦ βομβαρδισμοῦ. Ἀπὸ τὰ σκάφη ποὺ βρισκόνταν ἐκεῖ ἓνα πετρελαιοφόρο καίεται καὶ βγάινει μαύρες στήλες καπνοῦ.

σερες χιλιάδες ἀλεξιπτωτιστὰς καὶ ἀεραγῆματα. Θὰ ἔχετε δύο ἢ τρεῖς ἰσχυρὲς ἐπιθέσεις τὴν ἡμέραν ἐξ Ἑλλάδος, καὶ τρεῖς ἕως τέσσαρες ἐν Ρόδῳ, ἐὰν ἡ Ρόδος δὲν χρησιμοποιηθῆ ὡς βάσις βομβαρδιστικῶν καθετοῦ ἐφορμήσεως. Ὅλα τὰ ἀνωτέρω μὲ συνοδείαν καταδρομικῶν. Βομβαρδισμὸς νὰ ἀναμένεται ὀλίγον πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν ἀεροπορικῶν καὶ θαλασσίων δυνάμεων. Ἀκόλουθος ὑπολογισμὸς βασίζεται ἐπὶ ὑπαρχόντων ἐχθρικῶν ἀεροπλάνων ἐπιχειρήσεων εἰς Βαλκάνια δι' ὄλους τοὺς σκοποὺς: 315 μικρῆς ἀκτίως βομβαρδιστικά, 60 δικινητήρια καταδρομικά, 340 βομβαρδιστικά καθετοῦ ἐφορμήσεως, 270 μονοκινητήρια καταδρομικά. Ἐὰν ταῦτα ἀπογειωθῶν βορείως τοῦ ἰσθμοῦ Κορίνθου θὰ χρειασθοῦν περισσότερας εὐκολίας διὰ ἀνεφοδιασμὸν βενζίνης. Μόνον μικραὶ δυνάμεις θὰ ἠδύναντο νὰ ἐξορμήσουν νοτίως αὐτοῦ ἀπὸ 60—90 βομβαρδιστικά καθετοῦ ἐφορμήσεως, ἐνεκα τῆς ἐλλείψεως ἀεροδρομίων ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ ἴσος ἀριθμὸς μονοκινητηρίων καταδρομικῶν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκινήσῃ ἀπὸ τὴν Ρόδον ἐὰν τὰ ἐκεῖ ἀεροδρόμια δὲν θὰ ἐχρηάζοντο δι' ἄλλας ἐπιχειρήσεις. Ὑπολογίζεται ὅτι στρατεύματα καὶ πλοῖα διὰ θαλασσίας ἐπιχειρήσεις, καὶ ἀποβατικά πλοῖα διὰ μεταφορὰν τάνης θεωροῦνται ἀρκετὰ, καὶ δι' αὐτὸ ἐπίθεσις διὰ θαλάσσης ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς δυνατοῦτος τοῦ ἐχθροῦ νὰ ἀποφύγῃ θαλασσίαν δύναμιν μας. Ἐπίσχυσις εἰς πολεμικά πλοῖα καὶ μεταφορικά ἐξ Ἰταλίας δυνατὴ, ἀλλὰ προϋποτίθεται ἐπιμείδουνη διαδρομὴ γύρω ἀπὸ τὸ ἀκρωτήριον τοῦ Ταϊνάρου ἐὰν ὁ ἰσθμὸς Κορίνθου ἀκατάλληλος. 29 Ἀπριλίου 1941 ».

Τὶ ἐντύπωση ἔκανε τὸ τηλεγράφημα αὐτὸ στὸν Νεοζηλανδὸ στρατηγὸ τὸ λέει ὁ ἴδιος στὴν ἔκθεσή του ποὺ σημειώνει τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά:

«Αὐτὰ μοῦ ἐφάνησαν ἀπίστευτα. Τότε μόνον ἀντελήφθην πόσον μεγάλα ἦσαν αἱ δυσκολίαι μας, ἐὰν οἱ ὑπολογισμοὶ ἀπεδεικνύοντο σωστοί, καὶ ἐκατάλαβα ὅτι τὸ καλύτερο θὰ ἦτο νὰ ὀργανωθῶμεν ὅσον τὸ δυνατόν ταχύτερον διὰ νὰ προσαρμοσθῶμεν εἰς τὴν πραγματικότητα».

Τὶς δυσκολίας ποὺ ἀντιμετώπιζε ὁ Φράϋμπεργκ καὶ τοὺς φόβους του γενικά, σπεύδει νὰ τὰ μεταδώσῃ τηλεγραφικῶς εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνάληψη τῶν καθηκόντων του πρὸς τὸ Βρετανικὸ Στρατηγεῖο τῆς Μεσογείου καὶ πρὸς τὴν κυβέρνησιν τῆς Νέας Ζηλανδίας. Δυὸ μέρες ἀρ-

γότερα παίρνει από τὸν Ουέιβελ τὴν ἐπόμενη ἀπάντηση ποῦ εἶναι ἀρκετὰ ἀποκαλυπτικὴ τῶν ἀπόψεων καὶ τῶν δῶδ :

« Ἀπόρρητον καὶ ὑπερπεῖγον. Ἄρχιστράτηγος Μεσογείου, Ἄρχιστράτηγος Ἀεροπορίας καὶ ἐν ὄφρονουμέν τὰ ἐξῆς : Προβλέψεις Ὑπουργείου Στρατιωτικῶν Ἀγγλίας διὰ τὸ μέγεθος ἐπιθέσεως ὑπερβολικαὶ καὶ τοῦς ἐπιληροφορήσαμεν ἐπὶ τούτου. Συμφωνοῦμεν ἀπολύτως ὅτι σοβαρὰ ἐπιθέσεις εἰς μεγάλην κλίμακα δυνατὴ, καὶ ἀναγνωρίζομεν ἐπικινδύνους ἀνάγκας δυνάμεων σας. Δυνατὸν πρόσφατοι ἐξελίξεις εἰς Ἰράκ ἀπασχολήσουν μέρος ἐχθρικῆς ἀεροπορικῆς δυνάμεως.

»2.— Ἄρχιστράτηγος Μεσογείου ἔτοιμος νὰ βοηθήσῃ ἐὰν οἱ ἐχθροὶ ἐπιτεθοῦν εἰς Κρήτην.

»3.— Ἀεροπορικὴ βοήθεια δύσκολος. Λιερχόμεθα δυσχερῆ περίοδον ὅσον ἀφορᾷ τὰ καταδιωκτικά, καὶ κάθε προσπάθεια γίνεται ὅπως μᾶς ἐνισχυσοῦν τὸ γρηγορότερον ἐς Ἀγγλίαν.

»4.— Ἐτοιμασίαι γίνονται νὰ σᾶς στείλωμε πυροβολικόν, ἐργαλεῖα, καὶ ἄλλα ἐφόδια τὸ ταχύτερον.

»5.— Προσπιθῶ ὅπως ἀντικατασταθοῦν Νεοζηλανδικὰ στρατεύματα ὡς ἐξητήθη εἰς τηλεγράφημά σας καὶ θέλω ἐνισχύσει τὴν Μεραρχία σας τὸ γρηγορότερον. Ἀλλὰ πρὸς τὸ παρὸν αἱ δυνάμεις μὲν εὐρίσκονται εἰς σημεῖον ἐξαντλήσεως. Θὰ συμφωνήσατε ὅπως ἐὰν χρειασθῆ, ἐπιτρέψητε εἰς τὰς Νεοζηλανδικὰς ἐπεδρεῖας νὰ ἀναλάβουν ὑπερῶσπιν τῶν ἀεροδολιῶν καὶ συγκοινωνιακὰς γραμμάς εἰς τὴν Δυτικὴν ἔρημον, διὰ νὰ ἀντικαταστήσουν Βρεττανικὰς δυνάμεις οἱ ὁποῖα θὰ σταλοῦν εἰς Κρήτην ;

»6.— Ἐχω ρητὴν ὁδηγίαν Πολεμικοῦ Συμβουλίου νὰ κρατήσω τὴν Κρήτην. Καὶ ἐὰν ἀκόμη ζήτημα ἐπανεξετάζετο, εἶναι ἀμφίβολον ἐὰν ἡ ὑποχώρησις τῶν στρατευμάτων θὰ περατωθῆ προ τῆς ἐχθρικῆς ἐπιθέσεως.

»7.— Ἐνωρίζω καλῶς δυσκολίας καὶ κινδύνους θέσεώς σας, ἀλλὰ εἶμαι βέβαιος ὅτι αἰεὶ καὶ τὰ ἐκτακτὰ στρατεύματα τὰ ὁποῖα εἶναι εἰς τὴν διάθεσίν σας θὰ ἀνταποκριθοῦν εἰς τὸ ἔργον. Θὰ διέλθωμε πολὺ ἀνήσυχες ἡμέρας εἰς Μέσην Ἀνατολήν τὰς προσεχεῖς ἑβδομάδας.

»8.— Εἶσθε ἀπολύτως δικαιολογημένοι ποῦ ἐπιληροφορήσατε τὴν Κυβερνήσιν σας περὶ καταστάσεως. 3 Μαΐου 1941 ».



**Ὁ Φράϋμπεργκ ἀναλαμβάνει τὰ νέα καθήκοντά του.— Προετοιμασίες γιὰ τὴν ἄμυνα τῆς Κρήτης.— Οἱ πρῶτες συνομιλίες του μετὰ τὴν Ἑλληνικὴ κυβέρνησιν.— Ζητεῖ νὰ ὑπαχθῶν στὶς διαταγὰς του τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα καὶ νὰ ἀποχωρήσουν ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ κυβέρνησις ἀπὸ τὴν Κρήτη.**

Ὁ στρατηγὸς Φράϋμπεργκ ἀναλαμβάνοντας τὰ καινούργια καθήκοντά του ἐκδίδει τὴν Ἰν Μαιου τὴν ἐπόμενη ἡμερησίᾳ διαταγὴν πρὸς τὰ στρατεύματά του: «Ἡ ἀποχώρησις ἐξ Ἑλλάδος συνεπληρώθη. Ἦτο δύσκολος ἐπιχείρησις. Μιὰ πολὺ μικρὰ δύναμις συνεκράτησε δι' ἓνα μῆνα μιὰ πολὺ μεγαλύτερα δύναμη καὶ κατόπιν ὑπεχώρησε ἀπὸ μιὰ ἀνοικτὴ ἀκτὴ. Αὐτὴ ἡ μάχη ὀπισθοφυλακῆς καὶ ὑποχωρήσεως ἦτο μεγάλο πολεμικὸ κατόρθωμα. Αἱ πολεμικαὶ ἀρεταὶ καὶ σταθερότης τῶν στρατευμάτων ἦσαν ἀνώτεραι παντὸς ἐπαίνου. Σήμερον αἱ Βρετανικαὶ δυνάμεις εἰς τὴν Κρήτην ἀντιμετωπίζουν ἕναν ἄλλον κίνδυνον, τὴν δυνατότητα ἐισβολῆς. Ὁ κίνδυνος μιᾶς ἀποβάσεως δὲν εἶναι νέος. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν, τὸν ἀντιμετωπίζομε πλέον τοῦ ἔτους. Ἐάν τοῦτο πραγματοποιηθῆ ἐδῶ θὰ συνοδεύεται μετὰ ὅλην τὴν συνήθη ἀεροπορικὴν δρασίαν. Ἐμάθαμε κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος ἀρκετὰ περὶ τῆς ἀεροπορικῆς ἐχθρικῆς μεθόδου. Ἐάν μᾶς ἐπιτεθῆ ἐδῶ στὴν Κρήτην ὁ ἐχθρὸς, θὰ μᾶς συναντήσῃ ἐπὶ ἴσων βάσεων καὶ ὅσοι ἐξ ἡμῶν ἐσυναντήσαμε τὸ πεζικὸν του κατὰ τὸν τελευταῖον μῆνα θὰ εἴμαστε εὐτυχεῖς νὰ μᾶς δοθῆ ἡ εὐκαιρία τούτη. Τώρα θὰ σταθοῦμε καὶ θὰ τὸν ἀποκρούσωμεν. Νὰ εἴσθε καθ' ὅλα ἔτοιμοι δι' ἅμασον δρασίαν. Εἶμαι βέβαιος ὅτι αἱ δυνάμεις εἰς τὴν διάθεσίν μας θὰ εἶναι ἐπαρκεῖς νὰ ἀποκρούσωμεν μίαν ἐπιθέσιν ἐναντίον τῆς νήσου». Τὴν ἴδιαν μέραν ἀρχίζει καὶ τὴν προετοιμασίαν τῆς ἄμυνας τῆς νήσου. Ἐνα ἔργο δυσκολώτατον λόγῳ τῶν παντοειδῶν ἐλλείψεων στρατιωτικῶν καὶ ὀχυρωματικῶν ὀλικῶν. Δὲν ὑπῆρχαν ἀντιαεροπορικὰ πυροβόλα, κανόνια, ἀεροπλάνα, τάνκς, φυσίγγια, ὅπλα, πολυβόλα οὔτε κανὼν νοσοκομειακὸ ὄλικόν. Οἱ ἐλλείψεις ἦσαν ἀληθινὰ τεράστιαι, καὶ οἱ δυσκολίες μετὰ τις ὅποιες εἶχε νὰ ἀντιπαλαίσῃ ἀνυπερβλήτης. Τὰ αἰσθήματα πού ἔνωσε ὁ στρατηγὸς μπρὸς στὴν κατάσταση αὐτὴν τὰ ἀποκαλύπτει στὸ τηλεγράφημα πού ἔστειλε πρὸς τὴν κυβέρνησιν τῆς Νέας Ζηλανδίας τὴν Ἰν Μαιου:

« Αἰσθάνομαι, τονίζει, καθήκον ν' ἀναφέρω τὴν στρατιωτικὴν κατάστασιν εἰς Κρήτην. Ἀπόφασις ἐλήφθη ἐν Λονδίνῳ ὅτι ἡ Κρήτη πρέπει νὰ κρατηθῆ μετὰ κάθε θυσίαν. Ἐλαβα γνώσιν ὑπολογισμῶν μεγέθους ἀναμενομένης ἐπιθέσεως ἀπὸ Ὑπουργίου Στρατιωτικῶν. Κατὰ τὴν γνώμην μου ἡ Κρήτη δὲν δύναται νὰ κρατηθῆ παρά μόνον διὰ πλήρους ὑποστηρίξεως ὑπὸ Ναυτικοῦ καὶ Ἀεροπορίας. Ἐλλείπουν ἐνδείξεις ὅτι ναυτικαὶ δυνάμεις εἶναι ἱκαναὶ μᾶς ἐγγυηθῶν ἐναντίον ἐισβολῆς ἐκ θαλάσσης. Ἀεροπορία εἰς νήσον συνίσταται ἐξ 6 Χαρμιαιῶν καὶ 17 πεπαλαιωμένων ἀεροπλάνων. Στρατεύματα δύνανται καὶ θὰ πολεμήσων, ἀλλὰ λόγῳ τῆς ἐκστρατείας τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἀνευ πυροβολικοῦ καὶ ἔχουν ἀνεπαρκῆ ἐργαλεῖα ἐκκαψῆς, ὀλίγα μεταφορικά μέσα καὶ ἀνεπαρκῆ ἀποθέματα πορρωτικῶν ὀλικῶν καὶ πολεμοφοδίων. Ὑπεργράμματα εἰς Κυβέρνησιν τὴν σοβαρὰν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν ἐθρῖσκειται τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Νεοζηλανδικῆς Μεραρχίας, καὶ συμβουλευῶ ὅπως πείσετε ἀνώτερος ὑπευθύνους εἰς Λονδίνον, εἴτε μᾶς ἐφοδιάσουν μετὰ ἀρκετὰ μέσα ὑπερασπίσασθαι νήσον, εἴτε ἐπανεξετάσουν ἀπόφασιν περὶ ἀμύνης Κρήτης. Βεβαίως ἔχω ἀναφέρει περὶ αὐτῶν εἰς Ἀρχιστρατήγον Μέσης Ἀνατολῆς, 1η Μαΐου 1941 ».

**Ο ΔΙΟΡΙΣΜΟΣ** τοῦ στρατηγοῦ Φράϋμπεργκ ὡς Διοικητοῦ τῶν Βρετανικῶν Στρατευμάτων τῆς νήσου συμπέπει καὶ μὲ τὴν ἔντασιν τῶν προσαθειῶν ποῦ κατέβαλε ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωση τῶν Ἑλληνικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς Κρήτης. Ἦδη τὸ Ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν ἔχει ἀναλάβει ὁ στρατηγὸς Ἐμμανουὴλ Τζανακάκης, μὲ προσωπάρχην τὸν ὑποστράτηγον Σόλωνας Καφάνο, καὶ τὴν ἀρχηγία τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων ὁ στρατηγὸς Ἀχιλ. Σκουλαῆς. Ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση, παρὰ τὶς ἀντιρρήσεις τῆς, ἀποδέχεται τὴν Βρετανική ἀξίωση νὰ ὑπαχθοῦν οἱ Ἑλληνικὲς στρατιωτικὲς δυνάμεις στὶς διαταγὰς τοῦ Φράϋμπεργκ. Εἶχε καὶ αὐτὴ τὴ γνώμη πὼς ἡ ὑπαρξὴ ἐνιαίου ἀρχηγείου ἦταν ἕνα ἐνδεδειγμένο μέτρο ποῦ θὰ ἀπέδιδε ὅπωςδὴποτε καλλίτερα ἀποτελέσματα. Γιατὶ πρέπει νὰ τονισθῆ πὼς ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση οὔτε φανταζόταν κἀν πὼς μὲ τὴν ὑπαγωγή τῶν Ἑλληνικῶν Στρατευμάτων ὑπὸ τὴν Βρετανική διοίκηση ἡ τελευταία θὰ ἀφαιροῦσε ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας στρατιωτικοὺς ἡγέτες σχεδὸν κάθε δυνατότητα πρωτοβουλίας.

Τὴν ὑπαγωγή τῶν Ἑλληνικῶν Στρατευμάτων ὑπὸ τὴν διοίκηση τοῦ στρατηγοῦ Φράϋμπεργκ ἀκολούθησαν ἀτελείωτες συζητήσεις γύρω ἀπὸ τὴν καλλίτερη τοποθέτηση καὶ ὀργάνωση τῶν δυνάμεών μας. Κατὰ τὶς συζητήσεις αὐτὲς διαπιστώθηκε γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά ἡ ἔλλειψη κατανοήσεως τῶν Βρετανῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Ἐλάχιστες ἀπὸ τὶς ὑποδείξεις τῶν τελευταίων ἐγίνοντο δεκτὲς ἀπὸ τοὺς Βρεττανοὺς. Δὲν πρόκειται μόνο γιὰ τὸν ἀνεφοδιασμό τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν μὲ πολεμικὸ ὕλικο. Πρόκειται καὶ γιὰ ὑποδείξεις σὲ ζητήματα καθαρὰ ἐπιτελικῆς φύσεως, ποῦ ἐνῶ ἦταν οἱ ἐνδεδειγμένες καὶ ὀρθὲς οἱ Βρεττανοὶ δὲν τὶς δέχονταν. Ἀπλὰ πράγματα ποῦ οἱ ἐπιτελικοὶ τοῦ Φράϋμπεργκ τὰ μέρδευαν σ' ἕνα μαϊάνδρο στρατηγικῶν συλλογισμῶν οἱ ὁποῖοι μπορούσαν νὰχοῦν ἐφαρμογὴ ὅπου ἄλλοτε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Κρήτη κατὰ τὶς στιγμὲς ἐκεῖνες.

Οἱ Ἕλληνες στρατιωτικοὶ ἡγέτες ἀναγκάσθηκαν νὰ κάνουν πολλὰς ὑποχωρήσεις καὶ πολλὰς ἀβαρίες στὶς πεποιθήσεις τους μέχρις ὅτου νὰ βρεθῆ κάποιος τρόπος συμβιβασμοῦ καὶ συμφωνίας.

Συνοψίζοντας διὰ αὐτὰ ὁ Φράϋμπεργκ γράφει στὴν ἐκθεσὴ του: «Ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς ἐτέθη ὑπὸ τὴν διοίκησίν μου διὰ εἰδικῆς ἡμερησίας διαταγῆς τοῦ Βασιλέως. Ἡ ἀνάληψις τῆς ἡγεσίας ἐνὸς ἔξουου στρατοῦ δὲν εἶνε εὐκόλῃ. Κατ' ἀρχὰς ὑπῆρχον συνταγματικὰ δυσκολία. Ἀποφάσεις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἐπρεπε νὰ ἐκδοθοῦν. Ἐπειτα οἱ ἄνδρες ἦσαν ἀσολοὶ, ἀνεκπαιδευτοὶ, ἀδιοργάνωτοι. Δὲν ἐγνωρίζαμε πόσες ἡμέρας εἴχαμε μπροστά μας πρὸς τῆς ἐπιθέσεως, ἀλλὰ ἡ πρόβλεψις, ἦταν εἰς τὴν βορρῆν χρόνον ποῦ εἴχαμεν εἰς τὴν διάθεσίν μας πολλὰ ὄπλα θὰ ἤδύνατο νὰ γίνοντο διὰ νὰ ἀναδιοργανωθῆ ἡ δύναμις αὐτὴ καὶ νὰ μάθουν οἱ Ἕλληνες τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ὕλικου. Ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς εἰς τὴν Κρήτην ἀτελεῖται ἀπὸ δύο τάξεις ἀνδρῶν. Πρῶτον ἀπὸ τοὺς ἄνδρες οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀποχωρήσει ἐξ Ἑλλάδος μετὰ τὸ πέρασ τῆς ἐκστρατείας κατὰ τῶν Ἱταλῶν. Εἶχαν φθάσει μὲ στολή, ἀλλὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀσολοὶ καὶ ἀνευ ἐξαρτήσεως. Τοὺς εἶχε δοθῆ ἀδεία θῆαν ἐφθουσα, ἀλλὰ ἐπρόκειτο νὰ τοὺς καλέσουν ἀκριβῶς πρὶν ἀπὸ τὴν ἡμέραν κατὰ τὴν ὁποῖαν ἀνεμένετο νὰ ἀρτίσει ἡ μάχη. Δευτέρον ὑπῆρχε μιὰ Κρητικὴ δύναμις 12.000 ἀνδρῶν περιπλὸν ἀποτελούμενῃ ἀπὸ 3 τάγματα ἐκπαιδευμένων στρατιωτῶν καὶ 8 τάγματα νεοσυλλεκτῶν, διασκορπισμένη εἰς ὅλην τὴν Κρήτην. Ἡ δύναμις αὐτὴ δὲν ἦτο ὀργανωμένη καὶ ἐξοπλισμένη. Δὲν εἶχε μεταφορικὰ μέσα καὶ ἦταν ὀπλισμένη μὲ 5 περιπλὸν διαφορετικῶς τύπου τουφεκίων, καὶ εἰς καμμίαν περιπτώσιν δὲν ὑπῆρχον πλεόν τῶν 200 φυσγγίων κατὰ ὀπλίτην διὰ οἰονδήποτε ὄπλον ποῦ ὑπῆρχε. Πάντως οὐδεμίαν ἀμφιβολία ἔμενε ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Κρητικοὶ ἦσαν καλὸ ὕλικο, καὶ ἐὰν τοὺς εἶδικο καιρὸς θὰ ἤδύνατο νὰ μάθουν πολλὰ σπουδαία πράγματα. Ἡ πραγματικότης ἦτο ὅτι ὀλίγοις ὁ πληθυσμὸς τῆς Κρήτης ἠθέλει νὰ πολεμήσῃ. Δὲν ἔχα οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ὅτι ἐν εἴχαμε καιρὸν θὰ ἤδύναμε νὰ εἴχαμε συγκεντρώσει καὶ ἐκπαιδεύσει δύο πλῆρεις Μεραρχίας. Ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐργασθῶμεν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τώρα, μὲ βραχυπρόθεσμον πρόγραμμα χρησιμοποιοῦντας τὸν στρατὸν ποῦ εἶχεν ἤδη κληθῆ καὶ προβλεπόντας συγχρόνως μιαν μεγαλύτεραν χρησιμοποίησιν τοῦ ἀπάρχοντος προσωπικοῦ. Ἐπρεπε νὰ συμβουλευθῶ τὸν Βασιλέα καὶ τὸν Προθυπουργὸν πρὸς διακανονισμόν τῶν προβλημάτων ποῦ ἀναρῶνται ἐταν ἕνας στρατὸς τίθεται ὑπὸ τὴν διοίκησιν ἄλλου στρατοῦ. Συνεφώνησα μὲ τὰς προτάσεις μου, καὶ ἐλήφθησαν μέτρα πρὸς σχηματισμὸν Ἑλληνικοῦ Στρατεύου καὶ Ἑλληνικοῦ Ἐπι-



τελείου. Ἐκ τῶν ἰδικῶν μας ὀλίγων μέσων, τοὺς ἐστείλαμεν ἐπιτελικούς ἀξιωματικούς ἐπιχειρήσεων καὶ διοικήσεως, καθὼς καὶ διερμηνεῖς διὰ τὴν δύνηθῆ ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς νὰ διοργανωθῆ καὶ νὰ λάβῃ τὴν θέσιν του εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις πλησίον μας τὸ ταχύτερον. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν καθιγάτωσα πολὺν χρόνον τὰς πρώτας ἡμέρας, εἰς συμβούλια μὲ τὸν Ἑλληνα Ἀρχιστράτηγον, τὸν Πρόεδρον Τσουδερόν καὶ τὸν Βασιλέα Γεώργιον. Θέλω νὰ ἀποδώσω φρόνον τιμῆς εἰς αὐτοὺς διὰ τὴν ἀπεριόριστον βοήθειαν των, εἰς καιροὺς πού ἦσαν δύσκολοι ἢν ὄχι τραγικοί.

Ἐλήφθησαν μερικαὶ εἰδικαὶ ἀποφάσεις. Ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς θὰ ὀργανώνετο ἐπὶ τῶν βάσεων τῆς Βρεττανικῆς πολεμικῆς ὀργανώσεως. Ἡ μέθοδος καὶ αἱ λεπτομέρειαι ἀσκήσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ θὰ ἐξηκολούθουν ἰσχύουσαι κατὰ τὸ δυνατόν, ἀλλὰ ὅπου θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο Βρεττανικὸς ἐξοπλισμός, ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς θὰ συνεμορφώετο πρὸς τὰς ἰδικὰς μας μεθόδους. Συνεφωνήθη νὰ τοποθετῶ Ἑλληνας ἐμπροσθεν Βρεττανικῶν ταγματῶν, καὶ οἱ Ἑλληνες Διοικηταὶ θὰ ὑπερετοῦσαν κατ' εὐθείαν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν Βρεττανῶν Ταξάρχων καὶ τῶν Ἐπιτελείων των. Διὰ ζητήματα πειθαρχίας, ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς θὰ ἦτο ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατηγείου.

Ἡ δυσκολία τῆς γλώσσης, γραπτῆς καὶ ὁμιλουμένης, ἔβαινε ἀδύνατη τὴν μεταφράσιν τῶν ὀδηγῶν. Ἀκολουθήσαμε σύστημα ἐκπαιδεύσεως τῶν ὁποίων ὀνόμασα «φυσικὴν μέθοδον»! Μὲ τὴν μέθοδον αὐτὴν ἔγινε ἡ διαμονὴ τῶν ὁπλων εἰς τοὺς Ἑλληνας, ὅπου ἦτο δυνατόν, καὶ κατόπιν ἐφέραμε ἕνα Βρεττανικὸν λόγον διὰ ἐπίδειξιν. Διὰ τῆς βοηθείας διεσπινέαν, ἐλέγαν εἰς τοὺς Ἑλληνας νὰ μᾶς μιμηθῶν ὅσον τὸ δυνατόν καλλίτερα. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οἱ Ἑλληνες εἶνε καλοὶ μαθηταί. Μαθαίνουν τὰς ἀναγκαίας λεπτομερείας πολὺ γρηγορότερα ἀπὸ τοὺς δικούς μας.

Ἡ ἐπίθεσις ἔγινε πολὺ γρήγορα, ὥστε τὰ Ἑλληνικὰ σώματα δὲν ἦσαν οὔτε ἐκπαιδευμένα οὔτε ὀπλισμένα καλά, ἀλλὰ δὲν ἔχω παρὰ λόγια εἰπαῖνον διὰ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς καὶ ὁ πληθυσμός τῆς Κρήτης προστάθησε νὰ ὑπερασπίσῃ τὸ τελευταῖον φρούριον τοῦ ἔθνους των, ὀλίγα ἔθνη ἔχον τὰ εὐγενεῖα των προτερήματα, καὶ εἶμαι βέβαιος ὅτι ἐν καιρῷ τίποτε δὲν θὰ τοὺς ἐμποδίσῃ ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπανακτήσουν πλῆρη ἀνεξαρτησίαν».

ἘΝΑ ἌΛΛΟ ζήτημα πού ἀπασχόλησε τὸν Φράϋμπεργκ εὐθὺς μόλις ἀνέλαβε τὰ νέα καθήκοντά του ἀφοροῦσε τὸν Βασιλέα καὶ τὸν Πρωθυπουργό. Ὁ Βρεττανὸς στρατηγὸς ἐζήτησε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τὴν ἄμεσον ἀναχώρησιν καὶ τῶν δύο ἀπὸ τὴν Κρήτη. Τὸ ἔκαμε αὐτὸ γιὰτὶ πραγματικὰ ὑπῆρχε κίνδυνος γιὰ τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ Πρωθυπουργοῦ ἢ γιὰτὶ φοβόταν πὼς ἡ παραμονὴ των μέσα στὴν πολεμικὴ ζώνην θὰ ἐπέφερε κάποια σύγκρουσιν ἀρμοδιοτήτων ἢ θὰ περιόριζε κατὰ ἕνα τρόπον τὶς ἐξουσίας του καὶ θὰ δυσκόλευε τὴν λήψιν ἀποφάσεων;

Ἡ ἀπάντησις στὸ ἐρώτημα αὐτὸ δὲν εἶναι εὐκόλη. Πολλοὶ ἐπέμειναν τότε καὶ ἐπιμένουν ἀκόμη πὼς ὁ Φράϋμπεργκ ζητώντας τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Βασιλέως Γεωργίου καὶ τοῦ Πρωθυπουργοῦ Τσουδεροῦ ἀπέβλεπε στὸ νὰ ἀποκτήσῃ πλήρη εὐχέρεια κινήσεων καὶ ἀποφάσεων, καὶ τὸ ὑπογραμμίζον αὐτὸ σάν μιὰ ἀκόμη ἀπόδειξιν τῆς ἐπιμονῆς τῶν Βρεττανῶν νὰ διευθύνουν ἀπολύτως ἀνεξέλεγκτα τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου στὴν Κρήτη.

Ἀπεναντίας ὁ Φράϋμπεργκ ὑποστηρίζει μὲ τὰ ἐπόμενα τὴν ἀποψὴν του: «Θὰ ἡδυνάμην νὰ ἴδω τὸν Βασιλέα νεκρόν ἢ πληγωμένον εἰς τὴν μάχην διὰ τὴν Πατρίδα του, δὲν θὰ ἠνευχόμην ὅμως τὴν αἰχμαλωσίαν του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐφοβούμην, ἀπὸ ἐπίθεσιν ἀλεξίπτωτιστῶν».

Πάντως ὁ Βασιλεὺς ὅσο καὶ ὁ πρωθυπουργὸς ἔφεραν ἀντιρρήσεις στὴν πρότασιν τοῦ Νεοζηλανδοῦ στρατηγοῦ, ὁ ὁποῖος, κατόπιν καὶ σχετικῶν τηλεγραφημάτων τοῦ Οὐέιβελ πού ἐξέφραζε τὴν ἄποψιν τοῦ Βρεττανικοῦ Πολεμικοῦ Συμβουλίου καὶ τῆς Ἀγγλικῆς κυβερνήσεως ἀναγκάσθηκε νὰ μὴν ἐπιμείνῃ κ' αὐτὸς περισσότερο.

ΟΛΟΚΛΗΡΟ ΤΟ πρῶτο εἰκοσαήμερον τοῦ Μαΐου, πούναι καὶ ἡ τελευταία περίοδος πρὸ τῆς μεγάλης μάχης καταναλώθηκε στὶς προετοιμασίας γιὰ τὴν ὀργάνωσιν τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων καὶ τὴν δημιουργίαν σωμάτων πολιτοφυλακῆς.

Ἐκ τῆς Ἀγγλικῆς πλευρᾶς ἐξακολούθησε νὰ ἐπιδεικνύεται ἡ ἴδια ἀναβλητικότητα ὡς πρὸς τὸν ἐξοπλισμὸν τῶν ἑλληνικῶν μονάδων, ἀναβλητικότης πού ὅπως ἐλέγχθη ἤδη κατὰ ἓνα ποσοστὸ ὠφείλετο καὶ στὴν ἔλλειψη ἐπαρκοῦς πολεμικοῦ ὕλικου.

Ἡ Πρωθυπουργὸς πού μαζί με τὸν Βασιλέα παρακολουθοῦσαν ὅλα αὐτὰ καὶ ζοῦσαν κάθε μέρα με τὴν ἀγωνία τῆς αἰθρίας, ἀπέστειλε στὶς 14 Μαΐου τὸ ἐπόμενο τηλεγράφημα στὸν ἐν Λονδίῳ Ἕλληνα πρέσβυ :

« Δι' ἐμὲ ὑπάρχει πάντοτε τὸ ἐρώτημα ἂν θὰ κρατηθῆ ἡ Νῆσος. Τὰς περὶ τούτου παρατηρήσεις μου ἐπέθηκε εἰς τὴν πρὸς τὸν Προσβεβητὴν τῆς Ἀγγλίας ἐπιδοθεῖσαν ἀνακοίνωσιν τῆς 29ης Ἀπριλίου. Δὲν πρέπει νὰ κρῶμεν ἀπὸ τὴν Σύμμαχον Κυβέρνησιν τοὺς φόβους πού ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχω ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, λόγῳ τοῦ ἀτελοῦς ἐφοδιασμοῦ καὶ ἐξοπλισμοῦ τῶν ἐν τῇ Νήσῳ στρατευμάτων. Τὰ ἰδικὰ μας, ἀποτελούμενα κατὰ τὸ πλεῖστον ἀ-ὸ μὴ Κρητὰς κληροῦς καὶ ἐπομένως ἀπειροπολέμους, εἶνε σχεδὸν ἄοπλα. Τὰ Βρετανικὰ εἶνε ἀνεπαρκῆ, καὶ ὑπάρχουν πολλοὶ λόγοι νὰ πιστεύω διμ μεταξὺ των ἑ-πάραχι ἀρκετὴ δόσις ἀταξίας καὶ ἀπειθαρχίας. Ἐξ ἄλλου, ἡ δύναμις τῶν Συμμαχικῶν ἀεροπλάνων εἶνε κατὰ τὴν κρίσιν μας μικρά, καὶ ἐπὶ πλέον αἱ ναυτικαὶ περιπολῖαι ἔχουν περιορισθῆ σοβαρῶς. Ὁ στρατηγὸς πιστεῖται ὅτι ὅλα αὐτὰ θὰ διαρθρωθῶν ἐντὸς μηνός. Ἄλλα ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Γερμανοὶ ἀρχίζουν νὰ ἐπιτίθενται με σοβαρὰς ἀεροπορικῶς δυνάμεις, καὶ δὲν πιστεύω νὰ μᾶς δώσουν καιρὸν διὰ παρασκευῆν. Οἱ Κρητῆς γενναῖοι πάντοτε βλέπουν τὴν ἄνω ἐπιτεθείσαν κατάστασιν με φόβον, ἀπὸ ἀκριβῆ ἐκτίμωσιν τῶν πραγμάτων καὶ ἰδίως διότι εἶνε ἐντελῶς ἄοπλοι. Ἡ κυβέρνησις Μεταξὰ τοὺς εἶχεν ἀφοπλίσαι. Ἄν εἶχον οἱ κάτοικοι ὅπλα, αἱ στρατιωτικαὶ ἐλλείψεις θὰ εἶχαν ὀλιγωτέραν σημασίαν. Ἐπρόκεινα εἶνε τοὺς Βρετανικοὺς νὰ συσταθῆ Πολιτοφυλακὴ ἐν τῇ Νήσῳ ὑπὸ ἐπιμεροπολέμους Κρητὰς ἀξιοματικούς. Λέγονται μὲν ὅλοι τὴν ὀρθότητα τῆς προτάσεως, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχουν οὔτε ὅπλα οὔτε φουσίγγια διὰ νὰ ὀπλισοῦν τοὺς κατοίκους. Πρέπει νὰ προσθέσω ἀκόμη διτὸ ἄκρον Ἀνατολικὸν μέρος τῆς Κρήτης ἐνῶ εἶνε πλησιέστατα πρὸς τὰ Δωδεκάνησα. εἶνε σχεδὸν ἀφροσῆτο ἀπὸ Συμμαχικὸν στρατόν, διότι ὅλη ἡ προσοχὴ ἔχει στραφῆ πρὸς Σούδαν καὶ τὸ Ἀντικὸν μέρος τῆς Νήσου. Παρακαλῶ βάσει των ἀνωτέρω νὰ διμλήσῃτε ἐκ μέρους τοῦ Βασιλέως καὶ ἐμοῦ πρὸς τὴν Ἀγγλικὴν Κυβέρνησιν ἀφίνοντες καὶ ἐγγραφον σημείωμα, διὰ νὰ κρίνῃ καὶ αὐτὴ πῶς πρέπει νὰ ἐνεργήσῃ ἀποτελεσματικῶς πρὸς διόρθωσιν τῆς καταστάσεως, πρὶν τὰ γεγονότα μᾶς προκαταλάβουν. Πρέπει πάντως νὰ τονισθῆ εἰς τὸν ὑπογράφον τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ νὰ ἐνηγοηθῆ παρ' αὐτοῦ διτὸ νὰ ἀνωτέρω ἐκτίθενται πρὸς μόνον σκοπὸν, ὅπως γίνῃ τὸ ταχύτερον διτὸ ἀπαιτεῖται διὰ νὰ καταστῆ ἡ ἄμυνα τῆς Νήσου βεβαία καὶ ἀσφαλής, διότι πάντες κυβερνήσεις καὶ κάτοικοι θέλομεν νὰ μὴν περιέλθῃ ἡ Κρήτη εἰς χεῖρας Γερμανῶν ».

Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ τηλεγράφημα αὐτὸ ἦρθε ὀκτὸ μέρες ἀργότερα ὅταν πιά εἶχε γίνῃ ἡ ἐισβολὴ στὴν Κρήτη. Ὁ Ἕλληνας πρέσβυς τηλεγράφησε στὶς 22 Μαΐου τὰ ἑξῆς :

« Ὀμίλησα σήμερον εἰς τὸν κ. Ἦντεν ἀφίσις καὶ σημείωσα. Μοῦ εἶπεν διτὸ κατὰ τὸ μεσολαβίσαν διάστημα ἀπὸ τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἡμετέρου τηλεγραφήματος ἐστάλησαν ἐνισχύσεις. Ναυτικαὶ περιπολῖαι ἀγρυπνοῦν, ὡς ἀπεδείχθη. Ἐφαίνεται ἐμπνεόμενος ἀπὸ αἰσιοδοξίαν διὰ τὴν τροπὴν τῶν μέχρι σήμερον ἐπιχειρήσεων, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποκοιπῇ τὴν σοβαρότητα τῆς καταστάσεως, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπόφασιν αὐτῶν νὰ πράξωσι τὸ πᾶν πρὸς ἄμυναν τῆς νήσου ».

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ἀπέδειξαν πῶς οἱ ἀμφιβολίαι τοῦ πρωθυπουργοῦ ἦταν βάσιμες, καὶ πῶς ἡ κατάστασις τῆς ἄμυνας τῆς νήσου κάθε ἄλλο παρά ἱκανοποιητικὴ ἦταν. Ἕλληνες καὶ Βρεταννοὶ ἐκαλοῦντο νὰ πληρῶσουν τὰ σπασμένα, τῆς ἐξάμηνης ἀδρανεῖας ἢ κακῆς σταθμίσεως τῆς πραγματικότητος τοῦ Στρατηγικοῦ Μέρους Ἀνατολῆς. Τὸ τελευταῖο εἶχε λάβει βέβαια τὴν ἀπόφασιν νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν Κρήτη, δὲν μπορούσε ὅμως λόγῳ τῆς δραστηριότητος τῆς Γερμανικῆς ἀεροπορίας νὰ ἐφοδιάσῃ τὴν φρουρὰ τῆς νήσου με ἀνάλογο πολεμικὸ ὕλικὸ καὶ ἐφόδια.

Πλοῖα δολάκιρα γεμάτα πολυτίμο ὕλικὸ κατεβυθίζοντο καὶ ἄλλα ἔφθαναν ἡμικατεστραμμένα στὸν προορισμὸ των. Ἐτσι περισσότερο ἀπὸ ὄλους, οἱ Ἕλληνες μαχητῆς ὑποχρεώθηκαν νὰ πολεμήσουν σχεδὸν ἄοπλοι ἓνα γενναῖο, ἀποφασιστικὸ καὶ ἄριστα ἐξοπλισμένον ἀντίπαλο.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀρκετὰ ἀποκαλυπτικὸς εἶναι ὁ ναύαρχος Κάνιγκαμ πού σημειώνει, τὰ ἐπόμενα στὰ ἀπομνημονεύματά του :

« Ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ Ἀπριλίου μέχρι τὰς 20 τοῦ Μαΐου κατωρβώσαμεν νὰ κομίσωμεν εἰς τὴν νήσον κάπου 15.000 τόνους παντοει-

δῶν ἐφοδίῳ, τὰ ὅποια μετεφέρθησαν ἀπὸ 15 σκάφη. Ἐκ τῶν δέκα πέντε αὐτὰ σκάφη ἐν τούτοις ὀκτὼ ἐβυθίσθησαν ἢ ὑπέστησαν σοβαρὰς ζημίας κατὰ τὰς μεταφορὰς αὐτάς. Τὴν νύκτα τῆς 15ης πρὸς τὴν 16ην Μαΐου τὰ καταδρομικὰ «Γκλῶστερ» καὶ «Φίτζι» ἀπεβίβασαν ἕνα τάγμα μὲ πλήρη τὸν ὄπλισμόν καὶ ἀνεφοδιασμόν του εἰς τὸ Ἡράκλειον, δύο δὲ νύκτας ἀργότερα τὸ «Γκλένγκαυλ» ἀπεβίβασεν ἀκόμη 700 ἄνδρας εἰς τὸ Τυμπάκι, μικρὸν ἀγκυροβόλιον εἰς τὰς νοτίας ἀκτὰς τῆς νήσου· οἱ ἄνδρες αὐτοὶ θὰ ἐπορεύοντο διὰ τῶν ὄρεινῶν διαβάσεων πρὸς τὸ Ἡράκλειον.

Γενικῶς ἐπικρατοῦσεν ἡ γνώμη, ὅτι θὰ ἠμπορούσαμεν νὰ κρατήσωμεν τὴν νήσον, ἐφ' ὅσον ἡ ἐπίθεσις θὰ διενηργεῖτο μόνον ἀπὸ ἀέρος. Δὲν ἀπεκλείετο ὁμοίως ὁ ἐχθρὸς νὰ ἐπιχειροῦσε καὶ ἀπόβασιν ἀπὸ θαλάσσης. Ἡ ἀπόκρουσις αὐτῆς τῆς ἐπιχειρήσεως ἦτον ἔργον κυρίως τοῦ στόλου, ἀναλόγως δὲ καὶ ἐλαμβάναμεν τὰ μέτρα μας. Ἡ κυρία μας δυσχέρεια, ἐν προκειμένῳ, συνίστατο εἰς τὸ ὅτι ἡ Ἀλεξάνδρεια ἀπέειχε 440 μίλια ἀπὸ τὸ ὑποτιθέμενον θέατρον ἐπιχειρήσεων καὶ εἰς τὸ ὅτι ἡ Σούδα, ἕνεκα τῶν συνεχῶν ἐναντίον της ἀεροπορικῶν ἐπιθέσεων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς βᾶσις».



**Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀντιμετωπίζει τὴν ἀντίδραση ὀρισμένων  
δυσαρεστημένων κύκλων.— Μερικοὶ ὑπουργοὶ τῆς δὲν εἶναι ἀ-  
νεκτοί.— Ἡ δολοφονία τοῦ στρατηγοῦ Παπαστεργίου.— Ὁ πρω-  
θυπουργὸς καταβάλλει ἐντατικὴ προσπάθεια γιὰ νὰ κατευνάσῃ  
τὰ πνεύματα.— Οἱ ἀνησυχίες τοῦ Τσῶρτσιλ γιὰ τὴν ἄμυνα τῆς  
Κρήτης.**

Ἄλλὰ δὲν ἦταν λιγώτερες οἱ δυσκολίες ποὺ ἀντιμετώπιζε ἡ Ἑλ-  
ληνικὴ κυβέρνησις καὶ ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ πλευρά. Ἐνας ἀριθμὸς Κρη-  
τῶν — ἀρκετὰ περιορισμένος — τὴν θεωροῦσε ὡς συνέχεια τῆς 4ης Αὐ-  
γούστου. Εἰδικῶς δὲν μπορούσαν νὰ ἀνεχθοῦν ἕναν ἢ δυὸ ἀπὸ τοὺς ὑ-  
πουργοὺς τῆς κυβερνήσεως, ποὺ θέλησαν τὶς πρώτες μέρες νὰ συνεχί-  
σουν στὴν Κρήτη τὶς παλιὰς καὶ τόσο γνωστὰς μεθόδους των. Τὴν  
διάχυτὴ αὐτὴ δυσφορία προσεπάθησε μάταια νὰ ἐκμεταλλευθῇ καὶ ἡ  
ὑπάρχουσα τότε στὴ νῆσο ἀρκετὰ ἰσχυρὴ πέμπτη φάλαγγα ποὺ τὴν  
ἀποτελοῦσαν κατὰ κύριον λόγον πράκτορες τῶν Γερμανῶν οἱ ὁποῖοι  
διέβρεαν καθημερινῶς στὴν Κρήτη μεταξὺ τῶν προσφύγων τῆς παλαιᾶς  
Ἑλλάδος.

Ἡ ομάδα τῶν δυσαρεστημένων προέβη σὲ ἀρκετὰς ἐνέργειες φα-  
νερὰς καὶ παρασκηνακῆς. Δὲν ἀπέδωσε ὅμως καμμιά οὐσιαστικὴ ἀπο-  
τέλεσμα. Ἔσπασαν ὅλες στὴν σταθερὴ θέληση τῆς πλειονότητος τῶν  
Κρητῶν ποὺ ἀποφασισμένοι γιὰ τὴν μεγάλη θυσία περιέβαλλαν μὲ τὴν  
πολύτιμη ὑποστήριξίν των τὴν Ἐθνικὴν κυβέρνησιν.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ πάντως πῶς τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες ὅλα αὐτὰ  
εἶχαν δημιουργήσει μιὰ κάπως ἀκαθόριστὴ καὶ ἀρκετὰ ρευστὴ κατά-  
στασις ποὺ τὴν ἀπεκάλυψε ἡ δολοφονία τοῦ στρατηγοῦ Παπαστεργίου.  
Ἡ δολοφονία αὐτὴ ἦταν ἕνα ἐντελῶς ἄσχετο μὲ τὰ προαναφερθέντα,  
θλιβερὸ γεγονός καὶ ἔγινε ἀπὸ ἕνα φρενοβλαβῆ ὁ ὁποῖος, κατ' ἐντο-  
λὴν τῆς κυβερνήσεως, κατεδιώχθη ὑπὸ τῶν ἀποσπασμάτων καὶ ἐφο-  
νεύθη σὲ δυὸ ἢ τρεῖς μέρες. Πάντως ἀπεκάλυψε τὴν πραγματικότητά  
καὶ ἐπέσπευσε τὴν λήψιν τῶν ἐπιβαλλομένων μέτρων.

Ὁ τότε πρωθυπουργὸς κατέβαλε μιὰ ἐντατικὴ προσπάθεια γιὰ  
νὰ καθησυχάσῃ τὴν — ἐν πολλοῖς — δικαιολογημένην δυσφορίαν τοῦ Κρη-  
τικοῦ στοιχείου καὶ νὰ ἀποτρέψῃ ὀρισμένες ἐνέργειες ποὺ ἂν ἐκδηλώ-  
νονταν θὰ εἶχαν ἀνωπολόγιστες, σὲ τραγικότητα γιὰ τὴν ἔθνικὴν ὑπό-  
θεσιν, συνέπειες.

Ἀμέσως μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Παπαστεργίου ὁ πρωθυπουργὸς  
ἀφοῦ συνεννοήθηκε καὶ μὲ τὸν Βασιλέα εἰδοποίησε τοὺς μὴ συμπαθεῖς  
πρὸς τοὺς Κρήτες, ὑπουργοὺς καὶ ἄλλους ἀνωτέρους ὑπαλλήλους νὰ  
φύγουν ἀπὸ τὴν νῆσο. Πραγματικὰ οἱ τελευταῖοι μέσα σὲ δυὸ μέρες  
ἀνεχώρησαν γιὰ τὴν Αἴγυπτον, καὶ αὐτὸ ἀφώπλισε κατὰ ἕνα μεγάλο  
πόσοστό τοὺς δυσαρεστημένους. Ἡ ἀναχώρησις τῶν τεσσάρων ἢ πέντε  
προσώπων ποὺ μὲ τὴν στάσιν των εἶχαν ἐπανεπιλημμένως κατὰ τὴν τε-  
τραετία προκαλέσει τοὺς Κρήτες, θεωρήθηκε σὰν μιὰ πράξις εὐθύτητος



... Καὶ ξάφνου ὁ οὐρανὸς γέμισε ἀπὸ πράσινα, κόκκινα καὶ ἄσπρα ἀλεξίπτωτα. Οἱ πολεμιστὲς τοῦ Γ' Ράιχ κατέβαιναν νὰ κουρσέψουν τὴν Κρήτη

ἀπὸ μέρος τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς κυβερνήσεως ποὺ ἔδιδε μιὰ ἔμπρακτη ἱκανοποίηση πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις.

Ἔτσι μπορεῖ νὰ λεχθῆ πῶς — καὶ μὲ τὴν ἐπέμβαση τοῦ Ἀγγλοπρεσβευτοῦ ὁ ὁποῖος ἔκαμε κι' αὐτὸς ἀπὸ τῆς πλευρᾶς του ὀρισμένες ἐνέργειες καθησυχάσεως τῶν πνευμάτων — πολὺ γρήγορα δια-

λύθηκαν οι υπάρχουσες παρεξηγήσεις και αποκαταστάθηκε η συνοχή που έπεβαλλαν οι στιγμές εκείνες. Και όταν άρχισαν να βροντούν τα τουφέκια, οι «δυσαρεστημένοι» ήταν εκείνοι που βρίσκονταν στην πρώτη γραμμή του αγώνα.

Το πνεύμα της ενότητας και της αυτοθυσίας έκυριάρχησε σ' όλη τη νήσο και κράτησε όχι μόνο κατά την διάρκεια της μάχης αλλά και σ' όλο τον καιρό που η Κρήτη ήταν σκλαβωμένη.

**ΠΡΕΠΕΙ Ν' ΑΝΑΦΕΡΘΗ** πώς μια από τις κυριώτερες επιδιώξεις του πρωθυπουργού Έμμανουήλ Τσουδερού και μια από τις μεγαλύτερες προσπάθειές του από την στιγμή που αποβιβάσθηκε στην Κρήτη, στρέφονταν προς την κατεύθυνση αυτή. Προβλεπόντας τα δεινά που θα ακολουθούσαν ήθελε τους Κρητες όλους ενωμένους. Ένα κορμί και μία ψυχή. Όχι πώς είχε άμφιβολίες ότι οι συμπατριώτες του μπροστά στον κίνδυνο που έρχόταν να κατακλύσει τις εστίες των θά ξεχνούσαν τις παραδόσεις των προγόνων των. Άλλά για να προκαλέσει τις αντίθετες ακριβώς εκδηλώσεις. Εκδηλώσεις ενότητας. Γι' αυτό εύθυσ μόλις αποβιβάσθηκε στην νήσο άρχισε την προσπάθειά του για την αποκατάσταση της ενότητας και της συνοχής μεταξύ των Κρητικών και της Βασιλικής Κυβερνήσεως. Και είναι χαρακτηριστικά τα όσα είπε ειδικώς στο σημείο αυτό, στο λόγο του της 26ης Απριλίου 1941 που έξεφώνησε προς τους έκπροσώπους του λαού στο Ήρακλειο:

« Δέν χροιάζεται να είπω πολλά για νά συνεννοηθώ μέ τους συμπατριώτας μου. Η Κρήτη τό αιώνα αυτό σύ βολον κάθε αγώνος και θυσίας διά την έλευθερίαν, γίνεται και σήμερα, η έσχάτη, αλλά και άνταξία της σημασίας της επαλής των έλευθερων λαών της Ήπειρωτικής Εύρώπης. Είς δύο νήσους μέ σπουδαίους λαούς έχει τόλει ο δεισρετικός αυτός κληρός. Είς την μεγάλην νήσον των Βορτανών και είς την μεγάλην νήσον των Έλληνων. Γεμάτοι καρτερίαν, εφηνυρίαν και θέλησιν οι λαοί των νήσων αυτών αγωνίζονται σήμεραν τόν υπέρτατον αγώνα διά την έλευθερίαν των ανθρώπων.

Κύμα μαύρον, πού έρχεται από χώρας, οι όποια ανέκαθεν δέν ήγηόσαν την ενγένειαν του πολιτισμού άλλ' έδουλοίησαν την βίαν ως όργανον παντός σκοπού, έχει χυθή ανά την Εύρώπην. Η ανθρωπότης, είδε διά μέσον των χρόνων, παρομοίαις βαρβάρους επιδρομάς. Ήλθαν όμως και παρήλθαν. Όπως πάντοτε ότι έμεινε και διά μείνη επί της γής, είναι ο πολιτισμός του άνεξαρτήτου ανθρώπου, πού είναι η έλευθερά σκέψης και η αυτοδιάθεσις αυτού, και ο όποιος πολιτισμός έξεπορεύθη από την γωνίαν αυτήν όπου έφθασεν τό πρώτον η Εύρώπη, και άνεχώρησεν έντευθεν, διά την Ήπειρον επί του Διός ο όποιος είχεν μεταμορφωθεί είς βοΐν. Έπεξετάθη δέ κατόπιν ο πολιτισμός αυτός είς τόν κόσμον παντού, όπου υπάρχουν άνθρωποι των όποιων η συνείδησις δέν διστορεβλώθη από τό ξηρόν και άγιον στρατιωτικόν πνεύμα, τό όποιον έχει την έδραν του είς την Γερμανίαν. Προς τά εκεί, προς ένα νέον πολιτισμόν της ανθρωπότητος κατευθυνόμεθα και πάλιν, διά μέσον τόσων μεγάλων και υπερανθρώπων αγώνων διά την έξασφάλισιν του αυτού αγαθού, αλλά και διά την έλευθερίαν των αδελφών μας, διά την όποιαν πολεμούμεν σήμεραν. Η Α.Μ. ο Βασιλεύς έσκαρκώτης των πόθων, των σκέψεων και των αποφάσεων της χώρας εύρίσκειται προς τόν αυτόν σκοπόν μεταξύ ήμων, σύμβολον της εθνικής ενότητος και αποφασιστικότητος.

Είναί συγκινητικόν ότι νήσοι μικραί, όπως η Σαμοθράκη, η Αίγινα και άλλα, έξ ιδίας πρωτοβουλίαις μάχονται, ως άκουεταί, κατά των εισβολών διά των όπλων. Είναι μεγάλοιδες τό φαινόμενον αυτό του Έλληνικού λαού. Ήγωνισθή, κατά του Γερμανού εισβολέως και των καταπληκτικών μηχανών του και δέν υπέκυψε παρά μόνον ύστερον από έπικινούς αγώνας, θυμασθέντας από φίλους και έχθρους. Σήμεραν ότι μας απομένει ως έλευθερά γη, οι μικραί και άπολοι νήσοι, αγωνίζονται χωρίς να καρφή η εθνική ηρωική των. Αυτό είναι μία από τας πλέον υπερόχους σελίδας της ιστορίας μας. Όλοι οι Έλληνες έκαιαν τό καθήκον των μετά ύψηλοφροσύνης και μόνον από της ανωτέρας μηχανικής βίας έκάμφθησαν.

Απευθύνομαι τώρα είς σας τους Κρητας, αλλά τί να σας είπω. Καταλαβαίνω ότι δέν υπάρχουν λέξεις διά να εκφράσω τους πόθους και τας αποφάσεις σας πού έχετε πάρει μόνοι σας θεληματικά. Θέλετε αγώνα, όχι μόνον άμυναν, Εί δυνατόν, θέλετε και επίθεσιν κατά του έχθρου. Σάς έννοω πλήρως, αλλά δέν μπορώ να διεξηγητέσω έπαρκώς διά λέξεων τό ύψος των σκέψεών σας. Διά να φθάσωμεν εκεί πού θέλετε, γίνεται ένας άνθρώπος, μέ τό σύνθημα : όμόνοια, πειθαρχία, παρίς. Η εφηνυρία και ο ένθουσιασμός δέν λείπουν από τους Κρητας. Γνωρίζετε ότι δέν υπάρχουν πλέον, αυτήν την ιεράν ώραν, πρόσωπα, δέν υπάρχουν πλέον μερίδες και τάξεις. Ήξεύρετε ότι τό χειρότερον φθοροποιόν σχολήκι πού υπάρχει δι' όλας τας περιστάσεις, αλλά ιδίως δι' ένα υπέρτατον αγώνα είναι η συζητήσις και η διαίρεσις. Μακράν από ήμας αυτό τό σχολήκι. Όλόκληρον τό έθνος στέλλει εδώ γενναίους άνδρας να συναγωνισθούν μαζί μας. Μή λησμονήτε ότι είναι αδελφοί μας και

αυμπολεμιστάι μας. Ἀνοιξέτε δι' αὐτοὺς τὰς ἀγνάλας σας καὶ περιπτυχθήτε αὐτοὺς μὲ δὴν τὴν ψυχὴν σας. Ἐν τῇ ἐνόσει ἡ ἰσχύς.

Ἡ Ἑλληνικὴ ἱστορία εἶναι γεμίτη ἀπὸ παραδείγματα πού λέγουν διὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ ἰδιαίτερος οἱ Κρήτες τῆς ἀρχαιότητος ἀφίονον κατὰ μέρος καθὲ διαφορᾶν, καθὲ διένεξιν ἀπάναντι πού ἔξωτερικὸν ἔχθρου καὶ ἔκαναν τὸν συγκερτισμὸν διὰ τὴν Νίκην. Ὁ Βασίλευς καὶ ἡ κυβερνήσις εὐρισκόμεθα ἔδω διὰ τὸν ἀγῶνα αὐτόν, διὰ τὴν ὑπεροχὴν ἀμύναν τῆς νήσου καὶ τῆς τιμῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Δὲν πειράζει ἂν θὰ ἀποιτηθῶν θυσίαι. Δὲν ἔχουν περάσει ἀκόμη πολλὰ χρόνια, τὸ ἐνθυμούμεθα ὅλοι, πού ἔκατον καθὲ δέκα χρόνια, μέσος θρῶς, ἐπὶ ἕνα καὶ περισσότερον αἰῶνα πᾶ σπῆτα μας, τὰ ἀπέλλια μας, τὶς ἐλλῆς μας, διὰ τὴν ἐλευθερωθῶμεν. Ἐξμεθα τότε πτωχοὶ καὶ μόνοι καὶ δὲν εἶχαμεν παρὰ τὴν στοιρικὴν μέριμναν τῆς μικρᾶς τότε μητέρας μας, τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅμως ἐνίκησαμεν διότι τὸ ἠθέλαμεν.

Ἐνθυμοῦμαι διὰ πρὸ 45 χρόνων ἐφύγα ἀπ' ἔδω διὰ τὰς Ἀθήνας πρόσφυγας δικώμενος ἀπὸ τὴν φωτιάν καὶ τὰς σφαγὰς, καὶ ἐγύρισα πίσω μετὰ τρία χρόνια ἐλεύθερος. Μετὰ 45 χρόνια κάνω τὸ ἀντίθετον ταξίδι μαζὶ μὲ τὸν ἥρωα βασιλέα μας. Φύγαμεν ἀπὸ τὰς Ἀθήνας διὰ τὴν Κρήτην, τὴν γῆν τῆς ἐλευθερίας: καὶ τὴς παλληκαριᾶς, διὰ τὴν μὴν ὑποδουλωθῶμεν καὶ διὰ τὴν συνεχίζομεν τὸν ἀγῶνα βέβαιοι ὅτι γρήγορα θὰ ἐπιστρέψομεν εἰς τὴν ἔθνην τῆς πρωτεύουσας ὅχι μόνον ἑλεύθεροι, ἀλλὰ καὶ μεγαλοῖ ἐνοί.

Τὴ τιμὴ διὰ τὴν Κρήτην, τὴν ἐπαλεῖν αὐτὴν τοῦ πολιτισμένου κόσμου, ὅπου πόδι ἐχθρικό δὲν θὰ πατήσῃ καὶ ἀπέθεν θὰ ἐκπηδήσῃ καὶ πάλιν ἡ ἐλευθερία καὶ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας διὰ τοὺς ἀνθρώπους. Ὡραϊότερον καὶ ἀκριβέστερον σύμβολον, δὲν μπορούσες νὰ ἐλλέξῃ ἡ ἀνωτέρα δύναμις, πού διέπει τὸν κόσμον, ἀπὸ τὴν Κρήτην διὰ τὸν ἔστατον αὐτὸν ἀγῶνα. Ἐπικαλοῦμαι ἐν ὀνόματι τοῦ Ἑθνικοῦ, καὶ τοῦ Βασιλέως τὸν πατριωτισμὸν. τὴν σύνεσιν καὶ τὴν παλληκαριάν σας, διὰ τὴν ἀσώσωμεν τὴν τιμὴν τῆς πατρίδος καὶ διὰ τὴν βοηθήσομεν ὥστε οὐτε ἡμεῖς νὰ γίνωμεν δούλοι, οὐτε οἱ ἄλλοι ἀδελφοὶ μας νὰ μείνουν αὐτὸν δούλοι. Ἀκούω τὸν ὄρκον σας πού δίδετε ἀπὸ μέσα σας καὶ ἐκείνος ἀκόμη ὁ ὅποιος δὲν μου εἶπαι εἶμαι ἐγὼ πού ἀκούω, ὡς πρωθυπουργὸς τοῦ ἔθνους, τὸν ὄρκον τῶν συμπολιτῶν μου διὰ τὴν νὰ ἀποχωρήσουν πρὸ οἰουδήποτε κινδύνου.

Αἱ ὄλκα καταστραφαὶ θὰ ἀνορθωθῶν. Μόνον ἐάν ἡ τιμὴ ἐχάνετο, αὐτὴν μόνον δὲν θὰ μπορούσαμεν νὰ ἐπανακτήσομεν.

Ζήτω τὸ Ἑθνος. Ζήτω ἡ Κρήτη. Ζήτω ὁ βασιλεὺς ».

ΕΙΝΑΙ Ἡ ΠΡΩΤΗ φορὰ πού ἐπικοινωνεῖ ὁ πρωθυπουργὸς μὲ τοὺς Κρητικούς. Ὁ πρῶτος λόγος πού ἐκφωνεῖ στὴν Κρήτην πού, ὅπως ἐπίστευε καὶ ἔλπριζε ἀκόμη τότε, «πόδι ἐχθρικό δὲν θὰ πατήσῃ».

Τρεῖς βδομάδες ἀργότερα καὶ ὅταν πιά ἡ ἀναδιοργάνωσις τῶν Ἑλληνοικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων ἔχει προχωρήσει ἄρκετὰ, ἐνῶ συνάμα οἱ Γερμανοὶ μὲ τοὺς βομβαρδισμοὺς των ἀφηναι καθαρά νὰ φανῇ πᾶς ἀποβλέπουσιν στὴν κατάληψη τῆς νήσου ὁ πρωθυπουργὸς ἀπευθύνεται καὶ πάλιν πρὸς τὸν Κρητικὸ λαὸ γιὰ νὰ τὸν προειδοποιήσῃ γιὰ τὰ δεινὰ πού τὸν περιμένουν καὶ γιὰ τὸν πόλεμον πού ἔρχεται καὶ πάλι στὴ ματοβαμμένη γῆ τῆς Κρήτης.

Ἡ αὐτοθυσία καὶ ἡ ἐμπιστοσύνη, γράφει, μὲ τὴν ὁποίαν ἀντιμετωπίζετε τὴν σημερινὴν δυσκόλην περιστάσιν, εἶναι ἡ αὐτὴ μὲ τὴν ὁποίαν οἱ Κρήτες ἀντιμετώπισαν πάντοτε τὰς μεγάλας περιπετείας τοῦ μακροῦ, πολυταράχου, ἀλλὰ καὶ ἐνδοξοῦ βίου των. Ὑπῆρξατε πάντοτε γενναῖοι ψυχοὶ καὶ εἰδείχθητε πάντοτε πρόθυμοι νὰ ἀνταλλῆτε τὰ ἀγαθὰ τῆς εἰρήνης μὲ τοὺς κινδύνους τοῦ πολέμου, ὅταν τὸ ἔθνην σφιγμένον εἶναι τὸ ἐπέβαλλε. Ἔτσι διεμορφώθη διὰ μέσου των αἰώνων ὁ ἕως ἡφανεὸς χαρακτὴρ σας, τὸ ἀνώτερον ἀγαθὸν τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου.

Δὲν ἠθέλησατε ποτε νὰ εἰσθε σκλάβοι οὐτε ἄλλων ἀνθρώπων οὐτε τῶν περιστάσεων. Καὶ πρὸς τοῦτο ἐσκόπεσατε μέσα σας τὸν φόβον. Ἠκολούθησατε πάντοτε τὴν συμβουλὴν τοῦ Περικλέους πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ὅτι εὐδαιμονία εἶναι ἡ ἐλευθερία, ἐλευθερία δὲ ἡ τόλμη καὶ δὲν ἐτρομοκρατήθητε ποτε ἀπὸ τοὺς κινδύνους. Εἰσθε ἀπὸ τοὺς λαοὺς τοὺς ὁποίους δὲν δύναται κανεὶς νὰ μεταχειρίζηται μὲ περιφρόνησιν καὶ ἐκείνος πού θέλει νὰ εἶναι κατακτητὴς δὲν λαμβάνει, φαίνεται, ὅτι ὄνουν τὸ αἰσθημα τῆς ἀξιοπρέπειας πού ἔχετε καὶ τὴν ἐμφυτον ἀγάπην σας διὰ τὴν ἐλευθερίαν.

Οἱ μαῦροι τὴν ψυχὴν δικτάτορες, οἱ ὁποῖοι ἀποπειροῦνται σήμερον νὰ εἶναι ὑποδουλωσιν, εἶναι διὰ τοῦτο μισητοὶ καὶ ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ ἐξαφανισθῶν ἀπὸ τὴν ὀσμὴν τῆς ψυχῆς σας, ἡ ὁποία εἶναι ἄπαροχὴς μεγάλων πράξεων. Γνωρίζετε ὅμως διὰ τὴν εὐκαλοῦστον νὰ ἐμποδίσῃ κανεὶς τὴν ἐγκαταστάσιν τῆς τυραννίας, ἀγωνιζόμενος ἐγκαιρῶς κατὰ τοῦ εἰσβολέως παρὰ νὰ τὴν ξεριζώσῃ ἅμα ἐπιβληθῇ. Οἱ ἀντιπαλοὶ μας οἱ ὁποῖοι ἐκτροσωποῦν τὸν δεσποτισμὸν στηρίζονται, ὅταν κατακτιθῶσιν μίαν χώραν, ἐπὶ τοῦ ἐξαγαγματοῦ, τῆς σκληρότητος καὶ τοῦ ἐγκλήματος, καὶ ἐπομένως πρέπει νὰ κτυπηθῶν καὶ ἐξορθωθῶν πρὶν καταφθῶσιν νὰ καθίσουν εἰς τὸν τροχὸν μας. Ἐχετε πιστὴν, ὁ ἐχθρὸς μας εἶναι ταπεινὸς καὶ θὰ ἀποχωρήσῃ πρὸ τοῦ δικαίου τὸ ὁποῖον ὑπερασπιζέσθε.

Ὑπάρχουν εἰς τὸν κόσμον δειλοὶ, οἱ ὁποῖοι τὴν σωτηρίαν των ἐπιζητοῦν διὰ τῆς

αίσραῶς ὑποχωρήσεως, Ἄλλὰ δι' ἄνδρας εὐγενεῖς καὶ ὑπερηφάνους ὁ κίνδυνος εἶναι μικρός, συγκρινόμενος μὲ τὴν ἀτιμία τῆς δειλίας, διότι γνωρίζουν ὅτι ἡ μικρότερα ταπείνωσις εἶναι ἐκείνη ἡ ὅποια ἀπορρέει ἀπὸ φόβου. Τὸ νὰ ζῆ κανεὶς δειλὸς εἶναι τὸ χειρότερον, ὅπως καὶ ὁ κίνδυνος τοῦ θανάτου εἶναι μικρότερος ἀπὸ τὴν ἀτιμίαν αὐτὴν. Ἐἴθε ἔξ ἄλλου ἀπὸ τοὺς λαοὺς οἱ ὁποῖοι ὑπεράνω ὅλων ἔθεσαν τὴν τιμὴν, καὶ δι' αὐτὸ ἡ Κρήτη θὰ παραμείνῃ ἡ πηγὴ τοῦ ἠρωτισμοῦ ἀπὸ τὴν ὁποίαν μεταδίδονται, εἰς δσους ἔχουν ψυχρὴν κλατεῖάν, τὸ θάρρος καὶ ἡ δύναμις διὰ νὰ ἀντιστοῦν εἰς τὴν ἀπαράδειγματιστον βίαν τοῦ ἔχθρου.

Τὸ καθήκον μας ὡς λαοῦ μὲ χαρακτῆρα εἶναι νὰ ἀγωνισθῶμεν, παρακολουθοῦντες μὲ ἠρεμίαν καὶ ἐμπιστοσύνην τὰ γεγονότα καὶ μὲ τὴν βεβαιότητα ὅτι ἡ νίκη καὶ τὴν φοράν αὐτὴν εἶναι δική μας. Κανεὶς δὲν πρέπει νὰ βλάψῃ τὴν πατρίδα ἀπὸ ἔλλειψιν ψυχικῆς ἠρεμίας. Θαρροῦντες καὶ πιστεύοντες θὰ φθάσωμεν εἰς τὸ νικηφόρον τέμα καὶ θὰ ὁλοκληρωσῶμεν τοὺς ἔθνικούς μας σκοποὺς. Ἡ μάχη τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας, κατὰ τοῦ σκοτεινοῦ ὕλισμοῦ καὶ τῆς δουλείας, θὰ καταλήξῃ ὑπὲρ ἡμῶν καὶ θὰ συντριβοῦν τὰ συμφέροντα τοῦ ὑπηρετοῦν τοὺς ταπεινοὺς καὶ τοὺς δειλοὺς ἔχθρους, ὅσον καὶ τοὺς ψευδολόγους καὶ τοὺς ἐπιτηδελίους δικτάτορας.

Ἡ Κρήτη τιμημένη ἐπὶ αἰῶνα αἰῶνων, προικισμένη μὲ πνεῦμα ἀθάνατον, δὲν ἐφάνη ποτὲ μικρὰ, διότι περικλείει μέσα τῆς τὸν ψυχικὸν παράγοντα, τὸ ἀθάνατον Ἑλληνικὸν πνεῦμα ποῦ εἶναι ὁλοκρίσις καὶ ἀποσιώσις πρὸς τὴν Πατρίδα. Ὑπὸ τὴν ὀμνὴν τοῦ παράγοντος αὐτοῦ ὁ ὁποῖος παραμένει ἀμετάβλητος, καὶ εἰς τὴν σημερινὴν κρίσιμην ὄραν, ὁ ἔχθρός θὰ συντριβῇ.

Ἦθελα νὰ σὰς πῶ ἀκόμη μία λέξιν. Εἰς τὸ νησί μας ἔχουν συγκεντρωθῆ ἀπὸ ὅλην τὴν Ἑλλάδα γενναῖοι ἄνδρες, διὰ νὰ πολεμήσῃν μαζί σας διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῶν λαῶν. Μεταξὺ ὅλων σ' εἰ, οἱ ὁποῖοι εὐρίσκασθε εἰς τὸν ἔθρονον αὐτὸν Ἑλληνικὸν προμαχῶνα, συνιστῶ ἀγλαίην καὶ ἀλληλεγγύην. Νὰ ἐνθουσιῶσθε ἐπὶ εἰς τὸ Ἄρκαδι φρούραρχος τῆς μονῆς ἧτο ὁ ἠρωϊκὸς Δημακόπουλος ἐκ Καλαμών καὶ ὅτι ὁ Ὀλύμπιος ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, ὁ Σάνθος ἀπὸ τὸ Ναύαλιον ὁ Πετρίδης ἀπὸ τὴν Σῦρον, ὁ Λεοντόπουλος ἀπὸ τὰς Πάτρας, ὁ Καλαφίτης ἀπὸ τὴν Ἄνδρον ἐθουσιάζθησαν μαζί μὲ τοὺς Κρητὰς διὰ νὰ ἀνάψῃ ἡ ἱστορικὴ εἰσὶν λαμπρὰ τῆς ὀλοκαυτώσεως τῆς Μονῆς, ἡ ὁποία ἐφώτισε καὶ ἔδειξε ἀνά τὴν ὑψηλοὺν τὸ σκότος εἰς τὸ ὅποιον εἶχεν τότε βυθισθῆ ἡ Πατρίς μας. Τὸ παράδειγμα αὐτὸ τῆς ἀλληλεγγύης εἰς τὸ ἔθνικὸν καθήκον νὰ εἶναι ὁδηγὸς σας κατὰ τὴν συναρπάσιν σας μὲ τοὺς ἐν τῇ νήσῳ ἀδελφούς μας ».

Ἡ προκήρυξις αὐτὴ δημοσιεύθηκε στὶς 14 Μαΐου τὴν ἡμέρα ἀκριβῶς ποῦ οἱ βομβαρδισμοὶ τῶν Γερμανῶν ἀρχίζουν νὰ φέρνουν τὰ καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματά των. Τὸ λιμάνι τῆς Σούδας ἔναντιον τοῦ ὁποῖου κυρίως ἔστρεφαν τὴν manία των τὰ Γερμανικὰ βομβαρδιστικά, καὶ ὅπου εἶχαν καταφύγει πολλὰ συμμαχικὰ σκάφη καὶ ὅλος ὁ ἐμπορικὸς καὶ πολεμικὸς στόλος τῆς Ἑλλάδας δέκτηκε τὴν ἡμέρα ἐκείνη ἑκατοντάδες βομβῶν. Μερικὲς ἐπληξάν δύο - τρία ἀπὸ τὰ πλοῖα, καὶ ἕνα πετρελαιοφόρο ἄρχισε νὰ φλέγεται καὶ νὰ βγάξῃ πυκνοὺς καπνοὺς. Σιγὰ - σιγὰ καὶ μὲ τοὺς καθημερινούς βομβαρδισμούς τὸ μεγάλο αὐτὸ λιμάνι μεταβλήθηκε σὲ πραγματικὸ νεκροταφεῖο πλοίων καὶ οἱ καπνοὶ τῶν φλεγομένων σκαφῶν σκέπαζαν σ' ἕνα τεράστιον σύννεφο τὴν πόλιν καὶ τὰ περίχωρα τῶν Χανίων. Μεγάλους ἀεροπορικοὺς βομβαρδισμούς ὑπέστησαν ἐπίσης τὸ ἀεροδρόμιον καὶ τὸ λιμάνι τοῦ Ἡρακλείου καθὼς καὶ τὸ ἀεροδρόμιον τοῦ Μάλεμε ἐπὶ τοῦ ὁποῖου κατεστράφησαν μερικὰ Βρετανικὰ ἀεροπλάνα.

ΤΗΝ ΙΔΙΑ μέρα (14.5.41) καθὼς καὶ τὴν ἐπομένη ὁ Τσῶρτσιλ ποῦ ἔχει δώσει στὴν Κρήτη τὸ κρυπτογραφικὸ ὄνομα « Κολοράντο » καὶ στὴν Γερμανικὴ ἐπίθεσις τὸ « Πυρκαϊὰ » στέλνει στὸν Οὐείβελ τὰ ἀκόλουθα γεμὰτα ἀγωνία, γιὰ τὴν τύχην τοῦ ἀγῶνα ποῦ πρόκειται νὰ ἀρχίσῃ, τηλεγραφήματα :

«Ὁ πρωθυπουργὸς πρὸς τὸν στρατηγὸν Οὐείβελ :

«Ὅλα αἱ πληροφορίες μας δείχνουν ὅτι ἐπικεῖται ἡ ἐπιχειρησις « Πυρκαϊὰ » μετὰ τὴν 17ην τρέχοντος. Τὰ πάντα φαίνονται ὅτι ἐξελισσονται συνδυασμένα καὶ μὲ μεγάλην προσοχὴν. Ἐλπίζω ὅτι ἔχετε ἀρ-



κετές δυνάμεις εἰς «Κολοράντο» καὶ ὅτι οἱ ἐκεῖ εὐρισκόμενοι ἔχουν ὅ,τι χρειάζονται εἰς πυροβόλα, πολυβόλα, καὶ τεθωρακισμένα ὄχηματα μάχης. Εἶναι πιθανόν νὰ ἀναβληθῇ δι' ἕνα τόσο ἐκτεταμένον καὶ πολὺπλοκον σχέδιον ἢ ἡμερομηνία εἰσβολῆς. Κατὰ συνέπειαν ἐνισχύσεις ἀποστελλόμεναι τώρα πιθανόν νὰ φθάσουν ἐγκαίρως, ἀσφαλῶς δὲ διὰ τὸν δεύτερον γύρον, εἰς περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἐχθρὸς ἀποκτῆσιν προγεφύρωμα. Μὲ ἰδιαιτέραν χαρὰν θὰ ἔβλεπα τὰ ἐκλεκτὰ στρατεύματά μας νὰ συγκρούωνται μετὰ τοῦ ἐχθροῦ ὑπὸ συνθήκας κατὰ τὰς ὁποίας ὁ ἐχθρὸς δὲν ἔχει τὰ συνήθη πλεονεκτήματα αὐτοῦ — εἰς μηχανικὰ μέσα — καὶ εἰς σημείον ὅπου ἀσφαλῶς δυνάμεθα νὰ ἐνισχύσωμε τὰ στρατεύματά μας εὐκολώτερον ἐκείνου. Ὑποθέτω ὅτι ὁ Ναύαρχος συνεργάζεται μεθ' ὁμῶν ἐφ' ὅλων τῶν λεπτομερειῶν καὶ ὅτι σεῖς καὶ ὁ Τέντερ ἔχετε ὑπ' ὄψιν τὸ καλύτερον συνδυασμένον ἀεροπορικὸν σχέδιον, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ ἄλλα καθήκοντά μας. Σὰς στέλλω τὰς καλλιτέρας μου εὐχάς».

Τὴν ἐπομένη τηλεγραφεῖ ἐπίσης ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς πρὸς τὸν στρατηγὸν Οὐείβελ :

«Ἄνησυχῶ ὀλοὲν περισσότερον διὰ τὸ βάρος τῆς ἐπικειμένης ἐπιθέσεως ἐναντίον τοῦ «Κολοράντο» καὶ ἰδίως ἀπὸ ἀέρος. Ἐλπίζω ὅτι πᾶσαι αἱ δυναταὶ ἐνισχύσεις ἐστάλησαν».

**Ἡ μάχη ἀρχίζει.— Τρίτη 20 Μαΐου 1941 ὥρα 8.15 π.μ. οἱ πρῶτοι ἀλεξιπτωτιστὲς προσγειώνονται στὸ Μάλεμε.— Οἱ πρῶτες ἐπιτυχίες των.— Τὸ γερμανικὸ ἐπιθετικὸ σχέδιο στοὺς ἄλλους νομούς τῆς Κρήτης.— Σκληρὲς μάχες στὸ Ρέθυμνο καὶ στὸ Ἡράκλειο.— Ἡ συμμετοχὴ τοῦ πληθυσμοῦ στὸν ἀγῶνα.**

Τὶς δυὸ τελευταῖες ἡμέρες πρὶν ἀπὸ τὴν ἀεραπόβαση, οἱ κάτοικοι τῆς Κρήτης τὶς πέρασαν, σ' ἓνα συνεχῆ συναγερομὸ, στὰ καταφύγια καὶ τὶς σπηλιές λόγω τῶν ἀλλεπαλλήλων καὶ σχεδὸν συνεχῶν ἀεροπορικῶν ἐπιδρομῶν. Ἡ γῆ συγκλονίζονταν ἀπὸ τοὺς γδούπους τῶν βομβῶν καὶ ὁ ἀέρας ἐδονεῖτο ἀπὸ τοὺς πολυβολισμοὺς τῶν ἀεροπλάνων καὶ τὶς ἐκρήξεις τῶν ἀντιαεροπορικῶν βλημάτων.

Ἐκεῖνο τὸ πρωὶ τῆς 20ῆς Μαΐου τοῦ 1941 ξημέρωσε μουντὸ καὶ θλιβερό. Ὁ νοτιάς πού ἀπὸ ἡμέρες φυσοῦσε εἶχε μαζέψει σὲ μαύρα σύννεφα πάνω ἀπὸ τὴν πόλη τὶς ἀπέραντες στήλες τοῦ καπνοῦ πού ἐβγαίναν ἀπὸ τὰ καίόμενα στὸ λιμάνι τῆς Σούδας πετρελαιοφόρα.

Ἡ νύχτα τῆς Δευτέρας πρὸς τὴν Τρίτην εἶχε περάσει ὡστόσο σχετικὰ ἡσυχῇ. Εἶχαν γίνῃ βέβαια ἀρκετοὶ συναγερομοί, ὅμως οὔτε βομβαρδισμὸς ἀκούστηκε νὰ γίνῃ οὔτε τὰ ἀντιαεροπορικὰ βρόντηξαν. Ὅλη ἡ νύχτα, πού τὴν διέκοψαν πολλὲς φορές οἱ καμπάνες καὶ οἱ σειρήνες τῶν συναγερωμῶν, πέρασε σὲ μιά ὑποπτη σιγή, πού παρεξένευε ὅλους.

Κατὰ τὶς 7.15 τὸ πρωὶ οἱ καμπάνες τῶν ἐκκλησιῶν καὶ οἱ μικρὲς χειροκίνητες σειρήνες ἐσήμαναν τὸ συναγερομὸ γιὰ τὴν ἐναρξὴ τῆς μεγάλης μάχης, ὃ ὁποῖος δὲν ἐπρόκειτο νὰ λήξῃ παρὰ μὲ τὴν πλήρη κατάρτησιν τῆς Κρήτης.

Οἱ ἄνθρωποι στὶς πόλεις, ἀνύποπτοι ἀκόμα, κατέβηκαν στὰ καταφύγια περιμένοντας νὰ λήξῃ ὁ συναγερομὸς χωρὶς νὰ ὑποψιάζωνται τὴν τραγωδίαν πού ἀρχίζε. Ἐκεῖ σὲ λίγο ἦρθαν οἱ πρῶτες πληροφορίες ἀπὸ τὰ στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα πού εἶχαν πάρει βόλτα τὰ καταφύγια καὶ καλοῦσαν τοὺς στρατιῶτες πού βρισκόταν μέσα σ' αὐτά.

— Τί συμβαίνει παιδιά;

— Ἀπόβαση. Οἱ Γερμανοὶ ρίχνουν ἀλεξιπτωτιστές.

Σφίχτηκε ἡ καρδιά τοῦ κόσμου. Ἐκεῖ στὰ πρόχειρα καταφύγια τῶν Χανίων διάδραματίστηκαν τὸ πρωῖνὸ τῆς 20ῆς Μαΐου πολλὲς σπαρρακτικὲς σκηνὲς μὲ τὶς μανάδες πού ἀποχαιρετοῦσαν τὰ παιδιά τους καθὼς ξεκινοῦσαν ἄλλη μιά φορὰ γιὰ τὴν φωτιά τοῦ πολέμου. Καὶ στοὺς δρόμους φάνηκαν σὲ λίγο τὰ πρῶτα μικρὰ στρατιωτικὰ τμήματα πού ἐσπευδαν σὲ ἐνίσχυση τῶν δυνάμεων οἱ ὁποῖες εἶχαν ριχθῆ κιάλας στὸν ἀγῶνα. Κοντὰ σ' αὐτὰ φαίνονταν καὶ ἄλλα μικρὰ τμήματα ἀπὸ πολίτες πρόχειρα ἐξοπλισμένους πού τραβοῦσαν γιὰ τὴν γραμμὴ τοῦ πυρός. Ἡ χλαλοὴ τῆς μεγάλης μάχης ἀκούονταν καθαρά.

Στὶς 8.15 τὸ πρωὶ ἀκριβῶς, εἶχε πατήσῃ τὴν γῆ τῆς Κρήτης ὁ πρῶτος ἀλεξιπτωτιστής. Ἀκολούθησαν χιλιάδες ἄλλοι μὲ ἐπικεφαλῆς

τοὺς στρατηγούς Μάιντελ στό Μάλεμε, Σουσμάν στό Ρέθυμνο καί Μπρόγιερ στό Ἡράκλειο.

Οἱ ἐπιχειρήσεις τελοῦσαν ὑπὸ τὴν ἀνωτάτη διοίκηση τοῦ στρατηγοῦ Λέρ ὑπάτου ἀρχηγοῦ τῶν ἀεροπορικῶν δυνάμεων τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης. Τὴν διοίκηση τῶν ταγματῶν τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν καί τῆς μεραρχίας τῶν ἀλπινιστῶν τοῦ στρατηγοῦ Ρίγκελ τὴν εἶχε ὁ στρατηγός Στουντέντ. Ἀρχηγός τῆς ἀεροπορικῆς δυνάμεως ποῦ δροῦσε στὴν Κρήτη ἦταν ὁ Ριχτόφεν.

**ΣΤΟ ΝΟΜΟ** Χανίων ἡ Γερμανικὴ ἐπίθεση ἐκδηλώθηκε μὲ δῖωρο σφοδρὸ βομβαρδισμό κυρίως στὴν περιοχὴ τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Μάλεμε καί γενικώτερα στὶς βόρειες ἀκτῆς τοῦ νομοῦ ἀπὸ τὸ Κολυμᾶρι μέχρι τὸν Πλατανιά καί ἀνατολικώτερα μέχρι τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Ἐκατοντάδες βομβαρδιστικὰ σκόρπισαν τὴν καταστροφὴ καί τὸν θάνατο στὶς θέσεις τῶν Βρεττανικῶν καί τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων ποῦ κατεῖχαν διάφορα σημεῖα τῆς περιοχῆς αὐτῆς. Δυὸ ὥρες συνέχεια τὰ στούκας σὲ ἀλλεπάλληλα κύματα, ἀδείαζαν τὸ τρομερὸ φορτίο τῶν μὲ θανάσιμη εὐστοχία. Ἀμέσως κατόπιν ἢ καί ταυτοχρόνως ἰσάριθμα καταδιωκτικὰ ἐπέπεσαν στὴν ἴδια περιοχὴ καί κυριολεκτικὰ τὴν γάζωσαν μὲ τὰ πολυβόλα τῶν.

Τὴν ἴδια ὥρα ὅμως ποῦ τὰ βομβαρδιστικὰ ἐξακολουθοῦσαν νὰ ξερουῖν τίς βόμβες καί τὰ καταδιωκτικὰ νὰ πολυβολοῦν ἀδιάκοπα, ἄρχισαν νὰ καταφθάνουν τὰ μεταγωγικὰ τῆς Γερμανικῆς ἀεροπορίας τὰ «Γιούγκερς 52», τὰ ὁποῖα ἔφερναν τοὺς ἀλεξιπτωτιστές. Καί ξάφνου ὁ θολὸς οὐρανὸς γέμισε ἀπὸ ἄσπρα, κόκκινα καί πράσινα ἀλεξιπτωτὰ ποῦ κατέβαιναν ἀργὰ πρὸς τὴν γῆ. Οἱ πολεμιστὲς τοῦ Γ' Ράιχ ἐρχόταν νὰ κατακτήσουν τὴν Κρήτη. Οἱ πικνὲς ὁμοβροντίες τῶν πολυβόλων καί τῶν τουφεκιῶν μὲ τίς ὁποῖες τοὺς ὑποδέχθηκαν οἱ καθηλωμένοι ἀκόμη ἀπὸ τὴν Γερμανικὴ ἀεροπορία ὑπερασπιστὲς τῆς Κρήτης, τοὺς ἔδειξαν ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή πὼς ὁ ἀγώνας θά ἦταν σκληρὸς. Ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν Κρήτη «τὴν νίκη τῶν πλῆον τολημῶν» ὅπως τὸν ἔξακτιῖρε ἀργότερα ὁ Στουντέντ, ἄρχισε.

Στὴν περιοχὴ αὐτὴ οἱ ἀλεξιπτωτιστὲς ἔπεσαν σὲ διάφορα σημεῖα καί μὲ ἀρκετὰ ἰσχυρὲς δυνάμεις, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ τὰ καταλάβουν σχεδὸν ἀμέσως καί νὰ τὰ κρατήσουν. Ἔτσι ἐγκαταστάθηκαν μὲ σχετικὴ εὐκολία στό Κολυμᾶρι, στὴν Ἁγυιά, στοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους. Στὸ Μάλεμε ὁμῶς ἀπωθήθηκαν καί ἀναγκάσθηκαν νὰ ὀχυρωθοῦν πρόχειρα δυτικὰ τοῦ ἀεροδρομίου, γιὰ νὰ τὸ καταλάβουν μὲ νέα ἀντεπίθεση σὲ λίγες ὥρες. Στὸν Γαλατὰ ἐξουδετερώθηκαν πρὶν πατήσουν καλά - καλά τὴν γῆ ἀπὸ ἐνόπλιους χωρικούς καί ἀπὸ τὴν ἐκεῖ δύναμη τοῦ βου Συντάγματος Κρητῶν.

**ΑΛΛΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ** ἀλεξιπτωτιστῶν ἔπεσαν στὴν περιοχὴ τοῦ Ἀκρωτηρίου μὲ ἀντικειμενικὸ σκοπὸ τὴν ἐξουδετέρωση τῆς ἐκεῖ Βρετανικῆς ἀντιαεροπορικῆς πυροβολαρχίας καί ἐν συνεχείᾳ τὴν ὑπερφάλαγγιση τῆς Σούδας. Τὸ μεγαλειότερο μέρος τῆς δυνάμεως αὐτῆς ἐκμηδενίστηκε ὕστερα ἀπὸ ἀγῶνα μὲ ἐθελοντὲς χωρικούς. Ὅσοι ἔμειναν κρύφτηκαν καί τὴν μεθεπομένη κατόρθωσαν νὰ συνενωθοῦν μὲ μιὰ ἄλλη δύναμη 100 ἀνδρῶν περίπου ποῦ μὲ ἓνα πλοιάριο—ἀπὸ τὰ λίγα ποῦ εἶχαν διαφύγει τὰ πυρὰ τοῦ Βρεττανικοῦ στόλου—εἶχαν ἀποβιβασθῆ



\*Από την κατάληψη του Ρεθύμνου. \*Ανω: Οί πρώτες Γερμανικές δυνάμεις περνούν από τους δρόμους της κατεστραμμένης πόλεως.

Κάτω: 'Αξιωματικοί και στρατιώτες της Βρετανικής φρουράς του νομού Ρεθύμνου τις πρώτες ὄρες της παραδόσεώς των.



εις τὸ Αὐλάκι Ἀκρωτηρίου. Ἐνισχυμένοι ἔτσι οἱ Γερμανοὶ πέτυχαν νὰ ἐξουδετερώσουν μιά μικρὴ φρουρά ἀπὸ Ἑλληνες ναῦτες ποῦ φύλαγαν στὸ μοναστήρι τῆς Ἁγίας Τριάδος τὰ ἐκεῖ μεταφερθέντα πυρομαχικά τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, καὶ νὰ καταλάβουν τὸ μοναστήρι.

Τὰ παραπάνω διαδραματίσθηκαν μέχρι καὶ τῆς 23ης Μαΐου. Τὸ ἴδιο βράδυ ἓνα Βρετανικὸ τμήμα ἐνισχυμένο μὲ ἐθελοντὲς χωρικοὺς καὶ ἓνα ἢ δύο ἐλαφρὰ ἄρματα μάχης κατόρθωσε νὰ ἀνακαταλάβῃ τὸ μοναστήρι καὶ νὰ αἰχμαλωτίσῃ τοὺς περισσοτέρους ἀπὸ τοὺς Γερμανούς. Οἱ ὑπόλοιποι ἀκόρησαν στὰ γύρω καὶ ὅσοι δὲν σκοτώθηκαν χωριστὰ ἓνας-ἓνας ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς, οἱ ἄλλοι παρέμειναν κρυμμένοι καὶ φανερώθηκαν ὅταν ὀλοκληρώθηκε ἡ κατάληψη τῆς περιοχῆς ἀπὸ τὶς Γερμανικὰ δυνάμεις. Ἐτσι τελείωσε ὁ ἀγῶνας στὸ Ἀκρωτήρι.

Στὸ μεταξύ δρᾶσι μικρῶν τμημάτων ἀλεξιπτωτιστῶν εἶχε παρατηρηθῆ ἀκόμα καὶ γύρω ἀπὸ τὴν πόλη τῶν Χανίων. Δὲν ἦταν πολλοί. Μὲ τὸ νὰ δροῦν ὅμως κεκαλυμμένα καὶ ἀφηνειαστικά, κατόρθωσαν νὰ συλλάβουν πολλοὺς αἰχμαλώτους, κυρίως Βρεττανούς, τοὺς ὁποίους καὶ ἐτουφέκιζαν ἐπὶ τόπου. Οἱ ἴδιοι πέτυχαν ἐπίσης νὰ γίνουν κύριοι μιᾶς Βρετανικῆς ἀντιαεροπορικῆς πυροβολαρχίας ποῦ ἦταν ἐγκατεστημένη ἔξω ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τοῦ Ἁγίου Λουκά. Ὑστερα ἀπὸ λιγώρο, ἀλλὰ σφοδρὸ ἀγῶνα ποῦ ἀνέλαβαν οἱ βρετανικὲς δυνάμεις μόλις συνήλθαν ἀπὸ τὸν αἰφνιδισμό, οἱ ἀλεξιπτωτιστὲς αὐτοὶ ἐξουδετερώθηκαν καὶ οἱ περισσότεροι διασκορπίστηκαν στὰ γύρω χωριά ὅπου ἀντιμετώπισαν τὰ φονικά πυρὰ τῶν ἐξαγριωμένων χωρικῶν.

Ο ΦΡΑΥΜΠΕΡΓΚ στὴν ἐπίσημη ἐκδόσή του περιγράφει τὰ γεγονότα αὐτὰ μὲ τὰ ἑξῆς:

Ἀπὸ τῆς 16ης ἐπεριμέναμε μὲ ἀρετὴν ἀνυπομονήσιν νὰ ἀρχίσῃ ἡ ἐπίθεσις. Θὰ ἐρούσκομεθα ἐπὶ τέλους ἐνοσίχθων τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ἐάν μᾶς εἰδίδετο ἡ επικαρία εἰμῶτα βέβαιον ὅτι φά ἐκτεπύσοιμε τὴν Λουφτβαφε καὶ φά τὴν ἐκάναι ἀρχιστὴ δι' ἄρκετον καιρὸν. Ἐρχάμεν εἰδοποιηθῆ καὶ ἡ ἐπίθεσις φά ἤρχιζεν εἰς τὰς 20. Εἰς τὰς 19 εἶχαμε μερικὰ ἀμφοβολίες ἡ εἰδήσις ὅμως ἐπεβεβαιώθη τὸ μεσονύκτιον τῆς 19ης. Εἰμῶτα ἔτοιμοι. Εἰς τὸ στρατιγιεὸν ἐκοιμώμεθα ντυμένοι ἀρκετῶς νύκτες. Ὅλα τὰ πολὺπλοκα μηχανήματα τῆς νέας μάχης ἦσαν δίπλα εἰς τὸ κρεββατί μου καὶ ἤμουν πλησίον τοῦ παρατηρητήριου μου.

Ἐσηκώθηκα πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου εἰς τὰς 6. Σύμφωνα πρὸς τὸ πρόγραμμα, ἡ μάχη τῆς Κοθής ἀρχισε μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῆς Λουφτβαφε εἰς τὰς 8 περίπου ἡ ὅποια μὲ πλήρη δυνάμιν β βάρδιζε καὶ ἐπολυβίλει τὰς περιοχὰς Μάλμε καὶ Χανίων, τὴν πρῶτὴ ἰδίως μὲ μεγάλην ἐπιμονή. Ἀπὸ τὸ Στρατιγιεὸν ἐπάγω ἀπὸ τὰ Χανιά, ἐβλεπα τὸ πεδῖον τῆς μάχης, χωρὶς τὴν βοήθειαν τηλεσκοπίου. Ὁ λόγος τοῦ βομβαρδισμοῦ καὶ πολυβολισμοῦ καὶ ἀρχὰς ἦτο ἡ καταστροφὴ τῶν ἀντιαεροπορικῶν πυροβόλων, καὶ ἡ παρεμπόδισις χρησιμοποίησεως τῶν δρᾶσι μὲταξὺ Σιδάας, Χανίων καὶ Μάλμε. Ὁ βομβαρδισμὸς ἐσυνεχίσθη μὲ μεγάλην ἐπιμονήν, καὶ μετὰ τρία τέταρτα τῆς ὥρας ἀνευ αἰσθητοῦ κατενεασμοῦ τὰ ἀεροπλάνη καὶ οἱ ἀλεξιπτωτισταὶ ἀρχισαν νὰ προσγειοῦνται. Ὁ μέγιστος βομβαρδισμὸς ἐπροκάλυψε φθῶρον. Ἐρχεν ἀναγγελθῆ διὰ τὸν σειρήνον τῶν Χανίων διὰ τελευταίαν φωνάν. Ὁ ὁρατὸς ἦτ' συνεχῶς σκεκασμένος ἀπὸ ἀεροπλάνη.

Ἐστεκόμην εἰς τὰ πλάγια τοῦ βουνοῦ τοῦ Ἀκρωτηρίου μὲ ἄλλα μέλη τοῦ ἐπιτελείου μου εἰμῶτα συνεταρμένοι ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς ἐπίθεσεως, βλέποντας τὸν βομβαρδισμὸν μὲ τὸ τηλεσκόπιον, εἶδα ἄλλας ἐκατοντάδας ἀεροπλάνων ἐρχομένων εἰς διαδοχικὰς γραμμάς πρὸς τὴν διεύθυνσίν μας. Ἦσαν τὰ μεγάλα μεταγωγικὰ ἀεροπλάνη μὲ τὸ ἀναγεμόμενον φορτίον. Κατ' ἀρχὰς τὰ εἶδαμε νὰ γυρίζουν ἐπάνω ἀπὸ τὸ Μάλμε καὶ κατόπιν ὅταν ἐδοκίμοι μόνον μερικὰ πόδια ἐπάνω ἀπὸ τὴ γῆ ὡς διὰ μαγείας ἄσπερες κηλίδες ἀναμιγνύμενες μὲ ἄλλα χρώματα, ἐφάνησαν ὡς σύννεφον ἀλεξιπτωτιστῶν οἱ ὁποῖοι ἐπίπταν αἰγὰ πρὸς τὴν γῆν. Σχεδὸν συγχρόνως, 50 ἀεροπλάνη προσγειώθησαν δυτικὰ τοῦ Μάλμε εἰς τὴν κοίτην τοῦ ποταμοῦ.

Οἱ ἀλεξιπτωτισταὶ προσγειώθησαν ἐπὶ τοῦ ἀεροδρομίου καὶ πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ καθὼς καὶ πλησίον τοῦ Στρατιγιεῦν, γύρω ἀπὸ τὰς Ἀγροτικὰς φυλακὰς Ἁγίας καὶ μετὰ τοῦ Γαλατὰ καὶ τοῦ Του Γενικῶ Νοσοκομείου ποῦ εἰρῶσκετο εἰς τὴν ἀκτὴ δυτικῶν τῶν Χανίων, καθὼς καὶ πλησίον τοῦ Πύργου. Τρία ἀεροπλάνη προσγειώθησαν νοτίως τῆς πόλεως τῶν Χανίων, καὶ ἄλλα τρία τέλος προσγειώθησαν εἰς τὴν Κερδάνισον τοῦ Ἀκρωτηρίου ἐπάνω ἀπὸ τὸ Στρατιγιεόν. Καὶ ἄλλα προσγειώσεως ἔγιναν εἰς διαφόρους θέσεις πλησίον τῶν Χανίων. Γενικὰ ἦταν πολὺ δύσκολο τὴν ὥρα αὐτὴν νὰ ἀντιληφθῆ κανεὶς ποίος ἦταν ὁ στόχος τῶν Γερμανῶν.

**ΑΡΓΟΤΕΡΑ ΠΕΡΙΗΛΘΕΝ** εις τὰ χέρια μας ἕνα ἔγγραφο, τὸ ποῖον εἰδεικνυε ποῖον ἦτο τὸ γερμανικὸν σχέδιον ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Κρήτης. Τὸ ἔγγραφο περιεῖχε μεραρχιακὰς ὁδηγίας ἐπιχειρήσεων τῆς 18ης Μαΐου πρὸς ἕνα Σύνταγμα ποῦ ἐπρόκειτο νὰ ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς Κρήτης. Δίδει περιληπτικῶς τὸν σκοπὸν καὶ τὸ σχέδιον τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς νήσου, ποῦ ἐπρόκειτο νὰ ἐκτελεσθῆ ἀπὸ 350 ἀεροπλάνα ὑποστηριζόμενα ἀπὸ 8 σμήνη κατιδιωκτικῶν. Μία δύναμις γνωστὴ ὡς «κεντρικὴ ὁμάς» ἀνέλαβε τὴν κατάληψιν τῶν Χανίων μετ' τὸ πρῶτο κῆρυξ ἀλεξιπτωτιστῶν, καὶ τὸ ἀεροδρόμιον Ρεθύμνης μετ' τὸ δεύτερον. Ἐνα ἄλλο σύνταγμα ἔλαβε τὴν ἐντολὴν νὰ προσγειωθῆ εἰς τὸ Ρεθύμνον διὼτ' ὡρας ἀργότερον, καὶ νὰ καταλάβῃ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἀεροδρόμιον, καὶ κατόπιν νὰ ἐλθῆ εἰς τὰ Χανιά μετ' τὰ αἰχμαλωτιζόμενα στρατιωτικὰ αὐτοκίνητά μας. Ἡ τρίτη δύναμις θὰ ἔπαιρνε τὸ Μάλεμε συγχρόνως μετ' τὴν ἐπίθεσιν ἐναντίον τῶν Χανίων, καὶ θὰ ἐνόηετο μετ' τὴν «Κεντρικὴν ὁμάδα». Μία τετάρτη ἐφεδρική δύναμις θὰ ἤρχετο διὰ θαλάσσης, καὶ θὰ ἀπεβίβαζετο εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μάλεμε. Ὁλόκληρη ἡ πρώτη ἀλεξιπτωτικὴ προσγειώετο εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Χανίων θὰ ἐχρειαζέτο μίαν ὥραν. Ὁ πρῶτος λόχος θὰ προσγειώετο μετ' ἀνεμοπλάνα εἰς τὸ Ἀκρωτήρι διὰ νὰ καταστρέψῃ τὰ ἐκεῖ ἀντιαεροπορικὰ πυροβόλα μας καὶ ἄλλες ὄχιωσμένους θέσεις, καὶ διὰ νὰ καταλάβῃ «τὸν Βασιλικὸν δίκον», καὶ γενικὰ τὰς ὑψηλοτέρας θέσεις ποῦ δέσποζαν τῆς περιοχῆς. Ὁ δεύτερος λόχος θὰ ἐπροσγειούετο ἐπίσης διὰ ἀνεμοπλάνων διὰ νὰ καταστρέψῃ διὰ τὰ ἀντιαεροπορικὰ πυροβόλα νοτίως τῶν Χανίων, νὰ ἀρρηστῆσθαι τὸν ἀσύρματον τηλεγραφοῦ, νὰ καταλάβῃ τὴν ἀποθήκην ἐφοδίων, καὶ εἰ δυνατόν νὰ ἐνωθῆ μετ' τὸν πρῶτον λόχον. Τὸ τρίτον τάγμα εἶχε διαταγὰς νὰ πῆρῃ δι' ἀλεξιπτῶτων μεταξὺ τῆς ὁδοῦ Ἀλικιανοῦ—Χανίων καὶ Χανίων—Γαλατῶν καὶ νὰ ἀρχίσῃ ἀμέσως γενικὴν ἐπίθεσιν «κατὰ τοῦ ἐχθροῦ τοῦ στρατοπέδου» δυτικῶς τῶν Χανίων. Ἐπίσης, ἐπρόκειτο νὰ ἀπολείψουν τὴν ἀνωτέρω ὁδὸν καὶ νὰ σταματήσουν βλοκάνδηστε ἐπιθεσιν ἐκ Χανίων. Ὁ Γαλατῶν ἐπρόκειτο νὰ καταληφθῆ καὶ νὰ ἀποκλείσων τὴν παραλιακὴν ὁδὸν πρὸς δυμάς.

Ἡ κατάληψις τῶν Χανίων προεβλέπετο ἐὰν ἡ ἀντίστασις ἦτο μικρά. Τὸ ἰὸν τάγμα εἶχε διαταγὰς νὰ προσγειωθῆ εἰς τὴν περιοχὴν πλησίον τῆς ὁδοῦ Ἀλικιανοῦ—Χανίων εἰς τὰ νοτιανατολικά, νὰ καταλάβῃ τὴν ἐκεῖ ἀποθήκην, καὶ κατόπιν νὰ ἀποκορῆσθαι ἐπίθεσιν ἀπὸ τὰ Χανιά ἢ Σούδας, ἀφοῦ καταστρέψῃ τὸν δρόμον μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν σημείων. Ἐπρόκειτο νὰ ἐνωθῆ μετ' τὴν δύναμιν τοῦ Ἀκρωτηρίου καὶ προεβλέπετο ἐπίθεσις κατὰ τῆς Σούδας. Δύο ἄλλα σώματα θὰ ἀπεστέλλοντο ἕνα ὡς ἐφεδρεία, καὶ τὸ ἄλλο δι' ἐργασίας δρόμων.

Ἡ πραγματικὴ ἱστορία τῆς πρώτης ἡμέρας ἦτο κάπως διαφορετικὴ ἀπὸ ὅ,τι προεβλεπε τὸ ἐχθρικὸν πρόγραμμα...

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας βομβαρδιστικὰ καὶ καταδιωκτικὰ εὔρισκοντο εἰς συνεχεῖς δράσιν πολυβολοῦντα καὶ πυροβολοῦντα ἀπὸ χαμηλοῦ ὕψους. Ἀεροπλάνα ἦσαν συνεχῶς εἰς δράσιν ἀνωθεν τῶν περιοχῶν ὅπου εἶχαν προσγειωθῆ οἱ ἀλεξιπτωτισταὶ—εἰς τὰς φυλακὰς Ἀγιάς, εἰς τὸν Γαλατῶν καὶ εἰς Μάλεμε. Ὅπου εἶχαν ἐπιτυχίας, ἐχρησιμοποιοῦντο σήματα καὶ διάφορα φῶτα διὰ νὰ υποδείξων τὰς θέσεις καὶ νὰ εἰδοποιήσων τὰ ἀεροπλάνα περὶ τῶν ἀναγκῶν των εἰς εἶδη καὶ πυρομαχικά. Ἄλλοι ἀλεξιπτωτισταὶ ἔπασαν εἰς ὄλας τὰς ἀνωτέρω περιοχὰς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας.

Εἰς τὴν περιοχὴ τοῦ Μάλεμε ὁ ἐχθρὸς εἶχε πρὸς στιγμὴν ἐπιτυχίαν, καταλαμβάνων τὸ βουν περὶ τὸν Νοσοκομεῖον καὶ ἕνα ἀντιαεροπορικὸν πυροβόλον, ἀλλὰ αὐτὰ ἀνεκατελήφθησαν ἀργότερα δι' ἀντεπίθεσος. Ἀγριαὶ μάχαι διεξήγοντο ὅπου ἐπιπταν οἱ ἀλεξιπτωτισταὶ καὶ εἰς ἄλλας θέσεις κατοχυρωμένας ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ. Αἱ συγκοινωναὶ μεταξὺ τοῦ Στρατηγείου καὶ τῶν δυνάμεων ἦσαν πολὺ κακὰι λόγῳ τῶν βομβαρδισμῶν καὶ τῆς συνήθους μεθόδου ἀποκοπῆς τῶν τηλεφωνικῶν καὶ τηλεγραφικῶν συρμάτων ὑπὸ τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν. Διὰ πολλὴν ὥραν εἰμῆθα ἀπληρολῆμοι μετ' τὴν μάχην καὶ τὸ βράδυ μία πλέον γενικὴ εἰκὼν παρουσιάσθηκε ὅταν ἐλάβαμε νέα ἀπὸ τηλεγράφου διὰ τὰς ἐνεργείας εἰς Ρεθύμνον καὶ Ἡράκλειον, τὰ ὅποια δὲν ἐπρόκειτο νὰ μείνουν ἀθικτα.

Ἐμάθαμεν ὅτι εἰς τὸ ἀεροδρόμιον τοῦ Μάλεμε ὁ 23ος λόχος εἶχεν ὑποτιπὴ βαρείας ἀπολείας εἰς μίαν πολὺ δύσκολὴν μάχην. Τὰ στρατεύματά μας ἐπὶ τοῦ ἀεροδρόμιου εἶχαν ἤττηθῆ. Ὑπελοίγηθ' ὅτι 1800 ἀλεξιπτωτισταὶ, ἕνα σύνταγμα, μετ' ἀποθέματα καὶ πυρομαχικά εἶχον ἐπιτεθῆ ἐναντίον των. Ἐπιπροσθέτως δύο τάγματα μετ' ἀνεμοπλάνα προσγειώθησαν δυτικῶς τοῦ ἀεροδρόμιου. Περίπου ἰσάριθμοι δυνάμεις προσγειώθησαν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Χανίων.

**ΕΤΣΙ ΕΙΧΑΝ** τὰ πράγματα στὴν περιοχὴ τοῦ νομοῦ Χανίων τῆς πρῶτες μέρες ὅπου οἱ Γερμανοὶ παρὰ τῆς ὀρισμένης τοπικῆς ἐπιτυχίας των δὲν εἶχαν ἀκόμη δυνηθῆ νὰ καταβάλλων τὴν ἀντίστασιν τοῦ ἀντιπάλου των. Ὁ ἀγῶνας ἦταν ἀκόμη ἀμφίροπος καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῶν Γερμανῶν, ὅπως τὸ ὁμολογοῦσαν οἱ ἴδιοι ἀργότερα, ὑπῆρχε ὁ φόβος μήπως κάποια ἀντεπίθεσις τοῦ Φράύμπεργκ τοὺς ἀνατρέψῃ τελείως. Ὁ φόβος αὐτὸς κυρίως ὑπῆρξε κατὰ τὴν τρίτῃ ἡμέρα τῆς μάχης, ὅποτε μετὰ τὴν καταβύθισιν ἀπὸ τὸν Βρετανικὸ στόλο ὀλόκληρης τῆς θαλασσίας ἀποβατικῆς δυνάμεως τῶν Γερμανῶν, ποῦ κατὰ τοὺς παρατηρητῆς

έπρόκειτο να αποτελέσει και την βασική γερμανική επιθετική δύναμη για την κατάληψη της Κρήτης, το Γερμανικό αρχηγείο βρέθηκε στην ανάγκη να αλλάξει τελείως τα σχέδιά του και να προσπαθήσει να κερδίσει την μάχη με αεραποβάσεις.

«Ας δοῦμε όμως τί γινόταν στο μεταξύ στις άλλες περιοχές της Κρήτης. Στο Ρέθυμνο το πρωί της 20ης Μαΐου 1941 πέρασε σχετικά ήσυχο. Οι πολίτες συνέχιζαν τις ειρηνικές δουλειές των και οι Άρχές την καθημερινή υπηρεσία τους. Κανείς δεν φανταζόταν πώς στα Χανιά οι Γερμανοί έχουν αποβιβάσει δυνάμεις και ήδη συνάπτονται σκληροί αγώνες. Γιατί μέσα στην παραζάλη των πρώτων ωρών της επιθέσεως και την σύγχυση που έπεκράτησε κανείς δεν σκέφτηκε να ειδοποιήσει τις Έλληνικές στρατιωτικές και πολιτικές αρχές τουλάχιστον.

Η Γερμανική επίθεση εκδηλώνεται στο Ρέθυμνο στις 3 το απόγευμα περίπου. Προηγήθηκε καταιγιστικός βομβαρδισμός των στρατιωτικών σημείων της περιοχής και ακολούθησε η πτώση των αλεξιπτωτιστών. Δύο τάγματα δυνάμεις 3.000 ανδρών περίπου έπεσαν στις τοποθεσίες Περιβόλια, Πηγή, Άδελε, Σταυρωμένος, Λατζιμά, Μυσίρια και Πλατανέ. Άντεπίθεση των Βρετανικών δυνάμεων και των Έλληνικών ενισχυμένων από ενόπλιους χωρικούς και δυνάμεις Χωροφυλακής έπέτυχε ύστερα από όλοήμερο σκληρό αγώνα να έξουδερώσει τους αλεξιπτωτιστές στα περισσότερα μέρη. Δεν απόμειναν παρά τρεις ομάδες αλεξιπτωτιστών δυνάμεις περίπου χιλίων ανδρών που καταδιωκόμενες αναγκάστηκαν να περιορισθούν σε άμυντικό αγώνα στις θέσεις Λατζιμά, Σταυρωμένος και Άγιος Γεώργιος. Οι Γερμανοί στο Ρέθυμνο δεν μπόρεσαν να πετύχουν κανένα από τους αντικειμενικούς σκοπούς των. Το βοηθητικό αεροδρόμιο της πόλεως προς το όποιο έστρεφαν την επίθεσή των δεν μπόρεσαν να το καταλάβουν. Εξ άλλου οι απώλειες των ήταν εξαιρετικά μεγάλες και παρά τις καθημερινές ενισχύσεις που έλάμβαναν δεν μπόρεσαν ως το τέλος περίπου του αγώνα να αναλάβουν την πρωτοβουλία που είχαν χάσει από την πρώτη μέρα.

**ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΣΗ** των αλεξιπτωτιστών στην περιοχή του νομού Ρεθύμνης μαζί με τις Έλληνικές και Βρετανικές δυνάμεις καθώς και τις ομάδες των ενόπλων χωρικών μεγάλη δράση επέδειξαν και οι άνδρες των τριών λόχων της σχολής χωροφυλακής Άθηνων που είχαν μεταφερθεί εκεί. Ο ήρωϊσμός και η αυτοθυσία των ανδρών αυτών αποτελούν μία από τις λαμπρότερες και χαρακτηριστικώτερες εκδηλώσεις της μάχης της Κρήτης. Και δεν είναι λίγοι οι νέοι χωροφύλακες που προσέφεραν το αίμα των και την ζωή των ακόμη για την έλευθέρια της Κρήτης.

Την περιοχή του νομού Ρεθύμνης υπερήσπιζαν η 19η ταξιαρχία Αυστραλών δυνάμεις 2.000 ανδρών, δύο τάγματα νεοσυλλέκτων του Έλληνικού στρατού και οι άνδρες της χωροφυλακής. Τις Βρετανικές δυνάμεις διοικούσαν ο Ταξιαρχος Βέιζυ και ο συνταγματάρχης Κάμπελ. Τις Έλληνικές ο συνταγματάρχης Σταμ. Ποθουλάκης με έπιτελάρχη του τον ταγματάρχη Χρ. Τζιφάκη. Ο τελευταίος στην έκθεσή του αναφέρει τα επόμενα για τις πρώτες μέρες της μάχης:

«Περί την 2.45 μ.μ. της ίδιας ημέρας πολυάριθμα αεροπλάνα περιέπαιναν της Ρεθύμνης και των πεποιθμένων βομβαρδίζοντα να μετά 20' αρχίσουν να ρίπτουν τους αλεξιπτωτιστές εις την ανατολικήν παρυφήν της πόλεως Περιβόλια—Μυσίρια—Πλατανέ—Σταυρωμένο κατά πολλὰς εκατοντάδας. Ύπεσθημεν αφηνιδισσάμεν, άδικαιολόγητον, ως κατωτέρω θ' αναφέρω. Σύγχυσις έπεκράτησεν εκ του γεγονότος αυτού, ήτις έπετεινέτο ως

ἐκ τῆς ἀνικανότητος καὶ ὀλικῆς ἀδυναμίας τῶν ἐν τῇ πόλει ἐδρευόντων τμημάτων νὰ συναχθῶσιν καὶ μὲ τὰ γλισχα ἔστω μέσα ἅτινα διέθετον γ' ἀνταχθῶσιν.

Εἰς τὸ Φρουραρχεῖον καὶ τὸ ἔμπροσθεν μετέβην μετὰ τοῦ ὑπολοχαγοῦ Κωτῆρῃ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ βομβαρδισμοῦ πρὸς συγκρότησιν τμήματος ἰκανοῦ πρὸς μάχην. Εἶναι λυπηρὸν νὰ ἐκθέσῃ κανεὶς τὴν κατάστασιν ποῦ ἀντικρούσαμεν. Πολῖται συγκεντρωμένοι ἐκεῖ ἐξήτουν ἡγήτορας καὶ ὄπλα.

Πρὸ τῆς καταστάσεως αὐτῆς διέταξα ἀναλαμβάνον πᾶσαν εὐθύνην, διὰ τοὺς προβάλλοντες αὐταίσεσι ἑπενδυνότητος, τὸ σπᾶσιμο τῆς ἀποθνήσκουσας ἀγωνομικῆς ὀπηρεσίας καὶ ἄλλων ἀποθηκῶν ὀπλισμοῦ. Διένειμα τὰ ὄπλα ὄπλα παντοειδούς συστήματος, ἅτινα εὐρίσκοντο ἐκεῖ, εἰς τοὺς προθύμους πολίτας καὶ εἰτα μετέβην εἰς τὸ Σχολεῖον Χωροφυλακῆς ὀπτινος τὸν διοικητὴν, τοὺς ἀξιωματικούς καὶ ἄνδρας εὐρον ἅπαντας ἐντὸς χαρακωμάτων. Μετὰ σύντομον ὁμιλίαν πρὸς παρόντωνσιν συμμετοχῆς τῶν εἰς τὸν ἀγῶνα, ὁμολογῶ μὲ συγκίνησιν πρὸς τιμὴν τῶν, ὅτι εὐρον πάντας ἀπὸ τοῦ διοικητοῦ μέχρι τοῦ τελευταίου μαθητοῦ, ἐνθουσιώδεις καὶ προθύμους γὰ μετᾶσθον, καίτοι μοὶ ἐδηλώθη παρὰ τοῦ διοικητοῦ καὶ τῶν λοιπῶν βεβαιοφῶρον ὅτι ὁ βαθμὸς ἐκπαιδευσεῶς τῶν καὶ ἡ ἰκανότης τῶν δὲν ἦτο οἷος θὰ ἔπρεπεν. Ἐστηρίξαμεν εἰς ἀπολύτως καὶ τοὺς ἐβελονιάς τὰς ἐλπίδας μᾶς ἐπιτυχῆς ἀντιστάσεως καὶ ἐτέθημεν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν μὲ συμπαραστέτην καὶ βοηθῶν τὸν διοικητὴν τοῦ Σχολείου Χωροφυλακῆς Ἰακ. Χαγιώτην καὶ τινὰς ἀξιωματικούς δι' ἕκαστον τῶν ὁποίων ποιῶμαι μνηεῖαν ἐν καιρῷ.

Τὴν ἐπομένην συνεχίσθη ὁ ἀγῶν, ἀποθῆθησαν οἱ Γερμανοὶ τῶν θέσεων τῶν καὶ ὁ ἀγῶν δι' ὅλης τῆς ἡμέρας διεξήγето ἐντὸς τοῦ χωρίου Περιβόλια καὶ τὰ περίε ὀψώματα, ἄνισος καὶ τραχῆς. Νέοι αἰχμάλτοι περιήλθον εἰς χεῖρας μας καὶ ἀφθονον ὀλικῶν εἰς ταχυβόλα καὶ τυφέκια, νεκροὶ πολλοί. Οἱ ἄνδρες μας στεροῦνται τῶν πάντων τροφῆς, πυρομαχικῶν, ὕδατος καὶ συντηροῦν τὸν ἀγῶνα ἐκ λαφύρων δεκνόντων καρτερικότητα καὶ ἀντοχὴν ἀξιοθαύμαστον. Τοὺς ἐνθουσιάζεν τὸ ἀποτελεσματικὸν τῶν πυρῶν, διότι, ἐκτός τῶν πολυαριθμῶν νεκρῶν τοῦ ἐχθροῦ, βλέπουσι νὰ πίπτουν κατὰ τὰς δύο αὐτὰς ἡμέρας 6 ἐχθρικά ἀεροπλάνα, μόνον ἀπὸ τὰ πυρὰ τῶν τυφεκίων τῶν.

ΠΟΛΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ εἶναι ἐπίσης τὰ ὅσα γράφει γιὰ τὴν κατάστασιν μέσα στὴν πόλιν ὁ διοικητὴς Χωροφυλακῆς Ρεθύμνης μοιραχος Γ. Χαλκιαδάκης: «Ἡ κατάστασις γράφει, ἐντὸς τῆς πόλεως ἀπέβαινε καθ' ἑκάστην χειροτέρα. Ὁ πληθυσμὸς μὴ διαθέτων ἀσφαλῆ καταφύγια εἶχεν ἐγκαταλείψει ταῦτην καὶ κατέφυγε, εἰς τὰ κατ' εὐτυχῆ σύμπτωσιν εὐρισκόμενα περίε αὐτῆς σπήλαια. Αἱ δημόσιαι ὀπηρεεῖαι καὶ ἡ παθητικὴ ἀεράμινα εἶχαν παραλύσει ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας. Τὴν καταστολὴν τῆς διαπραγῆς τῆν ὅποιαν εἴχαμεν ἐπιτύχει διὰ τῶν ἐφαρμοσθέντων μέτρων ἡκολούθησεν ἄλλο ἐντονον κακόν, αἱ πυρκαϊαὶ αἵτινες ἐξηπλοῦντο ἀνὰ τὰς συνοικίας κατὰ τρόπον ἀπειλούντο τὴν τελείαν καταστροφήν αὐτῆς. Μὴ ἔπαρόντων μεσῶν ἐνεργοῦ ἀεραμύνης, ἐκτός δύο πολυβόλων τὰ ὅποια ἐξηναγκάσθησαν νὰ σιγῶσιν τὴν τρίτην ἡμέραν, τὰ ἀεροπλάνα κατήρχοντο μέχρι τῆς στέγης τῶν οἰκιῶν καὶ ἐνέσπειραν τὸν θάνατον καὶ τὴν καταστροφήν πανταχοῦ... Ὁ ἐπιτασιμὸς τοῦ πληθυσμοῦ ἀπέτελεσε μίαν τῶν προσωπικῶν μὲν φροντίδων. Διὰ προσωπικῆς ἐπεμβάσεως εἰς Ἀργυροῦπολιν, Ρούστικα καὶ Ἐπικοσιγὴν, ἐπεστρατεύθησαν τὰ οἰκεία ἄρτοποιεῖα διὰ τὴν παρασκευὴν ἄρτου, ἐπετάχθησαν δὲ τὰ αὐτοκίνητα τῆς περιφερείας διὰ τὴν μεταφορὴν ἀλεύρων ἐντεῦθεν. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἀνεκουφίσθησαν οἱ δίκην τροχλοδουτῶν παραμένοντες εἰς τὰ σπήλαια πολῖται.»

ΜΕ ΕΞΑΙΡΕΤΙΚΗ σφοδρότητα καὶ μὲ ἐναλλασσόμενες φάσεις διεξήθη ὁ ἀγῶνας στὸν νομὸ Ἡρακλείου. Καὶ στὴν περιοχὴ αὐτὴ ἡ Γερμανικὴ ἐπίθεσις ἐκδηλώθηκε κατὰ τὸ ἀπόγευμα τῆς 20ῆς Μαΐου. Μέχρι τότε οἱ ὑπερασπιστῆς τοῦ Ἡρακλείου, ὅπως καὶ τοῦ Ρεθύμνου, ἀγνοοῦσαν τελείως ὅτι εἶχεν ἐνεργηθῆ ἐπίθεσις στὸν νομὸ Χαλιῶν καὶ ὅτι διεξήγοντο σφοδρῆς μάχης. Ὑστερα ἀπὸ σφοδρὸ βομβαρδισμό καὶ πολυβολισμό τῶν στρατιωτικῶν στόχων ἀλεξιπτωτιστῆς δυνάμεις τεσσάρων ταγματῶν προσγειώθηκαν στὶς θέσεις, Σταυρωμένος, Θέρισσο, Γιόφυρο, Ἀτσαλένιο, Γάζι, Μασταμπά, Καμίνια, Ἀη-Γιάννης, Πατέλες Χρυσοπηγῆ, Πόρος, καὶ γύρω ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ ἀεροδρομίου Ρουσσῶν. Ἀρχηγὸς τῶν Γερμανικῶν δυνάμεων ἦταν ὁ συνταγματάρχης Μπρόγιερ.

Οἱ δυνάμεις τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν στὰ περισσότερα σημεῖα ἔπασαν πάνω στὴ συνεχῆ γραμμὴ ἀμύντης ποῦ κρατοῦσαν σὲ μιά μεγάλη ἔκτασι γύρω ἀπὸ τὴν πόλιν τὰ Βρετανικά καὶ τὰ Ἑλληνικά στρατεύματα καὶ τὴν ὅποια προφανῶς ἡ διοίκησι τῶν Γερμανικῶν δυνάμεων δὲν εἶχε ἐπισημάνει. Μοιραῖο γιὰ τοὺς ἀλεξιπτωτιστῆς ἐπακόλουθο



7  
 ήταν να διασπαστή ύστερα από όλοήμερο σκληρό αγώνα, ή συνοχή τους και να απειληθῆ με έξόντωση δλόκληρη σχεδόν ή δύναμη των. Οί άπώλειές των τήν πρώτη ήμέρα ύπολογίζονται σέ 3.000 περίπου, δηλαδή στά 3/4 τής άποβατικής δυνάμεως.

Νέες ρίψεις άλεξιπτωτιστών τήν επομένη ύπεβοήθησαν τήν ανασύνταξη των ποσειόμενων από τίς Βρεττανικές και Έλληνικές δυνάμεις, Γερμανών οι όποιοι και έβελτίωσαν τίς θέσεις των. Παραλλήλως τό Γερμανικό άρχηγείο έρριξε και άλλες δυνάμεις άλεξιπτωτιστών τήν φορά όμως αύτή στίς παρυφές τής πόλεως Ήρακλείου οι όποιοι και κατώρθωσαν να γίνουν κύριοι όρισμένων τμημάτων της με σκοπό να δλοκληρώσουν τήν κατάληψή της. Ή κατάσταση στόν τομέα αύτόν στάθηκε κρίσιμη για πολλές ώρες. Μόνο κατά τό βράδυ τής Τρίτης έρχισε κάπως να διευκρινίζεται όταν δυνάμεις Έλλήνων στρατιωτών και ένόπλων πολιτών έξαπέλυσαν μεγάλη άντεπίθεση. Έπηκολούθησαν σκληρές δδομαχίες με αποτέλεσμα να διασπαστούν οι Γερμανικές δυνάμεις σέ « νησίδες » πού βάλλονταν από παντού και από τίς όποιες οι άλεξιπτωτιστές άμόνονταν με πείσμα. Ό αγώνας συνεχίστηκε από σπήτι σέ σπήτι όλη τήν νύχτα και τήν άλλη μέρα με φανερή κάμψη του ήθικου των άλεξιπτωτιστών πολλοί από τούς όποιους άρχισαν να παραδίνονται. Οί λοιποί έφονεύθησαν μέχρις ένός.

Η ΠΕΡΙΟΧΗ του Νομού Ήρακλείου καλύπτεται από δυό βρεττανικές ταξιαρχίες τήν 14η Άγγλική και τήν 21η Αύστραλιανή και δυό Βρεττανικά τάγματα. Συνολική δύναμις 6.000 άνδρες με δυό πυροβολαρχίες και δυό άρματα μάχης. Υπήρχαν επίσης τρία Έλληνικά τάγματα και όρεκτιή δύναμη χωροφυλακής. Τίς Βρεττανικές δυνάμεις διοικούσεν ό ύποστράτηγος Σάελ και τίς Έλληνικές ό ύποστράτηγος Μιχ. Λιναρδάκης με διοικήτῆ τόν συνταγματάρχη Παπαθανασόπουλο.

Ό Λιναρδάκης στήν έκδασή του πού έδωσε για δημοσίευση γράφει τά έπόμενα για τίς πρώτες μέρες τής μάχης: «Ή μάχη έξηκολούθησε μέχρι τής έπελεύσεως του σκότους, όποτε τό πλείστον των άλεξιπτωτιστών είχαν έξουδετερωθῆ, κυρίως δέ εις τό αεροδρόμιον και τήν νοτίαν παρυφήν τής πόλεως. Είς τινα σημεία παρέμειναν πυρηνές αντίστασεως ός εις τόν Μασταμπάν, Θέρισσον και Γάζι. Τό τελευταίον τουτο σημείον εβρισκόμενον παρά τήν κεντρικήν άρτηρίαν Ήρακλείου—Χανίων άπέτελει ός φαίνεται χῶρον συγκεντρώσεως και ανασυγκροτήσεως των άλεξιπτωτιστών, εκεί δέ, κατά τάς ύπασχούσας πληροφορίας έγκαθίστατο ή διοίκισις των κατά τής περιοχής Ήρακλείου δρώντων άλεξιπτωτιστών ».

Για τήν επομένη ό Λιναρδάκης γράφει τά έξής: «Ό πυρήν αντιστάσεως Μασταμπά έκαθαρίζεται. Μέχρι τής 9 ώρας είχαν πλήρως έξουδετερωθῆ οι άλεξιπτωτιστές πού έπσαν εις τό αεροδρόμιον και τήν νοτίαν παρυφήν τής πόλεως. Έστία αντιστάσεως τήν πόλιν Γερμανοί είχαν πλήρως έκαθαρισθῆ τάς βραδυνάς ώρας. Έστία αντιστάσεως ήτῆρον εισέτι εις τόν χῶρον Σταρωμένος, Γιόφυρο και Γάζι οι όποιοι ενισχύοντο δια προσγειώσεως νέων άλεξιπτωτιστών. Κατά τήν νύχτα έτροποποιήθη ή διάταξις ώστε να φρουρούνται έπιμελώς άπασαι οι εκ τής δυτικής παρυφής τής πόλεως εισοδοί ».

ΣΤΙΣ ΜΑΧΕΣ πού διεξήχθησαν στήν περιοχή Ήρακλείου χαρακτηριστική είναι επίσης, ή συμμετοχή των ένόπλων πολιτών πού ύποβοήθησαν κατά πολύ τά Βρεττανοέλληνικά στρατεύματα και τίς δυνάμεις τής χωροφυλακής στήν καταπολέμηση του έχθρου. Οί ένοπλιοι άνήκουν κυρίως σέ δυό μεγάλες ομάδες. Του Έμμαν. Παντουβά πού δρᾶ στήν περιοχή Άτσαλένιο - Μεσαμπέλιες - Άη Γιάννης - Πατέλες και του Άντ. Γρηγοράκη ή Σατανά πού δρᾶ στήν περιοχή Μασταμπά - Θέρισσο Γιόφυρο. Οί δυό αυτές ομάδες προσφέρουν σημαντικές ύπηρεσίες και επιφέρουν μεγάλη φθορά στούς Γερμανούς. Έξαιρετική επίσης είναι ή συμβολή του ταγματάρχη Εύαγ. Χαιρέτη ό όποιος επικεφαλής ένόπλων πολιτών έδρασε ύπό τίς διαταγές τής Έλληνικής στρατιωτικής διοικήσεως. Στούς ήρωες τής μάχης στήν περιοχή Ήρακλείου πρέπει να προστεθούν ό Ταγματάρχης Μιχ. Τζουλάκης πού έπεσε τήν δεύτερη μέρα

του αγώνος, ὁ Ἀρχιμανδρίτης τῆς Μητροπόλεως Ἡρακλείου Φώτιος Θεοδοσάκης ποῦ ἐπολέμησε ἡρωϊκᾶ καὶ ὁ ὁποῖος ἐξετελέσθη ὑπὸ τῶν Γερμανῶν μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κρήτης στὸ Σκαλάνι, καὶ ὁ Ταγματάρχης Τσαγκαράκης φρούραρχος Ἡρακλείου.

**Η ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ** Φράϋμπεργκ γιὰ τὸν ἀγῶνα στὶς περιοχὲς αὐτὲς ἀναφέρει τὰ ἑπομένα :

Εἰς τὸ Ρέθυμνον ἔγιναν σπασμοδικαὶ βομβαρδιστικαὶ ἐπιχειρήσεις, ἀλλὰ μόνον εἰς τὰς 4 τὸ ἀπόγευμα ἔπασαν ἀλεξιπτωτισταί.

Ἔπασαν γύρω ἀπὸ τὸ ἀεροδρόμιον καὶ πρὸ πάντων εἰς τὰ νοτιοανατολικά ὑψώματα. Οἱ περισσότεροὶ ἀλεξιπτωτισταὶ ἐξεκαθαρίσθησαν, ἐπὶ τὸς μερικῶν εἰς θυρῶν θέσαν πρὸς τὰ ὑψώματα διου ὁ ἐχθρὸς κατέλαβε τὰ πεδινὰ πυροβόλα μας. Ἠχματούσθησαν ἐπίσης δύο τάνκς.

Ἡ φρουρά εἰς τὸ Ἡράκλειον ἐπολυβολήθη εἰς τὶς 4. Μετὰ σπασμοδικὰς ἐπιθέσεις κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἡμέρας, 200 μεταφορικά ἀεροπλάνα ἐνεφανίσθησαν εἰς δύο σημειωμένους νοτίως καὶ νοτιοδυτικῶς καὶ 4 τάγματα ἀλεξιπτωτιστῶν ἐξορίσθησαν δυτικῶς καὶ νοτίως τῆς πόλεως καὶ περὶ τοῦ ἀεροδρομίου αὐτῆς. Ὅλοι οἱ ἀλεξιπτωτισταὶ ἐξεκαθαρίσθησαν, πλὴν μερικῶν ἀεροβολιστῶν οἱ ὁποῖοι συνέχισαν τὴν μάχην κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νυκτός. Ἀφού ἐλαβα τὰς τελευταίας ἀναφορὰς ἐτηλεγράφησα εἰς τὸν Ἀρχιστρατήγον τὰ μεσάνυχτα :

«Ἡ σημερινὴ ἡμέρα διήρθε δύσκολη. Ἐπιθέσθημεν πολὺ. Μίζου στιγμῆς μοῦ φαίνεται ἐκράτησαμεν τὰ ἀεροδρόμια Μάλεμε, Ἡρακλείου καὶ Ρεθύμνου, καθὼς καὶ τοὺς δύο λιμένας. Κράτησθην ἄνω με μικρὸ περιθώριον καὶ φά ἦτο λάθος νὰ δώσωμεν αἰσιόδοξον εἰκόνα. Μεγάλαις μάχαις διεξήχθησαν, καὶ ἐφρονεῖσάμε μὲναν ἀριθμὸν Γερμανῶν. Ἡ συγκοινωνία πολὺ δύσκολη. Ἀεροπορικὰ ἐπιθέσεις κατὰ τῶν στρατευμάτων σφοδαί. Ὅλοι ἀντιλαμβανόμεθα τὸν σπουδαῖον σκοπὸν ποῦ ἀποβλέπει ἀγῶν καὶ πολέμουσμεν ».

Τὴν πρωΐαν τῆς 21ης, δευτέραν ἡμέραν τῆς μάχης, ἐλάβαμε δύο σήματα ἀπὸ τὸ στρατηγεῖον καὶ Ἀρχιστρατήγον.

« Ἀπὸ στρατηγεῖον πρὸς στρατηγὸν Φράϋμπεργκ : Σὰς σκεπτόμεθα ἐσὰς καὶ γενναῖα στρατεύματα κατὰ τὴν ἱστορικὴν ταύτην μάχην ποῦ διεξάγετε. Εἶθε πλήρης νίκη νὰ σέψη τὴν προσπάθειάν σας ».

« Ἀπὸ Ἀρχιστρατήγον διὰ στρατηγὸν Φράϋμπεργκ : Συγχαρητήρια. Προσπαθήσατε. Βέβαιος διὰ τελικὰ ἀποτελέσματα ».

Γιὰ τὴν ἐπομένην, ὁ Βρετανὸς στρατηγὸς σημειώνει ἐπίσης τὰ ἀκόλουθα στὴν ἐκθέσις του : Εἰς τὸ Ρέθυμνον ἡ 21 Μαΐου ἦτο καλὸ εὐτυχῆς ἡμέρα. Τὸ ὄψωμα νοτιοανατολικῶς τοῦ ἀεροδρομίου ἐπανακατελήφθη δι' ἀντεπιθέσεως τῶν Ἀυστραλῶν ὑπὸ τὴν συνταγματάρχην Κάμπελλ καὶ ἐπανακατάλαβεν τὰ πεδινὰ πυροβόλα μας καὶ τὰ τάνκς. Ὅλη ἡ περιοχὴ τοῦ ἀεροδρομίου ἐξεκαθαρίσθη καὶ οἱ μόνον ἀπομεινάντες ἀλεξιπτωτισταὶ ἦσαν οὐμάδης ἀνατολικῶς καὶ δυτικῶς τοῦ ἀεροδρομίου. Τὰ σώματα ταῦτα διέκοψαν τὰς συγκοινωνίας μεταξὺ Ρεθύμνου—Ἡρακλείου καὶ Ρεθύμνου—Χανίων. Ἀργότερα ἔσαν αἱ θέσεις τῶν ἀνεκαλύφθησαν ἀπὸ τὰ Γερμανικὰ ἀεροπλάνα ἀνεφοδιάσθησαν ἀεροπορικῶς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας. Αἱ μικραὶ αὐτὰ φρουραὶ ποῦ ἐφαίνοντο διὰ εὐρίσκοντο εἰς ὁ σκολοὶν θέσιν εἰς τὴν ὁρχὴν ἀπεδείχθησαν ἀργότερα ἐμπόδιον καὶ τέλος ἐπαΐσαν σπουδαῖον ὄλον εἰς τὴν τὴν τῆς φρουρᾶς τῆς Ρεθύμνης. Κατὰ τὴν ἀντεπίθεσιν αὐτὴν τῶν Ἀυστραλῶν μᾶς ἀνεφάνθη ὅτι αἱ Ἑλληνικαὶ καὶ Κρητικαὶ δυνάμεις συνεπολέμησαν θαυμασίαι. Εἰς τὸ Ἡράκλειον ὁ ἐχθρὸς ἐφάνη ἐνισχύων τὰς θέσεις τῶν ἀπομεινόντων στρατευμάτων του ὡς καὶ εἰς τὸ Ρέθυμνον ».

**ΤΟ ΑΠΟΓΕΜΑ** τῆς 22ας Μαΐου συνοψίζοντας ὅλα τὰ συμβάντα ὁ Φράϋμπεργκ στέλνει τὰ ἑξῆς πρὸς τὸν Οὐέιβελ :

« Εἰς τὸ Ἡράκλειον φαίνεται ὅτι ὁ ἐχθρὸς εἰσεχώρησεν ἐντὸς τῆς πόλεως ἀλλὰ καθόσον ἡμπορῶ νὰ ἐξακριβώσω τὸ ἀεροδρόμιον ἀντέχει. Εἰς τὸ Ρέθυμνον ὁ ἐχθρὸς δὲν δύναται νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸν χῶρον προσέβωσεως. Ἡ φρουρά μας ἐπιτίθεται ἀπὸ Ἀνατολάς. Ἐπιτυχῆς ἀντεπίθεσις σήμερον τὴν πρωΐαν. Εἰς τὴν Σούδαν κατέχομεν ἀμυντικὴν περίμετρον καὶ κατέχομεν πλήρως ἄλλας βάσεις ὀργανώσεως. Εἰς τὸ Μάλεμε ἡ θέσις μας περισσότερον ἐπισφαλῆς. Ὁ ἐχθρὸς ἔκαμεν προσπάθειαν νὰ μᾶς ἐξουδετερώσῃ καὶ φέρνω βοήθειαν ἀπὸ τὴν Γεωργιούπολιν. Τὸ τάγμα ὑπεχώρησεν ἀπὸ τὰς ἀμυντικὰς γραμμὰς μας εἰς

θέσιν πλησίον τοῦ ἀεροδρομίου κατὰ τὴν νύκτα τῆς 20ῆς πρὸς τὴν 21ην λόγῳ σοβαροῦ βομβαρδισμοῦ καὶ μεγάλης ἀπωλείας ἀνδρῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πρωίας. Κυριαρχοῦμε τοῦ ἀεροδρομίου μὲ ὄμιους χαρακωμάτων καὶ πυροβολικόν. Ὁ ἐχθρὸς ὅμως ἔρριψεν περίπου 500 ἀλεξιπτωτιστὰς ἀκριβῶς δυτικῶς ἀεροδρομίου εἰς τὰς 9. Ἐπίσης ἔρριψε ἕτερον σῶμα πλησίον ἐχθρικῶν συγκεντρώσεων εἰς φυλακὰς καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ 5 μίλια νοτιοδυτικῶς τῶν Χανίων. Εἰς τὰς 4 μ.μ. 500 ἀλεξιπτωτιστὰί ἔπεσαν ὀπισθεν τῆς ἀμύνης τοῦ ἀεροδρομίου καὶ τὰ πυροβόλα μας ἐτέθησαν ἐκτὸς μάχης δι' ἀεροπορικῆς ἐπιθέσεως. Εἰς τὰς 5 μ.μ., 30 ἀεροπλάνα προσεγγιώθησαν εἰς τὸ ἀεροδρόμιον καὶ ἄλλα εἰς τὴν ἀκτὴν. Ἐλπίζω νὰ ἐνισχύσω ἀπὸψε τὸ Μάλεμε ἀλλὰ ἡ θέσις μας εἶναι ἀμφίβολος καὶ αἰσθάνομαι ἐπισηφαλῆς. Ὅλοι ἐδῶ εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ πολεμήσουν μὲ σθένος. Κάνετε ὅ,τι δυνατόν νὰ καταστρέψετε τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀεροδρομίου».

ΑΛΛΑ ΣΤΟ σημεῖο αὐτὸ πολὺ χαρακτηριστικὰ καὶ ἐκτάκτως ἀποκαλυπτικὰ εἶναι τὰ ὅσα γράφει ὁ Γερμανὸς στρατηγὸς Στουτνέντ ποὺ διηθῆκε τὶς ἐπιχειρήσεις γιὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κρήτης. Ὁ Γερμανὸς στρατηγὸς ρίχνει φῶς σὲ πολλὰ ὡς τώρα σκοτεινὰ σημεῖα καὶ ἐξηγεῖ τὴν τακτικὴν ποὺ ἀκολούθησε κατὰ τὶς πρώτες μέρες τῶν ἐπιχειρήσεων, οἱ ὁποῖες τελικῶς κατέληξαν στὴν ἀποχώρησιν τῶν Βρετανῶν.

«Ἀπεφάσισα γράφει τὴν ἀπ' εὐθείας ἐπιθέσιν κατὰ τῶν ἀεροδρομίων τοῦ Μάλεμε καὶ τοῦ Ἡρακλείου δι' ἰσχυρῶν δυνάμεων ἀλεξιπτωτιστῶν. Ἄλλο σύνταγμα ἀλεξιπτωτιστῶν προωρῶμετο διὰ τὰ Χανιά, διὰ νὰ συγκρατήσῃ ἐκεῖ τὰς κυρίας δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ταχυτέραν κατάληψιν τοῦ λιμένος τῆς Σούδας, ὅπου θὰ προσήγγιζαν ἀμέσως κατόπιν πλοῖα μὲ τάνκς, βαρῆα ἀντιαεροπορικὰ πυροβόλα καὶ ἄλλο πολεμικὸν ὕλικόν.

Τὸ ἀσθενέστερον σχετικῶς ἄγλημα θὰ ἀνελάμβανε τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως καὶ τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Ρεθύμνου, τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς συνδέσεως τοῦ Ἡρακλείου μετὰ τοῦ δυτικοῦ μέρους τῆς νήσου, καὶ τὴν ἀποκοπὴν τῆς παραλιακῆς ὁδοῦ διὰ τὸν ἐχθρόν.

Μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν ἀεροδρομίων θὰ προσεγγιώνοντο ἐκεῖ μία μεραρχία ἀλπινιστῶν καὶ ἄλλαι δυνάμεις.

Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς μου, ὁ λιμὴν τῆς Σούδας θὰ εἶχε καταληφθῆ τὴν τετάρτην ἡμέραν τῆς ἐπιθέσεως, καὶ τὴν ἐπομένην θὰ ἠδύναντο νὰ προσεγγίσουν ἐκεῖ τὰ πρώτα πλοῖα.

Ὁ σκοπός μου ἦτο νὰ ἐντοπίσω τὸ κέντρον βαρύτητος τῆς ὅλης ἐπιθέσεως εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς νήσου, ἐφαρμόζων μίαν ἐντελῶς νέαν τακτικὴν. Εἶχα σκεφθῆ ἀρχικῶς νὰ χρησιμοποιήσω τεχνητὴν ὀμίχλην διὰ τὴν ἀχρήστευσιν τῶν ὀχυρώσεων τῶν ἐχθρικῶν ἀεροδρομίων. Ἀλλὰ κατόπιν μετενόησα, φοβούμενος μήπως ἡ ἴδια ὀμίχλη κάμῃ νὰ παραπλανηθοῦν οἱ ἀλεξιπτωτιστὰί. Καὶ ὅμως, ὅπως ἀπεδείχθη εἰς τὴν πράξιν, ὁ ἄνεμος καὶ αἱ λοιπαὶ καιρικαὶ συνθήκαι ἦσαν εὐνοϊκώταται διὰ τὴν χρησιμοποίησιν αὐτοῦ τοῦ «ὕπλου». Ἡ νυκτερινὴ δρᾶσις ἦτο ἀδύνατος. Ὡρισα λοιπὸν τὴν ἔναρξιν τῆς ἐπιθέσεως εἰς τὰς 7.15'.

Συνηγήσαμεν, ὅμως δυσκολίας, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς.

Εἰς τὴν σύσκεψιν μετὰ τοῦ Χίτλερ εἶχα ὑπολογίσει ὅτι θὰ ἐχρείαζόμεθα δέκα ἡμέρας διὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κρήτης. Τὸ σχέδιόν μου ἦτο νὰ γίνῃ ἄνεκ ἀπὸ αἴρος, μὲ ἐνίσχυσιν ἀπὸ θαλάσσης εἰς βαρὺ μόνον ὕλικόν.



Στά υψώματα τοῦ Γαλατᾶ δόθηκαν σκληρές μάχες πού ἔκριναν τήν τύχη τῶν Χανίων καί τῆς Σούδας. Στήν εἰκόνα οἱ Γερμανικές δυνάμεις μετά τήν νίκη των στόν Γαλατᾶ προελαύνουν πρός τήν ὁδὸ Γαλατᾶ — Χανίων.

Ὁ Χίτλερ ὅμως ἐπενέβη — διὰ πρώτην καί μοναδικήν φοράν — καί ἀπήτησεν ἐπίθεσιν ἀπὸ θαλάσσης δι' ἐλαφρῶν μαχητικῶν σχηματισμῶν.

Ὁ στρατηγὸς φόν Ριχτόφεν ἐδήλωσεν ὅτι τὰ βομβαρδιστικά καί τὰ καταδιωκτικά ἀεροπλάνα πού διέθετε, δὲν θά ἐπῆρκουν διὰ τὴν ἀπαιτούμενην ἀεροπορικὴν ὑποστήριξιν εἰς τέσσαρα σημεῖα συγχρόνως. Εὐρέθην λοιπὸν εἰς τὴν ἀνάγκην κατατιμήσεως τῆς ἐπιθέσεως: Τὸ πρῶν θά ἐνηργεῖτο εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς νήσου καί τὸ ἀπόγευμα εἰς τὸ ἀνατολικόν.

᾿Ωρσα τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ Ἡρακλείου καί τοῦ Ρεθύμνου εἰς τὰς 3.15' τὸ ἀπόγευμα.

Κατὰ τὴν τελικὴν σύσκεψιν εἰς τὸ ἀθηναϊκὸν ξενοδοχεῖον τῆς «Μεγ. Βρετανίας», ἀπεφασίσθη νὰ ἀρχίσῃ ἡ ἐπίθεσις τὴν 20ὴν Μαΐου. Ἡμῶν βέβαιος ὅτι τὰ ἀεροδρόμια θά κατελαμβάνοντο αὐθημερόν καί ὅτι τὴν ἐπομένην θά ἦτο δυνατόν νὰ προσγειωθοῦν ἐκεῖ οἱ πρῶτοι ἄλπινισταί.

ΕΝΩΡΙΣ ΤΟ πρωτό τῆς 21ης Μαΐου ἤρχισε τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἐπιχειρήσεως. Ὅκτὼ σμήνη βομβαρδιστικῶν ἀεροπλάνων ἐκετέθησαν κατὰ τῶν καθορισμένων θέσεων, πλησίον τοῦ Μάλεμε καὶ τῶν Χανίων, μὲ τοιαύτην σφοδρότητα, ὥστε μία νεοζηλανδικὴ ἐκθεσις παρωμοίαζε τὴν ἐπίθεσιν αὐτὴν μὲ σεισμόν.

Εἰς τὰς 7.15' προσγειώθησαν τὰ πρῶτα ἀεραγῆματα ἀπὸ ἀνεμώπτερα, καλυπτόμενα ὅτῳ καταδιωκτικῶν ἀεροπλάνων. Ὁ ἄνδρες τῶν ἀνήκαν εἰς τὸ ἐμπειροπόμενον τάγμα Κόζ.

Ἡ ἀποστολὴ τῶν ἴτω νὰ ξεουδετερώσουν τὰς ἐχθρικὰς ἀντιαεροπορικὰς πυροβολαρχίας πλησίον τῶν Χανίων καὶ τοῦ Μάλεμε καὶ νὰ καταλάβουν τὸ ὕψωμα 107, δεσπόζον τοῦ ἀεροδρόμιου τοῦ Μάλεμε.

Ἡ ἐπίθεσις κατὰ τῶν πυροβολαρχιῶν, τῶν πλησίον τοῦ χωρίου Μουρνιές, ἐσημειώσεν ἀπόλυτον ἐπιτυχίαν, μολονότι μερικὰ ἀνεμώπτερα δὲν ἐφθασαν εἰς τὸν προορισμὸν των. Ἐνα ἐξ αὐτῶν, μάλιστα, προσγειώθη εἰς μίαν ἀπόκεντρον πλατείαν τῶν Χανίων.

Ἡ πυροβολαρχία ἐκυριεύθη αἰφνιδιαστικῶς. Ὅταν, ὅμως, διεπιστώθη ὅτι τὸ κύριον σῶμα τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν δὲν εἶχε φθάσει ἀκόμη, οἱ Γερμανοὶ ἀφῆσαν ἐλευθέρους τοὺς ἀιχμαλώτους των, κατέστρεψαν τὰ πυροβόλα καὶ ἐπεχείρησαν μίαν νυκτερινὴν πορείαν πρὸς τὴν ὄπισιν. Κατάρθισαν νὰ διέλθουν ἀνενόηλοι διὰ μέσου τῶν βρετανικῶν γραμμῶν χάρις εἰς τὰ ἀγγλικά, παῦ ὀμίλει μὲ τελείαν προφορὰν ὁ ὀμιολογὸς Γκένζ.

Ἀκολουθοῦντα τὴν ἐμπροσθοφυλακίαν, τὰ δύο ἐνισχυμένα συντάγματα ἀλεξιπτωτιστῶν ἐβάδισαν συγχρόνως κατὰ τοῦ Μάλεμε καὶ τῶν Χανίων. Ὅπως πάντοτε, ἠκολούθησαν τὴν προωσικὴν στρατιωτικὴν τακτικὴν: Οἱ διοικητὰι τῶν μονάδων ἐβάδιζαν ἐπικεφαλῆς, διὰ τὰ δίδον τὸ παράδειγμα εἰς τοὺς ἄνδρας των. Συνταγματάρχαι, ταγματάρχαι, λοχαγοὶ, νεώτεροι ἀξιωματικοὶ καὶ ἀλεξιπτωτισταὶ πρώτης τάξεως ἦσαν οἱ ὄηγοι τοῦ πληθους τῶν νέων ἀλεξιπτωτιστῶν.

Ἡ πρώτη μου ἐντύπωσις εἰς τὰς Ἀθήνας ἴητο ὅτι ἡ ἐπιχειρήσις εἶχεν ἀρχίσει ἐθνικῶς. Νεώτερα, ὅμως ἀναφοραὶ ἐκ Χανίων καὶ Μάλεμε ἦσαν ἀντιφατικαὶ καὶ ὄχι τόσον ἱκανοποιητικαί.

Ὁ ἀντισυνταγματάρχης Σνοβάτζκυ, καθὼς ἐπετοῦσε μὲ τὸ ἀεροπλάνον του χαμηλὰ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μάλεμε, εἶδε ἐπὶ τοῦ ἐδάφους μεγάλους ἀγκυλωτοὺς σταυροὺς καὶ προσγειώθη ἀδιστακτα. Πρῶν, ὅμως, ἀκόμη σταματήσῃ τελείως, τὸ ἀεροπλάνον του ἐδέχθη τὰ ὀμαδικὰ πυρὰ βρετανικῶν δυνάμεων καὶ ὑπέστη σημαντικὰς βλάβας. Ἐν τούτοις ἐπέτυχε αἰ πάλιν νὰ ἀπογειωθῇ. Τὸ ἐπίσπδιον αὐτὸ ἀπεδείκνυνεν ὅτι τὸ ἀεροδρόμιον τοῦ Μάλεμε δὲν εὑρίσκετο ἀκόμη εἰς χεῖρας μας.

ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟΝ μέρος τῆς «Ἐπιχειρήσεως Κρήτη» ἤρχισε τὸ ἀπόγευμα, εἰς τὰς 3.15'. Ἡ πυκνὴ σκόνῃ πού ἀνυψώοντο ἀπὸ τὰ ἀεροδρόμια τῶν Ἀθηνῶν, ἐδυσχέρανε καὶ καθυστέρει σημαντικὰ τὴν προσγείωσιν τῶν ἀεροπλάνων πού ἐπέστρεψαν ἀπὸ τὰς πρώϊνὰς ἐξόδους των. Συνεπῶς, τὰ ἀεραγῆματα ἐφθασαν ἄνωθεν τοῦ Ἡρακλείου καὶ τοῦ Ρεθύμνου καθυστερημένα, καὶ ἐπροσπαθοῦσαν ὅλα νὰ κερδίσουν τὸν χαμένον χρόνον, μὲ ἀποτέλεσμα ὅμως νὰ αὐξήσουν τὴν σύγχυσιν.

Αἱ πτώσεις τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν ἐγίνοντο μίαν ὥραν μετὰ τὸν προκαταρκτικὸν βομβαρδισμόν, κυρίως δὲ χωρὶς τὴν κάλυψιν καταδιωκτικῶν ἀεροπλάνων. Ὁ ἐχθρὸς εἶχε τὸν καιρὸν νὰ συνέλθῃ ἀπὸ τὸν βομβαρδισμόν καὶ ἠδύνατο νὰ κτυπήσῃ τοὺς ἄνδρας μας πού ἐφθασαν, τόσον εἰς τὸν ἀέρα, ὅσον καὶ μετὰ τὴν προσγείωσιν των.

Ὅλα αὐτὰ περιῆλθον εἰς γνῶσιν μας πολὺ ἀργά, διότι οἱ Ἕλληνες ἀντάρται εἶχαν κόψει τὰς τηλεφωνικὰς γραμμάς μεταξύ ἀεροδρομίων καὶ Ἀθηνῶν. Δὲν ἠδυνήθημεν λοιπὸν νὰ εἰδοποιήσωμεν ἐγκαίρως τὸ ὄγδοον σῶμα ἀεροπορίας, καὶ ἔτσι ἡ ἐπίθεσις κατὰ τοῦ Ἡρακλείου καὶ τοῦ Ρεθύμνου ἀπέτυχεν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς. Ἀντιμετωπίσαμεν τὴν ἐχθρικὴν ἀντιαεροπορικὴν ἄμυναν καὶ ἐλαφρὰ ὄπλα πεζικοῦ καὶ βαρῆα τάνκς κρυμμένα εἰς ἐλαίωνα. Ἰδίως τὰ τάνκς αὐτὰ ἀπετέλεσαν μίαν δυσάρεστον ἐκπληξιν διὰ τὰς δυνάμεις μας, διότι ἦσαν ἀπρόσβλητα ἀπὸ τὰ ἀντιαρματικὰ ὄπλα μας.

Εἰς τὸ Ρέθυμον, ὅπου αἱ ἐχθρικαὶ δυνάμεις ὑπερέβαιναν τὰς προσδοκίας μας, προσγειώθη κατὰ λάθος πρῶτος ἓνας λόχος βαρέων πολυβόλων, καὶ μάλιστα ἐμπρὸς ἀκριβῶς ἀπὸ μίαν αὐστραλιανὴν πυροβολαρχίαν, ἡ ὁποία τὸν ἐξῶντωσε.

Αἱ συσκευαὶ ἀσυρμάτου εἶχαν πάθει βλάβας κατὰ τὴν πτώσιν, καὶ ἔτσι δὲν ὑπῆρχεν ἐξ ἀρχῆς σύνδεσμος μεταξύ Ἀθηνῶν καὶ Ρεθύ-

μου. Ἡ προσπάθειά μας νὰ ρίψωμεν ἀνταλλακτικὰ μηχανήματα ἀπέ-  
τυχεν. Ἔπρεπε τώρα νὰ πάρω μίαν δύσκολον ἀπόφασιν.

Προφανῶς ὁ ἐχθρὸς εἰς τὴν Κρήτην ἦτο ἰσχυρότερος ἀπὸ ὅ,τι  
ὕπελογίζαμεν. Καὶ αἱ μᾶλλον ἐνισχυμέναι θέσεις του συνέπιπταν ἀκρι-  
βῶς μετὰ τὰ τέσσερα σημεῖα τῆς ἐπιθέσεώς μας. Μετὰ πολλὴν σκέψιν  
ἀπεφάσισα τελικῶς νὰ συγκεντρώσω ὅλας τὰς δυνάμεις μου εἰς ἓνα  
σημεῖον καὶ νὰ καταλάβω ὅσον τὸ δυνατόν ταχύτερον ἓνα ἀεροδρό-  
μιον· τοῦ Μάλεμε, μολονότι ἐφαίνετο πολὺ μικρὸν διὰ τὰς μεταφορὰς  
ποῦ ἐπρόκειτο νὰ πραγματοποιήσωμεν δι' αὐτοῦ. Ἐγεννᾶτο ἐξ ἄλλου  
τὸ ὄξύ πρόβλημα τῆς ἀντιστάσεως 7.000 ἀλεξιπτωτιστῶν, ποῦ ἀπεΐ-  
χαν περισσότερον ἀπὸ 200 μίλια ἀπὸ τὴν βάσιν των, ἐναντίον 35.000  
ἐχθρῶν, ἕως ὅτου ἐφαρμοσθῆ τὸ νέον σχέδιον.

Κατὰ τὴν ἀποφασιστικὴν αὐτὴν νύκτα τῆς 21ης Μαΐου, ὁ ἐχθρὸς  
ἔχασε τὴν καλύτερην δυνατότητά του, νὰ αἰχμαλωτίσῃ ὅλους τοὺς ἄν-  
δρας μας, προτοῦ συγκεντρωθοῦν. Οἱ Νεοζηλανδοὶ ἐπεχείρησαν μόνον  
μερικὰς περιορισμένας ἐπιθέσεις τὴν νύκτα καὶ τὸ ἐπόμενον πρωΐ.

Κατὰ τὴν ἰδίαν νύκτα, ἓνας πιλότος μας προσεγιάθη καὶ ἀπε-  
γείωθη ἐκ νέου ἀπὸ τὸ Μάλεμε. Ἐκινδύνευσεν ἀπὸ τὰ σφοδρὰ ἀντια-  
εροπορικὰ πυρὰ, μοῦ ἔφερεν ὁμως τὴν εἶδῃσιν ὅτι ἓνα μέρος τοῦ ἀε-  
ροδρομίου εἶχε καταληφθῆ ἤδη μετὰ φλογοβόλα.

Τὸ ἴδιον ἀπόγευμα συνεπληρώθη ἡ κατάληψις τοῦ Μάλεμε. Μετὰ  
τὴν ἐπιτυχίαν αὐτὴν ἐκερδήθη ἡ Μάχη τῆς Κρήτης. Ἐμπορούσαμε  
πλέον νὰ ἀρχίσωμε τὰς ρίψεις ἀλπινιστῶν καὶ βαρέων ὄπλων.

**Ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος καὶ ὁ πρωθυπουργὸς Ἐμμ. Τσουδερός φεύγουν ἀπὸ τὴν Κρήτη.— Δραματικὴ πορεία στ' ἄγρια βουνὰ τῆς νήσου.— Πῶς διέφυγαν τὸν κίνδυνο τῆς αἰχμαλωσίας.— Τὸ τελευταῖο διάγγελμα τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ πρὸς τὸν Ἑλληνικὸ λαό.— Ἡ ἀναχώρησὴ των γιὰ τὴν Αἴγυπτο.**

ΑΛΛΑ ΠΡΙΝ προχωρήσουμε στὴν περιγραφή τῆς συγκλονιστικῆς συνέχειας τοῦ σκληροῦ ἀγώνα ποὺ ἐξακολουθοῦσε ὁλοήμερος στοὺς κάμπους καὶ στὶς πολιτεῖες τῆς Κρήτης, πρέπει νὰ κάμουμε μιὰ μικρὴ ἀναδρομὴ. Μιὰ ἀπαραίτητη ἀναδρομὴ τριῶν ἡμερῶν γιὰ νὰ δοῦμε τίς δραματικὲς συνθήκες μέσα στὶς ὁποῖες ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος μὲ τὸν Πρίγκηπα Πέτρο καὶ ὁ πρωθυπουργὸς Ἐμμ. Τσουδερός μπόρεσαν νὰ ξεφύγουν σχεδὸν ἀπὸ τὰ χέρια τῶν Γερμανῶν καὶ πεζοπορώντας πάνω στοὺς κατσικόδρομους τῶν Λευκῶν Ὁρέων νὰ φτάσουν στὶς νότιες ἀκτὲς τῆς Κρήτης ἀπ' ὅπου καὶ ἔφυγαν γιὰ τὴν Αἴγυπτο.

Ἡ περιπέτεια τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ ἀρχίζει τὸ πρῶτὸ τῆς 20ῆς Μαΐου. Ξύπνησαν κυριολεκτικὰ κυκλωμένοι ἀπὸ τοὺς ἀλεξιπτωτιστὲς ποὺ εἶχαν πέσει σὲ ἀπόσταση μόλις 500 μέτρων ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ ὄπλαρχηγοῦ Γεωργίου Βολάνη ὅπου ἐκοιμήθηκαν ἐκεῖνο τὸ βράδυ.

Ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος τὴν τελευταία ἐβδομάδα ἔμενε στὸ σπίτι τοῦ Κωνσταντίνου Μάνου στὴν Πελεκαπῖνα, μιὰ περιοχὴ λίγα χιλιόμετρα ἔξω ἀπὸ τὰ Χανιά πρὸς τὰ Δυτικά. Ἐμεινε ἐκεῖ ὡς καὶ τὸ βράδυ τῆς Κυριακῆς 18 Μαΐου. Τὴν Δευτέρα μετὰ τὸ μεσημέρι ὁ Βασιλεὺς πῆγε στὸ σπίτι τοῦ Γ. Βολάνη γιὰ νὰ συνεχίσῃ τὴν συζήτηση ὀρισμένων ἐπείγοντων ζητημάτων μὲ τὸν πρωθυπουργό. Στὸ τέλος ὁ Βασιλεὺς δέχθηκε τὴν πρόσκληση τοῦ τελευταίου καὶ ἔμεινε ἐκεῖνο τὸ βράδυ μαζί του, σ' αὐτὸ τὸ ἀπλὸ σπίτι τοῦ παλαίμαχου ὄπλαρχηγοῦ ποὺ ἦταν κυριολεκτικὰ σφηνωμένο στὶς ὑπωρεῖες τῶν βουνῶν τῆς Μαλάξας, σὲ μιὰ ἀπόμερη καὶ γαλήνια περιοχὴ.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναφερθῇ, πῶς ἡ Βρετανικὴ στρατιωτικὴ Διοίκηση ἐν ὄψει τῆς ἀναμενομένης ἐπιθέσεως, τίς τελευταῖες μέρες εἶχεν ὑποδείξει ὅτι ἐπεβάλετο ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ πρωθυπουργὸς νὰ μένουν μαζί ἢ τὸ πολὺ σὲ κοντινὰ σπίτια γιὰ νὰ μποροῦν σὲ δεδομένη ἀνάγκη νὰ βρίσκονται σὲ ἄμεση ἐπικοινωνία μεταξύ των καὶ μὲ τὸ Στρατηγεῖο.

Ἐτσι ὁ πόλεμος ποὺ αὐτὴ τὴν φορὰ ἦρθε στὴν Κρήτη ἀπὸ τὸν οὐρανό, βρῆκε τὸν Βασιλέα καὶ τὸν πρωθυπουργό σ' αὐτὸ τὸ ἀπόμερο καὶ ἀπλὸ σπίτι τῶν Περιβολιῶν καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ξεκίνησαν καὶ οἱ δυὸ γιὰ τὸν δρόμο τῆς ἐξορίας των.

«Ἐνα ξεχωριστὸ γιὰ τὸν Βασιλέα σημεῖον ἦτο, γράφει ὁ Ἐμμ. Τσουδερός, ὅτι παραμείναμε μαζί στὸ νησί, κοντὰ εἰς τοὺς ἀγωνιζομένους ἀνδρας, μέχρι τῆς στιγμῆς ποὺ οἱ ἀλεξιπτωτιστὰ Γερμανοὶ

πέσαν οχεδόν μέσα στά σπίτια πού διαμένεμαε. "Αν ὁ Βασιλεὺς εἶχε κοιμηθῆ στὶς 19 Μαΐου, τὴν Δευτέρα τὸ βράδυ, εἰς τὴν Πελεκαιάνα, τὸ ἀγρόκτημα ὅπου διέμενε ἕως τότε, τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρωὶ θὰ ἦτο σκοτωμένος ἢ αἰχμαλώτος. Τὴν Τρίτη τὸ πρωὶ στὶς 20 Μαΐου, ἑκατοντάδες, ἀπὸ τοὺς ἐξ « οὐρανοῦ » Γερμανοὺς δαίμονας, πέσανε μέσα στοὺς κτήμα αὐτό. Τὸ βράδυ τῆς Δευτέρας εἶχε δεχθῆ τὴν πρόσκλησιν μου καὶ διέμεινε εἰς τὸ αὐτὸ φιλόξενο σπίτι πού ἔμενα καὶ ἐγώ, τοῦ ἀνδρείου καπετάν Γιώργη Βολάνη, τὸ ὁποῖον κεῖται λίγο παρὰ πάνω εἰς τὰ περιβόλια τῆς Κυδωνίας.

Τὸ θέαμα τῶν γιλιάδων ἀλεξιπτωτιστῶν πού πέφτανε κοντὰ ἀπ' ἐκεῖ, ἀπὸ τὰ Περιβόλια ἕως εἰς τὴν περιφέρειαν Μάλεμε, θὰ μείνι εἰς τὴν μνήμην μου ὡς κάτι ἐξόχως ἐνδιαφέρον παρὰ τὰς τραγικὰς συνεπειὰς του διὰ τὴν Κρήτην. Τὰ ἀλεξιπτῶτα μὲ τὰ διάφορα χρώματά των, ἄσπρα, κόκκινα, πράσινα, ἀναλόγως τοῦ προορισμοῦ ἐκεῖνου πού κατέβαινε μ' αὐτὸ ἀπὸ τὸν οὐρανὸ, ἔδιδαν ἕνα θέαμα πού δὲν μπορῶ νὰ τὸ παρομοιάσω εὐκόλα μὲ καμμιά εἰκόνα ἀπὸ τὴν σύγχρονη ζωὴ. Τραγικὰ πολὺχρωμα ὄρνια πού χυμοῦν στὴ γῆ, γιὰ τὴν ἀρπαγὴ τοῦ θηράματός των. Τὰ ἀερόπλοια πού ἐξεκένωναν στὸν ἀέρα ἀπὸ 40 ἢ 50 ἀλεξιπτῶτιστὰς τὸ καθένα, ἦσαν μεγάλα καὶ μερικὰ δὲν ἐδίστασαν νὰ κατεβῶν μέχρι τοῦ ἐδάφους διὰ τὴν ταχυτέραν ἀποβίβασιν ἀνδρῶν καὶ ὕλικου. Ἡ ὀργάνωσις ἡμιλλάτο πρὸς τὴν ἐντέλειαν τῆς τραγικότητος. Τὸ κυνήγι ὅμως πού τοὺς ἔγινεν, ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸν καὶ Βρετανικὸν στρατὸ καὶ ἀπὸ τοὺς πολιτοφύλακας Κρητικούς, πού θυμῆθησαν τὰ παλιὰ τους, ἦτο καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὰ πλέον ἐπιτυχημένα καὶ ἐμπνευσμένα ἀπὸ πατριωτισμὸ πολεμικὰ μας κατορθώματα.

Πολλοὺς ρίχνανε κάτω μὲ τὸ τουφέκι τους πρὶν πατήσουν στοὺς ἔδαφος, ὅπως κυνηγᾷ κανεὶς τὰ πετούμενα πουλιά. Αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιὰ δὲν ὑπέστησαν εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτόν, γι' αὐτὸ ἑκατοντάδες ἀπ' αὐτὰς συνελήφθησαν, ἐφυλακίσθησαν, ἐξεωρίσθησαν καὶ μερικὰς ἐτοφκεκίσθησαν. Ὁ ἀγῶνας βάσταξε πολλὰς ἡμέρας, πάνω ἀπὸ ἕβδομάδα. Σιγὰ -σιγὰ οἱ Γερμανοὶ πλήθυναν καὶ μεῖς ὀλιγοστεύαμε, ἰδίως ὀλιγόστευε τὸ πολεμικὸ ὕλικό μας ἀπὸ τὸ ὁποῖον δὲν εἶχαμε ἄφθονο εἰς τὸ νησί. Φαίνεται νὰ εἶναι ἀκριβὴς ὁ ἀριθμὸς ὅτι οἱ Γερμανοὶ χάσανε εἰς τὴν Κρήτην παραπάνω ἀπὸ 25.000 ἀνδρας ἐκ τῶν ὁποίων 6.000 ἦσαν ἀπὸ τὸ ἐκλεκτὸ καὶ σπάνιο σῶμα τῶν ἀλεξιπτῶτιστῶν. Ἀλλὰ στοὺς τέλους ὄλα τελείωσαν γιὰ μᾶς. Οἱ Κρητικοὶ μείναν μόνοι μὲ τὴν δάφνη αἱματόβρεκτη καὶ μὲ τὴν ἀγρία καταδιωξι τοῦ κατακτητοῦ, πού ἀνάνδρα ἤθελε νὰ ἐκδικηθῆ τὴν ἦττα του. Οἱ Ἄγγλοι, ὅσοι μπόρεσαν φύγανε, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ μείνανε εἰς τὰ βουνὰ τῆς Κρήτης, ὅπου δὲν αἰχμαλωτίσθησαν. Πάνω ἀπὸ 1000 Βρεττανοὶ εὐρήκαν ἔνδοξον θάνατο εἰς τὸ τιμημένο αὐτὸ νησί καὶ ὀκτῶ πολεμικὰ πλοῖα Βρετανικὰ θυσιάσθησαν εἰς τὰ νερὰ τῆς Κρήτης γιὰ τὴν ὑπεράσπισιν τῆς.

Δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ πού χύνεται αἷμα Ἄγγλικὸ γιὰ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ νησιοῦ. Εἰς τὰς σφαγὰς τοῦ Ἡρακλείου τῆς 25 Αὐγούστου 1898 πού ἔγιναν ἡ τελευταία ἀφορμὴ γιὰ τὴν Κρητικὴ ἀπελευθέρωσι, τὰ πρῶτα θύματα ἦσαν Ἄγγλοι στρατιῶται. Ὑστερα ἀπ' αὐτὰς Ἄγγλοι ναῦτες ἀπεβίβάσθησαν πρῶτοι εἰς τὸ νησί, διὰ νὰ τὸ προστατεύσουν καὶ διὰ νὰ ὑψώσουν στὸν Ψειλορίτη τὴν νέαν κυρίαρχον σημαίαν τῆς Κρητικῆς αὐτονομίας.

Μπροστὰ πλέον ἀπὸ τὰ χέρια τῶν Γερμανῶν στρατιωτῶν φύγαμε μαζὶ μὲ τὸν Βασιλέα ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ Καπετάν Γιώργη Βολάνη, πού βρισκότανε λίγο παραπάνω ἀπὸ τὰ Περιβόλια, πρὸς τὴν Παναγιάν τῆς Κυδωνίας, καὶ ἀπ' ἐκεῖ πρὸς τὸ Θέρισσον, πρὸς τὶς Ἀλιάκες, εἰς τὰ Λευκὰ Ὄρη, εἰς τὰ φαράγγια τῆς Σαμαριάς καὶ τῆς Ἁγίας Ροῦ-



μελης, τρεῖς μέρες καὶ δυὸ νύκτες περπατώντας, καὶ ἔτσι φθάσαμε στὸ λιμανάκι τῆς Ἁγίας Ρούμελης ὅπου τὰ Ἀγγλικά καράβια μᾶς πήρανε, μέσα στὰ βαθεῖα μεσάνυχτα γιὰ τὴν ξενιτιά».

ΑΥΤΑ ΓΡΑΦΕΙ ὁ πρωθυπουργὸς γιὰ τὴν ἀναχώρησή του μαζὶ μὲ τὸν Βασιλέα ἀπὸ τὴν Κρήτη. Ἐνδιαφέρουσες λεπτομέρειες γιὰ τὶς δραματικὲς συνθήκες τῆς πορείας αὐτῆς πρὸς τὶς νότιες ἀκτὲς τῆς Μεγαλονήσου δίδει ὁ ὑπομοίραρχος Βασ. Κυριακάκης συνοδὸς τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως τότε, ὁ ὁποῖος σὲ μιὰ ἔκθεσή του περιγράφει μὲ τὰ ἐπόμενα λόγια καὶ μὲ χαρακτηριστικὴ ἀπλότητα τὴν ἀναχώρηση τοῦ Βασιλέως, τοῦ Πρωθυπουργοῦ καὶ τοῦ Πρίγκηπος Πέτρου.

\* 30 ΜΑΪΟΥ. Ὁ σφραγὸς τῶν Χανίων καὶ διοικητὸς τῆς περιοχῆς ἔχει καλυφθῆ ἀπὸ τὰ Γερμανικὰ ἀεροπλάνα καὶ τὰ πάντα ἔχουν μεταβληθῆ εἰς πραγματικὴν κόλασιν. Οἱ ἀλεξιπτωτισταὶ ἤρχισαν νὰ πέτουν καὶ εἰς τὴν περιοχὴν μᾶς τὴν 9ην π.μ. Ὁ Βασιλεὺς Ἰστανεὶ ἐπιρροῶν ἐνὸς τοῖχου, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται ἐμπρὸς εἰς τὸ σπίτι τοῦ καπετὰν Βολάνη, μὲ τὸ πιστόλι στὸ χεῖρ καὶ δίπλα του ὁ Πρίγκηψ Πέτρος, μὲ ἕνα βραζυλικὸν μάλιγγεσ ποῦ τοῦ τὸ εἶχε δώσει ἐκεῖνη τῆ στιγμὴ ὁ μαχαίτης νῦν καπετὰν Βολάνης. Περὶ τοῦτε τεσσαράκοντα χωροφύλακες καὶ μιὰ διμοίρια Ἀγγλῶν ἀπετέλουν τὴν φρουρὰν τοῦ Βασιλέως. Εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας τοῦ καπετὰν Βολάνη ἦτο καὶ ὁ πρωθυπουργὸς Τσουδερός πάντοτε ψυχραῖος. Κατὰ τὰς 10 π.μ. ὁ Βασιλεὺς δίδει ἐντολὴν περὶ ἀναχωρήσεως, ξεκίνησαμε ὅλοι περὶ τὴν 11 π.μ. εἰς τὴν Κεραμεῖάν ἀπὸ πᾶνω ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ καπετὰν Βολάνη. Τὰ ἀεροπλάνα πετοῦσαν κατὰ πικνὰ σμήνη ἀπὸ πᾶνω μᾶς, καὶ εἶται ἀναγκασθίκαμε νὰ ἀραιώσωμε. Κάθε τόσο εἴμεθα ἀναγκασμένοι νὰ σταίμας, γιὰ νὰ μὴ δίνωμε σόζο εἰς τὰ ἀεροπλάνα. Ὁ Βασιλεὺς ἔφερε στρατιωτικὴν στολήν, γιὰ νὰ μὴ δῶμεν ὅτι εἶμε ἀδύνατοι. Ἀπὸ τὰ πράγματα τῶν δὲν ἦσαν ἀπολύτῳ τίποτε. Ὅταν ἀνεβήκαμε εἰς τὸ βῆμα, πρὸς τὰ Χανιά μέχρι τοῦ Μάλμε. Συνεχίσαμε τραγοδιὰ ποῦ ἐξελλοσσε ὁ ὅλος τὴν ἔκτασιν ἀπὸ τὰ Χανιά μέχρι τοῦ Μάλμε. Συνεχίσαμε τὸ δρόμο μᾶς καὶ κατὰ τὶς 12 τὴν μεσημβρίαν φθάσαμε εἰς τὴν Παναγιά τῶν Κεραμεῶν, ὅπου καὶ φιλοξενηθήκαμε ὅλοι καὶ ὁ Βασιλεὺς εἰς τὸ ἐξοχικὸν σπίτι τοῦ ἐν Χανίοις διευκτοῦ Κ. Κουλάκη. Εἰς τὰς 4 μ.μ. τῆς αὐτῆς ἡμέρας ὁ Βασιλεὺς, ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως καὶ οἱ λοιποὶ φθάμα ἀπὸ τὴν Παναγιά καὶ στὶς 7.30 ἐφθάσαμε εἰς τὸ Θέρισσον, ὅπου καὶ διενυκτερεύσαμεν, ὁ μὲν Βασιλεὺς εἰς τὸ σπίτι τοῦ ἐκεῖ ἱερέως οἱ δὲ ἄλλοι εἰς τὸ σταθμὸν χωροφυλακῆς.

21 Μαΐου. Πολὺ πρωὶ φύγαμε ἀπὸ τὸ Θέρισσον. Τὰ ἀεροπλάνα κατὰ πικνὰ σμήνη περιτολοῦσαν καὶ ἐπολυβολοῦσαν τὰ χωριά. Κατὰ τὶς 11 π.μ. φθάσαμε εἰς τὴν θέση Πλατάνια. Ἀπ' ἐκεῖ ἡ δύναμις τῆς χωροφυλακῆς καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ διετάχθησαν νὰ ἐπιστρέψουν πίσω. Στὴ θέση αὐτὴν οἱ Θερισσιανοὶ ἔφεραν κρέας βραστό, τυρὶ καὶ ψωμί, ὅτε καὶ κἀόσων πᾶνω στὶς πέτρας ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ καπετὰν Βολάνης καὶ ἡ συνοδεία καὶ ἐφάγαμε. Τὸ ἀπόγευμα ξεκίνησαμε γιὰ τὰ Λευκὰ Ὄρη καὶ ἀργὰ τὸ βράδυ φθάσαμε εἰς τὸ Βίγλι τοῦ Μυτάτου. Ἐκεῖ ἐτοίμασαν φαγητὸ κρέας βραστό, ὁ Βασιλεὺς ἕως δὲν ἐφαγεν. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπῆρχε νερὸ, λῦναμα χιόνι καὶ πίναμε. Ἀπὸ τὴν Παναγιά ἕως τὸ Μυτάτο αὐτὸ, ὁ Βασιλεὺς καὶ οἱ λοιποὶ πῆγαν μὲ μουλάρια.

Ἐξ ὅλης αὐτῆς τῆς διαδρομῆς συναντοῦσαμε ὄπλισμένους χωρικοὺς μὲ κάθε εἶδος ὅπλα, οἱ ὁποῖοι τραβοῦσαν πρὸς τὴν μάχην, γρηοῦλες δὲ, ὑπερήφανες, γυναικοῦλες τοῦ λαοῦ καὶ ἄγνες παρθένες προπέμπουν τοὺς δικούς των. Ὁ Βασιλεὺς καὶ οἱ ἄλλοι ἐπισήμιοι μένουσι κατὰ κρητοῦ, πολλὰς φορὰς δακρῶνουν.

22 Μαΐου. Πολὺ πρωὶ ξεκίνησαμε μὲ τὰ πόδια ἀπὸ τὸ Μυτάτο τοῦ Βίγλι ὅπου καὶ εἴχαμε διανυκτερεύσει, ἀκολουθώντας ἕνα μονοπάτι ἀπὸ τὸ ὁποῖον μόνον κατὰ κρητοῦ σὴν ἀπὸ πᾶνω μὲ εὐκολία, καὶ ὑστερὰ ἀπὸ ἀρκετὴ πορεία μῆκαμα ἐπὶ τῶν φαράγγι τῆς Σαμαριάς, ὅπου ὁ Βασιλεὺς βλέποντας τὴν ἀγγιότητα τῆς φύσεως, πολλὰς φορὰς ἐξέφρασε τὸν θαυμασμὸν του. Μετὰ ἐπίπουν πορεία φθάσαμε εἰς τὴν Σαμαριά καὶ κατελύσαμε εἰς τὸ σπίτι τοῦ Βίγλι. Οἱ κῆκοι τοῦ χωριοῦ καλωσορίζουν τὸν Βασιλέα καὶ τοὺς ἄλλους ἐπισήμους. Ἐκεῖ εἰς τὸ σπίτι τοῦ Βίγλι ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ πρωθυπουργὸς συντάξαν τὰ διαγέματα τὰ ὁποῖα ἀπυθύναν πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν τὴν 23ην Μαΐου.

Μετὰ κοινὸν πρόγευμα ξεκίνησαμε ἀμέσως κατόπιν γιὰ τὴν Ἁγίαν Ρούμελη εἰς τὴν ὁποίαν ἐφθάσαμε κατὰ τὰς 6 τοῦ βράδυ. Ἐκεῖ βρήκαμε τὸ προσωπικὸν τῆς Ἀγγλικῆς προεδρίας Ἀθηνῶν, ἕνα Ἀγγλο στρατηγὸν, ἕνα Ἀγγλο ναύαρχο καὶ μερικοὺς Ἑλληνας ἀξιωματικούς, καὶ τὴν 1 π.μ. ἦλθον τὰ δύο ἀντιτορπιλικά εἰς τὰ ὁποῖα ἐπιβιβάζονται ὁ Βασιλεὺς καὶ λοιποὶ καὶ ἀναχωροῦν εἰς τὰ Ἀλεξάνδρειαν».

ΤΡΙΑ ΟΛΑΚΑΙΡΑ μερόνυχτα κράτησε ἡ δραματικὴ περιπέτεια τοῦ Βασιλέως, τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς μικρῆς συνοδείας των. Ἀρχισε τὸ πρωὶ τῆς 20ῆς Μαΐου καὶ τέλειωσε τὴν νύκτα τῆς 23ῆς. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κοπιαστικῆς αὐτῆς πορείας ὁ Βασι-

λεὺς καὶ ὁ πρωθυπουργὸς συνέταξαν καὶ τὸ διάγγελμα τῶν ποῦ ἀπηύθυναν πρὸς τὸν Ἑλληνικὸ λαὸ στὶς 23 Μαΐου 1941. Ἐνα ἱστορικὸ ἀληθινὰ ἔγγραφο ποῦ συνετάγη σὲ ἓνα φτωχικὸ σπίτι τῶν Λευκῶν Ὁρέων. Στὸ σπίτι τοῦ Ντουρουντοῦ (καὶ ὄχι τοῦ Βίγλη, ποῦ ἀναφέρει ὁ Κυριακάκης). Μὲ τὸ ἀπλό καὶ γεμάτο παλμὸ διάγγελμα τῶν οἱ δύο ἄρχηγοὶ τοῦ Ἔθνους ἐπεκρινώθησαν γιὰ τελευταία φορὰ ἀπὸ τὴν τελευταία ἐκείνη γωνιά τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ ἐδάφους μὲ τὸν Ἑλληνικὸ λαὸ καὶ μὲ τὶς μαχόμενες ὀπισθοφυλακὲς τῆς Ἑλλάδος ποῦ ἔδιδαν τὴν τελευταία μάχη τους, γιὰ νὰ τοὺς ποῦν τὰ ἐπόμενα:

« Καθ' ὃν χρόνον εἴμεθα ἀκόμη ἀπασχολημένοι ἐν Κρήτη, μὲ τὴν ἀναδιοργάνωσιν ὄλων τῶν ἐπὶ τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ ἐδάφους διεθεσίμων ἐθνικῶν δυνάμεων πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ καταστήσωμεν αὐτὰς ικανὰς νὰ ἀγωνισθῶσιν παρὰ τὸ πλεῖστον τῶν γενναίων Βρετανῶν συμμάχων μας, ὁ ἔχθρος ἤρχισεν ἐπιχειρήσεις εἰς εὐρείαν κλίμακα κατὰ τῆς νήσου.

Μετὰ ἔντονον δι' ἀεροπλάνων δρασίων αὐτοῦ διαρκέσαν πολλὰς ἡμέρας, ἡ μάχη διὰ τὴν Κρήτην ἐσλήθεν εἰς κρίσιμον φάσιν, ὅταν τὴν πρωΐαν τῆς Τρίτης 30ης Μαΐου ὁ ἔχθρος ἐξαπέλυσε ἀπόβασιν στρατοῦ ἐξ ἄερος.

Ἐνας ἐκ τῶν κυρίων ἀντικειμενικῶν σκοπῶν τῶν Γερμανικῶν δυνάμεων τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν ὑπῆρξεν ἡ περιοχὴ εἰς τὴν ὅποιαν εὗρισκετο ἡ κατοικία μου καὶ ἡ κατοικία τοῦ προδότη τῆς κυβερνήσεως. Πράγματι δὲ ἡ πρώτη ὁμάς τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν προσεγείωθη εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων μέτρων ἀπὸ τῆς οἰκίας μου, ἀκόσως δὲ ἤρχισεν μάχη μετὰ τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν καὶ τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων τῆς περιοχῆς ταύτης. Ἐπειδὴ ἡ κυρία δύναμις τοῦ ἔχθρου μᾶς ἐχώριζεν ἀπὸ τῶν στρατευμάτων μας ἥτο ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη νὰ ἀποχωρήσωμεν, διὰ νὰ μετακινηθῶμεν τὰ ἐναντίον ἡμῶν ἐχθρικά σκεδία.

Ἀπὸ τὴν Παναγίαν καὶ θραυτότερον ἀπὸ τὸ Θέρισσον, ὅπου ἐσταθμεύσαμεν, διὰ νὰ παρακολουθῶμεν τὴν πορείαν τῆς μάχης ἀπεδείχθη, ὅτι ἥτο ἀδύνατον νὰ ἐπικοινωνήσωμεν, εἴτε μὲ τὰ ὑπόλοιπα μέλη τῆς Κυβερνήσεως εἴτε μὲ τὸ συμμαχικὸν Στρατιεῖον. Μεταγενεστέρως ἐξηκριβώσαμεν, ὅτι αἱ Ἑθνικαὶ καὶ Συμμαχικαὶ στρατιωτικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἀρχαὶ ἐπεχείρησαν νὰ ἐπικοινωνήσωμεν μὲ ἡμᾶς ἄνευ ἐπιτυχίας. Κατὰ συνέπειαν, συνεχίσσαμεν τὴν πορείαν μας πρὸς ὀρεινότερα διαμερίσματα.

Κατόπιν προσεκτικῆς ἐρευνης, μετὰ τῶν ὑπευθύνων ἡμῶν συμβούλων, τῆς δημιουργηθείσης καταστάσεως, ἐπίστημον ὅτι ἡ ἐξακολούθησις τῆς παραμονῆς μας ἐν Κρήτη καθίστατο ἐμπόδιον εἰς τὴν διεύθυνσιν τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων. Διὰ τοῦτο ἀπεφασίσσαμεν, μετὰ βεβαίας λύτης, νὰ ἀπομακρυνθῶμεν ἀπὸ τὴν ἠρωϊκὴν νήσον, ὅπου τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα μαζὲ μὲ δλους τοὺς Κρήτας, ἀδιακρίτως φύλου καὶ ἡλικίας, ἐξηκολούθουν νὰ ἀγωνίζονται μὲ ἀξιοθαύμαστον θάρρος πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς τιμῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν κατὰ τὸν ἀνεπιτυχῶν προσβολῶν τοῦ ἔχθρου, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖ μὲ τὴν γνωστὴν τὴν ἀγριότητα, πᾶσι μηχανισμῶν πᾶσι ποῦ ἔχει εἰς τὴν διάθεσιν του.

Ἀπομακρυνόμεθα προσωρινῶς τῆς νήσου διὰ νὰ μεταβῶμεν ἐπὶ Βρετανικοῦ ἐδάφους ὅπου ἔχομεν προσκληθῆ. Αὕτη εἶναι ἡ μόνη ὁδός, ἡ ὅποια θὰ καταστήσῃ εἰς ἡμᾶς δυνατὸν νὰ ἐκκληρώσωμεν τὰ καθήκοντα, τὰ ὁποῖα μᾶς ἐπιβάλλουν τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα. Ἡ πρόθεσις ἡμῶν εἶναι νὰ ἀπερῶσωμεν καὶ ἐκεῖ ὀλόκληρον τὴν δραστηριότητά μας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἀγαπῆτῆς μας Πατρίδος τὴν ὅποιαν ὑπερήσπισαν τὰ τέκνα σῆτῆς ἀπὸ τῶν Ἀλβανικῶν καὶ Βουλγαρικῶν συνόρων μέχρι τῆς Κρήτης, μετὰ παραδειγματικῆς ἀνδροθείας κατὰ τῆς ἀπειλῆς τῆς ὑποδοιῶσεως. Εἴμεθα πεπεισμένοι ὅτι τὰ συμφέροντα ὀλοκληροῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἐπιβάλλουν, ὅπως ἡ νόμιμος ἡμῶν κυβερνήσις ἐξακολουθήσῃ λειτουργοῦσα ἐν στενωπῇ τῆς συνεργασίας μετὰ τῆς Κυβερνήσεως τῆς Ἀ. Βρετανικῆς Μεγαλειότητος καὶ νὰ συμμερισθῇ μετὰ τοῦ γενναίου Βρετανικοῦ λαοῦ καὶ τοὺς κινδύνους τοὺς ὁποίους ὑφίσταται οὗτος μετὰ τόσης εὐθυμίας καὶ τᾶς προσπάθειας τᾶς ὁποίας καταβάλλει, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ μεγάλου Ἀμερικανικοῦ λαοῦ, πρὸς θρίαμβον τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δημοκρατίας.

Εἶμαι ὑπερήφανος διὰ τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν καὶ ἰδιαιτέρως τῆς Μεγαλονήσου, τοῦ ὁποῖου αἱ πατριωταρόδοτοι ἀρεταὶ τοῦ πατριωτισμοῦ, τῆς γενναιότητος, καὶ τῆς Ἑθνικῆς ἀξιοπερείας εὐρίθηναι καὶ πάλιν τὴν δύσκολον εὐκαιρίαν νὰ ἐκδηλοῦσθον μὲ τὴν ἀποφασιστικότητά καὶ αὐτοθυσίαν, ἡ ὅποια ἐπισφύρει τὸν γενικὸν θάνατον.

Εἶμαι ἐγγνώμων πρὸς πάντας τοὺς εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα συγκεντρωθέντας ἀξιοματικῶς καὶ στρατιωτικᾶς ὄλων τῶν εἰς τὴν διάθεσιν μου ἐθνικῶν δυνάμεων, διότι κατὰ τὴν κρίσιμον αὐτὴν στιγμήν, μαζὲ μὲ τοὺς θηλικίους κατοίκους τῆς νήσου, συνησπίστησαν περὶ τῆς Ἑθνικῆς Σημαίας διὰ νὰ μὲ συντρέξουν ὁμοφώνως εἰς τὴν ἀγνώριστον τῶν μέσων τοῦ ὑπεράτατον ἀγῶνα, διὰ τὴν ὑπεράσπισιν τῆς Πατρίδος καὶ διὰ τὴν τελικὴν νίκην. Ἡ Κρήτη κατέστη ἐκ νέου τὸ σῆμα τῆς ψυχικῆς καὶ ἠθικῆς ἐνότητος ὁλοκληροῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ἀδελφῶν μας καὶ διὰ τὴν διατήρησιν τῆς Ἑθνικῆς τιμῆς.

Ἀπευθυνόμενος πρὸς πάντας τοὺς ἀκμαίους τούτους ὑπερασπιστὰς τῆς πατρίδος συνιστῶ ἀγάπην καὶ ἀλληλεγγύην, ἡ ὅποια θὰ συντελέσῃ εἰς τὴν διατήρησιν τῆς Ἑθνικῆς



„Gestern noch „Britisch Consulat“  
heute deutsche Ort-Kommandantur



Τὸ ἀπόγευμα τῆς 27ης Μαΐου οἱ Γερμανικὲς φάλαγγες καταλαμβάνουν τὰ Χανιά Δεξιά: Μιὰ ὁμάς ἀλεξιπτωτιστῶν κατευθύνεται πρὸς τὴν Χαλέπα γιὰ νὰ ἐγκατασταθῆ. Ἀριστερὰ (ἄνω): Τὸ οἶκημα τοῦ Ἀγγλικοῦ προξενείου ἔχει μεταβληθῆ σὲ στρατιωτικὴ γερμανικὴ διοίκηση. Κάτω: Ἐνα Βρετανικὸ αὐτοκίνητο ἐγκαταλειμμένο ἀποτελεῖ ἓνα εὐπρόσδεκτο λάφυρο γιὰ τὸν νικητὴ.

ένότητος, ἡ ὁποία μαζί με τὴν αὐτοθυσίαν καὶ τὴν ἀνδρείαν εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἀγώνος.

Ἔχετε πίστιν εἰς τὴν τελεικὴν νίκην ἡ ὁποία εἶναι ἰδική μας. Ἡ τῆς ἡ ὁποία σᾶς περιμένει εἶναι μεγάλη, διότι σᾶς εἶπε ἡ τελευταία ἀλλὰ ἐνδοξος καὶ, μετὰ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, ἀνίκητος ἐπαλξίς τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὸ Ἔθνος ἔχει πρὸς σᾶς ἐστραμμένα τὰ βλέμματα μετὰ ἐμπιστοσύνην καὶ θαυμασμόν.

Λευκὰ Ὁρη Κρήτης 23 Μαΐου 1941.

Ἐμμαν. Τσουδερός

Γεώργιος Β'

ΟΛΗ ΑΥΤΗΝ τὴν περιπέτεια τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ τὴν ἀγνοοῦσε ὁ Φράυμπεργκ. Τὰ γεγονότα διεξήχθησαν μετὰ τέτοια γοργότητα, καὶ ἡ σύγχυση ποῦ ἐπεκράτησε ἦταν τόσο, ὥστε μοιραῖο καὶ φυσικὸ ἦταν νὰ διακοπῇ ἡ ἐπικοινωνία, τῶν δύο ἡγετῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους μετὰ τὸν Βρετανὸ στρατηγὸν. Πρὸ τοῦ κινδύνου νὰ συλληφθοῦν αἰχμάλωτοι ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Πρωθυπουργὸς ἀναγκάστηκαν νὰ ὁδοιπορήσουν πρὸς τὶς ὄρεινές περιοχές. Μὴ ἔχοντας κανένα μέσον νὰ ἐπικοινωνήσουν μετὰ τὸν Φράυμπεργκ ἔφυγαν χωρὶς νὰ τὸν εἰδοποιήσουν καὶ ὁ τελευταῖος ποῦ πέρασε ἀρκετὲς ἀνήσυχες ὥρες ἀγνοῶντας τὴν τύχη των σημειώνει τὰ ἑξῆς στὴν ἔκθεσιν του :

«Εἰς τὰς 20 (Μαΐου) ὀλίγον ἔλλειψε νὰ συμβῇ τὸ χειρότερον, ὅταν ἀλεξιπτωτισταὶ ἔπεσαν ἐγγύτατα τῆς Βασιλικῆς κατοικίας. Πάντως ὑπὸ τὴν προστασίαν ἰδικῆς μας φρουρᾶς καὶ ἀριθμοῦ τινος ὀπλισμένων Κρητῶν, ὁ Βασιλεὺς μετὰ τοῦ Πρωθυπουργοῦ καὶ ἡ ὁμάς διέφυγαν πρὸς τὰ βουνά, καὶ μετὰ δύο ἡμερῶν περιπετειώδη διαδρομὴν, ἀνευ ἐπαφῆς μετὰ ἡμᾶς, ἔφθασαν εἰς τὸν προορισμὸν των εἰς τὴν Ἁγίαν Ρούμελην τῆς Νοτίου ἀκτῆς τῆς Κρήτης. Τὸ ἔμαθα αὐτὸ ἀπὸ ἕνα τηλεγράφημα ποῦ ἐλάβαμε τυχαίως εἰς τὰς 23. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἔλαβα εἰς τὰς 21 τηλεγράφημα ἀπὸ τὴν Μέσην Ἀνατολήν ποῦ ἔλεγε :

«Φρονοῦμεν ὅτι παροῦσα περίστασις δὲν χρειάζεται ἀμέσων ἀποχώρησιν τῆς Βασιλικῆς ὁμάδος ἢ καὶ τοῦ πρεσβευτοῦ. Πρώτος ἢ ἐσπευσμένη ἀποχώρησις θὰ ἔχει σοβαρὰν καὶ κακὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς κοινῆς γνώμης. Ἀνακοίνωσον εἰς Πρωθυπουργὸν διὰ νὰ κρίνῃ».

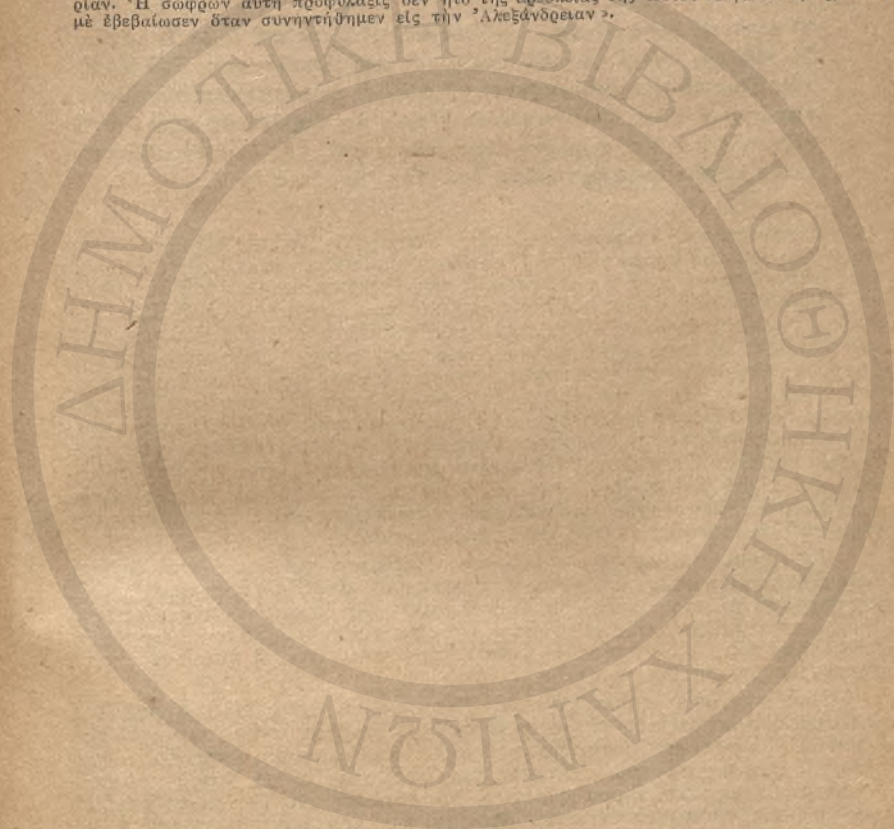
Μετὰ εὐχαρίστησιν ἐτηλεγράφησα εἰς τὰς 22 ὅτι ἡ Βασιλικὴ ὁμάς καὶ ὁ Πρωθυπουργὸς ἔλειπαν καὶ ὅτι ἤλπιζα νὰ εἶχαν διαφύγει. Δὲν ἐγνώριζα ποῦ ἦσαν, ἀλλὰ ἤλπιζα ὅτι εἶχαν διαφύγει καὶ εἶχαν φθάσει εἰς τὴν Νότιον ἀκτὴν. Τὸ τηλεγράφημά μου διεσταυρώθη μετὰ ἄλλο τηλεγράφημα ἐκ Μέσης Ἀνατολῆς ποῦ ἐδίδεν ὀδηγίαν πῶς θὰ διωργωνώναμε τὴν ἀναχώρησιν των. Φαίνεται ὅτι δὲν εἶχαν λάβει γνῶσιν τῶν λεπτομερειῶν τοῦ σχεδίου μας. Δι' αὐτὸ τοὺς παρεπέμψαμεν εἰς προηγούμενον τηλεγράφημα σχετικῶς μετὰ αὐτὸ τὸ ζήτημα, καὶ τέλος ἐλάβαμεν αὐτὸ τὸ πολὺ εὐχάριστο τηλεγράφημα ἀπὸ τὸν Βρετανὸν Πρέσβυν :

«Ὁμάς Πρέσβευς ἔφθασεν ἀσφαλῆς μετὰ Βασιλέως, ὁ ὁποῖος στέλλει θερμὰ συγχαρητήρια διὰ τὴν θαυμασίαν μάχην τῆς Κρήτης. Τίς καλλίτερός μας εὐχὴς διὰ ἐπιτυχίαν».

Ἐν παρενθέσει, θέλω νὰ προσθέσω ὅτι παρ' ὅλο ποῦ δὲν κρίνω διπλωματικὰ ἢ πολιτικὰ ζητήματα, μπορῶ νὰ διεκδικήσω τὸν τίτλον ὅτι εἶνε δυνατὸν νὰ κρίνω ἀνθρώπους. Καὶ μετὰ εἴκοσι ἡμερῶν στενὴν καὶ φιλικὴν συνεργασίαν εἰς δυσκόλους καὶ ἐπικινδύνους ἡμέρας, θέλω νὰ μνημονεύσω τὴν ἡρώικὴν στάσιν μετὰ τὸν ὁποῖον ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Πρωθυπουργὸς Τσουδερός ἀντιμετώπισαν τὰς πολλὰς δυσκολίας καὶ κινδύνους τοὺς ὁποῖους εἶχον ἔμπροσθέν των».

ΘΑ ΚΛΕΙΣΩ τὴν περιγραφὴ τῆς δραματικῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ Πρωθυπουργοῦ ἀπὸ τὴν Κρήτη, μὲ ὅσα ἀναφέρει σχετικῶς στὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ ὀ ναύαρχος Κάνιγκαμ.

« Τὴν νύχτα τῆς 22ας πρὸς τὴν 23ην Μαΐου, γράφει ὁ Βρετανὸς ναύαρχος, τὰ ἀντιτορπιλλικά « Ντεκού » καὶ « Ἡρώς » παρέλαβον τὸν Βασιλέα τῶν Ἑλλήνων, τὸν Βρετανὸν πρεσβευτὴν καὶ ἄλλας ἐπίσημους προσωπικότητας, ποὺ ἐπεβίβασθησαν εἰς τὰ ὡς ἀνω σκάφη εἰς τὰς νοτίας ἀπὸ τῆς νήσου, καὶ ἐπλευσαν πρὸς Ἀλεξάνδρειαν. Ὅταν τὰ δύο ἀντιτορπιλλικά ἐπλησίασαν κατὰ τὸν πλοῦν των τὸν ἐπίσης πρὸς Ἀλεξάνδρειαν, πρὸς ἀνεφοδιασμόν, πλέοντα στόλον μάχης ὁ ναύαρχος Ρώλιγς τὰ διέταξε νὰ πλεύσουν καὶ αὐτὰ μαζί μὲ τὸν στόλον, διὰ νὰ μὴν τυχὸν καταληφθῶν μόνα των ἀπὸ τὴν ἐχθρικήν ἀεροπορίαν. Ἡ σφύρων αὐτῆ προφύλαξις δὲν ἦτο τῆς ἀρροκειᾶς τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος, διὸς μὲ ἐβεβαίωσεν ὅταν συνηγήθημεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ».



**Ὁ ἀγώνας συνεχίζεται.— Μάχες στὸ Μάλεμε καὶ στὸν Γαλατᾶ.— Τὸ Μάλεμε χαμένο.— Οἱ Γερμανοὶ καταλαμβάνουν δυὸ φορές τὸν Γαλατᾶ καὶ ἐκδιώκονται μὲ ἄμεσες ἀντεπιθέσεις τῶν Βρετανῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων.— Ὁ ἄγριος βομβαρδισμὸς τῶν Κρητικῶν πόλεων καὶ χωριῶν.— Ἡ καταστροφή τῆς Γερμανικῆς ναυτικῆς ἀποβατικῆς δυνάμεως ἀπὸ τὸν Ἀγγλικὸ στόλο**

Ἦταν φυσικὸ ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν κατοχὴ τῆς Κρήτης νὰ κριθῆ στὸν νομὸ Χανίων καὶ κυρίως στὴν ἐπαρχία Κυδωνίας, γιὰ τὸ καὶ πρὸς τὰ ἐκεῖ στρεφόταν ἡ κυρία προσπάθεια τῶν Γερμανῶν. Μὲ αὐτὸ δὲν θέλω νὰ ἰσχυρισθῶ πὼς στοὺς ἄλλους τομεῖς τοῦ Κρητικοῦ μετώπου δὲν ἔγιναν σκληροὶ ἀγῶνες. Ὅχι. Καὶ στὸ Ἡράκλειο καὶ στὸ Ρέθυμνο ἔγιναν ἀληθινὰ σκληρότατες συγκρούσεις καὶ μάχες. Στὶς συγκρούσεις αὐτὲς ἐκτὸς ἀπὸ τὰ Βρετανικὰ στρατεύματα ποὺ ἐκινουῦντο βάσει καθωρισμένου καὶ ἀμυντικοῦ, στὶς γενικὲς γραμμὲς τοῦ σχεδίου, μεγάλῃ, ἐπικῇ, θάλεγα δράσῃ ἔχουν νὰ παρουσιάσουν τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα, οἱ ἄνδρες τῆς Χωροφυλακῆς καὶ οἱ Κρήτες ἐθελοντὲς τῶν περιοχῶν αὐτῶν. Ὅλοι αὐτοὶ ἐπέφεραν μεγάλες ἀπώλειες στοὺς Γερμανοὺς καὶ εἶχαν καὶ οἱ ἴδιοι πολλὰ θύματα. Ὡστόσο οἱ ἐπικὲς αὐτὲς συγκρούσεις δὲν εἶχαν γενικώτερο χαρακτήρα οὔτε ἐπηρέασαν τὴν τύχη τοῦ ἀγῶνα ποὺ ἐκρίθη στὸ νομὸ Χανίων.

Τὸ Γερμανικὸ ἀρχηγεῖο ἐνίσχυε ἀδιάκοπα σὲ ὕλικὸ καὶ ἄνδρες τοὺς ἀλεξιπτωτιστὲς ποὺ εἶχαν ἐγκατασταθῆ στὰ διάφορα σημεία ἐνῶ ταυτόχρονα μὲ τὴν ἀεροπορία δὲν ἔπαυσε νὰ καταφέρῃ ἐξαρθρωτικὰ πλήγματα ἐναντίον τῶν διαφόρων στρατιωτικῶν τμημάτων τῶν Βρετανῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων ποὺ ἐνεργοῦσαν ἐπιθέσεις ἢ ἡμόνοντο, κατὰ μῆκος τῆς μετωπικῆς γραμμῆς.

Πρὸ παντὸς ἡ προσοχὴ τοῦ Γερμανικοῦ ἀρχηγείου στρεφόταν κατὰ μιᾶς Βρετανικῆς ταξιαρχίας ποὺ βρισκόταν στὴν περιοχὴ τοῦ Γαλατᾶ. Τὰ στούκας ἐνήργησαν ἄγριες καὶ συνεχεῖς ἐπιθέσεις ἐναντίον τῆς μεραρχίας ποὺ ἐκάλυπτε τὸν δρόμο πρὸς τὰ Χανιά καὶ ἐπέφεραν μεγάλες καταστροφὲς στοὺς Βρετανοὺς. Οἱ Γερμανοὶ ἐπέδωκαν μὲ κάθε τρόπο νὰ θέσουν ἐκτὸς μάχης τὴν βρετανικὴ αὐτὴ δύναμη ποὺ ἀποτελοῦσε σοβαρὸ ἐμπόδιο γιὰ τὴν προέλαση τῶν τμημάτων των, πρὸς τὰ Χανιά. Γιατὶ πρέπει νὰ τονισθῇ ἄλλῃ μιᾶ φορά πὼς ἀκριβῶς στὴν περιοχὴ τοῦ Μάλεμε καὶ τοῦ Γαλατᾶ ἐκρίθη ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν κατάληψη τῶν Χανίων, τῆς Σούδας καὶ τῆς Κρήτης ὁλόκαιρης.

Ἡ ΝΥΧΤΑ τῆς 20ης Μαΐου πρὸς τὴν 21 παρουσίαζε τὴν στρατιωτικὴν κατάστασιν μὲ τὴν ἐπόμενῃ μορφή ὅπως ἀναφέρει ὁ ὑποστράτηγος Σόλων Καφφάτος στὴν ἔκθεσιν του:

\* Τὸ ἀεροδρόμιον τοῦ Μάλεμε εὐρίσκειτο εἰς χεῖρας τοῦ ἔχθρου. Ἡ φρουρά του ἀπεσύρθη ἀμέσως εἰς τὰ νοτίως τοῦ ἀεροδρομίου ἕνθεματά ὁπόθεν τηρεῖ ἕκ. τὰ πυρὰ της τὸ πεδῖον προσγειώσεως. Ἡ Δυτικῶς τοῦ Πλατανιά 5η ταξιαρχία εὐρίσκειται εἰς στεγνὴν ἔκφυγὴν μὲ δυνάμιν ἀλεξιπτωτιστῶν προσηχομένην ἐν Μάλεμε. Ἐκ τῆς ὅλης εἰς τὴν περιοχὴν Γαλατὰ—Πλατανιάς—Ἀνιμπαλι—Ἄγυ.ἀ μέχρι καὶ τῆς περιοχῆς νοτίως τῶν Χανίων καὶ Σούδας καθὼς καὶ εἰς τὸ Ἀκρωτήρι καταλθούσης δυνάμεως ὑπολογισμένης εἰς πλεόν τῶν 4000 ἀνδρῶν ὑφίστανται 1500 περίπου εἰς τὰς φυλακὰς Ἄγυ.ἀς, καὶ Ἀνιμπαλι, 500 εἰς τὸ Βαρυπέτρον καὶ 200—250 εἰς τὴν κοιλὰδα τῆς Ἄγυ.ἀς. Ἀπαντες οἱ ἄλλοι ἔχουν μέχρι καὶ τοῦ τελευταίου ἐξοντωθῆ. \*

Τὸ πρῶτὴ τῆς 21ης οἱ κατέχοντες τὸ Μάλεμε Γερμανοὶ ἐνισχυμένοι καὶ με νέες δυνάμεις προσπαθοῦν νὰ εὐρύνουν τὴν κατοχὴ των καὶ διενεργοῦν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Βρεττανικῆς φρουρᾶς τοῦ ἀεροδρομίου ποῦ ἔχει ἀποσυρθῆ νοτιώτερα καὶ τοὺς παρενοχλεῖ μὲ τὰ πυρὰ της. Ἡ Γερμανικὴ ἐπίθεσιν εἶναι σκληρὴ καὶ ἡ φρουρὰ κυκλωμένη ὑφίσταται μεγάλες ἀπώλειες. Οἱ ἄνδρες της, γενναῖοι Νεοζηλανδοὶ στρατιῶτες, ὁμῶς κρατοῦν καλὰ ὡς τὴν νύχτα τὶς θέσεις των. Ἡ ἐπίθεσιν ἐπαναλαμβάνεται τὸ πρῶτὸ ἀπὸ τοὺς Τερμανοὺς ποῦ ἔχουν ἤδη ἀποκρούσει μιά ἀντεπίθεσιν δύο Βρεττανικῶν ταγμάτων. Ἡ φρουρὰ τοῦ ἀεροδρομίου ἀμύνεται καὶ πάλι με πείσμα καὶ στὸ τέλος ἐπιχειρεῖ νὰ διασπάσῃ τὸν κλοιό, μὲ τὴν ἐπιβολήν. Ἀποτέλεσμα τῆς ἀπεγνωσμένης αὐτῆς προσπάθειας ἦταν ὅτι τὸ σύνολον τῆς Βρεττανικῆς δυνάμεως ἐτέθη ἔκτος μάχης. Οἱ πλείστοι τῶν Νεοζηλανδῶν ἔπεσαν νεκροὶ καὶ ἐλάχιστοι διέφυγαν ἢ αἰχμαλωτίσθησαν. Οἱ ἀπώλειες τῶν ἐπιτιθεμένων, κατὰ τῆς φρουρᾶς τοῦ ἀεροδρομίου, Γερμανῶν εἶναι ἐπίσης τεράστιες. Ὅκτακόσιοι περίπου νεκροὶ Γερμανοὶ βρέθησαν μετὰ τὸ τέλος τῆς μάχης πρὸς τῶν θέσεων τῶν Νεοζηλανδῶν.

Στὸ μετὰ τὸ ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀλεξιπτωτιστῆς οἱ Γερμανοὶ ἄρχισαν νὰ ἀποβιβάζουν καὶ πεζικό. Στὶς 4 μ. μ. τῆς 21ης Μαΐου.—Ὁ Στουντὲντ τὴν χαρακτηρίζει ὡς τὴν ἱστορικὴ ὥρα τῆς μάχης—προσγειώνονται στὸ ἀεροδρόμιον δεκάδες μεταφορικῶν ἀεροπλάνων ποῦ ἀποβιβάζουν τέσσερα τάγματα τῆς μεραρχίας Ἀλπινιστῶν τοῦ Ρίγκελ, ὑπὸ τὸν στρατηγὸ Κόνραντ, μὲ ἑλαφρὸ πυροβολικὸ, βαρεῖς ὄλμους καὶ ἄλλο παντοειδὲς πολεμικὸ ὕλικό.

Τὴν ἴδια μέρα οἱ Γερμανοὶ ποῦ ἔχουν ἐγκατασταθῆ στὸ Κολυμπάρι ἐπιχειροῦν νὰ προελάσουν πρὸς τὴν Κίσαμο γιὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Καστελλίου ἀποκρούονται ὁμῶς ἀπὸ Ἑλληνικὰς δυνάμεις τῆς περιοχῆς ἐνισχυμέναις μὲ ἐθελοντῆς χωρικοὺς. Ἡ 5η Βρεττανικὴ ταξιαρχία ἀποκρούει ἐπίσης χωρὶς μεγάλη δυσκολία μιά ἐχθρική δύναμιν ποῦ ἐπιχειρεῖ νὰ προελάσῃ πρὸς τὸν Πλατανιά.

Οἱ ΜΑΧΕΣ διακόπηκαν τὴν νύχτα καὶ ἡ γαλήνη ἐκάλυψε καὶ πάλι τὸ τοπίο. Γιὰ λίγη ὥρα ὁμῶς. Γιατὶ σὲ λίγο ἀκούσθησαν μακριὰ μέσα στὸ πέλαγος δυνατοὶ κανονιοβολισμοί. Ὁ ὀρίζοντας ἐπὶ ὥρες ἀστραποβόλουσε ἀπὸ τὶς ἐκρήξεις τῶν ὀβιδῶν. Ἦταν τὰ πολεμικὰ τοῦ Βρεττανικοῦ στόλου ποῦ κτυποῦσαν τὴν Γερμανικὴ νηοπομπή ποῦ μετέφερε στὴν Κρήτη ἰσχυρὰς δυνάμεις τῆς Μεραρχίας Ἀλπινιστῶν Ρίγκελ. Τὴν νηοπομπή αὐτή, ποῦ εἶχε ἕνα τραγικὸ τέλος συνώδευαν Γερμανικὰ καὶ Ἰταλικὰ ἑλαφρὰ πολεμικὰ σκάφη ὑπὸ τὸν Γερμανὸ ναύαρχο Σούστερ.

Ὁ ναύαρχος Κάνιγκαμ σημειώνει στὰ ἀπομνημονεύματά του τὰ ἐπόμενα γιὰ τὰ συμβάντα τῆς νύχτας ἐκείνης στὶς Ἑλληνικὰς θάλασσας:

« Τὰ μακρὰς ἀκτίνου δράσεως ἀναγνωριστικὰ μας εἶχαν ὥστόσο ἐπιστημάνει ομάδας μικρῶν σκαφῶν, τὰ ὁποῖα ἔπλεον ἀπὸ βορρᾶ μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὴν Σούδαν συνοδεύοντα ἀπὸ ἀντιτορπιλικὰ. Κατόπιν τούτου αἱ ἑλαφρὰ μας δυνάμεις ἀνήλθαν πάλιν εἰς περιτολίαις εἰς τὰ βόρεια τῆς νήσου κατὰ τὴν νύχτα τῆς 21ης πρὸς τὴν 22αν. Αἱ δύο περιτολοῦσαι δυνάμεις, ὑπὸ τοὺς ὑποναύαρχους Κίγκ καὶ Γκλέννι, εἶχαν λάβει ὁδηγίας νὰ ἐκ-

τελέσουν εύρους ελιγμογραμμικούς πλάς προς Βορράν κατά την ημέραν της 22ας εις άνα-  
 ζήτητην έχθρικών νηοπομπών. Εις τās 11.30' μ.μ. ή υπό τόν ναύαρχον Γιλέννι δύναμις,  
 άποτελουμένη από τά « Διδώ », « Ωρίον », « Αίας », « Ιανός », « Κίμπερλ », « Χάισυ » και  
 « Χήγουουρντ » συνήτησαν μεγάλην έχθρικήν νηοπομπήν κάπου 18 μίλια βορείως από τά  
 Χανιά. Η νηοπομπή άπετέλειτο από κάμποσα καΐκια, φέροντα γερμανικά στρατεύματα,  
 και μερικά μικρά άτμόπλοια, συνοδευόμενα από τορπιλλοβόλα. Τά σκάφη μας, άν και είχαν  
 καταπονηθή αρκετά κατά τών δλοήμερων πλοίων των, έπέδειξαν « όπως ανέφερον ο ναύαρχ-  
 ος Γιλέννι » ζήλον και ενεργητικότητα έναντίον του έχθρου και κατεβύθισαν τά έχθρικά  
 σκάφη δι' έμβολών και διά τών πυροβόλων των. Ένα από τά τορπιλλοβόλα του έχθρου  
 κατεβύθισθη από τó « Διδώ », άλλο από τó « Αίας ». Άνεκτίμητη ύπήρξεν ή βοήθεια, την  
 όποιαν προσέφεραν εις τά σκάφη μας τά ραντάς των, καθοδηγούντα αυτά εις τήν άνεφε-  
 ρειν των στόχων των μέσα εις τήν νύκτα, κατά τó νυκτερινόν δέ αυτό άνακάτωμα, τó  
 όποιον διήρκεσεν επί δυόμιση περίπου ώρας, τουλάχιστον μία δωδεκάς καΐκια και τρία ή  
 τέσσαρα μικρά άτμόπλοια του έχθρου κατεβύθισθησαν ή έπιτοπολήθησαν. Περί τās 4.000  
 γερμανικά στρατεύματα έπνίγησαν κατά τήν νύκτα εκείνην εις τά νερά του Κρητικού Πε-  
 λάγους. Έτσι άπέτυχεν ή πρώτη γερμανική προσπάθεια από θαλάσσης άποβύσεως εις τήν  
 Κρήτην.

« Αι υπό τόν ναύαρχον Κίγκ δύναμις—τά καταδρομικά « Νατάς » και « Πέρθ », τά  
 άντιτορπιλικά καταδρομικά « Καλκούττα » και « Καρλάιλ » και τά άντιτορπιλικά « Κανδα-  
 χάζ », « Κίγκστον » και « Νούμμαν —εβρίσκοντο τήν 3ην προΐννην της 22 εις τά ανοικτά  
 του Ήριουλείου. Σύμφωνά προς τās διαταγάς μου, ήρχισαν, μόλις έξημέρωσε, νά περιπο-  
 λούν προς τά βορειοδυτικά εις αναζήτησιν και άλλων έχθρικών νηοπομπών. Γοργώσα έπε-  
 σημάνθησαν από τόν έχθρόν, ο όποιος και εξαπέλυσεν έναντίον των τά βομβαρδιστικά του,  
 Κατώρθωσαν νά αποκορύσουν τās έχθρικές επιθέσεις. Τήν 8.30 προΐννην συνήτησαν ένα  
 καΐκι, φέρον Γερμανούς στρατιώτας. Κατεβύθισθη σύντομα από τó « Πέρθ », ενώ ή  
 « Νατάς » έφαρτούσεν εις άπόστασιν τά έχθρικά αεροπλάνα. Όλίγον μετά τήν 9ην έδεάθη  
 και ένα μικρόν έμπορικόν, τó όποιον έλαβαν διαταγήν νά βυθίσουν τά άντιτορπιλικά.  
 Μίαν ώραν περίπου άργότερα και περί τά 25 μίλια νοτίως της Μήλου έδεάθησαν άκόμη  
 μερικά καΐκια συνοδευόμενα από ένα τορπιλλοβόλον. Άμέσως έπέτηθησαν τά άντιτορπιλ-  
 ικά μας, ενώ τά καταδρομικά έστειναν προς τó τορπιλλοβόλον, τó όποιον, όμως, κατώρ-  
 θωσε νά ιαφύγη πίσω από προπέτασμα καπνού. Τό έπρόλαβεν όμως τó άντιτορπιλικόν  
 μας « Κίγκστον » τó όποιον και τó έπληξεν έπανειλημένως, ενώ τά ύπόλοιπα άντιτορπιλ-  
 ικά κατεβύθισαν κάμποσα καΐκια, γεμάτα με στρατιώτας ».

ΤΗΝ ΙΔΙΑ νύκτα της 21ης προς τήν 22α ή Βρετανική διοίκηση  
 διέταξε μία μεγάλη άντεπίθεση, άντικειμενικός σκοπός της όποιας  
 ήταν, ή άνακατάληψη του άεροδρομίου του Μάλεμε. Η έπίθεση έγινε  
 άλλαν χωρίς νά φέρη τó άποτέλεσμα πού περίμενε ή Βρετανική διοί-  
 κηση. Τό μόνο πού κατώρθωσαν οί Βρεττανικοί ήταν νά καταλάβουν με-  
 ρικές έπίκαιρες θέσεις πού έδέσποζαν τού άεροδρομίου.

« Ο Στρατηγός Φράνκεργκ περιγράφει με τά ακόλουθα τήν έπίθεση αυτή :

« Πέμπτη 22 Μαΐου. Η τρίτη ημέρα της μάχης. Ήτο ώραία και διανυής. Η άν-  
 τεπίθεσις έναντίον του Μάλεμε καθυστέρησε λόγω άργοπορίας των Άυστραλών οί όποιοι  
 είχαν προσβληθή δι' αεροπλάνων κατά τήν διαδρομήν των. Διά τών λόγων αυτών τó 20ον  
 τάγμα έκινήθη με άργοπορίαν 2 1/2 ώρων. Η έπίθεσις προώδεσε θαυμασία κατά τήν  
 διάρκεια της νύκτας και ο έχθρός διεσκορπίζετο όταν έγενετο έπίθεσις διά λόγγης. Η  
 δεξιά πτέρυξ έφθασεν τήν ανατολικήν άκρην του άεροδρομίου αλλά τó χωρίον Μάλεμε ήτο  
 καλώς όχυρωμένον και δέν ήδύνατο νά καταληφθή άνευ βοηθείας πυροβολικού. Τό τάγμα  
 των Μάορι έφθασεν εις τήν ίδίαν άκρην του άεροδρομίου. Με τήν ανατολήν του ήλιου ή  
 μάχη έσταμάτησεν λόγω μεγάλης άμύνης του έχθρου και βαρείας άεροπορικής επίθεσεως.  
 Τά δύο τάγματα διεχώρησαν εις καλύτερας θέσεις. Άναφθαί κατεδείκνυαν ότι ο έχθρός  
 ύπέστη σοβαράς άπώλειας εις τήν έπίθεσιν ταύτην. Αι ίδικαι μας άπώλειαι υπερέβαιναν  
 τούς 300 και υπελογίσθη ότι οί Γερμανοί άπώλεσαν 4—5 φορές περισσότερους. Όλοι έλε-  
 γαν « ότι ο έχθρός διελύετο πρό της λόγγης » και « έτράχη εις φγήν ». Από άναφοράς  
 άξιωματικών πού ήσαν εις θέσιν νά κρινουν φαίνεται ότι ή πάλη σώμα προς σώμα εις τó  
 άεροδρόμιον του Μάλεμε υπερέβη τās όμοιας μάχας της Καλλιπόλεως και της Γαλλίας εις  
 τόν περασμένον πόλεμον ».

« Ο στρατηγός προσθέτει έν συνεχεία στην έκθεση του τά έξής  
 χαρακτηριστικά : « Κατά τήν διάρκειαν της ημέρας μεταφορικά αερο-  
 πλάνα προσεγειώνοντο συνεχώς και άπεγειώνοντο χαμηλά επάνω από  
 τήν θάλασσα πρό των όφθαλμών μας με ήφοβεράν μονοτονίαν. Ο έχ-



θρὸς ὑπερτεροῦσεν ἀεροπορικῶς. Ὅχι μόνον ἠδύνατο νὰ βουβαρδίσῃ, ἀλλὰ ἠδύνατο νὰ μᾶς πολυβολήσῃ μετὰ 400 καταδρομικὰ καὶ ἑλαφρὰ κανόνια. Ὅστε ἡμποροῦσε νὰ μᾶς σταματήσῃ καὶ εἰς τὴν πραγματικότητα ἡμπόδιζε τὰς κινήσεις μας κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας. Εἶχαμεν ἀντεπίθεσιν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νυκτός καὶ ἐπετύχαμεν. Ἀλλὰ ἡ ἐπιτυχία μας ἦτο στιγμιαία, λόγῳ τοῦ ὅτι μᾶς ἠνάγκασαν νὰ ὑποχωρήσωμεν κατόπιν βομβαρδισμοῦ τὴν ἡμέραν.

Ἐξ ἄλλου ὅμως ἡ κατοχὴ τῶν χώρων προαγεώσεων τοῦ Μάλεμε ἦταν ἀπαραίτητη καὶ εἰς τὰς 5 τὸ ἀπόγευμα ἔδωκα διαταγὰς διὰ μίαν ἄλλην ἀντεπίθεσιν, ὥστε νὰ ἐκδιώξωμεν τὸν ἐχθρόν. Πρὶν δυνηθῶμεν νὰ συγκεντρώσωμεν τὴν 4ην ταξιαρχίαν διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου αὐτοῦ ὁ ἐχθρὸς μᾶς ἐπρόλαβεν ἐπιτιθέμενος Β.Α. ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῶν φυλακῶν Ἀγυαῖς καὶ εὐρίσκοντας μεγάλο ἀνοιγμα ἐπροχώρησεν βαθεῖα μεταξὺ τῆς 4ης καὶ 5ης ταξιαρχίας. Αὐτὸ ἐξησθένησε περισσότερο τὴν θέσιν μας, καὶ ἡ φρουρὰ τοῦ Μάλεμε καὶ τῶν περιχώρων ποῦ ἦσαν ἤδη κουρασμένα ἐκινδύνευον νὰ ἀποκοποῦν. Λόγῳ τῶν συνθηκῶν ἦτο ἀδύνατον νὰ σταλοῦν νέαι δυνάμεις διὰ νὰ ἀντικαταστήσουν τὴν 5ην ταξιαρχίαν. Δι' αὐτὸ τὸ Μάλεμε ἦτο χαμένο καὶ ἀπὸ τὴν στιγμὴν ταύτην καὶ πέραν, τὸ ἀεροδρόμιον ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιηθῇ ὑπὸ βομβαρδιστικῶν καὶ μεταφορικῶν ἀεροπλάνων».

ΕΝΩ ΔΙΑΔΡΑΜΑΤΙΖΟΝΤΑΙ ὅλα αὐτὰ καὶ οἱ ὑπερασπιστὲς τῆς νήσου δοκιμάζονται σκληρὰ ὁ Τσῶρτσιλ ποῦ ζῆ κι αὐτὸς τὴν καθημερινὴ ἀγωνία τῆς μάχης ἀπευθύνεται καὶ πάλι πρὸς τὸν Οὐέιβελ καὶ διαβιβάζει τηλεγραφικῶς τὶς ἀπόψεις του. Ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς δὲν μιλά πιά γιὰ νίκη. Παραδέχεται πὼς κάποτε θὰ ἀναγκασθῇ ὁ στρατὸς του νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν νῆσο. Θέλει ὅμως ἀγῶνα διαρκείας: «Ἡ μάχη, τῆς Κρήτης, γράφει, πρέπει νὰ κερδηθῇ. Καὶ ἂν ἀκόμη ὁ ἐχθρὸς ἐξασφαλίσῃ καλὰ προγεφυρώματα, ἡ μάχη πρέπει νὰ συνεχισθῇ ἐπ' ἀόριστον εἰς τὴν νῆσον, διὰ νὰ κρατήσωμεν οὕτω καθλωμένην εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ τὴν κυρίαν γερμανικὴν δύναμιν κρούσεως. Τοῦτο θὰ σᾶς δώσῃ τουλάχιστον τὸν ἀναγκαῖον χρόνον διὰ νὰ κινητοποιήσετε τὰ «Τιγράκια» καὶ νὰ κυριάρχησετε τῆς καταστάσεως εἰς τὸ μέτωπον τῆς ἐρήμου.

Ἐφ' ὅσον ἐξακολουθεῖ ἡ ἀντίστασις μας εἰς Κρήτην, προστατεύομεν συγχρόνως καὶ τὴν Κύπρον. Ἐλπίζω ὅτι θὰ δυνηθῆτε νὰ ἐνισχύετε τὴν Κρήτην καθ' ἑκάστην νύκτα μέχρι τοῦ ἀνωτάτου δυνατοῦ ὅριου. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ σταλοῦν περισσότερα ἄρματα μάχης καὶ νὰ ἐπαυκτῆσωμεν οὕτω οἰαδήποτε καταληφθέντα ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἀεροδρόμια;

Αἱ πιέσεις καὶ αἱ ἀπώλειαι εἰς στρατεύματα ἀνωτέρας κλάσεως, τὰς ὁποίας ὑφίσταται ὁ ἐχθρὸς θὰ εἶναι ἀναμφιβόλως πολὺ σοβαραῖ. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κρατήσῃ ἐπ' ἄπειρον. Διαβιβάσατε τὰ ἀκόλουθα εἰς τὸν Στρατηγὸν Φράνκμπεργκ ἐκ μέρους μου. «Ὀλόκληρος ὁ κόσμος σᾶς παρακολουθεῖ εἰς τὴν λαμπρὰν μάχην τὴν ὁποίαν διεξάγετε καὶ ἐπὶ τῆς ὁποίας βασιζόνται σπουδαῖα γεγονότα».

ΣΤΟ ΜΑΛΕΜΕ—στὰ γύρω ἀπὸ τὸ ἀεροδρόμιον ὑψώματα καὶ χωριά ποῦ οἱ Γερμανοὶ ἐπέδωκαν νὰ τὰ καταλάβουν γιὰ νὰ εὐρύνουν τὴν κατοχὴ τους καὶ νὰ μποροῦν νὰ τὸ χρησιμοποιοῦν ἀνενόχλητα—καθὼς καὶ στὰ ὑψώματα τοῦ Γαλατᾶ, ὁ ἀγῶνας ἐπρόκειτο καὶ τὶς ἐπόμενες μέρες νὰ συνεχισθῇ μετὰ ὀλοένα ἐντεινομένη ἀγριότητα. Ἦταν ὁ σφοδρότερος ἀγῶνας καὶ οἱ σκληρότερες μάχες ποῦ εἶχαν διεξαχθῆ ὡς τότε ἐπὶ Εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους. Γιὰ πρώτη φορὰ ὅπως καὶ οἱ ἴδιοι τὸ ὁμολογοῦσαν ἀργότερα, οἱ Γερμανοὶ συναντοῦσαν τὸσον σκληρῇ

ἀντίσταση. Γιὰ πρώτη φορά ἀντίκρουζαν ἀνθρώπους πού ἀψήφώντας τὰ ἀεροπλάνα καὶ τὸν καταρράκτη τῶν βομβῶν στέκονταν ἀκλόνητοι στὶς θέσεις των καὶ πολεμοῦσαν ἀποφασισμένοι νὰ πεθάνουν γιὰ τὴν τιμὴ τῆς πατρίδας των.

Σ' ἐκεῖνα τὰ ὑψώματα τοῦ Γαλατᾶ, πού εἶναι κάποιοι μικροὶ λοφίσκοι γύρω ἀπὸ τὸ ὀμώνυμο χωριὸ μὲ τὰ λευκὰ σπιτάκια του, γράφτηκε τότε, τὴς μέρες ἐκεῖνες, μιὰ ἀσύγκριτη ἔποποιία. Ἐκεῖ σκοτώθηκαν ὁ Διοικητὴς τοῦ βου Συντάγματος Κρητῶν συνταγματάρχης Μιχαὴλ Γρηγορίου καὶ 22 ἄλλοι Ἕλληνες ἀξίωματικοί. Ἀπὸ αὐτοὺς οἱ 12 καταγόνταν ἀπὸ τὴ ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα. Πολεμιστὲς πού εἶχαν κατεβῆ στὴν Κρήτη γιὰ νὰ ζήσουν ἐλεύθεροι καὶ τοὺς σκέπασεν γιὰ πάντα τὸ χῶμα τῆς.

Τὸ βράδυ τῆς Παρασκευῆς βρίσκει τοὺς Γερμανοὺς νὰ ἐπιχειροῦν προέλαση πρὸς τὸ Καστέλι Κισσάμου καὶ πρὸς τὴν Κάνθανο καὶ Παληόχωρα καθὼς καὶ πρὸς τὸν Ἀλικιανοῦ καὶ Βατόλακο ὅπου δίνουν δλόκληρες μάχες μὲ τὶς δμάδες τῶν ἐθελοντῶν χωρικῶν πού πολεμοῦν ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν. Οἱ ἐπιχειρήσεις αὐτῆς τῶν Γερμανῶν ἀποβλέπουν στὴν διεύρυνση καὶ ἐξασφάλιση τοῦ χώρου τοῦ ἀεροδρομίου. Τὴν ἴδια ὥρα ἰσχυρὴ Γερμανικὴ ἐπίθεση ἐκδηλώνεται πρὸς τὴν περιοχὴ τοῦ Πλατανιά, κατὰ μῆκος τῆς παραλιακῆς ὁδοῦ Μάλεμε—Πλατανιά—Χαριά. Ἡ δυτικῶς τοῦ Πλατανιά 5ῃ Βρετανικὴ ταξιαρχία πιέζεται σκληρὰ καὶ ὑποχωρεῖ πρὸς τὴν Ἁγία Μαρίνα. Οἱ Γερμανοὶ γίνονται ἔτσι κύριοι τοῦ Πλατανιά.

Ἡ 5ῃ Βρετανικὴ ταξιαρχία συνεχίζει καὶ τὸ Σάββατο τὸ πρῶτὴν τὴν ὑποχώρησή της καὶ καταλαμβάνει τὰ ὑψώματα ἀνατολικά τοῦ Γαλατᾶ γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἐκεῖ καθ' ὅλη τὴν ἡμέρα μαζί μὲ τὴν 4ῃ Βρετανικὴ ταξιαρχία καὶ τὰ ἐνισχυμένα μὲ ἐθελοντὲς χωρικοὺς Ἑλληνικὰ στρατεύματα ἀλλεπάλληλες ἐπιθέσεις τῶν Γερμανῶν.

Ἡ εἰκόνα τῆς μάχης ὅπως τὴν δίνει στὸ τηλεγράφημα του πρὸς τὸ Στρατηγεῖο Μέσης Ἀνατολῆς ὁ Φράνκερτγκ εἶναι ἀριετὰ ζοφερή:

• Πρὸς τὴν Μέσην Ἀνατολήν. Ἀπὸ Δυνάμεις Κρήτης. Ἐθαρμικὴ ἐπίθεση ἐναντίον μας ἐδῶ φαίνεται γὰ ἐνδείκνυται λόγῳ τῆς τοποθεσίας εἰς τὴν ὁποίαν εὐρισκόμεθα. Κατὰ τὴν τῆς μετακινήσεώς μας ὅπισθεν, αἱ θέσεις μας εὐρισκονται ἐπὶ καλύτερον βάσεων. Εἴμεθα εἰς χαμηλὸν μέρος καὶ ἰκανώτεροι τώρα νὰ ἀνδῆξομεν εἰς ἐπίθεσιν. Ἐπειδὴ αὐτῶναι δὲ εὐρισκόμεθα εἰς τὴν παραμονὴν ἐπιθέσεως, θὰ ἤθελα νὰ σὰς γνωρίσω τὴν πλήρη εἰκόνα τῶν 4 τελευταίων ἡμερῶν. Ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε μανιώδης, καὶ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μὲ βεβαιότητα ὅτι ἐπεφέραμεν βαρεῖας ἀπολείας εἰς τοὺς ἀλαζόνας ἀλεξιπτωτιστάς. Δὲν δύναμαι νὰ πιστεύσω ὅτι θὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ πάλιν διὰ παρόμοιον στόχον. Αἱ ὀλικαὶ ἀπόλειαι τῶν δυνάμεών μας Κρήτης ἀπὸ τὰς 20ῆς Ματοῦ εἰναι ὡς ἀκολουθοῦς: 396 φονεθέντες, 1118 τραυματῖαι, 395 ἀγνοοῦμενοι. Τὰ τοιαῦτα εἴδη εἰναι ἀπὸ τὴν Νεοζηλανδικὴν Ταξιαρχίαν εἰς τὸ Μάλεμε. Αἱ ἀπόλειαι τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὸ Ἡράκλειον εἰναι 790 φονεθέντες, 30 τραυματῖαι καὶ 178 αἰχμάλωτοι. Ρέθυμον περιπυ 500 νεκροί, 300 τραυματῖαι καὶ 50 αἰχμάλωτοι. Τὸ Μάλεμε καὶ ἡ περίε αὐτοῦ περιοχὴ εἶδε τὰς σκληροτέρας μάχας ἀπὸ ὅλας. Εἰς τὸ ἀερόδρομον ἐκεῖ ὑπῆρχαν σωροὶ Γερμανῶν νεκρῶν καὶ κοιμῶμενον ἀεροπλάνων, καὶ δυστυχῶς μεγάλος ἀριθμὸς ἀνδρῶν τοῦ ἰδικοῦ μας 22ου Τάγματος. Ὑπολογίζομενοι νεκροὶ ἀνω τῶν 1.000 αἰχμάλωτοι 320, τραυματῖαι 80, ἐκτός τῶν τραυματιῶν τῶν ἀπομεινόντων εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ. Ὅστω συνολικαὶ ἐχθρικαὶ ἀπώλειαι ἀνέρχονται περὶ τὰς 3.340. Ὅπως εἶπα, ἡ πάλῃ ἦτο ἀγρία καὶ τοὺς ἐνίκησαμεν ἄνδρα πρὸς ἄνδρα. Νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἔξερετε ὅτι ἡ ἐκτασίς τῆς ἀεροπορικῆς ἐπιθέσεως πού ἀντιμετωπίσαμεν ἦτο κατὰ πολὺ ἀνωτέρα ἀπ' ὅτι, εἴχα φαντασθῆ. Ἡτο ἀγρία. Ἐπὶ πλέον οἱ ἄνδρες μας εἰναι πολὺ κουρασμένοι. Ἀπὸ ἐνδελεξῆς ἡμέρας, οἱ Γερμανοὶ θὰ προσπαθῶσιν νὰ ἐλασχορήσουν χρησιμοποιοῦντες βόμβας 500 λίβρων. Εἶδαμ τὰς συνεπεῖας, τὸν κατὰ τὰς δύο αὐτὰς ἡμέρας. Γνωρίζω ὅτι οἱ ἄνδρες θὰ κάμουν ὅτι εἰναι δυνατοί, ἀλλὰ μὲ ἑλλειψιν οἰασθήκατε ἀπὸ ἀέρος ὑποστηρίξεως τὰ ἀποτελέσματα μὲ κουρασμένα στρατεύματα θὰ εἰναι πάντοτε ἀμφίβολα. Δὲν συνεχίτησα αὐτὸ τὸ ζήτημα μὲ κανένα, καὶ μορεῖτε νὰ εἰσθε βέβαιος ὅτι θὰ καταβάλομεν ὅλας μας τὰς προσπάθειας. Ὅτιδῆποτε μορεῖτε νὰ κάνετε γιὰ νὰ ἐξουδετερωσθε τὴν ἀεροπορικὴν κατάστασιν θὰ μὰς βοηθήσῃ πολὺ.

Ἡ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ πάντως τὴν νύκτα τοῦ Σαββάτου πρὸς τὴν Κυριακὴ εἶναι περισσότερο τραγικὴ ἀπ' ὅτι τὴν παρουσιάζει τὸ τηλεγρά-

φημα του Βρεττανου στρατηγου. Η επιθεση των Γερμανων ειναι τόσο ισχυρη ωστε οι Βρεττανοι και τα Ελληνικα στρατευματα υποχωρουν και οι προφυλακες των αλπινιστων και των αλεξιπτωτιστων γινονται κυριες του χωριου. Αμεση αντεπιθεση των Βρεττανων εκδιωκει ευθους τους Γερμανους οι οποιοι σταθεροποιουν τις θεσεις των περι τα 1000 μετρα δυτικως του Γαλατα. Στο μεταυ οι αλεξιπτωτιστες με την προελαση των εχουν αποκαταστησει επαφη με την Γερμανικη δυναμι της Αγυιας και ηδη εχουν ενα συνεχες μετωπο που αρχιζει απο την θάλασσα, περνᾶ δυτικῶς του Γαλατα, φθάνει τις Αγροτικες φυλακες Αγυιας, το Βαρυπετρο και καταληγει στο Πύργο Ανήμπαλι.

Εξ ἄλλου την νύχτα του Σαββατου εφθασε στην Σούδα με αντιτορπιλικό μιᾶ μικρη δύναμη Βρεττανων κομάντος που ἐπέλλοντο για ενίσχυση. Ο Φαούμπεργκ αναφέρει το γεγονός αυτό για να προσθέσει τὰ ἐκόμενα :

«Ελπίζω ότι η δύναμις αὐτή θὰ χρησιμοποιηθῆ δι' ἀπόβασην ὀπισθεν τῶν ἐχθρῶν θέσεων, ἀλλὰ τὰ γεγονότα ἐξελισσονται πολὺ γρηγορᾶ καὶ ἡ δύναμις αὐτή προσφύζοιτο νὰ δράσῃ ὡς δύναμις καλύψεως κατὰ τὴν υποχωρησιν. Οἱ Ἕλληνες ὑπουργοὶ οἱ ὅποιοι εἶχαν ἀπομείνει εἰς τὴν Κρήτη ἐνγαδεύθησαν δι' ἀντιτορπιλλικοῦ ἐξαιρέσει τοῦ ὑπουργοῦ Δημοσίας Ἀσφαλείας κ. Σ. Δημητρακάκη. Τονίζω ὅτι ὁ Ὑπουργὸς αὐτὸς ὁ ὅποιος ἔμεινε μετ' ἐμοῦ καθ' ὅλην αὐτὴν τὴν περίοδον, ἦτο βραχὺς δυνάμεως καὶ αὐτὸς μαζί με τὸν ἀρχηγὸν τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ, συνταγματάρχην Καραβιττήν, ἔπ. δεῖξαν μέγιστον θάρρος.

Ἡμῶν βέβαιος ὅτι τὰ στρατεύματα δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ἀνδύξουν πολὺ περισσότερον, ἐφσον θὰ συν ζήοντο αἱ ἐναντίον των ἀεροπορικαὶ ἐπιθέσεις, ὅπως αἱ τῶν προηγούμενων ἡμερῶν. Ὁ ἐχθρικός βομβαρδισμὸς ἦτο ἀριβής εἰς τοὺς στόλους του, καὶ ἦτο μόνον ζήτημα χρόνον προτού τὰ κλονισμένα τῶρα στρατεύματα μας ἐκδιωχθῶν ἀπὸ τὰς θέσεις που κατέχουν.

Ὁ κίνδυνος, ἦτο φανερός. Βαθμηδὸν ἀποθνήμεθα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς βάσεός μας, ἢ ἀπώλεια τῆς ὁποίας θὰ μᾶς ἐστερούσε τροφίμων καὶ ἐφοδισμοῦ. Ἐάν αὐτοὶ οἱ βαρεῖς βομβαρδισμοὶ συνεχίζοντο, πολὺ σύντομα θὰ ἀποθνήμεθα μακρὰν τῶν ἰσχνῶν μας πόρων τροφίμων καὶ ἐφοδισμοῦ.

Πραγματικὰ ἐγνώριζα τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὅτι ὑπῆρχαν δύο πράγματα νὰ ἐπιλέξωμεν : Ἡ τὴν ἦταν εἰς τὸ πεδίου τῆς μάχης καὶ αἰχμαλωσίαν, ἢ τὴν ὀπισθοχώρησιν. Χωρὶς ἐγγαλειᾶ, πυροβολικὸν καὶ μεταφορικὰ μέσα, δὲν ἠδύναμεθα νὰ ἀνασυντάξωμεν τὴν ἀμυναν ὀπισθοφ. λακῆς ».

ΤΗΝ ΚΥΡΙΑΚΗ τὸ πρωτὶ ἕξη μέρες μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς μάχης ὁ ἀγῶνας συνεχιζόταν σκληρὸς πρὸ τοῦ Γαλατα. Οἱ Γερμανοὶ κύριοι τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Μάλεμε, ὅπου ἀπεβίβαζαν συνεχῶς δυνάμεις καὶ στρατιωτικὸ ὕλικό, προσπαθοῦσαν με ἀλλεπάλληλές ἐπιθέσεις νὰ καταλάβουν τὸν Γαλατᾶ. Ἦταν βέβαιοι πὼς μετὴν κατάληψή του θὰ ἀνοιγόταν γι' αὐτοὺς ὁ δρόμος πρὸς τὴν Σούδα καὶ τὰ Χανιά. Καὶ δὲν εἶχαν ἄδικο. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐπιθεσι τῶν ἦταν ὀρηκτικὴ καὶ ἀσυκράτητῃ πρὸς τὸ σημεῖο αὐτό. Ἦταν τὸ κορυφωμα τοῦ ἐξῆήμερου ἀγῶνα. Ἐνὸς ἀγῶνα γεμάτου ἐπεισόδια ἡρωϊσμοῦ, ὅπου ἡ παλικαριά καὶ αὐτοθυσιᾶ τοῦ κάθε πολεμιστῆ ἐπαιζε τὸν κυριώτερο ρόλο. Καὶ στὸ κεφάλαιο τῆς γενναιότητος Ἕλληνες, Αὐστραλοὶ, Νεοζηλανδοὶ καὶ Ἀγγλοὶ ἦταν ἀντάξιοι ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου. Καρφωμένοι στὶς θέσεις των, στὰ πρόχειρα προκαλύμματα των ἔμεναν ἐκεῖ μέχρις ὅτου ὁ θάνατος ἐρχόνταν νὰ τοὺς ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὸ μαρτύριο καὶ τὴν κούραση τῆς μάχης. Αὐπνοὶ, πεινασμένοι, διψασμένοι ἐπὶ μέρες ὀλάκαιρες συνέχιζαν ἕνα ἀγῶνα που ἀποτελεῖ μιᾶ ἀπὸ τὶς δόξες τοῦ τελευταίου πολέμου. Σὲ ἕνα μόνο ἀντιαεροπορικὸ πυροβόλο οἱ Βρεττανοὶ ἄλλαξαν πέντε φορὲς πυροβολητές, γιὰτι σκοτώνονταν κάθε τόσο ὅλοι μέχρῃς ἑνός. Ἐκεῖ στὸ ἴδιο μέρος.

Τὸ αἷμα ἔτρεξε καὶ ἀπὸ τὶς δυὸ μεριές ἀφθονο. Μὰ οἱ ἀπώλειες τῶν Γερμανῶν ἦταν μεγαλειότερες. Σκατώθηκαν ἑκατοντάδες στρατιῶτες καὶ ἀξιωματικοί. Τὴν πρώτη ἀκριβῶς μέρα τραυματίζεται στὸ Μά-

λεμε ὁ Γερμανὸς στρατηγὸς Μάϊντελ καὶ ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὸν συνταγματάρχην Ράμνε.

Ἐπιπλέον ἀπὸ σφοδρὸ βομβαρδισμό καὶ ἀλλεπάλληλες ἐπιθέσεις οἱ Γερμανοὶ στὶς 2 μ.μ. τὸ ἀπόγευμα διέσπασαν τὶς θέσεις τῶν κουρασμένων ὑπερασπιστῶν καὶ κατέλαβαν τὸ χωριὸν, γιὰ νὰ ἐκδιωχθοῦν καὶ πάλιν σὲ λίγες ὥρες ἀπὸ ἀντεπίθεσιν τῶν Βρεττανοελληνικῶν δυνάμεων.

Ἡ Κυριακὴ ἦτο σκληρὰ ἡμέρα, γράφει ὁ Φράϋμπεργκ, διὰ τὰ Αὐστραλιανὰ καὶ Νεοζηλανδικὰ στρατεύματα εἰς τὸν τομέα τοῦ Μάλεμ. Οἱ Γερμανοὶ ἐπετέθησαν κατὰ μῆκος τῆς παραλιακῆς ὁδοῦ καὶ πρὸς τὸν Γαλατῶν, καὶ ἐνωρίς τὴν πρωΐαν ἡ δεξιὰ πτέρυξ τῆς 4ης Μεραρχίας Πεζικοῦ ἠγαγῆσθαι γὰρ ἀπισθοχωρήσῃ περὶπου ἐν τέταρτον τοῦ μιλίου.

Μία ἄλλη βαρεὶα ἐπιθέσις κατὰ τῆς 4ης Μεραρχίας ἐνωρίς τὸ ἀπόγευμα, ἀπεκρούσθη, ἀλλὰ ἐπικολούθησε σφοδρὸς βομβαρδισμὸς δι' ἀεροπλάνων καθέτου ἐφορηήσεως, καὶ βαρεὶα ἐπιθέσις μεγάλης ἐκτάσεως εἰς τὸν Γαλατῶν καὶ τὰς προχωρημένας θέσεις. Συγχρόνως ὁ ἐχθρὸς ἐθεάθη νὰ συγκεντρώνεται διὰ νέας ἐπιθέσεις. Ἐπροχώρησε πάλιν καὶ κατέλαβε τὸν λόφον τοῦ Νεκροταφείου νοτίως τοῦ Γαλατῶν. Ἐπικολούθησε βομβαρδισμὸς μεγάλης ἐκτάσεως ἐναντίον ὁλοκλήρου τῆς περιοχῆς. Εἰς τὰς 8 τὸ βράδυ ἐκεῖνο, ὁ ἐχθρὸς διέσπασε τὰς θέσεις μας καὶ κατέλαβε τὸν Γολατῶν, ἀλλὰ ἐλαφρὰ τῆς 3 Ἑποσῆς, 2 λόχοι τοῦ 23ου τάγματος καὶ στρατεύματα τοῦ 18ου καὶ 20 τάγματος ἀντεπετέθησαν μετ' ἑφ' ὄπλου λόγῃν καὶ ἀνεκατέλαβον τὸ χωριὸν. Αὕτη ἦτο πραγματικῶς μία θαυμαστὰ ἐπίθεσις. Κουρασμένα καὶ κτυπημένα στρατεύματα ἐπροχωροῦσαν μετ' ἑφ' ὄπλου λόγῃν. Ἦτο κατὰ τὴν γνώμην μου μία ἀπ' τὰς μεγάλας προσπάθειας τῶν Νεοζηλαντῶν διὰ τὴν ἄμυναν τῆς Κρήτης. Μία σταθερὰ γραμμὴ ἀπεκατεστάθη. Ἡ περιοχὴ βάσεων περὶ τῆς Σούδας ἐνεπλέκετο ὁλοκλήρως περισσότερο εἰς τὸν ἄγωνα.

**ΕΝΩ ΔΙΕΞΑΓΟΤΑΝ** ὁ σκληρὸς ἄγωνας, σὲ ὅλα τὰ μέτωπα τῆς Κρήτης οἱ Γερμανοὶ ἄρχισαν τὸ συστηματικὸ σφυροκόπημα τῶν Κρητικῶν πόλεων. Ἐπὶ μιᾷ βδομάδα συνεχῶς τὰ Γερμανικὰ βομβαρδιστικὰ ἀδειάζαν καθημερινῶς τὶς βόμβες τῶν ἐπάνω στὶς Κρητικὰς πόλεις καὶ κυρίως στὰ Χανιά, τὸ Ἡράκλειον καὶ τὸ Ρέθυμνον σωριάζοντας παντοῦ τὰ ἐρείπια καὶ τὴν συμφορὰ. Πρέπει νὰ σημειωθῇ στὸ σημεῖον αὐτὸ ὅτι ἀπὸ τὴν πρώτῃ μέρᾳ τῆς ἐνάρξεως τῆς μάχης τὸ Γερμανικὸν ἀρχηγεῖον εἶχε ζητήσῃ ἀπὸ τῆν Βρετανικὴν στρατιωτικὴν διοίκησιν τὴν ἐκκένωσιν τῶν μεγάλων Κρητικῶν πόλεων ἀπὸ κάθε στρατιωτικῆς δυνάμεως μετ' ἀπειλὴν ὅτι σὲ ἀντίθετον περίπτωσιν θὰ προέβαινε στὸν βομβαρδισμό τῶν πόλεων αὐτῶν. Ὁ στρατηγὸς Φράϋμπεργκ ἀπέρριψε χωρὶς συζήτησιν τὴν πρότασιν αὕτη. Πολλοὶ τὸν κατηγοροῦσαν καὶ τὸν κατηγοροῦν ἀκόμη ὅτι μετ' ἀρνήσῃ του αὕτη συνετέλεσε χωρὶς σοβαρὸν λόγον στὴν καταστροφὴν τῶν Κρητικῶν πόλεων ὅπου κατὰ τὴν περίοδον ἐκεῖνην ἦταν συγκεντρωμένος ὁλόκληρος σχεδὸν ὁ πλοῦτος τῆς Μεγαλοῆσου.

Ἐπομένως ἡ ἀπόδοσις εὐθυνῶν καὶ στὴν περίπτωσιν αὕτη ἀποτελεῖ κάτι ποῦ ἐγγίζει ἐν μέρει στὰ ὅρια τοῦ ὑπερβολικοῦ, ὅταν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Φράϋμπεργκ κατὰ τὴν ὥραν ἐκεῖνην διεξήγαγε μιᾷ σκληρῇ μάχῃ καὶ δὲν γνώριζε ἂν πίσω ἀπὸ τὴν πρότασιν τοῦ ἀντιπάλου του κρυβόταν ἕνα στρατηγικὸν κόλπον ποῦ ἀπέβλεπε νὰ διευκολύνῃ τὴν κατάληψιν τῶν πόλεων καὶ κυρίως τῶν Χανίων, ἀπὸ αἰφνιδιαστικὰ ριπτόμενες νέες δυνάμεις ἀλεξίπτωτιστῶν.

Οἱ Γερμανοὶ καταλαμβάνουσι ὀριστικὰ τὸν Γαλατᾶ καὶ προελαύνουσι πρὸς τὸ Δαράτσο.— Οἱ ὑπερασπιστῆς ἔχουσι φθάσει στὸ ἔσχατο ὄριο ἀντοχῆς.— Τὰ Χανιά καὶ ἡ Σούδα ἀπειλοῦνται.— Οἱ τρομακτικῆς ἀπώλειαι τῶν Οὐαλλῶν.— Οἱ Ἑλληνικῆς στρατιωτικῆς δυνάμεις σὲ δύσκολη θέση.— Μία ἐπιστολὴ τοῦ Ἀχιλλέως Σκουλά.— Ὁ ἀγὼνας τερματίζεται στὸ Ρέθυμνο καὶ τὸ Ἡράκλειο.

Ἡ ἀντεπίθεσις τῶν ἐνόπλων Κρητῶν καὶ τῶν Βρεττανικῶν δυνάμεων καὶ ἡ ἀνακατάληψις τοῦ Γαλατᾶ ἦταν μιά πρόσκαιρη ἐπιτυχία. Παρὰ τὴν θέλησιν αὐτῶν καὶ παρὰ τὴν ἡρωϊκὴν συμβολὴν τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ ποῦ πολέμησαν μέχρι τέλους σκληρὰ οἱ Βρεττανοὶ ἀναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψουσι σὲ λίγες ὥρας τὸν Γαλατᾶ ἀποδεκτικῶς καὶ πιεζομένοι, τὸ μεσονύχτιο τῆς Κυριακῆς, ἀπὸ μιά νέα ἰσχυρὴ ἐπίθεσις τῶν Γερμανῶν. Τὴν νύκτα τῆς Κυριακῆς πρὸς τὴν Δευτέρα ὁ διοικῶν τὴν Νεοζηλανδικὴν μεραρχία ταξίαρχος Πούτιγκ μὲ μιά ἀναφορά του πρὸς τὸν Φράνκμπεργκ ἔγραφε: «Ὁ ἐχθρὸς ἐπέρασε τὸν Γαλατᾶ καὶ κινεῖται πρὸς Δαράτσο». Ἡ ἀναφορά τοῦ ταξίαρχου κατέληγε μὲ τὴν ἐπόμενη ἀπαισιόδοξον φράσιν: «Ἀμφιβάλλω πολὺ μὲ τὰς ἀναφορὰς ποῦ λαμβάνω τώρα, ἐὰν θὰ δυνηθῶ νὰ κρατήσω τὸν ἐχθρὸν αὐτὸν 26ην». Αὐτὰ ἐγράφονταν ἐνῶ οἱ τελευταῖοι ὑπερασπιστῆς τοῦ Γαλατᾶ ἀπεσύνοντο μαχόμενοι ἀπὸ τὰ αἰματοποτισμένα ὑψώματα τοῦ χωριοῦ ὅπου ἀργότερα οἱ Γερμανοὶ ἀνήγειραν ἓνα μεγαλοπρέπες μνημεῖο γιὰ τοὺς νεκροὺς τῶν. Ἐνα μνημεῖο ποῦ πρωτίστως συμβόλιζε τὴν νίκη τῶν Γερμανικῶν ὄπλων κατὰ τὸν δεκάημερον ἀγῶνα γιὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κρήτης.

ΕΝΑΣ ΓΕΡΜΑΝΟΣ δημοσιογράφος ὁ πολεμικὸς ἀπεσταλμένος τῆς «Bacht in Zyn-tosten» Κοῦστ Νέσο, δίνει τὴν κάτωθι περιγραφὴν γιὰ τὴν μάχην τοῦ Γαλατᾶ: «Τὸ βουνὸν Κάστελος καὶ τὸ χωριὸν Γαλατᾶς ἔξεμουσι φωτιὰ καὶ σίδερον. Πυκνοὶ ἐλαιῶνες καὶ ἀθήριστο, ὑπερῶριμον στάρι ἐμποδίζουν κάθε θέαν. Ἡ ἐπίθεσις κινδυνεύει, μέσα εἰς τὸ ἄγχιον, ἀπεγνωσμένον πῦρ τῶν Βρεττανῶν, ποῦ βάλλουσι ἐναντίον μας ἀπὸ ἔμπροσθεν καὶ ἀπὸ πίσω, νὰ σταματήσει, τότε πηδᾶ μπροστὰ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ λόχου στέκεται δοθῆς ἔμπροσθεν τοῦ ἀλπινιστῆς του καὶ τοὺς φωνάζει: «Ἐμπρὸς παιδιά, καταπάνω τους», καὶ οἱ ἀλπινισταὶ ὁμοῦν ἔμπροσθεν μὲ ζητωκραυγὰς. Τὸ νεκρὸν σημεῖον κατενικηθῆ τὴν στιγμὴν ποῦ ἔχρειά-ζετο. Διὰ μιάς οἱ ἀλπινισταὶ ἐνεργοῦν τὴν ἐφοδον ἐπάνω εἰς τὴν κλιτὴν πρὸς τὸ ὄψωμα. Μὲ ἔρειμα πρὸς τὰ δεξιὰ, ἄλλος λόχος ἀλπινιστῶν ἐπιχειρεῖ ἄμεσον ἐπιθῆσιν κατὰ τοῦ χωριοῦ Γαλατᾶ. Ἐνα συμπλοκὴ ποῦ ἔχει τοποθετηθεὶ ἐκεῖ ὁ ἐχθρὸς ὑπερητάται καὶ διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν νῆσον Κρήτην ἔρχονται Γερμανοὶ ἀλπινισταὶ εἰς ἀγῶνα ἐκ τοῦ συστάθην μὲ τοὺς Ἀγγλοὺς. Μὲ χειροβομβίδας καὶ ὀλοπολυβόλα παρίσταται ἀνάγκη νὰ κυριευθῆ κάθε σπιτί τοῦ χωριοῦ. Εἰς τὰ ἔρειπια τῶν σπιτιῶν κατὰ τῶν ὁπίων τὰ στού-κας εἶχαν οἶφι τὰς βόμβας τῶν οἱ Νεοζηλανδοὶ εἶχαν τοποθετηθεὶ τὰ πολυβόλα τῶν καὶ ὑπερασπίζοντά με ἀγρίαν ἀποφασιστικότητα κάθε σπιτί. Ὁ ἀγὼν διὰ τὸ χωριὸν δὲν διαρκεῖ ἐπὶ μακρόν. Τὸ πολὺ 30 λεπτὰ τῆς ὥρας. Εἶναι ὅμως σκληρὸς καὶ διεξάγεται μὲ πεί-σιμονα καὶ ἀνῆλεθὴ σκληρότητα. Οἱ Ἀγγλοὶ γνωρίζουσι ὅτι ἡ ἀπόλεια τοῦ ὄψωματος αὐτοῦ ποῦ δεσπόζει τὸσον τῆς πρωτευούσης τῆς νήσου ὅσον καὶ τῆς Σούδας σημαίνει τὴν ἀρχὴν τῆς ὀριστικῆς τῶν ἡττης εἰς τὴν Κρήτην.

Ἐτὴν νύκτα ὑποστηριζόμενοι ἀπὸ ἄρματα μάχης οἱ Νεοζηλανδοὶ προσπαθοῦν ἄλλην μίαν φοράν νὰ ἀνακαταλάβουσι τὸ ὄψωμα. Ὑπόκωφα ὑλακτοῦν τὰ κανόνια τῶν, τῶν δύο ἑκατοστομέτρων ἀνάμεσα εἰς τὰς συνήθειαι ἐκρήξεις τῶν ὀβιδῶν τοῦ πυροβολικοῦ. Ἀναγ-

κάζονται όμως εις υποχώρησιν. Ένα από τὰ θωρακισμένα ἄρματα καταστρέφεται. Οἱ ἄλλινισταί μας είχαν ἐπιτεθῆ κατ' αὐτοῦ με χειροβομβίδας.

Τὸ χωριὸν Γαλατὰ καὶ τὸ ὄψωμα του παραμένει ὀριστικῶς εἰς Γερμανικὰς χεῖρας. Ὀλόκληρος ἡ ἀμυντικὴ γραμμὴ τῶν Ἑλλήνων, μεταξὺ Χανίων καὶ τῶν ὕψους ἄνω τῶν δύο χιλιῶδων μέτρων ὄρων τῆς πεντάκωφ Κρήτης ποῦ ἔχει συγκροτηθῆ ἔμπρὸς ἀπὸ τὸν κόλπον τῆς Σούδας, κλονίζεται καὶ καταρρέει ».

**Η ΔΕΥΤΕΡΑ 26 Μαΐου** ξημέρωνε γεμάτη τραγικὴς ἐκπλήξεις γιὰ τοὺς Βρεττανοὺς καὶ τοὺς Ἕλληνας μαχητὲς. Μαζὶ τῆς ἀρχίζει καὶ μιὰ ἑβδομάδα «παθῶν» γιὰ τοὺς κουρασμένους καὶ βασανισμένους ὑπερασπιστὰς τῆς Κρητικῆς γῆς. Μιὰ ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς καταστάσεως καὶ τῶν σκέψεων ποῦ ἐπικρατοῦσαν ἐκεῖνο τὸ πρωτὶ δίνει ὁ Φράϋμπεργκ στὴν ἔκθεσὶ του :

« Εἰς τὰς 9, τὸ πρωτὶ περιῖπου, σημειώνει, εἶχα σύσκεψιν με τοὺς ἐπι κεφαλῆς ἀξιωματικοὺς τοῦ Ναυτικοῦ καὶ τῆς Ἀεροπορίας. Ὡς ἀποτέλεσμα αὐτῆς, ἐστειλά τὸ ἀκόλουθον τηλεγράφημα εἰς Μέσην Ἐναντολήν :

« Ἀποκοῦμαι ποῦ ἐξὼ νὰ ἀναφέρω ὅτι κατὰ τὴν γνώμην μου τὰ ὑπὸ τὴν διοίκησιν μου στρατεύματα ἐδῶ εἰς τὸν κόλπον τῆς Σούδας, ἔχουν φθάσει τὸ ἑξατον ὄριον ἀντοχῆς. Ὅποιαδήποτε ἀπόφασις καὶ ἂν ληφθῆ ἀπὸ τοὺς ἀριστρατήγους, ἀπὸ στρατιωτικῆς ἀπόψεως ἡ θέσις μας ἐδῶ εἶνε ἀπελπιστικὴ. Μία μικρὴ, καιρὸς ἐξωκλισην καὶ ἀμετακινήτος δύναμις, ὅπως ἡ δική μας, δὲν δύναται νὰ ἀνδῆξῃ εἰς τοὺς συγκεντρωμένους βομβαρδισμοὺς τοὺς ὁποίους ἀντιμετωπίζομεν τὰς τελευταίας ἐπτά ἡμέρας. Νομίζω ὅτι πρέπει νὰ σὰς εἰπῶ, ὅτι ἀπὸ διοικητικῆς ἀπόψεως αἱ δυσκολίαι τῆς ἐλευθερώσεως αὐτῆς τῆς δυνάμεως εἰς τὸ ἀμέριστον, εἶνε τώρα ἀνυπερβλήτοι.

Ἐὰν ἡ ἀπόφασις σας ἐφθάνει ἀμέσως, ἓνα μέρος τῆς δυνάμεως θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιβιβασθῆ τῶν πλοίων. Ἐφόσον ὁ τομεὺς αὐτὸς ἐξασθενήσῃ, ἡ μείωσις τῶν δυνάμεων εἰς τὸ Ρέθυμιον καὶ Ἡράκλειον με τὰς ἰδίας μεθόδους, θὰ εἶνε μόνον ζήτημα χρόνου. Τὰ στρατεύματα ποῦ ἔχομεν, με τὴν ἐξαίρεσιν τοῦ Ὀθαλλικοῦ Συντάγματος καὶ τῶν κομμίντος, δὲν εἶνε πλέον εἰς κατάστασιν νὰ λ. βουν μέρος εἰς ἐπιθετικὴν ὄρασιν. Ἐὰν ἀποφασίσαιε ὅτι σύμφωνα με τὴν γενικὴν κατάστασιν εἰς τὴν Μέσην Ἐναντολήν, ἔστω καὶ ἄγαν δι' ὄρας μόνον, ἠμπορεῖ νὰ βοηθήσῃ τὴν κατάστασιν, θὰ ἐξαικολουθήσομεν. Θὰ ἐπρεπε μόνον νὰ σκεφθῶμεν πῶς θὰ καταρθῶνετο αὐτὸ καλλίτερα. Ὁ κόλπος τῆς Σούδας πιθανόν νὰ εἶνε ὑπὸ τὸ πῦρ τῶν ἐχθρῶν ἐντὸς 24 ὡρῶν. Περαιτέρω ἀπώλειαι ὑπῆρξαν βαρεῖαι καὶ ἐξάσαμε τὰ πλείστα ἐκ τοῦ ἐξωκλισμοῦ μας ».

Τὴν ἴδια μέρα ἐξ ἄλλου ὁ Βρεττανὸς στρατηγὸς παίρνει τὸ ἀκόλουθον τηλεγράφημα ἀπὸ τὸν Ἄγγλο πρωθυπουργό : « Ἡ ἔνδοξος ἄμυνα σας, προκαλεῖ θαυμασμὸν παντοῦ. Γνωρίζομεν ἔχθρὸς πιέζεται σκληρά. Πᾶσα δυνατὴ βοήθεια ἀποστέλλεται ».

Ἡ ἡμέρα αὐτῆ, ἡ Δευτέρα μαζὶ με τὴν ἐπομένην τὴν Τρίτην, εἶναι οἱ δύο τραγικώτερες μέρες τῆς Μάχης τῆς Κρήτης. Τὰ Βρετανικὰ στρατεύματα ἔχουν ἀποδεκατισθῆ καὶ οὐσιαστικὰ διασπασθῆ. Οἱ διοικητὲς τῶν διαφόρων μονάδων προσπαθοῦν ἀεγνωσμένα νὰ δημιουργήσουν μιὰ νέα γραμμὴ. Οἱ Γερμανοὶ προελαύνουν ἀργὰ ἀλλὰ σταθερὰ πρὸς τὰ Χανιά καὶ τὴν Σούδα. Ἡ κατάληψιν τῆς τελευταίας ἀποτελοῦσε τὴν ὀλοκλήρωσιν τοῦ Γερμανικοῦ ἐπιθετικοῦ σχεδίου, γιὰτὶ ἔτσι οἱ Βρεττανοὶ θὰ ἔχαναν τὴν μοναδικὴν βάση ἀνεφοδιασμοῦ των καὶ μοιραίως θὰ ἐγκατέλειπαν τὸν ἀγῶνα.

Τὸ ἀπόγευμα τῆς Δευτέρας ἕνας ἀπὸ τοὺς διοικητὲς τῶν Βρετανικῶν μονάδων διεβίβαζε πρὸς τὸν Φράϋμπεργκ τὴν ἐπόμενη τραγικὴ γιὰ τὸ περιεχόμενό της ἀναφορὰ :

« Τὸ μέτρον πόνος μας δυτικῶς τῶν Χανίων διεσπάσθη. Τὰ στρατεύματα ὑποχωροῦν ἐν ἀταξίᾳ. Καταβάλλονται προσπάθειαι νὰ σχηματισθῆ γραμμὴ νοτίως τῶν Χανίων, διὰ νὰ καλύψῃ ἐκφόρτων εἰς τὸν κόλπον τῆς Σούδας ἀπόψε τὴν νύκτα. Με τὴν ὀπισθοχώρησιν θὰ ἐκδιωχθοῦμε μακρὰν τῶν ἐφοδίων καὶ πυρομαχικῶν μας. Ἐλπίζομεν ὅτι θὰ ἐπιτευχθῆ ἡ ἐκφόρτωσις με ἐπιτυχίαν ἀπόψε τὴν νύκτα ὡς καὶ ἡ

μεταφορά μερικῶν τροφίμων καὶ πυρομαχικῶν εἰς τὸν Στύλον τοῦ Ἀποκορώνου. Ἡ κατάστασις ὑπὸ τὰς εὐνοϊκώτερας περιστάσεις, δύναται προσωρινῶς μόνον νὰ σταθεροποιηθῆ. Θὰ προσπαθῆσωμεν νὰ μετακινήθουμε πρὸς τὰ Σφακιά, εἰς τὸν λιμένα Λουτροῦ. Ἀπώλειαι ὑπῆρξαν βαρεῖαι ».

Ἡ ἀναφορά αὐτὴ δὲν ἦταν καθόλου ὑπερβολικὴ. Πράγματι ἀπὸ τὸ ἀπομεσήμερο τῆς Δευτέρας οἱ Γερμανοὶ προήλυναν σταθερὰ κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Γαλατᾶ — Χανίων καὶ τῆς παραλιακῆς ὁδοῦ Πλατανιά — Χανίων.

ΜΙΑ ΕΣΦΑΛΜΕΝΗ λόγῳ κακῆς μεταδόσεως τῶν σχετικῶν διαταγῶν, μετακίνησις τῶν Νεοζηλανθῶν καὶ τῶν Αὐστραλῶν ἐπὶ τὴν περιοχὴ μεταξὺ Γαλατᾶ καὶ Χανίων τὴν νύχτα τῆς Δευτέρας πρὸς τὴν Τρίτη ἔφερε τοὺς ἀμυνομένους πλησιέστερα πρὸς τὴν τελικὴ καταστροφὴ. Τὸ σῶμα τῶν Οὐαλλῶν, ἡ μόνη μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης ξεκούραστη Βρετανικὴ δύναμις ἐπὶ τὴν ὁποία τόσο ὑπελόγιζε ὁ Φράϋμπεργκ γιὰ τὴν ἀμυνα τῆς περιοχῆς τῆς πόλεως Χανίων καὶ τῆς Σούδας κυκλώθηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς. Ἐπικολούθησε σκληρὸς ἀγῶνας με ἀποτέλεσμα νὰ τεθοῦν ἐκτὸς μάχης περὶ τοὺς 850 Οὐαλλοί. Συγκεκριμένως ἀπὸ τοὺς 1200 ἄνδρες τοῦ σώματος μόνον 350 μπόρεσαν νὰ ξεφύγουν.

Ἦταν ἓνα κτύπημα πολὺ σκληρὸ γιὰ τοὺς Βρετανοὺς. Πάντως ἡ ἀπεγνωσμένη ἀμυνα τῶν Οὐαλλῶν καθυστέρησε σημαντικὰ τὴν προέλαση τῶν Γερμανῶν πρὸς τὴν Σούδα καὶ ἔτσι οἱ Βρεττανοὶ μπόρεσαν νὰ διοργανώσουν μιὰ κάποια νέα γραμμὴ ἀμύνης τῶν ὀπισθοφυλακῶν τῶν στῶν ἐλαιῶνα τοῦ κάμπου τῶν Χανίων. Ἔτσι μπόρεσαν νὰ ξεφορτώσουν καὶ νὰ μεταφέρουν στὸ Στύλο Ἀποκορώνου μιὰ ποσότητα ἐφοδίων — τὰ τελευταῖα — πού τὸ Στρατηγεῖο Μέσης Ἀνατολῆς κατάφερε νὰ τοὺς στείλῃ τὴν νύχτα.

Πρὸς τὸν Στύλον ἐπίσης ὅπου ἀπὸ τὴν νύχτα τοῦ Σαββάτου εἶχε μεταφέρει καὶ ὁ Φράϋμπεργκ τὸ στρατηγεῖο τοῦ ἄρχισαν νὰ μετακινούνται σημαντικῆς δυνάμεως Βρετανικὰ τμήματα πού λόγῳ τῆς κόπωσης τῶν δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθοῦν πιά ἐπὶ τὴν μάχη.

ΣΤΟ ΜΕΤΑΞΥ ἡ θέση τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων τῆς Κρήτης καὶ εἰδικὰ τοῦ νομοῦ Χανίων εἶχε γίνῃ ἐξαιρετικὰ δύσκολη. Ἐχουν ἤδη λεχθῆ ἄρκετὰ γιὰ τὴν πλημμελῆ ὀργάνωσις καὶ τὸν ἑλλειπῆ ἐξοπλισμὸ τῶν καὶ τὴν ἀδιαφορία ἢ ἀδυναμία τῶν Βρετανῶν νὰ δώσουν στοὺς Ἑλλήνες πολεμιστὰς τὰ μέσα γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν τὴν τελευταία γωνία τῆς πατρίδας τῶν. Οἱ ἑλλείψεις ὅμως αὐτὲς δὲν ἐμπόδισαν τοὺς Ἑλλήνες στρατιῶτες νὰ σταθοῦν πλάι στοὺς ἀγωνιζομένους Βρετανοὺς καὶ νὰ ὀρθώσουν τὸ στήθη τῶν κατὰ τοῦ εἰσβολέως. Ἐνας ἀγῶνας σκληρὸς πού διεξήχθη τὸ ἴδιο πεισματωμένος στὸ Ἡράκλειο, στὰ Χανιά καὶ στὸ Ρέθυμνο.

Κοντὰ στοὺς ἄνδρες τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ οἱ Κρητῆτες ἔνοπλοι — ὅσοι μπόρεσαν νὰ βροῦν τὰ ὄπλα — ζωντάνεψαν τὴν ἡρωικὴ παράδοσις τοῦ τόπου τῶν. Τὸ 1821, τὸ 1866 καὶ τὸ 1896 ξανάζησαν πάλι στοὺς κάμπους καὶ στὶς μαδάρεις τῆς Κρήτης. Τὸ Κρητικὸ ντουφέκι ἐβρόντησε καὶ ἄστραψε. Οἱ Γερμανοὶ σὲ κάθε βῆμα τοὺς συνάντουσαν τοὺς Κρητῆτες πολεμιστὰς. Καὶ ἦταν αὐτοὶ πολλὰς φορὲς πιὸ ἐπικίνδυνος ἀντίπαλος ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Μεγάλες καὶ ἰσχυρὲς Γερμανικὲς ἐπιθέσεις ἐστὶν τομέα τοῦ Νομοῦ Χανίων ὅπως πρὸς τὸ Καστέλλι τὴν Κάνδασι, στὶς Μουρνιές, στοῦ Ἀλικιανοῦ ἀντιμετωπίσθησαν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ ἔνο-

23

πλους Κρήτες μαχητές και Ἑλληνικά στρατεύματα. Οἱ ἀπώλειες τῶν Γερμανῶν ἀπὸ τὴν δράση τῶν Κρητικῶν ομάδων ἦταν ἐξαιρετικά μεγάλες. Γι' αὐτὸ και μετὰ τὴν κατάληψη τῆς νήσου οἱ κατακτητὲς φέρθηκαν μὲ τόση σκληρότητα πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς ὑπαίθρου και τῶν πόλεων.

Ἄλλὰ ὄλα και ἡ ἀνδρεία και ἡ παλλικαριά και ἡ αὐτοθυσία και τὸ πείσμα ἔχουν τὰ ὄρια των. Στὸ τέλος οἱ Ἑλληνες μαχητὲς ποὺ μὲ τόσο πείσμα πολέμησαν χωρὶς νὰ λογαριάσουν τὶς ἀπειρὲς ἐλλείψεις των ἄρχισαν νὰ κάμπτονται. Αὐτὸ γίνεται τὴν ἑβδόμη ἡμέρα τῆς Μάχης. Τὴν Δευτέρα 26 Μαΐου.

Πολὺ χαρακτηριστικὴ ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ ἐπιστολὴ ποὺ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ στρατηγὸς Ἄχ. Σκουλᾶς ἀπέστειλε πρὸς τὸν Φράυμπεργκ :

« Λαμβάνομεν τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσομεν εἰς ὑμᾶς ὅτι συμφώνως πρὸς τὰς πληροφορίες τὰς ὁποίας συνελέξαμεν, ἡ θέσις τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων εἶνε τὸσον δύσκολος, ὥστε ἤρριξεν ἡ ἀποσύνθεσις των εἰς πολλὰ σημεῖα, ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ σιληροῦ και ἐπιμόνου ἀγῶνος ὁ ὁποῖος διεξάγεται ἐπὶ τὸσας ἡμέρας τώρα. Αὐτὸ δέον νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὴν ἑλευθέρῳ πολεμικοῦ ὄλιου, τριψίων και λατρικῶν ἐφοδίων ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας.

Ἡ ἐχθρική ἀεροπορία, δρῶσα μὲ ἐμφανῆ κτηνωδία ἐν ὄσῳ εἶνε ἡ ἴδια ἀσφαλὴς λόγω τῆς ἰδικῆς μας ἐλλείψεως φιλικῶν ἀεροπλάνων, καταδαφίζει πόλεις και χωρία ἀνευ διακοπῆς. Αὐτὸ καταστρέφει τὸ ἠθικὸν τῶν μαχομένων δυνάμεων και τοῦ πληθυσμοῦ. Ὁ στρατὸς, παρ' ὅλα αὐτὰ διετήρησε τὸ ὕψηλον ἠθικὸν του μέχρι τῆς στιγμῆς, και κατέστρεψε μονάδες διαβίβασεων.

Συμφώνως πρὸς τὰς δηλώσεις τὰς ὁποίας εἶχαμεν τὴν τιμὴν νὰ ἀκούσομεν ἀπὸ τὸ στόμα σας ἦτο ἀναγκαῖον διὰ τὴν ἐπιτυχή διεξαγωγὴν τοῦ ἀγῶνος νὰ ἀναμένομεν τὴν ἀποστολὴν ἐν καιρῷ σημαντικῶν δυνάμεων αἱ ὁποῖαι ἔαν ἀποσταλοῦν ἔστω και τὴν τελευταίαν στιγμήν κινηθῶν νὰ ἀποδειχθῶν ἀποφασιστικὴ βοήθεια διὰ τὴν νίκην. Εἶδ' ἄλλως, τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνος ἐν Κρήτῃ ἀποκαλύπτεται σύντομον και ἀλήθριν.

Στρατηγὸς Ἀχιλλεὺς Σκουλᾶς  
Διοικητὴς Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ»

Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ ἐξέφραζε μιά πραγματικότητα ποὺ οἱ Ἑλληνες δὲν μπορούσαν παρὰ νὰ ἀποκαλύψουν στοὺς Βρεττανούς.

ΕΝΩ Η ΜΑΧΗ τῆς Κρήτης κρινόταν στὸν ἐλαίωνα τῶν Χανίων ἡ κατάστασις στὸ Ρέθυμνο και τὸ Ἡράκλειο, παρὰ τὶς ἐναλλασσόμενες φάσεις τῆς, ἦταν καταφανῶς ὑπὲρ τῶν Βρεττανῶν και τῶν Ἑλλήνων. Ἡ πρωτοβουλία ἀνήκε ὀλοκληρωτικὰ σ' αὐτοὺς και οἱ Γερμανοὶ κατὰ τὸ πλεῖστον, και παρὰ τὸ γεγονός ὅτι συνεχῶς ἐνισχύονταν και ἀνεφοδιάζονταν εἶχαν περιορισθῆ σὲ ἄμυνα προσπαθώντας νὰ σταθεροποιηθῶν σὲ ὀρισμένα σημεῖα. Πάντως ἦταν φανερό πὼς ἡ κατάστασις δὲν μπορούσε νὰ συνεχισθῆ ἐπὶ πολὺ. Τὰ Ἑλληνικά και Βρεττανικά στρατεύματα ἄρχισαν νὰ κουράζονται και νὰ ὑποφέρουν ἀπὸ πολλὰς ἐλλείψεις και ἰδίως πυρομαχικῶν, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ οἱ Γερμανοὶ ἐνισχυόμενοι συνεχῶς ἦταν βέβαιο πὼς δὲν θὰ ἀργοῦσαν νὰ προβοῦν σὲ εὐρύτερες ἐπιθετικὰς ἐνέργειες.

Ὁ Φράυμπεργκ ὁ ὁποῖος σημειωτέον δὲν ἦταν και τόσο καλά ἐνημερωμένος γιὰ ὅτι συνέβαινε στοὺς νομοὺς Ρεθύμνης και Χανίων γράφει τὰ ἀκόλουθα στὴν ἐκθεσὴ του :

«Οἱ δύο ἄλλοι τομεῖς μας τείνουν νὰ λησμονηθοῦν εἰς τὴν σύγκυσιν τῆς μάχης τῆς Σούδας. Τὸ Ρέθυμνον ἐξακολουθεῖ νὰ εἶνε ἀποκομμένον ἀπὸ ἐφόδια, ἀλλὰ διαρκούσης τῆς Δευτέρας ἡ ἐχθρική θέσις εἰς τὰ ἀνατολικά τοῦ ἀεροδρομίου ἐξεκαθαρίσθη. Εἰς τὸ Ἡράκλειον ὁ ἐχθρὸς ἐζήκωλοῦθει νὰ σταθεροποιῆ τὰς θέσεις του. Μετεκινήθησαν διὰ μέσου τοῦ μετώπου μας εἰς τὸν Ἄϊ Λιά, εἰς ἰσχυρὰν ἔσιν καλύπτουσαν τὴν ὀδὸν Κνωσσοῦ. Ἐνὰ φυλάκιον Αὐστραλῶν περιεκυκλώθη ἐκεῖ ἀλλὰ κἀτῶρθωσε νὰ διαφύγῃ προξενήσαν ἀπώλειες εἰς τὸν ἐχθρὸν.



Ἐν ὄψει τῆς καταστάσεως εἰς τὸν τομέα τῆς Σούδας, ἡ θέσις τῶν δύο αὐτῶν φρουρῶν ἐγένετο ὁλονὲν περισσότερον ἐπισημῆς.

ΣΤΟ ΡΕΘΥΜΝΟ οὐσιαστικῶς τὰ πράγματα ἐξακολουθοῦν νὰ ἔχουν σχεδὸν τὴν ἴδια μορφή. Ὁ Χρ. Τζιφάκης σημειώνει στὴν ἔκθεσή του τὰ ἐπόμενα:

« Κατὰ τὰς ὑπολοιπούς ἡμέρας ἀπὸ τῆς 21ης ἕως τῆς 26ης Μαΐου τόσον ἡμεῖς ὡς καὶ οἱ Γερμανοὶ παρεμείναμεν εἰς τὰς θέσεις μας, μὲ ἐλαχίστας μεταλλάγας ἐκατέρωθεν. Ἡμεῖς ὡς μόνον μας δρᾶσιν περιορισθῆμεν εἰς τὴν ἀπόδρασιν τῶν Γερμανῶν ἀπὸ τινῶν προκχωρημένων θέσεων, εἰς τὰς νυκτερινὰς ἐπιδρομὰς πρὸς σύλληψιν αἰχμαλώτων, καὶ μόνον τὴν 25ην Μαΐου ἐνεργούμεν ἐπίθεσιν πρὸς κατὰληψιν ὄρυθος ἐνοχλητικῆς θέσεως τῶν Γερμανῶν, τὴν ὁποίαν καὶ ἐπετύχουμεν μὲ ἀπώλειαν τοῦ ἀνθυπολοχαγῶν Κρισαντήρη καὶ τῶν εὐέλπιδ ἀνθυπολοχαγῶν Νιμ. Μισούλην καὶ τρεῖς ἑθελοντάς. Κατὰ τὴν ἐπίθεσιν ἀπελευθερώσαμεν τρεῖς Ἀδριατικοὺς αἰχμαλώτους καὶ περιήλθον εἰς χεῖρας μας ἀκριτὰ τυφέκια. Τὴν 24ην Μαΐου 1941 ἐγένετο σφοδρότατος βομβαρδισμὸς τῶν θέσεων μας, κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς μας, ὑπὸ 300 ἀεροπλάνων καὶ πλέον, ἄτινα ἔρριψαν περὶ τὰς 2.000 βόμβας. Αἱ εἰς νεκροὺς ἀπώλειαι μας ἦσαν τότε μικραί. Ἡ ἑλλείψις τυφεκίων, αὐτομάτων ὀπλῶν καὶ πυρομαχικῶν, ὡς προαναφέρουν, διὰ τοὺς μαχομένους ἀνδρας μας, ἐλόγιος γεννὰ εἰς πάντας τὸ ἐπιτόμιμα: Πῶς συνετηρήθη παρ' ἡμῶν τόσον ἀποτολεσμαικῶ ὁ ἀγὼν ἐναντίον ἐχθροῦ ἐξοπλισμένου τελείως καὶ πολυαριθμοτέρου; Ἡ ἀπάντησις εἰς πάντα μὴ παρόντα κατὰ τὴν μάχην αὐτὴν εἶναι, ὅτι ὁ ἀγὼν συνετηρήθη κυρίως χάρις εἰς τὴν ὁμηρικότητα, τὴν αὐταπάρνησιν, τὴν ποιηρότησιν πρὸς τὸν θάνατον διὰ τὸ ἰδεῶδες τῆς πατρίδος ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀφθονίαν τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου εἰς πολυβόλα, ταχυβόλα τυφέκια, πυρομαχικὰ καὶ λοιπὰ ὕλικά ἄτινα περιήλθον εἰς χεῖρας μας ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας παρὰ τοῦ ἐχθροῦ.

Ὁ ὑποφανόμενος μὲ τοὺς ὀλίγους βαθμοφόρους τοὺς πιστοὺς πρὸς τὸ καθῆκον καὶ τοὺς ἥρωας ἀπ' αἰώνωντας μαθητὰς τοῦ σχολείου χωροφυλακῆς καὶ βαθμοφόρους τῶν, τοὺς ἑθελοντὰς πολίτας καὶ τινὰς καλοὺς στρατιώτας ἤτο ὑποχωρημένοι νὰ διευθύνῃ τὰ τῆς μάχης ἀλλὰ καὶ νὰ ἀσχολεῖται διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν γυναικοπαίδων καὶ γερόντων ἄτινα περὶ τὰς 3000 ἄτομα κατέφυγον εἰς τὰ περίεξ τῆς πόλεως σπήλαια καὶ χαρὰ ρας ἀνευ ἄρτου ὕδατος καὶ στρωμνῆς.

Ἐπὶ συνθήκας, ὧν τὴν τραγικότητα ἀποφεύγομεν νὰ ἀφηγηθῶμεν παρεμείναμεν μέχρι τῆς 28ης Μαΐου 1941 εἰς τὰς θέσεις μας, καθ' ἑκάστην δεχόμενοι τοὺς ἀπὸ ἀεροπλάνων βομβαρδισμοὺς τῶν Γερμανῶν καὶ ἀποκροοῦντες τὰς συχνὰς ἀντεπιθέσεις των, πρὸς ἐκδίωξιν ἐκ τῶν θέσεων μας καὶ κατὰληψιν τῆς πόλεως, μὲ τὰ γλισχρά μέσα ἄτινα διαθέτομεν καὶ τοὺς ἥρωας οἵτινες παρ' ὕλας τὰς στερήσεις καὶ τοὺς κινδύνους μᾶς ἠκολούθουν ».

ΣΤΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟ ἐπίσης ἡ κατάστασις ἔχει ἤδη ἀρχίσει νὰ μεταστρέφεται. Οἱ Ἕλληνικαὶ δυνάμεις πρὸ τοῦ βομβαρδισμοῦ τῶν ὁποίων ὑφίστανται μετακινοῦνται πρὸς τὰ Σπήλαια. Ἡ ἔδρα τῆς διοικήσεως ἐγκαθίσταται στὶς Ἀρχάνες. Ἡ πόλις τοῦ Ἡρακλείου φλέγεται ἀπὸ τὸ σφυροκόπημα τῶν Γερμανικῶν βομβαρδιστικῶν. Οἱ Βρετανικαὶ δυνάμεις κρατοῦν πάντως καλὰ τὶς θέσεις των γύρω ἀπὸ τὸ ἀεροδρόμιον καὶ ἐπιφέρουν μεγάλαις ἀπώλειαις στὸν ἐχθρὸ ὁ ὁποῖος ἐξ ἄλλου ὑφίσταται ἕνα ἀνηλεὲς λιάνισμα ἀπὸ τὶς διάφορες ἔνοπλες ὁμάδες τῶν ἑθελοντῶν πολιτῶν.

Τὴν Δευτέρα 26 Μαΐου οἱ Ἕλληνικαὶ δυνάμεις ἐπιχειροῦν ἐπίθεσιν κατὰ τὴν Γερμανῶν πού βρίσκονται στὸν Ἀϊ-Λιά καὶ οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀρχίσει νὰ ἐκδηλώνουν τὴν πρόθεσιν νὰ κινηθοῦν πρὸς τὰ Σπήλαια. Διεξάγεται σκληρὸς καὶ αἱματηρὸς ἀγὼν. Στὸ τέλος οἱ Ἕλληνες ὑποχωροῦν ἐλλείψει φυσιγγίων. Τὰ ἔχουν ἐξαντλήσει ὄλα μὲχρι ἐνός.

Αὐτὰ γίνονται μέχρι καὶ τῆς 27ης Μαΐου γιατί τὴν ἐπομένη ἐλήφθη ἡ ἀπόφασις νὰ ἀποχωρήσουν τὰ Βρετανικὰ στρατεύματα ἀπὸ τὴν Κρήτην καὶ ἡ γενικὴ κατάστασις καὶ στὶς δυὸ περιοχὰς πῆρε τὴν ὀλοκληρωτικὴν καὶ μοιραία μεταστροφή της. Ἀπὸ τὶς δυὸ αὐτὰς καὶ ἀκριτὰ ἰσχυρὰς Βρετανικὰς φρουρὰς ἡ κατέχουσα τὸ Ἡράκλειον μόλις ἔλαβε τὴν διαταγὴν ν' ἀποχωρήσῃ ἀπὸ τὴν νῆσον κατόρθωσε νὰ ἀπαγα-



29 Μαΐου 1941. Τὸ Ἡράκλειο συνθηκολογεῖ. Ἀντιπροσωπεΐα πολιτῶν παραδίδει τὴν πόλη στὴν πρώτη Γερμανικὴ δύναμη ποὺ πέρασε τὰ τείχη. Στὴν εἰκόνα διακρίνεται ὁ ἐπιτελεσθεὶς ἀργότερα ἀπόστρατος ἀξιωματικὸς Τσατσαρωνάκης καὶ ἕνας γερμανὸς (μὲ τὸ ψαθάκι) ποὺ παρέμενε ἀπὸ καιρὸ στὸ Ἡράκλειο ὡς ἐμπορικὸς ἀντιπρόσωπος. Κάτω: Ὁ τελευταῖος ὁδηγεῖ τὶς Γερμανικὲς δυνάμεις σὲ διάφορα σημεῖα τῆς πόλεως.



κιστρωθή και να επιβιβασθῆ πολεμικῶν πλοίων με τὰ ὁποῖα διέφυγε στὴν Μέση Ἀνατολή.

Ἐὐκρινῶς περιγράφει με τὰ ἐπόμενα τὴν ἀποχώρηση αὐτή :

«Ἡ ἐκκένωση τῆς Κρήτης ἄρξισεν ἀπὸ τὸ Ἡράκλειον τὴν νύκτα τῆς 28ης πρὸς τὴν 29ὴν Μαΐου. Κατὰ τὸ σχέδιον ὅλα τὰ ἐκεῖ στρατεύματα θὰ ἐπιβιβάζοντο εἰς τὰ σκάφη κατὰ τὴν νύκτα αὐτήν. Διὰ τὰ παραλάβουν τὰ στρατεύματα αὐτὰ ἀπέπλευσαν τὴν 29ὴν πρωΐνης τῆς 28ης ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν τὸ «Ἠρώων», τοῦ ὁποίου ἐπέβαιναν ὁ ναυαρχος Ρώλιγς τὰ καταδρομικὰ «Αἴας» καὶ «Αἰδὼ» καὶ τὰ ἀντιτορπιλικὰ «Ντεκού», «Τζάκαλ», «Ἰμπήσιαλ», «Χόστοπου», «Κίμπερλ» καὶ «Χήργουωρντ». Διὰ τὰ φθάσαν εἰς Ἡράκλειον θὰ ἀνεπέσαν τὰ Σιενά τῆς Κάσ υ.

Περὶ τὴν 29ὴν ἀπογευματινὴν ὅταν εἶχαν φθάσει περὶ τὰ 90 μίλια νοτιῶς τῶν Στενῶν, ἤρξισαν ἀεροπορικὰ ἐπιθέσεις ἐναντίον των, αἱ ὁποῖαι διήρξισαν μέχρι ὅτου ἐπῆλθε τὸ σκότος. Τὴν 7.20 ἔσπερινὴν βόμβα ἐξεστράφη ἐγγύτατα τοῦ «Ἰμπήσιαλ», δὲν ἐπῆλθε ὅμως, τὴν στιγμὴν αὐτήν, νὰ εἶχεν ὑποστῆ τὸ σκάφος οὐρανὸς τῆς ζημίας. Τὴν 9ην ἔσπερινὴν ἄλλη βόμβα ἐξαργεῖσα ἐπίσης πλησιέστερα τοῦ «Αἴας» ἐτροπύματιεν εἰκοσι ἄνδρας, ἐπροξένησε ζημίας εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ σκάφους καὶ ἐπροκάλεσεν ἐκκοίτην πυρκαϊᾶς. Ὑπερβολικὰ ἀναφορὰ περὶ τῶν ζημιῶν τὰς ὁποίας εἶχε ὑποστῆ τὸ καταδρομικὸν ἠνάγκασαν τὸν ναυαρχον Ρώλιγς, νὰ διατάξῃ τὸ σκάφος νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ἀλεξάνδρειαν.

Τὴν 11.30 νυκτερινήν, ἡ ὑπὸ τὸν ναυαρχον Ρώλιγς δύναμις ἐφθάσε πάντως εἰς τὰ ἀνοικτὰ τοῦ Ἡρακλείου καὶ τὰ ἀντιτορπιλικὰ εἰσῆλθαν εἰς τὸν λιμένα καὶ παρέλαβαν ἀπὸ τοῦς λιμενοβραχίονας τὰ ἐκεῖ συναθροισμένα στρατεύματα, μετέφεραν μέχρι τῶν καταδρομικῶν ὁσους θὰ μετέφερον ταῦτα καὶ παρέλαβαν τὰ ἴδια τοῦς ὑπολοιπούς. Ἀργότερα ἔμαθα, ὅτι ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐκεῖ στρατευμάτων μας στρατηγὸς ἦταν ἀνανακτηστέος διὰ τὸ ὅτι εἶχε λάβει διαταγὰς νὰ ἀποχώρησῃ. Ἐχε κερδίσει τὴν μάχην — ἐτόνιζε — παρὰ τὰς συνεχεῖς ἐπιθέσεις, πού ἐλάμβαναν οἱ Γερμανοὶ, καὶ μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς τῆς ἐκκένωσης αἱ ὑπὸ αὐτὸν δυνάμεις εἶχαν προξενήσει σοβαρὰς ἀπωλείας εἰς τὸν ἐχθρὸν, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε κἄν ἀντιλήφθῃ, ὅτι συνετελεῖτο ἡ ἐκκένωσις. Τὸ κατόρθωμα πάντως τῆς ἐπιβίβασις τῶν ἀνδρῶν εἰς τὰ σκάφη ὑπεῖρξεν ὄντως ἀξιοθαύμαστον. Ἡ ἐπιβίβασις εἶχε γίνῃ μετὰ εἰς τὸ σκότος τῆς νυκτός, μετὰ τὰ φῶτα σβυσμένα πανταχοῦ. Εἰς τὰς 3 τὸ πρωὶ εἶχε συμπληρωθῆ ἡ ἐπιβίβασις καὶ ὕστερα ἀπὸ ἕνα τέταρτον τῆς ὥρας εἶχεν ἤδη ἐκπέσει ὁ στόλος».

Ἐὐκρινῶς περιγράφει ἐξ ἄλλου σημειώνει τὰ ἀκόλουθα στὴν ἐκθεσὴ τοῦ γιὰ τὴν ἀποχώρηση τῆς φρουρᾶς τοῦ Ἡρακλείου :

Ἐὐκρινῶς περιγράφει ἐξ ἄλλου σημειώνει τὰ ἀκόλουθα στὴν ἐκθεσὴ τοῦ γιὰ τὴν ἀποχώρηση τῆς φρουρᾶς τοῦ Ἡρακλείου :

Ἐὐκρινῶς περιγράφει ἐξ ἄλλου σημειώνει τὰ ἀκόλουθα στὴν ἐκθεσὴ τοῦ γιὰ τὴν ἀποχώρηση τῆς φρουρᾶς τοῦ Ἡρακλείου :

Τὸ ἀντιθετὸ συνέβη με τοὺς Βρεττανοὺς πού βρισκόταν στὴν περιοχὴ τοῦ νομοῦ Ρεθύμνης. Παρὰ τὴν ἀπεγνωσμένη προσπάθειά των, δὲν κατόρθωσαν νὰ διαπούσων τὶς Γερμανικὰς δυνάμεις πού ἐν τῷ μεταξύ εἶχαν ἔλθει ἀπὸ τὰ Χανιά καὶ εἶχαν ἐνωθῆ με τοὺς ἀλεξιπτωτιστὰς πού βρισκόταν στὸν Λατζιμὰ, τὸν Σταυρωμένο, καὶ τὸν Ἅγιο Γεώργιο, κί ἔτσι δὲν μπόρεσαν νὰ κατευθυνθοῦν πρὸς τὴν Πλάκα ἀπ' ὅπου σύμφωνα με τὸ σχέδιον θὰ ἐπιβιβάζοντο τῶν πολεμικῶν γιὰ νὰ μεταφερθοῦν στὴν Ἀφρική. Ὑστερα ἀπὸ σκληρὸ ὁλοήμερο ἀγῶνα

ἡ Βρετανικὴ φρουρὰ τοῦ Νομοῦ Ρεθύμνης διασκορπίσθηκε καὶ οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τοὺς ἄνδρες τῆς παρεδόθησαν. Οἱ ἄλλοι ἀνερχόμενοι σὲ μερικὲς ἐκατοντάδες κατέφυγαν στὰ βουνὰ τοῦ Ρεθύμνου ὅπου καὶ παρέμειναν ἐπὶ μῆνες συντηρούμενοι ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἔκθεση τοῦ Φράζυμπερκ ἡ Βρετανικὴ φρουρὰ τοῦ Ρεθύμνου δὲν εἰδοποιήθηκε ἐγκαίρως ὅτι εἶχεν ἀποφασισθῆ ἡ ἐκκένωση τῆς Κρήτης. Τὸ ἐπιβεβαιοῦν αὐτὸ, τὰ τηλεγράφηματά ποῦ ἀντηλλάγησαν μεταξὺ τοῦ Βρετανικοῦ στρατηγείου Κρήτης καὶ τοῦ Στρατηγείου Μέσης Ἀνατολῆς. Ὁ ἴδιος ὁ Φράζυμπερκ σημειώνει, πὼς μὲ τὴν ἔλαβε τὸ τηλεγράφημα ποῦ τοῦ ἀνήγγειλε τὴν ἀπόφαση τοῦ Πολεμικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀγγλίας γιὰ τὴν ἀποχώρηση ἀπὸ τὴν Κρήτη ἔστειλε τὸ ἐπόμενο ἐπεῖγον τηλεγράφημα πρὸς τὸν Ουδέιβελ:

«Σύγχεσμος ἀνεχώρησε διὰ Ρέθυμον ἄνευ διαταγῶν ἐμκειώσεως. Ὅπως γνωρίζετε τὸ Ρέθυμον δὲν ἔχει κώδικας. Παρακαλῶ φροντίσατε ριφθῆ ἀκόλουθον σημεῖωμα κατὰ προτίμησιν τὴν ἡμέραν ἐπὶ τοῦ ἀρ. ὁμοίου:

«Θὰ ἀποχωρήσωμεν ἐκ Κρήτης. Ἀρχίσατε ὑποχώρησιν τὴν νύκτα τῆς 28ης Μαΐου ἀφήνοντες ἀποσπορικὴν διὰ προφύλαξιν καὶ διὰ νὰ ἐξαπατήσῃ τὸν ἐχθρὸν. Ἐάν σὰς παρατηροῦν κινήσῃτε μόνον διὰ νυκτὸς καὶ διασκορπισθῆτε τὴν ἡμέραν. Θὰ ἐπιβιασθῆτε εἰς τὸν κόλπον τῆς Πλάκας τὴν νύκτα τῆς 31ης Μαΐου πρὸς 1ην Ἰουνίου. Κυρίως θέατε εἰς τὴν ἐπιβίασιν πρὸς τὸν ἐχθρὸν. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν πρέπει νὰ εἰσθε εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἐπιβίασεως καὶ νὰ κρυφθῆτε τὴν πρωΐαν τῆς 31ης Μαΐου. Κάνετε τὸ καλύτερον διὰ πληρωμένους. Ἀυτοῖμαθα ποῦ δὲν δυναμέθα νὰ σὰς βοηθήσωμεν ἐπὶ τὸν προκειμένον. Παραδώσατε αἰχμαλώτους εἰς Ἑλλήνας. Σεῖς καὶ οἱ ἄνδρες ἐπολεμήσατε περὶ ψῆμα. Ὑποχώρησις λόγῳ ὑπερτέρας ἀεροπορικῆς δυνάμεως. Καλὴ τύχη».

Ἐγγυώμων ἐπίσης εἴαν ρίψετε 1000 λίρας εἰς δραχμάς διὰ νὰ βοηθήσατε τὴν ἀναχώρησιν τῶν περιπλανωμένων διὰ καϊκιῶν καὶ ἄλλα ἔξοδα. Ἐπειδὴ πρὸς Στρατηγείον εἰς Σφακιά, δὲν ἔχω ἀκόμη ἐπικοινωνίαν διὰ τηλεγράφου μετὰ Ρέθυμον καὶ δὲν εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ ἐπικοινωνήσω τελικῶς».

Στὸ τηλεγράφημά του αὐτὸ ὁ Νεοζηλανδὸς στρατηγὸς παίρνει τὴν ἐπομένη τὴν ἀκόλουθον ἀπάντησιν ἀπὸ τὸ στρατηγείον τοῦ Καίρου:

«Σῆμα ἐν σχέσει μετὰ ἐκκένωσιν θὰ περάσῃ Ρέθυμον ἑνωρὶς εἰς τὰς 29 Μαΐου, ποῦ εἶνε τὸ ἐνωριότερον δυνατόν ὡς καὶ χρήματα. Ἐλαβὸ τὸ σῆμα σας. Μετὰ σὲν κείνην εἰς ἴσους εἶνε πολὺ ἀργά, εἴαν εἶνε δυνατόν στείλατε σῆμα κωδικοποιημένον πρὸς κώριον σῆμα Ρεθύμνου διὰ νὰ πληροφωρήσατε νὰ περιμένῃ σῆμα ποῦ θὰ ριφθῆ καὶ χρήματα τὴν 29ην Μαΐου. Πέστε νὰ ἀνακινώσωσι λήψιν εἰς Μέσην Ἀνατολήν».

Τὸ σῆμα ὅμως πρὸς τὴν φρουρὰ τοῦ Ρεθύμνου γιὰ τὸ ὁποῖο ὀμιλεῖ ὁ Ουδέιβελ δὲν ἔφθασε στὸν προορισμὸν του. Τὸ ἀεροπλάνο ποῦ θὰ τὸ ἔρριχνε στὸς μαχητὲς τῆς περιφέρειας αὐτῆς δὲν κατόρθωσε νὰ πραγματοποιηθῆ τὴν ἀποστολὴν του. Πολὺ πληροφοριακὸς εἶναι καὶ στὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ Κάνιγκαμ:

«Τί ἐγίνοντο, γράφει, τὰ στρατεύματά μας εἰς τὸ Ρέθυμον δὲν ἐγνωρίζαμεν. Ἐχάματε ἀποστέλλει ἀεροπλάνον τῆς ΡΑΦ διὰ νὰ τοὺς εἴσῃ μῆνυμα, τὸ ὁποῖον εἶδεν ὀδηγίας εἰς τὴν φρουρὰν νὰ ἀποχωρήσῃ πρὸς τὸν ὄριον τῆς Πλάκας, ἐπίσης εἰς τὰς νοτίας ἀπὸ τῆς νήσου, ὅπου θὰ τὴν παρελάμβαναν τὰ σκάφη μας. Τὸ ἀεροπλάνον ὅμως δὲν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν βάση του καὶ ἔτσι δὲν ἐγνωρίζαμεν εἴαν εἶχε προφθάσει νὰ διαβιβάσῃ τὰς ὁδηγίας».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ πλευρὰν ἐνδιαφέρουσες ἐπίσης πληροφορίες δίνει γιὰ τὶς δυὸ τελευταῖες μέρες τοῦ ἀγῶνα στὸ Ρέθυμον ὁ ταγματάρχης Χρ. Τζιφάκης:

«Τὴν 29ην Μαΐου 1941, γράφει, τὰ πρῶτα Γερμανικὰ τμήματα κατέφθανον πρὸ τῆς δυτικῆς παρυφῆς τῆς πόλεως προερχόμενα ἐκ Χανίων, ἵνα μετ' ὀλίγον εἰσεέλθουν εἰς τὴν πόλιν καὶ παραλάβουν ὄσους δὲν ἠθέλησαν νὰ τραποῦν πρὸς τὰ ὄρη. Ἐγκρίναμεν ὡς σκόπιμον καὶ

δικαιολογημένην τὴν παράδοσιν τοῦ σχολείου Χωροφυλακῆς ὡς τῶν πλείστων μὴ καταγομένων ἐκ Κρήτης, ἀδικαιολόγητον δὲ ὄλωσδιόλου τῶν ἀξιωματικῶν Κρητῶν. Μεταξὺ τῶν μὴ παραδοθέντων ἦτο καὶ ὁ ὑποφαινόμενος προτιμήσας τὴν φιλόξενον ζωὴν τοῦ βουνοῦ μέχρι τῆς δοθείσης ἀμνηστίας. Ἡ ζωὴ αὐτῆ μᾶς ἔφερεν εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς Ἄγγλους ἀξιωματικούς παραμένοντας ἐν Κρήτῃ καὶ μὲ πολλὰ ἡγετικά στοιχεῖα τοῦ τόπου μεθ' ὧν ἐμελετήθη, ὡργανώθη καὶ ἐξετελέσθη ἡ γνωστὴ ἀντίστασις κατὰ τοῦ κατακτητοῦ ἐν τῷ νομῷ Ρεθύμνης καὶ μεθ' ὧν αἱ κοιναὶ προσπάθειαι καὶ πόθοι ἀδελφικὰ μᾶς συνέδεσαν. Μὲ ὑπερηφάνειαν ἐπληροφοροῦμεθα ἀργότερα ὅτι εἰς τὸ ἐν Ρεθύμνῳ Γερμανικὸν Φρουραρχεῖον ὑπῆρχεν κατάλογος τῶν φονευθέντων Γερμανῶν ἀλεξιπτωτιστῶν κατὰ τὴν μάχην τῆς Ρεθύμνης, ὅστις τοὺς ἀνεβίβαζεν εἰς 1762 ἀξιωματικούς καὶ ὀπλίτας καὶ 17 ἀεροπλάνα, γεγονός ἄλλωστε μαρτυρούμενον καὶ ἀπὸ τὰ δύο μεγάλα νεκροταφεῖα, ἅτινα ἴδρυσαν εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ νοτίαν παρυφὴν τῆς πόλεως.

Ἐνα εἶναι γεγονός ὅτι τὸ Ρέθυμνον δὲν κατελήφθη ὑπὸ τῶν Γερμανῶν καὶ ἡ ἀντίστασις του δὲν ἐκάμφθη, παρ' ὅλον πού ὁ ἐχθρὸς καὶ πολυαριθμότερος ἦτο καὶ σύγχρονα ἄφθονα μέσα διέθετε, παρὰ μόνον ὅταν ὁ ἐχθρὸς κατίσχυσεν εἰς τὸν Νομὸν Χανίων καὶ ἐκείθεν μὲ τὰ μηχανοκίνητα μέσα μετεφέρθη εἰς Ρέθυμνον.

ΤΗΝ ΙΔΙΑ μέρα ὁ Μιχ. Λιναρδάκης ἐκδίδει στὸ Ἡράκλειον τὴν ἐπομένη διαταγὴ πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα: Ἐρχάναις 29 Μαΐου ὥρα 22.15'. Κατόπιν συνθηκολογήσεως μετὰ τῶν Γερμανικῶν στρατευμάτων, ἐντέλλομαι τὴν κατάθεσιν τῶν ὄπλων, τὰ ὁποῖα θέλετε συλλέξει, εἰς τὰ κατὰ τόπους ἀστυνομικὰ τμήματα. Καθιστῶ προσωπικῶς ὑπευθύνους τὰς οικείας ἀστυνομικὰς ἀρχὰς διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς παρούσης. Παροῦσα ἀφορᾷ ἅπαντα τὰ στρατεύματα ».

Ὁ σκληρὸς ἀγῶνας εἶχε τερματισθῆ.

**Ἡ κατάληψη τῶν Χανίων καὶ τῆς Σούδας.—Ἡ Βρεττανικὴ κυβέρνηση διατάσσει τὴν ἐκκένωση τῆς Κρήτης.—Δραματικὴς συγκρούσεις στὶς νότιες ἀκτὲς τῆς νήσου.— Τὴν 1η Ἰουνίου οἱ Βρεττανοὶ ὑπογράφουν ἀνακωχὴ μὲ τοὺς Γερμανοὺς.—Ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς μιλεῖ ἀπὸ τὸ Κάϊρο.— Κρίσεις γιὰ τὴν μάχη τῶν Φράϊμπεργκ, Κάνιγκαμ καὶ Τσῶρτσιλ.—Τὸ πνεῦμα τοῦ Ἀρκαδίου.**

Ἡ ἀπεγνωσμένη ἀντίσταση τῶν κυκλωμένων στὸν ἐλαιῶνα τῶν Χανίων Οὐαλλῶν ποὺ κράτησε τὴν νύχτα τῆς Δευτέρας καὶ ὀλόκληρο σχεδὸν τὸ πρωτὶ τῆς Τρίτης καθυστέρησε γιὰ μιὰ μέρα τὴν προέλαση τῶν Γερμανῶν καὶ τὴν κατάληψη τῶν Χανίων. Τὴν Τρίτη 27 Μαΐου στὶς 3.15' τὸ ἀπόγευμα οἱ προφυλακὲς τῶν Γερμανικῶν φαλάγγων μπῆκαν στὶς ἀκραίες δυτικὲς περιοχὲς τῆς πόλεως ἐνῶ ἄλλες βρισκόταν πλησιέστατα πρὸς τὴν Σούδα.

Στὸ μεταξὺ ὁ Οὐεΐβελ ἐνημερωμένος ἀπὸ τὸν Φράϊμπεργκ γιὰ τὴν ἀπελπιστικὴν κατάστασιν ποὺ ἐπικρατοῦσε τώρα πιά στὴν Κρήτη στέλνει στὶς 27-5-41 στὸν Τσῶρτσιλ τὸ ἐπόμενο τηλεγράφημα στὸ ὁποῖο υἱοθετεῖ κι' αὐτὸς τὴν ἄψωση τοῦ Νεοζηλανδοῦ στρατηγοῦ πῶς ἡ μόνη διέξοδος στὴν Κρήτη εἶναι ἡ ἀποχώρησις τῶν Βρετανικῶν δυνάμεων :

1. «Φοβοῦμαι ὅτι ἡ κατάστασις ἐν Κρήτη εἶναι ἐξαιρετικῶς σοβαρὰ. Τὸ μέτωπον Χανίων ἔχει καταρρεῦσει καὶ ὁ κόλπος τῆς Σούδας εἶναι δυνατόν νὰ προστατευθῇ δι' ἄλλας 24 ὥρας τὸ πολὺ. Δὲν ὑπάρχει δυνατότης νὰ ρίψωμε ἐνισχύσεις εἰς τὸν ἀγῶνα.

2. Ἐπὶ αὐτῆς ταύτης τῆς νήσου, τὰ στρατεύματά μας, τὸ πλεῖστον τῶν ὁποίων ἐδοκιμάσθησαν σκληρῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ σφοδρὰς ἀεροπορικὰς ἐπιθέσεις, ὑφίστανται ἤδη τὰς αὐτὰς συνθήκας δοκιμασίας καὶ εἰς μίαν σταθερῶς ἀύξανομένην κλίμακα εἰς Κρήτην. Τοιαῦται συνεχεῖς καὶ ἀνεμπόδιστοι ἀεροπορικαὶ ἐπιθέσεις θὰ ἔχουν ἀναγκαστικῶς ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὑποχώρησιν εἰς μίαν δεδομένην στιγμὴν καὶ τῶν πλέον δυναμικῶν στρατευμάτων, καθιστοῦν δὲ πρακτικῶς ἀδύνατον κάθε διοίκησιν.

3. Μόλις ἐλήφθη τηλεγράφημα ἀπὸ τὸν Φράϊμπεργκ ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι ἡ μόνη πιθανότης διασώσεως τῆς ἐν Σούδα δυνάμεως εἶναι νὰ ἀποσυρθῇ αὕτη εἰς τὰς ἀκτὰς πρὸς νότον τῆς νήσου, ὅπου καὶ νὰ κρύπτεται κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας, νὰ κινήται δὲ κατὰ τὰς νύκτας. Ἀναφέρεται ὅτι ἡ εἰς Πέθυμον δύναμις ἀπέκοπη καὶ στερεῖται ἐφοδίων. Ἡ εἰς Ἡράκλειον δύναμις φαίνεται ὅτι καὶ αὕτη εἶναι περικυκλωμένη.

4. Φοβοῦμαι ὅτι πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ἡ Κρήτη δὲν δύναται πλέον νὰ κρατηθῇ καὶ ὅτι τὰ στρατεύματά μας πρέπει νὰ ἀποσυρθοῦν τὸ ταχύτερον. Ἀπέβη ἀδύνατον νὰ ἀντιμετωπισθῇ ἐπιτυχῶς τὸ βάρος τῆς ἐχθρικῆς ἐπιθέσεως, ἡ ὁποία ἐξαπελύθη εἰς μίαν ἀνευ

προηγούμενου κλίμακα και ήτις διενηργήθη υπό την πίεσιν τῶν περιστάσεων εἰς τὰς ὁποίας δὲν μᾶς ἦτο δυνατόν νά ἀντισταθῶμεν».

Με βάση τὸ τηλεγράφημα αὐτὸ τοῦ ἀρχιστρατήγου τῆς Μεσογείου συνέρχεται τὸ Πολεμικὸ συμβούλιον στὸ Λονδίνο καὶ ἀποφασίζει τὴν ἐκκένωση τῆς Κρήτης. Ὁ Τσῶρτσιλ σημειώνει σχετικὰ τὰ ἐπόμενα: «Ἡ 26ῃ Μαΐου ἦταν ἡ ἀποφασιστικὴ ἡμέρα. Τὰ στρατεύματά μας ποὺ εἶχαν ἐξαναγκασθῆ νά ὑποχωρήσουν στὰ περὶχώρα τῶν Χανίων ὑφίσταντο μιὰ ὀλοένα αὐξανομένη πίεση ἀπὸ ἕξῃ τώρα ἡμέρες. Δὲν μπόρεσαν νά ἀντισταθοῦν ἄλλο. Τὸ μέτωπο διεσπᾶσθη ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ξηρᾶς καὶ ὁ ἐχθρὸς ἔφθασε στὸν κόλπον τῆς Σούδας. Ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὸ ἀρχηγεῖο τοῦ Φράϋμπεργκ διεκόπη, καὶ ἤρχισε μὲ τὴν ἀδεία τοῦ ἀρχιστρατήγου ἡ ὑποχώρησις πρὸς νότον, πρὸς τὰ Σφακιά. Ἄργα ἐκείνη τὴν νύκτα ἐλήφθη ἡ ἀπόφασις νά ἐκκενωθῆ ἡ Κρήτη».

ἌΛΛΑ ΓΙΑ ὅλα αὐτὰ, γιὰ τὰ γεγονότα ποὺ μεσολάβησαν πρὶν ληφθῆ ἡ ἀπόφασις γιὰ τὴν ἀποχώρησι ἀπὸ τὴν Κρήτη, τίς πλεῖ ἐνδιαφερόμενες λεπτομέρειες εἰς ὅδεο ὁ ναύαρχος Κάνιγκαμ στὰ ἀπομνημονεύματά του ποὺ σημειώνει τὰ ἀκόλουθα:

• Τὴν 26ην Μαΐου γράφει, συνηντήθημεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὁ στρατηγὸς Οὐδέιβελ, ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἀεροπορικῶν μας δυνάμεων στρατάρχης τῆς ἀεροπορίας Τέντερ, ὁ ἀρχηγὸς τῶν αὐστραλιανῶν δυνάμεων εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν στρατηγὸς σὲρ Τόμας Μπλάμεϋ, ὁ προϋπουργὸς τῆς Νέας Ζηλανδίας κ. Φραϊζερ καὶ ἐγώ. Ὁ Οὐδέιβελ δὲν εἶχε πλεόν ἐλπίδας διὰ τὴν ἐπιβίωσιν τῆς Μάχης τῆς Κρήτης, ἐνῶ ὁ στρατηγὸς Μπλάμεϋ καὶ ὁ προϋπουργὸς Φραϊζερ εἶχαν ἀνυπολόγητον διὰ τὴν τύχην τῶν Αὐστραλῶν καὶ Νεοζηλανθῶν, οἱ ὅποιοι ἀπεγνωσμένως ἠγωνίζοντο εἰς τὴν Κρήτην. Ἐκμένειως ἦτον ἡ γνώμη ὅλων.

Ἀπὸ τῆς ναυτικῆς ἀπόψεως, ἡ ἰδική μου γνώμη ἦτο σαφής: Ἦτο ἀδύνατον νά ἐγκαταλείψω ὁ σ' ὅλους τὸν στρατόν. Ἡ δὴλ μας ναυτικὴ παράδοσις δὲν θά ἐπιτρέψει μίαν τοιαύτην πράξιν. Ὅποιοι δὴποτε καὶ ἂν ἦσαν οἱ κίνδυνοι, ὅποιοι δὴποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ ἀπώλειαι, τὰ ἀναπονεύοντα σκάφη τοῦ στόλου μας θά ἐκμανῶν ὅτι μπορούσαν διὰ νά ἐκκενωθοῦν καὶ μεταφέρουν τὸν στρατόν. Εἶχα τὴν ἐλπίδα, ὅτι θά ἦτον ὀλιγώτερον δυσχερὲς νά παραλάβωμεν τὰ στρατεύματά μας ἀπὸ τὰς νοτίας ἀκτᾶς τῆς νήσου' κατὰ θάλασσαν ἐπιχειρήσεις ἐν πλήρει ἡμέρᾳ εἰς τὸν Αἰγαῖον καὶ τὸ Κρητικὸν πέλαγος δὲν ἠμπορούσαν νά γίνων. Δὲν παρέλειπα, ὡστόσον, νά τονίσω πρὸς τὸν Οὐδέιβελ ὅτι ἐν ὄψει τῆς πλήρους κυριαρχίας τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὸν ἀέρα, δὲν θά ἦτον ἀδύνατον, νά ἐλθῃ μιὰ στιγμή, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ μεγάλαι ἀπώλειαι τῶν στρατευμάτων μας καὶ κατὰ τὴν ἐπιβίωσιν τῶν εἰς τὰ σκάφη καὶ κατὰ τὴν μεταφορὰν τῶν εἰς Ἀλεξάνδρειαν νά καθίστων ἀναγκαίαν τὴν παράδοσιν τῶν στρατευμάτων μας εἰς τὸν ἐχθρὸν εἰς τὸν τόπον ὅπου εὕρισκοντο. Ἔτσι, τοὐλάχιστον, δὲν θά ἐθισάζοντο ματαίως ἀνθρώπινα ζῶα.

Τὴν ἑσπέραν τῆς 26ης Μαΐου, ὁ στρατηγὸς Φράϋμπεργκ ἀνέφερεν ἀπὸ τὴν Κρήτην, ὅτι αἱ δυνάμεις μας εἰς τὸν κόλπον τῆς Σούδας εἶχαν ἤδη φθάσει εἰς τὸ ἔσχατον ὄριον τῆς ἀντοχῆς τῶν. Αἱ μικραὶ καὶ πλημιελῶς ἐφοδιασμένα ἐκεῖ δυνάμεις μας δὲν ἦσαν πλεόν εἰς θέσιν νά ἐξακολουθοῦν νά ὑφίστανται τὰς φοβερὰς ἀπὸ ἀέρος καὶ ξηρᾶς ἐπιθέσεις τῶν ἀπολύτως ὑπερέτερον δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ, τὰς ὁποίας ὑφίσταντο ἐπὶ μιαν ὀλοκήνην ἐβδομάδα. Ἡ μόνη ἐλπίς ποὺ ὑπῆρχε, νά ἀποφυγῶν καταστροφὴν καὶ θάνατον ἦτο νά ἐπιχειρήσων νά ὑποχωρήσων πρὸς τὰς νοτίας ἀκτᾶς τῆς νήσου, κινούμεναι μόνον ἐν καιρῷ νυκτός καὶ κρυπτόμεναι τὴν ἡμέραν. Αἱ δυνάμεις μας εἰς τὸ Ρέθυμνον εἶχαν ἀποκοπῆ καὶ ἐστεροῦντο ἐφοδίων, τὸ δὲ Ἡράκλειον εἶχε προφανῶς κινωθῆ.

Εἰς τὸ Λονδίνον, ὡστόσον, δὲν εἶχαν ὅπως φαίνεται καμμίαν ἰδέαν περὶ τοῦ ποῖα ἦτον εἰς τὴν πραγματικότητά ἡ κατάστασις — καὶ τὴν αὐτὴν ἡμέραν 26ην Μαΐου ὁ προϋπουργὸς ἐτηλεγράφηε πρὸς τὸν στρατηγὸν Οὐδέιβελ: «Ἡ νίκη εἰς τὴν Κρήτην ἐπιτακτικὴ ἀν γκη κατὰ τὴν παρούσαν στιγμὴν τοῦ πολέμου. Ἐνισχύσατε ὅπως μπορεῖτε τὰς δυνάμεις μας!» Ἡ ἀπάντησις τοῦ Οὐδέιβελ τὴν πρωτὰν τῆς 27ης ἦτο ὅτι τὸ μέτωπον εἰς τὰ Χανιά εἶχε καταρῶσει, ὅτι ἡ Σούδα τὸ πολὺ νά ἐκρατεῖτο ἀκόμη ἔνα εἰκοσιτετράωρον, ὅτι ἀποστολὴ ἐνισχυμένων ἦτον ἀδύνατη ὡς ἐκ τῆς πλήρους εἰς τὸν ἀέρα κυριαρχίας τοῦ ἐχθροῦ καὶ ὅτι ἦτο ἀναγκασμένος νά τονίσῃ ὅτι δὲν ἠμπορούσαμεν πλεόν νά κρατήσωμεν τὴν νήσον καὶ ὅτι τὰ στρατεύματά μας ἐκρεπε νά ἀπομακρυνθοῦν ὅσον τὸ δυνατόν ταχύτερον ἀπὸ τὴν νήσον.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἦλθεν ἡ ἀνταπάντησις τῶν ἀρχηγῶν τῶν Ἐπιτελείων, δρίζουσα ὅτι ἐκρεπε νά ἀρχίσῃ ἡ ἐκμένειωσις τῆς νήσου, καταβαλλομένη πάσης προσπάθειας ὅπως σωθῶν τὰ στρατεύματα ἀδιαφόρως τοῦ τί θά ἐγίνετο μὲ τὸ ὄλικόν. Κατόπιν τούτου ἐλήφθη τὴν 3ην ἀπογευματινὴν τῆς 27ης Μαΐου ἡ μοιραία ἀπόφασις. Καὶ ἰδοὺ ὅτι πάλιν εὐδοκίμηθα ἐνώπιον τῆς ἀνάγκης νά ἐπιχειρήσωμεν νέαν ἐκμένειωσιν, πλὴν μὲ πολὺ ὀλιγώτερα σκάφη τὴν φορὰν αὐτὴν εἰς τὴν διάθεσιν μας καὶ ὑπὸ συνθήκας πολὺ δυσχερετέρας. Τὰ σκάφη μας καὶ οἱ ναῦται μας εἶχαν ἤδη φθάσει μέχρι πλήρους ἐξαντλήσεως, καὶ ἰδοὺ, ποὺ ἐξητοῦντο νέοι ἄθλοι ἀπὸ αὐτούς...

Ἔτσι ἤρχισεν ἡ δυσκολωτάτη αὐτὴ ὑποχώρησις διὰ μέσου καὶ ὑπεράνω τῶν βουνῶν τῆς Κρήτης πρὸς τὰς νοτίας ἀκτᾶς τῆς νήσου, καλυπτομένη ἀπὸ τομηρὰς καὶ γεν-

ναίας μάχας οπισθοφυλακῶν τῶν Αυστραλῶν, τῶν Νεοζηλανθῶν καὶ τῶν πεζοναυτῶν τοῦ Βασιλικοῦ Ναυτικοῦ.

Τὸ γενικὸν σχέδιον ἦτον τὸ ἑξῆς: Στρατεύματα ἀπὸ τὴν περιοχὴν Σούδας—Μάλεμε θὰ ἐπιβιβάζοντο εἰς τὰς ἀκτᾶς τῶν Σφακιῶν. Αἱ δυνάμεις ἀπὸ τὴν περιοχὴν Ρεθύμιου θὰ ἐπερίμεναν νὰ τὰς παραλάβωμεν εἰς τὸν ὄριον τῆς Πλάκας. Τὰ στρατεύματα, τέλος, τοῦ Ἡρακλείου θὰ ἐπιβιβάζοντο εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ἡρακλείου, ἐκτὸς μικροῦ ἀριθμοῦ ἐξ αὐτῶν ἀπὸ τὴν περιοχὴν νοτίως τοῦ Ἡρακλείου, πού θὰ ἤρχοντο διὰ νὰ ἐπιβιβασθῶν εἰς τὸ Τυμπάκι. Αἱ ἐπιβιβάσεις θὰ ἐγίνοντο πάντοτε τὴν νύκτα καὶ δὴ μεαὐθ̄ μεσονυκτιοῦ καὶ 3ης πρωϊνῆς. Τοῦτο θὰ καθίστα δυνατόν εἰς τὰ σκάφη νὰ εὑρίσκωνται, διὰ τὴν Κρήτην, ἢ ἐκένωσις θὰ ἐκαλύπτετο ἀπὸ στρατεύματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἐμαχοντο ἀγῶνα οπισθοφυλακῶν ἀπὸ τῆς Σούδας μέχρι τῶν νοτίων ἀκτῶν τῆς νήσου. Εἰς τὸν ὑποστράτηγον Ε. Κ. Οὔεστον, τῶν πεζοναυτῶν, εἶχεν ἀνατεθῆ ἡ ἡγεσία εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτῶν τῶν οπισθοφυλακῶν.

ΜΟΛΙΣ ὁ Φράϋμπεργκ παίρνει τὴν διαταγὴν γιὰ τὴν ἐκένωσις τῆς Κρήτης ἀμέσως μετακινεῖ τὸ ἐπιτελεῖο του ἀπὸ τὸν Στύλο πρὸς τὰ Σφακιά ὅπου καὶ ἐγκαθίσταται. Ἀπὸ ἐκεῖ στέλνει τὴν νύκτα τῆς 28ης Μαΐου τὸ ἐπόμειον τηλεγράφημά του πρὸς τὸ Στρατηγεῖο τῆς Μεσογείου πού ἀποτελεῖ καὶ τὸν πρῶτον συνοπτικὸ ἀπολογισμό του γιὰ τὰ γεγονότα τοῦ δεκαήμερου ἀγῶνα:

«Εἶχαμε πολὺ δύσκολες στιγμῆς. Ὁ στρατὸς δὲν ἠτήθη ὑπὸ συνθησιμῆνας περιστάσεις, ἀλλὰ λόγω τῶν μεγάλων ἀεροπορικῶν δυνάμεων συγκεντρωμένων ἐναντίον μας, τὰ τάνκς ἐθεωρήθησαν ὡς ἀντίβαρον ἀλλὰ δὲν ἀνέσχον περισσότερον ἀπὸ μερικὰ λεπτά εἰς τὰ ἀνοικτὰ διότι βομβαρδίζονται διὰ καθέτου ἐφορησεως. Ὁ βομβαρτισμὸς μᾶς κατενίκησε, ὁ πολυβολισμὸς μᾶς ἐξεδίωκεν ἀπὸ τὴν μίαν θῆσιν εἰς τὴν ἄλλην. Βόμβες μεγάλου βάρους ἀπὸ θηοὺς 200 ποδῶν ἀνετίναζαν τοὺς ἀνδρας μας. Τοὺς ἀλεξιπτωτιστὰς τοὺς ἐξολοθρευσαμεν, καὶ παρετάξαμεν τὰ συνήθη στρατεύματα εἰς ἐπιτυχεῖς ἀντιπιθέσεις, ἀλλὰ μετὰ ὀλίγας ὥρας μᾶς ἠνάγκαζαν νὰ ἐγκαταλείνωμεν τὰς θῆσεις μας λόγω σφοδροῦ βομβαρδισμοῦ. Μᾶς ἐξεδίωξαν διὰ βομβαρδισμοῦ ἀπὸ τὸ Μάλεμε. Ἀντεπιτέθημεν καὶ τὸ ἐπαναστατάλαβame, ἀλλὰ ὁ πολυβολισμὸς τῶν βομβαρδιστικῶν καθέτου ἐφορησεως καὶ ὁ ἀκριβὴς βομβαρδισμὸς καὶ πυρραλλοβολισμὸς μᾶς ἠνάγκασε νὰ ἀποχωρήσωμεν. Στρατὸς ὑποχωρεῖ εἰς Σφακιά διὰ κεκαλυμμένης θῆσεως. Ἀμφιβάλλω ἐάν θὰ κρατήσῃ, ἂν ἐχθρὸς συγκεντρώσῃ ὅλην τὴν ἀεροπορικὴν του δύναμιν ἐναντίον τοῦ στρατοῦ μας. Δι' αὐτὸ ἐτήθησα νὰ ἐπιταχυνθῆ ἡ ἐπιβίβασις. Τὰ στρατεύματα εἶχαν πολὺ κουρασμένα, καὶ εἰάν διατάσσωμεν τὸ τέταρτον τῆς ἀρχικῆς δυνάμεώς μας, θὰ εἰμεθα πολὺ τυχεροί. Ὅπως γνωρίζετε εἰμεθα σχεδὸν ἀναδιοργάνωτοι εἰς τὴν Κρήτην. Πολλοὶ ἦσαν σχεδὸν ἐργατικά τιμηματῆ, δὲν εἶχαμε ἐξοπλισμὸν καὶ δὲν ὄηρχαν ἐργαλεῖα. Οἱ ἄσπολοι αὐτοὶ ἀνδρες ἐφθασαν εἰς ἀθλίαν κατάστασιν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἔτσι παρήμεναν. Οἱ Ἕλληνες εὐρίσκοντο ἀνεὺν ἱκανοῦ ἐξοπλισμοῦ καὶ πολεμοφοδίων. Ἐπράξαν ὅμως τὸ καλύτερον ἐμὲν προχθῆς τὴν νύκτα. Δὲν ἀπογοιτεύμεθα. Ἴσως νὰ τοὺς συγκρατήσωμε, ἀλλὰ θέλω νὰ μάθῃ ἡ Μέση Ἀνατολὴ τὰς σήμερας μου καθὼς καὶ τὸν λόγον διὰ τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ φύγῃ ἡ φρουρὰ αὐτῆ. Ρεθύμιον καὶ Ἡρακλείον δὲν παρουσιάζουν πλέον ἀντίστασιν. Στρατεύματα ἀπὸ τὴν Σούδα δύναται νὰ εὑρίσκωνται εἰς Σφακιά ἐντὸς 24 ὥρων. Ἡ ἔλλειψις μεταφορικῶν μέσων, ἐπικοινωνίας καὶ προσωπικοῦ, μᾶς δυσχεραίνει πολὺ, καθὼς προσπαθῶμε νὰ κινήσῃ ὅ,τι ἦτο δυνατόν εἰς τὰς δυσκόλους περιστάσεις. Αὐτοῦμαι πού δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κρατηθῆ ἡ Κρήτη. Δὲν ἦτο λάθος; τῶν στρατευμάτων».

Ἐνῶ ὁ Φράϋμπεργκ βρισκόταν στὰ Σφακιά καὶ παρασκεύαζε τὴν ἀποχώρησιν τῶν Βρετανικῶν στρατευμάτων ὁ ὑποστράτηγος Οὔεστον, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἥρωες τοῦ δεκαήμερου ἀγῶνα, ἔδινε μετὶ τῆς οπισθοφυλακῆς τῆς Βρετανικῆς δυνάμεως καὶ μετὶ τῶν τελευταίους Ἕλληνας στρατιῶτες, σκληρῆς μάχης γιὰ τὴν κάλυψιν τῆς ἀποχωρήσεως τοῦ κυρίου σώματος. Μία προσπάθεια τρομερὰ δύσκολη. Οἱ Γερμανοὶ ὀλότελα ἀνενόχλητοι ἀποβίβαζαν στὴν Σούδα καὶ τὸ Μάλεμε ἰσχυρῆς δυνάμεις γιὰ νὰ καταδιώξουν τοὺς ἀντιπάλους των πού εἶχαν ἀρχίσει νὰ συγκεντρώνονται στὶς νοτίες ἀκτῆς τῆς Κρήτης, ἐπιδιώκοντας νὰ ἀποβιβασθοῦν στὰ Βρετανικὰ πλοῖα. Ἀεροπλάνα Γερμανικὰ ἐβομβάρδιζαν καὶ ἐπολυβολοῦσαν χωρὶς ἔλεος τὶς Βρετανικῆς δυνάμεις καὶ τὰ πλοῖα.

Οἱ πρῶτες βρετανικῆς δυνάμεις καὶ κυρίως τὰ τάγματα τῶν Κυπρίων εἶχαν ἤδη ἐπιβιβασθῆ ἀπὸ τρεῖς καὶ περισσότερον μέρους καὶ εἰ-



χαν άναχωρήσει από την Κρήτη. Οί όπισθοφυλακές τών Βρεττανών διεξήγαγαν τόν τελευταίον σκληρό άγώνα των στην περιοχή του Άποκόρωνα και κατόπιν τών Σφακιών με τις προελαύνουσες Γερμανικές φάλαγγες. Την ίδια μέρα περίπου, Ιταλικά άποβατικά στρατεύματα προερχόμενα από την Δωδεκάνησο έκαμαν την εμφάνισή των στην Άνατολική περιοχή της Κρήτης την όποια και κατέλαβαν άμαχητί γιατί στο σημείο αυτό δέν ύπήρχαν αξίες λόγου στρατιωτικές δυνάμεις.

**Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ** φάση του άγώνα δόθηκε έκει στις νότιες άκτες του νησιού και ειδικώς στα σημεία που γίνονταν ή έπιβίβαση του Βρεττανικού στρατού στα πλοία. Καί ήταν ή δραματικώτερη και τραγικώτερη φάση. Οί όπισθοφυλακές του βρεττανικού έκστρατευτικού σώματος άγωνίσθηκαν σκληρά και μέσα σέ χίλιες έλλείψεις—άπό τις όποιες ή τρομερώτερη ήταν ή παντελής σχεδόν έλλειψη νερού,— να κρατήσουν τούς Γερμανούς που προσπαθούσαν να παρεμποδίσουν την άποχώρηση του κυρίου όγκου της στρατιάς του Φράυμπεργκ. Μαζύ των και τά ύπολειμματα τών Έλληνικών δυνάμεων με τούς έθελοντές Κρητικούς έφριχταν τις τελευταίες σφαίρες των κατά τών εισβολέων.

Η έπέμβαση της Γερμανικής άεροπορίας της όποιας ένα μεγάλο μέρος έκινείτο με βάση άνεφοδιασμού τού άεροδρόμιου του Μάλεμε, επέταχυνε τόν τερματισμό του άγώνα. Ο Βρεττανικός στόλος άναγκάστηκε να φύγη αφήνοντας στο Κρητικό έδαφος περί τούς 5.000 βρεττανούς στρατιώτες, από τούς όποιους άλλοι αίχμαλωτίστηκαν και άλλοι γύρεψαν καταφύγιο στα βουνά όπου και κρύφτηκαν επί μήνες μέχρις ότου μπόρεσαν να διαφύγουν στην Αίγυπτο.

Τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν οί Βρεττανοί κατά την άποχώρηση τών στρατευμάτων τών από την Κρήτη τις περιγράφει άκριτά χαρακτηριστικά ο ναύαρχος Κάνιγκαμ στα άπομνημονεύματά του από τά όποια παραθέτω μερικές και τις πιο άποκαλυπτικές περικοπές :

« Αί εδήσεις από την Κρήτη μας άνεφεραν, ότι έν τώ μεταξύ αί όπισθοφυλακai μας υπό τών στρατηγών Ούέστον διεξήγαγον ώρλους άγώνας και ότι ή άποχώρησις συνετελείτο με άπόλυτην τάξει παρά τώ δύσβατον του εδάφους. Ο στρατηγός Φράυμπεργκ μας έζήτησε από τά Σφακιά την 30ην του μηνός, να άποσταλείωμεν και άλλα σκάφη την νύκτα προς την 1ην Ιουνίου, δια να παραλάβουν άλλας 3.000 άνδρων.

Ταυτόχρονος, ο στρατηγός Ουέζβελ διέταξε την νύκτα της 30ης προς την 31ην Μαΐου, τόν στρατηγόν Φράυμπεργκ, να επιστρέψη άμέσως εις Αίγυπτον, παρομοίαν δέ διαταγήν έστειλε και εγώ προς τόν πλοίαρχον Μόρς. Ονωτος έπεβεβάσθησαν και οί δύο ύδροπλάνου Σάντερλαντ επιστρέφοντες εις Άλεξάνδρειαν. Έπί κεφαλής τών τελευταίων στρατευμάτων μας εις την Κρήτην παρέμενον ο στρατηγός Ούέστον, τών πεζοναυτών.

Τήν πρωίαν της 1ης Ιουνίου σήμα του Ναυαρχείου μας διεβίβαζεν όδηγίας, όπως καταβάλλωμεν έφόσον ύπήρχαν, ακόμη έλπίδες διασώσεως τών δυνάμεών μας άκόμη μίαν προσπάθειαν έκνεώσεως κατά την νύκτα της 1ης προς την 2αν Ιουνίου. Άπήνησα άμέσως, δηλών, με μεγάλην μου θλίψην ότι ήδη ειχον άναχωρήσει από την Κρήτην ο στρατηγός Ούέστον και ότι αί έναπομένονσαι άκόμη εις την νήσον 5.000 περίου των άνδρων μας ήσαν πλέον άνικανοί, ως εκ της υπερκοπώσεως και έλλείψεως τροφίμων και πυρομαχιών, να αντίταξον περαιτέρω άντίστασιν. Επρόσθετα, ότι τά μόνα σκάφη, ποί ήμπορούσαν να κινήθουν κανονικά ήσαν δύο φωρητικά και πέντε αντιτορπιλικά και ότι παντελώς έλλειπεν από άέρος προστασία. Ως προς τούς διασωθέντας, όστοι ήσαν 16.500, τόφωρμα δέ και έφόδια ειχον άποσταλή με την τελευταίαν δύναμιν έκνεώσεως διά τούς έναπομεινάντας. Ίδιαίτερος ύπεργάμισμα τών άγώνων τών 2.000 πεζοναυτών, με τούς όποιους ειχον έπανδρωθή ή Σούδα και από τούς όποιους τώ ήμισον περίου δέν ηδυνήθη να εγκαταλείψη την νήσον. Μαζύ με αυτούς τώ σύνολον τών εγκαταλειφθέντων άνήρχετο εις 5.000 περίου.

Η εκκένωσις της νήσου δέν έτελείωσεν με την 1ην Ιουνίου. Τό «Γκλένγκαυλ» ειχεν αφήσει εις τά Σφακιά κατά την τελευταίαν νύκτα του έκει, τρία από τά μικρά σκάφη του άποβάσεως και Ιδού, που την νύκτα της 8ης προς την 9ην Ιουνίου ένα από τά σκάφη αυτά έφθασεν εις τάς άκτάς πλησίον του Σίντι Μπαράνι με τόν ταγματάρχην Γκάρρετ, τών πεζοναυτών, πέντε άλλους άξιωματικούς και 134 άνδρας. Ειχον άναχωρήσει από την Κρήτην την 1ην Ιουνίου και διέπλευσαν 230 έν συνόλω, μίλλια με έλάχιστα έφόδια κανσίμων, νερού και τροφίμων· όταν ή μηχανή του σκάφους δέν ήμπορούσε να



Ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς πόλεως τῶν Χανίων. Οἱ ὑπερασπιστὲς ἔχουν ὑποχωρήσει μαγόμενοι. Ὅμοιος οἱ Γερμανοὶ περνοῦν ἀκόμα μὲ μεγάλη προφύλαξη ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ εἰλείψα τῆς Κρητικῆς πρωτεύουσας.

λειτουργήση πλέον, οι παράτολμοι άνδρες ζουνέχισαν τόν πλοῦν των ἐφοδίασαντες τὸ σκάφος των μὲ ἕνα... πανί, τὸ ὁποῖον προχείρως κατοικεῖσασαν ἀπὸ σεντόνια καὶ ὄχι, ἀλλο ὕψασμα κατῶρθσαν, ὁ θεὸς ἔφερε πῶς, γὰ ἔξοικονομήσουν!

\* Ἄλλοι πέντ ἀξιωματικοὶ καὶ 148 ἄνδρες ἐφθάσαν τὴν 9ην Ἰουνίου μὲ ἕνα καὶ αὐτὰ εἰς τὴν Μάρσα Ματρούχ, τὴν 10ην δὲ καὶ τὴν 11ην Ἰουνίου καὶ τὰ δύο ἄλλα σκάφη ἀποβάσας τὸν «Γιλένγκαθλ» ἐφθάσαν καὶ αὐτὰ εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Λίγυπτου μὲ περισσοτέρους ἀπὸ 100 ἄνδρας. Τὴν 29ην Ἰουλίου ἀκόμη τὸ ὑπερβύχιον «Θυάσερ» κατέπλευσεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν μεταφέρον 78 ἄνδρας ἀπὸ τὴν Κρήτην ».

Τὴν νύχτα τῆς Παρασκευῆς 30ης Μαΐου πρὸς τὸ Σάββατο, δώδεκα ἀκριβῶς μέρες ἀπὸ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς Γερμανικῆς ἐπίθεσης ὁ στρατηγὸς Φράϋμπεργκ κατόπιν ἐπιμόνου ἐντολῆς τοῦ Οὐείβελ ἀνεχώρησε γιὰ τὴν Αἴγυπτον. Τὸ βράδυ τῆς ἴδιας μέρας — Σάββατο — ἀνεχώρησε καὶ ὁ ὑποστράτηγος Οὐέστον ἀφοῦ ἔδωκε στὸν ἀρχαιότερον ἀξιωματικό του, ἐντολὴν νὰ συνάψῃ τὴν ἐπομένη 1η Ἰουνίου 1941 ἀνακαχῆ μὲ τοὺς Γερμανοὺς.

\* Ἐπίσης τὸ στρατηγεῖο διέταξε τοὺς γιατροὺς καὶ τὰ στελέχη τῆς Βρεττανικῆς ὕγειονομικῆς ὑπηρεσίας νὰ παραμείνουν στὶς θέσεις των καὶ νὰ παραδοθοῦν στοὺς Γερμανοὺς γιὰ νὰ μὴ μείνουν οἱ τραυματίες χωρὶς περίθαλψιν.

Ἡ «ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ» εἶχε λήξει. Ὑστερα ἀπὸ κάμποσους μῆνες ὁ στρατηγὸς Μπέρναντ Φράϋμπεργκ πού ἡ μοῖρα τὸν ἔφερε νὰ συνδέσῃ τὸ ὄνομά του μὲ τὴν ὠραιότερην ὡς τότε ἐποποιῖα τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου ὑπογράφοντας τὴν ἔκθεσίν του γιὰ τὸν σκληρὸ ἀγῶνα πού διηύθυνε προσωπικῶς ὑπογράμμισε τὰ ἀκόλουθα :

«Ἡ ἱστορία τῆς «Μάχης τῆς Κρήτης» τὴν ὁποίαν ἀφηγήθη εἶναι ἕνα ἕπος. ἕπος πού θὰ ἐξιστορηθῆ μὲ διαφόρους τρόπους καὶ πολλὰς φορές. Θὰ λεχθοῦν πολλὰ διὰ τὴν ἔλλειψιν ὀργανώσεως, ἐξοπλισμοῦ, προμαχίων, τροφίμων καὶ τέλος νεοῦ. Θὰ λεχθῆ ὅτι ὄπηρέεν ἔλλειψιν ἐλέγχου καὶ πολλὰς φορές διαταγῶν. Ὅλοι αὐτοὶ αἱ κατηγορίαι γίνονται ἀποδεκταί. Παρ' ὅλας τὰς δυσκολίας πού ἀντιμετωπίζαμεν, δὲν θὰ προσπαθῆσω οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν γὰ ἀποδείξω ὅτι ἡ διαταγὴ νὰ κρατηθῆ ἡ Κρήτη ἦτο λαμπρασμένη. Ἡτο σωστὴ καὶ τὸ ἐγνωρίζαμεν. Οὐτε προσπαθοῦμε νὰ κατηγορήσωμεν κανένα διὰ τὴν ἔλλειψιν ἐξαρτημάτων, πυρομαχικῶν καὶ ὀπλισμοῦ. Ἡ ἀναφορά αὐτῆ ἐγγραφῆ καὶ διαλέξεις ἔγιναν διὰ νὰ δυνήθοῦν ὅλοι αὐτοὶ οἱ ὅποιι ἔλαβαν μέρος εἰς τὴν μάχην, καθὼς καὶ ἡ Κοινὴ Γνώμη εἰς τὴν Αἰσθαλίαν καὶ Νεοζηλανδίαν νὰ ἀντιληφθοῦν τὰς δυσκολίας πού ἀντιμετωπίζομεν τὸν Μαΐον τοῦ 41.

Ἡ «Μάχη τῆς Κρήτης» ἀνοίγει νέον κεφάλαιον τῆς στρατιωτικῆς τέχνης καὶ τῆς στρατηγικῆς. Ἐπίθεσις ἀπὸ ἀέρος, ἀπὸ βάσεις πλέον 100 μιλίων πέραν τῆς θαλάσσης, καὶ εἰς ὀλιγοτέρον τῶν 8 ἡμερῶν ἐνίκησεν μίαν δύναμιν σχεδόν ἴσην εἰς ἀριθμὸν. Κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῶν τῶν ἡμερῶν ἀνεποδιάετο καὶ ἐνιαχέτω ἀπὸ ἀέρος. Βαρὰ μέσα καὶ βομβαρδιστικά Καθέτω Ἐφορμήσεως ἀνέλαβαν τὴν ἐργασίαν βαρέως, μέσου καὶ πεδινὸν πυροβολικὸν, καὶ τὰ καταδρομικὰ ἀεροπλάνα ὅλοον ἀνίχνευσε ε. Ὅλα μὲ πρωτοφανῆ ἐπιτυχίαν. Τὸ Γερμανικὸν σχέδιον ἐπιθέσεως ἦτο ἔτλειον καὶ ὡς σχέδιον καὶ ὡς ἐκτέλεσις. Ἡτο τὸ ἀποτέλεσμα πρακτικῆς πείρας, ἀεροπορικῆς συνεργασίας καὶ χρησιμοποίησεως ἀλεξιπτωτιστῶν εἰς τὴν Κολωνίαν, Ὀλλανδίαν, Βέλγιον καὶ Γαλλίαν καὶ ἀργότερον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον διοικησοῦσαν καὶ ἤλεγξαν τὴν ἀεροπορίαν τους ἦτο ἐπιβλητικὸς. Μὰς ἐνίκησαν εἰς τὴν τακτικὴν δι' ὑπερχειρίσεως εὐκρινῶς δυνάμεων, ἐνὼ συγχρότως οὐδαμῶς ἠττήθημεν. Τὰ μαθήματα τῆς Κρήτης δὲν ἐληνομήθησαν ἀπὸ αὐτοὺς πού ἔλαβαν μέρος εἰς τὴν ἐκστρατείαν, καὶ μετεδόθησαν ὑπὸ πειραζόμενον ἀξιωματικῶν εἰς ἄλλους τομεῖς, ὅπου ὁ κίνδυνος ἀεροπορικῆς εἰσβολῆς ἦτο φανερός.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς «Μάχης τῆς Κρήτης» ἐπὶ τῆς γενικῆς στρατιωτικῆς καταστάσεως εἰς Μέσην Ἀνατολίην, δὲν δύναται νὰ κριθῆ ἀκόμη. Πρὸς τὸ πρὸν, αὐτὸ τὸ ὁποῖον δύναται νὰ λεχθῆ εἶναι ὅτι ἐάν δὲν εἴχομεν ὑπερασπίσει τὴν Κρήτην, καὶ εἴχαμεν ἀρχίσει νὰ ἐκινῶμεθα εἰς τὴν ἴσησιν μετὰ τὴν ἐκστρατείαν τῆς Ἑλλάδος, ἡ Δουφιτράπε θὰ εἴχεν ἐγκαταστήθῃ εἰς τὰ Κρητικὰ ἀεροδρόμια εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ Μαΐου. Αὐτὸν τὸν καιρὸν τὸ Ἰράκ εἴχε· ἰπαναστατήσει, τὰ ἀεροδρόμια ἐν Συρίᾳ εἴχαν τεθῆ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Ἄξονος, καὶ ἡ Κύπρος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντισταθῆ. Ὁ δῶμος πρὸς τὰ Νοτιοανατολικὰ θὰ ἦτο ἀνοικτός... Ἄνε' αὐτοῦ, οἱ Γερμανοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ πολεμήσουν διὰ τὴν Κρήτην, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν σύνομον ἐκστρατείαν γνωρίζομεν δὲ αἱ ἀπώλειαι των εἰς ἀεροπλάνα καὶ ἐγκαταλειμμένους ἀλεξιπτωτιστὰς κυρίως ἦσαν τεραστίαι. Φαίνεται ὅτι τὰ σχέδια τοῦ Ἀνοτάτου Γερμανικοῦ Στρατηγεῖου ἀνετράπησαν, διότι γνωρίζομεν ὅτι ἡ ἐπαναστάσις εἰς τὸ Ἰράκ κατεστάλη, καὶ ἡ κατάληψις τῆς Συρίας ὑπὸ τῶν δυνάμεων μας

διενεργήθη άνευ έπεμβάσεως Γερμανών Ἀλεξιπτωτιστῶν ἢ αεροπλημάτων. Ἡ Ἱστορία θά κοινή εἴναι ὁ κ. Τσώρσιλ εἶπε δικαίον, ὅταν εἶπεν εἰς τήν Βουλήν ὅτι εἰς τήν «Μάχην τῆς Κρήτης» «ἀπεκεφαλίσασμεν τὸ φοβερὸν τέρας».

**ΜΕΡΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ** ἀργότερα ὁ ναύαρχος Κάνιγκαμ, ἀναφερόμενος κί' αὐτὸς στὰ ἀπομνημονεῦματά του γιὰ τήν «Μάχην τῆς Κρήτης» καί τήν ἔκβαση τῆς, ξετετάζει τὰ γεγονότα τῆς περιόδου ἐκείνης μὲ πρίσμα ἔντελῶς διαφοροτικὸ ἀπὸ τὸν Φράϋμπεργκ καί μὲ τῖς ἀπόψεις τοῦ διατυπώνει δίνει ἀπάντησιν σὲ πολλὰ ἑρωτήματα τοῦ ἑξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν ἀκόμη γύρω ἀπὸ τὰ διάφορα ἐπεισόδια τοῦ ἀγῶνα.

Ὅλιγοὶ στείλιον ναυτικῶν μακρῶς ἄκτινος δράσεως καὶ μερὶν βαρῶν βομβαρδιστικῶν γαλερῶν ὁ λόγος ναυαρχος, θά ἔπαιζαν ἴσως τὴν Κρήτην, ἀνασκοπῶν διὼς σήμερον τὴν ἐξήλιξιν διερωτώμεται συχνά, εἴναι ἢ ἀπόλεια τῆς Κρήτης ὑπῆρξεν ὄχιως τὸσον βραχίαι ἀπώλεια ὅσον μᾶς ἐφάνη κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἐάν εἴχαμεν συντρίψει τὴν γεωμνηνὴν ἀπὸ ἀέρος ἐπιδρομὴν καί εἴναι εἴχαμεν κρατήσει τὴν νήσον, νέον σοβαρὸν καὶ δυσεπίλυτον πρόβλημα θά ἐγεννάτο σχετικῶς πρὸς τὴν ἄμυναν καί τὸν ἀνεφοδιασμὸν τῆς. Ἀρκετὰ μεγάλαι δυνάμεις θά ἐχρειάζντο ὡς ὀνιμη ἠροῦθὰ διὰ τὴν ἄμυναν τῆς νήσου. Τὰς δυνάμεις αὐτάς, ἀπὸ ἀπόψεως ἐμφύου ὕλικου, ἀσφαλῶς θά μπορούσαν νὰ παρέχουν οἱ Ἑλληνας, ὁ ἀνεφοδιασμὸς διὼς τῶν δυναμῶν αὐτῶν μὲ βλα, πυρομαχικά καὶ κἀθε λογθῖς πολεμικοῦ γαλήγορα θά ἐξαντλοῦσε τοὺς ἰσχυροὺς πόρους, ποὺ εἴχαμεν εἰς τὴν διάθεσιν μας εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Μεσογείου. Ὁ ἀνεφοδιασμὸς δὲ αὐτὸς θά ἦτο ἐξαιρετικῶς δυσχερῆς δεδομένου, ὅτι, ὅπως εἶδαμεν, βλοὶ οὐ λιμένες, εἰς τοὺς ὁποίους θά ἤμπορούσαμε νὰ ἐκφορτώσομεν ἱκθόδια, εὑρίσκοντο εἰς τὰς βορείαις ἀκτᾶς τῆς νήσου, αἱ ὁποιαὶ ἦσαν πλήρως ἐκτεθειμένα εἰς τὰς ἀπὸ ἀέρος ἐπιθέσεις τοῦ ἐχθροῦ. Καί ναί μὲν εἶναι πιθανόν, ὅτι ἢ Λουφτβαφε, δὲν θά ἐσυνέχισεν τὰς ἐπιθέσεις τῆς μὲ τὴν ἰδίαν ἔντασιν, ἢ ὁποία ἐχρειάσθη διὰ τὴν κατάληψιν τῆς νήσου, πάντως διὼς, χρησιμοποιοῦσιν τῶν βορειῶν αὐτῶν λιμένων τῆς νήσου μόνον δὲ νυκτὸς θά ἤμπορούσε νὰ γίνεται. Ἐκτὸς τούτου θά ἐχρειάζετο ἐπίσης ἰσχυρὰ δύναμις Ἀεροπορίας διὰ τὴν ἄμυναν τῆς νήσου ζητήμα, διὼς, εἶναι, εἴναι καί πῶς θά κατορθώναμεν, ὑπὸ τὰς κρατούσας συνθήκας νὰ μεταφέρωμεν μέχρι τῆς νήσου βλοὺ τὸ πρὸ-θετον ὕλικον καί τὸν ἀνεφοδιασμὸν, ποὺ ἐχρειάζετο διὰ τὴν συντήρησιν τῶν αεροπορικῶν δυνάμεων, διὰ τὴν ἐγκατάστασιν νέων αεροδρομίων καὶ οὕτω κἀθετῆς.

Δὲν ἤμπορεῖ, ἐξ ἄλλου, νὰ ἀμφισβητηθῇ, ὅτι θά ἦτο πολὺ εὐχερεστέρα καί τῆς Μάλτας ἢ ἄμυνα, εἴναι εἴχαμεν δυναθῆ νὰ κρατήσομεν τὴν Κρήτην. Διότι ἢ παρουσία τῆς γεωμνηκῆς Ἀεροπορίας εἰς τὴν Κρήτην καί αἱ ἐκεῖθεν ἐπιθέσεις τῆς ἐναντίον τῶν νηροπομῶν μας πρὸς Μάλταν κατέστησαν τὸσον ἐπισηφαλῆ καί δαπανηρὰ τὴν ἄμυναν τῆς Μάλτας.

Πρέπει δὲ, ἐκτὸς βλοῦν αὐτῶν, νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν καί αἱ γενικότεραι συνέπειαι διὰ τὴν Γερμανίαν τῆς βλοῦ τῆς ἐκστρατείας εἰς τὴν Ἑλλάδα καί τὴν Κρήτην. Ἡ ἐκστρατεία αὐτὴ ἤχησε τὴν ὄψιν Ἀπριλοῦ τοῦ 1941 καί ἐχρειάσθησαν δι' αὐτὴν 27 μεραχλια, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐπὶ τὰς ἦσαν θεωρητικῶς, αἱ ἐπὶ δὲ αὐταὶ μεραχλια ἦσαν τὸ ἐν τρίτον περίπου τῶν βλοῦν θεωρητικῶν δυνάμεων τῆς Γερμανίας. Ἡ Μάχη τῆς Κρήτης, πρὸς τοῦτοι, ἐποτίχισεν εἰς τοὺς Γερμανοὺς 22.000 ἄνδρας, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ 5.000 ἐπνιγσαν εἰς τὰ νερά τῆς Μεσογείου, καί 400 ἀεροπλάνα. Αἱ συνέπειαι διὰ τοὺς Γερμανοὺς ἐκ τῶν ἀπολειῶν αὐτῶν καί τῆς ἐπιβραδύνσεως τοῦ ρυθμοῦ τῶν στρατιωτικῶν τῶν ἐπιχειρήσεων, τὴν ὁποίαν ἐπροκάλεσεν ὁ ἀγὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα καί τὴν Κρήτην, ὅχι μόνον ἐπηρεάσαν τὰ σχέδια τῶν διὰ τὴν Συρίαν καί τὴν Περσίαν, ἀλλὰ καί κατεδείχθησαν καταστρεπτικαί διὰ τὴν ὁσοικὴν ἐκστρατείαν ταύ. Ὁ γεωμνηκὸς στρατὸς δὲν ἔφθασεν εἰς τὰ πρόθυρα τῆς Μόσχας παρὰ ὅταν εἶχεν ἦδη ἀρχίσει ὁ φοβερὸς ὁσοικὸς χειμῶν, ζήτημα δὲ εἶναι, ὁποία θά ἦταν ἢ βλοῦ ἐξήλιξιν εἴναι οἱ Γερμανοὶ εἶχαν φθάσει πέντε ἐβδομάδας ἐνωρίτερον εἰς τὴν Μόσχαν καί εἶχαν καταλάβει τὴν πόλιν!

Καί ἔτσι ἢ Μάχη τῆς Κρήτης ἀσφαλῶς ἐξυπηρέτησε τὰ γενικότερα πολεμικὰ συμφύρονα τῶν Συμμάχων».

Γιὰ τῖς ἀπώλειαι τοῦ Βρετανικοῦ στόλου ὁ Κάνιγκαμ γράφει ἐπίσης τὰ ἑξῆς:

«Βαρύταται ὑπῆρξαν αἱ ἀπώλειαι τὰς ὁποίας ὑπέστη κατὰ τὸν ἀγῶνα περὶ τὴν Κρήτην ὁ Στόλος τῆς Μεσογείου: τὰ κατα ρομικά «Γκλώστερ», «Φίτζι», καί «Καλοῦντα» ἐβυθίσθησαν ἐπίσης τὰ ἀντιτορπιλλικά «Τζιουνο», «Γκρεῦζαουντ», «Κασμίρ» καί «Κέλλυ», «Χήγουουρντ» καί «Μιπήριαλ» τὰ δύο θεωρητικὰ μὲς τὸ «Ὀδορσπᾶτ» καί τὸ «Μπάρχαμ», τὸ μοναδικὸν αεροπλανοφόρον μὲς «Φόρμνταιμπλ», τὰ καταδρομικά «Ἐλιον» καί «Διδῶ» καί τὰ ἀντιτορπιλλικά «Κέλβιν» καί «Νούμπιαν» εἶχαν ὑποστή ζήτημα, ποὺ δὲ ἤμπορούσαν νὰ ἐπιδιορθωθοῦν εἰς τὴν Αἴγυπτον καί θά παρέμεναν συνεπῶς διὰ κόμποιους μῆνας ἐκτὸς δράσεως τὸ «Πέρ», τέλος, τὸ «Νάιαν», τὸ «Κάρλαυ», τὸ «Νάπιερ», τὸ «Κίπλιγκ» καί τὸ «Ντεκού» ἐχρειάζοντο πολλὰς ἐβδομάδας καί τὸ «Χάρο», τὸ «Κίγστον» καί τὸ «Νιτάμ» δεκαπέντε περίπου ἡμέρας διὰ νὰ διορθωθοῦν αἱ βλάβαι, τὰς ὁποίας εἶχαν ὑποστή, 2.000 ναυτικοί μὲς, ἐξ ἄλλου, μὲ τοὺς ὁποίους ἐπὶ τὸσον χρόνον εἴχαμεν μοιρασθῆ θριάμβους καί ἀντιξοότητος, εἶχαν εὑρεῖ τὸν θάνατον. Τέ

τοιας ζημίας κανονικά δέν θά έπρεπε νά είχαμεν ύποσιή παρά μόνον κατά μίαν από τας μεγάλας ναυμαχίας τής Ιστορίας, κατά τήν όποίαν, όμως, άσφαλώς θά είχαμεν έπιφέρει άκόμη μεγαλυτέρας ζημίας εις τόν έχθρόν »

ΛΙΓΑ ΧΡΟΝΙΑ άργότερα ό Τσώρτσιλ πρός τόν όποιον πολλές δια-  
τυπώθηκαν, κατά τό 1941 και μετά, κατηγορίες, γιά τήν άπώλεια τής  
Μάχης τής Κρήτης συνοψίζοντας τά ύπέρ και τά κατά, τού άποτελέ-  
σματος τού άγώνα σημειώνει στα άπομνημονεύματά του τά έπόμενα :

«Έπάνω από 5000 βρεττανικά και αυτοκρατορικά στρατεύματα  
έμειναν κάπου στην Κρήτη και ό στρατηγός Ουέίβελ έπέτρεψε στους  
άνδρες αυτούς νά συνθηκολογήσουν. Πολλοί όμως διεσκορπίσθησαν  
στα όρεινά τού νησιού, πού έχει μήκος 160 μιλίων. Οί χωρικοί και οί  
άγρότες πού έτιμωροϋντο χωρίς οίκτο, όταν άνεκαλύπτοντο, έβοήθη-  
σαν τούς "Έλληνες και τούς Βρεττανούς αυτούς στρατιώτας. Βάρβαρα  
άντίποινα έπεβάλλοντο σέ άθώους και γενναίους χωρικούς, πού έτυφε-  
κίζοντο όμαδικώς κατά είκοσάδας. Γιά τόν λόγο αυτόν επρότεινα τρία  
χρόνια άργότερα, τό 1944 στό Άνώτατο Πολεμικό Συμβούλιο, όσα έγ-  
κλήματα είχαν διαπραχθή στις διάφορες χώρες και περιοχές νά δικά-  
ζονται εκεί πού διεπράχθησαν, και οί κατηγορούμενοι νά στέλλωνται  
στον τόπο τού έγκλήματος διά νά δικασθοϋν. Αυτή ή άρχή έγινε δεκτή  
τελικά, και μερικά από τά παλαιά μεγάλα χρέη έπληρώθησαν.

Συνολικά, 16.500 άνδρες μετεφέρθησαν άσφαλώς πίσω στην Αίγυ-  
πτο. Αυτοί ήταν άποκλειστικώς σχεδόν Βρεττανοί και αυτοκρατορικά  
στρατεύματα. Άλλοι 1.000 περίπου έβοηθήθησαν από διάφορες έπιχει-  
ρήσεις κομάντος και διέφυγαν άργότερα. Οί άπώλειες μας άνήλθον  
σέ 13.000 περίπου νεκρούς, τραυματίες και αιχμαλώτους. Σ' αυτούς  
πρέπει νά προσέσωμεν περί τις 2.000 ναϋτες. Μετά τόν πόλεμο έπάνω  
από 4.000 τάφοι Γερμανών έμετρήθησαν εις τήν περιοχή τού Μάλεμε  
και τού κόλπου τής Σούδας, και άλλοι χίλιοι εις τό Ρέθυμνον και τό  
Ήράκλειον. Έκτός από αυτούς ύπάρχει ό μεγάλος άλλ' άγνωστος  
άριθμός τών Γερμανών πού έπνίγησαν στην θάλασσα. Συνολικά, οί  
άπώλειες τού έχθρου σέ νεκρούς και τραυματίες, θά άνήλθον σέ 15.000  
άνδρες και πλέον. Περί τά 170 όπλιτα, γιά άεροπλάνα έχάθησαν ή  
ύπέστησαν σοβαρές ζημιές. Τό τίμημα όμως πού έπλήρωσαν γιά τήν  
νίκη τους, δέν μπορεί νά ύπολογισθή με τόν αριθμό τών νεκρών.

Ή Μάχη τής Κρήτης είναι ένα παράδειγμα τών άποφασιστικών  
άποτελεσμάτων ενός σκληρού και παρατεταμένου άγώνος, χωρίς νά  
ληφθοϋν υπ' όψει οί έλιγμοί γιά στρατηγικές θέσεις. Δέν ήξεύρομεν  
πόσες μεραρχίες άλεξιπτωτιστών διέθεταν οί Γερμανοί. Κατόπιν μά-  
λιστα τών όσων συνέβησαν στην Κρήτη, έλάβαμεν τά μέτρα μας όπω-  
στά περιγράψω σέ λίγο, γιά νά οργανώσωμεν άμυνα τής Άγγλίας εναν-  
τίον τεσσάρων-πέντε τολμηρών άεροκινήτων μεραρχιών, άκόμη άργό-  
τερα, έμεις και οί Άμερικανοί δημιουργήσαμεν οί ίδιοι τέτοιες δυνά-  
μεις σέ μεγαλύτερη κλίμακα. Στην πραγματικότητα όμως ή 7η αερο-  
κίνητος μεραρχία ήταν ή μόνη πού διέθετε ό Γκαίριγκ. Ή μεραρχία  
αυτή κατεστράφη στή μάχη τής Κρήτης. Έπάνω από πέντε χιλιάδες  
από τούς γενναίους άνδρες της έφονεύθησαν, και ή όλη διάρθρω-  
σις τής οργανώσεως αυτής κατεστράφη διά παντός. Δέν ένεφανίσθη  
πλέον ποτέ υπό αξιόλογη μορφή. Οί Νεοζηλανδοί και τά άλλα Βρε-  
τανικά Αυτοκρατορικά και Έλληνικά στρατεύματα πού πολέμησαν  
στον άποκαρδιωτικό, μάταιο και όλο σύγχυση άγώνα γιά τήν Κρήτη  
μποροϋν, δίκαια νομίζω, νά αισθάνονται, ότι έπαιξαν ένα άποτελεσμα-  
τικό ρόλο σέ μιά μάχη πού μās άνακούφισε σοβαρά...

Ἡ ἀπώλεια τῶν καλλιτέρων Γερμανῶν πολεμιστῶν ἀπεμάκρυνε τὸ τρομερὸ γέγρον τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν ἀπὸ κάθε περαιτέρω συμμετοχῆς στὰ γεγονότα ποὺ διεδραματίσθησαν στὴ Μέση Ἀνατολή. Ὁ Γκαίριγκ ἐκέρδισε μόνο μία Πύρρεια νίκη στὴν Κρήτη γιατί μὲ τὶς δυνάμεις ποὺ ἐσπατάλησε ἐκεῖ θὰ ἤμποροῦσε εὐκόλα νὰ ἀποκτήσῃ τὴν Κύπρο, τὸ Ἰράκ, τὴν Συρία καὶ ἴσως ἀκόμη καὶ τὴν Περσία. Τὰ στρατεύματα αὐτὰ ἦταν ἀκριβῶς ἐκεῖνα ποὺ ἐχρειάζοντο γιὰ νὰ κατακλύσουν εὐρείες ἀμφιταλαντευόμενες περιοχὲς ὅπου δὲν θὰ συναντοῦσαν σοβαρὴ ἀντίσταση. Ἦταν ἀνόητος νὰ περιφρονῆσῃ τόσες μεγάλες εὐκαιρίες καὶ νὰ δαπανῆσῃ τέτοιες ἀναντικατάστατες δυνάμεις σ' ἓνα θανάσιμο ἀγῶνα ποὺ διεξήγετο συχνὰ σῶμα πρὸς σῶμα μὲ τοὺς πολεμιστὰς τῆς Βρετανικῆς αὐτοκρατορίας.

ΑΥΤΑ ΥΠΟΣΤΗΡΙΖΕΙ ἡ ἐπίσημη Βρετανικὴ ἄποψη. Σὲ ἀντίθετα ὅμως συμπεράσματα καταλήγει ὁ Γερμανὸς στρατηγὸς Στουντέντ ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει τὰ ἐπόμενα στὸ βιβλίο του:

«Ὅσοι ἐπολέμησαν εἰς τὴν Κρήτην τὸ 1941, πρέπει νὰ εἶναι ὑπερήφανοι—τόσο οἱ ἐπιτιθέμενοι Γερμανοί, ὅσον καὶ αἱ ἀγγλικαὶ ἀμυντικαὶ δυνάμεις. Δι' ἐμέ, ὅμως, ὡς διοικητοῦ τῶν γερμανικῶν μονάδων ἀλεξιπτωτιστῶν ποὺ κατέλαβον τὴν Κρήτην, τὸ ὄνομα τῆς νήσου ταύτης συνδέεται μὲ μικρὰς ἀναμνήσεις.

Ὁμολογῶ ὅτι ἐκλανήθην εἰς τοὺς ὑπολογισμοὺς μου, ὅταν συνεβούλευσα αὐτὴν τὴν ἐπίθεσιν. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο, ὄχι μόνον νὰ χάσω πολλοὺς καὶ πολυτίμους ἀλεξιπτωτιστάς, ποὺ τοὺς θεωροῦσα ὡς παῖδιά μου, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐκλείψουν πλέον οἱ γερμανικοὶ σχηματισμοὶ ἀλεξιπτωτιστῶν, τοὺς ὁποίους εἶχα δημιουργήσει ἐγὼ ὁ ἴδιος...

... Ἀπὸ γερμανικῆς πλευρᾶς εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐπεβίβασθησαν ἢ ἐρρίφθησαν εἰς τὴν νήσον 23.464 ἄνδρες. Παρ' ὅλας τὰς δυσχερείας, ἠγωνίσθημεν ἐναντίον ἑνὸς ἐχθροῦ ἀξίως γενναίον καὶ ὑπερέχοντος ἀριθμητικῶς.

Συνελάβαμεν ἀξιματώτους 12.245 Βρεττανοὺς καὶ 5.256 Ἕλληνας. Οἱ νεκροὶ καὶ τραυματισταὶ Βρεττανοὶ ἐφθάναν τοὺς 2.500 ἐπὶ τῆς νήσου, μὴ συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἀπολειπῶν εἰς τὰ πλοία.

Αἱ γερμανικαὶ ἀπώλειαι συνίσταντο εἰς 3.250 νεκροὺς καὶ ἀγνοουμένους καὶ 3.800 τραυματίας.

Πολλοί—μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἴδιος ὁ Γκαίριγκ—ἐπίστευσαν ὅτι εἶχε προδοθῆ εἰς τὸν ἐχθρὸν τὸ γερμανικὸν σχέδιον καταλήψεως τῆς Κρήτης. Ἐγὼ ὅμως δὲ τὸ πιστεῦν. Μετὰ τὰς ἐπιχειρήσεις ἐβόηκαμεν εἰς τὰ Χανιά, εἰς τὸ Στρατηγεῖον τοῦ στρατηγοῦ Φράνκμπεργκ, ἓνα νέον σχέδιον Βρετανικῆς ἀμύνης κατὰ τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν. Πρὸς μεγάλην ἐκπλήξιν μου περιλάμβανε μέγα μέρος τῶν διαταγῶν μου διὰ τὴν ἀπόβασιν εἰς τὴν Ὀλλανδίαν, αἱ ὁποῖαι εἶχον πέσει εἰς τὰς ἐχθρικὰς χεῖρας κατὰ τὴν ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς Χάγης.

Τὸ Βρετανικὸν Γενεῖον Ἐπιτελεῖον εἶχε μελετήσει λεπτομερῶς τὴν νέαν γερμανικὴν τακτικὴν ἀλεξιπτωτιστῶν.

Ὁ Χίτλερ ἐξεπλήγη ἀπὸ τὰς βαρεῖαις ἀπωλείαις μας εἰς τὴν Κρήτην. Καὶ τὸ παρόδοξον ἦτο ὅτι, παρ' ὅλην τὴν νίκην, ἔλασε τὴν ἐμπιστοσύνην του εἰς αὐτὸ τὸ ὄπλον.

Τὴν 19ην Ἰουλίου, ὅταν ἐδέχθη τοὺς παρασημοφορηθέντας τῆς Κρήτης, μοῦ εἶπε σχετικῶς:

—Ἡ Κρήτη ἀποδεικνύει ὅτι οἱ ἀλεξιπτωτισταὶ ἀνηκουν πιά στὸ παρελθόν, διότι ἡ ἐπιτυχία τοῦ ὄπλου αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἀλφιδισμὸν, ἓνα παράγοντα δηλαδὴ ὁ ὁποῖος ἔχει λείψει πλέον.

Ὅχι μόνον ἔλασε ὁ Χίτλερ τὴν ἐμπιστοσύνην του εἰς τὸ ὄπλον αὐτό, ἀλλὰ καὶ ἠρνήθη νὰ πιστεύσῃ ὅτι οἱ Σύμμαχοι κατήρτιζαν μονάδας ἀλεξιπτωτιστῶν.

Οἱ Βρεττανοὶ ὅποισι ἔβλεπον ὅτι ἡ τραχὴ ἀντίστασις των εἰς τὴν Κρήτην ἔσωσε τὴν Μέσην Ἀνατολὴν ἀπὸ τὸν μεγάλον κίνδυνον εὐφρυντέρον ἀεροπορικῶν ἐπιχειρήσεων. Αὐτὸ λοιπὸν εἶναι ἀληθές.

Δὲν εἶναι ὅμως ἀληθές τὸ ὅτι ἡ μάχη τῆς Κρήτης καθυστέρησε τὴν ἐναρξιν τῆς γερμανικῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Ρωσίας καὶ κατέστησεν ἀναγκαίαν τὴν παράτασιν τῆς κατὰ τὸν χειμῶνα. Ἡ ἐκστρατεία κατὰ τῆς Ρωσίας ἀπεφασίσθη τὸν μῆνα Μάϊου.

Οἱ Ἀγγλοσάξονες ἐξήγαγον τὰ δρθὰ συμπεράσματα ἀπὸ τὴν Κρήτην καὶ μὲ τὴν συνηθισμένην μεθοδικότητά των, ἠρτίσαν τὴν δημιουργίαν ἰσχυρῶν δυνάμεων ἀλεξιπτωτιστῶν. Οἱ Βρεττανοὶ ἐσχμάτισαν δύο μεραρχίας καὶ οἱ Ἀμερικανοὶ πέντε.

Αὐτὸ προκάλεσε τὰς μεγαλύτερας δυσχερείας εἰς τοὺς Γερμανοὺς κατὰ τὰ τελευταῖα δύο ἀποφασιστικὰ ἔτη τοῦ πολέμου. Διότι ἐδεχόμεθα πλήγματα μὲ τὸ ὄπλον τὸ ὁποῖον ἡμεῖς οἱ ἴδιοι εἴχαμε τελειοποιήσει ».

ΤΟ ΠΡΩΪ' τῆς Κυριακῆς 1 Ἰουνίου 1941 ὁ ἀγώνας εἶχε τερματισθῆ στὴν Κρήτη. Ἡ κυρία δύναμη τῶν Βρετανικῶν ὀπισθοφυλακῶν παρεδόθη στοὺς Γερμανούς. Στὰ ἐρείπια τῆς Κρήτης πού κάπνιζαν ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἀντάρρα τοῦ πολέμου κυμάτιζε τώρα ἡ Χιτλερική σημαία. Ἐκείνη ἡ Κυριακὴ ἦταν μιὰ μέρα χαρὰ Θεοῦ. Ἐνα πρωῖνὸ γλυκὸ καὶ γελοῦμενο. Τὸ πένθος ὁμῶς ἦταν στὶς ψυχὰς ὄλων καὶ ἡ ἀπόγνωση σπάραιε κάθε ἐλευθερη καρδιά. Ἡ Κρήτη ἦταν σκληραβωμένη. Οἱ πολῖτες ἦταν ρημαγμένες, σωριασμένες σὲ ἐρείπια κάτω ἀπὸ τὰ ὀποῖα τόσοι καὶ τόσοι ἄνθρωποι βρισκόταν θαμμένοι. Οἱ δρόμοι ἦταν γεμάτοι νεκρούς. Νεκρούς τοῦ βομβαρδισμοῦ, Βρετανούς, Ἕλληνες, νέους, γέρους, γυναίκες, παιδιά.

Ὁ χάρος δὲν ἔκανε διάκριση ἐκεῖνες τὶς στιγμές. Οἱ τόποι ἐπίσης τῶν μαχῶν ἦταν σπαρμένοι μὲ ἑκατοντάδες κορμιῶν. Μὲ ἑκατοντάδες νέους πού θυσιάστηκαν γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς νήσου. Καὶ οἱ Κρητικοὶ δὲν μπορούσαν νὰ τὸ ξεχάσουν ποτές αὐτό. Ἡ πρώτη δουλειὰ τῶν ἦταν νὰ ἐνταφιάσουν χριστιανικά τοὺς νεκρούς πολεμιστές. Οἱ γυναίκες ἀσβέπωσαν τοὺς ἀπλοὺς τάφους τῶν καὶ στοὺς πρόχειρους ξύλινους σταυρούς τῶν, τοὺς στολισμένους μὲ λίγα ἀγριολούλουδα χάραξαν ἕνα ὄνομα ἢ ἕνα ἀριθμὸ...

Στὸ μεταξὺ ἕνας τρομερὸς ἐφιάλτης ἀπλώνονταν σὲ ὅλη τὴν Κρήτη. Ἐνας ἐφιάλτης πού ἄρχισε μὲ τὶς ριπὲς τῶν ἐκτελεστικῶν ἀποσπασμάτων πού ἐπέβαλαν τὰ ἀντίποινα ὅπως τὸ εἶχε ὀρίσει τὸ Ἀνώτατο Γερμανικὸ Ἀρχηγεῖο. Ἦταν τὸ μοιραῖο τέλος τοῦ σκληροῦ ἀγῶνα καὶ ἡ ἀρχὴ μιᾶς καινούργιας τραγωδίας πού ἄρχιζε γιὰ τοὺς Κρητικούς, καὶ πού θὰ κρατοῦσε τέσσερα ὀλάκαιρα χρόνια.

Προφητικὸς τῶν δεινῶν πού θὰ ἀκολουθοῦσαν καὶ τῶν τραγικῶν ἡμερῶν πού θὰ περνοῦσε ἡ Κρήτη καὶ ἡ Ἑλλάδα ἦταν ὁ λόγος τοῦ πρῶθυπουργοῦ Ἐμμαν. Τσουδεροῦ πού μετέδωκε τὸ Ραδιόφωνο τοῦ Καΐρου στὶς 4 Ἰουνίου 1941 τρεῖς μέρες μετὰ τὸν τερματισμὸ τοῦ ἀγῶνα στὴν Κρήτη.

\* Συμπαιριῶται, ἔλεγε ὁ πρῶθυπουργός: Τὴν στιγμήν κατὰ τὴν ὁποῖαν ἔληξεν ἡ Μάχη τῆς Κρήτης καὶ αἱ δυνάμεις τοῦ σκότους καλύπτουν ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς Ἑλλάδος τὸν ἥλιον τῆς ἐλευθερίας, ὁ θαυμασμὸς δλοκλήρου τοῦ πολιτισμένου κόσμου, ἡμῶν δὲ ἰδιαιτέρως τῶν Ἑλλήνων πᾶσα ἡ σκέψις καὶ ἡ ψυχὴ, στρέφεται πρὸς τοὺς ἥρωας καὶ τοὺς μάρτυράς μας, τοὺς νεκρούς καὶ τοὺς ζωντανούς, ὅσοι ἀπὸ τὰ βουνὰ τῆς Ἡπείρου τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης ὡς τὰς ἀκτῆς τῆς Κρήτης, ἐπότισαν ἀκόμη τῆς Ἡπείρου μὲ τὸ αἷμα τῶν γῆν αὐτὴν τὴν προσορισμένην νὰ εἶναι πατρίς τῶν ἐυγενῶν πράξεων καὶ τῶν ὀραίων θυσιῶν. Λαμπρὸν κορῦφος ἐνὸς ἐπικού ἀγῶνος, ἡ Μάχη τῆς Κρήτης ἐξαράχη μὲ ἀνεξίτηλα γράμματα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν. Κάθε γωνία τῆς Μεγαλονήσου ἔγινε ἕνα νέο Μεσολόγγι, ἕνα νέο Ἀργεῖο, καὶ ὁ Ἑλληνικὸς πόλεμος, πού ἤρρισε μὲ τὰ θαύματα τῆς Ἑλληνικῆς ἐπιθυμίας στὰ Ἀλβανικὰ ὑψηλά καὶ ἐσυνεχίσθη ἐνδόξως εἰς τὰ ὄρη τῆς Θράκης, ἐσημείωσεν νέους θριάμβους εἰς τὰ Κρητικὰ ἔδαφιν. Ὁ ἐχθρὸς, κάτω ἀπὸ τὰ σκληρὰ πλήγματα τῆς Ἑλληνικῆς ἀνδρείας, ἀπεκόμισε μίαν ἀμφίβολον μηχανικὴν νίκησιν. Ἡμεῖς καὶ οἱ γενναῖοι μας συμπαῖτες ἐδρεψάμεν μίαν νέαν ἀμάραντον δόξαν πού στεφανώνει τοὺς γενναίους καὶ εὐφύχους ἄνδρας.

Ἕλληνες, μέσα στὸ βαθὺ πόνου πού μᾶς κατέχει, ἂ: σημειώσωμεν καλὰ δεῖ τι τιμὴ πού ἔλαξε στὴν ταλαιπωρημένην μας γεννὰ εἶναι μεγάλη. Ἡ μικρὰ Ἑλλάς ἀπέδειξεν δεῖ κατοικεῖται ἀπὸ μεγάλους θνητούς καὶ δεῖ εἶναι ἡ χώρα τῶν μεγάλων πράξεων. Κοντὰ στὶς Θερμοπύλες καὶ στὴν Πύλιν τοῦ Ρωμανοῦ τὸ μαρτύριό τῆς Κρήτης: θὰ θερμάνη ἐπὶ αἰῶνας τὰ ἰδανικά τῆς φιλῆς; μας καὶ ἀπὸ τὴν φωτιὰ τῶν ἀγῶνων τῆς Ἀλβανίας, τῆς Θράκης καὶ τῆς Κρητικῆς γῆς θὰ ξαναγεννηθῆ, γιὰ πολλοστὴ φορὰ, ὁ φοῖνιξ τῆς Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας.

Μέσα ἀπὸ τὶς σκληρὲς μας δοκιμασίες βλέπομεν ἤδη νὰ χαράξῃ ἡ ἄγία αὐτὴ ἐλευθερία. Ὁ ἀγὼν ἐξακολουθεῖ καὶ ἀδίστακτο θὰ συνεχίσωμεν τὸν ἀνηφορικὸν δρόμον πού θὰ μᾶ; ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἰδανικῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπότητος. Κοντὰ στὶς μεγάλους μας συμμάχους Ἑλληνικὰ τᾶγματα, Ἑλληνικὰ πλοῖα, Ἑλληνικὰ πτερά, ἀναδιοργανοῦνται διὰ νὰ πολεμήσουν τὸν ἐχθρὸν ὅπου τὸν συναντήσουν, γιὰ τὴν ἀπολύτρωσιν τῆς Ἑλλάδος. Ἐνῶ δικτῶ ἐκτομιμύρια Ἕλληνες, καίτοι στενάθρουν κάτω ἀπὸ τὸν βαρῦτον ἐχθρικὸν ζυγόν, δὲν διατάζοιεν νὰ κοιτᾶζον κατὰμτα καὶ ὑπερῆφανα τὸν ἐχθρὸν. Ἐνα ἐκατομύριον ὀμογενεῖς, εἰς τὰ τέσσερα πέρατα τοῦ κόσμου, συντρέχουν μὲ δλας τῶν τὰς δυνάμεις, ἠθικὰς καὶ ὀλικὰς εἰς τὸν ἱερὸν ἀγῶνα. Ἡ ἀπόφασίς μας εἶναι μία, νὰ νικήσωμεν, ἢ φροντίς μία, πῶς θὰ νικήσωμεν, ἢ πεποιθήσις μας μία, δεῖ θὰ νι-

κλήσωμεν. Θά νικήσωμεν διότι ἔχομεν μαζί μας τὸν Θεὸν καὶ τὸ δίκαιον καὶ διότι ἡ Ἐλλάς δὲν ἀποθνήσκει. Ὑπερέχομεν, θά ὑποφέρωμεν ἀκόμη. Ἀλλὰ ἡ ὑπομονὴ μας καὶ ἡ ἐπιμονὴ μας πρέπει νὰ εἶναι καὶ θά εἶναι ἀνεξάντλητοι. Δὲν θά καύσωμεν νὰ ἔχομεν δλοὺ χαραγμένῳ βαθεῖα μέσα μας τὸ δράμα τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος. Μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν μεγάλων συμμάχων μας, μὲ τὴν ἀδάμαστόν μας θέλησιν, τὸ δράμα αὐτὸ θά ξαναγίνῃ μὲ ἕνα πραγματικώτης. Καὶ τότε ἠνωμένοι δλοὶ, ἀδελφομένοι μὲ τὴν ὁμόνοιαν καὶ τὴν ἀμοιβαίαν ἀγάπην, σφοδρατεμένοι μέσα εἰς τὸν κοινὸν πόνον καὶ τὸν ἀγῶνα, μὲ τὸν ὀλοκλιωμένα τὰ ἐθνικὰ μας ὄνειρα καὶ μὲ γεμάτην ἐλπίδας διὰ τὴν χαρυνγὴν ἐνὸς νέου συγχομαμένου, ἐλευθέρου πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, θά ξανακτίσωμεν ἐπάνω στὰ χαλάσματα μίαν Ἑλλάδα ὡς ἰοτεράν καὶ μεγαλειότεράν παρὰ ποτέ, κατῆχημα καὶ παράδειγμα τῶν Ἐλευθέρων Ἐθνῶν τοῦ κόσμου.

Ἑλληνες, συσπειρωθεῖτε ὑπέροπως ἄλλοτε, ὡς ἕνας ἄνθρωπος, περὶ τὰ Ἐθνικὰ σύμβολα, τὴν σημαίαν μας καὶ τὸν ἠρωϊκὸν Βασίλέα μας, ἔχετε ὑψηλὰ τὴν κεφαλὴν ὡς ἄνδρες οἱ ὅποιοι ἐνίκησατε ψυχικῶς, δυναστεῖτε εἰς τὸν ἐχθρὸν καὶ τῶν ὑπηρετῶν του τὰ φιλήματα καὶ ἔχετε πίστιν, πιστὴν ἀπεριόριστον εἰς τὴν τελικὴν νίκην, τὴν ὅποιαν καθ' ἕνας μας ἄς συντορέξῃ ἄε' βίου εὐδίσκεται καὶ καθ' ὀλονδῆποτε τρόπον νομίζει ἀποτελεσματικὸν καὶ εἶσι ἡ πατρίδα μας θά μείνη, διὰ μέσου τῆς συμφορᾶς, ἀειπρατῆς καὶ ὑψηλοφροῦν μέχρι τῆς λαμπρᾶς ἡμέρας, ἡ ὅποια ἀσφαλῶς θά ἀνατείλῃ διὰ τὴν νέαν μεγάλην μας Πατρίδα».

Δὲν ἀκούστηκε τότες ὁ λόγος αὐτὸς στὶς πόλεις τῆς Κρήτης γιὰτὶ

δὲν ὑπῆρχε ἤλεκτρικὸ ρεῦμα καὶ τὰ ραδιόφωνα δὲν λειτουργοῦσαν. Ἀκούστηκε ὅμως στὰ χωριά, στὰ μακρυνὰ ὄρεινὰ χωριά τοῦ νησιοῦ ποῦ δὲν εἶχαν φτάσει ἀκόμη ἐκεῖ οἱ Γερμανοὶ γιὰ νὰ μαζέψουν τὰ λίγα ραδιόφωνα μπαταρίας ποῦ ὑπῆρχαν ἐκεῖ.

Καὶ τὸν ἄκουσαν τὸν λόγο αὐτὸ — ποῦ μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ καὶ σὰν ὁ καταστατικὸς χάρτης τοῦ ἀγῶνα ποῦ ἀκολούθησε στὴν σκληρωμένη Ἑλλάδα, — ἐλεύθεροι Ἑλληνες ποῦ γι' αὐτοὺς ὁ ἀγῶνας ἀπλῶς εἶχε διακοπῆ γιὰ λίγο καιρὸ, γιὰ λίγους μῆνες. Ἀνθρωποὶ ποῦ περιμεναν ὅπως λέει τὸ τραγοῦδι τῆς Κρήτης τὸ «κάμη πάλι ξαστερία»... γιὰ νὰ ξαναπάρουν τὰ τουφέκια τους.

✓ **ΕΧΟΥΝ ΓΡΑΦΗ** τόσα καὶ τόσα γιὰ τὴν Μάχη τῆς Κρήτης. Κάθε λίγο καὶ ἕνα βιβλίον βγαίνει γιὰ νὰ δώσῃ μιὰ ἀγνωστὴ πλευρὰ τῆς. Ὁ Τσῶρτσιλ ἔδωσε τὴν ἐπίσημη ἀγγλικὴ ἀποψη. Ὁ Φράνκμπεργκ τὴν λεπτομερειακὴ στρατιωτικὴ περιγραφή. Ἄλλοι ξένοι στρατιωτικοὶ ἔδωσαν προσωπικὲς ἀφηγήσεις γιὰ τὰ ἐπεισόδια, ποῦ ἔζησαν. Ἑλληνες στρατιωτικοὶ ἐπίσης ἔγραψαν καὶ αὐτοὶ τὰ περιστατικά, ποῦ τοὺς συνέβησαν. Ὅλα αὐτὰ, ποῦ ἐγράφηκαν, συνθέτουν τὸ ἔπος ἐκεῖνο, ποῦ ἀποκαλεῖται Μάχη τῆς Κρήτης. Καὶ πρέπει νὰ τονισθῆ, πῶς ἡ ἀναμέτρηση τῶν Γερμανῶν ἀλεξιπτωτιστῶν μὲ τοὺς μαχητῆς τῆς Κρήτης μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ, πῶς ἔχει ξεκαθαρισθῆ ἀπὸ κάθε πλευρὰ τῆς. Τὴ στρατιωτικὴ, τὴν πολιτικὴ, τὴ διπλωματικὴ καὶ τὴ φιλολογικὴ ἀκόμη.

Ὅλοι συμφωνοῦν κυρίως σὲ ἕνα σημεῖο. Πῶς ὕστερα ἀπὸ δέκα ἡμερῶν συνεχῆ ἀγῶνα, ποῦ διεξήχθη κατὰ μῆκος τῶν βορειῶν ἀκτῶν τῆς Κρήτης, ἡ βία τῆς ὕλης συνέτριψε τὴν φλόγα τῆς ἀντιστάσεως τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς νήσου. Ἐπὶ δέκα μερόνυχτα συνεχῶς τὰ ὀπλιτογαγὰ ἀεροπλάνων τῶν Γερμανῶν ἀδειαζαν χωρὶς ἀνάπαυλα μεγάλες ὀμάδες ἀλεξιπτωτιστῶν, ἐνῶ τὴν ἴδια ὥρα τὰ μαχητικὰ καὶ τὰ βομβαρδιστικὰ ἐθέριζαν μὲ τὶς ριπὲς τους ἢ κατέσκαβαν μὲ τὶς βόμβες τους τὰς θέσεις τῶν κουρασμένων ἀπὸ τὸν νυκτοῆμερο ἀγῶνα ὑπερασπιστῶν. Κάποτε, οἱ τελευταῖοι ἀκολούθησαν τὸν μοιραῖο νόμο τῆς φθορᾶς. Ἐκάμφθησαν καὶ ἄρχισαν νὰ ὑποχωροῦν βῆμα πρὸς βῆμα πρὸς τὴν θάλασσα καὶ τὰ βουνὰ. Τὰ σύγχρονα πολεμικὰ μέσα καὶ οἱ μηχανεὶς τοῦ ὀλέθρου ἐπεβλήθησαν στὸ τέλος. Καὶ ἡ ἀνδρεία τῶν ἀνωνύμων μαχητῶν μετεβλήθη σὲ αἶμα καὶ δάκρυα. Εἶναι μιὰ διαπίστωση



αυτή, στην οποία συμφωνούν όλοι όσοι έγραψαν για την μάχη της Κρήτης. Μά πού όμως δεν δίνει απάντηση σε ένα έρώτημα πού προβάλλει πάντοτε :

— Ποιό ήταν εκείνο, πού έδωσε την συνισταμένη και τή μορφή του άγώνα, πού διεξήχθη στην Κρήτη, επί δέκα ολάκαιρα μερόνυκτα και με την ίδια τραγική ένταση; Ποιό ήταν τό άγνωστο αίτιο, πού έκαμε τούς στρατιώτες, ξένους και Έλληνες, νά σφίξουν τά δόντια των και νά πολεμήσουν ως τό τέλος με τόση άποφασιστικότητα και ποιά ήσαν τά κίνητρα πού ξεσήκωσαν τόν πληθυσμό της Κρήτης, άνδρες, γυναίκες, γέρους και παιδιά, και τούς έφεραν στο πλευρό των μαχομένων πολεμιστών για ν' ανεβούν μαζί τόν άνηφορικό Γολγοθά μιās έποποιίας, πού κατέληξε σε ήττα;

— Ήταν μόνο ή προσωπική άνδρεία; Ήταν ή ιδέα, πώς αγωνίζονται « ύπέρ βωμών και έστιών »; Ήταν ή φλόγα της έλευθερίας; Ήταν, τέλος, τό μίσος των έλευθέρων ανθρώπων κατά των λεγεώνων του φασισμού; Τί ήταν από όλα αυτό, πού έδωσε τό ιδιαίτερο χρώμα στη μάχη της Κρήτης και έκαμε και τούς Γερμανούς άκόμη νά μιλάνε με σεβασμό για τούς αντιπάλους τους; Ήταν άσφαλώς όλα αυτά. Ή άνδρεία, ή λεβεντιά, ή παλληκαριά, ή φλόγα της έλευθερίας. Μά ήταν περισσότερο από όλα τό πνεύμα της θυσίας, πού απλώθηκε και κατέκτησε, και συνεπήρε όλους όσοι βρέθηκαν τότε στην Κρήτη. Απ' τις γυναίκες, πού έτρεχαν νά φέρουν νερό στους τραυματίες ή νά στολίσουν με λουλούδια τούς τάφους των νεκρών παλληκαριών, ως τούς δυό χωρικούς, πού μάλωνα μπροστά στο έκτελεστικό απόσπασμα παρακαλώντας νά έκτελεσθῆ ὁ ένας αντί του άλλου. Και άκόμη ως τόν Σκουμπάκη τόν κάτοικο των Περιβολιών πού κατέβηκε από τά βουνά και παραδόθηκε στους Γερμανούς και τουφεκίστηκε σώζοντας έτσι περί τούς 70 συγχωριανούς του. Όλους τούς συνεπήρε τό πνεύμα της θυσίας, τό πνεύμα του Άρκαδίου, πού τελικώς στάθηκε ίσως ή τραγικώτερη μά και ή πιό χαρακτηριστική έκδήλωση της περιόδου εκείνης. Αυτό, πού μαζί με όλα τά άλλα έποποθέτησε την Μάχη της Κρήτης στη σειρά των μεγαλυτέρων γεγονότων του τελευταίου πολέμου.

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ  
ΧΑΝΙΩΝ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΚΑΤΟΧΗ



# ΟΙ ΔΗΜΙΟΙ ΤΟΥ ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

«Τὰ ὅσα θέλουσιν ἐκτεθῆ ἐν τῷ παρόντι.... εἶνε ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν ἀγώνων τῆς Κρήτης ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας μιὰ καταπληκτικὴ ἐπανάληψις τῆς ἱστορίας αὐτῆς, τὴν ὁποίαν καὶ προηγουμένως, ἀλλ' ἴδια ἀπὸ ἑνὸς καὶ ἡμίσεως αἰῶνος ἢ ἡρωϊκῆ αὐτῆ Ἑλληνικῆ νῆσος, ἀπὸ γεωγραφικῆς θέσεως εἰς ἐπίκαιρον σημεῖον εὐρισκομένη διεξάγει ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Καταστροφαί, δηώσεις, θανατώσεις ἀθῶων, λιμοί, ἀσθένειαι μὲ περιοδικότητα ἐπαναλαμβανόμεναι. Τοποθεσίαι, πόλεις, χωρία, γνῶριμα βουνὰ εἰς αὐτοὺς τοὺς ὑπερηφάνους ἀνθρώπους, τὰ ἴδια πάντοτε, ὁ τόπος τῶν σκληρῶν τῶν ἀγώνων καὶ τῶν μαρτυριῶν. Σφακιά, Μεσαρά, Κνωσσός, Χερσόνησος, Ἀρκάδι, Κάνδανος, Χανιά, Γραμβοῦσα, Ρέθυμνον, Φραγκοκάστελλον, Μουρνιές, Ἀποκόρωνας, Κίσαμος καὶ ἄλλα. Ἄνθρωποι πάσης κοινωνικῆς τάξεως ἀπὸ τῶν Ἐπισκόπων μέχρι τῶν ταπεινοτέρων. Αἱ ἐκατόμβαι τῶν θυσιῶν. Ἄπὸ ἐκεῖ ἐξεκίνησαν συνθήματα ἐξεγέρσεως κατὰ τῶν τυράννων ἢ τῶν ὀρδῶν τῶν βαρβάρων. Ἄπὸ ἐκεῖ ἐξεκίνησεν ἡ νεωτέρα τῶν ἑτῶν μας ἱστορία. Ἄν σημειῶνεται τ' ἀνωτέρω εἰς τὸ βούλευμα δὲν γίνεται διὰ νὰ προσθέσουν τι. Οἱ Ἕλληνες γνωρίζουν καλῶς τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς παραδόσεις. Ἄναφέρονται ὅμως διὰ νὰ καταδειχθῆ ἐν τῇ ὡς ἀνωτέρω ἱστορίᾳ τῶν ἐγκλημάτων τῶν κατηγορουμένων Γερμανῶν καὶ Ἰταλῶν ἐγκληματιῶν πολέμου, ὅτι οὐδὲν τι τὸ νέον ἐνεφάνισεν ἢ ὑπερήφανος νῆσος κατὰ τὴν ἀντίστασιν τῆς ὑπὸ τὸ πέλμα τῶν καὶ ὅτι στρατιωτικοὶ οἱ κατηγορούμενοι καὶ γνωρίζοντες τὴν ἱστορίαν τίποτε δὲν τοὺς ἐδικαιολογεῖ εἰς τὴν διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου ἐξόντων ὀλοκλήρων χωριῶν, εἰς τὴν σφαγὴν καὶ τὰ φρικῶδη βασανιστήρια ἀθῶων γερόντων, γυναικῶν, παιδιῶν, ἀσθενῶν, διότι ἡ ὑπόθεσις τοῦ διὰ τὴν ἐλευθερίαν ἀγῶνος τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι τουλάχιστον εἶνε δοῦλοι μιᾶς τοιαύτης ἐνδόξου ἱστορίας, δὲν εἶναι ποτὲ ζήτημα ὑπολογισμῶν».

Τὰ ἀνωτέρω δὲν εἶναι παρμένα ἀπὸ κανένα πανηγυρικὸ λόγον οὔτε ἀπὸ καμμιά σελίδα ἱστορικοῦ καὶ λογοτεχνικοῦ συγγράμματος. Δὲν τὰ ἔγραψε ἱστορικὸς ἢ λογοτέχνης. Εἶναι παρμένα ἀπὸ τὴν πρώτη σελίδα τοῦ βουλεύματος τοῦ Εἰδικοῦ Δικαστηρίου Ἐγκληματιῶν Πολέμου βάσει τοῦ ὁποῖου παρεπέμφθησαν σὲ δίκη οἱ ἐγκληματίσαντες κατὰ τὴν κατοχὴν τὴν Κρήτην Γερμανοί, καὶ Ἰταλοί. Ὁ Ἕλληνας δικαστὴς πρὶν σύρῃ τὴν αὐλαίαν καὶ ἀποκαλύψῃ τίς διαφορὰς σκηνῆς τοῦ Κρητικοῦ δράματος, συνεπαρμένος ἀπὸ τὴν τραγικότητα τῆς θυσίας, ποῦ ἀνοιγέσθαι κάθε στιγμῆ μπροστὰ του, δὲν μπόρεσε νὰ συγκρατήσῃ τὸν λυρισμὸν του καὶ μὲ μιὰ κλασσικὴ λιτότητα ἔπλεξε τὸν ὠραιότερον ἴσμον ὅμοιον ποῦ γράφηκε ποτὲ γιὰ τὴν Κρήτη. Ἕνας ὕμνος ποῦ

είναι συνάμα και υπογράμμιση τῆς πλέον τραγικῆς πραγματικότητος ὑπὸ τὴν ὅποιαν ἀπὸ αἰῶνες τώρα και κάθε τόσο διαβιούν ὄσοι εἶχαν τὴν τύχη νὰ γεννηθοῦν και νὰ ζοῦν στὴν ἀνεμοδαρμένη και αἵματοποτισμένη Κρήτη.

Τὸ δράμα ποῦ λέγεται « Γερμανικὴ κατοχὴ στὴν Κρήτη » ἔχει δυὸ πράξεις μὲ χωριστοὺς πρωταγωνιστὲς σὲ κάθε μιὰ, ἀλλὰ μὲ τὸ ἴδιο πάντα θῆμα: Τὸν Κρητικὸ λαὸ ποῦ πλήρωσε τὴν ἐκκλησιαστικὴ δράση, κυρίως τῶν Γερμανῶν μὲ τὴν ζωὴ 5.000 παλληκαριῶν του, ποῦ σφαγιάσθηκαν ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ τρίτου πολιτισμοῦ. Στὴν πρώτη πράξη τῆς ἐπάραιτης αὐτῆς σκλαβιάς κυριαρχοῦν οἱ στρατηγοὶ Στουντέντ και Ἄντρέ και στὴν ἄλλη οἱ Μπρόγιερ και Μύλλερ μὲ τὸν δῆμιό τους τὸν Σοῦμπερ και τέλος ὁ Μπεντάγκ. Ὁ Στουντέντ μπορεῖ, νὰ πῆ κανεὶς πῶς ἔγραψε τὸν πρόλογο τοῦ συγκλονιστικοῦ αὐτοῦ δράματος. Αὐτοὶ εἶναι οἱ πέντε πρωταγωνιστὲς. Οἱ πέντε μεγάλοι ἐγκληματίες τῆς Μεγαλονήσου. Ὁ χαρακτηρισμὸς « Οἱ δῆμιοι τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ » εἶναι ἴσως πολὺ μικρὸς και πολὺ ὄχρος γιὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τὰ ἐγκλήματα και τὰ ὄργια ποῦ ἔχουν διαπράξει. Μὰ πλάϊ σ' αὐτοὺς ὑπάρχουν και πολλές δεκάδες ἀκόμη γνωστῶν και ἀγνωστῶν ἐγκληματιῶν. Εἶναι οἱ κομπάρσοι τῆς τραγωδίας ποῦ ἐπὶ τέσσερα χρόνια παιζόταν στὰ βουνὰ και τοὺς κάμπους τῆς ματοβαμμένης Κρητικῆς γῆς. Μικροὶ και θρασεῖς σατραπίσκοι ποῦ μπορεῖ ὅπως διατείνονται νὰ ἐκτελοῦσαν διαταγὰς τῶν ἀνωτέρων τῶν ὡστόσο ὅμως δὲν παρέλειψαν ποτὲ νὰ δείξουν ὅλη τὴν ψυχικὴ ἀγριότητὰ των και νὰ βουτήξουν μὲ μιὰ « Νερώνεια » δίψα τὰ χέρια τους στὸ ζεστὸ αἷμα τῶν παιδιῶν τῆς Κρήτης. Πόσοι εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ αὐτοὺς; Ἐλάχιστοι. Μέσα στὴν ἀπέραντη σειρά τῶν Χιτλερικῶν ποῦ ἐγκλημάτησαν στὴν Μεγαλὸνησο δὲν μπόρεσαν νὰ γνωσθοῦν τὰ ὄνόματα παρὰ μόνο ἑκατὸν περίπου και ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ζήτημα ἂν και δέκα ἀκόμη ἐκλήθησαν νὰ πληρώσουν τὰ ἐπίχειρα τῆς κακουργίας των. Ὅλοι οἱ ἄλλοι διέφυγαν, και ἂν δὲν τοὺς βρῆκε ὁ τιμωρὸς θάνατος στὰ πεδία τῶν μαχῶν, ποῖός ξέρει ποῦ θὰ κρύβονται τώρα γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὴ δικαιοσύνη.



“Οτι ἀτόμεινε σ’ ἓνα πρόχειρο ὄρυγμα τὸν Βοεταννοελληνικὸν δυνάμειον ἔξω ἀπὸ τὰ Χανιά. Ὑπερασπίζοντες τὴν ἐλευθερία τῆς Κορινθῆς γῆς, Βρεττανοὶ καὶ Ἕλληνες, ἔπεσαν ὅλοι ἐκεῖ μέχρις ἐνός.

**Φόν Στουντέντ ὁ πορθητής.— Τὸ πρῶτο εἰκοσαήμερο τῆς κατοχῆς.— Ἡ φρίκη ἀπλώνεται παντοῦ.— Οἱ καθημερινές ἐκτελέσεις.— Τὸ μαρτύριο τῶν κρατουμένων στὴν Ἄγκυα.— Ἕνας μελλοθάνατος μιλεῖ.— Ἡ καταστροφή τῶν χωριῶν τῆς Κρήτης.**

Τὰ βάσανα τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ ἀρχίζουν ἀπὸ τὴν ἐπομένη τῆς καταλήψεως. Οἱ Γερμανοὶ ἀποθηριωμένοι ἀπὸ τὴν ἀντίσταση τῶν Κρητῶν εἶχαν ἀποφασίσει νὰ τοὺς τιμωρήσουν σκληρά. Ἡ παρακάτω περικοπή ἀπὸ τὸ ἀνακοινωθὲν τῆς 30ῆς Μαΐου 1941 τοῦ Ἀνωτάτου Γερμανικοῦ Στρατηγεῖου εἶνε ἀρκετὰ ἀποκαλυπτικὴ γιὰ τὶς προθέσεις τῶν κατακτητῶν: « Κατὰ τὰς ἐν Κρήτῃ μάχας Γερμανοὶ στρατιῶται, ἐξ ὧσων δύνανται νὰ κρίνη τις ἐκ τῶν τραυμάτων των, ἠκρωτηριάσθησαν τόσον κτηνωδῶς, ὥστε νὰ δύνανται νὰ λεχθῆ ὅτι παρόμοιοι πράξεις μόνον κατὰ τὴν ἐν Πολωνίᾳ ἐκστρατεῖαν συνέβησαν. Οἱ ὑπεύθυνοι στρατιωτικοὶ καὶ οἱ κάτοικοι οἱ ἔνοχοι τῶν βαρβάρων αὐτῶν ἀκρωτηριασμῶν θὰ τιμωρηθοῦν σκληρότατα ὑπὸ τῶν δικαστηρίων ».

Ἔτσι ἀμέσως τὰ Γερμανικὰ ἐκτελεστικά ἀποσπάσματα ἄρχισαν νὰ περιτρέχουν τὴν ὑπαιθρο καὶ νὰ σκορποῦν τὸν θάνατο.

Δέκα Κρήτες ἐξετελοῦντο γιὰ κάθε νεκρὸ Γερμανό. Αὐτὰ ἦταν τὰ ἀντίποινα πού τὸ ἀρχηγεῖο τοῦ « Φύρερ » εἶχεν ὀρίσει. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἄρχισαν οἱ ὁμαδικές ἐκτελέσεις καὶ ἡ τραγωδία ἐνὸς ἀνελέητου θανατικοῦ ἐκάλυψε τὴν Κρήτῃ ὁλόκληρῃ.

Ἄλλὰ ἔγιναν πράγματι θηριωδίες εἰς βάρος τῶν Γερμανῶν καὶ κακοποιήσεις πτώματων ὅπως ἀναφέρει τὸ ἀνακοινωθὲν;

Τὴν ἀπάντησι δίδει ὁ καταδικασθεὶς εἰς θάνατον καὶ ἐκτελεσθεὶς κατὰ τὸν Μαΐον τοῦ 1947 στρατηγὸς Μπρούνο Μπρόγιερ στὴν ἀπολογία του:

— « Κακοποιήσεις δὲν ἔγιναν. Πολλὰ πτώματα λογω τῆς ὑπερβολικῆς ζέσης ὑπέστησαν ἀλλοιώσεις διότι παρέμεναν ἀταφα ὑπὲρ τὸ δεκαήμερον, ἀλλὰ δὲ καὶ κατεκρεουργήθησαν ὑπὸ τῶν ὀρνέων. Καὶ αὐτὸ ἔθεωρήθη ἐσφαλμένως ὅτι προήρχετο ἀπὸ τοὺς Κρήτας ».

Αὐτὰ λέει ὁ Μπρόγιερ, πού εἶχε λάβει μέρος στὴ Μάχη τῆς Κρήτης καὶ ξέρει καλὰ τί ἔκαμαν καὶ τί δὲν ἔκαμαν τότε οἱ Κρήτες. Ἡ ὁμολογία του αὐτῇ αἰρεῖ καὶ κάθε βάσι δικαιολογίας ἀπὸ ὅλη τὴν σειρά τῶν « ἐκτελέσεων ἀντιποίνων » πού ἔγιναν τὸ πρῶτο δίμηνο τῆς κατοχῆς στὴν Κρήτῃ ἀπὸ στρατεύματα τελοῦντα ὑπὸ τὶς διαταγές τῶν στρατηγῶν Στουντέντ καὶ Ἄντρέ.

Στὸ διάστημα αὐτὸ ἀπὸ 1ης Ἰουνίου ἕως 1 Αὐγούστου δύο χιλιάδες ἀνθρώποι βρίσκουν ἕνα τραγικὸ θάνατο καὶ δεκάδες χωριὰ καίνονται. Τὸ ἀνθρώπινο μακελειὸ αὐτὸ σταματᾷ τὸν Αὐγούστο μὲ τὴν χορήγησι ἀμνηστίας ἐκ μέρους τοῦ στρατηγοῦ Ἄντρέ καὶ γιὰ ἕνα 10μηνον ἢ Κρήτῃ περᾶ μιά περίοδο σχετικῆς ἡσυχίας, χωρὶς βέβαια νὰ λείψουν οἱ τρομοκρατικὲς πράξεις καὶ οἱ μεμονωμένοι τουφεκισμοί.

Οἱ πρῶτες πάντως, γιὰ νὰ γυρίσουμε σ' αὐτές, ἐκτελέσεις γίνον-

ταν βάσει διαταγών του στρατηγού Φόν Στουντέντ ο οποίος και διή-  
θυσε τὰς ἐπιχειρήσεις γιὰ τὴν κατάληψι τῆς Κρήτης. Εἶναι ὁ πορθητὴς  
τῆς Μεγαλονήσου.

Ὁ Στουντέντ διοίκησε ἐπὶ εἴκοσι μόνο μέρες τὴν Κρήτη ὅμως  
ἔχυσε ἀναμφισβήτητα περισσότερο αἷμα ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους. Αὐ-  
τὸς διέταξε τὸν βομβαρδισμό καὶ τὴν καταστροφή τῶν κατακτημένων  
πόλεων καὶ χωριῶν τῆς Κρήτης ποὺ δὲν ἀποτελοῦσαν στρατιωτικούς  
στόχους. Αὐτὸς ἐπίσης διέταξε τὶς πρῶτες ὁμαδικές ἐκτελέσεις ἀθῶων  
πολιτῶν εἰς ἀντίποινα γιὰ τὴν οἱ Κρήτες ἀντέστησαν κατὰ τῶν Γερμα-  
νῶν ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν. Ὁ Φόν Στουντέντ ἦταν ὁ  
ἐφιάλτης τῶν Κρητῶν κατὰ τὸν πρῶτο μῆνα τῆς κατοχῆς. Καὶ οἱ Κρή-  
τες θὰ θυμοῦνται πάντα αὐτὸν τὸν μῆνα. Ἦταν τότε οἱ τρεῖς κυριώ-  
τερες πόλεις τῆς μεγαλονήσου, τὰ Χανιά, τὸ Ἡράκλειο καὶ τὸ Ρέθυ-  
μνο ἕνας ἀπέραντος σωρὸς καπνιζόντων ἐρειπίων. Δὲν ὑπῆρχε χωριὸ  
ἐξ ἄλλου ποὺ νὰ μὴν εἶχαν ὑποστῆ τὸ καταστρεπτικὸ πέρασμα τοῦ  
πολέμου. Πολλὰ εἶχαν καταστραφῆ ὀλοκληρωτικά. Οἱ δρόμοι καὶ τὰ  
χωράφια ἦσαν σπαρμένα μὲ νεκροὺς ποὺ μὲ τὴ ζέστη εἶχαν ἀρχίσει  
νὰ σαπίζουν καὶ νὰ παρουσιάζουν ἕνα τρομερὸ θέαμα. Ἦσαν οἱ νε-  
κροὶ αὐτοὶ Βρεττανοί, Ἕλληνες στρατιῶται ἀπὸ τὴν Ἡπειρωτικὴ Ἑλ-  
λάδα, Κρήτες, καὶ Κύπριοι, ποὺ ἔπεσαν σὲ ἕνα κοινὸ ἀγῶνα γιὰ τὴν  
ἐλευθερία τῆς αἱματοβαμμένης Κρήτης. Ἦσαν ὅμως ἀκόμη καὶ γέροι  
καὶ γυναῖκες καὶ παιδιὰ ποὺ ὁ θάνατος εὐρήκεν ἐκεῖ. Ὅλους τοὺς νε-  
κροὺς τοὺς ἔθαβαν πρόχειρα συνεργεῖα ἀπὸ αἰχμαλώτους, χωρὶς ἔστω  
καὶ μία εὐχὴ τῆς ἐκκλησίας. Σὲ λίγες ἡμέρες ὅπου κι' ἂν ἔστρεφες  
τὸ βλέμμα δὲν ἔβλεπες παρὰ τάφους ποὺ τὸ στοργικὸ χέρι κάποιου  
φίλου ἢ γνῶριμου εἶχε τοποθετήσῃ ἕνα σταυρὸ ἀπὸ δυὸ κομμάτια  
σανίδια καὶ λίγα λουλούδια. Δὲν θὰ ξεχάσω τὶς λέξεις ποὺ διάβασα  
σ' ἕνα τέτοιο πρόχειρο σταυρὸ τοποθετημένο σ' ἕναν τάφο ποὺ ἔβλεπε  
πρὸς τὸ Κρητικὸ πέλαγος: «Τάφος ἀγνώστου νέου 17 ἔτων ἐκ Πα-  
λαιᾶς Ἑλλάδος». Ποιὰ μάνα νὰ θρηνηθῆ ἀραγε αὐτὸ τὸ ἀνώνυμο παλη-  
κάρι ποῦμενε γιὰ πάντα στὴν Κρήτη;

**ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ** σκηνογραφία αὐτὴ μὲ τοὺς κατοίκους χωριῶν καὶ πό-  
λεων ποὺ προσπαθοῦσαν ἀγωνιώντες καὶ ἀπελπισμένοι νὰ σώσουν ὅτι  
μποροῦσαν ἀπὸ τὰ ἐρείπια τῶν σπιτιῶν καὶ τῶν μαγαζιῶν των καὶ νὰ  
στεγασθοῦν ὅπως - ὅπως, ἄρχισαν οἱ πρῶτες ὁμαδικές ἐκτελέσεις καὶ  
οἱ ἀθρόες συλλήψεις τῶν Κρητικῶν. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια πρέπει νὰ ἀνα-  
φερθῆ πὼς οἱ πρῶτες ὁμαδικές ἐκτελέσεις γίνονται στὰ Περιβόλια Ρε-  
θύμνης διαρκούσης τῆς μάχης τῆς Κρήτης, δηλαδὴ στὶς 27 Μαΐου.  
Ὅγδοντα δύο κάτοικοι τοῦ χωριοῦ καὶ τῶν γύρω περιοχῶν γυναῖκες  
καὶ ἄνδρες κάθε ἡλικίας ποὺ εἶχαν συλληφθῆ ὄμηναι ἐκτελοῦνται.  
Μετὰ τὰ Περιβόλια Ρεθύμνης νοιώθει τὴν Γερμανικὴ τρομοκρατία τὸ  
χωριὸ Κυρτωμάδο Κυδωνίας. Στὶς 2 Ἰουνίου οἱ Γερμανοὶ τουφεκίζουν  
ἐκεῖ 23 νέους. Ἡ φρίκη ἀπλώνεται στὸ ὠραῖο αὐτὸ χωριὸ.

Στὸ νομὸ Ἡρακλείου οἱ πρῶτες ἐκτελέσεις γίνονται στὶς 4 Ἰου-  
νίου στὸ χωριὸ Σκαλάκι. Τὰ θύματα εἶναι ὁ ἀρχιμανδρὴς Φώτιος  
Θεοδοσάκης καὶ οἱ Γ. Τσικαλουδάκης καὶ Εὐαγ. Λουλακάκης. Ἀκο-  
λουθοῦν 43 ἐκτελέσεις στὸν Ἀλικιανό, 30 στὰ Περιβόλια Κυδωνίας,  
12 στὶς Στέρνες, 18 στὸ Ἄδελε Ρεθύμνης, 11 στὰ Λουτρά Ρεθύμνης,  
9 στὸ Παγκαλοχωρι, στὴν Παληόχωρα, στὸ Ἡράκλειο... Ἀθῶοι πολί-  
τες ποὺ τοὺς ἔπερναν ἀπὸ τὰ σπιτία τους καὶ τοὺς ἐκτελοῦσαν ἀφοῦ  
πρῶτα τοὺς ὑποχρέωναν νὰ ἀνοίξουν μόνοι τοὺς τάφους των.

**ΟΙ ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΦΥΛΑΚΕΣ** Ἀγιάς εἶχαν γίνε μιά πραγματικὴ κόλαση. Εἶχαν  
μεταβληθῆ σὲ «κρηγιὸ τόπον». Ἐκατοντάδες πολιτῶν εἶχαν ἐγκλεισθῆ ἐκεῖ. Καὶ ἀπὸ αὐ-  
τοὺς ἐτουφεκίζοντο καθημερινῶς δεκάδες. Τὸ ἐκτελεστικὸ ἀπόσπασμα τῆς Ἀγιάς ἐρ-



γαζόταν από τὸ πρωὶ ἕως τὸ βράδυ. Καὶ ἡ διαδικασία ποὺ ἀκολουθεῖτο ἀπλή. Προηγείτο μία τυπικὴ ἀνάκρισις καὶ μόλις ἐξηκριβώνετο ὅτι τὸ θῆμα καταγόταν ἀπὸ περιφέρεια ἢ χωριὸ τοῦ ὁποῖου οἱ κάτοικοι εἶχαν προβάλλει ἀντίσταση κατὰ τῶν Γερμανῶν ἀμέσως ἐπέλετο στὸ ἐκτελεστικὸ ἀπόσπασμα.

Οἱ ἐκτελέσεις αὐτὲς στὴν Ἄγυιὰ γίνονταν σ' ἓνα σημεῖο ποὺ βρισκόταν κοντὰ στὴν βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ μεγάλου περιβόλου των. Ἐκεῖ ὑπῆρχε ἓνας στῦλος ἄκου ἀποσπασμα ἐπέλετο κατὰ ὁμάδες—ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ περιμένουν τὴν σειρά των καὶ νὰ παραστήσουν μάρτυρες τῆς τῆς τοῦ συνανθρώπου των, ποὺ μερικεὶς φορές ἐτόχιζαν νὰ εἶναι πατέρας, γιὸς, ἀδελφός, συνηθέστατα δὲ συγγενής ἢ φίλος των. Γιὰ νὰ μόνον τοῦ μαρτύριου τῶν μελλοθανάτων μεγαλύτερο οἱ Γερμανοὶ τοὺς ἔδεναν ὀπισθόγκωνα καὶ τοὺς ὑπεχρέωναν νὰ σκῦβουν καὶ νὰ ἀκουμποῦν τὰ κεφάλια των σ' ἓνα τοίχο ποὺ βρισκόταν μερυστὰ των ἀπὸ τὸν ὁποῖο τὸ σῶμα των ἀπέειχεν ἓνα μέτρο. Σ' αὐτὸ τὸ ἀριστὰ βασανιστικὸ σκῦψιμο, περιέμεναν τὴν σειρά των γὰρ τίς χῶρες τοῦ θανάτου καὶ ἀκούγαν τὴν ἰσάτη κραυγὴ τοῦ ἐκτελουμένου, τίς ὁμοβροντιὰς τοῦ ἀποσπασματος καὶ τὸν ἤχο τοῦ τῆς χαριστικῆς βολῆς. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι μόλις τὸ θῆμα δινόταν στὸ στῦλο, ὁ επικεφαλῆς τοῦ ἐκτελεστικοῦ ἀποσπασματος, τοὺς ἐκαρφίτωνε στὸ στῆθος καὶ ἀκριβῶς στὸ μέρος τῆς καρδιάς ἓνα χαρτάκι, γιὰ νὰ βλέπουν ποὺ θὰ σκοπεύουν οἱ στρατιῶται. Ἄραγε γίνονταν αὐτὸ γιὰ νὰ μὴ βασανίζεται τὸ θῆμα, ἢ γιὰ νὰ δοκιμάζεται ἡ σκοπευτικὴ δεινότης τῶν ἐκτελεστικῶν; Ποιὸς ἔξερε... Ὁ στῦλος αὐτὸς τῶν φυλακῶν τῆς Ἄγυιὰς βεβήθη μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν. Καὶ ἦταν σὲ πολλὰ σημεῖα καταφυγομένους ἀπὸ τίς χιλιάδες τῶν σφαιρῶν ποὺ ἐδύχθη ὅταν χρησιμοποιεῖτο ὡς εἶδος σταυροῦ μαρτυρίου γιὰ τίς ἐκατοντάδες τῶν Κρητικῶν νεομαρτύρων...

Πρέπει γὰρ σημειωθῇ ἀκόμη ὅτι στὶς φυλακὰς Ἄγυιὰς κατὰ τὴν πρώτη τουλάχιστον περίοδο ἐκλείνονταν πολὺς ἀνεξαρτήτως πολιτικῶν πεπονηθῶν, ἠλικίας καὶ κοινωνικῆς θέσεως. Ἄριστος μάλιστα ἀίσχη προδοσία ἢ καὶ ἀπλῶς μιὰ ὑπόνοια γιὰ νὰ σπληφθοῦν ὅλοι οἱ κάτοικοι ἐνὸς χωριοῦ, ἢ δεκάδες κατοίκων τῶν πόλεων. Ἐστὶ ἀπὸ ἐκεῖ μέσα ἐπέρασσαν νέοι καὶ γέροι, γυναῖκες καὶ παιδιὰ, πλοῦσοι καὶ φτωχοὶ, ἀκόμη καὶ ἱερεῖς. Γιὰ τὸ ἱεροῦ τῆς Κρήτης συνεχίζοντες τὴν παλῆν παράδοση τῆς Κρητικῆς ἐκκλησίας ἐπολέμησαν τὸν κατακτητὴ καὶ γὰρ τὸν λόγο αὐτὸ οἱ Γερμανοὶ ὁπῶντα ἐξαιροῦσαν ἀπὸ τῆς ἐρείς, ἀπὸ τὴν σιλησὴ μοῖρα ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ἐπιβάλλουν στοὺς πολίτες. Καὶ εἶναι πολλοὶ οἱ ἱερεῖς ποὺ ἐξετελέσθησαν στὴν Κρήτη.

**ΕΚΤΕΛΕΣΕΙΣ ΕΠΙΣΗΣ** ἔγιναν καὶ μέσα εἰς τὰς πόλεις. Ἀπὸ αὐτὲς περισσότερο χαρακτηριστικὴ εἶναι τοῦ Ἀντώνη Σκουμπάκη στὰ Χανιά ποὺ κατηγορεῖτο ὅτι εἶχε στὶς ἐπιχειρήσεις σκοτώσει τρεῖς Γερμανοὺς στὸ χωριὸ Περιβόλια ἔξω ἀπὸ τὰ Χανιά. Εἰς ἀντίποινα οἱ Γερμανοὶ ἐκύκλωσαν τὸ χωριὸ καὶ ἐξετέλεσεν 30 ἀπὸ τοὺς κατοίκους. Ὁ Σκουμπάκης κατάρθωσε νὰ διαφύγῃ τότε καὶ γι' αὐτὸ τοῦ ἔταξαν μιὰ προθεσμία. Ἄν δὲν παρουσιαζόταν μέσα σ' αὐτὴν θὰ ἐξετελοῦντο ἄλλοι 30 κάτοικοι τῶν Περιβολίων. Μόλις τῷμαθε ὁ Σκουμπάκης ποὺ βρισκόταν στὰ Κεραμεῖα, ἀπεφάσισε νὰ παραδοθῇ γιὰ « νὰ μὴ πάρῃ κί' ἄλλους χωριανούς του στὸ λαίμω του », ὅπως εἶπε. Ἐπῆγε λοιπὸν καὶ παρουσιάστηκε στὸν ἐκεῖ σταθμὸ χωροφυλακῆς καὶ ἐζήτησε νὰ τὸν παραδώσουν στοὺς Γερμανούς.

Δὲν ξέρω ἂν ἡ ἱστορία τῆς κατοχῆς στὴν Εὐρώπῃ ἀναφέρει μιὰ τέτοια χειρονομία ὡς τὸ ἡρωϊκοῦ αὐτοῦ Περιβολιανοῦ, ποὺ ἐγνώριζε ὅτι ἐβάδιζε σὲ βέβαιον θάνατο. Σὲ λίγες ἡμέρες ὁ Σκουμπάκης ἐξετελέσθη ἓνα πρωὶ, μέσα στὴν πόλιν τῶν Χανίων σ' ἓνα χωράκι πίσω ἀπὸ τὸ μέγαρο Χιώ ποὺ στεγαζόταν ἡ Γερμανικὴ Στρατιωτικὴ Ἀστυνομία.

Τὴν παραμονὴ τῆς ἐκτελέσεως του δύο νέοι ποὺ περνοῦσαν ἀπὸ ἐκεῖ, τὸν εἶδαν ποὺ ἔσκαβε τὸν τάφο του. Ἐνας Γερμανὸς στρατιώτης ὄπλισμένος τὸν φύλαγε. Τὸν χαιρέτισαν καὶ αὐτὸς τοὺς κάλεσε νὰ τοὺς δώσῃ τσιγάρα.

— Μὰ ἀφήνει ὁ σκοπός:

— Ἀφήνει. Φαίνεται καλὸ παιδί. Εἶνε λέει Ἀυστριακός.

Οἱ νέοι πλησίασαν καὶ ἀφοῦ ἄναψαν τὰ τσιγάρα ποὺ τοὺς πρόσφερε τὸν ρώτησαν τί σκάβει.

— Τὸν λάκκο μου. Θὰ τὸνε σκάψω ἀκόμη ὡς μισὸ μέτρο γιατί, εἶναι γύρω γύρω σπῆθια...



Οί μαχητές τῆς Κρητικῆς Ἐλευθερίας πληρώνουν πολὺ ἀκριβὰ τὴν ἡρωϊκὴ ἀντίστασή τους. Ἐκατοντάδες ἀπ' αὐτοὺς πέρασαν ἀπὸ τὰ ἐκτελεστικά ἀποσπάσματα καὶ βρῆκαν ἓνα τραγικὸ θάνατο. Στὴν εἰκόνα δύο Κρητικοὶ περιμένουν τὴν ὥρα τοῦ τελικοῦ μαρτυρίου των. Ὁ πόνος εἶναι ζωγραφισμένος στὸ πρόσωπό των. Ἕνας γερμανὸς εἶχε τὴν ἐμπνευση νὰ ἀποθανάτιση μὲ τὴν φωτογραφικὴ του μηχανὴ τὴ σκηνή. Καὶ στὸ γερμανικὸ βιβλίον ποὺ δημοσιεύτηκε ἡ φωτογραφία αὐτὴ εἶχε τίτλον:

«Κι' αὐτοὶ δὲν διέφυγαν τὴν δίκαιη τιμωρία»

Ὁ Σκουμπάκης σκεφτόταν τὴν τελευταία ἡμέρα του, τοὺς περιοί-  
κους, ὅπως σκέφτηκε καὶ τοὺς χωριανούς του. Οἱ νέοι δὲν μπορούσαν  
νὰ ἀρθρώσουν οὔτε μιὰ λέξη. Μάλιστα τοὺς ἔπιασε μιὰ κάποια βια-  
σύνη. ἤθελαν νὰ φύγουν ἀπὸ τὸν ἀνθρώπου αὐτὸν πού μιλοῦσε τόσο  
ἀδιάφορα γιὰ τὸν θάνατό του. Πού « μύριζε » θάνατο. Κι' ἔφυγαν βια-  
στικοί.

— Θέλεις νὰ ποῦμε πρᾶμα στὸ χωριό;

— Ὅχι. Τοὺς ἔγραψα. Χαιρετίσματα μόνο καὶ νὰ μοῦ « συχωρᾶνε ».

— Γειάσου καπετὰν Σκουμπή.

— ὦρα καλή σας.

Καὶ ὁ Σκουμπῆς ἐσυνέχισε τὸ σκάψιμο τοῦ τάφου του.

ΚΑΤΑ ΤΗΝ λιγοήμερὴ ἐπίσης διοίκηση τοῦ στρατηγοῦ Στουντέντ  
διατάχθηκε καὶ πραγματοποιήθηκε ἡ καταστροφή τῆς Κανδάνου πρω-  
τεύουσας τῆς Ἐπαρχίας Σελίνου.

Ἡ μικρὴ ἀλλὰ πλούσια αὐτὴ κωμόπολις εἶχε ἤδη ὑποστῆ τὴν  
Γερμανικὴ σκληρότητα τὴν 25ην Μαΐου. Οἱ κάτοικοι τῆς μαζί μὲ ἡρωί-  
κούς πολεμιστάς ἀπὸ τὰ γύρω χωριά τοῦ Σελίνου, εἶχαν ἐπὶ τρεῖς  
ὀλάκαιρες μέρες ἀνακόψει τὴν προέλαση ἰσχυρᾶς φάλαγγος ἀλε-  
ξιπτωτιστῶν πρὸς τὴν Παληόχωρα. Τὸ βράδυ τῆς 25ης Μαΐου ἡ ἀντί-  
σταση τῶν ἐκάμφθη καὶ οἱ Γερμανοὶ μὲ βαρύτατες ἀπώλειες κατέλα-  
βαν τὴν Κανδάνου τὴν ὅποιαν καὶ ἐπυρπόλησαν.

Τὴν 1η Ἰουνίου ὁ στρατηγὸς Στουντέντ γιὰ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς  
κατοίκους τῆς Κανδάνου γιὰ τὶς ἀπώλειες πού εἶχαν ἐπιφέρει στοὺς  
ἀλεξιπτωτιστὰς μὲ τὴν ἀπεγνωσμένη ἄμυνα τους, διέταξε τὴν ὀλο-  
σχερῆ καταστροφή τῆς κωμοπόλεως.

Ἡ διαταγὴ ἐξετελέσθη τὴν 2αν Ἰουνίου ἀπὸ μιὰ ἰσχυρὴ γερμανικὴ  
δύναμη ὑπὸ τὸν λοχαγὸ Νίμπερ πού ἐκύκλωσε τὴν Κανδάνου καὶ τὴν  
ἐπυρπόλησε. Οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων τῆς κωμοπόλεως εἶχαν κατα-  
φύγει στὰ βουνὰ καὶ ἔτσι γλύτωσαν τὸν θάνατο. Μόνο ἑπτὰ πού δὲν  
κατόρθωσαν νὰ διαφύγουν ἐκάψαν ζῶντες. Μετὰ τὴν ὀλοκληρωτικὴ  
καταστροφή τῆς κωμοπόλεως οἱ Γερμανοὶ τοποθέτησαν στὴν εἴσοδο  
τῆς μιὰ ἐπιγραφὴ πού ἔλεγε τὰ ἐπόμενα, ἀποκαλυπτικὰ τῆς ψυχολο-  
γίας τοῦ κατακτητοῦ: « Εἰς ἀντίποινα τῆς κτηνώδους δολοφονίας  
ἐνὸς τάγματος ἀλεξιπτωτιστῶν καὶ ἡμίσεως τάγματος ἀκροβολιστῶν  
ἀπὸ ὀμάδας ἐνόπλων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν κατεστράφη ἡ Κανδάνου ».

« Δεκάδες χωριὰ καταστράφηκαν καὶ ἑκατοντάδες Κρήτες πολεμιστὰς βρῆκαν τὸν  
θάνατο μπροστὰ στὰ ἐκτελεστικὰ ἀποσπάσματα ὕστερα ἀπὸ διαταγὰς πού ἔδωσε ὁ Στου-  
ντέντ, στὴν προσπάθειά του νὰ ἐκδικηθῆ, νὰ συντρίψῃ καὶ νὰ καταρακιάσῃ τὸ ἔθνικὸ φρό-  
νημα τῶν κατοίκων τῆς Μεγαλονήσου. Τὸ πόσο ἡ προσπάθεια αὐτὴ τοῦ Γερμανοῦ στρα-  
τηγοῦ ἐπέτυχε, τὸ ἀποδεικνύουν ἡ στάση τῶν Κρητικῶν σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Κατοχῆς  
καὶ ἡ ἡρωικὴ αὐτοθυσία των. Ὁ Στουντέντ πῆρε μόνο τὸν τίτλο τοῦ πρώτου δήμιου  
τῆς Κρήτης καὶ ἐπέτυχε νὰ γεμίσῃ τὴν ἀλάτῃτες βουνοκορφὰς τῆς νήσου ἀπὸ νέους — τοὺς  
πρώτους ἀντάρτες τῆς Εὐρώπης— πού κατέφυγαν ἐκεῖ, στὴν ἀρχὴ βέβαια γιὰ νὰ σωθοῦν  
ἀπὸ τὰ ἐκτελεστικὰ ἀποσπάσματα, ὡς τόσο ὅμως μὲ τὸ νὰ ἐνωθοῦν μὲ τὰ ὑπολείμματα τῆς  
στρατιᾶς τοῦ Φράνμπουργκ πού γυρίζαν ἐπίσης στὰ Κρητικὰ βουνὰ ἀποτελέσαν ἀργότερα  
τὸ μόνιμο βραχῶν πού πιεζε τὴ σκέψη τῶν Γερμανῶν καὶ πού λεγόταν « Κρητικὸ κίνημα  
ἀντιτάσεως ».

**Ἄλεξάντερ Ἀντρέ.—**Οἱ πρῶτες συνομιλίες του με τοὺς ἐκπροσώπους τῶν Κρητῶν.—Οἱ ἐκτελέσεις συνεχίζονται.—Μιά εἰρηνικὴ ἐπανάσταση στὴν Κρήτη.—Ἐκατὸν νεκροὶ στὸν Κερίτη.—**Ὁ Λογοδετόπουλος ἔρχεται στὰ Χανιά.—**Προσπάθειες γιὰ τὴν χορήγηση ἀμνηστίας.—**Ὁ Ἀντρέ πείθεται.**

Ὁ στρατηγὸς Ἄλεξάντερ Ἀντρέ, ἔρχεται στὴν Κρήτη καὶ ἐγκαθίσταται στὰ Χανιά ὡς ἀνώτερος Στρατιωτικὸς Διοικητὴς τοῦ Φουρίου Κρήτης περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου. Ἡ ἀτμόσφαιρα ποὺ ἐπικρατοῦσε τότε ἦταν ἀρκετὰ συγκεχυμένη γιὰ τοὺς Γερμανοὺς καὶ αὐτόχρονα τραγικὴ γιὰ τοὺς Κρητές. Θὰ περίμενε κανεὶς ὅτι ὁ Ἀντρέ ποὺ δὲν ἦταν καὶ ἔθνικοσοσιαλιστὴς, ἀλλὰ ἀπεναντίας ξενος Δημοκράτης—στέλεχος τοῦ Γερμανικοῦ Δημοκρατικοῦ κόμματος καὶ βουλευτὴς του μάλιστα—θὰ ἐπεδίωκε μιὰ μεταβολὴ τῶν συνθηκῶν ποὺ ἐπικρατοῦσαν τότε, καὶ μιὰ βελτίωσι τῆς καταστάσεως. Οἱ Κρητές δὲν ζητοῦσαν τίποτε ἄλλο παρά νὰ τοὺς ἀφήσουν ἡσυχους νὰ ξαναχτίσουν τὰ ἐρεπιά τῶν, νὰ στεγαστοῦν ὅπως—ὅπως καὶ νὰ ξαναρχίσουν τίς δουλειές των. Ἦθελαν μόνο νὰ παύσουν οἱ ὁμαδικές ἐκτελέσεις καὶ νὰ φέρη στὸ ἔξῃς ὁ καθένας τὴν εὐθύνη τῶν πράξεων του. Κι' αὐτὸ εἶπαν στὸν στρατηγὸ Ἀντρέ οἱ διάφορες ἐπιτροπές ἀπὸ τοὺς ἐντοπίους παράγοντας ποὺ ζητοῦσαν νὰ βροῦν κάποια λύσι. Ὁ «Δημοκρατικὸς» Ἀντρέ ὅμως στάθηκε τόσο ἀπόλυτος καὶ τόσο ὠμὸς ποὺ κάθε συνεννόηση ἀπεδείχθη ἀδύνατη καὶ ὁ ἴδιος προτίμησε νὰ συνεχίσῃ τὴν πολιτικὴ ποὺ τοῦ ἀφῆκε ὡς κληρονόμος ὁ Στουντέντ ὁ ὁποῖος στὸ μεταξύ εἶχε ἀναχωρήσει γιὰ τὸ Ρωσικὸ μέτωπο.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀξίζουσαν νὰ ἀναφερθοῦν τὰ ὅσα εἶπε ὁ στρατηγὸς Ἀντρέ στὴν πρώτη ἐπιτροπὴ ποὺ τὸν ἐπεσκέφθη μόλις ἀνέλαβε τὴν διοίκηση τῆς νήσου. Τὴν ἐπιτροπὴ αὐτὴν ἀποτελοῦσαν ἔγκριτοι παράγοντες τοῦ νομοῦ Χανίων, οἱ ὁποῖοι ἐπεσκέφθησαν τὸν στρατηγὸ Ἀντρέ στὴν Πελεκαινίνα ποὺ εἶχε ἐγκαταστήσει τὸ στρατηγεῖον του γιὰ νὰ τοῦ ζητήσουν τὴν παύση τῶν ἀντιποίνων καὶ τῶν ὁμαδικῶν ἐκτελέσεων. Ἦταν ἡ πρώτη ἐπαφὴ τῶν Κρητῶν με τὸν νέο στρατιωτικὸ διοικητὴ. Γιαυτὸ ἔχουν καὶ ἰδιαίτερη σημασία τὰ σκληρὰ λόγια με τὰ ὁποῖα ὁ Ἀντρέ ὑπεδέχθη τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς. Λόγια ποὺ πάνω ἀπὸ ὅλα ἐφανέρωσαν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὴν ἀπόφασί του νὰ συνεχίσῃ, τὸ ἴδιο ἀμείλικτα, τὴν τακτικὴ τοῦ προκατόχου του.

Ὁ Στεφ. Μυλωνάκης στὸ βιβλίον του «Ὁ Ἐπίσκοπος Κυθωνίας καὶ Ἀποκορώνου Κρήτης Ἀγαθάγγελος Σηρουδάκης» περιγράφει με τὰ ἐπόμενα τὴν σκηνὴ αὐτὴ ποὺ διαδραματίσθηκε στὴν ἐπαυλὴ Μάνου στὴν Πελεκαινίνα.

«Εἰς τὸν ἐξώστην εἶχε στρωθῆ μέγας τάπησ καὶ ἐπὶ τραπέζης ἦτο ἠπλωμένος μέγας χάρτης τῆς Κρήτης. Ὅπισθεν τῆς τραπέζης Ἰστατο ἀγέρωχος ὁ στρατηγὸς ἐν ἐπισήμῳ στολῇ, καὶ ἡμεῖς ὀρθοὶ ἠκούσαμεν τὸ δοῦν κατὰ τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ κατηγορητήριόν του. Ἀνέγνωσα, μὰς εἶπε, τὴν ἱστορίαν τοῦ τόπου σας, καὶ ὄντως ἐθαύμασα τοὺς ἀγῶνάς σας, κυρίως ἐναντίον τῶν Τούρκων, δὲν δύναμαι ὅμως νὰ σας ἐπαινέσω καὶ διὰ τὸν πρόσφατον ἐναντίον μας ἀγῶνα, διότι ἐνῶ ἰσχυρίζεσθε, ὅτι μάχεσθε κατὰ τῶν ξένων, ποὺ ἔρχονται

εις τὸν τόπον σας, δὲν ἐπράξατε τὸ αὐτὸ καὶ κατὰ τῶν Ἑλλήνων, εἰς τοὺς ὁποίους ὑπεδουλώθητε. Εἰς τὸν ἐναντίον μας πόλεμον παρέβητε τὰ διεθνή νόμιμα καὶ ὁ ἀστράτευσός σας ἔλαβε τὰ ὅπλα ἐναντίον μας, ὄχι δὲ μόνον αὐτὸ, ἀλλὰ καὶ αἰχμαλώτους γερμανοὺς καὶ νεκροὺς ἐκακομεταχειρίσθη καὶ ἠκρωτηρίασε ».

Τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ἠθέλησαν νὰ ἀντικρούσουν τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Ἄντρέ' καὶ τοῦ ἐτόνισαν ὅτι μόνον μιά γενικὴ ἀμνηστία μπορεῖ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν τάξιν ἐπειὸς ὅμως ἦτο ἀνένδοτος. Τοὺς ἀπηγόρευσε νὰ συνεχίσουν καὶ τοὺς ὑπεγράμισεν : « Δὲν ἤλθομεν ὡς κατακτηταὶ εἰς τὴν νῆσόν σας, μᾶς ἔφρεν ὁ πόλεμος κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Σήμερον θὰ διοικήσωμεν τὴν νῆσόν σας ὡς καὶ τὴν λοιπὴν Εὐρώπην, ὡς ἐν τμήμα τοῦ Μεγάλου Ράλι, καὶ κατὰ τὸ Ἐθνικοσοσιαλιστικὸν σύστημα. Θὰ γνωρίζετε βέβαια τὰς διακηρύξεις τοῦ Φυρερ περὶ νέας τάξεως πραγμάτων ἐν Εὐρώπῃ. Θὰ φροντισώμεν διὰ τὴν διατροφήν σας καὶ θὰ σᾶς βοηθήσωμεν νὰ ἐργασθῆτε, ἀλλὰ ἀπαιτοῦμεν ἀπὸ σᾶς ὑπακοήν. Δὲν δύναμαι νὰ σᾶς ὑποσχεθῶ σήμερον ἀμνηστίαν. Δὲν ἔχω μέχρι σήμερον δείγματα ἰδικῆς σας νομιμοφροσύνης. Ἀναμένω ἀπὸ σᾶς νὰ βοηθήσετε τὸ ἔργον τῆς νομιμοφροσύνης, καὶ ὅταν ἐκ τῶν πραγμάτων ἀποδειχθῇ αὕτη, τότε μόνον θὰ μελετηθῇ τὸ ζήτημα τοῦτο. Ἡ Γερμανία ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἐπιβάλλῃ τὰς βελήσεις της εἰς τὸν τόπον σας, καὶ ἀλλοιμονὸν εἰς ἐκεῖνον, πού θὰ ἀντιταχθῇ. Ὁ λογαριασμός της τιμωρίας δὲν ἐκλείσεν ἀκόμη. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ σᾶς, καὶ θέλω νὰ πιστεῦω ὅτι εἰς τὰ πρόσωπα σας εὐρίσκω ἀνθρώπους, πού κατανοοῦν τὰ πράγματα καὶ διὰ τοῦτο ζητῶ ἀπὸ σᾶς νὰ βοηθήσετε τὸ ἔργον τῆς νομιμοφροσύνης διὰ τὸ καλὸν τοῦ τόπου σας, ἀπευθύνοντες σχετικὰς συστάσεις δι' ἐγκυκλίον σας πρὸς τὸν λαόν. Ζητοῦμεν ἀπὸ σᾶς νομιμοφροσύνην καὶ οὐδετερότητα ».

Τὸ Βούλευμα πού τὸ Ἐθνικὸν Γραφεῖον Ἐγκληματιῶν Πολέμου ἐξέδωκε γιὰ τὸν Ἄντρέ, ἀναφέρει τὰ ἑξῆς : « Τὰ μαρτύρια ἅτινα ὑπέστη ὁ λαὸς τῆς Κρήτης, κατὰ τοὺς πρώτους ἰδίαι μῆνας τῆς Γερμανικῆς Κατοχῆς, ὅτε διοικητὴς τοῦ φρουρίου Κρήτης ἐτύχχανε ὁ κατηγορούμενος, εἶναι ἀνεκδιήγητα. Ὁ κατάλογος τῶν ἐκλημάτων τῶν στρατευμάτων κατοχῆς εἶναι ἀτελείωτος. Τὰ θύματα ἀναριθμητὰ καὶ αἱ καταστροφαὶ καὶ θῶσες ἐκτὸς πάσης περιγραφῆς. Εἶναι δὲ τὸσης ἐκτάσεως τὰ ἐγκλήματα καὶ τόσον εὐρύς ὁ κύκλος τῶν ἐγκληματιῶν, ὥστε καὶ ἡ ἀπλὴ ἀπαρίθμησις τούτων θὰ ἀπῆτει χρόνον μακρόν ».

Ὁ Ἄντρέ δὲν μπόρεσε νὰ δικαιολογηθῇ ἐπαρκῶς, ὅταν ἰσχυρίσθηκε στὴν δίκην του ὅτι κατόπιν γενικῶν ἐντολῶν συνέχισε τὴν τακτικὴν τοῦ φόν. Στουντὲντ γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐμπέδωση τῆς ἀσφαλείας στὴν Κρήν. Ἀφοῦ εἶχε πασιφανεῖς ἐνδείξεις ὅτι ἡ τακτικὴ τῶν ἐκδικήσεων καὶ τῶν ὁμαδικῶν ἐκτελέσεων καὶ τῶν δηλώσεων ἀπέδωσε τὰ ἀντίθετα ἀκριβῶς ἀποτελέσματα.

Ὁ ΕΡΧΟΜΟΣ τοῦ στρατηγοῦ Ἄντρέ στὴν Κρήτην καὶ ἡ ἀνάληψις τοῦ νέου ἀξιώματός του συμπίπτει μὲ τὴν πρώτη ἐξέγερση τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ καὶ τὴν πρώτη του καθολικὴ ἀπειθία στὶς ἐντολὰς τοῦ κατακτητῆ. Αὐτὴ τὴν φορὰ δὲν βρόντηξαν τὰ Κρητικὰ ντουφέκια καὶ οὔτε ἀχολόγησαν οἱ ρεμματιῆς καὶ οἱ κάμποι ἀπὸ πολεμικὰ τραγούδια. Ἦταν πρόωρον καὶ δὲν μπορούσαν νὰ γίνουν τέτοια πράγματα τότες. Μὰ αὐτὸ πού ἐγίνε δὲν ἦταν μιά ἔνοπλη ἐξέγερσι ἢ μιά πολεμικὴ ἐπανάστασι. Αὐτὸ πού ξεφρένιασε τοὺς Γερμανοὺς τόσο πολὺ, ἦταν μιά καθολικὴ ἐπανάστασι ἀλληλεγγύης γιὰ τοὺς Βρεττανοὺς καὶ τοὺς Ἕλληνας αἰχμαλώτους, τοὺς ἡρωϊκοὺς πολεμιστὰς τῆς Μάχης τῆς Κρήτης πού ὑπέφεραν καὶ μαρτυροῦσαν στὰ χέρια τῶν Γερμανῶν. Ἄν ἡ ζωὴ στὶς κατακτημένους περιοχὰς ἦταν τραγικὴ ἀπὸ τὴν ἀφόρητη τρομοκρατία, ἀκόμη πιὸ τραγικώτερη ἦταν στὰ στρατόπεδα συγκεντρώσεως τοῦ Μάλεμε, τῆς Σοῦδας καὶ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ὅπου ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶτες, Βρεττανοὶ καὶ Ἕλληνες, περνοῦσαν τρομερὰς ἡμέρας.

Ἡ ἀπελπισία εἶχε ὀδηγήσει μερικοὺς καὶ μέχρι νὰ ἀποπειραθοῦν ν' αὐτοκτονήσουν, τὰ νεῦρα των εἶχαν τσακίσει ἀπὸ τὶς στερήσεις. Καὶ τότε ἀκριβῶς, σχεδὸν μὲ τὸν ἔρχομό τοῦ Ἄντρέ ἐγίνε αὐτὸ πού ξεπερνᾷ κάθε περιγραφή. Ἀδιάφορῶντας γιὰ τὶς φυλακίσεις, τὰ κατα-

ναγκαστικά έργα, γιά τις έκτελέσεις, γιά όλα, και μέσα στην άπροσμέτρητη τρομοκρατία, ο Κρητικός λαός άνοιξε την ψυχή του και άγκάλιασε αυτούς πού υπέφεραν στά στρατόπεδα. Ήταν μιá έκδήλωση πού έγινε τελείως αθόρυμητα, πού άρχισε ξαφνικά και φούντωσε με μιás. Γυναίκες και άντρες. Δάσκαλοι και Ιερείς άρχισαν νά περιφέρωνται στις γειτονίες και στά χωριά και νά συγκεντρώνουν τρόφιμα γιά τούς αϊχμαλώτους. Ή έκκληση ήταν κοινή:

—“Ο,τι έχετε. “Ο,τι σάς περισσεύει γι’ αυτούς πού βρίσκονται στά στρατόπεδα.

Στό ρημαγμένο νησί δέν όπληξαν τότε πολλά αποθέματα τροφίμων. “Οστόσο οι Κρητικοί έδιναν και από τό ύστέρημά των. Και στό Μάλεμο όπως και στά άλλα στρατόπεδα άρχισάν νά καταφθάνουν όλόκληρα φορτία με τρόφιμα και φάρμακα, πού τά συνόδευαν κάποιοι γέροι και μερικώς κοπέλλες. Ήσαν τά κορίτσια κάθε χωριού ή τής γειτονιάς πού κοιβαλούσαν ότι είχαν συγκεντρώσει. Αυτά είχαν γίνει οι μανάδες και οι αδελφές τών παληκαριών πού μιá κακή μοίρα τά είχε ρίξει εκεί.

Οι Γερμανοί σάστισαν μ’ αυτές τις έκδηλώσεις. Νόμιζαν ως τότε πως είχαν σκοτώσει την ψυχή του Κρητικού λαού και ξαφνικά την είδαν νά έκδηλώνεται με την ώραιότερη και πιό ανθρώπινη μορφή της. Και φρένιασαν περισσότερο, γιατί δέν μπόρεσαν νά παρεμποδίσουν τις έκδηλώσεις αυτές. Βέβαια φυλάκισαν μερικους γέροντες, έβαλαν σε άγγραφειες πολλά κορίτσια και κατέστρεψαν πολλά φορτία τροφίμων. “Ομως οι Κρητικοί συνέχισαν την προσφορά τους, εξαγοράζοντας ακόμη σε πολλές περιπτώσεις τούς φρουρούς ώστε τά τρόφιμα νά πηγαίνουν ασφαλώς στά χέρια τών αϊχμαλώτων πού άνακουφίσθηκαν άρκετά. Και αυτό συνεχίστηκε μέχρις ότου οι αϊχμαλωτοι μεταφέρθηκαν στην Ήπειρωτική Ερώπη. Αυτή ήταν ή άπάντηση τών Κρητών στά τρομοκρατικά μέτρα τού φόν Στουτνέντ και ένα είδος προειδοποίησης γιά τόν Άντρέ. “Ο τελευταίος όμως έμεινε άσυγκίνητος και δέν ήθέλησε νά άναγνωρίση την πραγματικότητα. Γι’ αυτό από μιá συνδιάλλαγή—πού θά μπορούσε νά την επιτύχη από την πρώτη ήμέρα κι’ όχι όπως τού έκαμε άργότερα μετά δύο μήνες—έπροτίμησε τόν δρόμο τού εγκλήματος, γιά νά αποδείξη ίσως ότι οι Γερμανοί όποια πολιτικά φρονήματα και άν είχαν ήταν όλοι τούς ίδιου κι’ απαράλλακτου.

ΔΥΟ ΜΗΝΕΣ και περισσότερο έκράτησε τό αίματηρό όργιο τού στρατηγού Άντρέ και τών όργάνων του σε βάρος τού Κρητικού λαού. Στό διάστημα αυτό ο Άντρέ άπόλυτος και άνεξέλεγκτος κύριος επί «ζώης, τιμής και περιουσίας» άπεδείχθη τόσο θηριώδης όσο κανείς από τούς δυνάστες οι όποιοι στό παρελθόν έβασάνισαν την μεγαλόνησο. Ή δρᾶσις του, καιτοι λιγώτερο έντυπωσιακή από τών Μπρόγιερ και Μύλλερ, δέν ύστερεί από άπόψεως αριθμού θυμάτων. Κατά την περίοδο αυτή κάθε έννοια ασφαλείας είχε καταργηθή γιά τούς Κρήτες και κυρίως στην περιοχή του νομού Χανίων. Και τά μεμονωμένα άτομα, οι πολίτες όχι μόνον είχαν την ευθύνη τών πράξεών των, αλλά ακόμη ήσαν υπεύθυνοι και γιά κάθε τι πού συνέβαινε και γιά τό όποίου συνήθως είχαν πλήρη άγνοια. Έτόχαινε δέ, οι «άξιόποινες» αυτές πράξεις νά γίνονται από άτομα μυστηριώδη και μάλλον άνήκοντα στην ύπηρεσία τών Γερμανών. Και αυτό κατ’ έντολήν της Γερμανικής Διοικήσεως, γιά νά κρατιέται σε διαρκή άγωνία ο Κρητικός λαός.

Σχετικώς στό βούλευμα τού ειδικού Δικαστηρίου γιά τόν στρατηγό Άντρέ άναφέρουνται και τά έξής: «Οι Γερμανοί κατά τάς έπιχειρήσεις πρὸς κατάληψιν τής Κρήτης είχαν σοβαρωτάτας άπολείας εις επιλέκτους αὐτῶν μονάδας αλεξιπτωτιστῶν, ἅμα δὲ τῆ καταλήψεως ταύτης και ἐπὶ ἀρκετοῦς μῆνας μετ’ αὐτήν, ἐδικιούμενοι τὰς ἀπολείας ταύτας ἐπεδόθησαν εἰς δηλώσεις, λεηλασίας, ἐκτελέσεις ἀθῶων και ὀμῶρων ὡς ἀντιποινα διὰ πράξεις τρίτων, ἐγκαθειρέξεις ἀθῶων ἀνευ λόγων στρατιωτικῆς ἀσφαλείας, συστηματικῆν τρομοκρατίαν και παντὸς εἶδους καταπίσεις καθ’ ὅλην τὴν νῆσον, ἰδίᾳ δμως εἰς τούς νομούς Χανίων και Ἡρακλείου, πρὸς δὲ τῶν ἀνωτέρω πράξεων φέρει τὴν εὐθύνην ὁ κατηγορούμενος, στρατιωτικὸς διοικητῆς φρουρίου Κρήτης κατά τὸν χρόνον τῆς διαπράξεως αὐτῶν καθ’ ὅσον ἄλλων μὲν τὴν ἐκτέλεσιν διέταξεν ἀμέσως, ἄλλων δὲ ἐκ προοιμίου εἶχεν ἐγκρίσει, χορηγήσας τὴν πρὸς διάπραξιν τούτων ἐξουσίαν εἰς τὰ ὄψ’ αὐτῶν ὄργανα. Οὕτω ἀπὸ τού τέλους Ἰουνίου 1941 μέχρι τῶν μέσων Σεπτεμβρίου 1941, ὅτε συνετελέθη διαφόρων μετ’ ὀλοβήσεων και παρεμβάσεων ἐπὶ ἧλθε τοιαῦτα εἰς τὴν νῆσον, ἐνεργήθησαν συστη-

ματικά και επανειλημμένα επιδρομαί οργανωμένου Γερμανικού στρατού της φρουράς Κρήτης εις πλείστα χωρία του νομού Χανίων ἐξ ὧν εἰδικῶς ἀναφέρονται τὰ χωρία: Ἀλικιανοῦ, Σκηνῆ, Φουρνέ, Βατόλακο, Περιβόλια, Πατελάρι, Βρύσες, Μεσιλά, Παλαύχορα κλπ., κατὰ τὰς ὁποίας συνελήφθησαν ἅπαντες οἱ ἐν αὐτοῖς ἄρρενες κάτωμιοι ἀδιακρίτως ἡλικίας, δὲ αὐτῶν δὲ οἱ περισσότεροι μὲν ἐξετελέσθησαν ἐπὶ τόπου, ἀνευ δίκης τινός καὶ ἐπὶ ἀπλῆ ὑπονοίᾳ ὅτι ἦτο δυνατόν να ἐλαβόν μέρος εἰς τὰς κατ' αὐτῶν ἐπιχειρήσεις κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κρήτης, ἄλλοι δὲ μεταφέρθησαν καὶ ἐνεκλείσθησαν εἰς τὰς φυλακὰς Ἀγίας, πλείστοι τῶν ὁποίων ἐξετελέσθησαν μετ' ὀλίγον. Εἰς ἐκατοντάδας ἀνερχεται, κατὰ τοὺς μεριωτέρους ὑπολογισμούς, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀμέσως ἐκτελεσθέντων, κατὰ τὰς ἄνω ἐπιδρομὰς, ἀθῶν πολιτῶν. Εἶναι δὲ τὸ ἐγγλημα τοῦτο ἐτι περισσότερον βαρὺ καὶ ἀποτρόπαιον καθ' ὅσον ἐκτὸς τοῦ ὅτι οὐδεμία διάκρισις γίνεται ἐπὶ τῆς ἡλικίας τῶν ἐκτελουμένων, εἰς πολλὰς περιπτώσεις, συνενέτρωσαν καὶ συνέλαβον τὰ θύματα αὐτῶν δι' ἀπάτης, ἀπὸ προηγουμένων εἶχον διακηρῶσαι δημοσίως ὅτι οὐδὲν εἶχον να πάθουν οἱ προσερχόμενοι καὶ ὅτι εἶναι ἐλεύθεροι καὶ ἀσφαλεῖς νὰ ἐπαναλάβουν τὰς εἰρηγικὰς τῶν ἐργασίας ».

**ΟΠΩΣ ΥΠΟΓΡΑΜΜΙΖΕΤΑΙ** καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ βουλευματος ἡ λεπτομερῆς ἀπαρίθμηση τῶν ἐγκλημάτων πού διεπράχθησαν στὴν Κρήτη κατ' ἐντολὴ τοῦ στρατηγοῦ Ἀντρέ θὰ ἀπαιτοῦσε πολὺ χρόνο. Ἔτσι παραλείπονται ἢ ἀναφέρονται περιληπτικὰ φρικιαστικὰ ἐγγλήματα πού ἔγιναν εἰς βάρος ὀλοκλήρων χωριῶν μὲ δεκάδες θύματα. Ἀκόμη κι' ἂν ἐπρόκειτο ν' ἀναγραφοῦν ὅλα καὶ πάλι θὰ παρελείποντο πολλὰ. Οἱ συνθῆκες πού ἐπεκράτησαν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση στέρησαν τὴν δυνατότητα ἀπὸ πολλοὺς οὐσιώδεις μάρτυρες νὰ προσέλθουν στὸ ἀνακριτικὸ γραφεῖο γιὰ νὰ καταθέσουν ὅσα ἐγνώριζαν καὶ ὅσα ἔζησαν.

Δὲν ἀναφέρονται λοιπὸν σχεδὸν καθόλου οἱ ἐκτελέσεις πού ἔγιναν στὸ Καστέλλι, στὰ Μεσκλά, τὸ Κωστογέρακο, Λειβαδᾶ, Μονή, Ἐλος, Λίμνη, Κούνεσι, Κοντομαρί, Πατελάρι, καθὼς καὶ οἱ καταστροφές καὶ διαρπαγές πού ἔγιναν σὲ διάφορα ἄλλα μέρη.

Ἡ ἐγκληματικὴ δράσις τοῦ στρατηγοῦ Ἀντρέ φθάνει στὸ κατὰκόρυφόν της, τὴν 1η Αὐγούστου 1941 ὁπότε μὲ μιὰ μεγάλη ἐξόρμησίν των τὰ Γερμανικὰ στρατεύματα τῆς περιοχῆς τοῦ Νομοῦ Χανίων ἐκύκλωσαν τὰ χωριά Ἀλικιανοῦ, Κουφός, Βατόλακος, Σκηνῆς, Φουρνῆς, Ὀρθοῦνι, Νέα Ρουμάτα, καὶ Πρασσές καὶ ἐξετέλεσαν κοντὰ στὴν γέφυρα τοῦ ποταμοῦ Κερίτη ἔξω ἀπὸ τὸν Ἀλικιανὸ 108 ἄτομα.

Ἀξίζει νὰ σημειωθῆ πὼς στὴ δίκη του ὁ Ἀντρέ ἰσχυρίστηκε ὅτι τόσο οἱ ἐκτελέσεις τοῦ Κερίτη ὅσο καὶ οἱ ἐκτελέσεις στὰ ὄρεινά χωριά τῶν Σεακίων καὶ τοῦ Σελλίνου, ἔγιναν ἀπὸ εἰδικὸ σῶμα τῶν κυνηγῶν τῆς Γκεσταπὸ πού ἦλθε γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ ἀπὸ τὴν Γερμανία κατ' ἐντολὴ τοῦ Ἀνωτάτου Γερμανικοῦ Στρατηγοῦ.

**ΣΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ** τοῦ Αὐγούστου 1941 καὶ στὶς ἀρχές τοῦ Σεπτεμβρίου ἡ κατάστασις στὴν Κρήτη εἶχε φθάσει σὲ πλήρως ἀδιέξοδο. Τὰ τρομερὰ ἀντίποινα τῶν Γερμανῶν εἶχαν ὀδηγήσει στὰ βουνὰ ἢ εἶχαν ἀπομακρύνει ἀπὸ τίς ἐστίες των χιλιάδες νέους καὶ γέροντες. Τὰ περισσότερα χωριά εἶχαν ἐρημωθῆ. Οἱ δουλειές τῆς κῆληθρου εἶχαν σταματήσει. Μιὰ κατάστασις πού δὲν μπορούσε νὰ συνεχισθῆ γιὰ πολὺ ἀκόμη. Τὸ μαρτύριο καὶ ἡ ὀδύνη τῶν Κρητῶν εἶχαν φθάσει στὸ ἀπροχώρητο. Ὁ κίνδυνος μιᾶς καθολικῆς ἐξέγερσις πού μοιραία θὰ σήμαινε καὶ τὴν ὀλοκληρωτικὴν καταστροφὴ τοῦ νησιοῦ ἦταν καταφανής. Κεῖνες τίς τραγικὰς ὥρες ἡ Κρήτη ἀπὸ τὴν μιὰ ἄκρη της ὡς τὴν ἄλλη ἔμοιαζε σάν ἓνα καινούργιο Ἀρκάδι πού πρόσμενε ἓνα Γαβριὴλ ἢ ἓνα Γιαμπουδάκη γιὰ ν' ἀνάψουν τὴν φωτιὰ μιᾶς ἀπεγνωσμένης ἐπανάστασις τῶν ἀπελπισμένων.

Μά και οί Γερμανοί δέν θάθελαν μιὰ καθολική ἐξέγερση. Ἀπασχολημένοι μέ δύο μεγάλες ἐκστρατείες, τῆς Ρωσσίας καί τῆς Ἀφρικής, ἔχταν ἀρχίσει νά προσανατολιζόνται μέ τήν ἰδέα μιᾶς συνεννοήσεως μέ τόν Κρητικό πληθυσμό. Ὡστόσο ὁμως δέν ἔλεγαν καί νά φανοῦν ὑποχωρητικοί. Οἱ τεράστιες ἀπώλειές των κατὰ τήν μάχη τῆς Κρήτης ἐπηρεάζουν τίς ἀποφάσεις τῆς Γερμανικῆς ἡγεσίας πού πίστευε πώς τά ἀντίποινα τῶν ἑκατοντάδων ἐκτελέσεων στό Ἡράκλειο, στά Χανιά καί στό Ρέθυμνο δέν ἀποτελοῦσαν μιὰ πλήρη ἐκδίκηση.

Σέ μιὰ τέτοια ἀτμόσφαιρα ἀρχισε τὰ καθήκοντά του ὁ νεοδιορισθεὶς ὑπουργὸς γενικοῦ Διοικητῆς Κρήτης Ἑμμανουὴλ Λουλακιάκης. Εἶχε ἀναλάβει τὸ ἀξίωμα αὐτὸ ὕστερα ἀπὸ μεγάλες πιέσεις τῶν παραγόντων τῆς Κρητικῆς παροικίας τῆς Ἀθήνας καί κυρίως τοῦ Ἰωσήφ Κουνδούρου, καί κατέβηκε μὲ τὴν ἀπόφαση νά δουλέψῃ ὅσο μπορούσε γιὰ νά ἀλαφρώσῃ τὴν Κρητικὴ ψυχὴ ἀπὸ τὰ δεινὰ τῆς ἀμελικτης κατοχῆς. Ἦταν Κρητικὸς καί δέν μπορούσε νὰ γείρει νά τοῦ ἀμφισβητήσῃ πὼς δέν μισοῦσε τοὺς Γερμανοὺς. Ἐργάστηκε σκληρὰ καί δοκίμασε ἐπανειλημμένως ἀπογοητεύσεις καί πικρίες. Ἡ συνεργασία του μέ τίς τοπικὰς ἐπιτροπὰς ἦταν ἀσπῆρη. Ἀλλὰ οἱ προσπάθειές του γιὰ τὸν περιορισμὸ τῶν σκληρῶν γεωμανικῶν ἀντιποιήσεων δέν ἀπέδωσαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καρπούς. Οἱ Γερμανοὶ δέν ἦταν ὡμοιοὶ ἀκόμη γιὰ νά φτάσουν σὲ παραχωρήσεις. Ἰσοῦς γιατί περιμεῖναν νά τοὺς δοθῇ μιὰ πῶ καλότερη εὐκαιρία.

Καί τότε ἀκριβῶς ἀνηγγέλθη ἡ ἀφιξη στὴν Κρήτη τοῦ Κ. Λογοθετοπούλου ἀντιπροέδρου τῆς κυβερνήσεως τοῦ Τσολάκογλου. Σέ ποιανοῦ πρωτοβουλία ἀφείλονταν ἡ ἀφιξη τοῦ Λογοθετοπούλου; Στὰ ἀλλεπάλληλα ὑπομνήματα τοῦ Λουλακιάκη; Στὴς ἐκλήσεις τῶν Κρητικῶν τῆς Ἀθήνας πού ἐβλεπαν νὰ ἀγωνιὰ τὸ δράμα τῶν συμπατριωτῶν των; Σὲ ὑπόδειξη αὐτῶν τῶν Γερμανῶν; Ἡ ἀπάντησις εἶναι δύσκολη, γιατί οἱ ἀρμόδιοι πού μπορούσαν νά τὴν δώσουν δέν μίλησαν ἀκόμη.

Ο ΛΟΓΟΘΕΤΟΠΟΥΛΟΣ ἔφθασε εἰς τὰ Χανιά τίς πρῶτες ἡμέρες τοῦ Σεπτεβρίου 1941 καί ἀμέσως δίδει εἰς τὴν δημοσιότητα τὴν ἐπομένη προκήρυξή του πρὸς τὸν λαὸν τῆς Μεγαλονήσου: «Ὁ πόλεμος διὰ τὴν Ἑλλάδα ἐτελειώσε. Δέν εἶναι ὥρα νά συζητήσωμεν ἀναλυτικώτερον ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου. Τὸ προέχον εἶναι νά ἡρεμήσητε σεῖς καί τὰ σπίτια σας καί νά ξαναβρῆτε τὴν ποθητὴν γαλήνην, προσαρμόζομενοι εἰς τὴν ἐπιβαλλομένην στοιχειώδη λογικὴν τῆς πραγματικότητος. Καί ἡ παραμικροτέρα παρέκκλισις ἐκ τῆς γραμμῆς αὐτῆς ἰσοδυναμεῖ μέ ἔγκλημα, ἔγκλημα ὄχι μόνον εἰς βάρος τῆς Κρήτης, ἀλλὰ καί τῆς Ἑλλάδος ἐν τῷ συνόλῳ της. Ἀναλογισθῆτε μέ ψυχραιμίαν τάς φοβερὰς συνεπειὰς τῆς συνεχίσεως μιᾶς παραφορᾶς, προερχομένης ἐκ καθαρᾶς ὑποβολῆς, μιᾶς παραφορᾶς, ἡ ὁποία δύναται νά συγχωρηθῇ μόνον, ἐφ' ὅσον θά ὑπῆρξε παροδική. Εἴκοσι καί πλέον χιλιάδες νέοι βλαστοὶ τῆς Κρήτης εὐρίσκονται μακρὰν τῶν ἐστιῶν των, ἐνῶ οἱ ἀγροὶ των μένουσι ἀκαλλιέργητοι. Σκεφθῆτε σοβαρώτερα τὴν τραγωδίαν αὐτῶν τῶν παιδιῶν, τῶν παιδιῶν σας, πού ἀναμένουν εἰς Ἀθήνας καί Πειραιᾶ ἐπὶ τόσους μῆνας, καί πού θά ἐπανέλθουν κοντὰ σας μόνον, μόλις θελήσετε σεῖς νά ἐμπεδωθῇ μιὰ τάξις, ἐγγυωμένη ἀδιατάρακτον κοινωνικὴν ζωὴν εἰς τὴν Μεγαλὸνήσον. Βεβαιωθῆτε πρό παντός, ὅτι ἡ σημερινὴ κατοχὴ εἶναι ἐντελὴς πρόσκαιρος, ὑπαγορευθεῖσα, ἀποκλειστικῶς καί μόνον, ἐκ λόγων πολεμικῆς σκοπιμότητος. Ἡ ἔθνικὴ σας ἐλευθερία, ἣν μέ τόσους ἀγῶνας ἀνεκτήσατε, δέν κινδυνεύει οὐδὲ κατὰ τὸ ἐλάχιστον, πρέπει δὲ καί νά ἔχετε ὕπ' ὄψιν σας, ὅτι μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου θέλει ἐπικρατήσῃ δικαιοσύνη μεταξὺ τῶν λαῶν, καί εἰς τὴν διαμέρφωσιν τῆς νέας Εὐρώπης τὰ δικαιώματά σας θά μένουν ἀμείωτα».

Τὴν ἐπομένη τῆς ἀφίξεως τοῦ Λογοθετοπούλου συγκροτεῖται στὶς αἰθούσας τῆς Ἐμπορικῆς Σχολῆς Χανίων μιὰ μεγάλῃ σύσκεψη τῆς ὁποίας ἀντικειμενικὸς σκοπὸς ἦταν νά ἐξευρεθῇ κάποιος τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖο θά ἐπέιθοντο οἱ Γερμανοὶ νά χορηγήσουν ἀμνηστία. Στὴν σύσκεψη αὐτὴν ἐκλήθησαν καί ἔλαβαν μέρος οἱ ἐπεύθυνοι πολιτικοὶ παρὰ-



γοντες του νομού Χανίων. Μεταξύ αὐτῶν ἦσαν οἱ : Ἐπίσκοπος Ξηροουχίας, Δήμαρχος Ν. Σκουλαῖς, Φ. Κλαμαρῆς Εἰσαγγελεὺς Ἐφετῶν Κρήτης. Ἄρ. Καρακουλάκης, οἱ Δικηγόροι Κυρ. Μητσάκης, Σ. Ἀγγυσουλᾶκης, Μ. Παπαγιαννάκης, Χ. Παπαδάκης, Γ. Σαρρῆς, Κ. Σινολάκης οἱ ἱεροὶ : Ε. Μουντάκης, Ε. Γεωργιλαδάκης, Ι. Παῦζης οἱ Διευθυνταὶ Τραπεζῶν : Ν. Κεσός, Κ. Μπάκος, Τηλ. Παγκάρας, Ι. Βολουδάκης οἱ Βιομηχανοὶ καὶ Ἐμποροὶ : Χ. Πολυγιώργης, Δ. Ξενάκης, Ι. Νικηφοράκης, Γ. Παρασάκης καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

Οἱ ΑΝΩΤΕΡΩ ἀποτελοῦσαν τὴν μεγάλη ἐπιτροπὴ πού ἐξ ὀνόματος ὄλων τῶν Κρητῶν ἐρχόταν σ' ἐπαφὴ καὶ συνεννόησι μὲ τὸν στρατιωτικὸ δικητικὴ γιὰ τὴν ἐξεύρεση κάποιας βάσης συνεννοήσεως. Τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς αὐτῆς δὲν εἶχαν ἐκλεγῆ ἀπὸ κανένα. Τὰ τοποθέτησε στὴ μοιραία ἐκείνη θέσι ἡ ἱστορία καὶ ἡ δράσι των. Οἱ ἐνεργειές των ὅμως ἦταν σύμφωνες μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ὀλότητος τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ. Καὶ πρέπει νὰ ξεκαθαρισθῆ ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ πὼς ἡ ἐπιτροπὴ ὅταν γύρευε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς νὰ χορηγήσουν ἀμνηστία δὲν διαπραγματεύετο ἀπὸ τὸν ἄλλο παρὰ τὴν ὑπογραφή μιᾶς ἀξιόπρεπης συνθηκολόγησι μετὰ τοῦ κατακτητοῦ καὶ τοῦ κατακτημένου. Γιατὶ ἡ χορήγησι τῆς ἀμνηστίας πού ἐζητεῖτο στὴν οὐσία ἦταν καὶ ἡ σύναψι μιᾶς ἀνακωχῆς καὶ ἡ ἀποκατάστασι μιᾶς εἰρηνικῆς διαβιώσεως μετὰ τῶν Γερμανῶν καὶ τῶν Κρητικῶν.

Πολλὰ ἐλέχθησαν κατὰ τὴν σύσκεψι αὐτῇ, καὶ τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ἀνέπτυξαν μὲ κάθε λεπτομέρεια τὴν τραγικὴν θέσι τῶν Κρητῶν καὶ τὰ ἐγκλήματα πού κάθε μέρα διεπράττοντο ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς κατακτητῆς. Ἀλλὰ ἰδιαίτερος παραστατικὸς στὴν ἐκθεσι τῆς καταστάσεως ἦταν ὁ Χαράλαμπος Πολυγιώργης :

« Ἄν τὰ γεγονότα διὰ τὰ ὁποῖα μιλοῦμε καὶ ἀπασχολοῦμεθα ἀπὸ ἐβδομάδων, εἶπε, συνέβαιναν πρὸ τριάντα ἢ σαράντα ἐτῶν ἀσφαλῶς ἡ σημερινὴ σύσκεψι δὲν θὰ ἐλάμβανε χῶρον ἐδῶ. Ὁ Κρητικὸς λαὸς πού εἰς τὸ παρελθὸν διὰ πλεον ἀσημάτων, ἀφορμᾶς ἐπανεστάσεως, κατὰ τοῦ Τούρκου κατακτητῆ, θὰ ἐλάμβανε καὶ πάλιν τὰ ὅπλα καὶ ἀπὸ τὰ ὑπερήφανα βουνά μας θὰ ὑπὸ ἄγρονεν ἂν ὄχι τίποτε ἄλλο μὴν ἐντιμον συμφωνίαν.

Τὰ σύγχρονα ὅμως πολεμικὰ ὅπλα, τὰ ἀεροπλάνα, τὰ μηχανοκίνητα καὶ τὰ μεγάλα βεληνεκὸς πυροβόλα, τὰ ὁποῖα διαθέτει ἐν ἀφθονίᾳ ὁ κατέχων σήμερα τὴν Κρήτην, ἀναγκάζουν τὸν δρόμον πρὸς τὰ βουνά τῆς Κρήτης. Δὲν συνηθίζομεν ὅμως πόσον εἶναι δυνατὸν νὰ διαρκῆσιν αὐτὰ καὶ πολὺ φοβούμεθα ὅτι — ἐάν συνεχισθῆ ἡ κατάστασι αὐτῇ, — ὁ Κρητικὸς λαὸς ἀπληροστέμενος ἀπὸ τὴν τραγωδίαν τῶν καθημερινῶν ἐκτελέσεων θὰ ἀδιαφορήσῃ δι' ὅτι τρομερὸν πρόκειται νὰ τοῦ συμβῆ, καὶ λαμβάνων τὰ ὅπλα θὰ ζητήσῃ τουλάχιστον νὰ πῆσι πολεμῶν.

Δι' ἡμᾶς, τοὺς ὁποῖους αἱ περιστάσεις ἔφεραν νὰ διαχειρισθῶμεν τὴν τύχην τῶν συμπατριωτῶν μας, παραμένει ὡς καθήκον ἡ ἐξεύρεσις κάποιας ρεαλιστικῆς λύσεως διὰ τὴν ἐπάνοδον τῆς νομιμότητος εἰς τὴν νῆσον καὶ τὴν σωτηρίαν τῶν Κρητῶν ἀπὸ τὰ ἐπιτελεστικὰ ἀποσπάσματα. Καὶ ἡ λύσι αὐτῇ καθ' ἡμᾶς εἶναι μία : ἡ χορήγησι ἀμνηστίας ὑπὸ τῆς Γερμανικῆς στρατιωτικῆς διοικήσεως καὶ ἡ λήθι τοῦ παρελθόντος ».

Ἡ σύσκεψι κράτησε ἀκριετὲς ὥρες. Ἡ κατάστασι πού ἐκίκοιτο τότε στὴν Κρήτη ἐξετάσθη ἀπ' ὅλες τῆς πλευρῆς καὶ συζητήθησαν διάφορες λύσεις γιὰ τὴν ἐπάνοδο τῶν Κρητικῶν ἐπὶ τὴν νομιμότητα καὶ τὴν χορήγησι ἀμνηστίας ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς.

ΑΛΛΑ Ο ΑΝΤΡΕ γιὰ νὰ χορηγήσῃ μιὰ εἰδικὴ ἀμνηστία ἀξιοῦσε πρωτίστως νὰ παραδώσουν οἱ Κρήτες τὰ ὅπλα τους. Ζητοῦσε δὲ ἕνα μεγάλο ἀριθμὸ ὄπλων. Πραγματικὰ οἱ Κρήτες εἶχαν τότε πολλὰ ὅπλα, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἦταν νεωτάτου τύπου γιὰτὶ τὰ εἶχαν συγκεντρώσει ἀπὸ τὰ πεδία τῶν τελευταίων μαχῶν. Πολλὰ ἐπίσης ὅπλα τοὺς εἶχαν δώσει οἱ ἀποχωροῦντες Βρεττανοὶ στρατιῶτες.

Τὰ ὅπλα ὅμως αὐτὰ οἱ Κρητικοὶ μὲ κανένα τρόπο δὲν συμφωνοῦσαν νὰ τὰ παραδώσουν στοὺς Γερμανοὺς καὶ οἱ παράγοντες τοῦ νησιοῦ, πού εἶχαν πεισθῆ πὼς χωρὶς τὴν παράδοσι ὄπλων οἱ κατακτητῆς δὲν θὰ συμφωνοῦσαν νὰ περιορίσουν τὰ σκληρὰ μέτρα των, κατέβαλλαν ἀληθινὰ ἀπεγνωσμένες προσπάθειες γιὰ νὰ μεταπέσουν τοὺς κατόικους τῆς ὑπαίθρου καὶ τῶν πόλεων νὰ δώσουν μερικὰ ἀπὸ τὰ ὅπλα



Οί νικητές δὲ φάνηκαν σκληροὶ μόνο στὸν πληθυσμὸ. Τὴν ἴδια πίεση ἔδειξαν καὶ πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους τοὺς Ἑλληνας καὶ Βρεταννοὺς στρατιῶτες πού ὄχι μιὰ φορὰ ἀλλὰ πολλὲς φορὲς φέρθηκαν μὲ ἱσποτισμὸ στοὺς Γερμανοὺς πού συνελάμβαναν. Ἡ εἰκόνα παρουσιάζει Ἑλληνας στρατιῶτες σὲ ὦρα κουραστικῆς ἀγγαρείας μέσα στὸ λιοπύρι τοῦ καλοκαιριοῦ.

των. Τελικά και οί Γερμανοί έπεισθησαν να περιορίσουν τις αξιώσεις των στην παράδοση ενός περιορισμένου αριθμού όπλων (κάπου 1800) που ή έπιτροπή είχε βάσιμες έλπίδες πώς θα συνεχέντρωνε. Όπως και έγινε. Με την διαφορά πώς τα 70% των όπλων αυτών ήταν παλιά και άχρηστα. Οί Κρητικοί βρήκαν την εύκαιρία να παραδώσουν όσα παλιοτούφεκα είχαν. Τα καινούργια τα φύλαξαν καλά.

Ό στρατηγός Άντρέ από ανάγκη είτε γιατί εξαπατήθηκε έμεινε ικανοποιημένος από την συμβολική αυτή παράδοση των όπλων και έδωκε μία περιορισμένης έκτασεως άμνηστία.

Ό σχετική διαταγή του που έξεδόθη στις 14 Σεπτεμβρίου 1941 έλεγε τα έπόμενα :

« Είς τό πλαίσιον διά την ειρήνευσιν της νήσου Κρήτης διατάσσω τά εξής : 1) α) Άπασαι αι αξιόποιοι πράξεις αι διαπραχθείσαι από 30 Μαΐου 1941 μέχρι της δημοσιεύσεως της διαταγής ταύτης παρά των Έλλήνων της νήσου Κρήτης κατά των Γερμανικών ενόπλων δυνάμεων, των εγκαταστάσεών των και των ατόμων των δεν καταδιώκονται. β) Αί έκκερμεις δίκαι καταγοίνονται. Αί τελεσιδίκως επιβληθείσαι ποιναι παραμένουν. 2) Έξαιρούνται τά κακογρήματα και αι παραβάσεις αι οποσαι προβλέπονται και κατά τους Έλληνικούς νόμους ως π.χ. φόνος, τραυματισμός, κακοποίηση πτώματος, κλοπή πραγμάτων νεκρού και κλοπή ».

Έτσι οί Κρήτες πέρασαν τό φθινόπωρο του 1941 και τόν χειμώνα του 1942 με μιá σχετική ήσυχία. Οί εκτελέσεις περιορίστηκαν στο έλάχιστο. Παράλληλα όμως κατά την περίοδο αυτή οί Γερμανικές αρχές έπεζέτειναν τό σύστημα της ύποχρεωτικής εργασίας. Με τόν τρόπο αυτόν κάθε κοινότης ύποχρεώθηκε να στέλνει κάθε μέρα ένα αριθμό από τους κατοίκους της που δούλευαν στα άθρόως εκτελούμενα στρατιωτικά έργα. Τό μέτρο στην ουσία του αποτελούσε ένα είδος όμηρίας, γιατί οί Γερμανικές αρχές είχαν έτσι πάντοτε στην διάθεσή τους ένα σημαντικό αριθμό Κρητών.

**Νέα περίοδος διαταραχών στην Κρήτη.— Τὸ σαμποτάζ στο ἀεροδρόμιο Καστελίου Πεδιάδος.— Δεκάδες Ἑρακλειωτῶν ἐκτελοῦνται.— Ὁ Μπρόγιερ ἀντικαθιστᾷ τὸν Ἀντρέ.— Μιά παραγγελία τοῦ Γκαϊριγκ.— Ὁ Μύλλερ τοποθετεῖται στο Ἑράκλειο.— Ἐκτελέσεις ἐκατοντάδων Κρητῶν καὶ καταστροφή δεκάδων χωριῶν.**

Ἡ κατάσταση τῆς ἡρεμίας στην Κρήτη διατηρήθηκε μέχρι τὰ μέσα τῆς Ἀνοιξέως τοῦ 1942. Γιατὶ τότε ἀρχίζουν τὰ καινούργια βήματα τῶν Κρητικῶν, πού κράτησαν ὡς τὸ 1945. Ἀπὸ μῆνες τώρα στὰ βουνὰ τοῦ νησιοῦ, στὸν Ψηλορείτη, τὸν Κέδρο, τὰ Λευκὰ Ὄρη καὶ τ' Ἀστερούσια, ἔχουν ἀρχίσει τὴν δράση τους οἱ πρῶτες ἀνταρτικὲς ὀμάδες μὲ τοὺς καπεταναίους, Σατανᾶ, Πετρακογιώργη, Μπαντουβᾶ, Ξυλούρη καὶ ἄλλους. Συνεργάζονται μὲ τὴν συμμαχικὴ στρατιωτικὴ ἀποστολὴ καὶ ἔχουν ἀρχίσει νὰ ὀργανώνουν μιὰ σειρά αἰφνιδιασμῶν πού δυσκολεύουν τὴν κίνηση τῶν Γερμανικῶν στρατευμάτων τῆς Κρήτης. Σαμποτάζ, ἐκτελέσεις προδοτῶν, κατασκοπεῖες σὲ μιὰ ἐποχὴ πού οἱ Γερμανοὶ ἤθελαν νὰ εἶναι ἀπερίσπαστοι γιὰ νὰ μποροῦν νὰ ἐνισχύουν καὶ νὰ ἐφοδιάζουν χωρὶς καμμιά σκοτοῦρα τὶς στρατιές τοῦ Ρόμπελ πού προέλαυναν πρὸς τὴν Αἴγυπτο καὶ τὸ Σουεζ. Ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν μιὰ σειρά ἐκδηλώσεων πού ἀρχισαν μὲ τὶς ἐκτελέσεις ὀρισμένων προδοτῶν στὸν Νομὸ Ἑρακλείου καὶ ὀλοκληρώθηκαν μὲ τὸ μεγάλο σαμποτάζ, πού μιὰ ὀμάδα Βρετανῶν καὶ Ἑλλήνων κομμάντος ἔκαμε στὸ ἀεροδρόμιο Καστελίου Πεδιάδος τοῦ Νομοῦ Ἑρακλείου. Ἦταν ἓνα ὀδυνηρὸ ζήτημα γιὰ τοὺς Γερμανοὺς, πού ἀπεκάλυψε πὼς ἡ κατάσταση στην Κρήτη ἦταν περισσότερο ἐπικίνδυνη ἀπ' ὅσο καὶ οἱ πιὸ ἀπαισιόδοξοι ἀπὸ αὐτοὺς ὑπελόγιζαν.

Ἀλλὰ τὶς ἐκδηλώσεις αὐτὲς τὶς πλήρωσαν πολὺ ἀκριβὰ οἱ Κρητικοὶ καὶ κυρίως οἱ κάτοικοι τοῦ Ἑρακλείου. Τὰ Γερμανικὰ ἀντίποινα γιὰ τὶς ἐκτελέσεις καὶ γιὰ τὸ σαμποτάζ ἦταν σκληρότατα. Τὰ χωριά καὶ οἱ πόλεις πλήρωσαν βαρὺ τίμημα αἵματος.

Στὴν πόλη τοῦ Ἑρακλείου οἱ ἐκτελεσθέντες ἔφθασαν τοὺς 62. Δώδεκα στίς 3 Ἰουνίου καὶ πενήντα στίς 14 Ἰουνίου. Καὶ ἦταν οἱ καλύτεροι τῆς κοινωνίας τῆς Κρητικῆς μεγαλοπόλεως. Γιατροί, δικηγόροι, πολιτευτὲς, ἔμποροι, κτηματίες. Ὅλοι ἀντίκρυσαν ὑπερήφανα τὸ ἐκτελεστικὸ ἀπόσπασμα καὶ οἱ σφαῖρες τῶν πολυβόλων ἔκοψαν στὴ μέση τὸν Κρητικὸ ὕμνο:

«Ἀπὸ φλόγες ἡ Κρήτη ζωσμένη  
τὰ βαρεῖά της τὰ σίδηρα σπᾶ...».

Στὸ σημεῖο αὐτὸ τὸ βούλευμα γράφει τὰ ἑξῆς: «Ἄλλ' ἐπίσης βαρεῖα καὶ ἀποτροπαῖα ἐγκληματικὴ πράξις τοῦ κατηγορουμένου εἶνε ἡ θανάτωσις 62 ἐν συνόλῳ ἀθῶων πολιτῶν ἐκ τῶν ἐπιλέκτων τῆς πόλεως τοῦ Ἑρακλείου, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν οἱ τρεῖς ἀδελφοὶ Γεωργιάδη καὶ οἱ Καστριναῆς, Μαρής, Βοτλας, Σηφάκης, Σουργιαδάκης, Κατεχάκης καὶ ἄλλοι.»

Τὸ σαμποτάζ τοῦ ἀεροδρομίου Καστελλίου Πεδιάδος ἐστοίχισε πολὺ στὸν Ἄντρο. Ὁ Γκαίριγκ τὸν ἐβάρησε ὡς ἀπευθύνου γιατί δὲν εἶχε λάβει μέτρα ὥστε νὰ ἀποφευχθοῦν οἱ καταστροφές τῶν ἀεροπλάνων καὶ τῆς καννίμου ὕλης, καὶ τὸν ἀντικατέστησε μὲ τὸν Μπρόγιερ.

Τὸ βούλευμα γιὰ τὸν στρατηγὸν Ἄντρο τελειώνει μὲ τὴν ἐπόμενη περιληπτικὴ ἀναφορά τῆς δράσεώς του σὲ ἄλλους τομεῖς: « Πλείστοι ἐπίσης καὶ ἀναρίθμητοι εἶναι αἱ ἐκτελέσεις αἱ μεμονωμένοι εἰς διάφορα χωρία τῆς Κρήτης πολιτῶν ἀθῶων ὡς καὶ οἱ ἐμπορησμοὶ χωριῶν καὶ μεμονωμένων κτιρίων, ὡς καὶ αἱ ἐγκαταβίξεις, αἱ βάσανοι, οἱ ἐκτοπισμοί, οἱ ἐξαναγκασμοὶ εἰς ἐργασίαν καὶ ἡ ἐπιβολὴ ὁμαδικῶν ποινῶν ».

Ἄλλα καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἔχουν βιαιότερους λόγους νὰ θυμούνται τὸν στρατηγὸν Ἄντρο. Γιὰ εἶνε αὐτὸς ποὺ ἐγκαινίασε τὶς ἐκτελέσεις ὁμήρων στὴν Ἑλληνικὴ πρωτεύουσα. Αὐτὸ ἔγινε τὸν Ἰούνιο τοῦ 1942 ὅτε ἀντικαθίστασε τὸν στρατιωτικὸν διοικητὴ Νοτίου Ἑλλάδος. Ἐξετελέσθησαν τότε ὀκτὼ πολίτες οἱ Μ. Ἀκύλας, Η. Καζάκος, Γ. Κωτούλας, Γιαμουδάκης, Θυμαράς, Γ. Ἀναστασόπουλος καὶ δύο ἄλλοι.

**ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ** τοῦ 1942 στὸ Βερολίνο. Στὸ ἀνάτοιο ἀρχηγεῖο τῶν πολεμικῶν δυνάμεων τοῦ Γ' Ράιχ ὁ Χέρμαν Γκαίριγκ δίνει τὶς τελευταῖες παραγγέλεις σ' ἕνα πενήνταχρον στρατηγὸν, φορτωμένον παράσημα, ποὺ στέκεται σὲ μιὰ ἀνοχή προσοχῆ.

— Ἀναλαμβάνεις μιὰ δύσκολη ἀποστολὴ, τοῦ λέει. Ἐκεῖ ποὺ πᾶς τὰ πράγματα δὲν πᾶνε καὶ τόσο καλά. Ὁ λαὸς, παρουσιάζει τὴν σπρεια μιᾶς ἀπειθαρχίας ποὺ φέρονται σὲ κινδύνο τὴν ἀσφάλεια τῶν στρατευμάτων μας. Ὡς στρατιωτικὸς διοικητὴς θὰ συναντήσης πολλὰ δυσχερείαι καὶ θ' ἀντιμετωπίσης μεγάλα προβλήματα. Τὸ παρελθόν σου μὰς κάνει νὰ ἐλπίζωμε πολλά. Προσπάθησε νὰ ἐπιτύχης ἐκεῖ ποὺ αὐτὸς ὁ ἡλίθιος ὁ Ἄντρο ἀπέτυχε. Καὶ μὴ διστάσης σὲ τίποτε προκειμένου νὰ φέρης σὲ αἰσιο πέρας τὴν ἀποστολὴ σου».

Ὁ πενήνταχρον στρατηγὸς ποὺ παίρνει αὐτὲς τὶς ἐντολές ἀπὸ τὸν ἀνάτοιο ἀρχηγὸ τῶν γερμανικῶν ἀεροπορικῶν δυνάμεων εἶνε ὁ Μπρούνο Μπρόγιερ. Καὶ ὁ τόπος ποὺ πᾶει ὡς στρατιωτικὸς διοικητὴς γιὰ νὰ ἐπιβλέβῃ τὴν τάξη χωρὶς νὰ διστάσῃ εἶναι ἡ Κρήτη. Ἐτοῖς στίς 19 Σεπτεμβρίου 1942 τὸν ὁ στρατηγὸς Μπρόγιερ ἐπιθίσταται στὴν Κρήτη ὡς στρατιωτικὸς διοικητὴς ἀρχίζει ἡ δευτέρα καὶ τρομερώτερη περίοδος τοῦ Κρητικοῦ δράματος. Ἡ δευτέρα αὐτῆ φάσις συμπιέζει μὲ τὶς μεγάλες ἥττες ποὺ οἱ Γερμανοὶ ὄφριτανται στὴν Ἀφρική.

Τὸ γεγονός αὐτὸ, ποὺ γερμίζει ἐθνοφασισμό καὶ ἀγωνιστικὴν διάθεση τὴν ψυχὴ τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, κάνει ἐξ ἀντιθέτου τοὺς κατακτητὲς νὰ ἐντείνουσι τὰ τρομοκρατικὰ μέτρα τους. Φοβούμενοι πάντοτε μιὰ ἀπόβασι, λαμβάνουν ὅλα τὰ μέτρα ὥστε νὰ ἀποφύγουν μιὰ τυχόν ταυτίζουσα ἐξέγερσι τοῦ πληθυσμοῦ, ποὺ θὰ παρέλυε τὶς συγκοινωνίες των καὶ θὰ ἀπέκοπε τὴν ἐπαφὴ τῶν διαφόρων μονάδων των. Γι' αὐτὸ εἶνε ἀμελιτικοὶ στὴν καταδίωξι τῶν ἀναρτικῶν ὁμάδων, τῶν συνδέσμων των ὅπως εἶναι σκληροὶ ἔναντι καὶ τῶν χωριῶν ἀπὸ τὰ ὅποια ἐφοδιάζονται οἱ ἀντίοτες.

Ὁ Μπρόγιερ καὶ ὁ Μπρούνο Μόλλερ ποὺ κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1942 διορίζεται στρατιωτικὸς διοικητὴς Ἡρακλείου συνεχίζοντες τὸ αἰματηρὸ ὄργιο τῶν τρομοκρατικῶν των Στρατιῶν καὶ Ἄντρο ἐτουφεκίαν χιλιάδες ἀνθρώπων καὶ ἔκαψαν δεκάδες χωριῶν. Δὲν ὑπάρχει περιοχὴ τῆς ποῦ νὰ μὴ ἔχουν ἀφήσει τὰ αἰματηρὰ ἔργα των οἱ λῆκτοι τοῦ Χιτλερισμοῦ. Ἄλλὰ μὲς στὴν ἀπέραντη σειρά τῶν ἐγκλημάτων αὐτῶν ἐξχωρίζουν ὄνειρα ποὺ διεπρόχρησαν στὴν περιοχὴ τῆς Βιάννου, τῶν χωριῶν τῶν Ψηλορείτη καὶ τοῦ Κέδρου καὶ στὸ Μαλάθυρο. Εἶνε τὰ Δίωτομα καὶ τὰ Καλάβρυτα τῆς Κρήτης.

**ΤΑ ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ** ποὺ ἔγιναν στὴν Κρήτη κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ εἶναι τόσο πολλὰ, ποὺ δὲν μποροῦν νὰ ἀπαριθμηθοῦν ὅλα. Τὸ παραπεμπτικὸ βούλευμα δίδει αὐτοὺς τοὺς ἀριθμοὺς:

« Κατ' ἀρχὴν πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἐκ τῶν ὄσων ἡ ἀνάγκαις κατ' ὁρθοσιν νὰ συγκεντρώσῃ στοιχεῖον, οἱ Γερμανοὶ ἐκτός τῶν φονευθέντων ὑπερχιλίων κατὰ τὴν μάχην τῆς Κρήτης, ἐτουφεκίαν σχεδόν εὐθὺς ἀμέσως 2.000 καὶ πλέον ἄτομα, οἱ δὲ τυφλωσθέντες διακοσμοὺς τῆς κατοχῆς Κρητῆς ἀνέχονται εἰς 6.000 περίπου, ἧτοι ὕπερ τῆς ἐλευθερίας, μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Γερμανῶν ἢ Κρήτη προσέφερε τὸ αἶμα 9.000 τέκνων της. Καὶ τὰ ἔρπεινα ὑπερπνέοντα κομποπόλεων καὶ χωριῶν της, ἐκτός τῶν μεμονωμένων οικιῶν, ἐνθυμίζουσι τὸ πέρασμα τῶν Γερμανοαἰταλῶν. Δὲν ἠρεσθήσαν δὲ εἰς τὴν καταστροφὴν χωριῶν, ἐτουφεκίαν μεμονωμένας ἐξοχικὰς κατοικίας, ἐλεηλάτησαν, ἐξερριζώσαν δένδρα, κατέστρεψαν τὴν κτηνοτροφίαν ».

Ἐκτός τῶν ἀνωτέρω καταστροφῶν, ἐπίσης καταστράφησαν πλείστα ὅσα χωρία τῆς νήσου, αἱ δ' ἐκτελέσεις ὁμήρων καὶ ἀθῶων πολιτῶν εἶναι ἀναρίθμητοι. Μεταξὺ τῶν καταστραφέντων χωριῶν πρέπει νὰ σημειωθῶσι οἱ Ἅγιοι Δέκα, Γυογκόλες, Βαλῆ, Βασιλικὴ, Βορέϊα, Ἅγιος Ἀντωνίος, Σανούριον, Ἀπόμαρμα, Πηγάζα, Γέφυρα, Τυμλάκι, Κόκκινη, Πύργος, Σκοπερβουλα, Μαργαριτάκι, Καμάρες, Τσαλικιὰκὴ Μετόχι, Ἅγιος Μύρων, Ἅγια Βαρβίρα, Πρινιά, Ἅγιος Θωμᾶς, Δουλι, Μούλια, Μεγάλη Βρύσι, Βενεράτο, Λαφνές, Σίββα, Κρουσάνας, Σάχος, Λουταράκι, Κάτω Ἀστῆς, Κορρές, Καλέσσα, Τύλισσος, Ἀστουράκι, Καμαράκι, Γωνιές, Μονή, Καρκοχώρι, Βιάτος, Στροβόλες, Καλέθνες, Κοῦνεν, Κεφάλι, Ἀμυδαλοκεφάλι, Κερασιωτὴ, Ἐλος, Κάμπιο, Δραπανιάς, Καστρί, Παλαιὰ Ροῦμάτα, Τοπόλια, Τραωνιτῆς, Νιὸ Χωριὸ, Καρφευλιανά, Γρά Κερά, Πλάτανος, Παληόκαστρο, Μούλετε, Καπέλλα, Καλλιμάτης καὶ τόσα ἄλλα ἀναμνησθονται ὅπου ἀκόμη ἀπέμεινε ζωὴ, τῆς φρενῆς καὶ τοῦ μαρτυρίου. Τὴν 9 μέχρι 13 Μαΐου 1944 καταστρέφουσι διὰ τοῦ πυροβολικοῦ, ἀεροπορίας, ὀβλιων, μυδραλλιοβόλων, πετρελαίου τὸ χωριὸν Σαμωνᾶ Ἀποκορώνου, φονεύ-

σαντες ἀδιαιρέτως ἄρρενας, θήλειες κατοίκους τοῦ χωρίου. Τὴν 15 Σεπτεμβρίου 1943 κυκλώνουν τὸ χωρίον Μουρνιές καὶ συλλαβόντες τοὺς μὴ κατορθώσαντας νὰ διαφύγουν, ὀδηγήσαν αὐτοὺς μακρὰν τοῦ χωρίου ὅπου καὶ τοὺς ἐπέτελεσαν. Νομάρχαι, πρόεδροι κοινοτήτων, ἀξιωματικοὶ Ἑλληνας, ὑπάλληλοι, δικηγόροι, ἰατροὶ καὶ πλῆθος ἄλλων ἐπιφανῶν ἢ ταπεινῶν ἐπέτελέσθησαν ».

« Ἀλλά, συνεχίζει τὸ βούλευμα, ὁ κατάλογος τῶν ἐγκληματιῶν τῆς στρατιᾶς κατοχῆς Κρήτης εἶναι ἀτελείωτος. Τὰ θύματά των ἀναρίθμητα. Αἱ καταστροφαὶ ἐκτὸς πάσης περιγραφῆς. Ἐν τῇ δικιογραφίᾳ ὑπάρχουσι πληρεῖς κατάλογοι τῶν ἐκτελεσθέντων πάσης τάξεως, ἐπαγγέλματος, ἀμφοτέρων τῶν φύλων πολιτῶν. Οἱ μάρτυρες τῶν ἐγκλημάτων ἀνήκουσιν εἰς ὕλας τὰς τάξεις. Οἱ πλείστοι τούτων εἶναι ἐκ τῶν συλληφθέντων, ἐκ τῶν παραταχθέντων πρὸ τῶν ἐκτελεστικῶν ἀποσπασμάτων, τραυματισθέντες ἢ ὑποστάντες φρικτῶδη βασανιστήρια καὶ τέλος εἰς τοὺς ὁποίους οὐδὲν ἀπέμεινε μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Γερμανῶν. Αἱ πράξεις των καὶ ἡ διαγωγή των, ἡ ἐλληνοαρετὴ καὶ ἰσχύς ἡρώων, προκαλοῦσι τὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν εὐχικὴν ὑπερφάνειαν. Εἶναι τόσες ἐκτάσεις τὰ ἐγκλήματα καὶ τόσος εὐρύς ὁ κύκλος τῶν ἐγκληματισάντων, ὥστε θὰ ἀπτόητον τόμοι δλόκληροι διὰ τὴν περιγραφὴν. Ἐξ ἄλλου οἱ πλείστοι τῶν ὑπὸ τὸ στρατιωτικὸν ἔνδυμα ἐγκληματιῶν ἐκπαιδευμένοι ὑπὸ διάφορα ψευδώνυμα, χαρακτηριστικῶν προσόν τῶν ἐγκληματιῶν, ὥστε δεδομένου καὶ τοῦ χρόνου νὰ μὴ εἶναι εὐχερὴς ἐν τῷ παρόντι ἡ ἀμεσὸς δι' ἀνακρίσεις ἐξακρίβωσις τῆς ταυτότητος ».

**ΕΞΑΚΟΣΙΟΙ ΜΑΡΤΥΡΕΣ** ἐξετάσθησαν γιὰ νὰ δλοκληρωθῇ ὁ κατάλογος τῶν ἐγκλημάτων πού διέπραξαν οἱ κατακτητὲς στὴν Κρήτη καὶ νὰ συνταχθῇ τὸ παραπεμπτικὸ βούλευμα. Καὶ εἶναι οἱ μάρτυρες αὐτοὶ ἄνθρωποι πού ἔζησαν τὸ δράμα τῆς κατοχῆς. Θύματα πού τὰ παρέταξαν μπροστὰ στὸ ἐκτελεστικὸ ἀπόσπασμα καὶ ὡς ἐκ θαύματος σώθησαν ἀπὸ τὸν θάνατο. Μητέρες πού τοῦ κάκου ζήτησαν ἔλεος γιὰ τὰ φυλακισμένα στὶς τρομερὲς φυλακὲς Ἀγυιᾶς παιδιὰ τοὺς. Δεσποτάδες καὶ ἱερεῖς πού τόσες φορές ἐξελιπάρησαν συμπόνια γιὰ τοὺς μελλοθάνατους καὶ σωτηρία γιὰ δλόκληρα χωριά, χωρὶς νὰ φέρουν ἀποτέλεσμα.

Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ τρομεροῦ καταλόγου βαρύνει τὸν Μπρόγιερ καὶ τὸν Μύλλερ καθὼς καὶ τὸ ἐκτελεστικὸ ὄργανο τους τὸν Σουμπερ. Ἀμελικτοὶ καὶ οἱ τρεῖς, οἱ δυὸ δαφνοστεφανώμενοι καὶ γεμάτοι παράσημα στρατηγοὶ τοῦ Γ' Ράιχ, καὶ ὁ τρίτος ἔνας ἀπλὸς ὑπαξιωματικὸς σκορποῦσαν παντοῦ τὸν θάνατο καὶ τὴν καταστροφή.

Καὶ ὅμως παρ' ὅλη αὐτὴ τὴν αἰμοσταγὴ δρᾶση τους καὶ τίς χιλιάδες τὰ θύματα πού δημιούργησαν, ἐτόλμησαν ὅταν ἀντίκρυσαν τὴν Ἑλληνικὴ δικαιοσύνη νὰ ἀρνηθοῦν τὰ πάντα καὶ νὰ προσποιηθοῦν ἄγνοια. Στὶς σχετικὲς ἐρωτήσεις ἀπέφευγαν νὰ δώσουν ἀπάντησι καὶ ζητοῦσαν στοιχεῖα γιὰ νὰ θυμηθοῦν... Ὁ Μπρόγιερ ἀνεβίβαζε σὲ 50 τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐκποτισθέντων ἀπὸ τὴν Κρήτη μαζὺ με τοὺς ἑβραίους· πού ὅλοι μαζὶ πνίγηκαν μεταφερόμενοι στὴν Ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα. Καὶ ὁ Μύλλερ σὲ μερικὲς δεκάδες τοὺς κληθέντας « δι' ἀνάκρισιν » 700 κατοίκους τῆς Βιάννου, ἀγνοώντας ὅπως ἐβεβαίωσαν ὅτι ἐπέτελέσθησαν ὅλοι μέχρις ἑνός. Καὶ φυσικὰ τὴν εὐθύνη γιὰ ὅλα τὴν ἔρριχναν καὶ οἱ τρεῖς στὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο καὶ στὴν Γκεσταπὸ.

— Μὰ ἡ Γκεσταπὸ ἐτέλει ὑπὸ τὰς διαταγὰς σας.

— Ὅχι πάντοτε. Ἄλλωστε κι' ἐμεῖς ἐκτελοῦσαμε διαταγὰς. Δὲν μπορεῖ νάμαστε ὑπεύθυνοι γιὰ ὅ,τι ἔγινε.

— Οἱ διαταγὰς τῶν ἐκτελέσεων δὲν ἐξεδίδοντο ἐπ' ὀνόματί σας ὡς στρατιωτικῶν διοικητῶν;

— Ὑπῆρχε πάντοτε μιὰ γενικὴ διαταγὴ τοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖο ἢ ὁποῖα μάλιστα ἐποίκιλλε, εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ ἀντίποινα, ἀναλόγως μετὰ τὴν γενικὴ πολεμικὴ κατάστασι.

— Ἡ Δικαιοσύνη τῆς Ἑλλάδος ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ φτάσῃ μέχρι τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο γιὰ νὰ βρῇ τὸν ὑπεύθυνον. Ἀρκεῖται πρὸς τὸ παρὸν σὲ σᾶς. Ἄλλωστε καὶ ἡ σύμβασις τοῦ Λονδίνου προβλέπει νὰ

τιμωρούνται οί στρατιωτικοί ή πολιτικοί διοικηταί εις τάς περιφερείας όπου ἐγκλημάτησαν.

— Αυτό είναι άδίκια. Υπάρχει μιá άρχή του δικαίου που ἐφαρμόζεται από ἐτών και που όρίζει ότι υπεύθυνος είναι αυτός που έκδίδει τήν διαταγή και όχι ό έκτελών.

ΤΟΥΣ ΕΙΧΑ ΔΗ και τούς δυό στίς φυλακές Άβέρωφ, 'Ο Μπρόγιερ φορούσε τήν μαύρη στολή στρατιώτου τών μηχανοκινήτων στην όποία είχε περάσει τίς έπομίδες του στρατηγού. Ήταν άδύνατος και πολύ γερασμένος. 'Ο Μύλλερ φορούσε τήν πράσινη στολή του Γερμανού στρατηγού. Μιά άρκετά ξεθωριασμένη στολή από τήν όποία είχε खुλώσει όλα τά παράσημα και τ' αστέρια του. Μόνο στο περιλαίμιο διατηρούσε τό βαθύ κόκκινο χρώμα με τά επίχρυσα διακριτικά του βαθμού του.

Προσπαθούσαν νά διατηρήσουν μιá επίπλαστη ήρεμία, όμως ή άνησυχία τους ήταν καταφανής. Ή άγωνία τους διακρινόταν από τής ερωτήσεις των καθώς προσπαθούσαν νά ψυχολογήσουν τήν άτιμόσφαιρα μέσα στην όποία θά γινόταν ή δίκη των.

Όταν τελείωσε ή άρκετά μακρά συνομιλία που είχα μαζί τους ό Μύλλερ μου πρόσθεσε άργά και επιγραμματικά :

— Πιστεύουμε πώς δέν είμαστε ένοχοι. Και θά δώσουμε τήν μάχη για τήν άθώότητα μας με τό ίδιο πείσμα και τήν ίδια άποφασιστικότητα που επιδείξαμε στον πόλεμο. 'Ο Μπρόγιερ και ό Μύλλερ δικάστησαν για τά εγκλήματα των και έκτελέσθηκαν. Ή δικαιοσύνη επεβλήθη άπόλυτα. Πρέπει νά αναφερθώ όμως πώς ή εγκληματική δράση του Μπρόγιερ ήταν όπωσδήποτε μικρότερη από του Μύλλερ. 'Ο τελευταίος ήταν πολύ γνωστός για τήν σκληρότητα του και πριν άκόμη άναλάβη τήν στρατιώτικη διοίκηση Κρήτης. Και είναι χαρακτηριστικά τά όσα είπε γι' αυτόν ό Μπρόγιερ όταν έπρόκειτο νά φύγη από τήν Κρήτη.

— Τι λένε για μένα, ερώτησε κάποιον, έχουν παράπονα οί Κρήτες ;

— 'Ο άλλος είχε τό θάρρος νά του άπαντήσει καταφατικά, και τότε ό Μπρόγιερ του είπε :

— Όστε με θεωρούν κακό ; "Άς τους νά έλθη ό Μύλλερ και τότε θά δούν τί θά πη κομός !

Και πραγματικά βγήκε άληθινός. 'Ο Μύλλερ υπήρξε μέγας δήμιος.

**Φρίτς Σούμπερ ὁ αἰμοσταγής.— Ἡ κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε τὸ 1942 στὸ Ἡράκλειο.— Μιὰ ἐκδραση γιὰ τὴν δράση τοῦ Σούμπερ.— Τὰ δύματα τῆς θηριωδίας του.— Οἱ Σουμπεραῖοι.— Ἡ ἐπίδραση κατὰ τοῦ Καλλικράτη.— Τὸ τέλος τοῦ Σούμπερ καὶ τῆς ομάδας του.**

Στὸ Ρέθυμνο τῆς Κρήτης τὸ 1941. "Ένας κοντόσωμος ἀσουλούπωτος Γερμανὸς ὑπαξιωματικὸς. Κάνει τὸν διερμηνέα στὸν Διοικητῆ." Όταν τὸν βλέπεις βιαστικὰ σκέφτεσαι: Νὰ ἔνας φουκαρᾶς πού νοσταλγεῖ τοὺς δικούς του, τίς εἰρηνικὲς δουλειές του, τὸ σπιτάκι του καὶ βλαστημᾷ τὸ Χίτλερ καὶ ὅλο τὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸ ἐπιτελεῖο μαζί μὲ τὰ Γερμανικὰ Οὐμπεράλες πού τὸν ξεσήκωσαν καὶ τὸν ἔρριξαν ἐδῶ κάτω.

Αὐτὰ σκέφτεσαι ἂν τὸν κυττάξεις μὲ βιαστικὸ μάτι. "Αν τὸν προσέξης ὅμως καλύτερα θὰ δῆς στὸ πέτο του τὸ σῆμα τοῦ ἐθνικοσοσιαλιστῆ.

Θὰ τὸν καταλάβεις πιὸ καλύτερα ἂν τυχὸν ἔχης τὴν ἀτυχία νὰ σὲ πάρη χαμπάρι πὼς τὸν παρατηρεῖς καὶ τὸν προσέχεις. Θὰ ἀγριέψη τότε, θὰ σὲ πλησιάζει καὶ θὰ σοῦ γυρέψη τὴν ταυτότητά σου. "Αν δὲν ἔχης, κήκης. "Αν πάλι ἔχης καὶ εἶναι στὶς κακές του, θὰ σὲ πάη στὴ Κομμαντατούρ, ὅπου ἀναλόγως μὲ τὸ ποσοστὸ τῆς καλοτυχίας σου, γλυτώνεις μὲ κάμποσο ξύλο ἢ μεταφέρεσαι σὲ τόπο χλοερώτερον ὅπου... Αὐτὸς εἶναι ὁ Φρίτς Σούμπερ.

Μιλεῖ τὰ ἑλληνικά μὲ μιὰ βαρεῖα Σμυρνέικη προφορά.

Οἱ Ρεθεμιώτες τὸν λένε καὶ Τοῦρκο, γιατί προτιμᾷ νὰ μιλᾷ τὰ τούρκικα. Φοράει μάλιστα καμαρωτὰ καὶ κάποιον τούρκικον παράσημον. "Ένα μισοφέγγαρο.

Τί εἶναι λοιπὸν αὐτὸς ὁ Φρίτς Σούμπερ; Ρωμιός; Τοῦρκος; Στὸν Γερμανικὸ σίφωνα πού πέρασε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα κι' ἔφτασε ὡς τὴν Κρήτη, ὑπῆρθεσαν ὅλα τὰ μιλέτια τῆς γῆς, Βούλγαροι, Σέρβοι, Ἴταλοι, Γάλλοι, Τοῦρκοι. Τοῦτος λοιπὸν ὁ κακομούτσουνος μὲ τὴν κόκκινη μύτη τὸ ἠλίθιο βλέμμα καὶ τὴν ἀμετρη ἑπάρσι, τί εἶναι;

Γιὰ νὰ βροῦμε τὴν καταγωγή του πρέπει νὰ γυρίσουμε πολλὰ χρόνια πίσω. Στὰ 1900. Τότε γεννήθηκε ὁ Φρίτς Σούμπερ. Πατρίδα του ἡ Σμύρνη. Καὶ τὸ ὄνομα του: Πέτρος Κωνσταντινίδης. Ἑλληνικῆς καταγωγῆς. Μὲ τὴν προστασία τοῦ Γερμανοῦ προξένου τῆς Σμύρνης ὁ νεαρὸς Κωνσταντινίδης στέλνεται στὴν Γερμανία καὶ ἀποκτᾷ τὴν Γερμανικὴ ὑπηκοότητα μαζί μὲ τὸ νέο ὄνομα του. Ἀργότερα γυρίζει πάλι στὴν Σμύρνη καὶ γιὰ ἀρκετὰ χρόνια συνεργάζεται μὲ τίς Τουρκικὰς ἀρχές. Ὑπηρετεῖ μάλιστα καὶ στὸν Τουρκικὸ στρατὸ καὶ τότε παρασημοφορεῖται ἀπὸ τὴν Τουρκικὴ κυβέρνησι. Ὑστερα γυρίζει στὴν Γερμανία γιὰ νὰ ἐγκατασταθῆ σὲ λίγα χρόνια στὴν Ἀλεξάνδρεια. Τὸ 1937 γίνεται μέλος τοῦ Ἑθνικοσοσιαλιστικοῦ κόμματος.

Αὐτὸς εἶναι ὁ Φρίτς Σούμπερ, ὁ Τοῦρκος ὅπως τὸν λένε στὸ Ρέθυμνο. Μὰ ὁ ἀέρας



τοῦ Ρέθυμνου τὸν πνίγει. Τὰ χωριά του τὰ ὄρεινά δὲν πατιῶνται εὐκολα. Ἄσε ποῦ ἡ φτώχεια ἐκεῖ εἶναι μεγάλη καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ικανοποιηθῆ ἀναλόγως ἕνας εὐδυνειδίχτος διερχομένος τοῦ Γ' Ράιχ. Τὸ ψαχνὸ εἶναι στὸ Ἡράκλειο. Τὰ χωριά εἶναι πλοῦσα καὶ ἀλο- γίζονται εὐκολα. Εἰδὸν στάδιον δόξης καὶ πλάτιστικου ὑπάρχει γιὰ ὅποιον θέλει. Γιαυτὸ καὶ ὁ Σοῦμπερ ἐπιδίδκει καὶ καταφέρει νὰ τοποθετηθῆ ἐκεῖ.

Μὰ στὸ Νομὸ Ἡρακλείου ἠπῆρχε τότε καὶ μιὰ περίεργη κατάστασις ποῦ ἀξίζει νὰ περιγραφῆ: Οἱ Γερμανοὶ εἶχαν φροντισεὶ νὰ τοποθετήσουν σὲ φερσιμένα ἐπίκαιρα σημεῖα τῆς ὑπαίθρου κοινοτάχως μερικὰ καθάρματα. Καμτὸσους στενοκέφαλους καὶ παρασυρμέ- νους. Μοιραῖως, μετὰ τὴν κατάληψι τοῦ νησιοῦ, καὶ χωρὶς ἀκόμη νάχουν ἀρχίσῃ νὰ συνερ- γάζωνται μὲ τὸν κατακτητῆ, εἶχαν γίνει, λόγῳ τῶν φρονημάτων τῶν, βίλοπτοι στῆ πλειο- νότητα τοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης. Δὲν ἦσαν πολλοί. Μὲ τὸν διορισμὸ τοὺς ὅμως γίνονται πε- ρισσότερο βίλοπτοι καὶ μισητοί. Περιφρονοῦνται ἀκόμη περισσότερο καὶ αὐτὸ τοὺς σπρώχνει στὴν ἀνοικτὴ ἀγκαλιά τῶν Γερμανῶν καὶ στὴν προδοσία.

Ἐκεῖνη τὴν περίοδο στὶς ἀρχὲς τοῦ 1942 οἱ συμμαχικὲς ὑπηρεσίαι κατασκοπεῖαι καὶ σαμποτάξ δειχνουν μιὰ μεγάλη δραστηριότητα σὲ ἐπιχειρήσεις σαμποτάξ καὶ προετοιμάζονται γιὰ ἀκόμη μεγαλειότερες. Ὅμως ἡ δουλειὰ τῶν σκοντάφτει συχνά. Οἱ Γερμανοὶ πολλὰς φορὲς βρίσκονται στὰ ἴχνη τους ἐνημερωμένοι γιὰ κάθε κίνησι τους.

Γενικῶς θεωρεῖται βέβαιο πὼς πράκτορες τῶν Γερμανῶν ἐγκα- τεστημένοι σὲ κάθε χωριὸ πρόδιναν τὶς κινήσεις τῶν μελῶν τῶν ὀργα- νώσεων. Γιὰ τὸν λόγῳ αὐτὸ καὶ διατάσσεται ἡ ἐκτέλεσι ὀρισμένων γιὰ τοὺς ὀποίους ὑπῆρχαν στοιχεῖα ὡς ἦσαν συνεργάτες τῶν Γερμανῶν. Μέσα σὲ μιὰ νύχτα οἱ Ἄντάρτες ἐπάστρεψαν ἀρκετούς. Οἱ ἐκτελέ- σεις ὅμως αὐτὲς εἶχαν καὶ τὸ θλιβερὸ ἀποτέλεσμα τους. Ἐξαγριζοῦνται μερικὸς ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς τῶν ἐκτελεσθέντων ποῦ τυφλωμένοι ἀπὸ τὸ ἄγριο μῖσος ζητοῦν νὰ βροῦν τρόπο γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν.

Ὅλοι αὐτοὶ στὸ πρόσωπο τοῦ Σοῦμπερ ποῦ τοποθετεῖται στὴν Ἀβγενικὴ Ἡρακλείου τὸν Ἰούνιο τοῦ 1942 βρίσκουν τὸν ἄνθρωπο ποῦ ζητοῦσαν γιὰ νὰ μποροῦν νὰ κάνουν καλλίτερα τὶς δουλειές των. Νὰ κλέψουν, νὰ ληστέψουν νὰ σκοτώσουν, νὰ κορέσουν μὲ λίγα λόγια τὰ ποῖο κακοῦργα ἔνστικτα των.

Ἐπῆρχε τότε στὸ Ἡράκλειο, μὲ πραγματικὰ ἐθνικὴ δράσι, ἡ Ἐθνικὴ Ὄργανωσι Ἀξιωματικῶν. Σὲ μιὰ ἐμπιστευτικὴ ἐκθεσι πρὸς τὸ Κάρλο ποῦ ἀπεστάλη μετὰ τὴν ἀνα- χωρησι τοῦ Σοῦμπερ οἱ δικηκόντες τὴν ὀργάνωσι αὐτὴ γράφουν τὰ ἐπόμενα γιὰ τὸν μικρὸ αὐτὸν Νέρωνα τῆς Μεγαλονήσου:

Ἡ παρούσα ἐμπιστευτικὴ ἐκθεσι δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ ἐξετάσι τὰ τῆς δράσεως τοῦ ἀνωτέρου. Αὐτὴ εἶναι τόσοσ καταπληκτικὴ εἰς ἀποτελέσματα ὥστε δεῖν νὰ συλλεγοῦν στοι- χεῖα ἐξ ὅλης τῆς Κρήτης, ὅχι τόσοσ διὰ νὰ γίνῃ γνωστὴ, ὅσοσ διὰ νὰ συνταχθῆ ὁ κατά- λογος τῶν θυμάτων του ὁποῖο θὰ καταπληγῶμεν καὶ ἡμεῖς καὶ ὁ πεπολιτισμένος κόσμος διὰ τὸν αἱματηρὸν ἀπολογισμὸν ὅστις ἐλαβε χώραν ἀπὸ τὸν κακὸν αὐτὸν δαίμονα τῆς Κρή- τιν, τὴν ὁποῖον εἶχεν ἐφοδιάσει τὸ Φρούριον Κρήτης δι' ἐπισήμου ἐξουσιοδοτήσεως ἐπὶ τῆς ζωῆς ἢ θανάτου παντὸς πολίτου.

Ἡ παρούσα ἐκθεσι ἔχει σκοπὸν νὰ ἐξετάσι πὼς ἐδημιουργήθη, διότι σοβαραὶ ἐν- δεῖξεις μὰς κείθουν διὸ οὗτος ὑπῆρχε δημιουργημὰ ἡμετέρων ἐκμεταλλευθέντων τὴν ἀσυ- νειδήσιαν, τὴν ποταλότητα καὶ τὴν αἰμοφορίαν του. Μία ἐνδειξις διὸ αὐτὸς δὲν ἀνῆκεν εἰς τὴν χορείαν τῆς γερμανικῆς μυστικῆς στρατιωτικῆς ἀστυνομίας, ὅστις τῆς ὑπηρεσίας ἀντικατασκοπεῖαι εἶναι τὸ γεγονός διὸ ἀφιχθείς εἰς Κρήτην ὑπηρετεῖ εἰς μιαν μονάδα τῆς Ρεθύμιας ὡς ὀπασιωματικὸς, ἀποκαλοῦμενος ὑπὸ τῶν ὑμετέρων Τοῦρκος, αἰε ὀμιλῶν κα- λῶς ἐκτὸς τῆς ἑλληνικῆς καὶ τὴν τουρκικὴν ἦν προετίμα, ἐκείθιν δὲ μετετίθη εἰς Ἀβγε- νικὴν Ἡρακλείου ἀπὸ ὅπου ἤρχεισε καὶ τὴν δράσιν του μὴ παρουσιάζας οὐδεμίαν σχέσιν ἐπιθεσίαι ποῖοι ὑπῆρχαν οἱ κατὰ πάντα συμβουλοῖ του οἰκονομικοῖ τε καὶ ἄλλης φύσεως, ποῖοι τὸν ἐξώθησαν εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς Μυστικῆς Ἀστυνομίας καὶ ποῖοι τοῦ ὑπέβαλαν τὴν σφῆριν διὸ ἐκτελῶν διαφόρους πολίτας διὰ δῆθεν κατοχὰς ὄπλων κλπ. σταθεροποιεῖ τὴν θέσιν του. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Σοῦμπερ ἐξασφάλιζε τὴν θέσιν του ἀπέφραγε τὰς πολεμικὰς περιπετείας καὶ ταυτοχρόνως ἐπλοῖτιζε.

Καὶ ἀρχεται ἡ δράσις του: Ἡ ἐκτέλεσις ἀνευ διαδικασίας τῶν πολιτῶν ἐν ὀνόματι τῶν πεπολιτισμένων κατακτητῶν ἢ διαρπαγῆ, ἢ μετακόμισις καὶ ἢ διαμονῆ τῶν λαφύρων ἐν Ἀβγενικῇ ὑπὸ τὰ ὄματα τῶν κατοκικῶν, θύματα τῶν ὀποίων διαρπαγῶν ὑπῆρχαν σημα- τιστώτα μας εἰς διαφόρων χωρίων. Πρὸς στιγμὴν καὶ πρὸς τιμὴν του τὸ γραφεῖο ἀντικα- τασκοπεῖαι ἐξανίστη. Συνέλαβε τούτων μετὰ διαφόρων Ἑλλήνων, ὡς συνενώχων του καὶ τὸν παρέδωσε εἰς τὴν Μυστικὴν Ἀστυνομίαν πρὸς ἀνάκρισιν, ἀπὸ ὅπου ὅμως ἀελοῦθη-



Τὴν 1η Ἰουνίου 1941 ἄρχισε τὸ νέο δῶμα τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ. Τὰ Γερμανικὰ στρατεύματα ἀπλωμένα σὲ ὅλες τὶς πόλεις καὶ τὰ χωριά τῆς νήσου ἄρχισαν τὸ ἔργο τῶν ἀντιποίνων. Γιὰ κάθε νεκρὸ ἀλεξιπτωτιστὴ ἐξετελοῦντο δέκα κἀτοικοὶ τῆς περιοχῆς ποὺ εἶχε σκοτωθῆ. Οἱ χωρικοὶ τῆς ἀδούλωτης γῆς πέρασαν τραγικὲς μέρες. Τὰ ἀποσπάσματα τοὺς συνελάμβαναν καὶ τοὺς ὀδηγοῦσαν στὸν τόπο τῆς ἐκτελέσεως. Ὁ Γερμανὸς ἀξιωματικὸς ποὺ εἶχε τὸ κουράγιο νὰ ἀποθανατίσῃ τὴν παραπάνω σκηνὴ τῆς βάζει τὸν τίτλο: «Ἀνάκριση ἀν χρησιμοποιήσαν ὄπλα»...

σαν πανηγυρικῶς. Ἐχομεν τὴν ἀντίληψιν ὅτι μᾶλλον ὁ φθόνος ἤγαγε τὸ γραφεῖον ἀντι κατασκοπείας εἰς τὴν ἐνεργειάν του ταύτην παρὰ ἢ περιφρούρησις τῶν πολιτῶν. Οὗτος μετὰ τὴν ἀποφυλάκισιν του μετέβη εἰς τὰ Χανιά ἀπὸ ὅπου ἐπανήλθε πανίσχυρος μετὰ τῆς ὡς ἀνω ἀναφερομένης ἐξουσιοδοτήσεώς του διὰ νὰ ἀρχίσῃ τὸ δεύτερον μέρους τῆς δράσεώς του, ἀφοῦ ἐλαβεν ἐν τῷ μεταξῷ καὶ δύο βαθμοὺς διὰ τὴν ἐπιτυχή δρασίν του. Ἡ δευτέρα δρᾶσις του εἰς τὴν Κρήτην ὁλόκληρον πλεόν, θὰ ἀποτελέσῃ ὁλόκληρον τόμον μετὰ τὴν περιουλογὴν ὄλων τῶν στοιχείων, ὅπως ἐπίσης καὶ μελανὸν σημείον διὰ τὴν ἐν αὐτῇ συμμετοχὴν δυστυχῶς καὶ κλειστοῦς ἡμετέρων δι' ὧν καθήσκει τὸ δολοφόνον σῶμα του.

Καμμίᾳ λοιπὸν ἀμφιβολίᾳ δὲν μᾶς ἀπομένει ὅτι ἡ ὅλη δρᾶσις του ὑπέβη προὐδὸν ἡμετέρων εἰσηγήσεων καὶ ἐνεργειῶν ἐκ διαφόρων σκοπῶν καὶ ἐπιδιώξεων, ἐλαυνομένων καὶ μᾶς πεῖθει ἀπολύτως πρὸς τοῦτο ἡ ἡλαττωμένη διανοητικὴ κατάστασις του, ἣν διέπιστώσαν ὕσι ἐπλησίασαν τούτων, τεθῆντες ὑπὸ ἔλεγχον καὶ παρουσιαζόμενοι καθημερινῶς εἰς αὐτὸν ὡς καὶ ὁ ἐγκλεισμός του τελευταίως εἰς φρενοκομεῖον ἐν Ἀθήναις ».

Ἔτσι χαρακτηρίζουν τὸν Σοῦμπερ αὐτοὶ ποὺ ἐνόησαν καὶ ἐξῆσαν ὅλη τὴ φρίκη τῶν ἐγκλημάτων του.

Ἡ ἴδιος στὴ φυλακῇ δὲν ἀγνήθηκε πὸς ἄλλο ἢσαν αὐτοὶ ποὺ ὀργάνωσαν τὸ σῶμα του. Ἄλλοστε αὐτὸ ἐνόμισε ὅτι ἦταν ἕνα ἀπὸ τὰ ἐλαφροντικά του.

— Πὼς εἶπὸ ἀπὸ ἐλληνικῶ οὐκί νὰ κάμης τέτοια ἐγκλήματα ἐναντίον Ἑλλήνων.

— Ἐγὼκ ντὲν ἐκαμ. Ἦρχαν οἱ Τζουλιάνες μὲ τουφέκια ἀπὸ τὸν Κρουσῶνα καὶ γυρῆσαμε μαζί ν' ἀνακαλύψομε ὄπλα κρυμμένα. Τὰ μαθαίναμε ἀπὸ Ἑλλήνες πάλι, ποὺ μαρτυροῦσαν ὁ ἕνας τὸν ἄλλο.

ΕἶΝΑΙ ΠΟΛΥ μακρὺς ὁ κατάλογος τῶν θυμάτων τοῦ Φρίτς Σοῦμπερ. Δεκάδες πολλὰς δυστυχημένων πατριωτῶν ποὺ δολοφονήθηκαν ἀπὸ τὸν ἴδιο ἢ ἀπὸ τοὺς ἄνδρες τοῦ ἐκτελεστικοῦ ἀποσπάσματος του. Περιοχὰς ὅπως τὸ Βαροῦ Μετόχι, ἡ Γρηγοριά, ὁ Ἅγιος Σύλλας, ἡ Βαγιονιά, τὰ Δαμόνια, τὸ Τζερμιᾶδω Λασηθίου, τὸ Βρωμόνερο Κρουσῶνος, τὸ Βαρνὶ Κρουσῶνος καὶ τόσες ἄλλες νιῶθων τὸ ἐγκληματικὸ πέρασμα του. Δεκάδες ἄνθρωποι ἐκτελοῦνται ἐκεῖ μπροστὰ στὰ μάτια τῶν δικῶν των χωρὶς καμμίᾳ διαδικασίᾳ. Ὁ ἴδιος ὁ Σοῦμπερ δίνει τὴν χαριστικὴ βολὴ στὰ θύματα του.

Ἡ τρομοκρατία αὐτὴ ποὺ ὁ Σοῦμπερ ἐξαπέλυσε ἀπὸ τὴν Αὐγερικὴ σ' ὁλόκληρη τὴν περιοχὴ Ἡρακλείου συνεχίζεται ἀπὸ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 42 ὡς τὸν Αὐγουστο τοῦ 43. Τὰ ἐγκλήματα του, ποὺ δὲν μποροῦν νὰ περιγραφῶν ὄλα, ξεπερνοῦν τὰ 1000. Κοντὰ σ' αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν τὰ τρομερὰ βασανιστήρια καὶ οἱ ξυλοδαρμοὶ ποὺ ὑπέστησαν χιλιάδες Ἡρακλειωτῶν στὴ περίοδο αὐτὴ καὶ οἱ λεηλασίες καὶ οἱ κλεισιές. Ὅλα αὐτὰ ἀρχίζουν νὰ ἐξαγριῶνουν τὸν πληθυσμὸν καὶ οἱ Γερμανοὶ τοῦ Ἡρακλείου ποὺ βλέπουν πὼς ὁ Σοῦμπερ μὲ τὴ δρᾶσι του πετυχαίνει ἀντίθετα ἀποτελέσματα ἀπὸ ὅ,τι ἐπέδιωκαν, ἀναγκάζονται νὰ τὸν συλλάβουν καὶ νὰ τὸν κλείσουν στὴν Ἀγυιά. Αὐτὸ γίνεται τὸν Αὐγουστο 1943. Ὁ Γερμανὸς δήμιος μὲνι στίς φυλακὰς ἕνα περίπου μῆνα. Ὑστερα μὲ τὴν ἐπέμβαση τῶν ἰσχυρῶν προστατῶν του κατορθῶναι νὰ ἀποφυλακισθῇ καὶ νὰ τοποθετηθῇ καὶ πάλι στὸ Ἡράκλειο καὶ μάλιστα μὲ πολὺ εὐρύτερες δικαιοδοσίες. Τώρα ἔχει μαζί του καὶ μιὰ διαταγὴ τοῦ Στρατιωτικοῦ Διοικητοῦ Κρήτης τοῦ Μπρόγιερ ποὺ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ δρᾶσι ἐλεύθερα καὶ χωρὶς νὰ ἐξαρτᾶται πιά ἀπὸ κανένα.

Ἡ διαταγὴ ὁρίζει τὰ ἐπόμενα:

« 1) Ἰδρύεται ἐν Κρήτῃ σῶμα ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν « Κρητικοὶ τοῦ Σοῦμπερ »: 2) Τὴν διοίκησιν θὰ ἔχῃ ὁ ἐπιλοχίας Φρίτς Σοῦμπερ. 3) Τὰ τοῦ ὀπλισμοῦ, ἐνδυναμίας καὶ τροφοδοσίας τοῦ ἀνωτέρου σώματος κανονίζω δι' ἑτέρας διαταγῆς μου. 4) Σκοπὸς τοῦ σώματος τούτου εἶναι ἡ ἐμπέδωσις τῆς τάξεως καὶ ἡ πάταξις τῶν κακοποιῶν, κομμουνιστῶν κλπ. τῆς ὁπαίδου, δι' ὧν μέσον ἠθέλει κρίνει κατάλληλα ὁ διοικητὴς τοῦ σώματος ἐπιλοχίας Σοῦμπερ, ἔχων ἀπὸ τοῦδε ὄλην τὴν δικαιοδοσίαν καὶ ἐλευθερίαν ἐνεργείας. 5) Πάντα τὰ σῶματα καὶ αἰ μονάδες δὲν ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ φέρουν προσοχήματα εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ὡς ἀνω ὑπηρεσίας τῶ σῶματός του. Τουναντίον διὰ τῆς παρουσίας ὑποχρεοῦνται νὰ παρέχουν πάντα τὰ μέσα ὅτινα ἠθέλουν ζητηθῆ παρὰ τοῦ ἐπιλοχίου Σοῦμπερ διὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ του ».

ΜΕ ΤΗΝ ΔΙΑΤΑΓΗ αὐτὴ στὴ τσέπη του ὁ Σοῦμπερ, πού τὴ διαβάζει γιὰ πρώτη φορὰ σὲ μιὰ εικοσάδα ὁμήρων Ἑρακλειωτῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ μηχανικός Ν. Πίκουλας, ἀρχίζει νὰ στρατολογή τούς «ἀνθρώπους» πού ντυμένοι γερμανικὲς στολές, ἀπετέλεσαν τὸ περίφημο γιὰ τὰ ἐγκλήματα του σῶμα τῶν Σουμπεραίων. Δὲν ἔχει πιά ἀνάγκη νὰ μὲνι στὴν Αὐγινική καὶ ἐγκαθίσταται στὸ Ἡράκλειο, ὅπου μάλιστα ἐμφανίζεται συχνὰ στοὺς δρόμους καβάλλα σ' ἓνα ἄλογο.

Στὸ σῶμα του δέχεται κάθε καρυδιάς καρῦδι, ἀδιαφορῶντας γιὰ τὸ παρελθὸν τοῦ καθενός.

Διακόσια περίπου καθάρματα, ἀποβράσματα τῆς κοινωνίας, βαρυνταῖς τῶν φυλακῶν τάχθηκαν ὑπὸ τὴς διαταγῆς τοῦ Σοῦμπερ, καὶ γιὰ ἓνα ἐξάμηνο φορώντας τὴν στολή τοῦ Γερμανοῦ στρατιώτη ὀργιάσαν εἰς βάρος τῶν Κρητικῶν καὶ βούτηξαν στὸ πένθος ἑκατοντάδες οἰκογένειες. Ἄπ' αὐτοὺς ἐλάχιστοι ἐπιζοῦν. Οἱ περισσότεροι ἐκτελέσθηκαν κατὰ καιροὺς ἀπὸ τὴς πατριωτικῆς ὀργανώσεως.

Ὁ Σοῦμπερ μετὰ τὸ 1943 δὲν ἔχει πιά μόνιμη ἔδρα. Κινεῖται ἀνάμεσα Χανίων Ἡρακλείου καὶ Ρεθύμνης γιὰ νὰ ἐπιβάλλῃ τὸ «κράτος τοῦ νόμου» καὶ τὴν τάξη. Ὁ Μπρόγιερ εἶναι κατενθουσιασμένος καὶ δὲν διστάζει νὰ τὸ ὁμολογήσῃ στὸν Πρωτοσύγκελλο Εὐγένιο Ψαλιδάκη, πού ὡς ἀναπληρωτὴς τοῦ ἐξοριστοῦ ἐπισκόπου Ἡρακλείου, ἐπαιξε ἕναν πραγματικὰ ὑπέροχο ἐθνικὸ ρόλο. Ὁ Ψαλιδάκης σ' ἓνα διάβημά του ἔντονο γιὰ τὴ δράση τοῦ Σοῦμπερ ἀναγκάστηκε κάποτε νὰ πῆ τοῦ Μπρόγιερ:

— Εἶναι ἄδικο νὰ συλλαμβάνουν τὰ ὄργανα τοῦ Σοῦμπερ ἀθώους πολίτας καὶ νὰ τοὺς ἐκτελοῦν ἀνευ δίκης. Θὰ ἔπρεπε νὰ προηγήται κάποια ἀνάκρισις καὶ οἱ ἀθῶοι νὰ ἀφίνωνται ἐλεύθεροι.

Ἡ ἀπάντηση τοῦ στρατηγοῦ Μπρόγιερ στὸν Πρωτοσύγκελλο ἦταν ἡ ἐπόμενη:

— Ὁ Σοῦμπερ εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀρίστους ὑπαξιωματικοὺς τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ εἰς τὸν ὁποῖον ἡ Γερμανία καὶ ὁ Χίτλερ ὀφείλουν πολλά. Ἄλλως τε ὁ Σοῦμπερ εἶναι ἀπαραίτητος διὰ νὰ τρομοκρατοῦνται οἱ κάτοικοι χάριν τῆς ἀσφαλείας τῶν γερμανικῶν δυνάμεων.

Ἔτσι ἐλεύθερος πιά καὶ ἀνεξέλεγκτος ὁ Σοῦμπερ ἐξαπολύει τὴ σφαγὴ τῆς Κρήτης. Τὰ ἐγκλήματα του ξεπερνοῦν συνολικὰ τὴς δύο χιλιάδες στοὺς τέσσερις νομοὺς τῆς Κρήτης.

ΤΟΝ ΑΥΓΟΥΣΤΟ τοῦ 1943 ὁ Σοῦμπερ βρίσκεται στὰ Χανιά, ὅπου πληροφορεῖται ὅτι ἐτοιμάζονται νὰ τὸν σκοτώσουν. Ἀνεβαίνει ἀμέσως στὸ γραφεῖο τοῦ Διοικητοῦ καὶ πέρνει ὀρισμένες ἐντολές. Ἔτσι τὴν 21 Αὐγούστου διατάσσεται ἡ σύλληψις τῶν Ν. Σκουλά, Ἐμ. Νικολοῦδη, Ἐμ. Π. Μάντακα δασκάλου καὶ τῶν δυὸ ἀδελφῶν Μανουσάκη κρεοπωλῶν.

Οἱ Σουμπεραῖοι κινοῦνται ταχύτατα καὶ σχεδὸν ἀμέσως συλλαμβάνεται ὁ καπετὰν Νικολοῦδης, ὁ συνταγματάρχης τῆς Χωροφυλακῆς Ι. Βολάνης καὶ ὁ γιός του Σταμάκος Βολάνης. Καὶ οἱ τρεῖς κλείνονται στὶς φυλακὲς τοῦ Φιρκὰ ὅπου ὑπέστησαν ἀρκετὰ βασανιστήρια. Μάλιστα τὸ καπετὰν Νικολοῦδη ἀπέσπασαν τὰ νύχια τῶν χειρῶν του. Ἀργότερα μεταφέρθηκαν στὶς φυλακὲς Ἁγιάς ὅπου παρέμειναν τέσσερις μῆνες. Ὁ Νικ. Σκουλάς μαζὺ μὲ τὸν γιό του Μανῶλη κατορθώνουν νὰ ξεφύγουν ἀν καὶ τὸ σπίτι τοὺς εἶχε μπλοκαριστῆ. Συνελήφθησαν ὁμοῦς ἡ σύζυγός του καὶ ἡ κόρη του καὶ φυλακίστηκαν στὴν Ἁγιά. Τὴν ἴδια μέρα οἱ Σουμπεραῖοι συλλαμβάνουν τοὺς δύο ἀδελφούς Μανουσάκη καὶ τὸν δάσκαλο Ἐμ. Μάντακα.

Οι Μανουσάκηδες ενώ οδηγούνται στην φυλακή έκτελούνται στο κεντρικότερο σημείο της πόλεως και τὰ πτώματά των αφήνονται γιά πολύ ώρα εκεί.

Ο δάσκαλος Έμμαν. Μάντακας είναι ένας πραγματικός πατριώτης. Μένει κάπου πίσω από τὸ Ὀρφανοτροφεῖο Χανίων με τὴν οικογένειά του. Οἱ Σουμπεραῖοι τὸν συλλαμβάνουν μέρα μεσημέρι στὸ σπίτι του καὶ τὸν έκτελοῦν πυροβολώντας τον ἀπὸ πίσω λίγο πρὸ κάτω, σὲ κάποιο χωράφι.

Οἱ τρεῖς αὐτὲς ἐκτελέσεις ἔκαμαν ἀνάστατα τὰ Χανιά. Οἱ Χανιώτες δὲν σήκωναν κάτι τέτοια πράγματα κι' εὐθὺς ἐσημειώθηκε μιὰ μεγάλη ἀντίδραση κατὰ τοῦ Σοῦμπερ.

ΤΟΝ ΟΚΤΩΒΡΙΟ 1943 πέρασαν ἀπὸ τὸ Ροδάκιο Ἅγιου Βασιλείου Ρεθύμνης ὁ καπετὰν Μανώλης Μπαντουβᾶς μαζί με 40 ἀντάρτες του συνοδεύοντας μερικὸς ἀξιωματικούς τῆς Ἀγγλικῆς Ἀποστολῆς στὴν Κρήτη. Τὸν ταγματάρχη Τόμ καὶ δύο ἄλλους ἀξιωματικούς, τοὺς περιφήμους γιὰ τὴ δράση τους «Ἀλέκο» καὶ «Σήφη» τὸν ἀστυνομιστὴ Χάρης, τὸν ὑπολοχαγὸ Μενέλαο Ζυλοῦρη καὶ τὸν Ν. Δραμινιὸ. Ἀπὸ τὸ Ροδάκιο πέρασαν στὴ Καλὴ Συλιά καὶ ἐφθασαν ὡς πάνω στὸ Καλλικράτη. Ἦταν μιὰ μεγάλη ἀποστολὴ πρὸ σκοπὸ εἶχε νὰ φέρῃ σὲ ἐπαφὴ τὶς ὁμάδες ὅλες τῆς Κρήτης, πρὸ τότε ἦταν μελεγμένες σὲ συνεχεῖ δράσιν κατὰ τὸν κατακτητὴν.

Ὅταν βρισκόντουσαν στὴν Καλὴ Συλιά ἐγιναν ἀντιληπτοὶ ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς, πρὸ ἀμέσως ἐστειλαν δύο μικρὸς περιπολίες γιὰ νὰ ἐξακριβώσουν τὸ γεγονός. Ἀκολούθησε μιὰ λιγώρη σύγκρουση τῶν ἀνταρτῶν με τὶς περιπολίες αὐτὲς με ἀποτέλεσμα νὰ σκοτωθοῦν καμιά δεκαριά Γερμανοὶ στρατιῶτες καὶ δύο ἀντάρτες.

Ἀμέσως διατάχθηκε γενική κινήσιν τοῦ γερμανικοῦ στρατιωτικοῦ τμήματος τῆς περιφέρειας καὶ στὶς 6 τοῦ Ὀκτωβρίου καταφθάνουν ἐκεῖ καὶ κυκλῶνουν τὸ χωριὸ περὶ τοὺς 1000 Γερμανοὶ. Τοὺς ἀκολουθεῖ ὁ Σοῦμπερ καὶ τὸ σῶμα του. Τὴν ὅλη διοίκηση ἀναλαμβάνει ἐν συνεχείᾳ ὁ Σοῦμπερ πρὸς πραγματικὰ ἀπεδείχθη καὶ ἐκεῖ μιστρός τοῦ ἐγκλήματος. Ὅλοι οἱ ἄνδρες καὶ οἱ γυναῖκες συνεληφθησαν καὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἐξετελέσθησαν 52. Ὁ ἡμέτερος τοῦ Ἅγιου Ἰωάννου παπὰ Έμμ. Χαλκιαδάκης περιγράφει μ' αὐτὰ τὰ λόγια στὴ καταθέσιν του πρὸ ἕκαστο στρατοδικεῖο Ἡρακλείου τὶς σιγνὲς αὐτὲς:

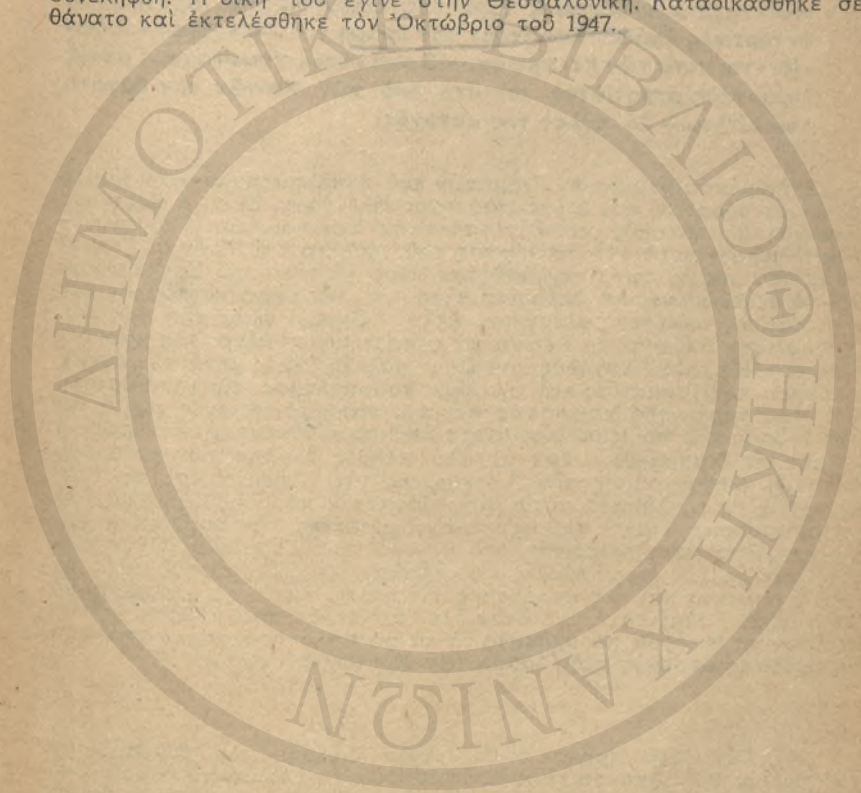
«Μόλις οἱ Γερμανοὶ καὶ ὁ Σοῦμπερ μπήκαν στὸ χωριὸ ἐξετράπησαν σὲ πρωτοφανεῖς ἀγριότητες καὶ βανδαλισμοὺς. Ἡ ἀναληθία των ἦταν χαρακτηριστικὴ καὶ ἡ συμπεριφορὰ των κτηνώδης. Ἀρχισαν τὴν λεηλασία καὶ τοὺς ἐμνηστικούς. Καίνε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τὰ σπίτια τῶν: Ἐλένης Νικητῆς, Χρυσῆς Γρυντᾶς, Μαρίας Γρυντᾶς, Ἐμ. Πετράκη, Εὐστρατίου Γρυντᾶς, Στ. Σταυρουλάκη, Έμμ. Κωστάκη, Κ. Σουμπεραῖκη καὶ ἄλλων. Ὑστερα ἀρχίζουν νὰ έκτελοῦν τοὺς συλληφθέντας. Μεταξὺ αὐτῶν σκίτωνται 8 γυναῖκες. Τὰς: Ἐλένη χήρα Ε. Νικητῆς καὶ τὴν κόρη τῆς Μαρία, τὰς Μ. Λαμαρένια Περάκη, Ε. Γρυντᾶς, Ἀργυρᾶ Κωστάκη, Φωτεινὴ Δαμουλάκη, Μαρίε Γρυντᾶς καὶ Σταυριανὴ Σουμπεραῖκη. Ἀπ' αὐτὲς εἶχονουν στὴ φωτιά καὶ καίνε τίς δύο πρώτες». Αὐτὰ λέει στὴν κατάθεσιν του ὁ ἡμέτερος τοῦ Ἅγ. Ἰωάννου. Συνεχίζοντας ὁ Σοῦμπερ τὸ καταστρεπτικὸ του ἔργο, λεηλατεῖ τελείως τὴν Καλὴ Συλιά καὶ προχωρῶντας στὴν «ἐκκαθάριση τῶν κατοικιῶν», σκοτώνει στὸ Ροδάκιο, τὴν Ζεμπιά Γιαννουδάκη, καὶ στὸν Ἅγιο Ἰωάννη, κοντὰ στὴ Χαλαρὸς τὸς Π. Κομαντῆ καὶ Ι. Κατσιβελάκη.

Μετὰ τὴν Καλὴ Συλιά ὁ Σοῦμπερ στρέφεται κατὰ τοὺς Καλλικράτη τὸν ὅποιον καὶ πυροβολεῖ έκτελώντας καὶ 26 ἀπὸ τοὺς κατοίκους του, ὅσους κατῶφθωες νὰ συλλάβῃ, γιὰτί οἱ ἄλλοι πρόλαβαν καὶ ἐφυγαν.

Ἡ καταστροφὴ τοῦ Καλλικράτη ἦταν ἡ τελευταία μεγάλη ἐγκληματικὴ ἐνέργεια τοῦ Σοῦμπερ. Τὸ τέλος τῆς ὁμάδας του βρισκόταν πιά πολὺ κοντὰ. Καὶ ἡ ἡμέρα τῆς ὀριστικῆς καταστροφῆς γιὰ τὸν Σοῦμπερ καὶ τοὺς Σουμπεραῖους δὲν ἄρχισε νάρρηθ. Ἐκεῖ στὰ Μεσολὰ τῆς Κυδωνίας ὁ Σοῦμπερ ἔστειλε τὴν πρωτοχρονιά τοῦ 1944 τὴν ὁμάδα του νὰ κτυπήσῃ τοὺς ἀντάρτες πρὸς τὸν ἕλεος καὶ νὰ γιορτάσουν μαζί με τὶς οικογένειες των. Ἡ ἐπίθεσις ἐγινε μὰ ἀπέληξε σὲ πλήρη ἥττα τῶν Σουμπεραίων. Μετὰ πολὺωρη μάχη πρὸς ἔγινε στὸ Βούλισμα οἱ Σουμπεραῖοι ἀναγκάστηκαν νὰ τραποῦν σὲ αἰσχρὴ φυγὴ ἀφήνοντας ἐννέα νεκροὺς κι' αἰχμαλώτους. Αὐτὸ ἦταν τὸ τέλος τῆς ὁμάδας τοῦ Σοῦμπερ. Οἱ Γερμανοὶ βρῆκαν ἀφορμὴ νὰ ξεφορτωθοῦν αὐτὸν τὸν ὑπαξιωματικὸ πρὸς τοὺς ἔμπαινε στὴν μύτη με τὴν ὑπεροψία του καὶ νὰ

καθησυχάσουν ἔτσι καὶ τὸν Κρητικὸ λαὸ πού ἔδειχνε τάση νά, ἀποδυθῆ σέ ἐκδηλώσεις ὁμαδικῆς διαμαρτυρίας. Ἔτσι ὁ Σοῦμπερ καὶ οἱ ἄνδρες του—οἱ νέοι Γιανίτσαροι τῆς Κρήτης—μετεφέρθησαν στὴν Ἀθήνα καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἀφοῦ ἔδρασαν ἐπὶ μερικοὺς μῆνες στὴν Μακεδονία ἀκολούθησαν τὸν Γερμανικὸ στρατὸ στὴν ὑποχώρησιν του μέσω τῆς Γιουγκοσλαβίας. Στὴν Αὐστρία ἡ ὁμάδα διαλύθηκε καὶ ὅσοι εἶχαν σωθῆ προσπάθησαν νά περάσουν στὴν ἀφάνεια γιὰ νά γλυτώσουν τὶς διώξεις.

Ὁ Σοῦμπερ μετὰ τὴν συνθηκολόγησιν τῆς Γερμανίας, τυφλωμένος ἀπὸ τὸν ἔρωτα μιᾶς γυναίκας γύρισε στὴν Ἑλλάδα προσπαθώντας νά διαφύγῃ στὴν Ἀλεξάνδρεια. Δὲν τὸ πέτυχε ὅμως, ἀναγνωρίσθηκε καὶ συνελήφθη. Ἡ δίκη του ἔγινε στὴν Θεσσαλονίκη. Καταδικάσθηκε σὲ θάνατον καὶ ἐκτελέσθηκε τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1947.



**Μπένταγκ ὁ τελευταῖος Γερμανὸς διοικητὴς τῆς Κρήτης.—Οἱ ἀνταρτικὲς ὀμάδες ἐντείνουν τὴν δράση των.—Οἱ Γερμανοὶ ἐπιτίθενται κατὰ τῶν Κεραμειῶν.—Ὁ Μπένταγκ γνωστοποιεῖ στοὺς Γερμανοὺς στρατιώτες καὶ τὸ λαὸ τῶν Χανιῶν τὸν θάνατο τοῦ Χίτλερ.—Τὸ τέλος τῆς κατοχῆς.**

Στὴν μακρὰ σειρά τῶν Γερμανῶν ποὺ ἐγκλημάτησαν στὴν Κρήτη πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ὁ ὑποστράτηγος Μπένταγκ. Εἶναι ὁ ἀνώτερός Γερμανὸς ἀξιωματικὸς ποὺ ἀνέλαβε τὴν διοίκησι τῶν Γερμανικῶν Στρατευμάτων μετὰ τὴν ἀποχώρησι τοῦ Μύλλερ καὶ ὅταν οἱ Γερμανοὶ ἐκ τῶν πραγμάτων ἀναγκάσθησαν περὶ τὰ τέλη τοῦ Σεπτεμβρίου 1944 νὰ ἐκκενώσουν τὴν ὑπόλοιπο νῆσο καὶ νὰ περιορισθοῦν εἰς τὸν νομὸ Χανίων, ποὺ ἔφερε πλέον τὸν τίτλο «Ὁχυρὰ θέσις τῆς Κρήτης». Ὁ Μπένταγκ διοίκησε τὰ γερμανικὰ στρατεύματα μέχρι τῆς παραδόσεως των εἰς τοὺς Ἄγγλους ποὺ ἔγινε πολλὰς μέρες μετὰ τὴν συνηκολόγησι τῆς Γερμανίας καὶ τὴν λήξι τοῦ πολέμου εἰς τὴν Εὐρώπῃ. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς διοικήσεως του καὶ παρὰ τὸ γεγονὸς πὼς ἡ τελικὴ ἔκβασι τοῦ πολέμου διεφαίνετο καθαρά, ὁ Μπένταγκ ἐπέτρεψε ἢ διέταξε νὰ διαπραχθοῦν ἕνα μεγάλο πλῆθος ἐγκλημάτων κατὰ τοῦ Κρητικοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὸν Ἀποκόρωνα, τὴν Κυδωνία καὶ τὴν Κίσσαμο. Εἰς τὰ ἐγκλήματα αὐτὰ πρωτοστατοῦν τόσο οἱ Γερμανοὶ ὅσο καὶ οἱ φασίστες Ἴταλοὶ ποὺ μὴν ἀναγνωρίσαντες τὴν συνηκολόγησι τῆς πατρίδας των παρέμειναν στὸ πλευρὸ τῶν Γερμανῶν. Οἱ Ἴταλοὶ αὐτοὶ σὲ πολλὰς περιπτώσεις ὑπερέβαλαν τοὺς Γερμανοὺς εἰς τὴν προκλητικότητι καὶ τίς παράνομες ἐνέργειες κατὰ τοῦ πληθυσμοῦ. Ὅλα αὐτὰ ὁ Μπένταγκ καὶ ὅταν δὲν τὰ διέταξε, προσπάθησε ἐκ τῶν ὑστέρων μὲ διάφορα προσχήματα νὰ τὰ δικαιολογήσῃ καὶ νὰ ἀποδώσῃ τίς σχετικὰς ἀφορμὰς στὴν δράσι τῶν Κρητῶν ἀνταρτῶν.

**ΜΕ ΤΟΝ ΙΔΙΟ** τρόπο ὁ Μπένταγκ διέταξε τὸν βομβαρδισμό τοῦ χωρίου Φρὲ Ἀποκορώνου. Ἐπὶ μιὰ ὥρα τὸ Γερμανικὸ πυροβολικὸ ἔβαλλε κατὰ τῆς ὥραιας καὶ ἱστορικῆς κωμοπόλεως μὲ τρομακτικὰ ἀποτελέσματα σὲ αἶμα καὶ ὕλικες ἀπώλειες. Ἐπίσης διέταξε τὸν βομβαρδισμό καὶ τὴν ἐπίθεσι τῶν Γερμανικῶν στρατευμάτων κατὰ τῶν Κεραμειῶν. Ἐπὶ τρία συνεχῆ ἡμερονύκτια τὰ Γερμανικὰ πυροβόλα ἔβαλαν κατὰ τῶν χωριῶν τῆς περιοχῆς αὐτῆς ὅπου εἶχε τὴν ἔδρα του τὸ στρατηγεῖο μιᾶς ἰσχυρῆς ὀμάδας ἀνταρτῶν. Οἱ ζημίαι ποὺ ἐπροξένηθησαν τότε στὰ χωριά τῶν Κεραμειῶν εἶναι ἀληθινὰ μεγάλας, ὀλοκληρώθηκαν δὲ μὲ τὴν ἐπίθεσι καὶ κατάληψι ὀρισμένων ἐκ τῶν χωριῶν ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς. Ἡ κατάληψι ἔγινε ὕστερα ἀπὸ πολυῶρη μάχη ποὺ οἱ ἐπιτιθέμενοι Γερμανοὶ στρατιῶτες ὑποχρεώθηκαν νὰ συνάψουν μὲ τοὺς ἀντάρτες καὶ ποὺ ἐκράτησε ἐπὶ ἀρκετὰς ὥρες.

Αυτό εξαργίωσε περισσότερο την Γερμανική διοίκηση ή οποία διάταξε την έπιβολή αδστηρών αντίποινων κατά τών κατοίκων τής περιοχής. Ότι έπηκολούθησε είναι αδστηρά άναγοράη τών όσων ό Γερμανοί είχαν διαπράξει κατά καιρούς ώς τότε στην Κρήτη και όχι μιά αλλά πολλές φορές. Οι σχετικές περιγραφές αναφέρουν ότι άμέσως μετά την κατάληψη τών πρώτων χωριών τών Κεραμειών οι Γερμανοί προέβησαν σε έμπρησιούς και έκτελέσεις κατοίκων χωρίς και σε πολλές συλλήψεις. Μάλιστα σε ένα σπίτι που έβρισκαν είχαν κλείσει και ένα από τούς συλληφθέντας που βρήκε έτσι τραγικό θάνατο. Προέβησαν επίσης εις την πλήρη διαρπαγή τών χωριών από τα όποια έν συνεχείς διάταξαν την άπομάκρυνση όλων τών κατοίκων τών. Ο έπίσκοπος Κυδωνίας και Άποκορόνιου Άγαθ. Σηρουδάκης που καθ' όλη την κατοχή έπαιξε ένα σημαντικό ρόλο για την παρεμπόδιση τών Γερμανικών αντίποινων, ειδικώς στην περίοδο τής επιθέσεως τών Γερμανών κατά τών Κεραμειών υπό την Ιδιότητα του, ως εκπροσώπου τής Κυβερνήσεως στην κατεχομένη Κρήτη κατέβαλε κάθε προσπάθεια για να άποτροφή τις έκτελέσεις χωρίς όμοσ και να τώ έπιτύχη άπολύτως. Ο Μπένταγκ ήταν άνένδοτος. Και στο σημείο αυτό άπεδείχθη παρά την επίπλαστη ειγένεια του και τά δήθεν άνθρωπιστικά αισθήματα του σκληρός όπως όλοι οι Άνώτεροι Γερμανοί Στρατιωτικοί που διοίκησαν την Κρήτη κατά τώ διάστημα τής τετραετούς κατοχής.

Ο ΜΠΕΝΤΑΓΚ συνέχισε, με ένταση βέβαια πάντα βιουμένη, τις έγκληματικές ένέργειες του στην Κρήτη μέχρι τής παραδόσεως τών γερμανικών στρατευμάτων που έγινε μετά την γερμανική συνθηκολόγηση και περί τά τέλη Μαΐου τού 1945. Κατά τώ διάστημα αυτό έγιναν πολλά εις βάρος τών Κρητών και ό πληθυσμός τού νομού Χανίων, ιδιαίτέρως, δε τής έπαρχίας Κυδωνίας άδειασε ώς τώ τέλος τώ ποτήρι τών πικριών και τών θλίψεων. Στο βούλευμα που εξέδωκε τώ Εϊδικόν Γραφείον Έγκληματιών πολέμου αναφέρεται μεταξύ τών διακομένων για έγκληματικές πράξεις Γερμανών στρατιωτικών και ό Μπένταγκ που κατά τις καταθέσεις τών έξετασθέντων στην άνάκριση μαρτύρων βαρύνεται με άρκετά έγκλήματα. Παρά ταύτα ό Μπένταγκ δέν έδιώχθη. Μάλιστα ούτε σχεδόν έγινε λόγος γιαυτόν και ποιός ξέρει τώρα που θά βρίσκεται άπολαμβάνων τών άγαθών που με τώση άπλοχεριά, οι πάντοτε στερούμενοι μνήμης σύμμαχοι, προσφέρουν στους πρώην έχθρούς των.

Χαρακτηριστική τής ψυχολογίας τού Μπένταγκ είναι και ή έπόμνη προκήρυξη του προς τούς Κρήτες. Η προκήρυξη αυτή εξέδόθη την δε Μαΐου τού 1945 ήμέρα τού Πάσχα και λίγο μετά την άναγγελία τού θανάτου τού Χίτλερ. Είναι δε άκριβδς και ή τελευταία προκήρυξη που ό Γερμανοί εξέδωκαν όχι μόνο στην Κρήτη, αλλά και στην Εύρώπη:

«Όταν τώ 1941 ό γερμανικός στρατός κατέλαβε την Κρήτην, ό αγών μας δέν έστρέφτο έναντιον τού κρητικού λαού, αλλά έναντιον τών εχθρών μας, τών Άγγλων, όσων και εις την Ήπειρωτικήν Έλλάδα. Ο άρχηγός μας, θέλων να άποδείξη αυτό τώ γεγονός, άπεφάσισε να στείλη πίσω στα σπίτια τους τους αλχημαίτους Έλληνας στρατιώτας. Η πράξις αυτή δέν ήταν μόνον μία χειρονομία, άποσκοπούσα ένα όρισμένο άποτέλεσμα. Όπισθεν αυτής ίστατο ή ειγένής ψυχή ένός μεγάλου ανθρώπου. Ο άρχηγός μας έπесе την 1 Μαΐου ως στρατιώτης ένόπιον τού εχθρού. Είναι περιττόν να λεχθή και μία μόνον λέξις σχετικώς με την διάδοσιν, ότι έδολορονήθη από γερμανούς στρατιώτας. Γι' αυτούς τούς διαδόσεις είναι άδύνατος ή κατανόησις τού όρκου πίστεως τών γερμανών. Οι καρδιές μας είναι γεμάτες πένθος, αλλά μεγαλύτερη άόμη είναι ή υπερφάνεια μας. Θά έλθω κάποτε ό καιρός, που δέν θα πενήθ μόνον ή Γερμανία γι' αυτόν τόν μεγάλον άνθρωπον, αλλά όλος ένείνος ό κόσμος, ό όποιος θέλει να θεωρηται ήθικώς και πολιτισμένως. Βασίλεις και δυνάσται έπιφύλασσον δι' αυτούς τώ δικαίωμα να έγκαταλείπουν τούς λαούς των σε στιγμές άνάγκης και δυστυχίας. Σε μας τούς Γερμανούς άνήκει ή τιμή, ότι ό άπλους και από μας τούς ίδιους διαλεγμένους άρχηγός μας έπесе σαν στρατιώτης μπροστά στο λαό του, στον ηρωϊκόν αγώνα έναντιον τού θανασίμου εχθρού όλου τού πολιτισμένου κόσμου. Έπ' εϋκαιρία τής ήμέρας τού Πάσχα τών Έλλήνων άπευθώνσιν αυτά τά λόγια εις τόν λαόν τών Χανίων. Είμαι γεμανός· πάντοτε, και μόνον γερμανός. Ο τίτλος τού στρατηγού δέν είναι τίποτα άλλο από επίθετον. Άλλά ως εϋθύς άνδρας έκφράζω την ελκικονή εϋχήν, ε ό έλληνας λαός να ξαναβηθόν έναντιον του μέσα εις τόν πραγματικόν έλλητισμόν». ε ό έλληνας λαός να άναβηθόν έναντιον του μέσα εις τόν πραγματικόν έλλητισμόν». Μόνον έτσι θα μπορέση να συνεργασθή για τούς μεγάλους σκοπούς τού πολιτισμού. Βήμα προς βήμα θα έννοήση τότε, ότι ό πλοϋτος τής σκέψεως τού μεγάλου έλλικόντος άνδρός



\*Αδόλφου Χίτλερ θά χρησιμεύσῃ, ὡς βάσις μεγάλων καὶ θετικῶν ἔργων. Τὸ ἔργον του θά ἀποσύρῃ τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τοῦ χειλοῦ τῆς ἀβύσσου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου παραπαίει, καὶ ἂν ὄχι σήμερα, ὀκτωσήποτε τελικῶς. Ἡ πρωτεύουσά σας ἐγγώρισε καὶ ὑπέφερε τὸν μολοσεισμὸν, ἐστὼ καὶ μόνον στίς πρώτες του ἀρχές. Ἄν κατορθώσῃ οὗτος νὰ ἐξακολουθῇ ἀγαλινάτος, θά σβύσῃ, μαζὺ μὲ κάθε πολιτισμὸν, καὶ ἐκείνον τῆς πατρίδας σας. Γι' αὐτὸ πρέπει ὁ ἀγὼν νὰ συνεχισθῇ, καὶ ἡ Γερμανία θά εἶναι εἰς θέσιν νὰ κρατοῦν τὸ ἔπλον. Πόλεμος σημαίνει τῆμος, θάνατο καὶ δυστυχία! Κανένας τόπος, ὅπου μαινεται ὁ πόλεμος, δὲν γλυτώνει ἀπὸ τὰ θεινὰ του. Καὶ ἡ πατρίδα σας τὰ ὑπέστη. Τὰ θεινὰ τοῦ πολέμου ὅμως εἶναι πολὺ μεγαλύτερα εἰς τὴν δικὴν μας πατρίδα. Ἡναγκάσθη, διὰ νὰ τιμωρῆσῃ ἐγκλήματα βουλα καὶ αἵμα κατὰ τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ, νὰ λάβῃ σκληρὰ μέτρα. Αἱ ἀποφάσεις μου καὶ εἰς τὸ μέλλον θά ρυθμίζονται ἀπὸ τίς αὐτὰς ἀρχές, διότι καθήκόν μου εἶναι νὰ προστατεύσω τοὺς στρατιώτας μου. Ἡ Κρήτη εἶπε, παρ' ἄλλην τὴν δυστυχίαν καὶ τὸ βάρος μᾶς κατοχῆς, καὶ τὴν τύχην νὰ ἔχῃ γερμανικὸν στρατὸν κατοχῆς. Προσέξτε τὴν στάσιν τῶν στρατιωτῶν μου! Εἶναι ἀριστοὶ γερμανοὶ στρατιῶται, οἱ ὁποῖοι ἐν γνώσει τῆς δυνάμεως τῶν ὑποτάσσονται προθύμως εἰς τοὺς νόμους τῆς ὑπακοῆς καὶ τῆς πειθαρχίας. Εἶμαι εὐτυχής, γιατί στέκομαι μπροστὰ ὡς ἀρχηγὸς τους. Εἶναι οἱ ἄνδρες μου καὶ ἐγὼ ὁ στρατηγὸς τους. Ὅλοι μας ὑπηρετοῦμε τὴν Γερμανίαν. Ἡ Γερμανία ὅμως εἶναι ἡ κοιλίς τῆς τάξεως, ὁ τόπος τοῦ πραγματικῶς ἀξίου τῶν ἀνθρώπων σοσιαλισμοῦ. Ἡ δυστυχία μας μᾶς ἐξιδύναμι ἐπεράτω ὄλων τῶν ἄλλων λαῶν. Δὲν θά πούσωμε νὰ πολεμοῦμε, γιὰ νὰ ἐλευθερώσωμε τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τὴν Ἀσιατικὴν πανώλην, γιὰ νὰ βρῇ τὴν εὐτυχίαν, καὶ μαζὶ τῆς καὶ ἡ Γερμανία, ἡ πατρίδα μας.

Ἔρω, ὅτι τὰ λόγια μου, μόλις γνωσθῶν, θά γίνωνται ἀντικείμενον κακοπίστου διαστρεβλώσεως. Θά παραμορφωθῶν καὶ θά διασφραθῶν. Θά συζητηθῶν ἐρημνείες μεταξὺ τῶν γραμμῶν, γιατί ἡ ἀλήθεια τοῦ πραγματικοῦ περιοχομένου δὲν ἐπιτρέπει ἐρημνείαν. Αὐτὸ δὲν με συγκινεῖ, δὲν ἀπηρεάζει τὴν τιμιότητα τῶν λόγων μου. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ θά εἶναι τὰ ἑαυτὰ ἐκείνα ὑποκείμενα, διὰ τὰ ὅποια κάθε μέσον καὶ κάθε ψεῦδος εἶναι εὐπροσδεκτα, γιὰ νὰ ἐξωθοῦν εἰς τὰ ἄκρα καὶ νὰ σπείρουν μίσος, γιατί μόνον ἐν τούτοις ἀναπτύσσεται ἡ σαπίλα, ὁ μολοσεισμός. Γνώρισμά τους οἱ πράξεις τους. Ἐρχομαι εἰς τὸν Κρητικὸν λαόν, ἡ ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως νὰ εἶναι γι' αὐτὸν σύμβολον διὰ τὸ μέλλον.

Σύμβολον δικό μας εἶναι ἡ πίστις μας εἰς τὸν νεκρὸν—ἀρχηγό μας Ἀδόλφον Χίτλερ.

Ἡ Διοικητὴς τῆς « Ὀχυρας θέσεως » Κρήτης  
Στρατηγὸς ΜΠΕΝΤΑΓΚ »

ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ αὐτὴ τελειώνει οὐσιαστικὰ καὶ ἡ Γερμανικὴ κατοχὴ ἐν τῇ Κρήτῃ. Στίς 15 Μαΐου 1945 τὰ Γερμανικὰ στρατεύματα τοῦ Νομοῦ Χανίων συνθηκολογοῦν καὶ παραδίδονται. Τὸ πρῶτό-κολλο τῆς παραδόσεως καὶ τῆς καταθέσεως τῶν ὄπλων ὑπογράφουν ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῶν Γερμανῶν ὁ στρατηγὸς Μπεντάγκ καὶ ἀπὸ τῆς συμμαχικῆς ὁ Ἀγγλος ταγματάρχης Διονύσης Τσικλητήρας καὶ ὁ ἐκ τῶν ἡγετῶν τῆς Κρητικῆς ἀντιστάσεως Κωνσταντῖνος Μητσοτάκης.

Τὸ δράμα ποὺ ἄρχισε τὴν 1 Ἰουλίου 1941 παίρνει ἕνα λυτρωτικὸ τέλος στίς 15 Μαΐου 1945. Τὴν ἡμέρα αὐτῇ, ἡμέρα χαρᾶς καὶ ἀγαλλιᾶσεως, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν ἔλλειψαν καὶ οἱ ἐκδηλώσεις ταπεινῆς κομματικῆς ἐμπάθειας, τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα μῆκαν ἐπίσημα στὰ Χανιά. Καὶ οἱ καμπάνες τῶν ἐκκλησιῶν κτύπησαν χαρούμενα γιὰ νὰ καλέσουν τὸ λαὸ σὲ μιὰ καταλυτικὴ δοξολογία. Ἡ ἐφιαλτικὴ νύχτα τῆς κατοχῆς εἶχε λήξει. Εἶχε κρατήσῃ ἀκριβῶς τέσσερα χρόνια...



Τέσσερες από τους Γερμανούς δημίους του Κοινητικού λαού εις τὸ ἐδώ-  
 λιο τοῦ κατηγορουμένου. Ἄνω οἱ στρατηγοὶ Βάλτερ Μύλλερ καὶ Μπροῦνο  
 Μπρόγιερ. Κάτω ὁ στρατηγὸς Ἀλεξάντερ Ἀντρέ καὶ ὁ Φρίτς Σοῦμπερ.

## Ἀγροτικές φυλακές Ἀγυιάς

**Ἐν τῷ τόπῳ μαρτυρίου δέκα χιλιάδων ἀγωνιστῶν πού φυλακίστηκαν ἐκεῖ.—Χίλιοι περίπου ἐξετελέσθησαν στό προαύλιο τῶν φυλακῶν.— Τά κελλιὰ τῶν τραγικῶν μελλοθανάτων.**

Τό Χαϊδάρι τῆς Κρήτης. Ὁ Γολγοθᾶς τῶν ἡρωικῶν παλληκαριῶν τοῦ κρητικοῦ λαοῦ. Ὁ «κρανίου τόπος» 2.000 ἀγωνιστῶν τῆς λευτεριάς. Ἀγροτικές φυλακές Ἀγυιάς, τίς ὀνομάζει τό ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης. Μά ὁ χαρακαμμένος καί πονεμένος λαός τῆς Κρήτης, οἱ μαννάδες, οἱ ἀδελφές, οἱ πατέρες, τίς λένε ἀπλῶς Ἀγυιά.

— Τόν τουφέκισαν στήν Ἀγυιά...

Κι' ἐκεῖνος πού ἀκούει τή φράση αὐτή πού πάντα τή συνοδεύει ἕνας βαθύς ἀναστεναγμός χωρίς νά ἔχη ἀνάγκη ἀπό καμμιὰ ἄλλη ἐπέξηγηση, καταλαβαίνει καλά τή τρομερή σημασία της καί ἡ συμπόνοια του—ἀνθρώπινη συμπόνοια ἀνήμπορη νά παρηγορήσῃ τόν συνάνθρωπο—ἐκδηλώνεται μέ τή φρίκη, πού ζωγραφίζεται στό πρόσωπό του καί μέ τό ἀπέραντο μῖσος πού ἀγριεῖει στό μάτια του.

Ὅταν πρὶν 20 χρόνια, ἐπὶ κυβερνήσεως Ἑλ. Βενιζέλου κτίστηκαν, σ' ἐκεῖνο τό ἐλῶδες μέρος τῆς Κυδωνίας, 8 χιλιόμετρα ἀπὸ τὰ Χανιά, οἱ φυλακές αὐτές προορίζονταν γιά τοὺς καταδίκους τοῦ κοινοῦ ποινικοῦ δικαίου, πού ἡ καθημερινή δουλειά θά μπορούσε νά τοὺς ἠθικοποιήσῃ καί νά τοὺς κάμῃ πάλι χρήσιμους στήν κοινωνία. Χρειάστηκε πολὺς κόπος καί μόχθος. Μά στό τέλος ὅλη αὐτή ἡ περιοχή πού πρὶν τὴν νέμονταν τὰ κουνούπια, καί τὰ βατράχια, ἔγινε μιὰ πραγματική κυψέλη ἐργασίας. Καί οἱ κατάδικοι μέ τίς ριγὲ μπλουζες των κυκλοφοροῦσαν σχεδόν ἐλεύθεροι στό χωράφια καί στό μπιστάνια, χωρίς νά δεύουν καμμιὰ διάθεση γιά νά φύγουν...

Ἦταν ἕνας τόπος τότε γαλήνιος καί εἰρηνικός πού κανεὶς ποτὲ δὲν φαντάζονταν πὸς κάποτε θά γινόταν ἐκεῖ ἡ κόλαση τοῦ θανάτου. Αὐτὸ γίνεται μέ τὴν κατάληψη τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς, ὁπότε ὀλόκληρο τό συγκρότημα τῶν κτιρίων μετατρέπεται σὲ φυλακές τοῦ φρουρίου τῆς Κρήτης. Κτίζονται καινούργια κελλιὰ—μιὰ δλάκαιρη πτέρυγα. Ἐμισχύεται ὁ ψηλὸς μαντρότοιχος. Διπλὲς σκοπιές, συρματοπλέγματα, φωλιές πολυβόλων κάνουν ἀδύνατη τὴν ἀπόδραση τῶν δυστυχισμένων ἐκείνων πού ἡ κακὴ τους μοῖρα τοὺς ἔρριξε ἐκεῖ. Ὁ τρόμος τοῦ θανάτου ἀπλώνεται σ' ὅλη τὴν περιοχή πού κάθε πρῶτὴ τὴν δοιοῦν οἱ ὁμοβροντίες τῶν ἐκτελεστικῶν ἀποσπασμάτων... 20.000 περίπου Κρητικοὶ πέρασαν ἀπὸ τὴν κόλαση αὐτή...

Ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν ἐπομένη τῆς καταλήψεως, ἄρχισαν νά γερμίζουν ἀσφικτιὰ τὰ κελλιὰ. Φέρναν τοὺς χωρικοὺς τῆς Κρήτης, πού τοὺς ἔπαιναν γιὰ τὴν τόλμησάν νά πολεμήσουν τοὺς ἀλεξιπρωτιστὰς τοῦ Χίτλερ. Ὅλοι αὐτοὶ περνοῦν τραγικὰς μέρες. Στιβαγμένοι

στά κελιά δὲν ἔχουν ἂν τὸ ἄλλο πρῶτ' ἂν εἶναι ζωντανοί. Ἄκουουν κάθε λίγο τὰ πολυβόλα καὶ τὰ μούτζερ τῶν δημίων νὰ κραταλίζουν στὸν περιβόλο τῶν φυλακῶν. Ἄκουουν τὶς κραυγὲς τῶν μελλοθανάτων, τὶς οἰμαγές αὐτῶν ποὺ ψυχορραγοῦσαν καὶ τοὺς ἔπαιζαν κρότους τῆς χαριστικῆς βολῆς. Καὶ μὲ τὸν ἰδρωτὰ παγωμένο ἀπὸ τὴ φρίκη στὰ κορμιά των, περιμένουν τὴ δικιὰ τους σειρά...

ΠΑΝΩ ΑΠΟ χίλιοι εἶναι αὐτοὶ ποὺ ἐκτελέστηκαν ἐκεῖ. Πέρασαν τὴ καταραμένη ἐξώπορτὰ τῆς. Ὑπόφεραν τὰ τρομερὰ βασανιστήρια τῶν ἐξαντλητικῶν ἀνακρίσεων. Κι' ἔζησαν τὴν ἀγωνία τοῦ καταδικασμένου σ' ἐκεῖνα τὰ στενά κελιά τοῦ μελλοθανάτου, ποὺ βρίσκονται κτισμένα κολλητὰ εἰς τὴ βορεινὴ πλευρὰ τοῦ μαντρότοιχου. Χωρὶς φῶς, χωρὶς ἥλιο, χωρὶς ἀέρα... Ἀπὸ ἐκεῖ κάποιο πρῶινὸ τοὺς πήραν καὶ τοὺς ἔφεραν μπροστὰ στοὺς δημίους καὶ οἱ τάφοι των, ἀγνωστοὶ ἀκόμα οἱ περισσότεροι, ἀπλώνονται στοὺς γύρω λόφους καὶ στὰ βαλτώδη χωράφια τῆς περιοχῆς.

Ἐχουν περάσει τόσα χρόνια ἀπὸ τότε. Οἱ Γερμανοὶ ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Κρήτη. Καὶ οἱ φυλακὲς Ἀγυιᾶς ξαναγύρισαν στὴν δικαιοδοσία τοῦ κράτους. Μερικοὶ κατάδικοι, τοῦ κοινοῦ ποινικοῦ δικαίου κρατοῦνται ἐκεῖ...

Στὸ βόρειο μέρος μένουν ὅπως τ' ἄφησαν μέσα στὴ μοναχικὴ ἐγκατάλειψή τους τὰ κελιά τῶν μελλοθανάτων. Μόνο οἱ ἀράχνες ἀρχίζουν νὰ θραύουν τοὺς ἰστούς των στὶς γωνιὲς τῶν χαμηλοτάβανων αὐτῶν κελιῶν καὶ τοῦ διαδρόμου. Εἶναι περίπου 15 δωμάτια στενά, πολὺ στενά, ὡς 2 τετραγωνικὰ μέτρα τὸ καθένα ποὺ συγκοινωνοῦν ὅλα ἀπὸ ἓνα στενὸ καὶ σκοτεινὸ διάδρομο. Τὸ φῶς τοῦ ἡλίου δὲν μπαίνει ποτὲ ἐκεῖ μέσα.

Ὅταν μπαίνεις ἔχεις τὴν ἐντύπωση πὸς βροίμεσαι σ' ἓνα τάφο. Βέβαια σ' ἐπιηρεάζουν οἱ ἱστορίες ποὺ ἔχεις ἀκούσει γι' αὐτὰ καὶ σοῦ δημιουργεῖται αὐτὴ ἡ ἐντύπωση. Ὅστόσο, πιάνεται ἡ ψυχὴ σου, καθὼς ἀναπνεύεις, τὸν κρῶ ἀπὸ τὴν ὄγκαστὰ ἀέρα καὶ ἀκούς τὰ βήματά σου ν' ἀχολογοῦν στὸ τσιμεντοστρωμένο διάδρομο.

Πρόθυμος ὁ φύλακας διηγεῖται ὅτι εἶδε καὶ ὅτι ἔχει ἀκούσει γιὰ ἄλλους ἐκείνους ποὺ πέρασαν τὶς στερενὲς ὥρες των σ' αὐτοὺς τοὺς τάφους. Εἶναι μιὰ διήγηση ποὺ ξαναφέρει στὴ μνήμη τὴ μορφή ἀγαπημένων φίλων, καὶ τιμημένων πατριωτῶν. Προσπαθεῖς νὰ τοὺς ζωντανέψης καὶ νὰ τοὺς φαντασθῆς νὰ περνοῦν τὶς ἀγωνιάδικες στιγμὲς των μέσα ἐκεῖ. Μὰ δὲν μπορεῖς. Χρειαζέται νὰ τὶς ζήσης τὶς στιγμὲς αὐτὲς γιὰ νὰ τὶς περιγράψης. Καὶ ὅσοι τὶς ἔζησαν, ἀλλοίμονο, δὲν ὑπάρχουν πιά. Καὶ οἱ νεκροὶ, οἱ ἀγαπημένοι νεκροὶ φίλοι, ἔφυγαν κάποιο πρῶινὸ ἀπ' ἐδῶ, μόνον, χωρὶς κάποιο χάδι μητέρας νὰ ἀπαλύνῃ τὸν πόνο τους καὶ προσηγμένοι ἀπὸ τὰ βάνουσα χεῖρα τοῦ Γερμανοῦ δήμιου, ὠδηγήθησαν στὴν Ἀθανασία. Μόνο λίγοι μπόρεσαν ν' ἀφήσουν κάποιο σημεῖωμα ἀποχαρτιστήριου, γεμάτο λαχτάρια καὶ πόνο. Οἱ πὺ πολλοὶ ἔφυγαν ἀγνωστοί. Καὶ μόνο στοὺς τοίχους τῶν κελιῶν ἄφησαν τὰ ὀνόματά τους καὶ λίγες λέξεις χαραγμένες μὲ τὸ νύχι ἢ μὲ λίγο κάρβουνο. Ὡ, αὐτὰ τὰ γραφήματα στοὺς τοίχους τῶν κελιῶν τῶν μελλοθανάτων στὶς φυλακὲς Ἀγυιᾶς, πρέπει νὰ εἶναι κλειστὴ ψυχὴ χαλύβδινη γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ τὰ περᾶσῃ ὅλα καὶ νὰ τὰ διαβάσῃ.

ΜΙΑ ΚΑΡΔΙΑ ἔχει ζωγραφίσει ὁ Β. Δασκαλάκης καὶ μέσα ἔχει χαράξει τὸ ἡμερολόγιο τῆς ζωῆς τοῦ μελλοθανάτου. Μιὰ γραμμὴ γιὰ κάθε ἡμέρα ποὺ περνᾷ ἐκεῖ. Ἡ Κυριακὴ σημεῖωνται μὲ μεγαλειότερη γραμμὴ... Ἐχει σύρει 11 γραμμὲς... Τὴν ἑνδεκάτη ἡμέρα τερματίστηκε ἡ ἀγωνία του. Κάτω ἀπὸ τὴν καρδιά ἔχει γράφει τ' ὄνομά του καὶ αὐτὰ τὰ λόγια: «Ἐδικάσθην εἰς θάνατον καὶ περιμένω τὸν τουφεκισμό. Ζήτη ἢ Ἐλευθερία».

Οἱ Α. Χειλαδάκης καὶ Ι. Γαλανάκης ἔχουν σύρει λιγώτερες γραμμὲς καὶ δὲν ἔχουν γράφει παρὰ τὰ ὀνόματά τους.

Ἐχουν περάσει καὶ ἱερεῖς ἀπ' ἐδῶ πέρα. Σὲ μιὰ γωνιά μὲ κάρβουνο ἔχουν σημειώσει τὰ ὀνόματά τους ὁ Γεννάδιος Σιλιγκάκης, ἡγούμενος τῆς Μονῆς Τοπλοῦ Σητείας καὶ ὁ μοναχὸς Καλλίνικος Παπαθανασάκης. «Κρατούμεθα ὡς ὄμηροι. Αὐγούστος τοῦ 1944», γράφουν παρακάτω σημειώνοντας καὶ μερικοὺς ψαλμοὺς ἀπὸ τὴν Ἀγία Γραφή.

Κι' ὅμως δὲν ἔκρατοῦτο δημοῖ. Τοὺς εἶχαν ξεγραμμένους οἱ Γερμανοί, κι' ἕνα πρῶτ' τοὺς ἀπέδωσαν στὴν μητέρα γῆ...

Ἔνας ἄλλος γράφει: «Γεώργ. Α. Γιαμαλάκης, ἐξ Ἀρκαλοχωρίου. Κατεδικάσθη εἰς θάνατον 27]10]44. Ὑπέβαλα αἴτησι χάριτος καὶ ἐλπίζω εἰς τὸν Θεό».

Ὁ Ν. Σαρῶς βρῖσκει καιρὸ νὰ σημειώσῃ ὅλες τὶς περιπέτειες του: «Ἐκ Χανίων ἐπεχείρησα νὰ δραπέτεῦσω μετ' ἄλλων Ἑλλήνων εἰς Ἀφρικήν. Ἐτορπιλλίσθημεν ὑπὸ Γερμανικοῦ ἀεροπλάνου, φονευθέντων ὄλων, πλην 3. Κατεδικάσθη εἰς θάνατον. Δὲν με τρομάζει αὐτό. Καλλίτερα μίᾳ ὥρᾳ ἐλευθερῆ ζωῆ».

Σὲ μιά γωνιά ἐνὸς κελιοῦ ὑπάρχουν δυὸ ἀκόμη ὄνοματα. Μάννα καὶ γυιός. Ἐλένη Λαγοῦ ἐτῶν 44. Ι. Λαγός ἐτῶν 22. 22]10]44. Κατεδικάσθημεν εἰς θάνατον... Τίποτε ἄλλο. Μάννα καὶ γυιός ἀντίκρουσαν τὸ ἐκτελεστικὸ ἀπόσπασμα γιὰτὶ πληροφοροῦσαν στοὺς Συμμάχους τὴν κίνησι τῶν Γερμανῶν. Στις 22]10]44. Ὅταν ὄλοι οἱ ἄλλοι Ἕλληνες γιόρταζαν μὲ παρελάσεις τὴν λευτεριά των...

Εἶναι καὶ κάτι ἄλλα ὄνοματα, χαραγμένα κάτω ἀπὸ τὶς γραμμὲς μὲ τὶς ὁποῖες οἱ τραγικοὶ μελλοθάνατοι μετροῦσαν τὶς ἡμέρας τῶν Ἄναφρω μερικὰ ἀκόμη.

«Γ. Δασκαλάκης ἐτῶν 19. Κατοχῶσι Χανίων». «Ἀναστ. Λουσιτάκης Μαλάθυρος». «Χαρ. Φοργικουδάκης ἐτῶν 58. Σκλαβοπούλα Σελινοῦ». «Ἐλευθερία Σαρῶ, Κεφάλας, Ἀποκορώνου».

«Θ. Κόγκος, κατεδικάσθη εἰς θάνατον».

«Ἀνδρέας Βερναδάκης ἐτῶν 17 εἰς θάνατον».

«Ἀνδρέας Σπανουδάκης κατεδικάσθη εἰς θάνατον 10]3]45».

«Τέφης Βλάχου ἐτῶν 20, κατεδικάσθη εἰς θάνατον».

«Γεώργιος Τυράκης...».

Ὅμως δὲν μπορῶ νὰ συνεχίσω. Ἀπὸ τὸ δεύτερο κι' ὄλας κελὶ κάτι σὰν σφίξιμο μὸ κρατοῦσε τὴν ἀναπνοή... Αὐτὴ ἡ ἀναδρομὴ τσακίζει τὰ νεῦρα.

ΦΕΥΓΩ ΑΠΟ τὶς φυλακὲς μὲ τὴν ψυχὴ βαρειά. Στὴ μνήμη μου μένει σὰν τελευταία ἐντύπωσι μιά φράσι πού ἕνας Γερμανὸς μελλοθάνατος κι' αὐτὸς ἔχει σημειώσει στὸν τοῖχο τοῦ κελιοῦ του: «Ἄν πρόκειται νὰ γυρίσης καμμιά φορὰ σπῆτι σου, νὰ εὐχαριστήσης τὸ Θεό...».

Αἰσθάνομαι κάτι νὰ μοῦ σφίγγει ἀκόμη τὸ στήθος. Τὰ μάτια μου δὲν μποροῦν νὰ συνειθίσουν στὸ φῶς τοῦ χειμωνιάτικου ἡλίου... Εἶμαι κουρασμένος. Μπανάω σὲ μιά ἐξοχικὴ ταβερνοῦλα νὰ ξεκουρασθῶ. Σὲ μιά γωνιά μιά παρὰ πίνει. Καλόβολοι καὶ ἄπλοοι χωριάτες τῆς Κρήτης μὲ καλοῦν κοντὰ τους καὶ μὲ κερνοῦν. Τάχουν κοπανήσει γιὰ καλὰ. Κι' ὅπως συμβαίνει στὴν Κρήτη ἀρχίζουν τὰ ριζίτικα τραγοῦδια τους, ποῦναι πάντα μελαγχολικὰ καὶ μ' ἕνα μακρόσυρτο σκοπὸ μιλάνε γιὰ ντουφέκια καὶ παλληκαριές. Μὰ τώρα ἕνα νέο παλληκάρι μ' ἕνα πένθος στὸ χέρι, λέει ἕνα τραγοῦδι πού ἀκούω γιὰ πρώτη φορὰ. Τὸ τραγοῦδι τῆς Ἀγυιάς:

Μέσ' τὴν Ἀγυιά ἔναι ἕνα δεντοῖ  
ποῦχει δυὸ μαῦρα φύλλα,  
τὸ ἕνα γράφει θάνατο  
καὶ τ' ἄλλο γράφει ἐλπίδα.

Καταραμένη νᾶσαι Ἀγυιά,  
πού γίνηκες ὁ Ἄδης  
ἀθῆο αἶμα νὰ χυθῆ  
στὴς νύχτας τὸ σκοτάδι.

Καταραμένη νᾶσαι Ἀγυιά,  
καὶ βάλτους νὰ γεμίσης  
γύρω, τριγύρω νὰ καῆς,  
στὴ μέση νὰ βουλήσης...

Πρῶτῳ κάποιον σιγά: Γιατί φορεῖ πένθος τὸ παλληκάρι πού τραγοῦδᾷ;

Μοῦ ἀπαντᾷ: Τοῦ τουφέκισαν δυὸ ἀδέρφια στὴν Ἀγυιά...

## Ἐθαγάγγελος Λαγγοβάρδος

**Ὁ ἡρωϊκὸς ἠγούμενος τῆς Μονῆς Πρέβελη.—Ἡ προσπάθεια τοῦ γιὰ τὴν σωτηρία τῶν Βρεττανῶν στρατιωτῶν ποῦ βρισκόνταν στὰ βουνὰ τοῦ Ρεδύμνου.—Ὁκτακόσιοι σύμμαχοι πολεμιστὲς ξαναγυρίζουν στὴν Μέση Ἀνατολή γιὰ νὰ συνεχίσουν τὸν ἀγῶνα.**

Ἡ μεγάλη μάχη τῆς Κρήτης ποῦ κράτησε 10 ἡμέρες, πῆρε τὸ μοῖραϊο τέλος τῆς. Μὲ μιὰ ἀποφασιστικὴ ἐνέργεια οἱ Γερμανοὶ ἔφτασαν τὸ ἀπομεινόμερον τῆς 2ας τοῦ Ἰούνη τοῦ 41 στὰ νότια παράλια τοῦ νησιοῦ, χωρὶς νὰ προλάβουν οἱ Ἄγγλοι νὰ ὀλοκληρώσουν τὴν ἀποχώρησίν τους. Τὰ ἐγγλέζικα πολεμικὰ δὲν μπόρεσαν νὰ πλησιάσουν ποιά στὰ Κρητικὰ παράλια. Κι' ὅσοι μείναν ἐκεῖ στὴ ματοβαμμένη γῆ, σκόρπισαν στὰ βουνὰ καὶ στὰ λαγκαδία. Μόλις πρόλαβε νὰ φύγῃ κι' ὁ στρατηγὸς Φράϊμπεργκ. Μὰ ἕνα σημαντικό μέρος ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες τοῦ ἐκείνου, ποῦ σπιθαμὴ μὲ σπιθαμὴ πολέμησαν στὴν ἑλληνικὴ γῆ δὲν μπόρεσαν νὰ φύγουν. Καὶ μείνανε χιλιάδες ἐκεῖ. Δὲν εἶναι μόνον αὐτοὶ ποῦ σκοτώθηκαν. Ὁ ἥλιος ποῦ πρόβαλε τ' ἄλλο πρωτὶ λαμπρὸς γιὰ νὰ διαλύσῃ τοὺς καπνοὺς τῆς ἀνταριασμένης ἀτμόσφαιρας, φώτισε τοὺς ἀμέτρητους τάφους τῶν. Τάφους φτωχικοῦς, πρόχειρους, σπαρμένους στὰ χωράφια καὶ στὰ χαντάκια τῶν δρόμων. Μ' ἕνα μικρὸ ξύλινο σταυρὸ, χωρὶς ὄνομα, μὲ ἕνα ἀριθμὸ, μ' ἕνα σπασμένο ντουφέκι πλαίϊ τους ἦ μὲ κάποιο κρᾶνος. Τάφοι Ἀγγλῶν, Ἑλλήνων, Αὐστραλῶν, Ζηλανδῶν ποῦ ἔπεσαν γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸν.

Εὐλαβικὰ τὰ χέρια τῶν γυναικῶν τῆς Κρήτης τοὺς φρόντισαν ὅσο μποροῦσαν, ὅσο ὁ φόβος τοῦ κατακτητῆ ἐπέτρεπε τίς πρώτες ἐκεῖνες τραγικὲς ἡμέρες.

Εἶναι ἀκόμη ἐκεῖνοι ποῦ δοκιμάζουν τὰ πικρὰ φαρμάκια τῆς αἰχμαλωσίας κάτω ἀπὸ τοὺς πιὸ βάρβαρους ὄρους. Ὁ κατακτητὴς δὲν ἀστειεύεται. Θριαμβευτικὰ, σὲ μακρὲς φάλαγγες τὸν περιφέρει στοὺς δρόμους. Πεινασμένοι, ἀξέριστοι, κουρελιασμένοι, ξαναπερνοῦν τὰ γνώριμα κι' ἀγαπημένα μέρη ποῦ πρὶν λίγες μέρες τὰ διάβαιναν ἐλεύθεροι. Ἀντικρίζουν τὴν πίκρα καὶ τὸν πόνο στὰ μάτια τῶν Κρητικῶν, ποῦ ἀραδιασμένοι ἔξω ἀπὸ τίς πόρτες τῶν ρημαγμένων σπιτιῶν των, περιμένουν τὴ μοῖρα τους. Τὸ «Τυπερέρυ» ἀντηχεῖ παράξενα στὶς μισοκαμμένες γειτονιές. Τὸ τραγουδοῦν οἱ αἰχμάλωτοι. Σημάδι πὼς οἱ ψυχὲς δὲν σκλαβώθηκαν. Κι' αὐτὸ κάνει τοὺς Γερμανοὺς νὰ λυσοῦν πιὸ πολὺ.

Θυμᾶμαι κάποια σκηνή. Ἐνα ἀπόγευμα, μπροστὰ σὲ κάποιο μακαλίκο, μαζεμένος ὁ κόσμος, περιμένε νὰ προμηθευθῇ τίποτε φαγώσιμα : λίγο ρῦζι, ζάχαρι, κανένα ὀσπριο. Τρόφιμα ποῦ σὲ σημαντικὲς ποσότητες ἀφῆσαν οἱ Ἑγγλέζοι στὴ Κρήτη. Ἀπὸ μακριὰ φάνηκε νὰρχεται κάποιος αἰχμάλωτος. Ἀξέριστος, κατασκονισμένος, μὲ κουρελιασμένα ρούχα. Κακοπερασμένος ἀπὸ τὴν πείνα. Ἦταν μόνος του. Στάθηκε μπροστὰ στὸ μαγαζὶ βλέποντας τοὺς πολίτες νὰ ἀγοράζουν. Δὲν χρειαζόταν καὶ πολὺ γιὰ νὰ καταλάβῃ κανεὶς τί σκε-



λαού, τάφηκε στο κοιμητήριο του Αγίου Γεωργίου στο Κάιρο.

Η συμβολή της Σταυροπηγιακής Μονής του Πρέβελι στην προσπάθεια διασώσεως των Βρεττανών στρατιωτών και συμμετοχή της στον άπελευθερωτικό αγώνα της Κρήτης δεν αγνοήθηκε από τους συμμάχους.

Την 4η Ιουνίου 1946 και κατά την διάρκεια μιας επίσημης τελετής ο εις την Κρήτη Βρέτανος πρόξενος κ. Πάολι παρέδωσε στους καλόγερους της Μονής Πρέβελι μαζί με ένα τιμητικό δίπλωμα τιμής που απένειμε στην Μονή ο στρατάρχης Αλεξάντερ και 500 λίρες. Το ποσό αυτό αποτελούσε την προσφορά της Βρετανικής κυβέρνησεως για την άνοιξοδόμηση της κατεστραμμένης από τους Γερμανούς Μονής. Και ο Ραδιοφωνικός Σταθμός του Λονδίνου βρήκε την ευκαιρία να ξέσπρη την βοήθεια που οι μοναχοί προσέφεραν στους συμμάχους και να μιλήση για την ήρωική δράση του ήγουμένου Αγαθαγγέλου Λαγγουβάρδου.

Μά και ο Αγγλος πρόξενος δεν παρέλειψε να υπογράμμιση μπροστά στους συγκεντρωμένους επισήμους τον ρόλο που έπαιξε το μοναστήρι αυτό κατά τον πόλεμο και κυρίως κατά τις πρώτες εβδομάδες της Γερμανικής κατοχής.

Τών σκληρών αυτών ημερών ανενμήσθη ο Αγγλος διπλωματικός στον άληθινά ώραίο και συγκινητικό λόγο του που τέλειωσε με τις κάτωθι χαρακτηριστικές και άποκαλυπτικές φράσεις: «Τόν ίδιο μήνα άπεβιβάσθη εις την νήσον και ήλθον εις έπαφήν με τόν γενναίον ήγουμένον. Με την βοήθειαν του έφυγαδεύσαμεν τους πρώτους 88 άνδρας οι όποιοι μέχρι της στιγμής εκείνης ειχαν νομίσει ότι ειχον λησμονηθή και ότι δεν ήπυχε δι' αυτούς πλέον καμία έλπις σωτηρίας. Έν συνόλω 800 σύμμαχοι στρατιώται, γάτες, άεροπόροι και πρόσφυγες διήλθον από την Μονήν. Αι ήμέραι αύται θα άποτελέσαιν διά τους μεταγενεστέρους χρυσή σελίδα της ιστορίας. Όλοι αύτοι οι άνδρες ειχον γυναίκες, μητέρες και άρραβωνιαστικές και ή εύγνωμοσύνη των προς τους μοναχούς του Πρέβελι θα είναι αιώνια».



## ΟΙ ΕΚΤΕΛΕΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΚΕΡΙΤΗ

**Το μίσος τῶν Γερμανῶν γιὰ τοὺς κατοίκους τῶν χωριῶν τῆς Κυδωνίας.— Τὸ πρῶτο δῆμνο τῆς κατοχῆς περνᾷ μὲ καθημερινὰς ἐκτελέσεις.— Τὴν 1η Αὐγούστου 1941 ἡ ἐγκληματικότης των φθάνει στὴν ἀποδέωσή της.— Ἐκατὸν ὀκτῶ ἀδῶοι χωρικοὶ ἐκτελοῦνται χωρὶς δίκη.**

Ἕνας ταπεινὸς χεῖμαρος ποὺ τὸ ὄνομά του συνδέεται μὲ μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ ἀσύλληπτες σὲ τραγικότητα σελίδες τῆς Γερμανικῆς κατοχῆς στὸ Νομὸ Χανίων. Πρόκειται γιὰ τὸν Κερίτη στὴν κοίτη τοῦ ὁποῖου οἱ Γερμανοὶ ἐτουφέκισαν τὴν 1η Αὐγούστου 1941 ἑκατὸν δέκα καὶ πλεόν κατοίκους ἀπὸ τὰ γύρω χωριά.

Βρισκόμαστε στὸ πρῶτο δῆμνο τῆς κατοχικῆς περιόδου. Ἀπόλυτος κύριος σ' ὅλη τὴν Κρήτη εἶναι πεῖ ἀ στρατηγὸς Ἄλεξ. Ἄντρέ ποὺ μόλις λίγες βδομάδες ἔχει παραλάβει τὴν στρατιωτικὴ διοίκηση τοῦ Φρουρίου Κρήτης ἀπὸ τὸν στρατηγὸ Φὸν Στουντέντ. Τὴν ἐγκληματικὴ μανία τοῦ τελευταίου αὐτοῦ Γερμανοῦ στρατηγοῦ ποὺ μπορεῖ νὰ λεχθῆ καὶ πῶς εἶναι ὁ πορθητῆς τῆς μεγαλονήσου γιὰτὶ αὐτὸς διηύθυνε τίς ἐπιχειρήσεις τῆς ἀεραποβάσεως, τὴν ἔχουν ἤδη γιώσει σ' ὅλη τὴν φρικιαστικὴ ἔντασή της ὅλες οἱ ἀγροτικὲς περιοχὲς τῆς Κρήτης μὰ καὶ πιὸ πολὺ τὰ χωριά ποὺ βρίσκονται γύρω ἀπὸ τὸ Μάλεμε στὰ ὄρια Κυδωνίας Κισσάμου καὶ Σελίνου ὡς πάνω στὴν Κάνδανο

**ΤΗΝ ΕΠΟΜΕΝΗ ΑΚΟΜΑ** τῆς καταλήψεως, τὴν μοιραία γιὰ τὴν περιοχὴ αὐτὴ ἡμερομηνία οἱ Γερμανοὶ σὲ μιὰ καθαυτὸ πολεμικὴ ἐπιχείρηση ἐκύκλωσαν ὅλα τὰ χωριά Ἀλικιανός, Ἀγυιά, Κυρτωμάδο, Πατελάρι, Κοντομαρί, Ταυρωνίτης, Κολουμπάρι, Καμισιανά, καὶ ἄλλα, καὶ ἄρχισαν νὰ συλλαμβάνουν ὅλους τοὺς ἄνδρες. Στὸν δεκάημερο ἀγῶνα ποὺ οἱ συμμαχικὲς καὶ οἱ Ἑλληνικὲς δυνάμεις εἶχαν κάμει κατὰ τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν ποὺ ἐρχόταν νὰ καταλάβουν τὴν ἀγαπημένη καὶ τιμημένη γῆ των, οἱ κάτοικοι τῶν χωριῶν αὐτῶν ἔλαβαν μέρος καὶ πολέμησαν μὲ τὴν παλληκαριά ποὺ χαρακτηρίζει πάντα τοὺς ἀπογόνους τοῦ Δασκαλογιάννη, τοῦ Σκαλίδη καὶ τοῦ Χατζῆ - Μιχάλη Γιάνναρη.

Πολέμησαν σκληρὰ καὶ ὄχι μιὰ ἀλλὰ πολλὰς φορὰς ἔκαμαν τοὺς Γερμανοὺς νὰ ὑποχωρῆσουν μὲ βαρετὰς ἀπώλειες. Μὰ δὲν μπόρεσαν νὰ ἀποτρέψουν τὴν μοιραία ἔβαση τῆς μάχης.

Ἡ σημαία μὲ τὸν ἀγκυλωτὸ σταυρὸ ἐκυμάτισε πέρα ὡς πέρα σ' ὅλη τὴν νῆσο μέσα στὸν καλοκαιριῶτικο γαλανὸ οὐρανό. Καὶ τὸ πρωὶ ἐκεῖνο τῆς 2ας Ἰουνίου 1941 ἀγγιζόμενοι οἱ ἀλεξιπτωτιστῆς γιὰ τὸν χαμὸ τῶσων καὶ τῶσων συντρόφων των ἔπεσαν σὰν λυσασμένα τσαμάλια πάνω στοὺς ἀοπλους πεῖα καὶ πονεμένους ἀπὸ τὴν πίκρα τῆς σιλαβιά; κατοίκους. Τὴν ἡμέρα ἐκείνη οἱ Γερμανοὶ στρατιῶτες ἐκτελοῦντες διαταγὰς τοῦ στρατηγοῦ Στουντέντ ἐσκότωσαν τρακόσους καὶ πλεόν ἄνδρες ἀπὸ τὰ χωριά αὐτά.



Τὸ Βρετανικὸ καταδρομικὸ «Υόρκ» εἶχε βυθισθῆ μέσα στὸ λιμάνι τῆς Σούδας τὸν Μάρτιο 1941 ἀπὸ ἰταλικὲς ἀνθρώπινες τορπίλλες. Οἱ Γερμανοὶ ποὺ ἀγνοοῦν τὸ γεγονὸς σπεύδουν μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Σούδας νὰ.. ἐπιβιβασθοῦν μὲ μεγάλες προφυλάξεις τὸ ἐγκαταλειμμένο καταδρομικὸ.

Ὁ κόνος τοῦ θανάτου ἀπλώθηκε σ' ὅλη τὴν ἔκταση καὶ τὰ εἰδυλιακά τοπεῖα μὲ τις καταπορήσεις πορτογαλιῆς καὶ τις ταφρῆς ἑληῆς ἐγίνε ἕνας τόπος πένθους ἴσου πονεμένης μητέρες, γυναικὲς καὶ ἀδελφές, οἱ καινούργιες Ἡλέκτες τῆς Κρητικῆς γῆς, θρηνοῦσαν τοὺς ἀγαπημένους των.

Θά νόμιζε κανεὶς πῶς ὕστερα ἀπὸ μιὰ τέτοια τραγωδία οἱ Γερμανοὶ θά εἶχαν ἐκνοποιήσει τὰ ἐδικητικὰ ἔνστικτά των καὶ θά ἀφῆσαν ἡσυχίαν μέσα στὸ ἀπέναντο πένθος των τοὺς κατοίκους τῶν χωριῶν αὐτῶν. Πράγμα ποῦ καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ κάτοικοι εἶχαν νομίσαι γι' αὐτὸ καὶ τὸ μεγάλο κακὸ τοὺς βρῆκε ἀπροετοιμαστους.

ΤΑ ΞΗΜΕΡΩΜΑΤΑ τῆς 1ης Αὐγούστου 1941 μεγάλες δυνάμεις γερμανικοῦ στρατοῦ σὲ πλήρη πολεμικὴ ἐξάρτηση ἐξόρμησαν ἀπὸ τὰ Χανιά καὶ μὲ μιὰ ραγδαία ἐνέργεια ἐκύκλωσαν καὶ κατέλαβαν τὰ χωριά Ἀλικιανῶν, Κουφός, Βατόλακος, Σκηνέ, Ὀρθοῦνι, Πρασές, Καρρές, Νέα Ρούματα καὶ ἄλλα. Μὲ τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου ὅλα τὰ χωριά βρέθηκαν πολιορκημένα ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς στρατιῶτες οἱ ὅποιοι κατόπιν σήματος ποῦ ἐδόθη μὲ φωτοβολίδες ἐκινήθησαν ταυτοχρόνως πρὸς ὅλα τὰ σημεῖα καὶ ἄρχισαν νὰ συλλαμβάνουν κάθε ἄνδρα ποῦ εὑρίσκαν στὸ δρόμο, στὰ σπίτια ἢ καὶ στὰ περιβόλια. Ὅσοι προσπαθοῦσαν νὰ φύγουν ἐπυροβολοῦντο καὶ ἐφονεύοντο. Πρέπει δὲ νὰ σημειωθῆ πῶς εἶναι παρὰ πολλοὶ ἐκεῖνοι ποῦ βρῆκαν τὸν θάνατο ἐνῶ προσπαθοῦσαν νὰ δραπετεύσουν.

Ἀλλὰ ἄς ξαναγυρισοῦμε στοὺς συλληφθέντας. Μὲ τὴν συνοδεία ὀπλισμένων στρατιωτῶν ἐπεβιβάζοντο σὲ μεγάλα καμιόνια καὶ μεταφέροντο σὲ ἕνα ἐλαιῶνα ποῦ βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὸν Ἀλικιανὸ κοντὰ στὸν δρόμο Χανίων—Ἀλικιανοῦ—Σκηνέ. Ἐκεῖ κάτω ἀπὸ τὴν σκιά τῶν ἑληῶν συνεδρίαζε τὸ ἔκτακτο Γερμανικὸ στρατοδικεῖο. Ἡ διαδικασία ποῦ ἀκολουθεῖτο ἐκεῖ ἦταν ἐξαιρετικὰ ἀπλῆ. Προηγεῖτο μιὰ τυπικὴ ἀνάκρισις ἀπὸ ἕνα ἀξιωματικὸ τῆς Γκεσταπὸ ποῦ ἀφοῦ συμβουλεύονταν ἕνα κατάλογο,—προφάνως τὸν κατάλογο μὲ τὰ ὀνόματα τῶν προγραμμένων—ρωτοῦσαν τὸν ἀνακρινόμενον:

—Ἐλαβες μέρος στὴν μάχη; Πόσους ἀλεξιπτωτιστὲς ἐσκότωσες; Ξέρεις καὶ ἄλλους ποῦ πολέμησαν;

Ἡ ἀπάντησις βέβαια ὄλων ἦταν ἀρνητικὴ ὥστόσο, ὁ ἀξιωματικὸς τῆς Γκεσταπὸ ὅπως ἐξηκριβώθη ἐκ τῶν ὑστέρων, τὴν ἐσημείωνε ὡς καταφατικὴ, σὰν ἕνα εἶδος ὁμολογίας τοῦ ἀνακρινόμενου τὸν ὁποῖο κατόπιν διέταζε νὰ τὴν ὑπογράψῃ. Ὁ ἄλλος ἀνίδεος τῆς πραγματικότητος ἔβαζε πρῶθυμα τὴν ὑπογραφήν του νομίζοντας πῶς ἔτσι ἐξησφάλιζε τὴν ἀθωότητά του καὶ τὴν ἀπόλυσή του καὶ χωρὶς νὰ φαντάζεται πῶς ὑπέγραφε τὴν θανατικὴν του καταδική.

ΤΟ ΧΑΡΤΙ αὐτὸ μὲ τὴν ἐγγραφή «ὁμολογία» παρεδίδοτο ἀμέσως σὲ δύο στρατιῶτες οἱ ὅποιοι παρελάμβαναν τὸν ἀνακριθέντα καὶ τὸν ἔφεραν μερικὰ μέτρα παρακάτω ποῦ συνεδρίαζε τὸ ἔκτακτο στρατοδικεῖο. Καὶ ἡ νέα διαδικασίᾳ ἦταν τὸ ἴδιο σύντομον καὶ σχεδὸν ὅμοια γιὰ ὅλους τοὺς συλληφθέντας. Τὸ Γερμανικὸ στρατοδικεῖο μέσα σὲ λίγα λεπτά ἐξεδίδε τὴν ἀπόφασίν του ποῦ ἦταν πάντα καταδικαστικὴ καὶ ὁ μελλοθάνατος πλὴ χωρὶς ἀφοῦ ὑψίστατο μιὰ λεπτομερῆ ἔρευνα καὶ τοῦ ἔπερναν ὅτι πολῦτιμο εἶχε μετεπὲροτο μερικὲς δεκάδες μέτρα παρακάτω στὴν κοίτη τοῦ πόταμοῦ Κερίτη ἴσου καὶ ἐξετελείτο.

Ὁ ἐκ Χανίων Ιατρός Γρηγ. Μάρακας, ὁ ὁποῖος ὄς ἐκ θαύματος ἐσώθη τότε ἀπὸ τὸ ἐκτελεστικὸ ἀπόσπασμα περιγράφε τις ἐκτελέσεις αὐτὲς ὡς ἑξῆς: «Τὴν 1 Αὐγούστου 1941, μὲ ἕνα μεγάλο μπλόκο ἐξετέλεσαν εἰς τὴν κοίτην τοῦ χειμάρρου Κερίτη, παρὰ τὴν γέφυραν Ἀλικιανοῦ, ἑκατὸν ὀκτώ ὡς ἀποπειρωμένους νὰ φύγουν, μὴ συμπεριλαμβανομένους ἐκείνων ποῦ ἐφόνευσαν εἰς τὰ χωρία Κουφός Βατόλακος, Ἀλικιανοῦ Σκηνέ, Φουρνέ, Ὀρθοῦνι, Νέα Ρούματα καὶ Πρασές, διότι εἶχαν πληροφορηθῆ μὲσω τῶν κατασκόπων των ὅτι εἶχαν λάβει μέρος εἰς τὴν Μάχην τῆς Κρήτης. Ἐδῶ ἐσκηνοῦτήσαν... δικαιοσύνην κατὰ τὸν ἀτιμότερον τρόπον. Χάρις εἰς τὴν ἐπίμβασιν ἐνὸς ἑξ Ὀγγαγίας πρὸ ἐτῶν εἰς τὰ Χανιά ἐγκατεστημένου Εὐγενίου Σέχτερ, διεργημένος, ἐσώθηκα ἀπὸ τὸ ἐκτελεστικὸν ἀπόσπασμα, ἐπεχρεώθην ὅμως νὰ παρακολουθῶ τὴν τραγωδίαν καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν, καθήμενος κατάχαμα κάτω ἀπὸ μιὰν ἐλιά, πλησίον τῆς ὁποίας ἦταν ἐγκατεστημένον... ἀ-

νακριτικὸν γραφεῖον ἀπὸ ἑνα τραπέζι καφενεῖου, ἕνα Γερμανὸ ἀξιωματικὸ, ἕνα ὑπάξιον ματικὸν γραφεῖα καὶ ἕνα διερμηγέα. Στερεότυποι ἐρωτήσεις ἦσαν πρὸς τοὺς ἄς τοὺς ποῦμε κατηγορουμένους: «Ἐλαβες μέρος στὴ μάχη τῶν ἀλεξιπλοιστῶν, πόσους ἐσκότωσες καὶ ποίους ἄλλους εἶδες στὴ μάχη;» Ἀνεξαοτήτως τῆς ἀπαντήσεως τοῦ ἀνακρινομένου, ἡ ὁποία φυσικὸν ἦταν νὰ εἶνε ἀρνητικὴ, αὐτοὶ τὴν ἔγραψαν καταφατικὴ καὶ ἄστερα εἶδον τὸν στιλογράφο εἰς τὸν ἀνακριθέντα νὰ ὑπογράψῃ τὴν κατάθεσίν του. Αὐτὸς φυσικὰ ὑπέγραψε προθύμως, ἀλλ' ἡμεῖς παρατηρήσαμεν ὅτι ὁ δὸς ὑπεδείκνυαν νὰ ὑπογράψουν τοὺς ἐστῆσαν λίγο πάρα κάτω πού συνεδρίαζεν ἐκτακτὸ στρατοδικεῖο ὑπὸ τὴν προεδρίαν ταγματάρχου, ἀπὸ τὸ ὅποιον μετὰ δεκάλεπτον περιόρου διαδικασίαν ἐστέλλοντο εἰς τὸ ἐκτελεστικὸν ἀπόσπασμα!! Τὸ τραγικὸν ἦταν ὅτι τὴν φορὰν αὐτὴν ἐξετέλουν καὶ τοὺς ὑπὲρ τὰ ὄγδο-ἡντα γέροντας καὶ ἔτσι εἶδα νὰ ἐκτελοῦνται ἐβδουμηγταπεντάρηδες, κοῦτσοὶ ἀπὸ τὸ ἕνα πόδι καὶ τυφλοὶ ἀπὸ τὸ ἕνα μάτι, μαζὶ μὲ ἔφηβους δεκαεπτά μόλις ἐτῶν. Συγκεκριμένως εἶδα νὰ τουφεκίζετο ἕνας γέρον ἐντελὸς τυφλὸς μαζὶ μὲ τὸ παιδί του πού τοῦ ἐχρησίμευεν ὡς ὀδηγός.

Αὐτὴ τὴν ἡμέρα ἔκαψαν τὸ χωριὸν Σικηνέ, διότι δύο γενηαῖοι κάτοικοί του ἀντέστησαν ἐνόπλιος ὅταν ἀπεπειράθησαν νὰ τοὺς συλλάβουν, ἐμπρὸς εἰς τὰ γυναικοπαιδιά, τὰ ὅποια ὑπεχρέωσαν νὰ παρακολουθήσουν τὸ πυροτέχνημα τῆς πυρπολήσεως τῶν σπιτιῶν τῶν ἀπὸ ὠρισμένη μικρὴ ἀπόστασις.».

ΔΩΔΕΚΑ ὉΡΕΣ περίπου ἐκράτησε ἡ τραγωδία πού ὁ ἐπίλογός της γράφηκε στὴν κοίτη τοῦ μοιραίου αὐτοῦ ξεροποτάμου. Ὅταν ὁ ἥλιος ἄρχισε νὰ δῆ ὅσοι γλύτωσαν ὀδηγήθηκαν μπροστὰ στὸν πρόεδρο τοῦ στρατοδικεῖου ὁ ὁποῖος ἀφοῦ τοὺς ἔβγαλε ἕνα στομφῶδη λόγο, γιὰ τὴν προσεχῆ νίκη τῶν Γερμανικῶν ὄπλων τοὺς προειδοποίησε πὼς στὸ ἔξῃς γιὰ κάθε Γερμανὸ στρατιώτη πού θὰ σκρῶνεται θὰ ἐκτελοῦνται 100 Κρήτες.

Τὸ σκοτάδι ἄρχισε νὰ ἀπλώνεται ὅταν τὰ γερμανικὰ αὐτοκίνητα μὲ τοὺς στρατιῶτες τοῦ Γ' Ράιχ ἔφυγαν. Δὲν ἔμεινε παρά ἕνα μικρὸ ἀπόσπασμα πού ἐπέβλεψε τὴν ταφὴ τῶν νεκρῶν. Οἱ διασωθέντες ὑποχρεώθηκαν νὰ σκάψουν ἐκεῖ στὸν τόπο τοῦ μαρτυρίου τέσσερα μεγάλα χαντάκια καὶ ἔθαψαν τοὺς νεκροὺς τῶν. Ἡ διαταγὴ ἔλεγε πὼς λουλούδια καὶ σταυροὶ δὲν ἔπρεπε νὰ τοποθετηθοῦν στοὺς ὀμαδικοὺς ἐκείνους τάφους. Ὅμως τὴν ἐπομένη ὄλος ὁ τόπος εὐωδίαζεν ἀπὸ τὰ λουλούδια πού εἶχαν σκορπίσει οἱ πονεμένες γυναῖκες τῆς Κρήτης στοὺς τάφους τῶν ἀγαπημένων τῶν.

## Ἡ καταστροφή τῆς Βιάννου

Ἡ μεγαλύτερη ἐγκληματικὴ ἐνέργεια τῶν Γερμανῶν στὴν Κρήτη.— Οἱ κατακτητὲς μὴ μπορῶντας νὰ καταβάλλουν τοὺς ἀντάρτες στρέφουν τὴν μανία των κατὰ τοῦ ἀμάχου πληθυσμοῦ.— Δέκα χωριά καταστρέφονται ὀλοσχερῶς.— Πεντακόσιοι καὶ πλέον ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἐκτελοῦνται.— Ἡ περιοχὴ κηρύσσεται νεκρὴ ζώνη.

Ἐπάρχουν καταστροφὲς καὶ καταστροφές. Ἐγκλήματα. Δάκρυα. Πόνοι. Ἐπάρχει ἕνας ἀπέραντος Γολγοθᾶς πού κάθε σπιθαμὴ του εἶναι γεμάτη ἀπὸ νεκρούς, ἀπὸ βασανισμένους. Πού ἡ γῆς του εἶναι ποτισμένη ἀπὸ αἷμα. Πού κάθε πέτρα του ἔχει καὶ τὸ ὄνομα ἐνὸς ἀπὸ τὶς ἑκατοντάδες τῶν ρημαγμένων καὶ καμμένων πόλεων καὶ χωριῶν τῆς Κρήτης.

Ὅσο ἀνεβαίνει τὸν Γολγοθᾶ αὐτὸν τόσο συναντᾶς μεγαλειότερη τὴν ἀνθρώπινη ὀδύνη καὶ βρίσκεις νὰ τρέχουν καταρράκτης σωστός ἐνώμενα τὸ αἷμα καὶ τὰ δάκρυα. Δὲν εἶναι ὑπερβολὴ αὐτά. Καὶ δὲν εἶναι φιλολογία. Εἶναι ἀλήθεια. Ρωτήστε τοὺς 500.000 Κρητικούς. Ἄντρες καὶ γυναῖκες. Δὲν θὰ βρεθῆ οὔτε ἕνας ἀπὸ τὰ παιδιὰ τῶν δέκα χρόνων ὡς τοὺς γέροντες, πού νὰ μὴν ἔχουν ζήσει ἕνα δράμα, πού νὰ μὴν ἔκλαψαν γιὰ κάποιον, πού νὰ μὴν ἔζησαν τὶς στιγμὲς ἐκεῖνες πού κρίνεται κάθε θνητὸ ἢ τύχη καὶ καθορίζεται ἡ πορεία του πρὸς τὴν ζωὴ ἢ τὸν θάνατο, πού νὰ μὴν ἀνέβηκαν κάποιος ἀπὸ τὰ ἄπειρα μονοπάτια τοῦ καινούργιου αὐτοῦ Γολγοθᾶ τῶν χιλιάδων ἀνθρωπίνων ὑπάρξεων.

Καὶ στὴν κορυφὴ τοῦ Γολγοθᾶ αὐτοῦ πού φέρνει τὸ ὄνομα τῆς Κρήτης ξεχωρίζει ἄλλο ἕνα ὄνομα. Τὸ ὄνομα τῆς Βιάννου. Σ' αὐτὴν ἀνήκει δικαιοματικὰ ἢ θλιβερὴ προνομία τῆς πρωτοπορείας. Γιατὶ εἶναι πρώτη σὲ ἀριθμὸ θυμάτων, σὲ δάκρυα, σὲ καταστροφές σὲ φρίκη. Μιὰ διάκριση πού τὴν πλήρωσε μὲ τὴν ζωὴ ἑκατοντάδων ὑπάρξεων, καὶ πού τὴν τοποθετεῖ στὴν πρώτη σειρὰ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ δράματος τῆς Γερμανικῆς κατοχῆς.

**ΒΡΙΣΚΟΜΑΣΤΕ ΣΤΟ** φθινόπωρο τοῦ 1943. Ἀκριβῶς στὶς μέρες πού ἡ Ἰταλία κατέθεσε τὰ ὄπλα καὶ ἐζήτησε τὴν ἐπίσκεψη τῶν συμμάχων. Καὶ ἦταν ἀκριβῶς οἱ μέρες ἐκεῖνες οἱ ποὺ εὐτυχισμένες τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ ἐνθουσιασμὸς εἶχε κατακλύσει τὶς ψυχὲς ὅλων. Μιὰ ἀπροσμέτρητη χαρὰ εἶχε καλύψει τὸ πένθος τῆς κατοχῆς. Ὅλοι περίμεναν ἀπὸ μέρα σὲ μέρα τὸ τέλος τῆς τραγωδίας. Τὴν ἡμέρα τῆςλευτεριάς.

Δὲν ἦταν μικρότερος ὁ ἐνθουσιασμὸς στὴν Κρήτη. Ἡ αἰσιοδοξία ξαναζέστανε τὶς ψυχές. Τὰ τουφέκια τῶν Ἰταλῶν τοῦ Λασηθίου, πού οἱ τελευταῖοι μετὰ τὴν παράδοση τοῦ στρατηγοῦ Κάρτα, τοῦ ἀρχηγοῦ των, τὰ πουλοῦσαν σὲ μεγάλη ἔκταση, εὗρισκαν πρόθυμους ἀγοραστὲς. Καὶ οἱ ἀνταρτικὲς ομάδες ἐνισχύθηκαν ἀπὸ ἑκατοντάδες νέους μαχητὰς, πού περίμεναν τὴν μεγάλην ὥρα τοῦ λυτρωμοῦ.

Ἐκεῖ στὰ μέρη τῆς Βιάννου καὶ στὰ γύρω βουνὰ ἔχει τὰ λημέρια του ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνα ὁ Μανώλης Παντουβάς. Εἶναι ὁ ἐπιάλτης τῶν Ἰταλῶν σὲ κείνη τὴν περιοχὴ ὡς πέρα στὰ μέρη τῆς Ἱερὰπετρας καὶ δυτικώτερα ὡς

τὸν Ψηλορείτη. Ἔχει σχηματίσει μιὰ πολὺ ἰσχυρὴ ομάδα ποὺ μὲ κανένα τρόπο καὶ παρὰ τὶς καθημερινὲς καταδιώξεις δὲν μπόρεσαν νὰ τὴν διαλύσουν οἱ Γερμανοί. Σ' αὐτὸν προσφεύγουν τώρα καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς στρατιώτες ποὺ θέλουν νὰ σωθοῦν ἀπὸ τὸν ἐξουτελισμὸ ποὺ εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ τοὺς ἐπιβάλλουν οἱ Γερμανοί.

Ἡ ἐνίσχυση τῶν ἀνταρτικῶν δυνάμεων τῆς περιοχῆς σὲ ὅλα καὶ ἔμφυτο ὕλικο ἀνησυχεῖ ἰδιαίτερος τοὺς Γερμανοὺς γιατί ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀποτελοῦσε ἕνα μόνιμο κίνδυνο γιὰ τὸ μεγάλο στρατιωτικὸ ἀεροδρόμιο τοῦ Τυμπακίου ἀπὸ τὸ ὁποῖο, ἐν ὄψει τότε ἐπιτάσεως τῶν ἐπιχειρήσεων πρὸς τὶς χῶρες τῆς Μέσης Ἀνατολῆς ἐπρόκειτο, νὰ καλύψουν ἀεροπορικῶς τὰ στρατευμάτῳ των. Καὶ αὐτὸ εἶναι ποὺ ἀκριβῶς ἐπιταχίει τὴν Γερμανικὴν ἐπέμβαση εἰς τὴν περιοχὴ τῶν χωριῶν τῆς Βιάννου. Τὰ σχέδια καταρτίζονται ὑπὸ τὴν ἄμεση ἐποπτεία τοῦ τότε Στρατιωτικοῦ Διοικητοῦ Ἡρακλείου Μύλλερ ποὺ μάλιστα διηύθυνε ἀργότερα προσωπικῶς τὶς ἐπιχειρήσεις γιὰ τὴν πλήρη καταστροφὴ τῶσων καὶ τῶσων χωριῶν τῆς περιφέρειας.

Δὲν ἀπομένει παρὰ νὰ βρεθῆ καὶ κάποια τυπικὴ ἀφορμὴ γιὰ νὰ δικαιολογηθῆ τὸ νέο ἔγκλημα τῶν Γερμανῶν. Καὶ ἡ ἀφορμὴ αὐτὴ δίδεται ἀπὸ δύο Γερμανοὺς στρατιώτες ποὺ βρέθηκαν σκοτωμένοι σὲ κάποιο ἀπὸ τὰ ἐκεῖ φυλάκια.

Ἀμέσως δεγανώνεται μιὰ πραγματικὴ ἐκστρατεία ποὺ ἀρχίζει στὶς 10 Σεπτεμβρίου 1943. Μιὰ ἀρκετὰ σκληρὴ μάχη συνάπτεται τὴν ἐπομένη μετὰ τὴν ἐνός Γερμανικὸν τμήματος καὶ μιᾶς ομάδας ἀνταρτῶν ποὺ καλύτερι μιὰ ἀπὸ τὶς διαβάσεις πρὸς τὰ βουνὰ διου ἔχει ἐγκατασταθῆ τὸ ἀρχηγεῖο τῶν ἀνταρτῶν. Οἱ Γερμανικὲς δυνάμεις παρὰ τὰ μέσα ποὺ διέθεταν δὲν μπόρεσαν νὰ συντρίψουν τὴν ἀνταρτικὴν ομάδα καὶ καθηλώνοντες ἐπὶ ἀρκετὲς ὥρες ἐκεῖ. Ἀργότερα κατὰ τὴν ἀποχώρησή των πέφτουν σὲ μιὰ ἐνέδρα τῶν ἀνταρτῶν καὶ ψφιάτανται μεγάλες ἀπώλειες. Γενικὰ καὶ γενρὸι οἱ τραυματίες τῶν Γερμανῶν κατὰ τὴν πρώτη μέρα ἀνήλθαν σὲ 14, πιάσθησαν ἐπίσης καὶ 18 αἰχμάλωτοι.

Ἡ ΗΤΤΑ αὐτὴ ἐξαγριώνει τὴν Γερμανικὴν διοίκηση. Μπροστὰ στὴν ἀδυναμία τῶν στρατιωτῶν του, νὰ πλήξουν ἀποτελεσματικὰ τοὺς ἀντάρτες, ὁ στρατηγὸς Μύλλερ διατάσσει ὅπως τὸ σύνολο τῆς Γερμανικῆς δυνάμεως τῆς περιοχῆς στραφῆ κατὰ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν πλουσιῶν καὶ εἰδυλλιακῶν χωριῶν τῆς Βιάννου. Ὡς τότε ἡ Βιάννος ἦταν μιὰ ἀληθινὰ εἰδυλλιακὴ τοποθεσία. Ἐνα εὐφορο κομμάτι τῆς Κρητικῆς γῆς. Ἐνας τόπος εἰρηνικὸς καὶ γαλήνιος. Ἀπὸ κείνη τὴν μέρα τὴν 11 Σεπτεμβρίου στὸν τόπο αὐτὸ ἐγκαθίσταται ὁ θάνατος. Καὶ ὅλα παίρνουν τὴν πιὸ φρικώδη μορφή τῆς τρομακτικότερης καταστροφῆς ποὺ γινώρισε ἡ μεγαλόνησος. Ἐκτελέσεις, ἐμπρησμοί, συλλήψεις, βασανιστήρια. Αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴν κυρία ἀσχολία τῶν Γερμανικῶν στρατευμάτων κατὰ τὸ διήμερο τῆς 11ης καὶ 12ης Σεπτεμβρίου τοῦ 1943.

Τὸ βούλευμα τοῦ Εἰδικοῦ Γραφείου Ἐγκλημάτων Πολέμου περιγράφει τὸ ἀνθρωπομακελεῖο ποὺ ἔγινε τότε στὴν Βιάννο μὲ τὰ ἐποχρῆματα λόγια :

« Τμήματα τοῦ Γερμανικοῦ στρατοῦ τῆς μεραρχίας Ἡρακλείου Κρήτης ἐκύκλωσαν ὀλόκληρον τὴν ἐπαρχίαν καὶ δι' ἀπατηλῶν υποσχέσεων πρὸς τοὺς κατοίκους, ὅτι δῆθεν δὲν εἶχαν νὰ πάθωσι τι, κατόρθωσαν νὰ πείσουν τοὺς νὰ ἐπανεέλθουν εἰς τὰ χωρία των. Τοῦτου γενομένου ἤρξαμεν νὰ συλλαμβάνωσι τοὺς πάντας ἀδιακρίτως καὶ νὰ τοὺς ἐκτελοῦν ὀμαδικῶς εἰς τοὺς δρόμους, ἐντὸς τῶν οἰκῶν ἢ ὅπου ἄλλοι τοὺς συνήντων. Ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἐξετέλεσαν 700 ἐκ τῶν κατοίκων. Καθ' ὅδον ἀπόσπασμα γερμανικῶν συναντᾶτοὺς Ἄθ. Παπαδημητρόπουλον, δικηγόρον, τὴν σύζυγόν του, τὸν ἀδελφόν του Χωρῶλατος Ἄθ. Παπαδημητρόπουλον, ἐπίσης δικηγόρον τὴν κόρην του Μαρίαν, ἡλικίας 16 ἐτῶν, τὴν ἐθαδέλφην του Καμπον, ἐπίσης δικηγόρον τὴν κόρην του Μαρίαν, ἡλικίας 17 μεταβαίνοντας εἰς Ἅγιον τίναν Μηλιαράκη, ἡλικίας 25 ἐτῶν καὶ ἄλλους ἐν συνόλῳ 17 μεταβαίνοντας εἰς Ἅγιον τίναν Βασιλεῖον Βιάννου καὶ ἄνευ οἰασθήποτε διαδικασίας τοὺς παρέταξεν εἰς γραμμὴν καὶ τοὺς ἐξετέλεσε, πλην τοῦ ἐκ τούτων Ἄθ. Παπαδημητρόπουλου, ὅστις δεχθεὶς διαμετρεῖς τραῦμα εἰς τὸ στήθος καὶ ἐκληφθεὶς ὡς φονευθεὶς καὶ μετὰ τὰς χαρακτηριστικὰς βολὰς ἐσώθη ὑπὸ μνηστορηματικῆς ὄντως συνθήκας, διὰ νὰ ἀποσταλῆ, συλληφθεὶς ἐκ νέου μετὰ τὴν ἐπὶ μακροῦς μῆνας κρῦφα νοσηλείαν του ὡς δημορῶς εἰς Γερμανίαν. Μετὰ τὴν σφαγὴν τῶν κατοίκων οἱ Γερμανοὶ ἐπεδόθησαν εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν χωριῶν, λεηλατήσαντες καὶ πυρπολοῦσαντες τὰ χωρία Συκολόγον, Καλάμη, Πεῦκον, Σόμη, Κεφαλοβρύση, Κρεββάτα Βιάννου, ἐπυρπολοῦσαν καὶ ἀνετίναξαν καὶ τὰ σχολεῖα, ἐκκλησίας, ἐξετέλεσαν γέροντας, παῖδια 4 καὶ 5 ἐτῶν, γυναικὰς ἐγκύους, ἀσθενεῖς εἰς τὰς κλινὰς των. Ἐλάχιστοι οἵτινες διεσώθησαν ὠδηγήθησαν γυμνοὶ καὶ ἀνυπόδητοι διὰ τὸν ἐκτοπισμὸν των. Ἡ ἀποστίνθησις τῶν πτωμάτων καὶ τὰ ρυάκια ἅτινα ἐσχημάτισε τὸ αἷμα προσέειδαν ἀγρίαν καὶ φρικώδη εἰκόνα ».

Ο ΘΛΙΒΕΡΟΣ ἀπολογισμὸς τῶν ἐκτελέσεων καὶ τῶν καταστροφῶν τῆς Βιάννου ἀναβιβάζει τὰ ὀλοσχερῶς καταστραφέντα χωριά εἰς ἔνδεκα καὶ τοὺς ἐκτελεσθέντας εἰς αὐτὰ ἀθώους χωρικοὺς εἰς ἑξακόσους περίπου. Συγκεκριμένως ἀναφέρεται πῶς ἐξετελέσθησαν στὸ χωριὸ Ἄμυρά 162 ἄτομα, στὸν Βαχὸ 35, στὸ Κεφαλοβρῦσι 36 στὸν Κρεββατᾶ 30, στὸν Ἄη - Βασίλη 27, στὸν Πεῦκο 22, στὴν Σύμη 15. Ἐξ ἄλλου ἰσχυρὲς δυνάμεις Γερμανικοῦ στρατοῦ ἐπιτίθενται ταυτοχρόνως κατὰ τῶν χωριῶν τῆς περιοχῆς τῆς Ἱεραπέτρας, Γδόχεια, Μάλλες, Μύρτες, Μουρνιές, Παρσᾶς, Ριζᾶ, Καμένο, Ἐπάνω Σύμη, καὶ Χριστὸς τὰ ὁποῖα πυρπολοῦν καὶ ἐκτελοῦν 160 ἀκόμη ἀθώους.

Ἡ φρίκη τοῦ θανάτου καὶ τῆς καταστροφῆς ἀπλώνεται σὲ ὅλη τὴν περιοχὴ ποὺ οἱ Γερμανοὶ τὴν ἐκήρυξαν νεκρὴ ζώνη καὶ ὑπεχρέωσαν τοὺς ἐπιζήσαντας κατοίκους νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τοὺς τόπους τῶν ἐκτελέσεων καὶ τῶν ἐμπρησμῶν. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὰ τὰ ὅσα γράφει σχετικὰ μὲ τὴν τραγωδίαν τῶν χωριῶν τῆς Βιάννου ὁ ἐπίσκοπος Πέτρας Διονύσιος πρὸς τὸν Ἐπίσκοπο Κυθωνίας κ. Ἀγαθάγγελον σὲ μία ἐπιστολὴ του ποὺ φέρει ἡμερομηνία 15 Ὀκτωβρίου 1943:

\*Ἀγαπητέ μοι ἐν Χριστῷ ἀδελφέ,

"Ἄγιε Κυθωνίας, Κύριε Ἀγαθάγγελε,

Δὲν ἐνδιαστοίβω εἰς τὰ τῆς ρωμοκινδύνου ἀποστολῆς μου, διότι θὰ ἐμάθετε σχετικῶς παρὰ τοῦ κ. Ὑπουργοῦ, διαφωτίζει δὲ κάπως καὶ τὸ συνημμένον ἀντίγραφο. Πάντως καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἀναστολῆς τῆς περαιτέρω μετοικεσίας τῶν κατοίκων τῶν ἐκκενωθέντων ἢ δὴ χωριῶν Βιάννου εἶναι ζωτικώτατον, καὶ πρέπει νὰ ἐπιμείνωμεν. Ἄν ἐπρόκειτο νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ὡς ζώνη ἐπιχειρήσεων τὰ ἐκκενωθέντα χωριά, πρὸς καταδίωξιν τῶν ἀνταρτῶν. Θὰ διήρχην ἴσως δικαιολογία ἀπὸ γερμανικῆς πλευρᾶς. Ἦδη ὅμως οἱ ἀντάρται ἀπεμακρύνθησαν ἐκεῖθεν, οὐδὲ εἶναι δυνατόν νὰ ἔλθουν εἰς ἐπαφὴν μὲ αὐτοὺς οἱ γερμανοὶ ἐκεῖ. Δι' ὃ εἶναι ἔργον ὑπερτάτης φιλανθρωπίας, νὰ μὴ ἐβέλθωσι τὸν ὄριον τῆς Βιάννου οἱ δυστυχεῖς ἐκεῖνοι, καθὼς γράφω, καὶ εἰς τὸν κ. Ὑπουργόν, καὶ ἀκοῦμαι εἰς αὐτὰ. Ἐβράδυνα ὀλίγον, ἀλλ' ἐπανῆλθον συντετριμμένος ἐκ τοῦ παρ' ἐλπίδα πολυήμερου ταξιδίου μου. Ἐν Βιάννῳ διέμεινα 10 ἡμέρας. Μεταξὺ τῶν τεθλιμμένων καὶ τῶν προχείρως τεθλιμμένων, ὥστε ἡ ἀτμόσφαιρα νὰ εἶναι πνιγηρὰ ἐκ τῆς πτωμαίνης, ἔμεινα 3 ἡμέρας, ἐν μέσῳ τῶν θρήνων καὶ τῶν στεναγμῶν, παρηγορῶν καὶ ποικιλοτρόπως ἀνακουφίζων, ὥστε νὰ εὐχαριστηθοῦν καὶ αὐτοὶ καὶ νὰ ἐπαναπαύω καὶ τὴν συνείδησίν μου. Ἡ δόδνη ἦτο ἀπερίγραπτος καὶ ὁ κόπος ἀνώτερος τῶν δυνάμεων. Ἐκνήθησαν πάσαι αἱ Ἀρχαί, ὁ Δ.Ε.Σ., ὁ Ε.Ο.Χ.Α. Ἡρακλείου καὶ ὁ ἰδικὸς μας, οἱ Σύλλογοι Κυθωνίας καὶ Δεσποτιδίου Ἡρακλείου καὶ Νεαπόλεως καὶ πάντες οἱ φιλανθρωποὶ, ὥστε ὑποβληθῶσιν αἱ πικραὶ καὶ μετριάζεται, κατὰ τὸ δυνατόν, ἡ ὀδύνη τῶν δεσποτιδίων. Εἰς Ἡράκλειον ἐπέστρεψα τὴν 4ην ἀρξάμενον καὶ τὴν 8ην ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια.

\*Ἀδελφός ἐν Χῶ Πρόθυμος

+ Ὁ Πέτρας Διονύσιος

Ο ΣΕΒΑΣΜΙΟΣ ἱεράρχης δίδει σὲ λίγες λιτὲς γραμμὲς τὴν τραγικότητα μέσα στὴν ὁποία ἔζησε προσπαθώντας νὰ ἀπαλύνῃ τὸν πόνο τῶν βασανισμένων καὶ τῶν πονεμένων Βιαννιτῶν. Ἡ ἐκκλησία τῆς Κρήτης καὶ οἱ ἱεράρχαι τῆς στάθηκαν πάντα στὸ πλευρὸν τῶν θυμάτων τῆς γερμανικῆς θηριωδίας καὶ ἔκαμαν ὅτι μποροῦσαν γιὰ νὰ περιορίσουν τὰ γερμανικὰ ἀντίποινα. Ἄν δὲν τὸ πέτυχαν ὅλες τῖς φορές δὲν φταῖνε οὔτε οἱ Δεσποτάδες τῆς Μεγαλονήσου οὔτε οἱ ἱερεῖς τῆς. Καὶ στὴν περίπτωσιν τῆς Βιάννου ἡ Ἐκκλησία ἔκαμε ὅτι μποροῦσε γιὰ νὰ σώσῃ τὸν κόσμο ἀπὸ τὴν ἐγκληματικὴν μανίαν τῶν Γερμανῶν. Δὲν ἐπέτυχε ὅμως στὴν προσπάθειάν της αὐτὴ γιατί σὲ κάθε διάβημα καὶ σὲ κάθε παράκλησίν τῆς ἀντιμετώπιζε τὴν στυγνὴν σκληρότητα τοῦ Μύλλερ.

Ἔτσι καὶ τώρα παρὰ τῖς ἱκεσίες καὶ τὰ δάκρυα τῶν ἱερέων καὶ τῶν ἱεραρχῶν οἱ Γερμανοὶ ἐσυνέχισαν καὶ ὀλοκλήρωσαν τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς. Καὶ οἱ κάτοικοι ὑποχρεώθηκαν ἐπὶ τρεῖς καὶ πλέον μῆ-

νες νὰ ζήσουν μακριὰ ἀπὸ τὰ χωριά των. Ὄταν ξαναγύρισαν βρῆκαν σὲ πολλὰ σημεῖα τὰ κακοθαμμένα κορμιὰ τῶν ἀγαπημένων των καταξεσκισμένα ἀπὸ τὰ ὄρνια καὶ τὰ σκυλιά. Ἦταν ἓνα θέαμα ἀπαίσιον ποὺ τὸ ἔκαναν τραγικώτερον τὰ καμμένα σπίτια καὶ τὰ ἀνατιναγμένα καὶ λεηλατημένα σπίτια καὶ καταστήματα. Ἡ εἰρήνη ξαναγύρισε τώρα στὰ χωριά τῆς Βιάννου. Ἡ εἰκόνα ὁμως τῆς τραγικότητος παραμένει πάντα ζωντανή καὶ θὰ παραμένῃ μαζί με τὴν ἀνάμνηση τῶν ἀδικοχασμένων Κρητικῶν.

## Κ Ρ Η Τ Η

**Ὀλόρθη μὲς στὸ πέλαγος πετιέσαι Κρήτη ἐσύ.  
Κι' ἄς σὲ χτυποῦν τὰ κύματα κι' ἄς δέρνει σε ὁ βορρῆς.  
Χώρα ἱερή. Τῆς λευτεριᾶς καὶ τῆς παληκαριᾶς  
ἀθάνατο νησί.**

Γιώργος Καλομενόπουλος



## Ἡ καταστροφή τῶν χωριῶν τοῦ Ἀμαρίου

Ἰσχυρὰ χωριά ποῦ βρίσκονται στήν πρωτοπορεία τοῦ ἔθνικοῦ ἀγῶνα ὑφίστανται τήν ἐγκληματική μανία τῶν Γερμανῶν.—Ἐκατόν τριάντα ἄνδρες ἐκτελοῦνται στίς 8 Αὐγούστου 1944.—Ἰσχυρῶς ἕνας ποῦ ἀντίκρουσε τόν θάνατο...

Γερακάρι, Βρύσες, Ἄνω—Μέρος, Δρυγιές, Γουργοῦθοι, Κρύα Βρύση, Σμιλές, Καρδάκι. Μικρά χωριά στίς πλαγιές τοῦ Κέδρου στό Ἀμάρι τοῦ Νομοῦ Ρεθύμνου. Ταπεινά χωριουδάκια πινημένα στά πλατάνια, στίς δρυγιές καί στίς κερασιές, ποῦ ὁμως ἦταν προωρισμένα ἀπό τή μοῖρα νά πιάσουν ἕνα σημαντικό χώρο στή ματωμένη ἱστορία τῆς Κρήτης. Ὡς τότες οἱ ἄπλοι τους κάτοικοι ξόδευαν τόν καιρό τους στά ἔργα τῆς εἰρήνης, δουλεύοντας σκληρά γιά νά καρπίση ἡ ἄγωνα γῆς, χωρίς νά σκέπτονται καί πολύ τά μεγάλα ζητήματα. Ἐλεύθερες ψυχές. Δέν γνώρισαν ποτές σκλαβιά. Κι' ὅσες φορές τοὺς χρειάστηκε ἡ Πατρίδα, τάφησαν ὅλα, τρέχοντας πρόθυμοι στό κάλεσμά της. Ὁ πόλεμος ἀνέτρεψε τή ζωή τους. Πρὶν φτάξουν ὡς ἐκεῖ οἱ Γερμανοί, πρωτοπήγαν χιλιάδες οἱ κυνηγημένοι. Ἦτανε «στρατιωτάκια» οἱ Ἀθηναῖοι κληρωτοὶ τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδας, χωροφύλακες. Ἦτανε καμπίτες Κρητικοὶ ἀπό τὸ Ρέθυμνο καί ἀπό τὸ Κάστρο. Μά ἦτανε πῶ πολλοὶ ἀπ' ὅλους οἱ Αὐστραλοὶ καί οἱ Ζηλανδοὶ τοῦ Φράνκμπεργκ. Θερῶς ἄντρες, ἀγριεμένοι γιά τὸ κάζο ποῦ ἔπαθαν ἀπὸ τὰ ἀεροπλάνα τοῦ Χίτλερ, ἀποφασισμένοι νά πουλήσουν ἀκριβὰ τὴ ζωὴ τους παρὰ νά παραδοθοῦν. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς κατέφυγαν στά μικρὰ αὐτὰ χωριά τοῦ Κέδρου. Βρῆκαν φιλόξενους τοὺς κατοίκους καί στήσαν τὰ λημέρια τους ἐκεῖ κάτω ἀπὸ τὰ πλατάνια καί στίς δρυγιές, πλάι στα γάργαρα νερὰ ποῦ βγάξει ἡ γῆς. Θᾶταν ὡς χίλιοι μόνο οἱ ἔξνοι στρατιῶτες ποῦ πῆγαν ἐκεῖ κατὰ τὸ τρομερὸ καλοκαίρι τοῦ 1941. Ὅλοι τράφηκαν ἀπὸ τὰ μικρὰ ἀποθέματα τῶν χωρικῶν, περιμένοντας τὴν ὥρα ποῦ θὰ μπόρουν νά φύγουν γιά τὴν Ἀφρική.

Ἡ τόπος βολικός. Καί νά πᾶνε οἱ Γερμανοὶ δέν μποροῦν νά μείνουν γιά πολύ. Δέν τους σηκώνει ἡ γῆ. Ὁ Κέδρος, τὸ Μεσοβούνι, ὁ Ψηλορείτης, τὰ Λευκὰ Ὄρη πάρα πέρα, σωστὲς λιθοφωλιές, κρύβουν μέσα στίς παχύςκιες πλαγιές—τους ἕνα μυστήριον ποῦ προκαλεῖ τὸ δέος στοὺς Γερμανοὺς. Ἔτσι οἱ στρατιῶτες τοῦ Γ' Ράιχ περιορίζονται μόνο σὲ βιαστικὰ ἐξορμήσεις, γιά νά τρομοκρατοῦν τὸν πληθυσμό. Ἀλλὰ δὲ τὸ πετυχαίνουν οὔτε αὐτοί.

Γρήγορα ἡ περιοχὴ τῶν χωριῶν αὐτῶν γίνεται ἕνα ἀπὸ τὰ κέντρα τοῦ ἀγῶνα ἀντιστάσεως. Ἀπὸ καὶ ὁργανώνονται μὲ τὸν καιρὸ οἱ ἀποστολές γιά τὴν Ἀφρική τῶν ἔξνων στρατιωτῶν. Τὸ στρατηγεῖο τοῦ Καίρου ἐγκαθιστᾷ στοὺς Γερακάρι κέντρο κατασκοπείας, μὲ εὐρύτατο δίκτυο σ' ὅλη τὴν Κρήτη. Ὁ παπὰ Κατσαντώνης, ἕνας ἄλλος ἥρωας τῶν κρητικῶν ἀγῶνων σ' αὐτὰ τὰ χωριά, ἀναπτύσσει μιὰ πλατιὰ δράση. Ἐξήντα καλλιγράφα ἀπὸ τὸ Γερακάρι καί ἄλλοι τόσοι ἀπὸ τὰ γύρω χωριά βρίσκονται στ' ἄρματα πάνω στὸν Κέδρος. Εἶναι οἱ ἄετοι τῆς Κρητικῆς λευτεριάς.

Ὅλα ὁμως τοῦτα τὰ ξέρουν οἱ κατακτητές, τὰ μαθαίνουν. Καί δέν τὰ ξεχνοῦν. Μὲ τὴ σειρά τους τὰ πληρώνουν ὅλα οἱ Γερμανοὶ κι' ἀκριβὰ μάλιστα. Θαρτῆ κι' ἡ σειρά τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ Κέδρου. Ὁ Αὐγούστος τοῦ 44 εἶναι ὁ τραγικὸς μῆνας γιά τὰ ὄρενά



“Ότι έμεινε από ένα φτωχό αλλά είδυλιακό σπιτάκι στοῦ Κοκκίνη τὸ Χάνι ἔξω ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο. Ἐρείπεια μέσα σιὰ ὁποῖα ἡ μαυροφορεμένη μάνα θρηνεῖ τὰ ἀδικοχαμένα παιδιά της καὶ τὴν χαμένη εὐτυχία της.

(Φωτογραφία Κ. Κουτουλάκη)

χωριά της Κρήτης. Μὲ μιὰ δόλοικη ἰστροτεία τὰ ξεκαθαρίζουν. Εἶναι ἡ ἀπαγωγή τοῦ Κράιπε ποῦ ἔχει ἐξαγριώσει τοὺς Γερμανοὺς. Μὰ εἶναι καὶ ἡ ἀπόφασί τους νὰ ἀπαλλαγῶν ὀκωσῆσθε ἀπὸ κάθε ἀντίστασι στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Κρήτης σὲ μιὰ περίοδο ποῦ ἐτοιμᾶζονται νὰ περιοριστοῦν στὸν νομὸ Χανίων.

Οἱ ΑΝΟΙΚΤΟΙ λογαριασμοὶ ἐξοφλοῦνται στὶς 22 Αὐγούστου τοῦ 1944. Καὶ ὁ γερμανικὸς στρατὸς σκορπᾶ παντοῦ τὴ φωτιά, τὸν ὄλεθρο καὶ τὴ φρίκη.

Τὸ πρῶνὸ ἐκεῖνο ὄλα τὰ χωριά βρίσκονται κυκλωμένα ἀπὸ ἰσχυρὰς δυνάμεις, Ἑπτὰ χιλιάδες στρατιῶτες, αὐτοκίνητα, τάνκς, πυροβολικὸ, ἀεροπλάνο. Οἱ κάτοικοι ξυπνοῦν σ' ἕνα πανδαιμόνιο πυροβολισμῶν καὶ πολεμικῆς χλαοῆς. Τὸ ξεδιάλεγμα ἀρχίζει ἀμέσως. Οἱ χωρικοὶ συγκεντρώνονται στὶς πλατεῖες. Χωρίζονται οἱ ἄντρες ἀπὸ τὰ γυναικόπαιδα. Τὰ τελευταῖα, γέροι, μαννάδες, κορίτσια, παιδιά, μιὰ ἀπέραντη φάλαγγα ἀπ' ὄλα τὰ χωριά, ὀδηγοῦνται μὲ αὐστηρὴ συνοδεία στὸ Ρέθυμνο.

Μένουν οἱ ἄντρες, ὅσοι πιάστηκαν, γιὰ ν' ἀντικρύσουν τὴν μοῖρα τους. Προηγεῖται ἡ ἀνάκρισι. Οἱ Γερμανοὶ προσπαθοῦν νὰ μάθουν κάμποσα πράγματα. Κυρίως ποῦ βρίσκεται τὸ κεντρικὸ λημέρι γιὰ νὰ χτυπήσουν τοὺς ἀντάρτες.

Στὸ Γερακάρι ἀνακρίνουν πρῶτα 3 μικρὰ παλληκαράκια μόλις 16 χρόνων. Κανένα δὲν ἀνοίγει τὸ στόμα του καὶ τὰ σκοτώνουν ἐκεῖ. Εἶναι οἱ Ἑμ. Γιαννακουδάκης, Εὐστρ. Στρατουδάκης καὶ Α. Κουτελιδάκης. Μπροστὰ στὰ πτώματα τῶν τριῶν αὐτῶν παλληκαριῶν ἀρχίζει ἡ ἀνάκρισι τῶν ἄλλων χωρικῶν. Πρῶτα ἀνακρίνουν τὴ μικρὴ ἀδελφὴ τοῦ Κουτελιδάκη, τὴν Στέλλα. Δὲν λέει οὔτε αὐτὴ λέξι. Κλαίει μόνο τὸν ἀδερφὸ τῆς... Τὸ ἴδιο γίνεται καὶ μὲ τοὺς ἄλλους. Κανένα στόμα δὲν βρέθηκε νὰ προδώσῃ τὴν ἀλήθεια καὶ ἐκτελοῦνται πενήντα δύο. Ἀφαιρίζονται ἔτσι οἱ οἰκογένειες Ἀγγελάκη, Κουτελιδάκη. Κοκοῦν καὶ Ταταράκη. Στὶς Βρύσες σκοτώνουν ὄλους τοὺς ἄνδρες, 42 παλληκάρια. Στὸ Ἄνω Μέρος σκοτώνουν ἀκόμη 38 καὶ στὴν Κρύα Βρύση 37. Στὰ 8 αὐτὰ χωριά, ποῦ ὁ πληθυσμὸς τους δὲν ξεπερνοῦσε τίς 2.000 σκοτώνουν 170 ἄνδρες καὶ ξεθεμελιώνουν 650 σπῖτια. Σχεδὸν ὄλα.

Τὸ Γερακάρι, ποῦ τ' ἀνατίναξαν μὲ δυναμίτες, τὸ λεηλατοῦν. Ἐπὶ 8 μερόνυχτα 35 φορτηγὰ αὐτοκίνητα κουβαλοῦσαν τὸ βίος τῶν χωρικῶν. Δυὸ Γερακαριανοὶ ποῦ γλύτωσαν κρυμμένοι σὲ κάτι φυλλωσιές, διηγοῦνται πὼς ντυφέκιζαν λίγους - λίγους τοὺς συγχωριανούς των. Ὑστερα περῖχοναν τὰ πτώματα μὲ πετρέλαιο καὶ τὰ ἔκαιαν.

ΕΚΕΙΝΟ ΤΟ ΔΡΑΜΑΤΙΚΟ πρῶτὸ τῆς 22ας Αὐγούστου 1944 μέσα σὲ λίγες ὥρες τὰ εὐτυχισμένα αὐτὰ χωριά ἐκεκλήριστῃσαν. Ὁ θάνατος καὶ ἡ καταστροφὴ ἀπλόθησαν παντοῦ. Τὰ κορίτσια τῶν χωριῶν τὰ μετέφεραν μὲ αὐστηρὴ συνοδεία στὸ Ρέθυμνο καὶ ἐκεῖ τὰ κλείσαν στὸ καλὸ ἐνστιχὸ φροῦριο, στὴν Φορτέτζα. Ὑστερα ἀποφασίζουν νὰ τὰ στείλουν ὄλα στὴν Γερμανία. Ὅταν τὸ μαθαίνουν αὐτοὶ οἱ φυλακισμένες κοπέλλες ἐξαγριώνονται καὶ ἀποφασίζουν νὰ σκοτωθοῦν. Νὰ γκορεμιστοῦν ἀπὸ τὸ καλὸ ἐκσινο φροῦριο στὰ βράχια τοῦ γιαιλοῦ. Θὰ ζωντάνευαν στὴν Κρήτη ἕνα καινούργιο Ζάλογγο καὶ ἕνα Ἀρκάδι. Μὰ οἱ Γερμανοὶ δὲν πρόλαβάνουν νὰ πραγματοποιήσουν τὴν ἀπόφασή τους. Οἱ συνθῆκες τοὺς ἐπιχρεῶνουν νὰ συμπτυχθοῦν πρὸς τὰ Χανιά. Καὶ οἱ γυναῖκες τῶν χωριῶν τοῦ Ἀμαρίου ξαναγυρίζουν στὰ ρημαγμένα σπῖτια των γιὰ νὰ κλάψουν τοὺς διηούς των.

ΜΑ ΠΡΟΤΟΥ ΚΛΕΙΣΩΜΕ τὸ σημεῖωμα αὐτὸ γιὰ τὰ χωριά τοῦ Ἀμαρίου πρέπει νὰ ξαναγυρίσουμε σ' ἕνα ἀπὸ αὐτά. Στὸ ποῖο φτωχὸ καὶ στὸ ποῖο ταπεινὸ. Στὸ Καρδάκι. Γιατὶ ἐκεῖ γράφτηκε μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ τραγικὲς σελίδες τῆς ματοβαμμένης ἱστορίας τῆς Κρήτης.

Στὸ Καρδάκι οἱ Γερμανοὶ ἔφτασαν στὶς 4 τὸ πρωῒ τῆς 22ας Αὐγούστου. Κύκλωσαν τὸ χωριὸ καὶ ἄρχισαν νὰ μπαίνουν στὰ σπίτια καὶ νὰ συλλαμβάνουν τοὺς κατοίκους του ποὺ ἀνύποπτοι τῆς τραγικῆς μοίρας τῶν, κοιμόνταν ἀκόμη. Ἐνῶ ὅλοι οἱ ἄντρες τοῦ χωριοῦ ἐκλείοντο μέσα σὲ ἕνα ἐρειπωμένο ἀχυρώνα, τὰ γυναικόπαιδα μὲ ἰσχυρὴ συνοδεία ὀδηγοῦντο μακριὰ ἀπὸ τὸ χωριό.

Ἐνῆα ἄντρες εἶχε τὸ Καρδάκι ὄλους - ὄλους. Ἡ διαταγὴ ὁμῶς τοῦ Μύλλερ ἔλεγε πὼς ἔπρεπε νὰ ἐκτελεσθοῦν ἐκεῖ εἴκοσι. Γιὰ νὰ συμπληρώσουν λοιπὸν τὸν ἀριθμὸ ποὺ ὠριζε ἡ διαταγὴ τοῦ στρατηγοῦ οἱ πειθαρχικοὶ ἄνθρωποι τῆς νέας τάξεως ἔκαναν ἔφοδο στὰ γύρω χωριά καὶ μάζεψαν ἄλλους δεκατρεῖς. Τὸ ἀπόγευμα τοὺς ἐκτέλεσαν ὄλους ἐκεῖ στὴν πόρτα τοῦ ἀχυρώνα ποὺ τοὺς εἶχαν φυλακίσει. Ἀπὸ τοὺς εἴκοσι ἐκείνους τραγικοὺς χωρικοὺς γλύτωσε ἕνας μόνον. Ὁ Μανώλης Βλεπάκης. Ὁ μόνος ποὺ ἐπέζησε γιὰ νὰ περιγράψῃ τὴν τρομακτικὴ σκηνὴ ποὺ ἔζησε αὐτὸς καὶ οἱ συγχωριανοὶ του.

— « Μὰς ἔλειψαν λέει, στὸν ἀχυρώνα καὶ ἀμέσως καταλάβαμε πὼς οἱ μέρες μας τέλειωσαν. Ἄπ' ἔξω ἀκούαμε τὶς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά μας νὰ κλαῖνε καὶ νὰ μοιρολογοῦνε καθὼς τὰ σέρνονν μακριὰ ἀπὸ τὸ χωριό. Κατὰ τὶς τρεῖς τὸ ἀπόγευμα ἤρθε στὴν φυλακὴ μας ἕνας Γερμανὸς ἀξιωματικὸς. Ἦταν χαμογελαστός καὶ μὰς εἶπε Ἑλληνικά :

— Σὲ μιὰ ὥρα θὰ ἐκτελεσθῆτε. Ὑποθάλετε ἀντάρτες.

— Ὅταν ξανακλείσει ἡ πόρτα τοῦ ἀχυρώνα σταθήκαμε γιὰ πολλὰ λεπτὰ σιωπηλοί. Ὑστερα ἄρχισαμε νὰ παρηγοροῦμαστε μεταξὺ μας. « Δὲν πρέπει νὰ δεκτιάζουμε παιδιά λέγαμε ὁ ἕνας στὸν ἄλλο. Πρέπει νὰ δεῖξουμε πὼς εἴμαστε ἄντρες ».

Καθῆνας ἔλεγε τὸ δικό του. Ὑστερα ὁ Μανώλης Κυδωνάκης μὰς ἐπρότεινε νὰ δοκιμάσουμε νὰ δραπετεῦσουμε. Νὰ ριχθοῦμε ὄλοι πάνω τους. Καὶ ἕνας μόνον νὰ γλυτώσῃ θάνατ' κέρδος.

Τὸ σκεφθήκαμε καλὰ αὐτὸ καὶ συμφωνήσαμε. Τὸ σχέδιο ἦταν ἂν μὰς βγάζανε ὄλους μαζὺ γιὰ ἐκτέλεση νὰ πέσουμε πάνω στοὺς στρατιῶτες νὰ τοὺς πάρουμε τὰ ὄπλα καὶ νὰ προσπαθήσουμε νὰ φύγουμε. Ἄλλα κανεῖς μὰς δὲν εἰσέτευσε τὸ σχέδιο μπορούσε νὰ πετύχῃ.

Ἀκούω πλάι μου τὸν Ἀθ. Φουντικάκη νὰ μουμουρίζει : « Τὸ λοιπὸν θὰ μὰς σκοτώσουν ». Δὲν παίρνει ἀπάντηση ἀπὸ κανένα καὶ ξαναλέει τὴν ἴδια φράση ἀφηρημένος. Ὁ Στέφανος Μαρνέρος ἔρχεται πάλι κοντὰ μου καὶ μοῦ λέει : « Ἀχ μορὲ Μανώλη μὰς παίρνει ὁ χάρος τώρα ποὺ τελειώνει ὁ πόλεμος. Δὲν λυπόμαι ἄλλο παρὰ τὰ παιδιά μου ».

Κουβέντες ποὺ βγαίνουν πολλὴ δύσκολα ἀπὸ τὸ στόμα. Ὅσο περῶ ἡ ὥρα γινόμαστε καὶ περισσότερο σιωπηλοί. Μιὰ παράξενη βουβαῖμά μὰς κυριεύει. Μοιράσαμε τὰ φύλλα ἐνὸς σημειωματάριου καὶ γράψαμε καθῆνας μερικὲς λέξεις γιὰ τὰ παιδιά του. Ὑστερα σιχωρεθήκαμε ἀναμεταξὺ μας καὶ φιληθήκαμε. Τώρα εἴμαστε ἔτοιμοι καὶ περιμένουμε τὸν χάρο. Δὲν μιλοῦμε παρὰ μόνον καπνίζουμε τὰ τελευταῖα τσιγάρα ποὺ μὰς μένουν.

ΠΕΡΑΣΜΕΝΕΣ ΤΕΣΣΕΡΙΣ ἀκούσαμε τὰ βήματα τῶν στρατιωτῶν νὰ πλησιάζουν. Ἡ πόρτα ἀνοίξε καὶ φανερώθηκε πάλι ὁ ἴδιος ἀξιωματικὸς ποὺ εἶχε ἔλθει καὶ πρὶν.

— Θὰ βῆτε πέντε - πέντε μὰς εἶπε. Ἔτσι ματαιώθηκε τὸ σχέδιο τῆς ἀποδράσεως.

Τρέξαμε ἀμέσως ὄλοι, νὰ βγοῦμε πρῶτοι. Δὲν ἦταν παλληκαριά. Ἦταν γιὰτὶ κανένας δὲν μπορούσε νὰ δῇ τοὺς ἄλλους σκοτωμένους. Θέλαμε ὄλοι κείνες τὶς ὄρες νὰ τελειώσῃ μιὰ ὥρα ἀρχήτερα τὸ μαρτύριο. Καθὼς πλησίαζα τὴν πόρτα μὲ πιάνει ἀπὸ τὸ χέρι ὁ Μανώλης Κυδωνάκης καὶ μοῦ λέει : « Μιὰ χάρη θέλω σύντεκεν. Στάσου νὰ μὰς τουφεκίσουνε μαζὺ ».

Στὸ μεταξὺ οἱ στρατιῶτες εἶχαν πάρει τοὺς πρώτους πέντε. Τοὺς πήγαν λίγα μέτρα ἔξω καὶ σὲ λίγα λεπτὰ ἀκούσαμε τὶς κραυγὲς τῶν καὶ τοὺς πυροβολισμοὺς τοῦ ἀποσπάσματος.

Τὸ ἀπόσπασμα ξαναγυρίζει τώρα σὲ μὰς. Δρασκέλισα τὴν πόρτα πρῶτος. Πίσω μου ἔρχονται οἱ Στέφανος Μαρνέρος, Μανώλης Κυδωνάκης, Μιχάλης καὶ Στέλιος Γενεράλης. Τὰ μάτια μας γέμισαν φῶς. Ἡ μέρα ἦταν γλυκεῖα καὶ ζεστή. Τὸ χωριό ὁμῶς ἦταν ὄλο βουβό.

Μόνο ένα σκυλί γαύγιζε πέρα. Έδω σαυτό τό δρομάκι πού χθές ακόμη περνούσαμε μέ τὰ ζῶα μας γυρνώντας ἀπό τίς δουλειές μας, περίμεναν τώρα ἀνασκουμπώμενοι οἱ Γερμανοί γιά νά μᾶς σκοτώσουν.

Ἐπειδὴ ἦταν νά μᾶς πυροβολήσουν ἀπό πίσω γιαιυτό μᾶς ὑποχρέωσαν νά στραφοῦμε πρὸς τὸν τοῖχο ἑνὸς σπιτιοῦ καὶ νά σταθοῦμε σχεδὸν κολλητὰ σαυτόν. Λίγα μέτρα πίσω μας εἶχαν παραταχθῆ οἱ ἄντρες τοῦ ἐκτελεστικοῦ ἀποσπάσματος. Νιώθαμε νά πατοῦμε στὸ αἷμα τῶν χωριανῶν μας πού εἶχαν ἐκτελεσθῆ πρὶν λίγα λεπτά. Εἶχε ποτίσει καὶ εἶχε λασπώσει τὴν γῆ. Στὸν τοῖχο καθὼς στρέψαμε εἶδαμε τοῦφες ἀπὸ τὰ μαλλιὰ των. Παγώσαμε ὅλοι.

ΤΟΥΣ ΠΕΝΤΕ ἐκτελεσμένους τοὺς εἶχαν μεταφέρει μέσα στὸ σπῆτι. Ἀπὸ τὴν ἀνοικτὴ πόρτα φαινόταν πού τοὺς εἶχαν πετάξει τὸν ἕνα πάνω στὸν ἄλλο. Τότε ὁ Στέλιος Γενεράλης δὲν μπόρεσε νά κρατηθῆ ἄλλο. Ἐφυγε ἀπὸ τὴν γραμμὴ καὶ ἔτρεξε μέσα στὸ σπῆτι. Στάθηκε ἐκεῖ καὶ κύτταζε σὰν χαμένος τοὺς νεκρούς. Δυὸ Γερμανοὶ πῆγαν ἀμέσως καὶ τὸν ξανάφεραν στὴν γραμμὴ. Καθὼς τὸν ἔφεραν ἄρχισε νά φωνάζη:

— Αὐτὸ πού κάνετε εἶναι ἐγκλημα. Τί φταίξαμε εμεῖς. Τί φταίξαμε;

Τὴν ἴδια ὥρα ὁ Κυδωνάκης ἄρχισε κι' αὐτὸς νά φωνάζει δυνατὰ.

— Εἰστε δολοφόνοι. Ζήτω ἡ Ἑλλάδα! Ζήτω ἡ Κρήτη. Ζητοῦμε νά μᾶς ἐκδικηθοῦν οἱ πατριῶτες μας.

Ἐστερα ἄρχισε νά ψάλλη τὸν Ἐθνικὸ Ὕμνο. Ἄθελα μας τὸν συνοδῆσαμε ὅλοι.

Μὰ στὶς πρώτες ἀκόμη λέξεις οἱ Γερμανοὶ μᾶς ἔτριξαν καὶ σωριαστήκαμε ὅλοι κάτω. Ἐνοιώσαμε σὰν μιὰ βραεῖα πέτρα νά μὲ κτύπησε δυνατὰ στὴν πλάτη. Κατάλαβα, ὅμως πὼς δὲν ἦσαν γιὰ θάνατο. Καὶ σὰν ἀστραπὴ μοῦ πέρασε ἀπὸ τὸ μυαλό, ἡ σκέψις νά κάμω τὸν νεκρό. Μισόκλεισα τὰ μάτια μου. Λάγκωσα τὴ γλῶσσα καὶ κράτησα τὴν ἀναπνοή μου. Ἄκουγα διπλά τοὺς ἄλλους νά σπαράζουν καὶ νά βογγοῦν. Δὲν θυμῶμαι πὼς γλῶττωσα ἀπὸ τὴν χαριστικὴ βολή. Σὲ λίγο μᾶς ἔσυραν μέσα στὸ σπῆτι καὶ μᾶς ἔτριξαν πάνω στοὺς ἄλλους πού ἦταν ἀκόμη ζεστοί, λές καὶ ζοῦσαν. Ἀπὸ κεῖ παρακολούθησα τὸ μαρτύριο τῶν ὑπόλοιπων χωριανῶν μου πού τοὺς ἐκτελοῦσαν πέντε - πέντε. Ὅσο περνοῦσε ἡ ὥρα ἡ ἀναπνοή μου δυσκολευόταν. Τὸ τραῦμα στὸ πνεῦμα μὲ βάραινε. Ἀγωνιζόμουν νά κρατηθῶ καὶ νά μὴν προδοθῶ. Οἱ Γερμανοὶ κάθε τόσο περνοῦσαν ἀπὸ τὴν πόρτα καὶ πολλοὶ γελοῦσαν καὶ καμάρωναν τὰ ἔργα τους. Μιά στιγμὴ πού ἔλειπαν ἔβγαλα τὸν ἀρραβῶνα μου καὶ τὸν ἔκρυψα στὴ τσέπη μου. Ἡ δύσπνοια μεγάλωνε περισσότερο ὅσο ἔσκοτεινίαζε. Ἀρχισα νά χάνω σιγὰ σιγὰ τὸν κόσμο.

Ὅταν συνῆλθα ἦταν νύκτα. Σύρθηκα σιγὰ σιγὰ πρὸς τὰ ἔξω, ἔφαξα καὶ βρήκα τὴ μαγκούρα μου πού βρισκόταν μπροστὰ στὸν τοῖχο καὶ μέσα στὰ αἵματα. Ἐμένα τὸν σταυρὸ μου καὶ ξεκίνησα σιγὰ, τρικλίζοντας. Οἱ Γερμανοὶ κοιμοῦνταν καὶ μόνο μερικοὶ σκοποὶ φύλαγαν στοὺς δρόμους. Πέρασα ἀπὸ κοντὰ τους. Δὲν μὲ ἀκουσαν ἢ θὰ μὲ πῆσαν γιὰ δικὸ τους καὶ δὲν μὲ πείραξαν. Πέρασα μὲ χιλιούς κόπους τὸν κλοιὸ καὶ κρύφτηκα σὲ μιὰ σπηλιά. Ἔτσι γλύτωσα ».

## Ἡ ὀλοκαύτωση τῶν Ἀνωγείων

Ἕνα κεφαλοχώρι τοῦ Ψηλορείτη ποῦ ἀποτελεῖ τὸ κυριώτερο κέντρο τοῦ κινήματος ἀντιστάσεως.—Στις 13 Αὐγούστου 1944 τὰ Ἀνώγεια καταλαμβάνονται καὶ καταστρέφονται ἐκ θεμελίων.— Δεκάδες ἀνθρωπίνων υπάρξεων βρίσκουν φρικτὸ τέλος.

Κατάψηλα στὸν Ψηλορείτη, στὶς βορεινὲς πλαγιὲς του, σ' ἓνα πλάτωμα—χίλια μέτρα ὑψόμετρο—ἀπλώνει τὰ λευκὰ σπιτάκια του μὲ τὶς κόκκινες κεραμιδιένες στέγες των, ἓνα χωριό. Εἶναι τ' Ἀνώγεια, στὰ Ρεθεμιώτικα τῆς Κρήτης.

Ἐχουν περάσει ἀρκετοὶ αἰῶνες ἀπὸ τότες ποῦ ὁ πρῶτος κάτοικος του, θεμελίωσε τὴν καλυβούλα του ἐκεῖ. Θάταν ποιὸς ξέρει, κανεὶς ραγιαῖς καμπίτης ποῦ κληρονομήθηκε ἀπὸ τὸν κατακτητὴ (Ἐνετὸ ἢ Τούρκου) σκαρφάλωσε ὡς ἐκεῖ γιὰ νὰ γλυτώσῃ τὸ κεφάλι του καὶ νὰ ζήσῃ ἐλευθερὸς.

Ἦταν τότε ἓνας ἀγριότοπος, γεμάτος φαράγγια καὶ κακοτοπιές, καὶ μόνο τὰ καλοκαίρια στὶς σπηλιὲς του «διάγανε» κάποιοι βοσκοὶ ποῦ βόσκανε τὰ ζᾶ τους στὶς ὀλόδροσες πλαγιές. Πόδι κατακτητῆ δὲν πατοῦσε ποτὲ κατὰ κείνα τὰ μέρη. Ἀφέντης μονάχα ὁ Θεός. Κι' ὁ κάθε ἀνθρώπος χαίρεται ἐκεῖ εὐτυχισμένος τὴ λευτεριά του, κατὰ πὼς ἔχει ὀρίσει ὁ Θεὸς νὰ τὴ χαίρωνται οἱ ἀνθρώποι του. Σιγά-σιγά οἱ κάτοικοι πληθύνθηκαν, ἢ καλυβούλα ἔγινε γειτονιά καὶ μετὰ χωριὸ μὲ πολὺ ψυχομέτρι. Εὐτυχισμένοι κάτοικοι. Τὸ χειμῶνα τὸ χιόνι κατεβαίνει ὡς τὶς αὐλές, πλακώνει τὶς στέγες καὶ γεμίζει μαγεῖα τὴ γύρω πλάση. Καὶ τὸ καλοκαίρι χαίρονται τὴ δροσιά τοῦ βουνοῦ ποῦ ξεκουράζει καὶ ξανανειώνει. Μέσα σ' αὐτὴν τὴν πεντακάθαρη ἀτμόσφαιρα τὰ πνευμόνια γεμίζουν ἀμόλυτο ἀγέρα καὶ τὸ δευγόνου λαμπικάρει τὸ αἶμα ποῦ τρέχει στὶς φλέβες. Τὸ κορμὶ ἀντριώνεται. Φουσκάνουν τὰ στήθια. Ἀτσαλένια γίνονται τὰ μπράτσα. Ἡ μέση δαχτυλίδι. Ἡ τεμπελιά δὲν σκοτώνει ἐκεῖ τὸ κορμὶ. Χρειάζεται δουλειά. Πολλὴ δουλειά γιὰ νὰ γίνουν καρπερὲς οἱ ἄγονες πεζοῦλες τοῦ Ψηλορείτη ποῦ θὰ βγάλουν τὸ κριθᾶρι καὶ τὴ σίκαλη καὶ μεγάλος ἀγῶνας, γιὰ ν' αὐγατύνουν τὰ γιδοπρόβατα ποῦ τριγυρίζουν τὶς πλαγιές.

Ἡ παράδοση λέει πὼς στ' Ἀνώγεια βγαίνουν καλὰ παλληκάρια Ἀτρόμητοι ἄντρες. Σβέλτοι, καπάτσοι καὶ μεγαλόψυχοι.

Ὡς τώρα οἱ Ἀνωγειανοὶ δὲν διάψευσαν τὴν παράδοση. Τόδεξαν παντοῦ καὶ πάντα. Ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς Τουρκικῆς σκλαβιάς, ὡς σήμερα. Στὸς Βαλκανικοὺς, στὸν Εὐρωπαϊκὸ, στὴ Μικρὰ Ἀσία, στὴν Ἀλβανία... παντοῦ, οἱ Ἀνωγειανοὶ ἦταν τὸ καμᾶρι τῆς 5ης μεραρχίας Κρητῶν.

Οἱ νεκροὶ μόνον ξεπερνοῦν τοὺς 130. Στὴ μικρὴ κοινωνία τοῦ χωριοῦ δὲν ὑπάρχει οἰκογένεια χωρὶς τὸ νεκρὸ της.

Μὰ ἂν τὸ πόδι τοῦ Τούρκου δὲν πάτησε τ' Ἀνώγεια, ὅμως οἱ

άτσαλένιες ρόδες τῶν γερμανικῶν τάνκς ἀνέβηκαν ὡς ἐκεῖ καί ἡ γερμανική μπόττα μόλιτα τὰ εἰδωλλιακά δρομάκια του. Ἐχυσαν πολὺ αἷμα καί ἔσπειραν τὸ δρόμο μὲ πολλὰ κορμιά στρατιωτῶν οἱ Ναζίδες, ὡς νὰ πᾶνε ἐκεῖ. Ὡστόσο πῆγαν. Βρῆκαν γρηῃς, ἀσπρωμάλληδες παπούδες καί βρέφη. Νέους καί νέες μόνο δὲν βρῆκαν. Εἶχαν πιάσει τὶς πιὸ ψηλές κορυφές τοῦ γέρο - Ψηλορείτη κι' ἀπὸ κεῖ ἀγνάντευαν πικραμένοι τὸ χωριὸ τους νὰ τὸ διαφεντεύουν οἱ ξένοι.

Μὰ κι' ἂν πῆγαν οἱ Γερμανοὶ στ' Ἀνώγεια κι' ἂν σήκωσαν σὲ κάποια ταράτσα τὴν σημαία τους, ὅμως δὲν στάθηκαν γιὰ πολὺ. Τοὺς βάραιναν ἀπὸ πάνω οἱ ἀπάτητες κορφές τοῦ πολυτρογουδηνέου βουνοῦ, ποῦχαν γίνεο τὸ βασίλειο τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ καινοῦργου 21.

Αὐτὸ δρόμο ἀνοίγονταν γιὰ τοὺς κατακτητὲς ἢ νὰ πᾶν πρὸς τ' ἄπάνω καί ν' ἀναμετρηθοῦν ἀντρέϊα, στήθος μὲ στήθος καί χωρὶς τὰ τάνκς, μὲ τὰ παλληκάρια αὐτὰ ἢ νὰ κατηφορίσουν καί νὰ σημαζετοῦν χαμηλότερα. Τὸ τελευταῖο προτιμοῦσαν πάντα οἱ Γερμανοὶ, ποὺ ἔξυαν ἀπόφευγαν τὶς κακοτοπιές. Κάθε τόσο ὅμως μὲ μιὰ μεγάλη ἐξόμηση κᾶναν ἕνα « γτοῦ » στ' Ἀνώγεια, μέγαν μιὰ δυὸ ἡμέρες. Μαζεύαν δσοὺς ἀντρες προλάβαιναν νὰ πιάσουν, ἀρᾶξαν δεῖ βρῖσκαν κι' ἔφρευαν λυσοσμένοι ποὺ δὲν μποροῦσαν νὰ πετύουν αὐτὸ ποὺ ζητοῦσαν: Νὰ ξεκαθαρίσουν μιὰ καὶ καλὴ μὲ τοὺς Ἀνωγειανούς. Γιατὶ οἱ Γερμανοὶ ἔβραν καλὰ τὸ τί γινόταν στ' Ἀνώγεια καί γι' αὐτὸ λυσοῦσαν ἀπὸ, τὸ κακό τους.

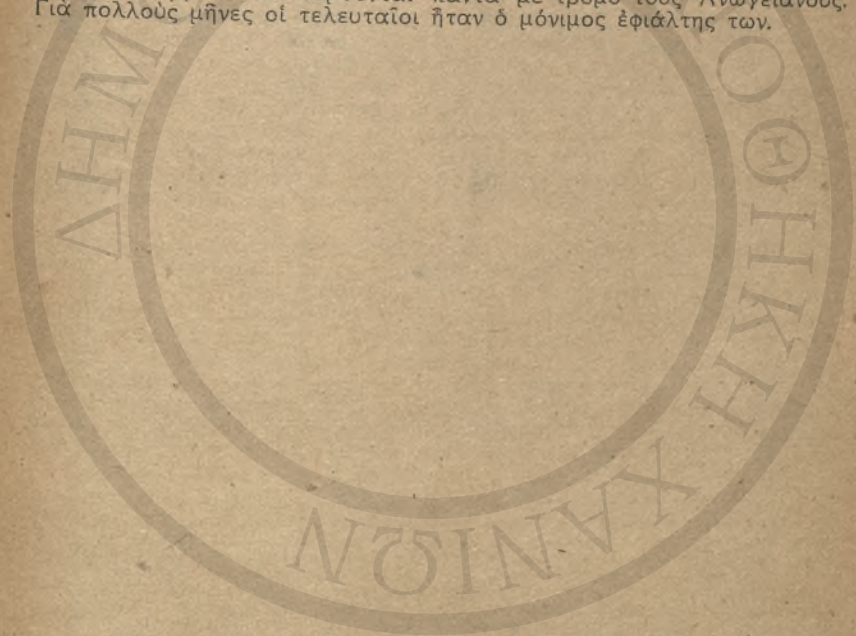
Τετρακόσια εἰκοσι παλληκάρια τῶν Ἀνωγειανῶν βρισκόντουσαν στ' ἀντάρτιο. Ὁ Πετροκογιώργης, ἔνας ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνα ποὺ εἶχε ὀρημητῆριο τὸν Ψηλορείτη, κᾶντα βρισκόνταν κατὰ κεῖ. Μὲ τὰ ντουφέκια περασμένα στὸν ὄμο, βόσκιζαν τὰ ζωντανὰ τους οἱ Ἀνωγειανοὶ καὶ καλλιεργοῦσαν τὰ χωράφια τους. Κάθε καταδιωγμένος ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς στ' Ἀνώγεια ἔβρισκε φιλόξενο καταφύγιο καὶ σιγουράδα. Ὅλο τὸ ἀντάρτιο ποὺ φώλιαζε στὸν Ψηλορείτη ἀπὸ τ' Ἀνώγεια ἐφοδίαζονταν γιὰ τὸ κάθε τί. Τόπου βολικός γιὰ δια γίνεται γρήγορα τὸ κέντρο τοῦ ἀγῶνα τῆς ἀντιστάσεως στὰ Ρεθεμύτιμα. Τὸ Στρατηγεῖο τοῦ Καίρου ἐκεῖ στέλνει τοὺς ἀντιπροσώπους του κι' ἀπὸ κεῖ κατεπυδύναται ὁ ἀγῶνας. Ὁ Ἀγγλος ἀντισυνταγματάρχης Τὸμ ἐγκαθίσταται ἐκεῖ μὲ τοὺς ἀξιωματικούς του καὶ καθοδηγεῖ τὴν ὅλη κίνηση καὶ δράση τῶν ἀπελευθερωτικῶν ὀμάδων. Ἀπὸ κεῖ δίνονται οἱ διαταγὲς γιὰ τὰ καθημερινὰ σαμποτάζ ποὺ ἀπέλειξαν τοὺς Γερμανούς. Κι' ὅταν ἀργότερα ἀπάγεται στὸ Ἡράκλειο τῆς Κρήτης ὁ Γερμανὸς στρατηγὸς Κράϊπε, μαζί μὲ τοὺς δυὸ Ἑγγλέζους ποὺ ἐπρωτοστάτησαν στὴν ἀπαγωγή, βρισκονται κι' Ἀνωγειανοὶ ἀντάρτες—καὶ στ' Ἀνώγεια κρατοῦν κρυμμένο γιὰ λίγες μέρες τὸν στρατηγὸ μέχρι νὰ τὸν ξεποστεῖλουν στὴν Ἀφρική.

ΤΑ ΑΝΩΓΕΙΑ παίζουν ἕνα σημαντικὸ ρόλο στὸν Ἀγῶνα τῆς Κρήτης κι' αὐτὸ τὸ ξέρουν πολὺ καλὰ οἱ Γερμανοὶ ποὺ ἀπὸ καιρὸ ἔχουν βγάλεο τὴν ἀπόφασί τους γιὰ τὸ χωριὸ αὐτὸ καὶ τοὺς κατοκούς του. Μιὰ ἀπόφαση ἀμείλικτη ποὺ βιάζονται νὰ τὴν ἐκτελέσουν οἱ Γερμανοὶ τὸν Αὐγουστο τοῦ 44 ποὺ καθημερινὰ περιμένουν ἀπόβαση στὴν Κρήτη, καὶ θέλουν νὰ ξεφλήσουν τοῦλάχιστον ἀπὸ τοὺς ντόπιους πολεμιστές. Αὐτὰ ὄλα καθορίζουν τὴν μοῖρα τῶν Ἀνωγειῶν ποὺ ἐπισφραγίζεται στὶς 13 Αὐγούστου μὲ τὴν διαταγὴ ποὺ ἐκδίδει γιὰ τὸ ἡρωικὸ αὐτὸ χωριὸ ὁ Μόλλερ καί ἡ ὁποία ὠρίζε τὰ ἐπόμενα.

«Ἐπειδὴ ἡ πόλις τῶν Ἀνωγειῶν εἶναι κέντρο τῆς Ἀγγλικῆς κατασκοπείας ἐν Κρήτη καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἀνωγειανοὶ ἐξετέλεσαν τὸν φόνο τοῦ λοχίου Φρουράρχου Γενί Γκαβὲ καὶ τῆς ὑπ' αὐτὸν φρουράς καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἀνωγειανοὶ ἐξετέλεσαν τὸ σαμποτάζ τῆς Δαμάστας. Ἐπειδὴ εἰς Ἀνώγεια εὐρίσκουν ἄσυλον καὶ προστασίαν οἱ ἀντάρται τῶν διαφόρων ὀμάδων ἀντιστάσεως καὶ ἐπειδὴ ἐκ τῶν Ἀνωγειῶν διήλθον καὶ οἱ ἀπαγωγεῖς μὲ τὸν στρατηγὸν Φὸν Κράϊπε, χρησιμοποιήσαντες ὡς σταθμὸν διακομιδῆς τὰ Ἀνώγεια, διατάσσομεν τὴν ἰσοπέδωσιν τούτων καὶ τὴν ἐκτέλεσιν παντὸς ἄρρενος Ἀνωγειανοῦ ὅστις ἤθελεν εὐρεθῆ ἐντὸς τοῦ χωριοῦ καὶ περίξ αὐτοῦ εἰς ἀπόστασιν ἐνὸς χιλιόμετρο».

Ἡ ἐπίθεση στ' Ἀνώγεια γίνεται τὸ πρῶτ ἐκεῖνο. Ἀπὸ 4 σημεία 7000 Γερμανοὶ, μὲ τάνκς, πυροβολικὸ καὶ αὐτοκίνητα, βρισκονται νὰ νὰ ἔχουν κυκλώσει ἀπὸ τὴ νύχτα τὸ χωριὸ. Ἡ ἐνέργεια εἶναι ραγδαία

καί αἰφνιδιαστική. Ἐλάχιστοι προλαβαίνουν νά φύγουν. Οἱ κάτοικοι ξυπνοῦν μέ τούς πυροβολισμούς καί τίς ἀγριοφωνάρες τῶν Γερμανῶν πού ἔχουν πλημμυρίσει τό χωριό. Πρὸς τ' ἐπάνω ἀκούονται πυκνοὶ πυροβολισμοί. Εἶναι Γερμανοὶ πού ἀπασχολοῦν τούς ἀντάρτες καί τούς κρατοῦν γιά νά μπορέσουν οἱ ἄλλοι νά κάμουν ἀνενόχλητοι τή δουλειά τους. Καί ὕστερα ἀρχίζει ἡ συστηματικὴ λεηλασία πού κράτησε 25 ἡμέρες. Ὅ,τι πολῦτιμο ὑπῆρχε στό ἀρκετὰ πλούσιο αὐτό χωριό, φορτῶνεται καί κουβαλιέται στό Ρέθυμνο. Ρουχισμός, σκεπάσματα, λάδια, τυριά, ἔπιπλα, τὰ πάντα, ὅλα τὰ ζῶα τοῦ χωριοῦ—μόνο 18.500 γιδοπρόβατα—θεωροῦνται λεία τῆς ἐπιχειρήσεως αὐτῆς καί μεταφέρονται σιτὴ πόλη γιά νά τραφῇ καλύτερα ὁ στρατὸς τοῦ Γ' Ράιχ. Στό χωριό δὲν μένουν παρὰ τὰ 940 κενὰ σπίτια του. Εἰδικὰ συνεργεῖα τ' ἀνατινάσσουν ὅλα καί δὲν ἀπομένει τίποτε ὄρθιο ἐκεῖ. Οἱ κάτοικοι τῶν Ἀνωγειῶν πλήρωσαν πολὺ ἀκριβὰ τὴν Ἐθνικὴ δρᾶση των. Ἀλλὰ καί οἱ ζημιές πού κατὰ καιροὺς ἐπέφεραν στοὺς κατακτητῆς δὲν ἦταν μικρότερες. Τὸ αἶμα τὸ ἔχουν πάρει πίσω ὅπως δὴ ποτε. Οἱ Γερμανοὶ θά θυμοῦνται πάντα μέ τρόπο τοῦς Ἀνωγειανούς. Γιά πολλοὺς μῆνες οἱ τελευταῖοι ἦταν ὁ μόνιμος ἐφιάλτης των.





## Ἡ ἐκτέλεση τῶν κατοίκων τοῦ Μαλάθουρου

Οἱ Γερμανοὶ κυκλώνουν στίς 28 Αὐγούστου 1944 τὸ χωριό.—  
"Ὅλοι οἱ ἄνδρες συλλαμβάνονται καὶ ἐκτελοῦνται.— Τραγικὴς  
σκηνὴς.— Τίς ἀφηγεῖται ἕνας πού διεσώθη.

Ἐπάρχουν καὶ Λάζαροι στὴν ἐποχὴ μας. Ἔτσι πρέπει νὰ ὀνομά-  
σουμε τοὺς λίγους ἐκείνους πού ἀντίκρυσαν τὰ ἐκτελεστικά ἀποσπά-  
σματα τῶν κατακτητῶν καὶ ἐπέζησαν χάρις στὴν καλὴ τους μοῖρα.  
Μετριοῦνται στὰ δάκτυλα ὄλοι αὐτοὶ πού ἔνοιωσαν τὴν φρίκη τοῦ θα-  
νάτου πού πλησιάζει, γιὰ νὰ μᾶς θυμίζουσι τώρα μὲ τίς περιγραφές  
των τὴν τραγωδίαν τῶν συνανθρώπων μας. Εἶνε οἱ μόνοι μάρτυρες τῶν  
στιγμῶν αὐτῶν, ζωντανὲς ἀποδείξεις τῆς βαρβαρότητας καὶ τῆς σκλη-  
ρότητας πού ὁ κατακτητὴς ἐπέδειξε ἐναντίον τῶν ἀπλῶν χωρικῶν μας  
ἢ τῶν κατοίκων τῶν πόλεων, πού τὸ μόνο ἔγκλημά των ἦταν ὅτι ἤθε-  
λαν νὰ ζήσουν ἐλεύθεροι.

"Ἐνας ἀπὸ τοὺς λίγους αὐτοὺς τυχεροὺς εἶνε καὶ ὁ ἱερεὺς τοῦ  
χωριῦ Μαλάθουρο Κισσάμου Κρήτης Ἰωάννης Καρτσωνάκης πού ἔ-  
ζησε ὄλο τὸ δράμα τῆς ἐκτελέσεως τῶν συγχωριανῶν του ἀπὸ τοὺς  
Γερμανοὺς καὶ ἐσώθη μὲ τρεῖς σφαῖρες εἰς τὸ κορμί. Δὲν ἦταν ἱερέας  
τότε, ἦταν ἕνα χωριατόπαιδο. Δούλευε στὴν περιουσίαν του καὶ ζοῦσε  
μὲ τὴν γυναῖκα του καὶ τὸ μικρὸ κοριτσάκι του, εὐτυχισμένοι, ὅσο εὐ-  
τυχισμένοι μοποῦσαν νάει τότε οἱ Κρήτες γεωργοί, οἱ ὁποῖοι ἀντί-  
κρυσαν κάθε μέρα τὴν γερμανικὴ μπότα καὶ ὑπέφεραν τάσους καὶ τό-  
σους ἐξευτελισμοὺς. Οἱ στιγμὲς αὐτὲς πού ἔζησε καὶ ἡ ὥς ἐκ θαύμα-  
τος σωτηρία του τὸν ἔκαναν νὰ γίνῃ παπᾶς καὶ νὰ ἀφοσιωθῇ στὸ Θεό.

ΤΟ ΜΑΛΑΘΥΡΟ εἶνε ἕνα χωριό, πού βρίσκεται νοτιοανατολικά τοῦ Καστελίου  
Κισσάμου, στοὺς πρόποδες δυο λόφων, τοῦ Καστοῦ καὶ τοῦ Κουβαρά. ἔχει περὶ τὰ 70  
σπίτια μὲ ἰσαριθμὲς οἰκογένειες. Κατὰ τὴν κατοχὴ ἀριθμοῦσε περὶ τὶς 300 ψυχὰς καὶ εἶχε  
ἀποτελέσει γιὰ ἕνα μεγάλο διάστημα τὸ καταφύγιο πολλῶν Ἀγγλων ἀξιωματικῶν καὶ στρα-  
τιωτῶν πού γυρίζαν τότε στὰ Κρητικὰ βουνὰ μὲ τίς διάφορες ὀμάδες ἀντίστασεως, ἐνεργ-  
γώντας κατασκοπείαν καὶ σαμποτάζ. Τὸ Μαλάθουρο ἦταν γι' αὐτοὺς ἕνας ἀπὸ τοὺς τόπους  
πού ἀνεφοδιάζοντο καὶ βρισκαν μὴ πρόθυμη φιλοξενίαν στίς ὄρες τῶν ἀτέλειωτων πο-  
ρειῶν των. Ἐκεῖ ἐπίσης γιὰ ἕνα διάστημα εἶχε τὸ λημέρι του ἕνας ἀπὸ τοὺς /πιδ ἰδιό-  
τικούς ἤρωες τοῦ Κρητικοῦ ἀγώνος, ὁ ὑπολοχαγὸς Μανιὸς Πιμπλῆς. Ὅλα αὐτὰ τὰ γνό-  
ριζαν καλὰ οἱ Γερμανοὶ ἀπὸ τοὺς πληροφοριοδότες των καὶ δὲν ἀόγησαν νὰ ἐκδόσουν  
τὴν καταδικαστικὴν ἀπόφασιν γιὰ τοὺς δυστυχισμένους κατοίκους του. Ἡ 28 Αὐγούστου  
1944 εἶναι ἡ μοῖρα καὶ τραγικὴ γιὰ τὸ Μαλάθουρο καὶ τοὺς κατοίκους του ἡμέρα. Μία  
δύναμις 800 περίπου Γερμανῶν ἐκκλήσας τὸ χωριὸ ἀπὸ τὴν γύχταν καὶ τὰ ξημερώματα ἀρ-  
χισε ἡ συγγέντρωση τῶν κατοίκων. Ὅμαδες στρατιωτῶν γυρίζαν τὰ σπίτια καὶ μάζευαν  
μὲ κλωτσιὰς καὶ ξυλοδαρμούς τοὺς ἄντρες καὶ τὰ γυναικόπαιδα. Κατὰ τίς 8 τὸ πρωὶ εἶχε  
τελειώσει ἡ συγγέντρωσις καὶ εἶχαν χωρισθῇ σὲ ἰδιαιτέρα μέρη οἱ ἄνδρες, τοὺς ὁποίους  
καὶ ἀόχησαν νὰ ἀνακρίβουν πρόχειρα. Οἱ ἐρωτήσεις ἦταν ὅλες ὅμοιες: «Ποῦ βρισκόνται οἱ  
Ἀγγελοι; Ποῦ ἔπαρουν ὄπλα; Ποῦ ὑπάρχει πομπὴ ἀσφυμάτου;» Καὶ ἐπειδὴ φυσικὰ οἱ  
ἀπαντήσεις ἦταν ἀρνητικαί, οἱ πρόχειροι αὐτὲς ἀνακρίσεις συνοδεύονταν μὲ τρομεροὺς ξυ-  
λοδαρμούς, κτυπήματα μὲ ὑποκοπίανους κλωτσιὰς καὶ γροθιὰς. Καὶ οἱ 61 ἄνδρες πού συνε-  
ληφθῆσαν ἐκείνο τὸ πρωὶ πέρασαν ἀπὸ τὰ μαρτύρια αὐτὰ χωρὶς νὰ γνωρίζουσι ὅτι σὲ  
λίγο τοὺς περιμένει ὁ θάνατος!!



Δέν σεβιάσθησαν οὔτε τοὺς ναοὺς. Εἰς τὴν εἰκόνα τὰ εἰρηπεία τῆς καταστραμμένης ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας τοῦ Ἁγίου Μέρους Ρεθύμνης.

(Φωτογραφία Κ. Κουτουλάκη)

ΑΛΛΑ ΑΣ αφήσωμε τὸν ἱερέα Ἰωάννη Καρτσωνάκη νὰ μᾶς διηγθῆ τὴν συνέχεια, ὅπως τὴν ἔζησε :

— Τὸ πρωτὶ πέρασε μέσα στὴν ἀναμονὴ τῶν ἀνακρίσεων τὰς ὁποίας ὑπέστην πρώτος ἀπὸ ὅλους. Μὲ ἔδειραν καὶ με βασάνισαν τόσο πού τὸ κεφάλι μου ἔσπασε καὶ ἔνοιωθα τὸ αἷμα νὰ τρέχῃ στὴν πλάτη μου. Κατὰ τὶς 4 τὸ ἀπόγευμα ἄρχισαν νὰ μᾶς συγκεντρώνουν καὶ νὰ μᾶς ὀδηγοῦν ὄλους μαζί πρὸς τὰ ἔξω τοῦ χωριοῦ. Νομίσαμε πὼς μᾶς πᾶνε στὸ Καστέλι Κισιάμου καὶ οἱ γυναῖκες μας θέλησαν νὰ μᾶς φέρουν νερὸ καὶ ψωμί. Δὲν τὶς ἄφησαν ὅμως καὶ τὶς ἔδιωξαν νὰ βρῖσιές. Ἔτσι συνεχίσαμε τὴν πορεία μας. Μᾶς εἶχαν ἀπαγορεύσει κάθε κουβέντα καὶ μόνο ψιθυριστὰ ἀνταλλάξαμε τὶς σκέψεις μας γιὰ τὴν τύχη πού μᾶς περίμενε. Ὅταν φτάσαμε δυὸ χιλιόμετρα περίπου ἔξω ἀπὸ τὸ χωριὸ στὴ θέσι Τουρλοχάρκο μᾶς ἄφησαν νὰ ξεκουραστοῦμε λίγα λεπτά καὶ μετὰ συνεχίσαμε τὴν πορεία πρὸς τὴν κατεύθυνσι μιᾶς τοποθεσίας πού λέγεται Φαράγγι.

ὍΣΟ ΠΡΟΧΩΡΟΥΣΑΜΕ τόσο καταλαβαίναμε πὼς κάτι κακὸ θὰ μᾶς συμβῆ, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ μπορούμε νὰ μιλήσουμε, νὰ διαμαρτυρηθοῦμε ἢ νὰ ἀντιδράσουμε με ἄλλο τρόπο. Κυτταζόμαστε μόνο βουβοὶ καὶ θλιμμένοι. Μόλις φτάσαμε στὸ Φαράγγι εἶδαμε πὼς οἱ προπορευόμενοι Γερμανοὶ εἶχαν ἤδη στήσει τὰ πολυβόλα τους καὶ ἄλλοι κρατοῦσαν προτεταμένα τὰ μικρὰ αὐτόματα. Μᾶς εἶπαν νὰ συγκεντρωθοῦμε σὲ ἓνα χαραφάκι κι' εὐθύς χωρὶς καμμία προειδοποίησι ἄρχισαν νὰ μᾶς βάλλουν ἀπὸ ὅλες τὶς μεριές. Μὲ τὶς πρώτες ριπές πῆρα μιὰ σφαῖρα στὸ ἀριστερὸ πλευρό. Ζαλίστηκα καὶ ἔνοιωσα κάτι νὰ με σέρνῃ πρὸς τὴ γῆ. Ἔπεσα κάτω καὶ θὰ ἔμεινα λίγα δευτερόλεπτα ἀνάίσθητος. Ὅταν συνῆλθα οἱ πυροβολισμοὶ ἔξακολουθοῦσαν νὰ πέφτουν καὶ οἱ ἄλλοι συγχωριανοὶ μου νὰ φωνάζουν καὶ νὰ βογγοῦν.

— Ὠχ, μάννα μου!

— Ὠχ, Παναγία μου!

Ἦμουν πεσμένος πλάι καὶ γύρισα σιγὰ μπρούμυτα ἐλπίζοντας ἔτσι νὰ γλυτώσω. Σὲ λίγο ἔνοιωσα ἓνα πόνο στὴν πλάτη καὶ κατάλαβα πὼς εἶχα πληγωθῆ γιὰ δευτέρου φορὰ. Ἀγγίωσα τὸ χῶμα γιὰ νὰ μὴ φωνάξω ἀπὸ τὸν πόνο καὶ ἔμεινα ἔτσι. Οἱ πυροβολισμοὶ ἔξακολουθοῦσαν νὰ πέφτουν οἱ κραυγὲς ὁμως τῶν ἄλλων ἄρχισαν νὰ γίνονται πιὸ σιγαλές. Ἐνα μούδιασμα στὸ δεξιὸ μὲ ἔκανε νὰ καταλάβω πὼς πληγώθηκα καὶ γιὰ τρίτη φορὰ. Αὐτὸ μὲ ἔκανε νὰ ἀπογοητευθῶ. Σκέφθηκα : «καὶ νὰ γλυτώσω τώρα, θὰ πάω ἀπὸ τὰ τραύματα καὶ τὴν αἰμορραγία». Πλάι μου ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ ἀκούονταν τὰ βογγητὰ δυὸ συγχωριανῶν μου πού ψυχομαχοῦσαν καὶ πᾶρα πέρα ἄλλων. Σὲ λίγο οἱ πυροβολισμοὶ σταμάτησαν καὶ ἀκουσα μιὰ διαταγή :

— Πιστόλε!

Ἀρχίζε τὸ δεύτερο μέρος τῆς δολοφονίας. Οἱ χαριστικὲς βολές. Πραγματικὰ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο στρατιῶτες ἄρχισαν νὰ γυρίζουν ἀνάμεσα στους ἐπιλωμένους αἰμόφυρτους συγχωριανούς καὶ νὰ τοὺς πυροβολοῦν στὸ κεφάλι. Ἄκουα τοὺς πυροβολισμοὺς νὰ πλησιάζουν καὶ ἀπὸ τὰ δυὸ μέρη καὶ ἔλεγα :

«Τώρα πᾶ δὲν γλυτώνω. Ἦρθε ἡ τελευταία μου ὥρα». Κεῖνη τὴν στιγμὴ δὲν ἤθελα τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ξαναθῶ καὶ νὰ φιλήσω τὸ παιδάκι μου. Κάποια στιγμὴ ἀκουσα ἓνα Γερμανὸ νὰ στέκῃ πάνω ἀπὸ τὸν Νικόλαο Σκανδάλη πού βρισκόταν πρὸς τὰ δεξιὰ μου καὶ τόσο κοντὰ πού τὸ χέρι μου τὸν ἄγγιξε. Πάγωσε ἡ ψυχὴ μου. Σκέφθηκα πὼς ἡ ἄλλη σφαῖρα θὰ εἶνε γιὰ μένα. Ἡ καρδιά μου κτυποῦσε δυνατὰ. Ὁ Γερμανὸς δὲν καθυστέρησε καὶ πολὺ. Ἐβριξε μιὰ σφαῖρα τοῦ Νικόλα καὶ τὸ αἷμα του τὸ ἔνοιωσα θερμὸ νὰ μού πιτσιλιζῆ τὸ κεφάλι.

ΠΕΡΙΜΕΝΑ τὴν σειρά μου τώρα. Κρατοῦσα καὶ τὴν ἀναπνοή μου ἀκόμη. Ὅμως κατάλαβα πὼς ὁ Γερμανὸς σταμάτησε καὶ δὲν προχωροῦσε. Σὲ λίγο τὸν ἄκουσα νὰ ξεμακραινῆ. Ἡ καρδιά μου πῆρε κουράγιο. Γλύτωσα. Ἀλλὰ τὴν ἴδια στιγμὴ ἀκουσα ἓνα ἄλλο στρατιώτη νὰ πλησιάζῃ ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ καὶ νὰ ἀδειάζῃ κι' αὐτὸς τὸ πιστόλι του στὰ κεφάλια τῶν δυστυχισμένων πού κείτονταν σὲ κείνη τὴν μικρὴ

πεζούλα. Κάθε λεπτό έρχοταν και πιό κοντά μου. Τώρα ήμουν σχεδόν βέβαιος πώς δεν πρόκειται να γλυτώσω. Δεν θα ξανάβλεπα το παιδί μου και την γυναίκα μου. Πάγε όλα. Ο στρατιώτης ήρθε και στάθηκε πάνω από τον διπλανό μου, προς τα άριστερά, πού ήταν ο Ίωάννης Ξενικάκης, 25 χρόνων. Αυτός ήταν ζωντανός ακόμα και φώναζε σιγά-σιγά. «Ωχ, Παναγία μου». Η πιστολιά που του έριξε τον βούβανε και μόνο για λίγα δευτερόλεπτα άκούονταν το ψυχορράγημά του. Περίμενα τώρα την σειρά μου. Δεν είχα καμιά έλπίδα. Ο χάρος ήταν πενήντα πόντους δίπλα μου και με πλησίαζε. Άκολούθησε μια σιωπή καιμέσα σε μια φοβερή άγωνία άκουσα τον Γερμανό στρατιώτη να δρασκελά τα πτώματα και να άπομακρύνεται. Φαίνεται νόμισε ότι ο προηγούμενος που έρχοταν από το άλλο μέρος μου είχε ρίξει την χαριστική βολή. Έμεινα έτσι ξαπλωμένος, δαγκάνοντας το χώμα από τον πόνο. Σε λίγο άκούστηκαν και άλλες πιστολιές. Τις ρίχναν σε κείνους που δεν είχαν πεθάνει και στριφογύριζαν. Άκουσα πάλι κάποιον να με πλησιάσει και φαντάσθηκα πώς θα έκαμα καμιά κίνηση και με άντελήθησαν. Τα βήματα με έπλησίασαν πιό πολύ και κάποιος στάθηκε πάνω μου. Περίμενα κολλημένος στο ματωμένο χώμα την πιστολιά μου. Όμως δεν άκούστηκε. Ο Γερμανός έσκυψε και μου σήκωσε το ένα χέρι, αυτό που άγγιζε στο πρόσωπο του Νικόλα. Μου έβγαλε τον άρραβώνα μου και άφησε το χέρι μου να ξαναπέσει. Σε λίγο τον άκουσα να άπομακρύνεται για να συναντήσει τους άλλους στρατιώτες που είχαν φύγει.

**ΕΜΕΙΝΑ ΑΚΙΝΗΤΟΣ** πολλή ώρα μέχρι που άκουσα κάποιον να φωνάξει από μακριά:

—Πέστε στις Μαλαθουριανές πώς σκότωσαν όλους τους άντρες των στο φαράγγι.

Ήταν ο Δημήτρης Καλογριδής που έβασκε τα πρόβατά του παραπάνω. Άνασηκόθηκα λίγο και κύτταξα γύρω μου. Έξήντα πτώματα ξαπλωμένα το ένα πλάι στο άλλο μέσα σε μια λίμνη αίματος. Φίλοι, συγγενείς, συγχωριανοί. Όλοι νεκροί με συνεσπασμένα τα πρόσωπα, με κομμένα τα χέρια από τις ριπές. Μου έρχοταν να κλάψω μα δεν μπορούσα. Μιά στιγμή έθάρσυνα πώς ο παραδιπλανός μου ο Γεώργιος Σκανδαλάκης ήταν ζωντανός. Έτσι έδειχνε. Του φώναξα μα δεν μου άπαντούσε. Πήρα τότε ένα κλωάρι μυριάς που ήταν κοντά και του κτύπησα το πρόσωπο φωνάζοντάς του:

—Γιώργη, Γιώργη.

Μά ήταν νεκρός. Χάδεψα μια έτσι με το χέρι μου το πρόσωπο του Νικόλα Σκανδαλάκη που τον πείραξα και τον έλεγα μουστακαλή και πλάγιασα στη γησ πάλι. Σε λίγο άκουσα τα βήματα του Καλογριδής να πλησιάζουν. Σηκώθηκα λίγο και του φώναξα:

—Σύντεκνε Δημήτρη, έλα να με βοηθήσης.

—Άδέρφι, κουράγιο, έρχομαι.

Όμως μέχρι να περάσει το ρέμμα ήρθανε οι γυναίκες του χωριού και βλέποντας το τραγικό θέαμα, άρχισαν να φωνάζουν και να σκούνουν. Δεν έβλαψαν γιατί δεν μπορούσαν να κλάψουν, μόνο έφώναζαν. Έμένα και ένα άλλο τραυματία, ο όποιος όμως πέθανε το άλλο πρωί, μας τριγύριζαν και μας χάδευαν και ύστερα γύριζαν στους δικούς των τους νεκρούς και τους μοιρολογούσαν. Σε λίγο έφθασε και η γυναίκα μου. Κάθησε δίπλα μου χωρίς να μπορέσει να άρθώσει λέξη. Ύστερα μούπε:

—Ζωντανός είσαι Γιάννη;

—Ναί, μόνο φέρε μου το παιδί να το φιλήσω.

# Τὸ Κρητικὸ Κίνημα Ἀντιστάσεως

## 1

**Οἱ πρῶτες ρίζες καὶ οἱ πρῶτες δυσκολίες.—Ἡ πίστη τῶν ὀλίγων ὄνειροπόλων.—Ἡ διπλὴ μορφή τοῦ κινήματος ἀντιστάσεως.—Ἡ συμβολή του στὸν κοινὸ συμμαχικὸ ἀγῶνα.**

Τὸ πιὸ ἀγνό, τὸ πιὸ λευκὸ, τὸ πιὸ παρθένο. Διαμάντι ἀληθινὸ μέσα στὰ κινήματα ἀντιστάσεως τῶν ἄλλων περιοχῶν τῆς χώρας. Θὰ ἔλεγα καὶ τῆς Εὐρώπης ὀλάκαιρης γιατί ἦρθε ἐποχὴ καὶ πέρασαν ὄρες πού ἡ Κρήτη ἀποτελοῦσε τὸ ἐπίκεντρο τοῦ παγκοσμίου ἐνδιαφέροντος καὶ οἱ πολεμιστὲς τῆς πού μετεῖχαν τοῦ κινήματος ἀντιστάσεως ἐκαλοῦντο νὰ παίξουν ἓνα σπουδαιότατο ρόλο σὲ ζητήματα πού ἰδιαίτε-  
ρως ἀπασχολοῦσαν τοὺς συμμάχους.

Ἐχει τὰ ψεγάδια του τὸ κίνημα ἀντιστάσεως τῆς Κρήτης. Ἐχει τὰ τρατὰ καὶ τὶς μελανὲς πλευρὲς του. Ἄν τὰ γυρέψετε ὅλα αὐτὰ θὰ τὰ βρῆτε ἀσφαλῶς. Ὅμως ὅλα χωρὶς καμμιά ὑπερβολὴ καλύπτονται ἀπὸ τὸ καθολικὸ αἶσθημα τῆς ἀγνότητος πού κυριαρχοῦσε στὶς ψυχὰς ἐκείνων πού ἡ κατοχὴ τοὺς ἔκαμε ἐπαναστάτες καὶ συνωμότες.

Πόσοι ἦταν οἱ μυημένοι; Δὲν ἔχει σημασία ὁ ἀριθμὸς. Μπορεῖ νὰ ἦταν πολλοί, μπορεῖ λίγοι, μπορεῖ περισσότεροι καὶ ἀπὸ ὅσους φαντάζεται κανεὶς. Οἱ λίγοι ὅμως ἢ οἱ πολλοὶ μυημένοι δὲν θὰ μπορούσαν ποτέ νὰ πετύχουν τὰ ὅσα ἐπέτυχαν ἂν δὲν στηριζόνταν σὲ κάτι ἄλλο πιὸ πλατύτερο καὶ πιὸ καθολικόν. Σ' αὐτὸ πού λέγεται κοινὸ αἶσθημα καὶ κοινὴ ἐπίνευση.

Σὲ κάθε βῆμα καὶ σὲ κάθε γωνιά τῆς σκλαβωμένης γῆς ὅταν κυνηγημένοι ἀπὸ τὸν κατακτητὴ προσπαθοῦσαν νὰ ξεφύγουν, ἂν δὲν εὑρίσκαν πάντα ἓναν ἄλλο μυημένο, θάβρισκαν πάντα ἓνα φίλο. Ἐνα φίλο πού πολλὰς φορές ἀντίκρυζε γιὰ χάρη τοῦ καταδιωκόμενου ἐπαναστάτη τὸν θάνατο. Καὶ εἶναι πολλοί, παρὰ πολλοί, ἐκεῖνοι πού ἔπεσαν τρυπημένοι ἀπὸ τὰ βόλια τοῦ ἐκτελεστικοῦ ἀποσπάσματος, γιατί δὲν ἤθελαν νὰ προδώσουν τὸν κυνηγημένο ἀγωνιστὴ πού τοὺς γύρεψε λίγη προστασία καὶ στοργή.

Πῶς ἄρχισε τὸ Κρητικὸ κίνημα ἀντιστάσεως;

Ὅταν στὶς 15 Ἰουνίου 1941 ὀρκιζόταν στὰ Χανιά ἡ πρώτη πεντάδα τῆς πρώτης ὀργανώσεως ἀντιστάσεως τῆς νήσου δὲν ὑπάρχει καμμιά ἀμφιβολία πῶς αὐτὴ ἀποτελοῦσε μιὰ συνέχεια τοῦ πνεύματος πού ἐδέσποσε στὴν Κρήτη κατὰ τὸ δεκαήμερο τῆς μάχης κατὰ τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν. Ἦταν ἡ φυσικὴ καὶ ἡ λογικὴ συνέχειά του. Καὶ γι' αὐτὸ ἀπλώθηκε σ' ὅλο τὸ νησι ἀπὸ τὸν Κίσσαμο ὡς τὴν μακρυνὴ Σητεία, πού μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ πῶς δὲν εἶχε καὶ τόσο νοιώσει τὴν φρίκη τοῦ πολέμου.

Οἱ διώξεις καὶ τὰ σκληρὰ ἀντίποινα πού οἱ Γερμανοὶ ἄρχισαν νὰ ἐφαρμόζουν κατὰ τῶν Κρητικῶν ἔδωσαν στὸ κίνημα τοὺς πρώτους ἀποφασισμένους ἄνδρες. Οἱ πρῶτοι ἔνοπλοι ἢ ἀοπλοὶ καταδιωκόμενοι βρισκόταν στὶς μαδάρες τῆς Κρήτης ὅλο τὸ καλοκαίρι τοῦ 1941 καὶ ἀπετέλεσαν τὸ προζύμι ἀπ' ὅπου βγήκαν τὰ κατοπινὰ στελέχη τοῦ ἀγῶνα.

ΑΛΛΑ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ἀντιστάσεως στήν Κρήτη είχε και ένα άλλο μεγάλο προσορισμό και μιὰ ἄλλη βαρυτάτη ἀποστολή. Χιλιάδες Βρεττανοὶ στρατιώτες φηγοδικουσαν στα βουνά ἢ κρυβόνταν στα διάφορα χωριά. Ήταν πεινασμένοι, κουρασμένοι ἀπογοητευμένοι και δὲν γύρευαν τίποτε ἄλλο παρά νὰ γλυτώσουν τὸ μαρτύριο τῆς αἰχμαλωσίας. Ὅλοι αὐτοὶ ἔπρεπε νὰ βοηθηθοῦν. Νὰ τραφοῦν και νὰ πάρουν κουράγιο μέχρις ἔδου θὰ βρισκόταν ἡ κατάλληλη εὐκαιρία γιὰ νὰ διαφύγουν στήν Μέση Ἀνατολή. Οἱ χωρικοὶ τῆς Κρήτης κἀναν δτι προσοῦσαν γιὰ νὰ τοὺς βοηθήσουν και αὐτοὶ ἀπέτελεσαν γιὰ πολὺ καιρὸ τοὺς πρώτους και μοναδικούς προστάτες των.

Ἡ δουλειὰ ὅμως αὐτὴ ἦταν και μεγάλη και σοβαρὴ. Γι' αὐτὸ ἔπρεπε και νὰ συντονισθῇ γιὰ νὰ μποροῦν ν' ἀπλωθῇ σὲ ὅλη τὴν νῆσο. Τὴν ἀποστολὴ αὐτὴ ἀνέλαβαν νὰ ὁλοκληρώσουν ἐκεῖνοι ποὺ ἀπέτελεσαν τοὺς πρώτους πυρήνες τοῦ κινήματος ἀντιστάσεως.

Ἡ προστασία τῶν Βρεττανῶν στρατιωτῶν, μεταξύ τῶν ὁποίων ἦσαν και πλείστοι Κύπριοι, ἢ διατροφή των ἐπὶ πολλοὺς μῆνες, και ἡ βοήθεια ποὺ τοὺς παρεσχέθη και νὰ φύγουν ἀπὸ τὴν νῆσο ἀπέτελεσε τὸ πρῶτο μεγάλο ἔργο τοῦ Κρητικοῦ κινήματος ἀντιστάσεως γιὰ τὸ ὅποιο πρώτα και πάνω ἅπ' ὅλα σεμνύνεται ἡ Κρήτη και μαζί της και ἡ Ἑλλάδα ὁλόκληρη. Ἐνα ἔργο ὅμως ποὺ πληρώθηκε μὲ βαρύτατο τίμημα.

ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ἀντιστάσεως ἐμφανίζεται σ' ὅλη τὴν διάρκεια τῆς κατοχῆς στήν Κρήτη μὲ δυὸ κυρίως μορφές. Μὲ τὴν ἔνοπλο μορφή του. Μὲ τοὺς ἀντάρτες δηλαδή ποὺ στελεχωμένοι σὲ διάφορες ὀμάδες κατεῖχαν τὰ διάφορα σημεῖα τῆς ὑπαίθρου και δροῦσαν ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὴν στρατιωτικὴ ἀποστολὴ τοῦ συμμαχικοῦ στρατηγείου.

Ἡ ἄλλη μορφή τοῦ κινήματος ἀντιστάσεως εἶχε τὸν λεγόμενο διπλωματικὸ χαρακτήρα. Ἐνῶ οἱ ἔνοπλοι γύριζαν στα βουνά, ἀποτελώντας μῖα μόνιμη ἀνησυχία γιὰ τοὺς Γερμανοὺς, στὶς πόλεις δροῦσαν οἱ συνωμότες, οἱ ὁποῖοι και πραγματοποιοῦσαν ἕνα ἀληθινὰ σπουδαῖο ἔργο. Οἱ κίνδυνοι ποὺ ἀντιμετώπισαν μὲ τὸ νὰ βρίσκονται συνεχῶς στα χέρια τῶν Γερμανῶν ἦταν τεράστιοι καθὼς τεράστιες ἦταν και οἱ ἐπιτυχίες των.

Δὲν ὑπῆρχε Γερμανικὴ ὑπηρεσία στήν ὅποια δὲν εἶχε τοποθετηθῇ κάποιος πράκτωρ τοῦ κινήματος ἀντιστάσεως. Ἐνα ἀγρυπνο μάτι ποὺ ἔβλεπε τὰ πάντα και ἔσπευδε νὰ δώση στὸν ἀρμόδιο ὑπεύθυνο λεπτομερῆ ἀναφορὰ γιὰ τὸ κάθε τί.

Σπουδαιότατες πληροφορίες διαβιβάσθηκαν ἔτσι στοὺς συμμαχικούς ποὺ πολλὲς φορές ἦταν ἐνημερωμένοι γιὰ τὰ σχέδια τῶν Γερμανῶν πρὶν οἱ τελευταῖοι τὰ θέσουν σὲ ἐφαρμογή. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτῆ τοῦ Κρητικὸ κίνημα ἀντιστάσεως προσέφερε πολλὰ στὸν συμμαχικὸ ἀγώνα.

Γενικὰ ἡ προσπάθεια τοῦ κινήματος στὶς Κρητικὲς πόλεις και στοὺς κατοικημένους χώρους ἦταν πολὺπλευρη και ἐξαιρετικὰ δύσκολη. Ἡ πρώτη φροντίδα ἦταν νὰ κρατιέται, μέσα στὶς δυσκολίες και τὶς ἀτυχίες τῶν συμμαχικῶν ὅπλων, ψηλά τὸ φρόνημα τοῦ λαοῦ και νὰ προετοιμάζονται οἱ μεγάλες λαϊκὲς μάζες νὰ μποῦν σὲ μιὰ ὁποιαδήποτε στιγμή στήν ἐνεργὸ ἀντίσταση κατὰ τοῦ κατακτητῆ. Γιὰ νὰ συγκρατῆ ἀκριβῶς τὸ λαϊκὸ φρόνημα και νὰ ἐμψυχῶν τὸν πληθυσμὸ ποὺ περνοῦσε τὶς γνωστὲς σκληρὲς δοκιμασίες, τὸ Κρητικὸ κίνημα κυκλοφοροῦσε πάσης φύσεως ἔντυπα. Καὶ εἶναι τὰ πρῶτα ἀκριβῶς ἐπαναστατικὰ ἔντυπα ποὺ ἔξεδόθησαν στήν Ἑλλάδα κατὰ τὴν κατοχὴ.

Στὸ ζήτημα τῆς ἐνημερώσεως τῶν συμαχῶν γιὰ κάθε κίνηση τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων στήν Κρήτη τὸ κίνημα κατέβαλε ξεχωριστὲς φροντίδες. Ἰδιαιτέρως πολῦτιμες ἦταν οἱ πληροφορίες γιὰ τὴν κίνηση τῶν Γερμανικῶν και Ἰταλικῶν πλοίων ποὺ προσήγγιζαν στήν μεγαλόνησο. Πρὶν ἀκόμη τὸ κάθε πλοῖο φύγῃ ἀπὸ τὸ λιμάνι, στὸ Κάιρο εἶχε σταλῆ λεπτομερῆς ἀναφορὰ γιὰ τὴν πορεία και τὸ φορτίο

του. Καί τὰ βρετανικά ύποβρύχια έβρισκαν έτσι ένα καλό στόχο γιά τίς τορπίλλες των.

Τό Κρητικό κίνημα από την πλευρά του αυτή, την διπλωματική, συντόνιζε επίσης τίς ενέργειες καί τὰ διαβήματα που γίνονταν πρὸς την πλευρά του κατακτητή, γιά τὸν περιορισμὸ τῶν σκληρῶν μέτρων που ὁ τελευταίος εἶχε ἐπιβάλλει στὸν πληθυσμὸ.

Αὐτὸ ἐξ ἄλλου ἔδινε καί στοὺς συμμάχους ἀκόμη συμβουλές καί ὁδηγίες καί ἐπέτυχε νὰ ἀποτρέψη πολλές φορές τοὺς ἀπεσταλμένους του συμμαχικοῦ στρατηγείου νὰ μὴν πραγματοποιήσουν ὀρισμένες ἐντολές που εἶχαν τοῦ τελευταίου, καί νὰ μὴν προβοῦν σὲ ἐκδηλώσεις που μοιραίως θὰ εἶχαν τρομακτικὰ ἀποτελέσματα γιά τοὺς κατοίκους τῆς νήσου, λόγω τῶν ἀντιποίνων που θὰ ἐπέβαλλαν οἱ Γερμανοί.

**ΘΑ ΑΝΑΦΕΡΩ ΔΥΟ** χαρακτηριστικὰ περιστατικὰ που ἀποδεικνύουν τὴν ἐπίδραση που εἶχαν οἱ ἡγούμενοι τοῦ Κρητικοῦ κινήματος ἀντιστάσεως πᾶνω στίς ἀποφάσεις τῶν συμμάχων.

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1942 ὅταν οἱ σύμμαχοι ὑφίσταντο τὴν μεγάλη πίεση στὴν Ἀφρική ἀπὸ τὴν στρατιά τοῦ Ρόμελ, εἶχαν ἀποφασίσει νὰ προβοῦν σὲ μεγάλης ἐκτάσεως βομβαρδισμοὺς τῆς Κρήτης ἀπὸ τὴν ὁποία κατὰ μέγα μέρος ἀνεφοδιάζετο τὸ «Ἀφρική Κόρπς». Μεταξὺ ἄλλων εἶχαν ἀποφασίσει νὰ βομβαρδίσουν τὰ Χανιά καί τὸ Ἡράκλειο, τίς δύο μεγάλες Κρητικὲς πόλεις ὅπου τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὑπῆρχαν σημαντικὲς δυνάμεις γερμανικοῦ στρατοῦ.

Ὁ βομβαρδισμὸς τελικῶς ἐματαιώθη λόγω τῆς ἀντιδράσεως τῶν κατοχυρῶντων τὸ κίνημα ἀντιστάσεως Χανίων οἱ ὁποιοὶ ἐξεδήλωσαν τὴν πλήρη ἀρνήσιν των καί ἐτόνισαν ὅτι μεγαλύτερη θὰ ἦταν ἡ ζημία που θὰ ὑφίστατο ὁ ἄμαχος πληθυσμὸς, ἀπὸ τίς ἀπώλειες τῶν Γερμανῶν. Τὸ Συμμαχικὸ στρατηγεῖο ἐπέσει καί δὲν ἐπραγματοποίησε τοὺς βομβαρδισμοὺς τῶν Κρητικῶν πόλεων. Ἡ ἀποψη πάντως τῶν ἡγετῶν τοῦ κινήματος ἐδικαιώθη καί ἐκ τῶν ὑστέρων ὅταν ἕνα συμμαχικὸ ἀεροπλάνο ἐρριξε τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1942 τίς βόμβες του στὸν Κατοστακὰ Χανίων. Ἀπὸ τὸν ἔστω καί τυχαίῳ, αὐτὸ βομβαρδισμὸ σκοτώθηκε ἕνας μόνον Γερμανὸς στρατιώτης καί 15 Χανιώτες.

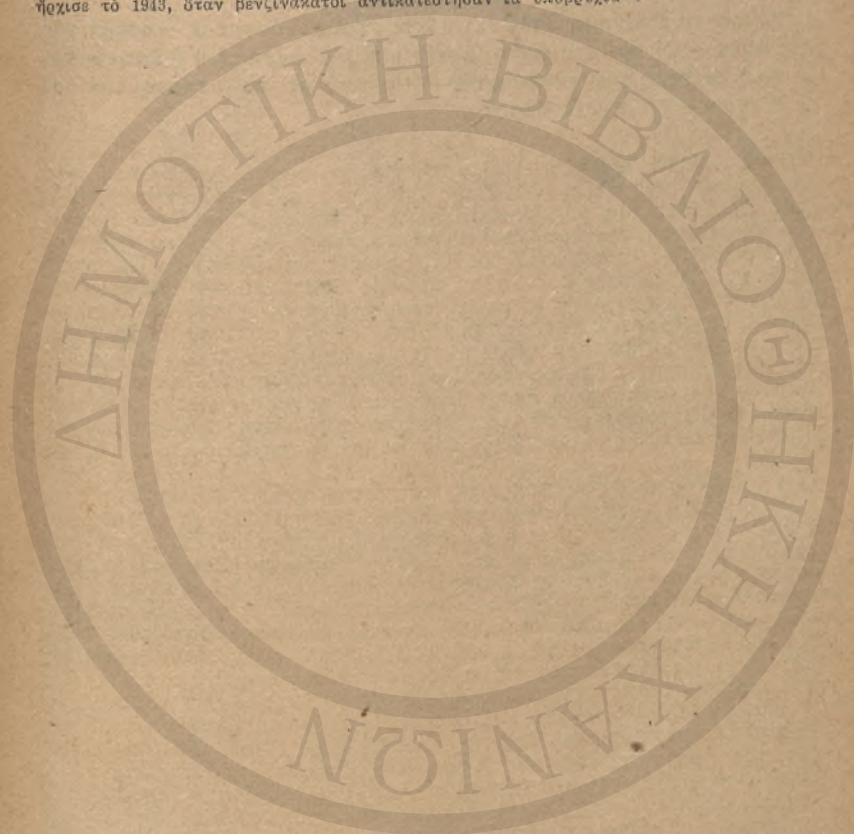
Τὸ ἄλλο περιστατικὸν ἔχει ἀρνητικὸν χαρακτήρα. Τὸν Μάιο τοῦ 1942 στὴ σύσκεψη τῆς Νίδας στὸν Ψηλορείτη οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Συμμαχικοῦ στρατηγείου ζήτησαν ἀπὸ τίς ἀναρτικὲς ὀργανώσεις τῆς Κρήτης τὴν ἐκτέλεση ὀρισμένων Κρητῶν που ἐθεωροῦντο λόγω τῶν γεωανοφίλων φρονιμάτων των κῶς ἦταν πληροφοριοδότες τῶν κατακτητῶν.

Οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἡρακλείου ἀπεδέχθηκαν τελικὰ νὰ προβοῦν στίς ἐκτελέσεις που ὑπεδεικνύοντο. Διεφώνησαν μόνον, ὁ ἀντιπροσωπεύων στὴ σύσκεψη ἐκείνη τὸν νομὸ Ρεθύμνης Ἐλ. Δραγδάκης ὁ ὁποῖος μὲ κανένα τρόπο δὲ δέχθηκε νὰ γίνουν ἐκτελέσεις στὸν νομὸ Ρεθύμνης. Πράγματι ἐκτελέσεις στὴν τελευταία περιοχὴ δὲν ἔγιναν. Ἐγίναν ὅμως στὸ Ἡράκλειο καί αὐτὸ εἶχε τρομακτικὲς συνέπειες γιά τὸν ἄμαχο πληθυσμὸ. Δὲν εἶναι μόνον τὰ σκληρὰ ἀντίποινα καί οἱ θραδικὲς ἐκτελέσεις που ἔκαμαν στὸν Νομὸ Ἡρακλείου οἱ Γερμανοὶ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1942. Εἶναι καί κάτι ἄλλο τρομερότερο. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς τῶν ἐκτελεσθέντων ὡς προδοτῶν, προσεχώρησαν φανερὰ μὲ τοὺς Γερμανοὺς καί ἀπέτελεσαν ἀργότερα τὰ στελέχη τοῦ ἀνεξαρτήτου σώματος τοῦ Σούμπερ που τὴση αἱματηρῇ δράσῃ ἐσημίωσε στὴν Κρήτη.

**ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ** ὅπως ἄρχισε νὰ ὀργανώνεται, ἐπροκάλυψε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Βρετανικοῦ ἀρχηγείου τοῦ Καίρου. Ὁ ναύαρχος Κάνινγκαμ γράφοντας γιά τίς προσπάθειες διαφυγῆς πρὸς τὴν Μέση Ἀνατολὴ τῶν ἀνδρῶν τῆς στρατιᾶς τοῦ Φράνμπεργκ γράφει τὰ ἐπόμενα γιά τὸ κίνημα ἀντιστάσεως τῶν Κρητικῶν:

«Καί ἄλλοι καί ἄλλοι κατόρθωσαν νὰ διαφύγουν κατὰ διαστήματα ἀπὸ τὴν νήσον, πλὴν καί οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τοὺς τελικῶς ἐναπομεινάντας δὲν παρέμειναν ἀπρακτοί. Μαζὶ μὲ Ἕλληνας ἀπὸ τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα καί μὲ Κρητικοὺς δὲν ἄφησαν οὔτε μίαν ἡμέραν ἐπὶ τέσσαρα ὀλόκληρα χροῖνα ἀνενοχλήτους, τοὺς Γερμανοὺς τῆς Κρήτης ἐναντίον τῶν ὁποίων διεξήγαγον ἕναν ἀμειλικτον ἀναρτοπόλεμον, βοηθοῦμενοι καί ἀπὸ Κομμάντος, ζῶντες εἰς ὄρενα χωριὰ τῆς νήσου καί εἰς σπήλαια ἀκόμη, ἐξορροῦσαν τὰς νύκτας καί ἐπετίθεντο ἐναντίον μεμονωμένων γερμανικῶν φρουρῶν καί ἐπετίθεντο ἐναντίον γερμανικῶν μεταφορῶν, καταστρόφοντες, ἀνατινάσσοντες καί κατακλίνοντες γερμανικὰ φυλάκια καί γερμανικὰ ἐφόδια. Οἱ Γερμανοὶ δὲν κατόρθωσαν νὰ καταπνέουν τὴν ἀντίστασιν εἰς

τὴν Κρήτην, παρὰ τὸ ὅτι δὲτέρου δύνανται εἰς τὴν νῆσον, ἢ ὅποια ἦτο δυσαναλόγως μεγάλη ὡς φρουρὰ κατοχῆς τῆς ἤρω κῆς νήσου. Τὸν ἀνταρτοπόλεμον αὐτὸν ἐθεωρήσαμεν καθήκον μας νὰ ἐνισχύσωμεν καὶ ὑποστηρίξωμεν ὅπως ἠμπορούσαμεν. Τὴν ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς ἀντάρτας καὶ τὸν ἀνεφοδιασμὸν τῶν ἀνέλαβαν τὰ ὑποβρύχια μας, τὰ ὅποια ταυτοχρόνως ἐφρόντιζαν καὶ διὰ τὴν παραλαβὴν ἀπὸ τὴν νῆσον σημαντικοῦ ἀριθμοῦ βρετανικῶν στρατευμάτων, ποὺ εἶχαν κατορθώσει νὰ κρυφθοῦν καὶ ἀνέμεναν βοήθειαν. Ἐτσι παρελήφθησαν καὶ ἄλλοι στρατιῶται ἀπὸ τὴν νῆσον, ἔτσι ἀπεβίβασθησαν εἰς αὐτὴν Κομμάντος, ἔτσι ἐκομίσθησαν εἰς αὐτὴν ἐφόδια καὶ πυρομαχικά. Ἀποβάσεις καὶ ἐπιβιβάσεις ἐγίνοντο κατὰ κανόνα κατ' ἀσελήγους νύκτας καὶ εἰς ἀλιμένους καὶ δυσβάτους περιοχάς, πολὺς δὲ εἰς ἀπόστασιν μόλις 800—1.000 μέτρων ἀπὸ γερμανικὰ φυλάκια. Αἱ ἐπιχειρήσεις αὗται ἔχουν καταστῆ γενικῶς γνωσταὶ ὡς « Τὸ Πέραμα τῆς Κρήτης », νέα δὲ φάσις τῶν ἤρχισε τὸ 1943, ὅταν βενζινακατοὶ ἀντικατέστησαν τὰ ὑποβρύχια ».





**Τὸ κρητικὸ κίνημα ἀπλώνεται καὶ στοὺς τέσσαρες νομοὺς τῆς νήσου.— Οἱ πρώτες ὀργανώσεις πού ἱδρύονται καὶ ἡ ἐπαναστατικὴ διάθεση τοῦ πληθυσμοῦ.— Ἡ ἐπαφὴ μὲ τὸ στρατηγεῖο τοῦ Καίρου.— Τὰ πρώτα δύματα.**

ΕΝΩ ΣΤΟΝ ΨΗΛΟΡΕΙΤΗ, στὸν Κέδρο, στὰ Ἀστερούσια, στὰ Λευκὰ ὄρη καὶ στὰ ἄλλα βουνὰ τῆς Κρήτης ἔχουν βρῆ καταφύγιο οἱ πρώτοι ἀντάρτες τῆς νήσου, καὶ ἐνῶ ἡ κοινὴ ἐπίνευση ἔχει ἀναγορεύσει ἡγέτες τοῦ ἐνόπλου ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα τῆς περιοχῆς τοῦ νομοῦ Ἡρακλείου τοὺς Ἐμμανουὴλ Παντουβά καὶ Γεώργιον Πετρακογιώργην πού γι' αὐτοὺς ὁ ἐνοπλος ἀγῶνας ἀποτελεῖ μιά συνέχεια τῆς «Μάχης τῆς Κρήτης», στὰ Χανιά τίθεται, ἡ βάση τῆς πρώτης ἀπελευθερωτικῆς ὀργανώσεως τῆς νήσου. Πρόκειται γιὰ μιά προσπάθεια πού ἔχει παγκρήτιο χαρακτῆρα γιατί μετέχουν πρόσωπα ἀπὸ τοὺς τρεῖς νομοὺς τῆς Κρήτης. Στὸ πρωτόκολλο πού συνετάχθη καὶ ὑπεγράφη τὴν 15 Ἰουνίου 1941 στὰ Χανιά ἔχουν θέσει κατὰ σειρά τις ὑπογραφές των οἱ Ἀνδρέας Παπαδάκης τοῦ νομοῦ Ρεθύμνης, Ἰωάννης Παΐζης τοῦ νομοῦ Χανίων, Ἰωάννης Ἰωαννίδης τοῦ νομοῦ Λασηθίου καὶ Ἀνδρέας Πολέντας.

Ἡ ὀργάνωση αὐτὴ πού εἶχε τὸν τίτλο ΑΕΑΚ (Ἀνωτάτη Ἐπιτροπὴ Ἀγῶνος Κρήτης) ἀπετέλεσε βέβαια μιά καλὴ ἀρχὴ καὶ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἱδρυτές της (ὅπως ὁ ἠρωϊκὸς νέος Ἀνδρέας Πολέντας πού τουφεκίσθηκε τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1942) πλήρωσαν τὴν πατριωτικὴν δρᾶση των μὲ τὴν ζωὴ των. Ὅμως στὴν κυριολεξία ἡ ὀργάνωση αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ πὼς ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὸν ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα γιατί ἀκριβῶς οἱ συνθήκες πού ἐπικρατοῦσαν τότε στὴν Κρήτη δὲν ἐπέτρεπαν μεγάλη δρᾶση. Ἡ ΑΕΑΚ περιωρίσθηκε στὸ νὰ ὀλοκληρώσῃ τις ἐπαφές καὶ τὴν σύνδεση τοῦ συμμαχικοῦ στρατηγεῖο τῆς Μέσης Ἀνατολῆς μὲ τὰ ἐπαναστατικὰ στοιχεῖα τῆς νήσου. Μιά ἀποστολὴ καὶ ἐπικίνδυνη καὶ ἀποδοτικὴ. Ἀργότερα ὅταν οἱ συνθήκες θὰ ἐπέτρεπαν μεγαλύτερη δρᾶση ἡ ΑΕΑΚ εἶχε χάσει πιά τὸν καθολικὸ χαρακτῆρα της, λόγῳ τῆς διαφωνίας τῶν στελεχῶν της πᾶνω σὲ πολιτικῆς φύσεως ζητήματα. Ἐν τῷ μεταξὺ ἔχει ἀρχίσει ἡ ἱδρυση στὴν Κρήτη καὶ ἄλλων ὀργανώσεων δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν οἱ ὁποῖες καὶ ἀπερρόφησαν τὰ πλεῖστα τῶν ἐπαναστατικῶν καὶ μὴ, στοιχείων τῆς νήσου. Πολύτιμα ἐξάλλου στελέχη τοῦ ἀγῶνα ἀπετέλεσαν ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ ὁ ἐφέτης Χανίων Ἀρ. Καρακουλάκης καὶ ὁ λοχαγὸς Μάρκος Σπανουδάκης. Ὁ τελευταῖος ἀνέπτυξε μιά ξεχωριστὴ δραστηριότητα καὶ σ' αὐτόν, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, ὀφείλεται ὁ προσηλυτισμὸς πολλῶν νέων, πού ἀργότερα ἀπετέλεσαν τὰ στελέχη τοῦ ἐθνικοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα.

Ἡ ΑΕΑΚ ΚΑΙ γενικώτερα ἡ ἐπαναστατικὴ κίνηση στὸ νομὸ Χανίων βρῆκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἓνα ἄλλο ἐπίσης πολύτιμο φίλο καὶ συνε-



Αὐτὰ ἦταν ἄλλοτε τὰ Βορίτζα, ἓνα πλούσιο χωριὸ τοῦ Ἡρακλείου. Οἱ μαυροκαπνισμένοι τοῖχοι τῶν ἑρειπίων τοῦ στέκουν ἐκεῖ γιὰ νὰ θυμίζον τὴν συμφορὰ καὶ τὴν καταστροφὴ πού ἄφησε τὸ πέρασμα τοῦ κατακτητῆ.  
(Φωτογρ. Κ. Κουτουλάκη)

γάτη τὸν Νικόλαο Σκουλαῖ πού εἶχε διορισθῆ δῆμαρχος ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς. Πολλοὶ μέσα στὴν ἀνεμοζάλη τῶν πρώτων ἡμερῶν βρέθηκαν νὰ τὸν παρεξηγήσουν πού δέχτηκε τὸν διορισμὸ αὐτόν. Εἶχαν ὅμως πέρα γιὰ πέρα ἄδικο. Ὁ Νικ. Σκουλαῖς μὲ τὴν στάση πού κράτησε ἀπέναντι στοὺς κατακτητὲς καὶ μὲ τὴν δράση του ἀπέδειξε πὼς οὔτε γιὰ μιὰ στιγμή δὲν ξέφυγε ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ γραμμὴ. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὰ τὰ ὅσα διεμήνυσε πρὸς τὸν ἀδελφὸ του, Ἀχιλ. Σκουλαῖ, μὲ τὸν συνταγματάρχη Ἡλία Καλλιγιάννη πού ἔφευγε κρυφὰ γιὰ τὸ Κάιρο καὶ τὸν ὁποῖο εἶχε ἐφοδιάσει μὲ πλαστὴ ταυτότητα.

— «Νὰ τοῦ πῆς, ἐτόνισε, νὰ μὴν λυπηθῆ διὰ τὴν εἰσοδὸν μου εἰς τὸν Δῆμον ἢ ὁποῖα ἦτο ὑποχρεωτικὴ, διότι θὰ ἀκολουθήσω τὰς οἰκονομικὰς καὶ πατριωτικὰς παραδόσεις μας ».

Λόγω τῆς θέσεως του ὡς δημάρχου καὶ χρησιμοποιοῦντας τὸν ὑπάλληλο τοῦ Δήμου Θεοδ. Νιασωνᾶκη ἐχορήγησε ταυτότητες σὲ πολλοὺς Ἕλληνας ἀπεσταλμένους τοῦ Συμμαχικοῦ Στρατηγεῖου καὶ ἄλλους καταδιωκόμενους ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς. Μαζὺ ἐπίσης μὲ τὸν ἐπίσκοπο Ἀγαθάγγελο Ξηρουζάκη καὶ τοὺς Κυριάκο Μητσοτάκη, Ἐμμαν. Πανηγυράκη, Χαρ. Πολυγώνου Ἰωάν. Παῖζη καὶ ἄλλους ἀπετέλεσαν τοὺς κύριους παράγοντες τῆς ἐπιτροπῆς πού ἐκινεῖτο καὶ κατέβαλλε προσπάθειες γιὰ τὴν μείωση τῶν σιληρῶν μέτρων τὰ ὁποῖα εἶχαν ἐπιβάλει στὸν πληθυσμὸ οἱ Γερμανοὶ.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1942 ὁ Νικ. Σκουλαῖς παύεται ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ δημάρχου καὶ θεωρητικὸς ὑποστὸς ἔφθισται ἀρκετὲς διῶξεις ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς. Τὴν ἴδια περίου περὶ ὅπου μαζὺ μὲ τοὺς Μάρκο Σπανουδάκη, Ἀντώνιο Ἐνυζάκη καὶ ἄλλους ἰδρύουν τὴν Ε.Ο.Κ. τῆς ὁποίας καὶ γίνεται πρόεδρος. Στὴν διοκίση ἐπιτροπῆ τῆς ὁργανώσεως αὐτῆς μετέχουν ἐπίσης οἱ Ἐμμαν. Νικολοῦδης, Ἀντ. Ἐνυζάκης, Μαρ. Σπανουδάκης Ἰωσήφ Βολουδάκης, Μιχ. Μπρωνάκης, Χαρ. Πολυχρονίδης καὶ Ἰ. Νικολακάκης.

**ΠΟΛΥΤΙΜΟ ΗΓΕΤΙΚΟ** στέλεχος τοῦ κινήματος ἀντιστάσεως καὶ τῶν συμμαχικῶν ὁργανώσεων ἀπετέλεσε ἀπὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1942 ὁ Κωνστ. Μητσοτάκης. Πολεμιστὴς τῶν ὀχυρῶν τῆς Μακεδονίας, κατέβηκε μὲ τὴν ἀπόφαση νὰ θέσῃ τὸν ἑαυτὸ του στὴν διάθεση τοῦ ἀγῶνα κατὰ τοῦ κατακτητῆ στὴν Κρήτη. Ἡ τέλεια γνώση τῆς γερμανικῆς τοῦ ἐπέτρεπε νὰ πλησιάζη τοὺς Γερμανοὺς καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς εἶχε σημαντικώτατες πληροφορίες οἱ ὁποῖες καὶ διεβιβάζοντο πρὸς τοὺς Συμμάχους. Εἶχε ἀναλάβει ἐπίσης τὸ τμήμα διαφώτισεως τῶν Γερμανῶν στρατιωτῶν καὶ μαζὶ μὲ ἄλλους πατριῶτες ἐτύπωναν προκηρύξεις καὶ φυλλάδια μὲ τὰ ὁποῖα προέτρεπαν τοὺς Γερμανοὺς στρατιῶτες νὰ μὴν διαπράττουν βιαιότητες στὴν Κρήτη. Ἀκόμη τοὺς πληροφοροῦσαν γιὰ τίς ἡττες τοῦ Γερμανικοῦ στρατοῦ στὰ διάφορα μέτωπα. Πολλοὶ Γερμανοὶ ἀξίωματικοὶ καὶ στρατιῶτες ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῶν προκηρύξεων αὐτῶν ἐλιποτακτοῦσαν καὶ κατέφευγαν στὰ βουνὰ ἀπ' ὅπου ἀπεστέλλοντο στὴν Ἀφρική.

Τὰ δυὸ τελευταῖα χρόνια τῆς κατοχῆς ὁ Κ. Μητσοτάκης ἀπέτελεσε τὸν σημαντικώτερον παράγοντα τῆς ἀντιστάσεως κατὰ τοῦ κατακτητῆ καὶ τῆς ἀμύνης κατὰ τῆς προπαγάνδας καὶ τῆς δράσεως τῶν ἀριστερῶν ὁργανώσεων τοῦ νομοῦ Χανίων.

Ἡ δράση του δὲν ἄργησε νὰ περιέλθῃ στὴν γνώση τῶν Γερμανῶν. Στὶς ἀρχὲς τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1944 συλλαμβάνεται καὶ κρατεῖται σὲ αὐστηρὴ ἀπομόνωση μέχρι τῆς 25ης Μαρτίου 1944. Μετὰ τὴν ἀποφυλάκιση του οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Συμμαχικοῦ Στρατηγεῖου τοῦ συνέστησαν ἐπιμῶνως νὰ φύγῃ στὴν Μέση Ἀνατολή γιὰτὶ δὲν ὑπῆρχε καμμιά ἀμφιβολία πὼς ἡ ἀπόλυσή του ἦταν προσωρινὴ καὶ πὼς ὅπωςδήποτε δὲν θὰ ἀργοῦσαν οἱ Γερμανοὶ νὰ τὸν συλλάβουν καὶ πάλι. Πρὸς τιμὴν του, ὁ Μητσοτάκης, δὲν δέχθηκε μὲ κα-

νένα τρόπο και παρά τους κινδύνους που αντιμετώπιζε, να φύγει από τα Χανιά. \*Εμεινε εκεί στην πιο επικίνδυνη επαληξη του αγώνα αντιπροσωπεύων το Κρητικό κίνημα αντιστάσεως στα Χανιά το οποίο εξεπροσώπει επίσης στην κοινή διοίκηση των συνεργαζομένων δύο μεγάλων άπελευθερωτικών οργανώσεων. Η προσφορά του ήταν μεγάλη και η δράση του εξαιρετικά αποδοτική.

\*Υστερα από λίγους μήνες και συγκεκριμένως το Φθινόπωρο του 1944 συλλαμβάνεται και πάλι. Αυτή την φορά οι Γερμανοί έχουν πλήρη στοιχεία της δράσεως του και αρκετοί από τους συνεργάτες του συλλαμβάνονται ταυτοχρόνως. Η θέση όλων είναι εξαιρετικά δύσκολη. Η νέα σύλληψη του πάντως δημιουργεί ένα δυσαναπλήρωτο κενό μεταξύ των στελεχών του αγώνα, και το συμμαχικό στρατηγείο κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες για να τον σώσει από το έκτελεστικό απόσπασμα. Οι προσπάθειες αυτές απέδωσαν καρπούς και για πρώτη φορά στα χρονικά των πολέμων—που ως γνωστόν δεν ανταλλάσσονται ποτέ άρτιμελείς αιχμάλωτοι—οι Βρεττανοί δέχθηκαν να παραδώσουν στους Γερμανούς ένα άριθμό αιχμαλώτων πολέμου, που εδιάλεξε η ίδια η Γερμανική διοίκηση Κρήτης για να επιτύχουν την άπελευθέρωση του Μητσotάκη και των φίλων του. Οι άπελευθερωθέντες και παραδοθέντες υπό των Γερμανών με τον τρόπο αυτόν στις συμμαχικές άρχές είναι οι Κ. Μητσotάκης, Μαν. Κ. Μανουσάκης, Άναστ. Νινολάκης, Ματθ. Βαλαδάκης, Ι. Σπανουδάκης, Πετρ. Βάνδουλας, Γεωργ. Δαρμάρος, Κλειώ Άμοιραδάκη, Ι. Πολυχρονάκης και Τζώρτζ Κόλεν.

**ΒΑΣΕΙ ΤΩΝ** στοιχείων που υπάρχουν σχετικά μπορούν να θεωρηθούν πως έπαιξαν ένα σημαντικό ρόλο στην έπελευθερωτική κίνηση του νομού Χανίων πλην των προαναφερθέντων και οι Έμμαν. Νικολούδης, Κυρ. Μητσotάκης, Άντ. Ήουζάκης, Χρ. Προυκάκη, Μάρκος Σπανουδάκης, Ιωάννης Παΐτης, Άντ. Μοσχής, Έμμαν. Μάντακας, Έμμ. Πανηγυράκης, Μιχ. Μποτωνάκης, Πετ. Πέτρακας, Γρηγ. Μάρακας, Ιωάν. Βελεργής, Κωνσ. Φερράλης, Μανιός Πιμπλής, Θεοδ. Νιαουνάκης, Γεώργ. Ίερωνυμάκης, Κ. Συναλάκης, Ξεν. Χατζηγηγησής και Πολ. Πολυχρονίδης. Σημαντική εξέλλου είναι η συμβολή του Παύλου Γύπαρη που κατά το 1944 γυρίζει στην Κρήτη από την Μέση Άνατολή και αναλαμβάνει την άρχηγία μεγάλης ενόπλου ομάδος.

**ΤΟ ΡΕΘΥΜΝΟ ΒΡΙΣΚΕΤΑΙ** από την έπομένη σχεδόν της κατάληψεως της Κρήτης νάχη ριχθή στον άπελευθερωτικό αγώνα. Οι έκατοντάδες των Βρεττανών στρατιωτών που κατέφυγαν στα βουνά του και γενικά στα όρεινά χωριά του νομού έδωσαν την άφορμή στην δημιουργία μιās συντονισμένης κινήσεως για την σωτηρία των πολεμιστών αυτών.

Η κίνηση αυτή εξέλιχθηκε σιγά-σιγά σε οργάνωση αντιστάσεως που κατέχει μιá από τις πρώτες θέσεις μέσα στον Κρητικό άπελευθερωτικό αγώνα. Η έπαναστατική κίνηση στο Ρέθυμνο άρχίζει στις άρχές του Ιουνίου 1941 σχεδόν ταυτοχρόνως με την έπαναστατική έπιτροπή που ιδρύει στα Χανιά ο εκ Ρεθύμνου Άνδρέας Παπαδάκης και την όποια πάντως για πολύ δεν έγνωρίζαν οι παράγοντες του Ρεθύμνου.

Έπι κεφαλής της κινήσεως στο Ρέθυμνο η μοίρα έταξε δυο έρεις, τον ήγούμενο Άρκαδίου Διονύσιο Ψαρουδάκη και τον ήγούμενο της Μοής Πρέβελι Άγαθάγγελο Λαγγουβάρδο. Στους δυο αυτούς έρωμένους πρέπει να προστεθούν οι Νικ. Άσκούτσης, Έλευθέριος Δρανδάκης, Μιχ. Ξυλούρης Άθανάσιος Σκουλάς, Φραγγιάς Μανουσάκας Νικ. Κατσιράκης και από την στρατιωτική πλευρά ο Χρ. Τζιφάκης.

Οι άνωτέρω άποτελούν τον πυρήνα μιās έπαναστατικής κινήσεως

ή οποία σημειώνει σημαντική δράση προς την κατεύθυνση της διαφυγής των Βρεττανών. Αργότερα με την άφιξη αντιπροσώπων του Συμμαχικού στρατηγείου συστηματοποιείται και συνεχίζει τον αγώνα σε άλλους τομείς.

Ο Νικ. Άσκούτσης και λόγω της μακράς πολιτικής πείρας του, διατηρεί την πολιτική ήγηση της επαναστατικής κινήσεως ή δέ στρατιωτική από τον Οκτώβριο του 1941 ανατίθεται στον συνταγματάρχη Χρήστο Τζιφάκη που είχε επιδείξει μια εξαιρετική δράση κατά την μάχη της Κρήτης και ό οποίος κατά γενική δμολογία ήσκησε τó νέο αξίωμα πού του ανέτεθη με σύνεση, πατριωτισμό και αυτοθυσία.

Πρέπει να σημειωθή επίσης ότι, κατά την περίοδο έκείνη των πρώτων μηνών της κατοχής ό επαναστατικός αγώνας περιορίζεται αστηρώς σε πλαίσια από τά όποια απουσιάζει κάθε πολιτικό έλατήριο. Καί είναι πολύ χαρακτηριστικό πώς όταν τó κομμουνιστικό κόμμα κατά τόν Δεκέμβριο του 1941 αρχίζει να παρουσιάζη κάποια κίνηση και ό υπεύθυνος του εις Ρέθυμνο προτείνει συνεργασία στόν Νικολ. Άσκούτση ό τελευταίος την άπορριπτει χωρίς καμμία σύζτηση.

Τόν αγώνα τού Ρεθύμνου υποβοήθησε κατά πολύ και ό διοικητής χωροφυλακής μοιραρχος Γ. Χαλκιαδάκης πού επανειλημμένως είδοποίησε τούς άρχηγούς της κινήσεως για ώρισμένες έέργειες τών Γερμανών και είδικώς για συλλήψεις πού έπρόκειτο να κάμουν.

ΠΕΡΙ ΤΑ ΤΕΛΗ τού 1941 στην πολιτική ήγηση τού νομού Ρεθύμνης μετέχει και ό Έμμανουήλ Παπαδογιάννης, ό οποίος μετά την σύλληψη και μεταφορά τού Νικ. Άσκούτση στην Άθήνα αναλαμβάνει όλο τó βάρος της διευθύνσεως τού αγώνα. Ο Έμμ. Παπαδογιάννης είχε λάβει μέρος στην μάχη της Κρήτης—ήταν διοικητής λόχου στό Σηινέ και είχε πολεμήσει με άληθινό ήρωισμό. Μετά τόν τερματισμό τών έπιχειρήσεων κατέφυγε στους Λάκκους όπου τó πρώτο δεκαήμερο τού Ιουνίου συγκροτείται μια μεγάλη σύσκεψη για την αντιμετώπιση της καταστάσεως. Μετέχουν οι Κυριάκος Μητσούκης, Έλ. Βολάνης, Νικ. Μαλινδρέτος, και άλλοι. Στην σύσκεψη αυτήν για πρώτη φορά έγινε συζήτηση για μια γενικότερη έέγερση. Πρό τών ομάδικών έκτελέσεων και της φρίκης πού είχε άπλωθή σ' όλη την Κρήτη οι παριστάμενοι στη σύσκεψη συμφώνησαν ότι άν ή μόρια τού κόσμου ήταν να νικήση ή Γερμανία, τότε για την Κρήτη δεν έμενε τίποτε άλλο παρά μια έέγερση. Μιά έπανάσταση άπελλισίας πού και άν άκόμη άποτύγγανε θα έπερσώνε τόν κατακτητή να μεταβάλλη τόν τόπο μεταχειρίσεως τών Κρητών.

Ο Έμμ. Παπαδογιάννης όλο τó διάστημα της κατοχής νινείται στους νομούς Ρεθύμνης, Χανίων και Ηρακλείου και παίζει ένα σημαντικότατο ρόλο. Τόν Χειμώνα τού 1942 με την προσωπική του παρέμβαση πετυχαίνει να άρη άορισμένες παρεγγήσεις πού ύληζαν μεταξύ τών στρατιωτικών παραγόντων τού νομού Χανίων και κυρίως μεταξύ τών Έμμ. Μάντακα και Χρ. Προινάκη, για ν' άποκτήση ό αγώνας την ένότητα πού ήταν απαραίτητη για την έπιτυχία του.

ΜΕΓΑΛΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ προσέφερε στόν αγώνα ή άνταρτική ομάδα Ροδάκινο πού έτέλει υπό την άρχηγία τών Βαρδή Ι. Χομπίτη, Έμμανουήλ Ε. Γιαννά και Άνδρέα Ν. Κοτσούφη. Την ομάδα αυτή ή όποια έπαιρνε διαταγές από τόν στρατιωτικό υπεύθυνο τού νομού Ρεθύμνης Χρ. Τζιφάκη αποτελούσαν 48 άνδρες. Υπήρχε επίσης και μια μόνιμος έφεδρική δύναμις από 80 άλλους.

Η ομάδα Ροδάκινο με την ήρωική δράση της έξησφάλισε στους συμμάχους τó τμήμα της νοτίας παραλίας της Κρήτης πού βρίσκεται μεταξύ τών σημείων Κόρακο—Πολυρίζο—Περιοστερό—Ροδάκινο.

Έπίσης στό περίφημο λημέρι της ομάδας, στόν Κυρονερίτη, είχαν την μόνιμη έδρα των, πολλοί από τούς άπεσταλμένους τού Συμμαχικού στρατηγείου. Σαυτό έπίσης έμεναν κρατούμενος έλι πέντε μέρες ό στατηγός Κράιτε.

Μετά την άπελευθέρωση ή ομάδα τού Ροδάκινο προσφέρει τις υπηρεσίες της στόν Γενικό Διοικητή Κρήτης Άναστάσιο Χομπίτη και συμβάλλει για την άποκατάσταση της τάξεως.

Στά Άνώγεια έξ άλλου ίδρύεται στις 15 Αυγούστου 1941 Έπιτροπή Έθνικής Άπε-

λευθερωτικής Δράσεως με αρχηγό τὸν Ἰωάννη Στ. Δραμουντάνη. Στὴν σύσκεψη γιὰ τὴν ἴδρυση τῆς λαμβάνουν μέρος καὶ οἱ Μιχ. Χρ. Ξυλούρης, Νικ. Γ. Σταυρακάκης, Παπὰ-Γιάννης Ε. Σκουλάς, Γεώργιος Σ. Δραμουντάνης, Νικ. Γ. Μανοῦσος, Κων. Α. Κουνάλης, Δημ. Α. Κίτης καὶ Ἐλευθέριος Δρανόδης. Ἡ ομάδα σημειώνει σημαντικὴ δράση καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ μέλη τῆς μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἀρχηγός τῆς Ι. Στ. Δραμουντάνης βοή-καν ἠρωϊκὸ θάνατο.

Στὰ Λειβάδια Μυλοποτάμου τέλος καὶ μὲ ἔδρα τὴ Μονὴ Διοικουρίου παρουσιάσε ἐπίσης ἀξιόλογη δράση μιὰ πατριωτικὴ ὁργάνωση τῆς ὁποίας ἠγούντο ὁ συνταγματάρχης πεζικοῦ Γεώργιος Κ. Βάμβουκας καὶ ὁ ἠγούμενος τῆς Μονῆς Μελέτιος Βάμβουκας.

**ΒΑΣΕΙ ΤΩΝ ΑΝΩΤΕΡΩ** στὸν Νομὸ Ρεθύμνης μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὅτι εὐρίσκονται στὴν πρώτη σειρὰ τοῦ ἀγώνα οἱ Διονύσιος Ψαρουδάκης, Ἄγαθάγγελος Λαγγουβάρδος, Χρ. Τζιφάκης, Νίκος Ἀσκούσης, Ἐμμ. Πάπαδογιάννης, Ἐλευθέριος Δρανόδης, Μιχ. Ξυλούρης, Ἰωάννης Δραμουντάνης, Ἀθανάσιος Σκουλάς, Ἀλέξανδρος Κοκονάς, Βαρδῆς Χομπίτης, Ἐμμαν. Γιαννάς, Ἐμμανουὴλ Βασιλάκης, Ἰωάννης Κουτελιδάκης, Γεώργιος Ἀγγελάκης, Ἄρ. Παραδεισιανός, Γεώργιος Τυράκης, Νικ. Μαρκαντώνης, Παῦλος Περαντωνάκης, Χαραλ. Πελεκανάκης, Εὐάγγ. Μιναδάκης, Ἰωάννης Τσαγκαράκης, Γεώργιος Ἀλεβιζάκης Ἀνδρέας Πέρος, Ι. Κατσιᾶς, Ἐλευθέριος Ψαρουδάκης, Γεώργιος Πατακός, Ἐμμ. Τσεκάκης, Κυριάκος Πατακός, Δημ. Πολιτάκης, Μύρων Καλοειδῆς, Ἐμμαν. Γαβαλάς, Ἄντ. Ζωϊδάκης, Ἐμμαν. Μαθιουδάκης, Ἄντ. Μοσχονᾶς, Βασ. Φραντζεσκάκης, Νικ. Καλομενόπουλος, Στυλ. Κασιαντώνης, Σωτ. Μοναχογιός, Ἐμμαν. Βουρβουλάκης, Γεώργιος Τζιτζικας, Κωνστ. Παραδεισιανός, Ἰωάννης Παραδεισιανός, Μιχ. Ἐφταμηνίτης.

**ΣΤΟΝ ΝΟΜΟ** Ἡρακλείου ξεχωρίζουν στὴν ἀρχὴ τρεῖς μεγάλες μορφές ἀγωνιστῶν. Τοῦ Γεωργίου Πετρακογιώργη, τοῦ Ἐμμανουὴλ Παντουβᾶ καὶ τοῦ Ἄντωνιου Γρηγοράκη ἢ Σατανᾶ. Καὶ οἱ τρεῖς δὲν δέχτηκαν τὴν συνθηκολόγηση καὶ τὴν κατάθεση τῶν ὅπλων καὶ ἀρχίζουν ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τὴν ἐπαναστατικὴν δράση.

Ὁ Γεώργιος Πετρακογιώργης ἐγκαθίσταται στὸ Μαργαρικάρι καὶ ὀργανώνει ἐκεῖ μιὰ ἰσχυρὴ ἔνοπλη ομάδα.

Τὰ πρῶτα στελέχη τῆς ομάδας ἀποτελοῦν οἱ Ἐμμανουὴλ Βεϊσάκης, Παπὰ Νικόλας Νεονάκης, Μιχαὴλ Πετράκης, Κλέαρχος Πετράκης, Γεώργιος Καργάκης, Γεώργιος Χατζάκης, Ἐμμανουὴλ Κουκλινός, Ἰωάννης Ἐφταμηνίτης, Μιχ. Σταθουράκης, Γεώργιος Μαυράκης, Ἀγισίλαος Μαυράκης, Διονύσιος Φραγκιαδάκης, Δημ. Περβολαράκης καὶ ἄλλοι.

Ἡ ομάδα τοῦ Πετρακογιώργη προσφέρει σημαντικώτατες ὑπηρεσίες γιὰ τὴν διαφυγὴ τῶν Βρετανῶν στρατιωτῶν στὴ Μέση Ἀνατολή. Ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1941 ποῦ φθάνει στὴν Κρήτὴ ἀπεσταλμένος τοῦ Συμμαχικοῦ στρατηγείου ὁ λοχαγὸς Σμιθ Χιούζ ὁ Πετρακογιώργης τὸν παραλαμβάνει στὸν Τσοῦτσουρα καὶ ἔκτοτε δρᾷ ὑπὸ τὶς διαταγές τοῦ Συμμαχικοῦ στρατηγείου.

Ἡ ομάδα ἔδωσε πολλὰ μάχες μὲ τοὺς Γερμανοὺς καὶ μαζί μὲ τὶς ἐπιτυχίες εἶχε καὶ ἀρκετὰ θύματα. Ἀπὸ τὶς μάχες αὐτὲς οἱ σπουδαιότερες εἶναι τοῦ Παπὰ - Πέραμα στὶς 7 Ἰουλίου 1942 κατὰ τὴν ὁποία σκοτώνονται οἱ Γεώργιος Μαυράκης, Ἐμμαν. Κουκλινός, Μιχ. Σταθουράκης καὶ Δημ. Περβολαράκης. Τοῦ Τραχηλιοῦ στὶς 15 Αὐγούστου 1943 στὴν ὁποία πέφτουν νεκροὶ ἀπὸ τὶς Γερμανικὲς σφαῖρες οἱ Διον. Φραγκιαδάκης, Νικ. Γ. Σαρζετάκης, Γεώργ. Κρυοβρυσανάκης, Πολ. Λιανουδάκης, Χρῆσ. Κατσουγκρῆς καὶ Κων. Ἀποστολάκης. Καὶ τέλος τῆς Μαδαρῆς στὶς 14 Αὐγούστου 1944 ὅπου σκοτώνεται ὁ Παν. Μανωλεσάκης.

Ὁ Ἐμμανουὴλ Παντουβάς μετὰ τὴν ἀποχώρηση τῶν Βρετανικῶν στρατευμάτων ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο καὶ τὴν συνθηκολόγησιν τῶν Ἑλληνικῶν ἀποτραβήθηκε στὶς Ἄνω Ἀσίτες καὶ ἄρχισε νὰ θέτῃ τὶς βάσεις τοῦ ἀγῶνα πρὸς τὸν συνέχισεν ἐπὶ τέσσαρα χρόνια. Σύμφωνα μὲ τὶς διαταγὰς τοῦ μικρῆς ομάδες ὑπὸ τοὺς Γιάννη Παντουβά, Κώστα Παντουβά, Γεώργιο Παντουβά, Χρήστο Παντουβά, Θάνο Κουτσοῦκο, Ζαχαρία Χαϊρέτη, Ε. Καραγιωργάκη κινουῦνται καὶ ὑποβοηθοῦν τὴν συγκέντρωσιν καὶ ἀναχώρησιν πρὸς τὴν Μέση Ἀνατολὴ τῶν Βρετανῶν στρατιωτικῶν πού γύριζαν στὰ ὄρεινά χωριά τῆς περιοχῆς τοῦ νομοῦ Ἡρακλείου. Ἀργότερα καὶ περὶ τὰ μέσα Αὐγούστου γίνεται ἡ ὄρκωμοσίαι τῶν πρώτων ἐνόπλων ἀνδρῶν τῆς ομάδας τοῦ Ἐμμανουὴλ Παντουβά πού ἐπὶ χρόνια ἀπετέλεσε ἕνα πραγματικὸ ἐφιάλτη γιὰ τοὺς Γερμανούς.

Ὁ Ἐμμανουὴλ Παντουβάς ἔδωσε ἐπανεπιμημένες μάχες μὲ τοὺς Γερμανούς καὶ ἐπέφερε βαριεὶς ἀπώλειαι στοὺς κατακτητῆς. Ἡ μεγαλύτερη θύμω ἀπὸ τὶς μάχες τῆς ομάδας τοῦ ἦταν ἐκεῖνη πού ἔδωσε τὸν Αὐγούστο τοῦ 1943 στὴν Βιάννο προσπαθώντας νὰ ἐμποδίσῃ τὴν πορεία τῶν Γερμανικῶν φελαγγῶν πρὸς τὰ χωριά τῆς περιοχῆς αὐτῆς πού πῆγαιναν νὰ τὴν καταστρέψουν. Καὶ δὲν πέτυχε βέβαια νὰ ἀνακόψῃ τὴν ἐγκληματικὴ μαρτίαι, τῶν Γερμανῶν, ἐπέφερε θύμω σαυτοὺς σοβαρῆς ἀπώλειαι.

**ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΡΩΤΕΣ** ὁργανώσεις τῆς Κρήτης εἶναι καὶ ἡ Ἐθνικὴ Ἐπαναστατικὴ Ἐπιτροπὴ πού ἱδρύσεν στὴ Βιάννο ὁ ταγματάρχης Ἄλ. Ραυτόπουλος. Ἡ δράση τῆς ὁργανώσεως αὐτῆς ἀρχίζει περὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ Ἰουνίου 1941 μὲ τὴν παροχὴ προστασίας στοὺς Βρετανούς στρατιώτες. Ὁ ἀριθμὸς τῶν Βρετανῶν πού διασωθήσαν μὲσω τῆς ὁργανώσεως αὐτῆς εἶναι ἀρκετὰ σημαντικὸς. Ὁ Ἄλ. Ραυτόπουλος θεωρεῖται ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς Κρητικούς πού ἄρχισαν τὸ ἔργο τῆς διασώσεως τῶν Βρετανῶν στρατιωτικῶν. Στὴν Ἐθνικὴ Ἐπιτροπὴ μετέχουν ἐπίσης καὶ οἱ Ἄντ. Φάκαρος Μιχ. Φιλιππάκης, Ἰωάν. Ἀγγελάκης καὶ ἄλλοι. Ὁ Ἄλ. Ραυτόπουλος ἐξετελέσθη ἀπὸ τοὺς Γερμανούς.

Ἀξιοσημειωτὴ δράση σημειώνει ἐπίσης στὸ Ἡράκλειο ἡ ομάδα Κορφῶν—Γωνίων Μαλεβρυζίου πού τέλει ὑπὸ τὴν ἀρχηγία τοῦ Θεομ. Γ. Ν. θένα. Ἡ ομάδα αὐτὴ ἱδρύεται τὸν Ἰούλιον τοῦ 1941 κατόπιν συμφωνίας τοῦ Ἄνδρ. Γ. Νάθεναι ὁ ὁποῖος σκοτώνεται τὸ 1944 μὲ τοὺς ἀρχηγούς Ἡρακλείου Ἐμμ. Παντουβά, Ἄντ. Γρηγοράκη καὶ Ι. Στ. Δραμοντανῆ. Ἀπὸ τοὺς πρώτους μετέχουν στὴν ὁργάνωσιν αὐτὴ οἱ Ι. Ε. Μιχαλάκης, Γεώργ. Ν. Μαρκογιαννάκης, Γεώργ. Τσιτάνης, Ι. Γ. Νάθεναι, Ἐλ. Χρ. Μαρκαλότος καὶ ἄλλοι. Ἡ ὁμάς Κορφῶν—Γωνίων λαμβάνει μέρος σὲ πολλὰς μάχαι ἀπὸ δὲ τὸν Αὐγούστο 1944 τίθεται ὑπὸ τὶς διαταγὰς τοῦ ἀφικθέντος ἀπὸ τὴν Μέση Ἀνατολὴ συνταγματάρχου Ἄνδρ. Ἐμμ. Νάθεναι ὁ ὁποῖος τοποθετεῖται στρατιωτικὸς διοικητῆς Ἡρακλείου. Ὁ τελευταῖος συνετέλεσε κατὰ πολὺ, ἀπὸ τῆς πλευρᾶς του, στὴν τήρησιν τῆς τάξεως καὶ στὴν ἀποφυγὴ τῆς ἐπεντάσεως τοῦ ἐμφυλίου πολέμου στὸ Ἡράκλειο καὶ ἐξ αὐτοῦ σὲ ἄλλη τὴν Κρήτη. Τὸ ἔργο αὐτὸ ἔτυχε γενικῆς ἀναγνωρίσεως τόσο ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν συμμαχικὴ πλευρά.

Στοὺς Ἀτσιματάδες Ἡρακλείου δρᾷ τέλος μιά ὁργάνωσιν μὲ τοὺς Παπα - Γιώργη Πλεύρη, Κωνστ. Χαϊρέτη, Γεώργ. Χαϊρέτη, Μιχ. Πλεύρη, Ἄδαμ. Πλεύρη, Χαρ. Πλεύρη, Ἄθαν. Σουλῶρη καὶ ἄλλους.

Λόγω τῆς ἐντατικῆς δράσεως πού ἐπιδεικνύουν στὸν Νομὸ Ἡρακλείου, οἱ ὁμάδες ἀντιστασεως οἱ Γερμανοὶ ἐπιχειροῦν τὸς ἀρχηγούς τῶν ἰδικῶς τοὺς Ἐμμ. Παντουβά, Γ. Πετροκογιωργη, Ἄντ. Γρηγοράκη ἢ Σατανά, Ἄντ. Μπουτζαλῆ, Χρ. Ζαμπετάνη, Ἄντ. Καρα, Μυρ. Σαμαρετὴ καὶ Ζαχ. Χαϊρέτη.

**Ο ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΗΘΙΟΥ** δὲν ἔμεινε ἐπίσης μακριὰ ἀπὸ τὴν φωτιὰ πού ἄρχισε νὰ καίη σ' ἄλλη τὴν Κρήτη. Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ Ἰουνίου 1941 ὁ στρατηγὸς Π. Καλομενόπουλος ἱδρύει στὴ Σητεία τὴν «Φιλικὴ Ἐταιρεία» στὴν ὁποία μυοῦνται πλεῖστοι ἐκ τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς.

Στὸ Μεραμβέλο ἐξ ἄλλου ὁ συνταγματάρχης Γ. Μηλιαρᾶς ἱδρύει μιά ἐθνικὴ ὁργάνωσιν ἡ ὁποία ἐμφανίζεται ὑπὸ τὴν μορφὴ φιλανθρωπικοῦ Σωματείου. Ἐχει τὸ ὄνομα «Χριστιανικὴ ἀλληλεγγύη» καὶ μετέχει σ' αὐτὴν ὁ ἐπίσκοπος Πέτρας, ὁ Ἄνδρέας Ρ. Κούνδουρος, ὁ Στέλιος Κούνδουρος, οἱ Γ. Σεργάκης, Ἐμμ. Λεμπιδάκης Γ. Περούλιος καὶ ἄλλοι.

Ἡ ὀργάνωση αὐτὴ προσφέρει ἀξιόλογες ὑπηρεσίες. Ἀργότερα ἡ δράση της περιορίζεται ὅπως συνέβη καὶ μὲ ὄλες τις μικρὲς ὀργανώσεις τῆς Κρήτης. Γιατὶ ἀπὸ τὸ 1942 καὶ πέρα καὶ μὲ τὴν ἴδρυση τοῦ ΕΑΜ καὶ τῆς ΕΟΚ τὸ σύνολο σχεδὸν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς νήσου προσχώρησε σαυτῆς.

Πάντως ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ Λασηθίου ποὺ ρίχτηκαν στὸν ἀγῶνα βρῆκαν τὸ θάνατο. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ἀναφέρω τὸν Ἀνδρέα Ρ. Κούνδουρο ποὺ ἐκτελέσθηκε στὴν Ἁγιά Χανίων, τὸν Ἰωάν. Γ. Κουτουλάκη ποὺ ἐκτελέσθη στὴν Κρητσά καὶ ἄλλους.

ΣΤΗΝ ΓΕΝΙΚΗ ἐπαναστατικὴ κίνηση τοῦ Νομοῦ Λασηθίου ἔπαιξε ἕνα σημαντικώτατο ρόλο ὁ Ἐμμανουὴλ Κοθρῆς. Ἡ κατοχὴ τὸν βρίσκει στρατιώτῃ στὴν Ἀθήνα καὶ ἀρχίζει τὴν δράση του διοργανώνοντας μιά ὁμάδα στὴν Ἀθήνα ποὺ ἐξέδιδε πλαστὲς ἀδειες ἀναχωρήσεως τῶν Κρητῶν ἐφέδρων γιὰ τὴν μεγάλωση. Τὸ κυριώτερο στέλεχος τῆς ὁμάδας αὐτῆς ἦταν ὁ ἀρχιφύλακας Στέφ. Χατζάκης. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ καὶ ὁ Ἐμμαν. Κοθρῆς κατορθώνει καὶ πάει περὶ τις ἀρχὲς Ἰανουαρίου 1942 στὴ Σητεία ὅπου εἶχαν ἤδη ἀρχίσει νὰ σχηματίζονται οἱ πρῶτοι πυρῆνες ἀντιστάσεως. Ὁ Κοθρῆς ἰδρύει μαζὺ μὲ τοὺς Ρούσο Κούνδουρο, Γ. Δουνδουλάκη, Γ. Χανιωτάκη, Ε. Μυλωνάκη καὶ Ι. Μαμουνάκη μιά ὀργάνωση κατασκοπείας ἡ ὁποία μεταξὺ ἄλλων παρέδωσε στοὺς Ἄγγλους τὰ σχέδια τῶν Ἰταλικῶν ὀχυρώσεων Λασηθίου.

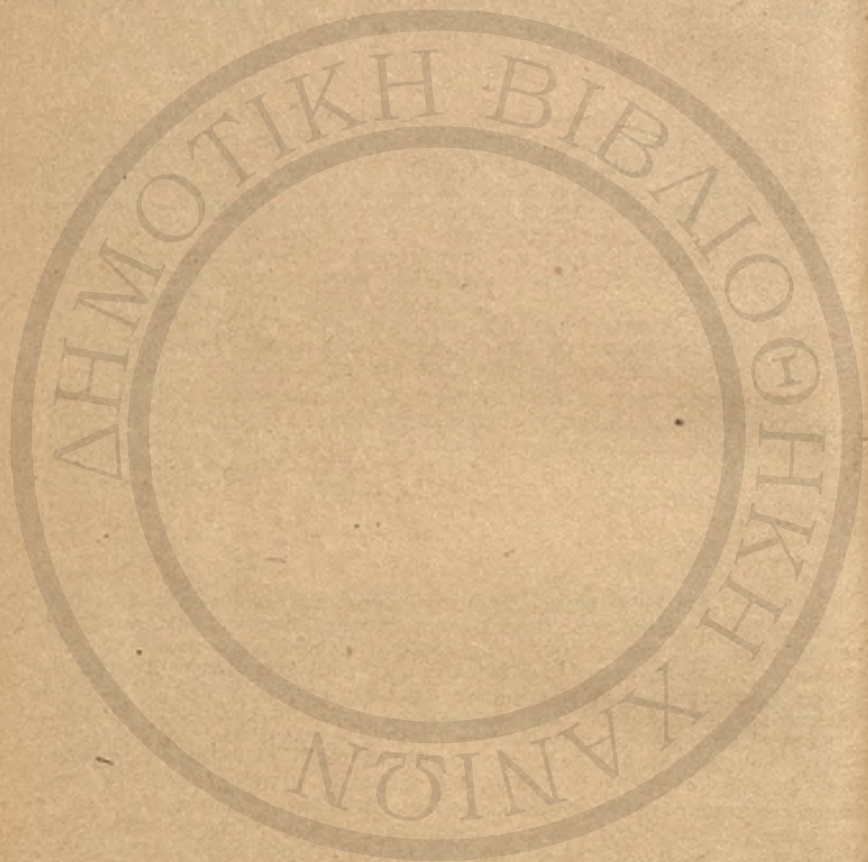
Ἀργότερα ἔρχεται στὴν Ἀθήνα καὶ μετέχει τῆς ὑπὸ τὸν Πελετέκη μυστικῆς ὀργανώσεως «Ἀπόλλων» ἰδρύει δὲ χωριστὲς ὁμάδες μὲ τοὺς Ἰωαννίδη καὶ Σοφιανὸ οἱ ὁποῖες καὶ παρέχουν πολύτιμα στοιχεῖα στοὺς συμμάχους. Οἱ ὁμάδες αὐτὲς ἀνακαλύπτονται καὶ πλεῖστα ἀπὸ τὰ μέλη των ἐκτελοῦνται. Ὁ Ἐμ. Κοθρῆς καταφεύγει στὴν Μέση Ἀνατολή.

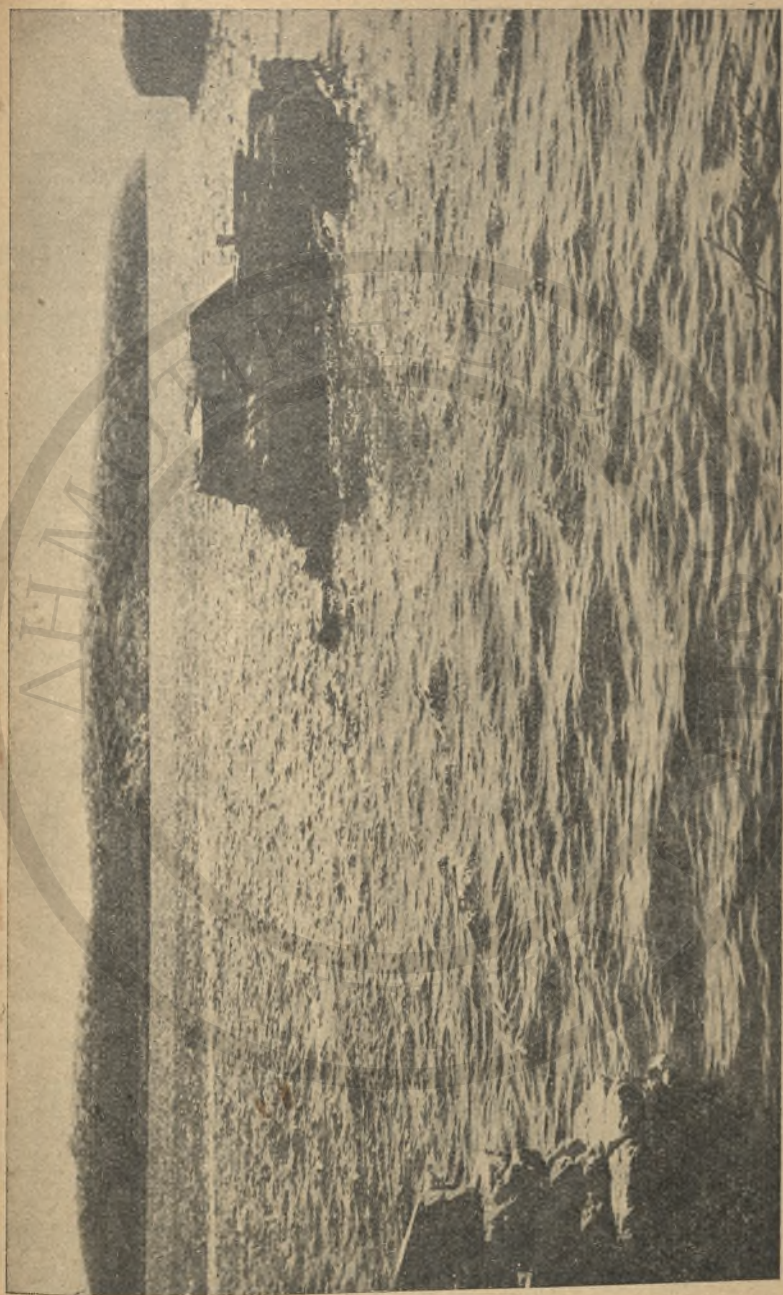
ΠΟΛΥ ΕΝΩΡΙΣ ἐπίσης δημιουργοῦνται καὶ στὴν Σητεία οἱ πρῶτοι πυρῆνες ἀντιστάσεως. Μιά κίνηση ποὺ πρωτίστως διηκόλυε κατὰ πολὺ τοὺς συμμάχους πρὸς τοὺς ὁποίους διεβιάζοντο πολύτιμες πληροφορίες. Πρωτεργάτες τῆς ἐθνικῆς αὐτῆς κινήσεως στὴν Σητεία βάσει τῶν στοιχείων ποὺ ὑπάρχουν μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν οἱ Ἰωάννης, Ἰωαννίδης ποὺ ἐξετελέσθη ἀργότερα, Ἐμμ. Ἀσπράδάκης δάσκαλος, Γεώργ. Παπαγιαννάκης, Ι. Περάκης, οἱ δύο ἱερωμένοι τῆς Μονῆς Τοπλοῦ Σητείας, Γεννάδιος Σουλγιανάκης καὶ Καλλίνικος ποὺ ἐκτελέσθηκαν ἐπίσης στὴν Ἁγιά, ὁ Μιχ. Χλουβεράκης ἰατρός, Ἰωσήφ Σακαδάκης ἐπίσης στὴν Ἁγιά, ὁ Μιχ. Χλουβεράκης ἰατρός, Ἀλέκος Γεκής φαρμακοποιός (ἐκτελέσθη) Κωνστ. Παπαδάκης ἰατρός, Ἀλεξόλακης κτηματίας, Ἐμμ. Συμιακάκης Γεώργ. Γαρεφαλάκης (ἐξετελέσθη), Γεώργ. Σιγανὸς ἀγρονόμος, Γ. Βασιλειάδης καὶ ἄλλοι. Χαρακτηριστικὸ τῆς δράσεως ποὺ ἐσημείωσαν ἡ ἐπαναστατικὴ κίνηση στὴν Σητεία στὸν τομέα τῆς μεταδόσεως πληροφοριῶν εἶναι ὅτι τὸ συμμαχικὸ στρατηγεῖο εἶχε τοποθετήσῃ ἐκεῖ τρεῖς ἀσυρμάτους σὲ διάφορα σημεῖα τῆς περιοχῆς.

Στὴ συνοπτικὴ αὐτὴ ἐξιστόρηση τῆς δράσεως τοῦ κινήματος ἀντιστάσεως τῆς Κρήτης πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἡ δράση τῆς ΕΚΟ στὴν Ἀθήνα. Ἰδρυτῆς τῆς ὀργανώσεως αὐτῆς εἶναι ὁ πρωτοδίκης Γεώργ. Χατζάκης μετέχουν δὲ ἐκ τῶν πρῶτων οἱ Βασ. Χατζηδάκης, Γεώργ. Βογιατζάκης, Γεώργ. Φουντουλάκης, Ἀναστ. Χομπίτης, Γεώργ.



Καλομενόπουλος, Τάσος Κολοκυθᾶς, Γεώργ. Ἡγουμενάκης, Μιχ. Λιναρδάκης, Γεώργ. Κουρμούλης, Δημ. Κολοκυθᾶς καὶ ἄλλοι. Ἡ ΕΚΟ μέσα στὴν θολωμένη ἐκείνη ἀτμόσφαιρα τῶν τραγικῶν ἡμερῶν τῆς κατοχῆς καὶ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου πέτυχε νὰ συγκρατήσῃ τοὺς Κρήτες τῶν Ἀθηνῶν οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸ μεγαλεῖτερο ποσοστό των παρουσιάσθησαν κατὰ τὴν ἀπελευθέρωση ἑνωμένοι. Ἡ ὀργάνωση παρουσίασε ἐπίσης μεγάλης δραστηριότητα στὸν τομέα τῆς ἀλληλοβοηθείας καὶ φιλανθρωπίας.





Ό,τι ἔμεινε ἀπὸ τὸν λιμενοβραχίονα τοῦ Ἁγίου Νικολάου Λασηθίου.  
Οἱ Γερμανοὶ τὸν ἀνετίναξαν κατὰ τὴν διάρκεια τῆς συμπτώξεώς των  
πρὸς τὰ Χανιά τὸ φθινόπωρο τοῦ 1941.

(Φωτογραφία Κ. Κουτουλάκη)

**Ἡ ἀφίξη στὴν Κρήτη Κυβερνητικοῦ ἀντιπροσώπου ἀπὸ τὸ Κάιρο.—Ἡ συστηματοποίηση καὶ ὀργάνωση τοῦ ἀγώνα.— Πῶς ἀπεφεύχθη στὴν Κρήτη ὁ ἐμφύλιος πόλεμος.— Οἱ Βρεττανοὶ γιὰ τὸ Κρητικὸ κίνημα.**

**ΟΛΟΚΛΗΡΟ ΤΟ ΠΡΩΤΟ** τετράμηνο τῆς κατοχῆς τὸ Κρητικὸ κίνημα ἀντιστάσεως ὀργανώγεται καὶ δρᾷ αὐθόρμητα φυσικὴ συνέπεια τοῦ πνεύματος ποῦ ἐπεκράτησε κατὰ τὴν διάρκεια τῆς δεκαήμερης μάχης καὶ τῆς ἀντιδράσεως γιὰ τὶς τρομοκρατικὰς ἐνέργειες τῶν Γερμανῶν. Ἀν ἐξαίρεση κανεὶς τὴν ἀφίξη τοῦ Ἁγγλοῦ Ταγματάρχη Πούλ στοῦ Ρέθυμνο κατὰ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1941, ποῦ μαζῶ με τὸν ἠγούμενο μονῆς Πρέβελη Ἀγαθάγγελο Λαγγουβάρδο συντονίζει τὰ ζητήματα τῆς ἀναχωρήσεως τῶν Βρεττανῶν στρατιωτῶν οἱ ὁποῖοι γύριζαν εἰς τὴν βουνὰ τῆς νήσου, τὸ κίνημα ἀντιστάσεως παραμένει χωρὶς καμμιὰ ἐπαφὴ ὡς τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1941 μετὰ τὸ στρατηγεῖο τῆς Μέσης Ἀνατολῆς.

Περὶ τὰ μέσα ὅμως τοῦ Ὀκτωβρίου ἀρχίζουν νὰ καταφθάνουν ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλο οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ συμμαχικοῦ στρατηγείου. Μιά στρατιὰ Βρεττανῶν μετὰ ποικίλας ἀρμοδιότητες ποῦ ἄλλοι προσέφεραν πραγματικὰ πολύτιμη βοήθεια καὶ ἄλλοι δὲν ἀνταποκρίθηκαν στὴν ἀποστολὴν των.

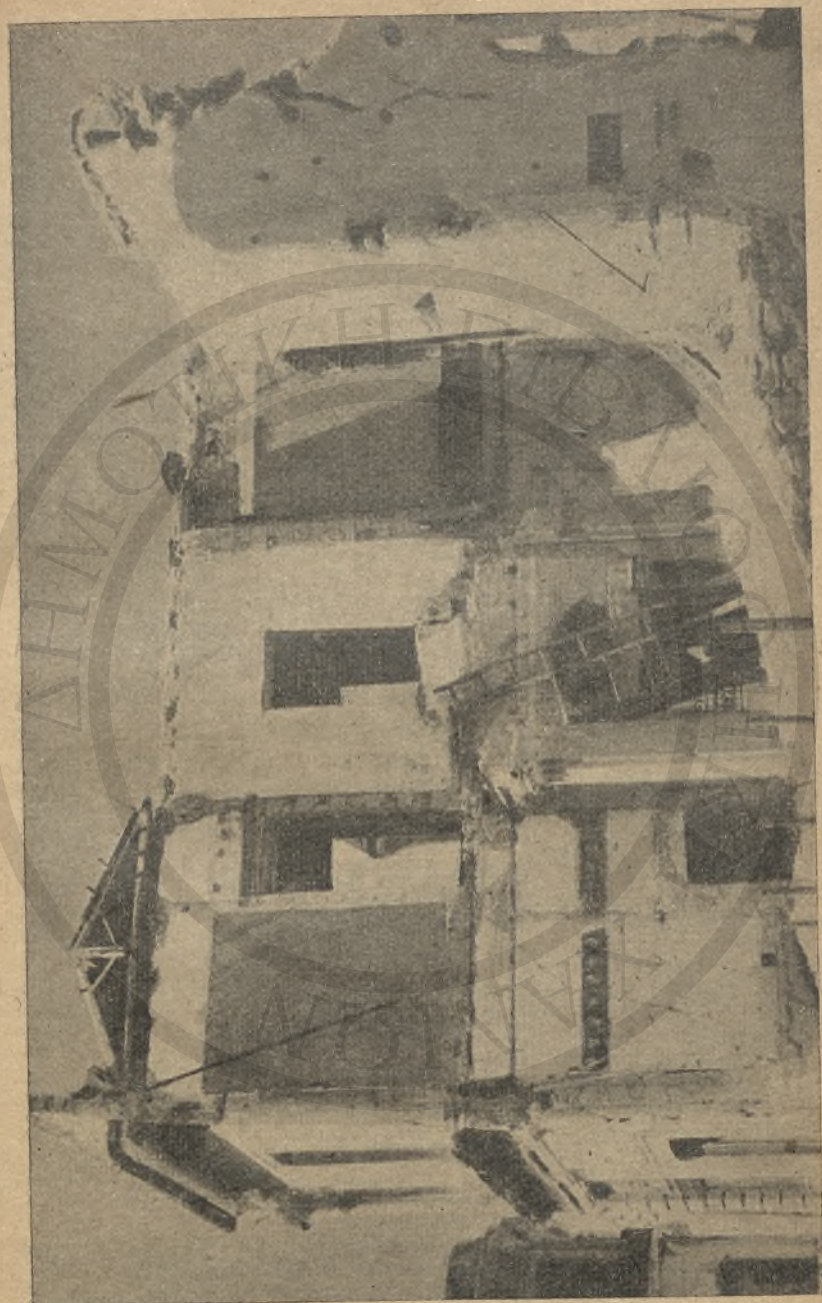
Σημειωτέον ὅτι τὸ Βρεττανικὸ στρατηγεῖο ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή ποῦ ἀπέκτησε ἐπαφὴ μετὰ τοὺς κατὰ τόπους ἀρχηγούς τοῦ κινήματος ἀντιστάσεως προσεπάθησε μετὰ κάθε τρόπο καὶ ἐπέτυχε νὰ ἀποκλείσῃ κάθε ἀνάμιξη καὶ ἐπέμβαση τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως τοῦ Καίρου. Ὅπως καὶ τὴν Μάχην τῆς Κρήτης οἱ Βρεττανοὶ ἐπέμειναν νὰ τὴν διεξαγάγουν σὺν μιᾷ συνέχειᾳ τοῦ πολέμου τῆς Εὐρώπης, ἔτσι καὶ τὴν καθοδήγησιν ποῦ κινήματος ἀντιστάσεως τὴν κράτησαν ἀποκλειστικὰ στὴν δικὴ τους δικαιοδοσίαν.

Κάθε ἐπέμβαση τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἀπεκλείσθη. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἀπάντησις ποῦ ἔδωκε ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Συμμαχικοῦ στρατηγείου σὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ νομοῦ Ρεθύμνης ποῦ ρώτησε κατὰ τὴν διάρκεια μιᾶς συσκέψεως ποῖα εἶναι ἡ γνώμη τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως γιὰ ὅλα αὐτὰ.

—Μὴν ἀναμιγνύετε τὴν Ἑλληνικὴ κυβέρνησιν. Αὐτὰ ἀνήκουν στὴν δικαιοδοσίαν τοῦ στρατηγείου.

**Ἡ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ** πάντως ποῦ παρακολοῦθε σὲ ὅλες αὐτὰς τὰς ἐνέργειες καὶ ἦταν ἐνήμερη τῶν διαδραματιζομένων στὴν Κρήτη ἀπὸ πληροφορίες τῶν Κρητικῶν ποῦ κατέφθαναν συνεχῶς στὴν Μέση Ἀνατολή, δέλησε ἐπανεπιλημμένως νὰ παρεμβῆ γιὰ τὴν ἀποκαταστάσιν κάποια ἱεραρχικότητα στὴν ἡγεσίαν τοῦ κινήματος καὶ νὰ προλάβῃ τὰ μοιραία κατὰ ποῦ θὰ ἀκολουθοῦσαν. Προσπάθεια ματαία. Οἱ εἰρηγίσεις τῆς κυβερνήσεως δὲν εἰσπραχόντο.

Ἡ γνώμη τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ Ἐμμαν. Τσουδεροῦ κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς κατοχῆς ἦταν πὸς ἐπιβεβαίωσιν νὰ ἐπιδειχθῇ μεγάλη σύνεσις στὸ ζήτημα τοῦ Κρητικοῦ κινήματος ἀντιστάσεως. Καὶ αὐτὸ γιὰ νὰ ἀποτραποῦν τὰ Γερμανικὰ ἀντίποινα. Ἡ Κρήτη εἶχεν ὑποστῆ ἤδη τὴν μεγάλη θυσίαν καὶ κατέκειτο σὲ σφοδρὸν ἐρείπιον. Οἱ ἐκτελεσθέντες ἀνήρχοντο ἤδη εἰς δύο καὶ πλέον χιλιάδες. Ἐπρεπε λοιπὸν κάθε



Ἀπὸ τοὺς βομβαρδισμοὺς τοῦ Ἡρακλείου: Τὰ εἴρηπια τοῦ ἐκεῖ ὑποκαταστήματος τῆς Ἑθνικῆς Τραπέζης τὸ ὁποῖον καταστράφη διαρκῶς τῆς Μάχης τῆς Κρήτης. (Φωτογραφία Κ. Κουτουλάκη)

κίνηση κατά του κατακτητή να γίνεται με μεγάλη προσοχή και σύνεση για να αποτραπούν τα σκληρά αντίποινα.

Η Έλληνική κυβέρνηση προθυμοποιήθη να υποδείξη τα κατάλληλα πρόσωπα τόσο στην Κρήτη όσο και στην Ελλάδα τα οποία θα άρχιζαν την σχετική προεργασία και εν καιρῷ όταν θα ἐρχόταν ἡ κατάλληλη στιγμή θα προέβαιναν στην ἐκτέλεση τῶν ἐντολῶν τοῦ στρατηγείου.

Εἰδικῶς γιὰ τὴν Κρήτη ὁ πρωθυπουργὸς ἐζήτησε νὰ ἀποστείλῃ ἔμπιστο πρόσωπο του γιὰ νὰ περιοδύσῃ τὴν νῆσο καὶ νὰ διαπιστώσῃ τί ἀκριβῶς συμβαίνει.

Ἀπὸ τίς υποδείξεις αὐτῆς τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καμμίᾳ δὲν ἔγινε ἀποδεκτὴ καὶ οἱ Ἀγγλοὶ διαχειρίσθησαν κατὰ τὰ δύο πρῶτα χρόνια μονοπωλιακῶς καὶ τὴν διεύθυνση τοῦ Κρητικοῦ κινήματος ἀντιστάσεως. Ἄν τίς περισσότερες φορές ἀπεφεύχθησαν μεγαλεΐτερα δεινὰ γιὰ τὸν Κρητικὸ λαὸ αὐτὸ πρέπει νὰ ἀποδοῦθῃ πρωτίστως στὴ σύνεση τῶν ἀρχηγῶν τοῦ Κρητικοῦ κινήματος.

ΤΕΛΟΣ ΣΤΙΣ ἀρχές τοῦ 1944 τὸ Συμμαχικὸ Στρατηγεῖο τοῦ Καίρου ἀπεφάσισε νὰ ἐγκρίνῃ τὸν διορισμὸ καὶ τὴν μετάβασή στὴν Κρήτη ὡς ἐπισημοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ δικοῦ του, τοῦ σμηναρχοῦ Ἑμμανουὴλ Κελαϊδῆ. Ὁ τελευταῖος ἐφτάσε πράγματι τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1944 στὴν Κρήτη ἔπαιξε δὲ καθ' ὅλη τὴν παραμονή του, ποῦ διήρκεσε πάνω ἀπὸ χρόνο, σπουδαιότατον ρόλον καὶ χειρίσθηκε σοβαρώτατα ζητήματα με σύνεση καὶ παλληκαριά.

Πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως του ὁ Ἑμ. Κελαϊδῆς συνητήθη με τὸν πρωθυπουργὸ Ἑμμαν. Τσουδερό γιὰ νὰ ἐνημερωθῇ ἐπὶ διαφόρων ζητημάτων. Ὁ πρωθυπουργὸς ἀφοῦ μίλησαν γιὰ λίγο ἐπὶ τῆς γενικώτερης σημασίας τῆς ἀποστολῆς τοῦ κυβερνητικοῦ ἀντιπροσώπου στὴν Κρήτη, ποῦ ἀνελάμβανε ὁ σμηναρχος καὶ τῆς προσπάθειάς ποῦ ἔπρεπε νὰ καταβληθῇ γιὰ τὴν ἀποτροπὴ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ ἐμφυλίου πολέμου στὴν νῆσον, τὸν παρέπεμψε ἐν συνεχείᾳ στὸν μετέχοντα τῆς κυβερνήσεως Σοφοκλῆ Βενιζέλον, εἰς τὴν ἀρμοδιότητα τοῦ ὁποίου ὑπῆγοντο καὶ τὰ σχετικὰ με τὸ κίνημα ἀντιστάσεως ζητήματα.

— Πῆγαινε, τοῦ εἶπε, νὰ δῆς τὸν Βενιζέλον καὶ αὐτὸς θὰ σὲ κατατοπίσῃ γιὰ ὅτι χρειάζεται.

Ὁ Ἑμμαν. Κελαϊδῆς συνητήθη ἀμέσως κατόπιν με τὸν Βενιζέλον, καὶ ἐπὶ πολλὴν ὥρα ἐζήτησαν τὴν κατάστασιν ποῦ ἐπικρατοῦσε στὴν Κρήτη με βάση πάντοτε τίς πληροφορίες ποῦ τοὺς παρείχαν οἱ Βρετανικὲς ὑπηρεσίαι πληροφοριῶν καὶ οἱ ὁποῖες, σημειωτέον, δὲν ἦταν ὅλες τίς φορές ἀκριβεῖς. Στὸ τέλος ὁ Σοφ. Βενιζέλος ἀποχαιρετώντας τὸν Κελαϊδῆ τοῦ ἐτόνισε :

— Πῆγαινε κάτω νὰ δῆς ποιά εἶναι ἡ κατάστασιν καὶ πῶς ἔχουν τὰ πράγματα καὶ τὰ πνεύματα. Ἀναλόγως νὰ κανονίσῃς τὴν πορεία σου. Αὐτὸ ποῦ πρέπει νὰ προσέξῃς ἰδιαίτερος εἶναι νὰ μὴν ἐπεκταθῇ τὸ ἀλληλοφάγωμα καὶ στὴν Κρήτη. Θάναί ἐγκλημα ἂν χυθῇ ἀδελφικὸ αἷμα καὶ ἐκεῖ. Φτάνει ὅσο χύθηκε ὡς τώρα με τὰ Γερμανικὰ ἀντίποινα.

Ὁ Ἑμμ. Κελαϊδῆς μετὰ τὴν παραίτησή τοῦ Ἑμμ. Τσουδεροῦ ἀπὸ τὴν προεδρία τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Καίρου βρισκόταν σὲ συχνὴ ἀλληλογραφία με τὸν Βενιζέλον ἀπὸ τὸν ὁποῖον οὐσιαστικὰ ἔπαιρνε ἐντολὰς γιὰ ὅτι ἀφοροῦσε τὴν Κρήτη.

Στὰ γράμματα τοῦ ὁ τελευταῖος δὲν ἔπαυε νὰ τονίζῃ πῶς με κάθε θυσία πρέπει νὰ ἀποφευχθῇ ἡ ἐπέκτασιν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου ποῦ τόσες καταστροφὲς εἶχεν ἐπιφέρει στὴν Ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Μέση Ἀνατολή, στὴν Κρήτη. Καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ὁ γυιὸς τοῦ μεγαλειότερου Ἑλληνα πολιτικοῦ προσέφερε μιὰ ἐκτάκτως σημαντικὴ ὑπηρεσία στὴν μεγαλόνησον. Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος ποῦ με τὸ γνωστὸ πνεῦμα τῆς βεντέττας ποῦ ἐπικρατεῖ τὴν Κρήτη, ἂν ἀρχίζε δὲν θὰ τέλειωνε ποτέ, πραγματικὰ ἔμεινε μακριὰ ἀπὸ τὴν μεγαλόνησον σ' ὅλη τὴν διάρκειά τῆς κατοχῆς. Σημειωτέον ὅτι ὁ Σοφ. Βενιζέλος δὲν παρέλειψε νὰ γράψῃ σχετικὰ γράμματα ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Κελαϊδῆ καὶ σὲ

ἄλλους ὅπως τοὺς Ἐμμαν. Παπαδογιάννη, Χρήστο Τζιφάκη, Κ. Μητροτάκη, Νικ. Σκουλάς καὶ πολλοὺς ἄλλους στοὺς ὁποίους ἐτόνιζε ὅτι πρέπει νὰ ἀποτραπῆ ἡ ἐπέκταση τῆς ἀλληλοσφαγῆς στὴν Κρήτη. Οἱ διοικοῦντες τὶς Ἐθνικὲς ὀργανώσεις, εἶχαν κι' αὐτοὶ τὴν γνώμη πὼς μὲ κανένα τρόπο δὲν ἔπρεπε νὰ χυθῆ ἀδελφικὸ αἷμα στὴν Κρήτη.

Τὰ γράμματα ὅμως αὐτὰ τοὺς ἐνίσχυσαν ἀκόμη περισσότερο. Ἐβλεπαν πὼς ἡ ἀποψη τῶν ἦταν τῆς ἐγκρίσεως καὶ τῆς ἐλευθέρως κυβερνήσεως καὶ αὐτὸ τοὺς δυνάμωσε ἀκόμη περισσότερο. Ἔτσι δὲν παρασύρθηκαν ἀπὸ τὶς τόσες καὶ τόσες εὐκαιρίες καὶ ἀφορμὲς ποὺ τοὺς ἐδόθησαν ἐπανεπιλημμένως. Ἐμείναν σταθεροὶ καὶ ἀκλόνητοι στὴν γραμμὴ τους.

Πρέπει νὰ σημειωθῆ ἔν κατακλείδι πὼς οἱ ἡγέτες τῶν Ἐθνικῶν Ὀργανώσεων δὲν ἀντιμετώπισαν μόνον θεωρητικὰ τὸ ζήτημα τῆς ἀποτροπῆς τοῦ ἐμφυλίου πολέμου ποὺ ἐπανεπιλημμένως ἢ ἡγεσία τῆς ἀντιπάλου παρατάξεως θέλησε μὲ διάφορα προσχήματα νὰ μεταφέρει στὴν Κρήτη. Τὸ ζήτημα τὸ ἀντιμετώπισαν κυρίως ρεαλιστικὰ μὲ τὴν σθεναρὰ στάση ποὺ ἐτήρησαν σὲ κάθε περίπτωσι. Ἡ ὕπαρξη ἰσχυρῶν ἐνόπλιων ἐθνικῶν ὁμάδων ἀπετέλεσε ἕνα γερὸ ὄπλο στὰ χεῖρα των καὶ ἕνα ἀντίβαρο ποὺ ὑπεχώρεσε τελικὰ τὴν ἀντίπαλο παράταξη νὰ πειθαρχήσῃ καὶ νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν ὀρθὸ δρόμο.

Στὸ τέλος οἱ προσπάθειές των ἐστῆθησαν ἀπὸ πλήρη ἐπιτυχία, Λεξιοὶ καὶ ἀριστεροὶ κατέληξαν στὴν ὀριστικὴ ἐκείνη συμφωνία, ποὺ ὅσο καὶ ἂν ἦταν πρόσκαιρη ἐν τούτοις ἔσωσε τὴν Κρήτη ἀπὸ τὴν ἀδελφοσφαγή.

Ἡ Κυβερνητικὸς ἀντιπρόσωπος ἐθὺς μετὰ τὴν ἀφίξη του στὴν Κρήτη ἐπεδίωξε δύο βασικὰ πράγματα: Τὴν ἀναδιοργάνωση τῆς ἡγεσίας τῶν Ἐθνικῶν ὀργανώσεων διὰ τῆς εἰσόδου νέων στοιχείων καὶ τὴν ὀργάνωση ἐθνικῶν ἐνόπλιων ὁμάδων καὶ σὲ σημεῖα ποὺ δὲν ἔπρεπε ἀκόμη. Ὅταν τὰ δύο αὐτὰ πραγματοποιήθηκαν καὶ ἐπετεύχθη ἀκόμη καὶ συντονισοῦν οἱ ἐνεργεῖες τῶν Ἐθνικῶν ὀργανώσεων στοὺς τέσσαρες γωνίους τῆς Κρήτης τὸ ἔργο τοῦ Κυβερνητικοῦ ἀντιπροσώπου ἔγινε πολὺ εὐκολώτερο καὶ περισσότερο ἀποδοτικόν.

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ὅταν οἱ Γερμανοὶ ἄρχισαν νὰ συμπύσσονται καὶ νὰ περιορίζονται στὸν Νομὸ Χανίων βρέθηκαν στὴν Κρήτη ἔτοιμες καὶ καλὰ ὀργανωμένες ἐθνικὲς δυνάμεις ποὺ ἐκράτησαν καὶ ἐπέβαλαν τὴν τάξη πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις.

Τὰ ὅσα γράφθηκαν στὸ κεφάλαιο αὐτὸ γιὰ τὸ Κρητικὸ κίνημα ἀντιστάσεως ἔχουν τελειῶς συνοπτικὸ χαρακτήρα. Δὲν ἀναφέρονται σὲ λεπτομέρειες πολλὰς ἀπὸ τὶς ὁποῖες μποροῦν νὰ ὑποχρεώσουν τὸν ἱστορικὸ τοῦ μέλλοντος νὰ τοποθετήσῃ καὶ σὲ ἄλλη βάση τὸ ὄλο θέμα. Ἡ ὥρα γιὰ νὰ εἰπωθοῦν ὅλα τὰ σχετικὰ μὲ τὸ κίνημα δὲν ἦρθε ἀκόμη. Ὑπάρχουν πολλὰ ποὺ γιὰ καιροὺς θὰ τὰ σκεπάξῃ ὁ πέλος τῆς σιωπῆς. Ἡ θολωμένη διεθνὴς κατάσταση ὑποχρεώνει πολλοὺς ποὺ διεδραμάτισαν σημαντικὸ ρόλο νὰ μὴν ἀποκαλύπτουν τὴν δρᾶση των καὶ τὰ ὅσα γνωρίζουν. Ἔτσι σημαντικῆς σπουδαιότητος γεγονότα στὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς θὰ στηριχθῆ ὁ ἱστορικὸς γιὰ ν' ἀξιολογήσῃ τὴν Κρητικὴ ἀντίσταση θὰ παραμείνουν γιὰ πολλὰ χρόνια ἀκόμη ἄγνωστα.

Πρέπει νὰ σημειωθῆ ἀκόμη πὼς ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς κατὰ καιροὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Συμμαχικοῦ στρατηγεῖο τοῦ Καίρου στὴν Κρήτη, ἔγραψαν καὶ ἔφεραν στὸ φῶς ὅσα μποροῦσαν καὶ μποροῦν ἀκόμη νὰ εἰπωθοῦν. Δὲν εἶναι λίγοι ὅμως μῆσα σαυτοὺς ποὺ ἔδωσαν μιὰ τελειῶς σφαλερὴ εἰκόνα καὶ κατέληξαν σὲ αὐθαίρετα συμπεράσματα γιὰ τὰ ὅσα ἔζησαν. Ἡ ἄγνοια προσώπων καὶ πραγμάτων ὀδήγησε ἄλλους λίγο καὶ ἄλλους πολὺ ἀπὸ τοὺς δρᾶσαντας κατὰ τὴν κατοχὴ στὴν Κρήτη Βρεττανοὺς ἀξιωματικούς νὰ ἀδικήσουν καὶ νὰ παραγνωρίσουν ἐκείνους ποὺ εἶναι πραγματικὸτητα κράτησαν ἄσβεστη τὴν φλόγα τῆς ἐλευθερίας στὴν μεγαλόνησο σ' ὅλα τὰ χρόνια τῆς σκληρῆς κατοχῆς.

Τὴν ἀδικία αὐτὴν καὶ τὴν προσπάθεια οἰκισιοποίησεως ὀρισμένων γεγονότων τοῦ ἀγῶνα ἠθέλησε νὰ μειώσῃ ὁ Πάτρις Λη Φέρμορ—ὁ ἡρωικὸς Βρετανὸς ἀπεσταλμένος στὴν Κρήτη τοῦ Συμμαχικοῦ στρατηγεῖο ποὺ ἔμεινε πολλοὺς μῆνες στὴν Μεγαλόνησο—ὅταν ἔγραψε τὰ ἐπόμενα στὸν δήμαρχο Ἡρακλείου ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀνακρούσεως του σὲ ἐπίτιμο δημότι τῆς Κρητικῆς μεγαλοπύλης:

« Μπορώ να λάβω αυτήν την ευκαιρίαν διὰ νὰ εἶπω δύο λέξεις περὶ ἐνὸς θέματος τοῦ ὁποῖου μοῦ ἐπροξένησε μεγάλην δυσφορίαν: Ἐναφέρωμαι εἰς τὴν πρόσφατον μετάφρασιν καὶ δημοσίευσιν τοῦ ἡμερολογίου τοῦ ὑποδιοικητοῦ μου κατὰ τὴν ἐπιχείρησιν τοῦ Ἁπριλίου 1944.

Δὲν εἶχον ἴδει τὸ ἡμερολόγιον αὐτὸ ἐπὶ πέντε ἔτη κατὰ τὰ ὁποῖα ἀπγορεύετο ἡ δημοσίευσίς του ἀπὸ τὰς στρατιωτικὰς ἀρχὰς τῆς Ἀγγλίας διὰ λόγους ἀσφαλείας. Ἐξεδήλωσα εἰς τὸν συγγραφέα τότε τὴν διαφωνίαν μου ἐπὶ πολλῶν σημείων τοῦ ἡμερολογίου του καὶ ἀπὸ τότε—1945—μέχρι τῆς δημοσιεύσεώς του, δὲν με συνεβουλεύθη. Ὅταν τελικῶς εἶδε τὸ φῶς, τῆς δημοσιότητος συνεμερίσθη τὰ αἰσθήματα, πολλῶν φίλων Κρητικῶν τὰ ὁποῖα ἐξεφράσθησαν εἰς τὸν καθημερινὸν τύπον.

Ὁ κ. Μὸς ἔμεινε ὀλίγον καιρὸν εἰς τὴν Κρήτην. Γνωρίζω ὅτι λυπεῖται βαθειὰ διὰ τὴν δυσἀρέσκειαν τὴν ὁλοκλήρ ἐπροξένησε τὸ βιβλίον του εἰς τὴν Κρήτην, δυσἀρέσκεια ἡ ὁποῖα εἰς πολλὰς περιπτώσεις εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ἀδεξίας, μεταφράσεως, ἢ ὁποῖα μετέβαλε οὐσιωδῶς τὰς ἐννοίας καὶ τὰς πραγματικὰς προθέσεις τοῦ πρωτοτύπου.

Ἄλλὰ θὰ σὰς ἴμουν πολὺ εὐγνώμων κύριε Δήμαρχε, ἐὰν θὰ μπορούσατε νὰ κάνετε γνωστὸν ὅτι τὸ ἡμερολόγιον αὐτὸ δὲν ἀντιπροσωπεύει κατ' οὐδένα τρόπον τὰς γνώμας κενῶς ἀπὸ τοὺς ὑπολοίπους μᾶς οἱ ὁποῖοι εἴχαμε τὴν τιμὴν νὰ πολεμήσωμεν παρὰ τὸ πλεονὸν τῶν Κρητικῶν κατὰ τὰ σκοτεινὰ χρόνια τῆς Γερμανικῆς κατοχῆς. Εἰμεθα ὅλοι ἀπολύτως ἐνήμεροί τῆς τεραστίας ἀνισότητος τῶν κινδύνων ποὺ ἀνελήφθησαν ὑφ' ἡμῶν τῶν Ἀγγλῶν καὶ τῶν κινδύνων ποὺ ἀνελήφθησαν ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν μᾶς ἐν ὅλοις Κρητικῶν. Ἐμεῖς οἱ Βρεττανοὶ δὲν ἐριψοκινδυνεύσαμεν τίποτε περισσώτερον ἀπὸ τὰ ἄτομά μᾶς, ἐνὸς οἱ Κρήτες σύμμαχοί μᾶς ἐριψοκινδύνευσαν ὄχι μόνον τὰ ἄτομά των ἀλλὰ τὴν ζωὴν ὁλοκληρῶν τῶν οικογενειῶν καὶ χωριῶν των καὶ τὴν ζωὴν ὅλων τῶν συμπολιτῶν των. Δὲν ἀπάρχει σύγκρισις μεταξὺ τῶν δύο.

Οἱ Κρητικοὶ ὄχι μόνον δὲν ὀρρωδῆσαν ποτὲ πρὸ τῶν τρομερῶν αὐτῶν κινδύνων ἀλλὰ ὑπέμειναν τὰς σκληρὰς συνεπειὰς τοῦ ἀγῶνος, ἐξ ἀρχῆς μέχρι τέλους, με ἠρωτικήν καρτερίαν. Δὲν θὰ λησμονήσω ποτὲ ὅτι οὔτε μία λέξις μοιφῆς δὲν ἐξεφράσθη ἀπὸ ἔστω καὶ ἓναν Κρητικὸν διὰ τὴν καταστροφὴν, κατὰ τὸ καλοκαίρι, τῶν χωριῶν τῶν γενναίων Ἀμαρυσιῶν καὶ Ἀναγειανῶν. Ὅλοι τους με ἐβεβαίωσαν ὅτι οἱ Γερμανοὶ ἐξεμεταλλεύθησαν τὴν ἐπιχείρησιν τοῦ Ἀπριλίου 1944 ὡς μίαν πρόσθετον ἀφορμὴν τρομοκρατίας πρὸ τῆς ὀπισθοχωρήσεως των πρὸς τὰ Χανιάτικα.

Ἡ ἱστορία τῆς Κρητικῆς ἀντιστάσεως καὶ ἡ πιστὴ προσήλωσις εἰς τὴν συμμαχίαν τῶν Ἑλλήνων μετὰ τῆς Βρετανικῆς Αὐτοκρατορίας διὰ τὸν κοινὸν ἀγῶνα εἰς τὴν κατοχόμενῃ Κρήτην δὲν ἔχει ἀκόμη ἐξιστορηθῆ. Εἶναι μία ἀπὸ τὰς πλέον λαμπρὰς σελίδας τοῦ δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου. Ὅλοι οἱ ἀξιωματικοὶ, ὑπαξιωματικοὶ καὶ ἄνδρες οἱ ὁποῖοι εἶχον τὴν τιμὴν νὰ ὑπηρετήσουν εἰς τὴν Κρήτην, κατὰ τὰ ἔτη αὐτά, ἐνθυμούνται τοὺς Κρήτας ἀδελφοὺς ἐν ὅλοις ὄχι μόνον ὡς θανασίους συμπολεματάς, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀνεκτιμήτους προσωπικοὺς φίλους με τοὺς ὁποίους μᾶς συνέδεσαν τὰ ἴδια ἰδιαιτὰ καὶ οἱ κοινοὶ σκοποὶ τοῦ ἀγῶνος.

Τοὺς ἐνθυμούμεθα ὄχι μόνον με σεβασμὸν ἀλλὰ καὶ με ἀπέραντην εὐγνωμοσύνην καὶ ἀγάπην.

23 Ἀπριλίου 1950  
Εἰλικρινῶς ὑμέτερος  
ΠΑΤΡΙΚ - ΛΗ - ΦΕΡΜΟΡ

Τὸ γράμμα αὐτὸ τοῦ παράτολμου Βρεττανικοῦ πολεμιστῆ καὶ διανοούμενου ποὺ πολλοὶ στὴν μεγαλόνησο τὸν ἀποκαλοῦν «Ὁ Λῶρενς τῆς Κρήτης» τοποθετεῖ τὸ Κρητικὸν Κίνημα ἀντιστάσεως στὴν περίβλεπτη θέσῃ ποῦ τοῦ ἀξίζει. Ὁ Πάτρικ Λη Φέρμορ γράφοντας τὸ δὲν ὑπεγράμμιζε μόνον μιὰ ἀλήθεια. Ἰκανοποιούσε καὶ μιὰ ἐσωτερικὴ του παρόρμησις, νὰ ἐξάρῃ τὴν δρᾶσιν καὶ τίς θυσίας τῶν ἀγωνιστῶν με τοὺς ὁποίους τόσες σκληρές, ἀλλὰ καὶ ὠραίες μέρες τὸν συνδέουν. Πέραν ὅμως ἀπὸ αὐτὸ, τὸ Κρητικὸν κίνημα ἀντιστάσεως περιμένει τὸν ἱστορικὸν του ἐκεῖνον ποῦ θὰ γράψῃ τὴν ἀλήθειαν χωρὶς φόβον καὶ πάθος.



Ἄνoγεια : Ἡ ζoή ξαναρχίζει μέσα στὰ ἐρείπια  
(Φωτογραφία Κ. Κουτουλάκη)



## ✓ Ἡ αἱμάτινη σπονδὴ τῶν Κρητῶν

Νεκροὶ καὶ τάφοι. "Ὅχι δεκάδες. "Ὅχι ἑκατοντάδες. Χιλιάδες. Πολλὲς χιλιάδες. Νεκροὶ τῶν βρομβαρδισμῶν. Νεκροὶ τῆς μάχης. Νεκροὶ τῶν ὀμαδικῶν ἐκτελέσεων. Νεκροὶ ποὺ γεμίζουν τὰ νεκροταφεῖα τῶν χωριῶν καὶ τῶν πόλεων τῆς Κρήτης. Ποὺ οἱ ὀμαδικοὶ τάφοι των—τάφοι ποὺ τοὺς ἄνοιξαν οἱ ἴδιοι πρὶν τὴν ἐκτέλεση τους—καλύπτουν τὶς λαγκαδιὰς καὶ τοὺς κάμπους τοῦ νησιοῦ. Δὲν ὑπάρχει οἰκογένεια χωρὶς τὸν νεκρὸ τῆς. Δὲν ὑπάρχει χωριὸν χωρὶς τὶς ἑκατόμβες τῆς θυσίας του. Πόσοι εἶναι οἱ νεκροὶ τῆς Κρήτης; Σὲ ἕξ χιλιάδες τοὺς ἀναβιβάζουν οἱ ἐπίσημοι ἀριθμοί. Μὰ ἴσως εἶναι καὶ πολὺ περισσότεροι. Ὡς τώρα δυστυχῶς δὲν ἔγινε καμμιά σοβαρὴ προσπάθεια ἀπὸ τὶς ἐπίσημες ἀρχὲς γιὰ τὸν καταρτισμὸν ἑνὸς συγκεντρωτικοῦ καταλόγου τῶν θυμάτων τῆς Γερμανικῆς θηριωδίας. Ἐταὶ ἑκατοντάδες πολλὲς μένουں ἀκόμη μέσα στὴν ἀνωνυμία τῆς θυσίας των. Τὰ ὀνόματα τῶν χιλιάδων θυμάτων τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ θάπρεπε νὰ ἀποτελέσουν τὸ τελευταῖο μέρος τοῦ βιβλίου αὐτοῦ καὶ τὴν δικαίωση τοῦ τίτλου του. Καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ κατέτεινε τὶς προσπάθειες τοῦ ὀγράφου. Ἄπηνθύνθη σὲ πολλοὺς καὶ σὲ ὅλες τὶς περιοχάς. Ἐπισήμως καὶ μὴ. Ἄπ' αὐτοὺς ἄλλοι ἀδιαφόρησαν καὶ ἄλλοι ἐδέχθησαν μὲ προθυμίαν νὰ ὑποβοηθήσουν τὴν προσπάθειαν. Ἐταὶ ὕστερα ἀπὸ πολὺμηναν προσπάθειαν συγκεντρώθησαν τὰ ὀνόματα τῶν νεκρῶν ποὺ θὰ δημοσιευθοῦν παρὰ κάτω. Οἱ περιοχὰς οἷς ὀποῖες ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα εἶναι τοῦ τόπου γεννήσεως, ἢ καταγωγῆς ἢ τοῦ τόπου συλλήψεως καὶ τέλος ἢ τοῦ τόπου ἐκτελέσεως κάθε θύματος. Πρέπει ὀμως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ νὰ λεχθῆ πὼς ὀ κατάλογος δὲν εἶναι πλήρης. Δείπουν πολλὰ ὀνόματα. Ἡ καλὴ θέλησις δὲν μπόρεσε νὰ ὑπερικήση τὶς μοιραῖες δυσκολίας. Ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἱερῆς μνήμης τῶν νεκρῶν μας ἔμεινε χωρὶς τὴν ὀλοκλήρωση τῆς. Εἶναι ὀμως μιὰ ἀρχή. Μιὰ καλὴ ἀρχή. Δὲν μένει παρὰ νὰ εὐχηθοῦμε νὰ βρεθῆ κάποιος νὰ ἐπιτύχη τὴν πλήρη πραγματοποιήση τῆς ἱερῆς αὐτῆς προσπάθειας.

Χ Α Ν Ι Α

Πόλις — Περιχώρα

- Ἰωάννης Α. Ἀλεξανδράκης  
 Παναγιώτης Θ. Ἀλισαβάκης  
 Βασίλειος Γ. Ἀνουσάκης  
 Γεώργιος Ἄντ. Ἀποστολάκης  
 Ἰωάννης Ἀποστολάκης  
 Μιχαήλ Θ. Ἀρχοντάκης  
 Κυριάκος Θ. Ἀρχοντάκης  
 Νικόλαος Βαβουλάκης  
 Κατίνα Βαγιωνῆ  
 Σπυρίδων Βαρβαντάκης  
 Εὐάγγελος Βαρδινάκης  
 Κωνσταντῖνος Βασιλάκης  
 Μαρίκα Βιολάκη  
 Ἐλευθέριος Βλαντιῆς  
 Ἀλέξανδρος Στ. Βλαχάκης  
 Ἰωάννα Βουνάκη  
 Κούλα Βουνάκη  
 Χαρίκλεια Ι. Βρότσου  
 Ἰωάννης Γ. Βροντάκης  
 Χρυσάνθη Γ. Γαϊτανάκη  
 Ἰωάννα Ν. Γαροφαλάκη  
 Ἰωάννης Δ. Γελασάκης.  
 Κλεομένης Γ. Γεμενάκης  
 Νικόλαος Γ. Γεμενάκης  
 Κωνσταντῖνος Ἐμ. Γερακάκης  
 Ἐμμανουὴλ Γεργεράκης  
 Ἀλέξανδρος Π. Δακτυλᾶς  
 Γεώργιος Β. Δασκαλάκης  
 Ἰωσήφ Δασκαλάκης  
 Σωτήριος Γκ. Δεληκωνσταντῖνος  
 Ἀπόστολος Εὐστ. Δεσποτάκης  
 Ἀντώνιος Ζαγαλάκης  
 Ἰωάννης Ἐμμ. Ζαχαράκης  
 Νικόλαος Ζερβουδάκης  
 Ἐλευθέριος Ζωφάκης  
 Παῦλος Μιχ. Ἡλιάκης  
 Ἰωάννης Θεοδωράκης  
 Ἰωσήφ Θωμαδάκης  
 Ἐμμανουὴλ Καλογεράκης  
 Ἐμμανουὴλ Καλογρίδης  
 Δημοσθένης Καπιδάκης  
 Ἰωάννης Ν. Καραθανάσης  
 Ἀντώνιος Καραμπατσάκης  
 Μαρία Καραμπατσάκη  
 Γεώργιος Ε. Καριοφύλης  
 Ἐλένη Ἰωσ. Κατζηράκη  
 Χρυσούλα Ἰωσ. Κατζηράκη  
 Ἐμμανουὴλ Φ. Κεκκάκης  
 Νικόλαος Ν. Κεραμαρῆς  
 Ἀντώνιος Κισσᾶς  
 Σοφία Κισσᾶ  
 Γεώργιος Μαρκ. Κοκονᾶς  
 Χρῆστος Κολοβός  
 Ἀπόστολος Ἀθ. Κοῦκος  
 Ἀριστείδης Κουμαδοράκης  
 Γεώργιος Κουσκουμβεκάκης  
 Κωνσταντῖνος Στ. Κουσκουμβεκάκης  
 Γεώργιος Ἐμμ. Κουρῆς  
 Κωνσταντῖνος Κοτρανάκης  
 Εὐάγγελος Κτιστάκης  
 Ἐμμανουὴλ Κυδωνάκης  
 Γεώργιος Δ. Κυρμιζάκης  
 Χρῆστος Π. Κωνσταντουλάκης  
 Νίκος Κ. Κωστούλακης  
 Ἰωάννης Λαγκαζῆς  
 Στέφανος Ν. Λαζαρίδης  
 Γεώργιος Α. Λαζαρόπουλος  
 Γεώργιος Ἐλ. Λαζαρόπουλος  
 Δημήτριος Ἄν. Λαμπρινός  
 Μιχαήλ Ἐμ. Λεβεντάκης  
 Νικόλαος Στ. Λεβεντάκης  
 Σπυρίδων Λεδάκης  
 Εὐαγγελία Λιγιδάκη  
 Κυριάκος Ματ. Λιλικάκης  
 Γεώργιος Μιχ. Λουλαδάκης  
 Τηλέμαχος Ἐμ. Λουλουδάκης  
 Παντελῆς Δ. Λιχουδιάρης  
 Ἐμμανουὴλ Δ. Μανιτάκης  
 Γεώργιος Χ. Μανουσάκης  
 Ἐμμανουὴλ Χ. Μανουσάκης  
 Κωνσταντῖνος Ι. Μανουσάκης  
 Ἐμμανουὴλ Π. Μάντακας  
 Ἰωάννης Στ. Μανωλαράκης  
 Γεώργιος Μανωλεσάκης

Νικόλαος Μαριακάκης  
 Σπυρίδων Μαριακάκης  
 Γεώργιος Μαρκάκης  
 Ἐλευθέριος Ι. Μαρκαντωνάκης  
 Ἰωάννης Γρ. Μαρκουλάκης  
 Στέφανος Μαρκουλάκης  
 Βασίλειος Μαρουλάκης  
 Ἀνδρέας Ι. Μαρτάκης  
 Βασίλειος Γ. Μασσέλος  
 Χαρίδημος Δ. Μαστορακάκης  
 Γεώργιος Κ. Μαυρομουστακάκης  
 Ἰωάννης Μελισσάκης  
 Ἰωάννης Σπ. Μπαδογιάννης  
 Νικόλαος Ι. Μπαρμάκας  
 Βασίλειος Στ. Μπασκάκης  
 Ἀριστείδης Γ. Μπατζέλης  
 Γεώργιος Ι. Μπικουβάρης  
 Βασιλικὴ Ἐμμ. Μπινάκη  
 Μαρία Ἐμμ. Μπινάκη  
 Κωνσταντῖνος Ι. Μπλαζουδάκης  
 Χαράλαμπος Μπολάκης  
 Νικόλαος Ἐμ. Μπολουδάκης  
 Ἀπόστολος Μποτονάκης  
 Ἀνδρέας Κ. Μπουτσικάρης  
 Κωνσταντ. Γ. Μπυριλάκης  
 Δημήτριος Γ. Μουριζάκης  
 Νικόλαος Μιαούλης  
 Ἐλευθέριος Ν. Μυτιλινάκης  
 Θεόδωρος Ν. Μυτιλινάκης  
 Ἀριστείδης Ν. Ντακουνάκης  
 Ἰωάννης Ντουσάκης  
 Ἀθανάσιος Ξηρουχάκης  
 Ματθαῖος Ι. Παγκαλάκης  
 Γεώργιος Παπαγιαννάκης  
 Ἐλευθερία Β. Παπαδάκη  
 Γεώργιος Παπαδάκης  
 Ἐλευθέριος Παπαδημητράκης  
 Γεώργιος Ἀν. Παπαδομανωλάκης  
 Γαβριὴλ Γ. Παπαδουλάκης  
 Νικόλαος Γ. Παπαδουλάκης  
 Ἀντώνιος Γ. Παράβαλος  
 Δημήτριος Πενταράκης  
 Μαρία Πενταράκη

Εὐάγγελος Πετράς  
 Λυκοῦργος Πολιτόπουλος  
 Μιχαὴλ Πωλιουδόβαρδας  
 Ἰωσήφ Ριγάκης  
 Γεώργιος Κ. Ροδαράκης  
 Δημήτριος Ι. Σαριδάκης  
 Ἰωάννης Σαριδάκης  
 Εὐάγγελος Ν. Σαρρῆς  
 Νικόλαος Γ. Σαρρῆς  
 Νικόλαος Σβουράκης  
 Ἰωάννης Δ. Σιμιτόπουλος  
 Ἀπόστολος Β. Σακαράκης  
 Στυλιανὸς Γ. Σκορδίης  
 Ἀλέκος Ἐμ. Σταθάκης  
 Γεώργιος Β. Σταματάκης  
 Σταῦρος Σπ. Σταματάκης  
 Γεώργιος Σταυριανουδάκης  
 Γεώργιος Σταυροδάκης  
 Ἐμμανουὴλ Στεφανάκης  
 Ἐμμανουὴλ Σφακιωτάκης  
 Ἐμμανουὴλ Γ. Ταρλατζῆς  
 Ἰωάννης Τερεζάκης  
 Γεώργιος Σωκ. Τζάκος  
 Ἐμμανουὴλ Γ. Τζανακάκης  
 Ἰωσήφ Γ. Τζανακάκης  
 Σπύρος Τζάφαρης  
 Παῦλος Τζεϊράνης  
 Νικόλαος Π. Τζίγκος  
 Κωνσταντῖνος Ι. Τζογανάκης  
 Ἰωσήφ Ι. Τσινταράκης  
 Ἐμμανουὴλ Φ. Φραγκιουδάκης  
 Ἐμμανουὴλ Γ. Φραγκονικολάκης  
 Χαράλαμπος Σπ. Φραγκόπουλος  
 Ἐλευθέριος Ι. Φραγκουλάκης  
 Ἐλευθέριος Ι. Φιλιππάκης  
 Παναγιώτης Φωτεινίδης  
 Θεόδωρος Ν. Χανιώτης  
 Δημήτριος Χαριτάκης  
 Νικόλαος Π. Χατζιδουλάκης  
 Χαράλαμπος Χιρμπάκης  
 Μηνᾶς Χριστουλάκης  
 Χρῆστος Ψαρουδάκης  
 Δημήτριος Μιχ. Ψούνης

### Ἐκτελεσθέντες τῆς Ἀγίας

Νικόλαος Ἀλεξανδράκης  
 Ἐμ. Μ. Ἀρτεμάκης ἢ Σπανουδάκης  
 Κωνσταντῖνος Ἀντ. Βερναρδάκης  
 Βασίλειος Ἐμμ. Γεωργουσάκης  
 Βασίλειος Ι. Δουκάκης  
 Παῦλος Δασκαλάκης  
 Κωνσταντῖνος Γ. Ζαμπετάκης  
 Δημήτριος Σταυρ. Καμπανιουδάκης  
 Γεώργιος Μποπολάκης  
 Δημήτριος Α. Μυσιρλάκης  
 Θεοδ. Γ. Μυσιρλάκης  
 Δημήτριος Ι. Νιρκοτάκης  
 Ἀναστάσιος Νταντινάκης  
 Παντελῆς Μ. Νταουκάκης  
 Ἐλευθερία Ξηρουχάκη  
 Σταῦρος Ι. Παναγιωτάκης

Σπυρίδων Ι. Κοτσικανδαράκης  
 Θεόδωρος Δ. Κόγκος  
 Ἐλευθέριος Ἄρτ. Κορωνιώτακης  
 Γεώργιος Α. Κοτσώνης  
 Δημήτριος Κουντάκης  
 Μάρκος Λαμ. Λαμπρίδης  
 Δημήτριος Λιονάκης  
 Ἐμμανουὴλ Ι. Λουρανδάκης  
 Μιχαὴλ Μαράκης  
 Κωνσταντῖνος Γ. Μαστορακάκης  
 Μανουῖσος Μιχ. Μεγαλακάκης  
 Στυλιανὸς Μπενάκης  
 Νικόλαος Μηλιάκης  
 Παῦλος Μπριλάκης

Γεώργιος Π. Ζαχαράκης  
 Ἄντωνιος Ν. Λυτινάκης  
 Νικόλαος Στ. Μαυρογένης

Γεώργιος Γ. Πιπεράκης  
 Νικηφόρος Θεοδ. Ποτήρης  
 Νικόλαος Ἄντ. Σαριδάκης  
 Στέφανος Σκαράκης  
 Ἀναστάσιος Ι. Ταμπακάκης  
 Ἀριστείδης Ν. Τορναζάκης  
 Σπυρίδων Κ. Τσούχλαρης  
 Ἀριστείδης Γ. Φολοῖτης  
 Κωνσταντῖνος Φουράκης  
 Κωνσταντῖνος Ἄντ. Φουντουλάκης  
 Νικόλαος Χατζηδογιαννάκης  
 Ἀναστάσιος Χατζηγεωργίου  
 Ἰωσήφ Ψεγιάνακης

### Ἅγια Μαρίνα

Ἀλέξανδρος Ι. Τερζάκης  
 Δημήτριος Ι. Τραμπουσάκης

### Ἄλικιανῶ

Ἰωάν. Π. Ἀλεξίου  
 Ἰωάν. Ἀντωνομανωλάκης  
 Χρισ. Σ. Ἀποστολάκης  
 Νικ. Σ. Ἀποστολάκης  
 Νικ. Χ. Ἀποστολάκης  
 Μιχ. Θεοχ. Βασιλάκης  
 Νικ. Γ. Βατσάκης  
 Τιμ. Κ. Βατσάκης  
 Ἐλευθ. Δ. Βουρεξάκης  
 Ἐμμ. Ε. Βουραδάκης  
 Ἀναστ. Ε. Βουραδάκης  
 Νικ. Ε. Βουρεξάκης  
 Κων. Α. Βουρλάμης  
 Ἐμμ. Κ. Γαλανὸς  
 Ματθ. Ι. Γαλανάκης  
 Νικ. Γ. Γεωργουδάκης  
 Ἀποστ. Ι. Γιακουμάκης  
 Ἐμμ. Σ. Γιαννακάκης  
 Γεώργ. Γ. Γιαννακάκης  
 Σταῦρος Γουδίης  
 Χρ. Δαμιανὸς  
 Νικ. Ι. Δαμαλάκης  
 Νικ. Θ. Δασκαλάκης  
 Στυλ. Ι. Δασκαλάκης  
 Βασ. Ν. Δρακακάκης  
 Σωτ. Γ. Δροῦτσος  
 Ἀθηνᾶ Χ. Καρατζάκη  
 Εὐαγ. Κανζάνιος  
 Γεώργ. Γ. Κατσούλης  
 Ἀνασ. Γ. Καφαλάκης  
 Θεοδ. Γ. Κολοκοτρώνης  
 Ἐμμ. Ν. Κορακάκης  
 Ἰωάνν. Δ. Κορακάκης

Γ. Κ. Λουλαδάκης  
 Γεώργ. Κ. Λουλουδάκης  
 Γεώργιος Ι. Μαντινὸς  
 Εὐάγγ. Ι. Μανουσάκης  
 Δημ. Μαργιολάκης  
 Στυλ. Ι. Μαρκουλάκης  
 Νικ. Ε. Νικολακάκης  
 Στυλ. Ε. Νικολακάκης  
 Λαμ. Μ. Νομικὸς  
 Νικ. Ι. Νταμηλάκης  
 Θεοφ. Γ. Ὀρφανουδάκης  
 Ἐμμ. Γ. Ὀρφανουδάκης  
 Ἰωάν. Γ. Ὀρφανουδάκης  
 Ἐμμ. Θ. Παπαδεράκης  
 Εὐάγγ. Δ. Παπαδεράκης  
 Μιχ. Α. Παπαδερὸς  
 Νικ. Ζ. Πενταράκης  
 Νικ. Σ. Προβατινάκης  
 Ἄντ. Ἐμ. Σαρρῆς  
 Γεώργ. Ν. Στρατουδάκης  
 Ἐλευθ. Ν. Στρατουδάκης  
 Ἄντων. Ν. Στρατουδάκης  
 Θεοχ. Ι. Σφιγκάκης  
 Ἄλεκ. Κ. Τσακαρώνης  
 Ἐπαμ. Γ. Τσουγκαράκης  
 Δημ. Τζωρτζάκης  
 Βασιλ. Χ. Φραγκεδάκης  
 Νικ. Γ. Φιολάκης  
 Γεωργ. Ι. Χανιώτακης  
 Ἄντων. Ἀ. Χατζουράκης  
 Ἰ. Χατζηκυριαῖκος  
 Ἡλίας Χαχαριδάκης

**Ἀλίκαμπος**

Μιχαήλ. Α. Ἀρτσιδάκης  
 Γεώργιος Κ. Γρυλλάκης  
 Μανούσος Κ. Γρυλλάκης

**Ἀκρωτήρι**

Ἰωάννης Π. Γιάννακάκης	Στέρνες Μάρκος Πατρελάκης	(Στέρνες)
Νικόλαος Τσουρλάκης	» Ἐμμανουὴλ Μπισοτάκης	»
Ἰωάννης Λύτινας	» Νικόλ. Παπαδομανωλάκης	»
Ἀντώνιος Παντελάκης	» Ἀντώνιος Παντελάκης	»
Γεώργιος Πατεράκης	» Βασίλειος Βεργανελάκης	»
Γεώργιος Βεργανελάκης	»	

**Γκαλαγκάδω**

Ἀντώνιος Χρ. Προυκάκης	Γεώργιος Λειψάκης
Μάρκος Ε. Πανηγυράκης	Ἀλέξανδρος Ι. Μπενάκης
Ἰωάννης Κ. Καλφάκης	Ἐλευθερία Ξηρουχάκη (Ἀρώνη)

**Ἀνόπολις**

Ἄνδρ. Ἀθητάκης	Γεώργ. Γ. Κριαρᾶς
Γρηγ. Μ. Ἀθητάκης	Ἰωάν. Γ. Κριαρᾶς
Νικ. Α. Ἀθητάκης	Στ. Ι. Μαυρογιάννης
Νικ. Α. Γλυμέμος	Σ. Δ. Παπαδερὸς
Ἄνδρ. Ζαχαριάς	Νικ. Δ. Παπαδερὸς
Γεώργ. Μ. Καντουναῖτος	Γεώργ. Α. Σαβιολῆς
Γεώργ. Μ. Κοντορίνης	Στ. Ι. Σαβιολῆς

**Ἀσὴ Γωνιά**

Ἐμμανουὴλ Ἀν. Γύπαρης	Μάρκος Ἀντ. Γύπαρης
Ἰωάννης Στυλ. Γύπαρης	

**Βατόλακος**

Ἰωάν. Δ. Βαρυπατάκης	Ἀντων. Ν. Κοκαλάκης
Γεώργ. Δ. Βαρυπατάκης	Ἀντων. Χ. Λαδάκης
Εἰρ. Σ. Γαλιανάκη	Στυλ. Ε. Μιχαηλάκης
Δημ. Π. Δερμιτζάκης	Δημ. Β. Μαργιολάκης
Ἀντων. Π. Δερμιτζάκης	Ἰωάννα Ι. Μαργιολάκη
Νικολ. Θ. Δασκαλάκης	Κων. Α. Μωραϊτάκης
Νικολ. Ι. Δημητρογιαννάκης	Παντ. Ν. Μωραϊτάκης
Θεοφ. Ε. Θεοδωράκης	Στυλ. Δ. Πετρουλάκης
Ἄνδρ. Ι. Ἰγγλεζάκης	Ἀντων. Ι. Πετράκης
Εὐστ. Α. Κυριακάκη	Ἡρακλ. Π. Σπυράκης
Ἰωαν. Δ. Καλογεράκης	Ἰωαν. Σ. Σταφυλαράκης
Ἐμμ. Ι. Καρατζάκης	Σταυρ. Σ. Σταφυλαράκης
Γεώργ. Ν. Καλφάκης	Ἐλευθ. Ε. Τσακωνάκης

**Βαφές**

Ἰωάννης Β. Καλογεράκης	Σταμάτιος Ι. Καλογεράκης
------------------------	--------------------------

**Β ο ῦ β ε ε ς**

Γεώργιος Ἄγγ. Ἀγγελάκης  
 Μιχαήλ. Ν. Γιανναδάκης  
 Γεώργιος Ἀντ. Τσαπατάκης

Ἐμμανουήλ Θ. Καπνισάκης  
 Αἰκατερίνη Ἐμμ. Ποντικάκη

**Βουκολιές**

Ἰωάννης Ζωγραφάκης  
 Ἐλευθέριος Ε. Λεβεντάκης  
 Εὐάγ. Μ. Μενεγάκης

Ἄνδρ. Μ. Παπουτσάκης  
 Σταμ. Η Φακάρης  
 Ἄν. Χατζησάββας

**Βρῦσσε ς**

Ἐμμανουήλ Βασιλάκης  
 Ἀντώνιος Θυμάκης

Ἰωάννης Μαλινδρέτος  
 Γεώργιος Μαντινός

Ἀνδρέας Πολέντας

**Γαλατᾶ ς**

Γεώργιος Ἀνδρουλάκης  
 Ἐμμαν. Γερογιάννης  
 Ἰωάννης Γ. Γερογιάννης  
 Παντελής Π. Γερογιάννης  
 Γεώργ. Σ. Γεωργιακάκης  
 Εὐτύχιος Γ. Γρηγοράκης  
 Σπυρ. Δρακάκης  
 Ἀπόστολος Κλινάκης  
 Ἰωάν. Κοκολάκης  
 Σταμάτιος Κουρινάκης  
 Νικ. Κωνσταντουλάκης

Ἀντώνιος Μακράκης  
 Γεώργ. Μαστοράκης  
 Χαρ. Μαστοράκης  
 Ἀλκιβιάδης Πατεράκης  
 Νικόλαος Α. Περαιτσάκης  
 Λεωνίδας Β. Πολυχρονάκης  
 Νικ. Σταματάκης  
 Γεώργ. Σταθάκης  
 Κων. Β. Τσικνόπουλος  
 Ἐμμαν. Συγγελάκης  
 Ἰωάνν. Χρυσουλάκης

Σπυρ. Χρυσουλάκης

**Γαῦδο ς**

Εὐάγγελος Δ. Βαϊλακάκης

Γεώργιος Ἰων. Κατσούλης

**Δαράτσο**

Γεώργιος Κ. Πατσουμάς

Μάρκος Γ. Σαρβελάκης

**Ἔ λ ο ς**

Ἐμμανουήλ. Γ. Μαραγγουδάκης  
 Μιχαήλ Κ. Μπατουράκης

Ἀντώνιος Ν. Μεντζιδάκης

**Ἐμπρόσνερο**

Γεώργιος Ι. Θυμάκης

Μανουῖσος Ι. Θυμάκης

Βαρδῆς Ν. Μπραουδάκης

**Ἐπισκοπή**

Δημήτριος Ἐμμ. Κυδωνάκης

Ἰωάννης Γ. Σχοινοπλοκάκης

**Ἐπανοχώρι**

Ἄριστ. Γ. Γεωργακάκης  
 Ἄλεξ. Ι. Καλαμαράκης  
 Ἰωάν. Ε. Καλαμαράκης  
 Κων. Καλαμαράκης  
 Κων. Μ. Κουλουρίδης  
 Εὐτυχ. Ν. Λουπᾶς  
 Βαρδ. Κ. Μαρκουλάκης  
 Γεώργ. Δ. Μπομπολάκης  
 Ἐμμ. Δ. Μπομπολάκης  
 Ἰωάν. Μ. Ξανθουδάκης  
 Εὐτυχ. Ι. Παπαδονικολάκης  
 Ἰωάν. Γ. Παπαδονικολάκης  
 Ἄνδρ. Γ. Πενταράκης  
 Ἰωάν. Γ. Πενταράκης  
 Ἰωάν. Γ. Σαρτζετάκης  
 Εὐτ. Θ. Σηφάκης  
 Μιχ. Σ. Τζιμανάκης

**Ζούρβα**

Χρήστος Δ. Μανωλαράκης  
 Θεόδ. Γ. Νικολακάκης  
 Γεώργιος Σταματάκης

**Κάϊνα**

Γεώργιος Ν. Γαριδάκης  
 Μανούσος Χ. Παντελάκης

**Καλαμίτσι**

Ἐλευθέριος Ι. Γιανουλάκης  
 Εὐάγγελος Ἄν. Κακοξυλάκης  
 Σταύρος Ἐμ. Σταυριανουδάκης

**Καλλικράτης**

Ἀλέξανδρος Γ. Βουγιούκαλος  
 Ἐμμανουήλ Γ. Βουγιούκαλος  
 Ἰωσήφ Βουγιουκαλάκης  
 Μανούσος Γ. Βουγιούκαλος  
 Ἀγγελικὴ Ι. Γανταδάκη  
 Ρούσος Γ. Γανταδάκης  
 Ἐλένη Ν. Γιαννακάκη  
 Γεώργιος Ι. Καντήρος  
 Ξανθὴ Γ. Καντήρου  
 Ἐμμανουήλ Ι. Κωνσταντουδάκης  
 Φανὴ Κουρελάκη  
 Ἰωάννης Σ. Λυκάκης  
 Γεώργιος Μ. Μανουσέλης  
 Ἐμμανουήλ Γ. Μανουσέλης  
 Εὐστράτιος Γ. Μανουσέλης  
 Μανούσος Γ. Μανουσέλης  
 Μᾶρκος Ε. Μαρκουτσάκης  
 Ζαμπιά Ι. Παπαδόσηφου  
 Παῦλος Ε. Πολάκης  
 Ἐλένη Πολάκη  
 Ἰωάννης Ε. Σηφοστρατουδάκης  
 Ἀθηνᾶ Ν. Τσιβολεδάκη  
 Εὐαγγελία Γ. Τσιβολεδάκη  
 Εὐστράτιος Μ. Χαϊρέτης  
 Μαρία Μ. Χαϊρετάκη  
 Νικόλαος Ε. Χαϊρέτης  
 Σπύρος Χ. Χαϊρέτης

**Καλουδιανὰ**

Γεώργιος Ἐμ. Λαμαζάκης  
 Εὐάγγελος Ἡλ. Λιοτσάκης

**Κακόπετρο**

Ἄναστ. Κ. Δεσποτάκης  
 Ἐμμ. Κ. Δεσποτάκης  
 Σπύρος Κ. Δεσποτάκης  
 Χαράλαμπος Κ. Δεσποτάκης  
 Ἄναστάσιος Ν. Μαλανδράκης  
 Μιχαήλ Ν. Μαλανδράκης  
 Γεώργιος Περάκης  
 Νικολ. Ἰωσ. Ἰερωνυμάκης ἐκ  
 Γρᾶ Κερὰ Κισσάμου κάτ. Δελιανῶν

**Καμπανός**

Ἄλεξανδρος Γ. Καστάνης  
Ἐλ. Ε. Κωνσταντουδάκης  
Χαράλαμπος Ε. Μανωλαράκης  
Ἐμμ. Μιχελάκης

Νικόλαος Γ. Μπουλταδάκης  
Εὐστράτιος Ματ. Μπουλταδάκης  
Μιχαήλ Σ. Ναναδάκης  
Ἄντωνιος Ν. Πρωτοπαπαδάκης

Εὐστράτιος Ν. Τζανουδάκης

**Κάμποι**

Γεώργ. Ἰ. Ἀρετάκης  
Χριστ. Ἰ. Ἀρετάκης  
Νικ. Ἰ. Ἀρετάκης  
Εὐάγγ. Γ. Ἀρετάκης  
Νικ. Ε. Ἀρετάκης  
Χριστ. Ν. Γαρμπιδάκης  
Γεώργ. Ἰ. Κατάκης  
Νικ. Α. Κατσανεβάκης  
Φαν. Κ. Κατσουλάκης  
Λάμπ. Ἰ. Κατσουλάκης  
Παυλ. Ε. Κατσουλάκης  
Γεώργ. Π. Κοκκολάκης  
Δημ. Π. Μαθιουδάκης

Σαραντ. Ἰ. Μαυρεδάκης  
Ἄγαστ. Γ. Νικολιουδάκης  
Ἐμμ. Λ. Νικολιουδάκης  
Βασ. Λ. Νικολιουδάκης  
Βασ. Α. Παπαδάκης  
Γεώργ. Ἰ. Παπαδάκης  
Μιχ. Γ. Παπαδάκης  
Ἀρτέμιος Φ. Παπαδάκης  
Κωνστ. Μ. Παπαδάκης  
Θρασ. Ε. Ποντικάκης  
Γεώργ. Ν. Ποντικάκης  
Σπυρ. Γ. Τσιχλάκης  
Εὐσέβιος Δ. Τσιχλάκης

**Κάνδανος**

Πέτρος Ἰ. Δοξάκης  
Στυλιανός Ἰ. Δοξάκης  
Παν. Ἰ. Δοξανάκης  
Ἄθανάσιος Καμήλος

Μιχαήλ Δημ. Μπερτάκης  
Ἐμμανουήλ Ἄντ. Πυροβολάκης  
Θεοφάνης Μιχ. Σαρζετάνης  
Ἐμμανουήλ Μιχ. Σολονάκης

Ἰωάννης Μιχ. Σταυρουλάκης

**Καράνου**

Ἄντωνιος Ν. Δασκαλάκης  
Ἐμμανουήλ Νικ. Κωνσταντουλάκης  
Νικόλαος Κωνσταντουλάκης

Παναγιώτης Ἰ. Μανωλιουδάκης  
Μαρία Δημ. Μαυριδάκη  
Ἐμμανουήλ Ν. Πεντάρης

**Καρρές**

Χρήστος Δημ. Ἀνδρεαδάκης  
Κωνσταντ. Ἐμμ. Δημητρακάκης  
Στυλιανός Ἐμμ. Κολομβάκης

Γεώργιος Ἄπ. Φραγγεδάκης  
Ἐμμανουήλ Γ. Φραγγεδάκης  
Σταύρος Μ. Φραγγεδάκης

**Καστέλλι**

Νικόλαος Α. Ἀλεξανδράκης  
Ἄρτεμ. Δ. Ἀναστασάκης  
Στυλ. Π. Βασμαρῆς  
Σπυρ. Βλαχάκης  
Στυλ. Βερυκάκης  
Δημήτριος Μ. Κακαουνάκης  
Ἀργυρώ Κοντοπεράκη  
Δημ. Ε. Κυριακάκης  
Μιχ. Ἰ. Λιγοψυχάκης

Εὐάγγ. Λιοτσάκης  
Ἐμμαν. Μαραγγουδάκης  
Ἐμμαν. Μαρκάκης  
Γεώργ. Μουντάκης  
Στυλ. Γ. Πετράκης  
Δημ. Ρημαντώνάκης  
Νικ. Ε. Σημαϊάκης  
Θεμ. Τσιγκουνάκης  
Ἐμμ. Φελετάκης



**Κεραμιά**

Νικ. Γ. Ἀρβελακης (Κοντόπουλα) Χαραλ. Π. Περάκης (Πλατυβόλα)  
 Ἰωαν. Ν. Δελάκης » Σπύρος Σ. Περάκης (Παναγιά)  
 Μ. Ι. Παπαδομανωλάκης » Ἰωάν. Κ. Τζιτζιφιανάκης (Παναγιά)  
 Π. Γ. Παπαδομανωλάκης » Ἰωάννης Χατζηδογιαννάκης  
 Π. Γ. Μαυρακάκης (Γερο-Λάκκος) Ἐμμ. Καμαριανάκης  
 Ἰωάννης Κατελάνος Κεραμιά

**Κοντομαρι**

Αντων. Α Ἀποστολάκης Ἐμμαν. Π. Δερμιτζάκης  
 Γεώργ. Ι. Ἀποστολάκης Ἄντων. Ε. Δρακάκης  
 Χαραλ. Βλαζάκης Γεώργ. Κ. Καλογριδάκης  
 Γεώργ. Ε. Γεωργιλᾶς Μιχ. Ε. Μαυριδάκης  
 Παντελ. Γ. Γιατράκης Ἡλίας Σ. Μιχελάκης  
 Εὔριπ. Π. Δασκαλάκης Ἄνδρ. Ν. Παπαδάκης  
 Ἡλίας Π. Δασκαλάκης Κων. Α. Παπαδάκης  
 Νικ. Π. Δασκαλάκης Νικόλαος Ι. Σαρρῆς  
 Μιχ. Κ. Δασκαλάκης Στυλ. Κ. Φιλιππάκης  
 Ἰωάννης Φραντζεσκάκης

**Κουκαναρά**

Ἰωάννης Στ. Πατεράκης Νικόλαος Στ. Πατεράκης

**Κουφός**

Ἐμμ. Δ. Βουργαράκης Μιχ. Α. Βαρυπατάκης  
 Ἐμμ. Γ. Βαρυπατάκης Γεώργ. Β. Μαθιουδάκης  
 Νικ. Γ. Φιολάκης

**Κυρτωμάδω**

Ἀναστάσιος Α. Ἀνάογλου Γεώργιος Ἰωσ. Μανουσογιάννης  
 Χρήστος Δ. Ἀναστασιάδης Ἰωάννης Νύχτας  
 Μιχαήλ Π. Ἀρσιδάκης Γεώργιος Πεντάρης  
 Σταῦρος Κ. Γουδίης Θεοφάνης Μ. Σαρτζέτης  
 Βασίλειος Γ. Διγαλάκης Δημήτριος Π. Σεϊμένης  
 Ἐμμανουήλ Γ. Διγαλάκης Ἀναστάσιος Γ. Σηφαλάκης  
 Ἰωάννης Γ. Διγαλάκης Νικόλαος Ἄρ. Σταματάκης  
 Ἀλέξανδρος Γ. Κατσούλης Ἄνδρᾶς Α. Τσιραντωνάκης  
 Γεώργιος Ν. Κουτσογιάννης Ματθαῖος Δ. Τζαμπαζάκης  
 Νικόλαος Ι. Λεκάκης Χρήστος Ι. Φουράκης  
 Χαραλάμπος Ι. Μαλινδρέτος Νικόλαος Ι. Φραγγέδης  
 Μάνθος Χαμηλοθώρης

**Λάκκοι**

Γρηγ. Βελανάκης Σταῦρος Χ. Μανωλαράκης  
 Δημ. Γ. Βεριβάκης Χρήστος Ι. Μανωλαράκης  
 Παυλ. Δρακ. Βεριβάκης Ἰωάν. Β. Μαρματάκης  
 Μιχ. Νικ. Βεριβάκης Γεώργ. Ἄρ. Μαρούλης  
 Στυλ. Σοφ. Βολάνης Παντελῆς Μιχαλέτος



Ὁ « σταυρός » τοῦ μαρτυρίου ἑκατοντάδων Κρητικῶν πού ἐκτελέσθησαν στήν Ἁγιά. Ὁ πάσσαλος ἐπὶ τοῦ ὁποίου προσεδέοντο οἱ νεομάρτυρες τῆς Κρήτης γιά νά ἐκτελεσθοῦν. Οἱ ριπές τῶν πολυβόλων καί οἱ σφαῖρες ἔχουν κατασχίσσει καί αὐτό τὸ ἀνηχο ξύλο . . .

Βασίλ. Νικ. Γιαννακάκης  
 Χρήστος Ι. Θεοδωράκης  
 Σωτηρ. Άρισ. Καζαλάκης  
 Βεν. Μ. Καντιδάκης  
 Εύαγγ. Νικ. Κατάκης  
 Στυλ. Ι. Καψαλάκης  
 Μιχ. Κοκκινάκης  
 Βασ. Μ. Κουτρούλης  
 Ίωάν. Ν. Κουτρούλης  
 Χαρ. Ν. Κουτρούλης  
 Τηλ. Έμμ. Λουλαδάκης  
 Δημ. Ν. Μαλινδρέτος  
 Έμμ. Σ. Μαλινδρέτος  
 Ίωάν. Χ. Μαναρωλάκης  
 Γεώργ. Α. Μανουσάκης  
 Έμμ. Ι. Μανουσάκης  
 Νικόλαος Μανουσάκης  
 Νικ. Ε. Μάντακας  
 Ίωάν. Στυλ. Μανωλαράκης

Εύτ. Ε. Μπολάνης  
 Άντ. Σ. Παπαγιαννάκης  
 Γεωργ. Στεφ. Παπαδάκης  
 Γεωργ. Ν. Σεργάκης  
 Έμμ. Π. Σεργάκης  
 Έμμ. Κ. Σεργάκης  
 Κυρ. Ν. Σεργάκης  
 Μιχ. Ν. Σεργάκης  
 Ίωάν. Ν. Σκουλάς  
 Σκουλ. Ν. Σκουλάς  
 Ίωάν. Κ. Τζαμπαζάκης  
 Ματθ. Δ. Τζαμπαζάκης  
 Σταμ. Ν. Τζοντζολάκης  
 Γεώργ. Ι. Τσουβαλάκης  
 Έμμ. Άντ. Σαρρής  
 Στυλ. Σ. Φεραρόλης  
 Κων. Σ. Φεραρόλης  
 Έμμ. Ι. Φρογουδάκης  
 Έλευθ. Ψιλλάκης

### Λειβαδιά

Θεοφάνης Μ. Παπαδερός  
 Ίωάννης Διάκου Σειραδάκης

Ίωάννης Μ. Σειραδάκης  
 Γεώργιος Ι. Τσουρής

### Λίονη

Έμμανουήλ Στ. Βαγιάκης  
 Άντώνιος Ι. Σταυριανουδάκης

Δημήτριος Ι. Σταυριανουδάκης  
 Εύτύχιος Έμμ. Στυφαλάκης

### Λουτράκι

Έμμανουήλ Άντ. Παναγουδάκης Στέφανος Έμμ. Στεφανουδάκης

### Μάζη

Μάρκος Ι. Γρυλλάκης  
 Ίωάννης Καπασάκης  
 Γεώργιος Ι. Μαντινός

Νικολ. Μαυριγιαννάκης  
 Άνδρέας Ν. Παπαδάκης  
 Νικόλαος Ν. Παπαδάκης

### Μαλάθυρο

Άντώνιος Έμμ. Άναστασάκης  
 Ίωάννης Άντ. Άναστασάκης  
 Παναγιώτης Άντ. Άναστασάκης  
 Κων. Μ. Άρτεμάκης  
 Έμμανουήλ Θ. Γραφάκης  
 Κων. Σ. Δαράκης  
 Άντώνιος Ι. Καρτσωνάκης  
 Άντώνιος Δ. Καρτσωνάκης  
 Γεώργιος Ε. Καρτσωνάκης  
 Γεώργιος Μ. Καρτσωνάκης  
 Γεώργιος Σπ. Καρτσωνάκης

Δημήτριος Άν. Μπαχαδάκης  
 Έμμανουήλ Δ. Μπαχαδάκης  
 Έμμανουήλ Σπ. Μπαχαδάκης  
 Μιχαήλ Τζανή Μπαχαδάκης  
 Άντώνιος Θ. Νταμουλάκης  
 Ίωάννης Στ. Ξενικάκης  
 Στυλιανός Β. Ξενικάκης  
 Γεώργιος Ί. Πατεράκης  
 Γεώργιος Άντ. Παπαδάκης  
 Έμμανουήλ Άντ. Παπαδάκης  
 Στυλιανός Ν. Παπαδάκης

Δημόκριτος Έμ. Καρτσωνάκης  
 Κωνστ. Έμ. Καρτσωνάκης  
 Μιχαήλ Δ. Καρτσωνάκης  
 Μιχαήλ Κ. Καρτσωνάκης  
 Στέφανος Μ. Καρτσωνάκης  
 Δημήτριος Γ. Κορναράκης  
 Δημήτριος Κυρ. Κουμάκης  
 Έμμανουήλ Ι. Κουμάκης  
 Έπαμεινώνδας Ν. Κουμάκης  
 Γεώργιος Κυρκοράκης  
 Γεώργιος Λουπασάκης  
 Κωνστ. Άν. Λουβιτάκης  
 Άναστάσιος Μ. Λουβιτάκης  
 Άντώνιος Θ. Μπαμπουνάκης  
 Δημήτριος Θ. Μπαμπουνάκης  
 Έμμανουήλ Γ. Μπαμπουνάκης  
 Ιωάννης Δ. Μπαμπουνάκης  
 Μιχαήλ Δ. Μπαμπουνάκης  
 Μίνως Δ. Μπαμπουνάκης  
 Νικόλαος Θ. Μπαμπουνάκης

Γεώργιος Στ. Σημανδηράκης  
 Έμμανουήλ Στ. Σημανδηράκης  
 Μενέλαος Στ. Σημανδηράκης  
 Στυλιανός Άντ. Σημανδηράκης  
 Γεώργιος Ι. Σηφοδασκαλάκης  
 Δεώργιος Δ. Σκανδαλάκης  
 Γεώργιος Κ. Σκανδαλάκης  
 Θεοχάρης Γ. Σκανδαλάκης  
 Νικόλαος Κ. Σκανδαλάκης  
 Σταύρος Κ. Σκανδαλάκης  
 Στυλιανός Ι. Σκανδαλάκης  
 Έμμανουήλ Ι. Σκανδαλάκης  
 Άπόστολος Μ. Στεφανουδάκης  
 Έμμανουήλ Κ. Στεφανουδάκης  
 Ιωάννης Άπ. Στεφανουδάκης  
 Στυλιανός Άντ. Τζανακάκης  
 Ιωάννης Χ. Τζωρτζάκης  
 Μιχαήλ Χ. Τζωρτζάκης  
 Χαράλαμπος Έμμ. Τζωρτζάκης  
 Άνδρέας Μ. Ψαράκης

### Μάλεμο

Φώτιος Κ. Άποστολάκης  
 Ιωάννης Γ. Γαλανάκης  
 Νικολ. Ζωγραφάκης  
 Ιωάνν. Α. Κατάκης  
 Μιχ. Γ. Κατάκης  
 Πετ. Ι. Κατάκης  
 Στυλ. Γ. Κατάκης  
 Νικ. Γ. Μανουδάκης  
 Γεώργιος Μανουσουλδάκης

Άλεξ. Ε. Μουτσάκης  
 Άγάπη Έμμ. Παρασάκη  
 Θρασυβ. Έμμ. Παρασάκης  
 Σοφία Έμμ. Παρασάκη  
 Ειρήνη Έμμ. Παρασάκη  
 Νικόλαος Α. Πατεράκης  
 Μιχ. Νικ. Παρασάκης  
 Άντων. Σφυριδάκης  
 Παν. Χαριτάκης

Νικολ. Έμ. Ψυγουδάκης

### Μελιδόνι

Άρτέμιος Έμμ. Κανελάκης  
 Κωνστ. Δ. Πλατσιδάκης

Μιλτιάδης Ι. Μανουσάκης

### Μεσκλά

Έμμ. Ι. Άγγελάκης  
 Ιωάν. Ι. Άγγελάκης  
 Ξεν. Ν. Άρναντωνάκης  
 Γεώργ. Δ. Βουράκης  
 Έμμ. Γ. Γκαργκατσάκης  
 Άποστ. Ι. Δημητρουλάκης  
 Ίωσ. Δ. Κατζουράκης  
 Διομ. Ι. Κατζουράκης  
 Έμμ. Γ. Κοντουδάκης  
 Δημ. Χ. Κοντουδάκης  
 Έμμ. Γ. Κουφάκης  
 Άντ. Γ. Κουφάκης  
 Άντ. Χ. Λαδάκης  
 Έμμ. Γ. Μαλτεζάκης

Δημ. Ν. Μαυριλιδάκης  
 Έμμ. Γ. Μπαλωμενάκης  
 Στεφ. Γ. Μυσιρλάκης ή Μυλωνάκης  
 Έμμ. Ν. Νικολακάκης  
 Εύστρ. Π. Παπίλαρης  
 Έμμ. Ι. Παπίλαρης  
 Βασ. Ν. Παπουτσάκης  
 Άντ. Θ. Τσαγκαράκης  
 Νικ. Θ. Τσιράκης  
 Κυρ. Ι. Τσιραντωνάκης  
 Μιχ. Π. Τσιραντωνάκης  
 Γεώργ. Ε. Τισκάκης  
 Άντ. Ι. Φιλιππάκης  
 Θεοδ. Γ. Φραγκάκης

Ξηρ. Γ. Μαυρακάκης  
Έλευθ. Ι. Μαυρακάκης

Νικ. Γ. Χαλαράκης  
Βασ. Γ. Χατζηράκης

**Μόδι**

Γεώργιος Ν. Σφουριδάκης

Ίωάννης Π. Χριστοδουλάκης

**Μούλετε**

Άποστολος Ίακ. Γεραίουδάκης  
Βαρδής Γ. Κουριδάκης  
Δημήτριος Α. Κουριδάκης

Νικόλαος Κ. Κουριδάκης  
Ήλιος Κ. Μαλανδράκης  
Γεώργιος Π. Πισογιαννάκης

**Μουρί**

Κυριακή Ν. Καυκαλά

Νικόλαος Γ. Μπουζονιεράκης

**Μουρνιές**

20 - 6 - 1941

Σπυρ. Βλαχάκης  
Σπυρ. Γ. Βεργάκης  
Κωνστ. Γιανναρίου  
Χριστ. Δαρατσάκης  
Τέρπανδρος Ζαχαρίου  
Χριστ. Καραγεωργίου  
Έλευθέριος Ε. Κατσανεβάκης  
Έμμαν. Ν. Κατσανεβάκης  
Χριστ. Κουκουλάκης  
Γεώργ. Ε. Κουκάκης  
Κυρ. Ε. Κουκάκης  
Κωνστ. Κοτσολάκης  
Κωνσταν. Κωνσταντινίδης  
Πολύκαρπος Κωνσταντινίδης  
Κλεάνθης Κύπρου  
Έμμ. Μαμουνάκης  
Συμ. Μπεντή

Κωνστ. Μπολάνης  
Ν. Νασουμάδης  
Ίωάν. Όρφανίδης  
Άθαν. Όρφανός  
Δημ. Όρφανός  
Δημ. Πισίσης  
Σάββας Πρωτοπαπαδάκης  
Ίωάν. Σαλμανής  
Άντ. Σαραντάκης  
Άντ. Σκουμπάκης  
Νικ. Σκουμπάκης  
Γεώργ. Σωτηρόπουλος  
Δημ. Χαλβατζάκης  
Νικ. Χατζηδάκης  
Άντ. Χονδράκης  
Θεόδ. Φωτιάδης  
Ίωάν. Φέρμελης

**Μουρνιές**

29 - 8 - 1944

Ήλιος Βαμβακάρης  
Γεώργ. Βαρδάκης  
Σπυρ. Βαρδάκης

Ίωάν. Γαλανίδης  
Δημ. Κοκκινομαγουλάς  
Βασ. Σαλμανής

Κωνστ. Φουντουλάκης

**Νεροκούρου**

Ευάγ. Σ. Άνδρεαδάκης  
Κων. Γεωργιακάκης  
Έμμ. Λεντάρης  
Νικ. Λεντάρης  
Άντων. Μάρακας

Ευάγ. Β. Μπελαλής  
Νικολ. Β. Μπελαλής  
Άντων. Μ. Παπασηφάκης  
Έμμ. Σ. Πολυχρονάκης  
Ζαχ. Σπαθαράκης

**Ντερές**

Βασίλειος Γ. Λυγαλάκης      Έμμανουήλ Γ. Λυγαλάκης  
 Άνδρέας Άν. Τσιραντωνάκης

**Όρθοῦνι**

Άνδρ. Π. Ζαχαριουδάκης      Ίωσ. Α. Πεντάρης  
 Άντων. Δ. Ζαχαριουδάκης      Παν. Γ. Πενταράκης  
 Έμμ. Ι. Κατσούλης      Γεώργ. Ν. Στρατινάκης  
 Δημ. Ι. Μαραγκουδάκης      Είρήνη Μ. Στρατινάκη  
 Μιχ. Η. Μαραγκουδάκης      Έμμ. Σ. Στρατινάκης  
 Άναστ. Β. Παπασταματάκης      Ίωάν. Σ. Τρικουνάκης  
 Βασ. Ι. Πεντάρης      Έμμ. Σ. Τρικουνάκης  
 Γεώργ. Ε. Πενταράκης      Στ. Μ. Φραγκιαδάκης

**Παλιόχωρα**

Ίωάν. Σ. Άρχοντάκης      Μαρίνος Παπαγιαννάκης  
 Κωνστ. Στ. Λαζόπουλος      Παναγιώτης Στ. Σταυρουλάκης

**Πεμόνια**

Άλέξανδρος Έμ. Κουκουράκης      Έμμ. Ν. Μαστραντωνάκης

**Περιβόλια**

Έμμ. Μαμουνάκης      Γεώργ. Π. Τζίγκος  
 Σάββας Ν. Πρωτόπαπας      Θεοδοσίος Εύστ. Φωτιάδης

**Πλατανιάς**

Ίωσήφ Ι. Βαρουεάκης      Κωνστ. Γ. Μαστοράκης  
 Γεώργ. Ζωφοριανάκης      Έμμ. Ν. Πατσουράκης  
 Θρασύβουλος Γ. Καλαφατάκης      Γρηγόριος Γ. Προγούλης  
 Κωνστ. Β. Πρώϊμος

**Πλάτανος**

Άρριστείδης Γ. Άνουσάκης      Κυριάκος Α. Μαραθάκης

**Πολεμάρχι**

Δωροθέα Η. Δασκαλάκη      Βενιζέλος Ι. Παδιακάκης  
 Έμμ. Κ. Έλευθεράκης      Άναστάσιος Λ. Στεφανουδάκης  
 Δημήτριος Π. Μαραγγουδάκης      Έμμανουήλ Λ. Στεφανουδάκης  
 Έλευθέριος Γ. Στεφανουδάκης

**Ποταμίδα**

Στέφανος Έμμ. Άναγνωστάκης      Έπαμεινώνδας Π. Μαζοκοπάκης

**Πρασές**

Ἐμμ. Σ. Γδοντάκης  
 Κων. Α. Γδοντάκης  
 Ἐμμ. Ν. Γεωργιακάκης  
 Ἐμμ. Ν. Κατσουλάκης  
 Ἄντ. Σ. Κατσουλάκης  
 Εὐτ. Α. Κοκκινάκης  
 Ἐμμ. Δ. Κοτσάκης  
 Ἐμμ. Ν. Κουκουράκης

Νικ. Ι. Κουκουράκης  
 Ἄνδρ. Ν. Κουκουράκης  
 Ἐμμ. Δ. Κωστάκης  
 Ἰωάν. Ἐμμ. Μπουλαδάκης  
 Νικ. Γ. Παπαλιονάκης  
 Ἄντ. Γ. Φιωτάκης  
 Δημ. Κ. Φυτράκης  
 Εὐτυχία Π. Χαρχαλάκη

Ἐμμανουὴλ Χειλαδάκης

**Ροδοβάνι**

Ἰωάνν. Ε. Βιτοράκης  
 Ἐμμ. Γ. Μαθιουδάκης  
 Ἰωάν. Μ. Μαρκαντιωνάκης  
 Γεώργ. Μ. Μαρματάκης  
 Ἰωάν. Μ. Μπουρδάκης  
 Παν. Α. Μπουρδάκης  
 Γεώργ. Ι. Πετράκης  
 Νικ. Ε. Πετράκης

Προκ. Γ. Πετράκης  
 Σταυρ. Α. Πετράκης  
 Στυλ. Μ. Πετράκης  
 Εὐτυχ. Σ. Πιατάρης  
 Ἰωάν. Σ. Τομαδάκης  
 Γεώργ. Ε. Τσισκάκης  
 Εὐτυχ. Σ. Τσισκάκης  
 Εὐτυχ. Ἐμμ. Χατζημιχαλάκης

**Ρούματα**

Βασ. Χ. Γουβεράκης  
 Παν. Γ. Κουμάκης  
 Ἐμμ. Δ. Μπιζανάκης  
 Σπυρ. Ν. Λιονάκης  
 Ἰωάν. Ν. Λουφαρδάκης  
 Σπυρ. Ε. Μανωλιουδάκης  
 Ἄντ. Κ. Μουστεράκης  
 Ἥλ. Ε. Μπολάκης

Νικόλαος Σ. Μπομπολάκης  
 Ἄντ. Ε. Μπουλαδάκης  
 Γεώργ. Ε. Μπουλαδάκης  
 Ἰωάν. Ε. Μπουλαδάκης  
 Γεώργ. Π. Ντουντουλάκης  
 Στυλ. Ι. Πατρικάκης  
 Γεώργ. Ι. Σγουράκης  
 Μαρ. Γ. Σολανάκης

\* Ἄγγελος Σταυρουλάκης

**Σκηνές**

Μιχ. Βασιλάκης  
 Γεώργ. Μ. Βλαζάκης  
 Σταμ. Γ. Βοτζάκης  
 Ἐμμ. Ι. Βοζινάκης  
 Βασιλ. Γ. Βουράκης  
 Ἰωάν. Σ. Γιαννακάκης  
 Γεώργ. Ι. Γιαννακάκης  
 Γεώργ. Ε. Δημητράκης  
 Ἰωάν. Γ. Δερμιτζάκης  
 Ζήνων Σ. Ζαχαράκης  
 Νικολ. Δ. Ζαχαράκης  
 Κων. Σ. Ζαχαράκης  
 Ἄνδρ. Θ. Κασελάκης  
 Γεώργ. Ι. Καστρινάκης  
 Χαρ. Δ. Καστρινάκης  
 Ἐμμ. Α. Κατζουράκης  
 Ἐμμ. Ν. Κατσιγαράκης  
 Εὐτυχ. Α. Κοκκινάκης

Γεώργ. Ε. Κουλουρίδης  
 Ἰωάν. Κοντεκάκης  
 Ἄννα Δ. Μάρακα  
 Ἄλκιβ. Ε. Μαραγκουδάκης  
 Δημ. Σ. Μαυριδάκης  
 Νικ. Νικολουδάκης  
 Στυλ. Ν. Νικολουδάκης  
 Ἄντώνιος Β. Νικολουδάκης  
 Ἰωάν. Δ. Πετράκης  
 Ἰωάν. Α. Σινοράκης  
 Ἄντων. Ι. Τρικουνάκης  
 Γεώργ. Ν. Φραγκάκης  
 Ἄντων. Π. Φραγγεδάκης  
 Παναγ. Ν. Φραγγεδάκης  
 Γεώργ. Α. Φραγγεδάκης  
 Ἐμμ. Γ. Φραγγεδάκης  
 Ἄντων. Α. Χατζουδάκης

**Σηλιά**

Ἐμμανουήλ Ἐμμ. Βαβινάκης

Ἐμμανουήλ. Ι. Καλιτουρνάκης

**Σταλός**

Παῦλος Α. Ζερβουδάκης

Ἐμμ. Σταμ. Κωνσταντουλάκης

Αἰκατερίνη Ν. Κτιστάκη

Σταμ. Στυλ. Κωνσταντουλάκης

Ἄντων. Σταμ. Κωνσταντουλάκης

Ἰωάννης Γ. Μυγλάκης

Μιχαήλ Ι. Χατζημανωλάκης

**Συρίλλι**

Ἄλεξανδρος Ἰακ. Κουβαριτάκης

Στυλιανός Γ. Μαυρογένης

Ἄντωνιος Στ. Μαθιουδάκης

Βεν. Παθιανάκης

Ἰωάννης Γ. Μανουσάκης

Ἐμμανουήλ. Γ. Προεστάκης

Νικόλαος Γ. Μανουσάκης

Παναγιώτης Βασ. Φουρνιανάκης

**Ταυρωνίτης**

Παν. Γ. Λιοτσάκης

Ζαχαρίας Μαρολακάκης

Ἰωάννης Μαθιουδάκης

Νικόλαος Ι. Μπουρμπάκης

Κωνστ. Π. Παπαϊωάννου

**Τεμένια**

Μιχαήλ Π. Δασκαλάκης

Ἰωάννης Ἐμμ. Κοτσαμπασάκης

Ἰωάννης Ἀλ. Λεγόπουλος

**Τζιτζιφές**

Ἐμμ. Μ. Ἀποστολάκης

Μανουσος Ι. Πατσούρος

Νικ. Μ. Ἀποστολάκης

Εὐαγ. Κ. Τσαγκαράκης

Βαρδῆς Σ. Λιοδάκης

Δημ. Κ. Τσουρουπάκης

**Τσικαλαριά**

Ἐμμ. Α. Βαμβακάς

Γεώργιος Ν. Κοτζάμπασης

Λεων. Χ. Χριστοδούλου

**Φιλελιανὰ**

Κωνσταντῖνος Γ. Καστανάκης

Ἰωάννης Ε. Τζουτζουράκης

Ἐμμανουήλ Π. Σκανδαλάκης

**Φουρνές**

Δημ. Α. Ἀλεξάκης

Γεώργ. Π. Μιναράκης

Σταυ. Δ. Ἀλεξάκης

Νίκος Ε. Μιχάκης

Νικ. Γ. Ἀναστασάκης

Εὐστρ. Γ. Μπριτζολάκης

Μιχ. Σ. Ἀποστολάκης

Μιλτ. Σ. Μπριτζολάκης

Δημ. Δ. Ἀποστολάκης

Στέφ. Ε. Μπριτζολάκης



Κων. Γ. Ἀποστολάκης  
 Σταμ. Σ. Ἀποστολάκης  
 Ἀναστ. Σ. Βελεγράκης  
 Μιχ. Σ. Βελεγράκης  
 Κυριάκος Π. Βεριβάκης  
 Στυλ. Ἐμμ. Γιαννακάκης  
 Ἐμμ. Ι. Γιάνναρης  
 Ἀντ. Σ. Δρικόκης  
 Ἐμμ. Ι. Δρικόκης  
 Ἐμμ. Δ. Δρικόκης  
 Γεώργ. Ε. Δρικόκης

Χαρ. Α. Δρικόκης  
 Ἀντ. Δ. Ἐλευθεράκης  
 Μιχ. Δ. Ἐλευθεράκης  
 Δημ. Μ. Ἐλευθεράκης  
 Ἡλίας Ἐμμ. Ἐλευθεράκης  
 Ἐμμ. Δ. Ζουριδάκης  
 Παν. Κ. Ζουριδάκης  
 Γεώργ. Ι. Καβαλιεράκης  
 Κυρ. Ι. Καλογεράκης  
 Στυλ. Γ. Κατωμιχελάκης  
 Ἀλεξ. Ε. Κουκουράκης  
 Ἰωάν. Ε. Κουρουπάκης  
 Ἀγθρ. Ν. Κωνσταντουλάκης  
 Ἐλευθ. Μ. Λιαπάκης  
 Ἐμμ. Μ. Λιαπάκης  
 Ἰωάν. Γ. Μανουσάκης  
 Ἐμμ. Ν. Μαστρανωτάκης  
 Νικολ. Π. Μιναράκης

Κλεάνθη Ι. Χαροντάκη

Ἐμμ. Θ. Μυγιάκης  
 Ἄντων. Κ. Μυλωνάκης  
 Στεφ. Ε. Μυλωνάκης  
 Στεφ. Γ. Μυλωνάκης  
 Ἰωάν. Γ. Νικολακάκης  
 Νικ. Α. Ὀρνεράκης  
 Ἐμμ. Στ. Παπουτσάκης  
 Σταμ. Στ. Παπουτσάκης  
 Στυλ. Γ. Περάκης  
 Λεων. Δ. Πολυχρονάκης  
 Μάρκος Γ. Σαραβαλάκης

Νικ. Α. Σμυρλάκης  
 Ἐμμ. Γ. Σταματάκης  
 Νικ. Ε. Σταματάκης  
 Κων. Μ. Σφακιωτάκης  
 Γεώργ. Ι. Τζεράκης  
 Δημ. Η. Τζωρτάκης  
 Πέτρος Φανουράκης  
 Π. Σ. Φανουργιάκης  
 Ματθ. Σ. Φιλιππάκης  
 Ματθ. Μ. Φιλιππάκης  
 Δημ. Εὔστρ. Φραγκάκης  
 Χαραλ. Εὔστρ. Φραγκάκης  
 Σταμ. Δ. Φραγκάκης  
 Ἄντων. Κ. Φραγκονικολάκης  
 Ἐμμ. Γ. Φραγκονικολάκης  
 Μαρία Ι. Φραγκοστεφανάκη  
 Στυλ. Ι. Φραγκοστεφανάκης  
 Χαρίλ. Γ. Χανιωτάκης

### Φλώρια

Πέτρος Λαζάκης

Στυλ. Κουνδουράκης

### Χόνδρου

Δημήτριος Δ. Κουμαδαράκης

Ἀγισίλαος Ἐμμ. Κουμαδαράκης

### Ψαθόγιαννο

Σταῦρος Δ. Ἀνδρεαδάκης  
 Ἐμμανουήλ. Ι. Βιτεντζάκης

Βασίλειος Στ. Γιανουλάκης  
 Στυλιανός Δ. Ξεκουκουλοτάκης

### Ἐκ διαφόρων περιφερειῶν Ν. Χανίων

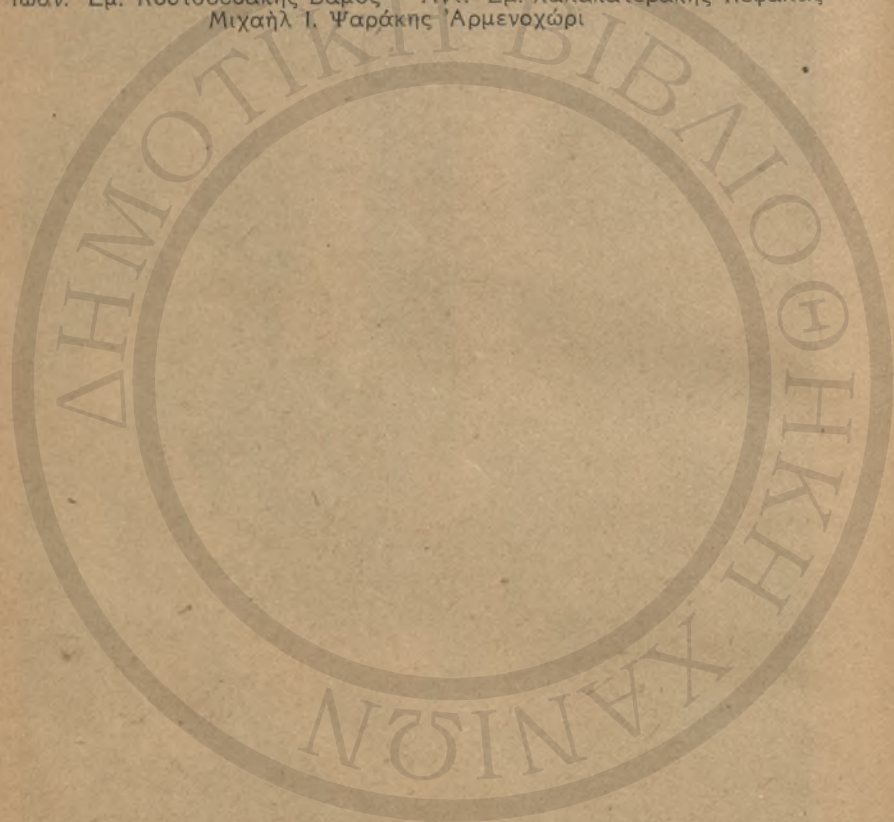
Ἀνδρέας Μιχ. Ἀδαμάκης Μαθῆ  
 Ἐμμ. Στ. Ἀντωνάκης Ἐξώπολις  
 Ἐμμ. Α. Ἀρκολάκης Καλαμίτσι  
 Στ. Χ. Ἀποστολίδης Νέο Χωριό  
 Γ. Κ. Βερυκάκης Παλιόκαστρον  
 Δημ. Π. Γεωργιαδάκης Χωστή  
 Κωνστ. Γ. Γεωργακάκης Σφηνάρι  
 Ἰωάν. Δ. Γιαννουδάκης Βουλγάρω

Στυλ. Ἀντ. Λιουδάκης Καμάρα  
 Γεώργ. Ἐμ. Λουπασάκης Σούδα  
 Μανουῖσ. Φ. Μακρινδάκης Χαμπάκα  
 Κυριάκος Ι. Μανιτάκης Λούλος  
 Ἰωσήφ Ἐμ. Μανούσακας Ἴμβρος  
 Γ. Ι. Μετομαράκης Σούγια  
 Ἰωάν. Στ. Μοτάκης Κεφάλι  
 Μιχαήλ Ἀν Μοτάκης Βλάτος



Ἄμφορ Βιάννου : Ἐνας ξύλινος ἀπλὸς σταυρὸς μὲ ἓνα ὄνομα χαραγμένο. Κάτω στὴν βάση του κάποιον στοργικὸ χέρι ἔχει ἀναρτήσει τὴν φωτογραφία τοῦ ἀδικοσκοτωμένου. Καὶ τὰ παιδάκια ποὺ τριγυρίζουν καὶ χαδεύουν τὸν σταυρὸ ἔρχονται μὲ τὴν πνοή των νὰ δροσίσουν τὴν μνήμη τοῦ νεκροῦ.

Ἄν. Α. Δεσποτάκης Καλάθηνες	Ἄ. Γ. Μπαντζέλης Χώρα Σφακίων
Σ. Β. Κανδανολέων Κουστογιέρακο	Α. Ε. Μποτονάκη Μεγάλα Χωράφια
Γεώργ. Ι. Κανταράκης Σελιά	Ἐμμ. Στ. Παγιαλάκης Θυμιά
Νικ. Ἰωσ. Καστρινάκης Κατοχώρι	Ἄντ. Κ. Παντελάκης Παῖδοχώρι
Ἐμ. Ι. Κατσικανδράκης Συρινάρι	Ἐ. Μ. Παπαγιαννάκης Πανέθυμος
Ἄλέξ. Γ. Κατσούλης Πατελάρι	Θεόδ. Μ. Πολάκης Γεράνι
Π. Γ. Κορνάρος Σφακοπηγάδι	Ἄντων. Ἐμ. Σαρρῆς Σκορδαλός
Κωνστ. Μ. Κοτσιφάκης Μαλάξα	Ἰωάν. Ἐμ. Σαρτζετάκης Πρινές
Γ. Ν. Κουλιεράκης Βαρύπετρον	Ἰωάννης Ι. Τζιβουράκης Πασαλιανά
Π. Μ. Κουνδουράκης Ἄλετρουβάρι	Ἄντ. Ι. Φραντζεσκάκης Γεράνι
Ἰωάν. Ἐμ. Κουτσουδάκης Βάμος	Ἄντ. Ἐμ. Χαλακατεβάκης Κεφαλάς
Μιχαήλ Ι. Ψαράκης Ἄρμενοχώρι	



Πόλις Περίχωρα

3 - 6 - 42

Έμμανουήλ Γεωργιάδης  
Μηνάς Γεωργιάδης  
Τίτος Γεωργιάδης  
Νικόλαος Άνωγιανάκης  
Μιχαήλ Γκολέμης  
Έμμανουήλ Λεβής

Ζαχαρίας Λεβής  
Μενέλαος Πατεράκης  
Έμμανουήλ Σαμαρείτης  
Ίωάννης Σεμερτζάκης  
Μιχαήλ Σηφάκης  
Ίωάννης Φανουράκης

14 - 6 - 1942

Δημήτριος Άνωγειανάκης  
Ίωάννης Άνωγειανάκης  
Έμμανουήλ Άποστολάκης  
Ίωάννης Άποστολάκης  
Άντώνιος Βαρούχας  
Γεώργιος Βοΐλας  
Δημήτριος Γρηγοράκης  
Νικόλαος Ήλιου  
Άντώνιος Καστρινάκης  
Νικόλαος Κατεχάκης  
Κώνστ. Καρακωνσταντάκης  
Ζαχαρίας Καρβουνάκης  
Σπυρίδων Καπετανάκης  
Γεώργιος Κουρομιχελάκης  
Μύρων Κονδυλάκης  
Έμμανουήλ Κουτεντάκης  
Μιχαήλ Κουτεντάκης  
Παύλος Κουτεντάκης  
Ίερώνυμος Κονταδάκης  
Άλκιβιάδης Μαρής  
Γεώργιος Μαυρονούκης  
Έμμανουήλ Μαυρονούκης  
Ίωάννης Μανουσάκης  
Γεώργιος Μεθυμάκης  
Ίωάννης Μετζάκης

Γεώργιος Μεταξάς  
Έμμανουήλ Μηγάδης  
Ίωάννης Παντουβάς  
Σπυρίδων Μπογδάνος  
Μιχαήλ Παπαδογιάννης  
Χριστόφορος Παπαδάκης  
Γεώργιος Πατεράκης  
Δημήτριος Πατεράκης  
Νικόλαος Πετράκης  
Χαράλαμπος Πετράκης  
Μιχαήλ Πρεκατσούνης  
Άριστέιδης Ραγκαβής  
Ίωάννης Ρωμάνος  
Βασίλειος Σαμαρείτης  
Γεώργιος Σαμαρείτης  
Χαράλαμπος Σαμαρείτης  
Γεώργιος Σηφάκης  
Ευάγγελος Σηφάκης  
Νικόλαος Σηφάκης  
Γεώργιος Σκουρλάς  
Νικόλαος Σουργιαδάκης  
Έμμανουήλ Σπυριδάκης  
Κωνσταντίνος Συμεώνογλου  
Άνδρέας Τσεπαπαδάκης  
Παναγιώτης Φρυσούλης

Έμμ. Εδάγ. Βουρεξάκης

Άστυράκι

Ζαχαρίας Γ. Άναγνωστάκης  
Γεώργιος Ι. Κουκιαδάκης  
Ίωάννης Κ. Μελαμπιανάκης

Ματθαίος Κ. Μανιουδάκης  
Γεώργιος Κ. Μελαμπιανάκης

Γωνιές

Ίωάννης Ήρ. Καντιδάκης  
Έλευθέριος Χρ. Μαρκατάτος  
Γεώργιος Ν. Μαρκατάτος

Γεώργιος Ν. Παντερής  
Δημήτριος Έμμ. Στρατήγης  
Γεώργιος Ι. Τιμπραγός

Χρήστος Νικ. Μαρκατάτος  
Χριστόδουλος Χαρ. Μαρκατάτος  
Παντελής Μιχ. Μαρκατάτος  
Νικόλαος Χρ. Μαρκογιαννάκης  
Ίωάννης Γ. Νάθενας

Δημήτριος Ἄγ. Τσιμπραγός  
Μύρων Ι. Τσιντάρης  
Βασίλειος Γ. Φθενός  
Γεώργιος Ν. Φθενός  
Στρατής Α. Χριστοδούλου

### Δαμάστα

Γεώργιος Ν. Κλήνης  
Ἄνδρ. Ἐμμ. Κουγιουμιντζάκης  
Γεώργιος Ἐμ. Κουγιουμιντζάκης  
Κώστ. Ἐμμ. Κουγιουμιντζάκης  
Ἐμμανουήλ Στ. Κουντούρης  
Νικόλαος Δημ. Κουντούρης  
Ίωάννης Ν. Κρουσανιώτάκης  
Ίωάννης Γ. Κρουσανιώτάκης  
Ίωάννης Ἐμμ. Λιαδάκης  
Κωνσταντῖνος Χ. Λιαδάκης  
Νικόλαος Ἄλ. Μαυράκης  
Ἐμμανουήλ Στ. Μαυράκης  
Γεώργιος Δ. Μαρούσης  
Γεώργιος Ἐμ. Μουντουφάρης  
Ματθαῖος Παν. Μουντουφάρης  
Ἐμμανουήλ Στ. Τρυγώνης

Χαρίδημος Σωτ. Νικολουδάκης  
Γεώργιος Β. Νικολουδάκης  
Ἀναστάσιος Β. Παπαδάκης  
Ἐμμανουήλ Στ. Περάκης  
Νικόλαος Στ. Περάκης  
Γεώργιος Σ. Σαρρῆς  
Ίωάννης Γ. Σαρρῆς  
Εὐάγγελος Γ. Σαρρῆς  
Ἀριστόδημος Κ. Σαρρῆς  
Μιχαήλ Δ. Σαρρῆς  
Γεώργιος Δ. Σαρρῆς  
Ίωάννης Ἄντ. Στρατιδάκης  
Γεώργιος Ἄντ. Στρατιδάκης  
Ίωάννης Γ. Τρυγώνης  
Ματθαῖος Γ. Τρυγώνης

### Κορφές

Ἄνδρέας Γ. Νάθενας  
Ἐμμανουήλ Γ. Νάθενας  
Νικόλαος Γ. Νάθενας

Νικόλαος Ἐμμ. Νάθενας  
Στυλιανός Ἐμμ. Νάθενας  
Γεώργιος Μ. Καλησπεράκης

Γεώργιος Π. Χαιρέτης

### Καμαράκι

Γεώργιος Ἐμμ. Ἀργύρης  
Ἐμμανουήλ Κ. Ἀργύρης  
Ἐλευθέριος Μ. Ἀργύρης  
Βασίλειος Χαρ. Κοκκινάκης  
Γεώργιος Χ. Κοκκινάκης  
Ἀθανάσιος Ἄντ. Μακρινδάκης  
Ζαχαρίας Ἄντ. Μακρινδάκης  
Ζαχαρίας Νικ. Στρατήγης

Ίωάννης Ἄντ. Μακρινδάκης  
Ἐμμανουήλ Γ. Μακρινδάκης  
Ἐμμανουήλ Δράκου Μπέρκης  
Μενέλαος Δράκου Μπέρκης  
Ζαχαρίας Γ. Παντερῆς  
Ματθαῖος Στρ. Παντερῆς  
Ἀντώνιος Νικ. Στρατήγης  
Ἐμμανουήλ Νικ. Στρατήγης

### Μάραθος

Ίωσήφ Βλατᾶς  
Νικόλαος Βλατᾶς  
Ίωάννης Βρέντζος  
Διονύσιος Δασκαλάκης  
Μιχαήλ Δασκαλάκης  
Μιχαήλ Κλινάκης  
Σταῦρος Κλινάκης  
Χαράλαμπος Κλινάκης

Γεώργιος Λίβας  
Δημήτριος Μουλακάκης  
Ίωάννης Μουντοφάρης  
Κώστας Παπαδομιχελάκης  
Χαράλαμπος Περγυρινάκης  
Ίωάννης Πουλακάκης  
Ἐμμανουήλ Πρινάρης  
Ίωάννης Πρινάρης

Νικόλαος Πρινάρης

### Ἅγιος Βασίλειος

Ἀπόστολος Στ. Βαρδάκης  
 Χαράλαμπος Στ. Βαρδάκης  
 Νικόλαος Γ. Βαρδάκης  
 Νικόλαος Ἐμμ. Βαρδάκης  
 Νικόλαος Ἐμμ. Βαρδονικολάκης  
 Γεώργιος Βασ. Βασιλάκης  
 Ἐμμανουὴλ Ι. Γεωργακάκης  
 Ἐμμανουὴλ Μιχ. Ζουμάκης  
 Εὐάγγελος Μιχ. Καλλέργης  
 Ἐμμανουὴλ Μιχ. Καλλέργης  
 Ἰωάννης Ἐμμ. Κεφαλάκης  
 Κωνσταντῖνος Μιχ. Κεφαλάκης  
 Δημήτριος Π. Γρηγ. Κονδυλάκης  
 Βασίλειος Ἐμμ. Μαξιμάκης  
 Γεώργιος Ἐμμ. Μανουσάκης  
 Ἰωάννης Ἐμμ. Μπαρμπαγαδάκης  
 Στυλιανός Ἐμμ. Μπαρμπαγαδάκης  
 Σακελλάρης Μονοκάνδυλος  
 Ἐπαμεινώνδας Ν. Νοδράκης  
 Χαράλαμπος Ἐμμ. Παπαδάκης  
 Χριστόφορος Ἐμμ. Παπαδάκης  
 Ἰωάννης Γ. Πεδιαδιτάκης  
 Ζαχαρίας Ἐμμ. Συμβουλάκης  
 Ἰωάννης Κ. Τρωλάκης  
 Μιχαὴλ Κ. Τρωλάκης  
 Στυλιανός Μιχ. Τρωλάκης  
 Ἄγγελος Ι. Χατζάκης  
 Λάζαρος Ι. Χατζάκης  
 Γεώργιος Ἐμμ. Χατζάκης  
 Ἐμμανουὴλ Γ. Χατζάκης

### Ἄμηνά

Ἰωάννης Δ. Ἄντωνάκης  
 Γεώργιος Ι. Ἀναστασάκης  
 Ἐμμανουὴλ Γ. Ἀναστασάκης  
 Σταύρος Ἀντωγιαννάκης  
 Γεώργιος Ν. Βασιλικάκης  
 Μύρων Ν. Βασιλικάκης  
 Ματθαῖος Βασιλικάκης  
 Γεώργιος Δ. Βαρδάκης  
 Ἐμμανουὴλ Βαρδιατζάκης  
 Γεώργιος Σ. Βερυκοκάκης  
 Ἰωάννης Βερυκοκάκης  
 Ματθαῖος Π. Βερυκοκάκης  
 Μύρων Βερυκοκάκης  
 Νικόλαος Μ. Βερυκοκάκης  
 Πολυχρόνης Βερυκοκάκης  
 Χαρίδημος Βαρδάκης  
 Ματθαῖος Δ. Γεωργιαννάκης  
 Ἰωάννης Μ. Γεωργιαννάκης  
 Νικόλαος Α. Γεωργιαννάκης  
 Ἀντώνιος Γεωργιαννάκης  
 Ἐμμανουὴλ Ν. Γρυσπολάκης  
 Ματθαῖος Γιαγκάκης  
 Ἐμμανουὴλ Γ. Δασκαλάκης  
 Ἰωάννης Ἐμμ. Δασκαλάκης  
 Σταύρος Γ. Δασκαλάκης  
 Ἰωάννης Α. Ἡλιάκης  
 Κωνσταντῖνος Δ. Ἡλιάκης  
 Ἐμμανουὴλ Γ. Ἡλιάκης  
 Ἀριστείδης Η. Ἡλιάκης  
 Ἐλευθέριος Α. Ἡλιάκης  
 Μιχαὴλ Ἡλιάκης  
 Ματθαῖος Ἡλιάκης  
 Ἀθανάσιος Ἡλιάκης  
 Δημήτριος Ἡλιάκης  
 Δημήτριος Ε. Ἰνιωτάκης  
 Μιχαὴλ Ἰνιωτάκης  
 Ἰωάννης Α. Ἰνιωτάκης  
 Νικόλαος Ἰνιωτάκης  
 Πέτρος Ἰνιωτάκης  
 Ἰωάννης Μ. Κρεβαθιανάκης  
 Ἐμμανουὴλ Μ. Κρεβαθιανάκης  
 Μιχαὴλ Ε. Κρασσᾶς  
 Γεώργιος Κρασσᾶς  
 Ματθαῖος Κρασσᾶς  
 Ἐμμανουὴλ Γ. Κονδυλάκης  
 Νικόλαος Ι. Κονδυλάκης  
 Ἐμμανουὴλ Κ. Κονσολάκης  
 Νικόλαος Ε. Κονσολάκης  
 Σπυρίδων Ν. Κονσολάκης  
 Ἰωάννης Κονσολάκης  
 Ἐμμανουὴλ Γ. Καρακωσταντάκης  
 Ἐμμανουὴλ Ι. Λουλάκης  
 Γεώργιος Ε. Μικρογιαννάκης  
 Γεώργιος Μικρογιαννάκης  
 Ἐμμανουὴλ Ν. Μικρογιαννάκης  
 Ἰωάννης Μικρογιαννάκης  
 Ἰωάννης Β. Μακρυγεωργάκης  
 Στυλιανός Μακρυγεωργάκης  
 Δημήτριος Α. Μαθιουδάκης  
 Μιχαὴλ Α. Μαθιουδάκης  
 Μιχαὴλ Ν. Μαθιουδάκης  
 Ἀπόστολος Ε. Μαθιουδάκης  
 Ἐμμανουὴλ Α. Μαθιουδάκης

Δημήτριος Σ. Μπαντουβάκης  
 Έμμανουήλ Δ. Μπαριτάκης  
 Νικόλαος Πυροβολάκης  
 Γεώργιος Παπαδάκης  
 Ματθαῖος Ι. Παντουβάκης  
 Μάρκος Α. Ραπτάκης  
 Μιχαήλ Ι. Ραπτάκης  
 Γεώργιος Ι. Ραπτάκης  
 Σοφοκλῆς Γ. Ραπτάκης  
 Έμμανουήλ Γ. Ραπτάκης  
 Μιχαήλ Ε. Ραπτάκης  
 Έμμανουήλ Β. Ραπτάκης  
 Κωνῖνος Μ. Ραπτάκης  
 Γεώργιος Μ. Ραπτάκης  
 Βασίλειος Ραπτάκης  
 Νικόλαος Γ. Σταυρακάκης  
 Νικόλαος Α. Σταυρακάκης  
 Νικόλαος Π. Σταυρακάκης  
 Άριστείδης Ν. Συγγελάκης  
 Παῦλος Συγγελάκης  
 Ματθαῖος Συγγελάκης  
 Ίωάννης Συγγελάκης  
 Νικόλαος Συγγελάκης  
 Μιχαήλ Σομαροβαλάκης  
 Γεώργιος Ι. Χριστοδούλακης

Νικόλαος Ι. Τσαγκαράκης  
 Κωνῖνος Ν. Τσαγκαράκης  
 Μάρκος Ν. Τσαγκαράκης  
 Έμμανουήλ Ν. Τσαγκαράκης  
 Νικόλαος Ε. Τσαγκαράκης  
 Γεώργιος Ι. Τσαγκαράκης  
 Δημήτριος Ι. Τσαγκαρομιχελάκης  
 Χρῆστος Φιορῆς  
 Ίωάννης Π. Χαλκιαδάκης  
 Μιλτιάδης Χαλκιαδάκης  
 Σταῦρος Χαλκιαδάκης  
 Ίωάννης Ν. Χαλκιαδάκης  
 Νικόλαος Κ. Χαλκιαδάκης  
 Έμμανουήλ Ν. Χαλκιαδάκης  
 Γεώργιος Ν. Χαλκιαδάκης  
 Έμμανουήλ Π. Χαλκιαδάκης  
 Σπῦρος Γ. Χαλκιαδάκης  
 Έμμανουήλ Σ. Χαλκιαδάκης  
 Νικόλαος Γ. Χαλκιαδάκης  
 Μιχαήλ Γ. Χριστοδουλάκης  
 Άθανάσιος Ν. Χρηστάκης  
 Νικόλαος Α. Χρηστάκης  
 Ματθαῖος Α. Χρηστάκης  
 Έμμανουήλ Γ. Χρηστάκης

### Άνω Βιάννος

Κωνῖνος Ι. Άθουσάκης  
 Εὐπραξία Π. Άθουσάκη  
 Πολύμνια Ι. Άθουσάκη  
 Γεώργιος Κ. Άμυρινός  
 Νικόλαος Ε. Βερβελάκης  
 Γρηγόριος Ν. Ήγουμενίδης  
 Κωνῖνος Γ. Θεοδοσάκης  
 Μύρων Ε. Κονδυλάκης

Εὐστάθιος Μ. Μάστορας  
 Κωνῖνος Ι. Μαράκης  
 Χαράλαμπος Ν. Πετράκης  
 Νικόλαος Χ. Πετράκης  
 Μιχαήλ Γ. Παπαδογιάννης  
 Ίωάννης Γ. Τρουλάκης  
 Δημήτριος Μ. Ραπτάκης  
 Χαράλαμπος Μ. Ραπτάκης

Άλέξανδρος Ι. Ραυτόπουλος

### Κάτω Βιάννος

Ζαχαρίας Α. Άγγελάκης  
 Δημήτριος Ι. Προνάκης

Δημήτριος Δ. Προνάκης  
 Έμμανουήλ Γ. Σταματουλάκης

### Βαχός

Γεώργιος Ι. Άλεξάκης  
 Ίωάννης Ν. Άλεξάκης  
 Έμμανουήλ Δ. Άγγελάκης  
 Γεώργιος Δ. Άγγελάκης  
 Δημήτριος Σ. Ζερβουδάκης  
 Γεώργιος . Καργκυλάκης  
 Μύρων Μ. Καργκυλάκης  
 Στέργιος Γ. Καργκυλάκης

Παπα - Λεωνίδας Πνευματικάκης  
 Νικόλαος Η. Πνευματικάκης  
 Βασίλειος Δ. Πνευματικάκης  
 Μιχαήλ Ν. Πνευματικάκης  
 Γεώργιος Μ. Πνευματικάκης  
 Κωνῖνος Γ. Πνευματικάκης  
 Δημήτριος Γ. Πετράκης  
 Ίωάννης Π. Σταυρακάκης

Ἐμμανουὴλ Γ. Κατωγιαννάκης  
Μιχαὴλ Γ. Καργιωλάκης  
Ματθαῖος Γ. Καργιωλάκης  
Ἡρακλῆς Ι. Πνευματικάκης

Νικόλαος Π. Σταυρακάκης  
Μενέλαος Μ. Σταυρακάκης  
Ἐμμανουὴλ Ι. Χρηστάκης  
Πολυχρόνης Α. Χρηστάκης

### Κάλαμος

Ἐμμανουὴλ Γ. Κρουσταλάκης

Ἐλευθέριος Π. Κασωτάκης

### Κεφαλοβῦσι

Βασίλειος Ι. Βαρδάκης  
Γεώργιος Ματθ. Βαρδάκης  
Ἰωάννης Βασ. Βαρδάκης  
Ἐμμανουὴλ Ζαχ. Βερβελάκης  
Εὐάγγελος Γ. Βερβελάκης  
Μαρία Γ. Βερβελάκη  
Στυλιανός Γ. Βερβελάκης  
Ἄριστ. Κ. Βραχνάκης  
Ἄριστ. Στ. Βραχνάκης  
Ἐμμανουὴλ Στ. Βραχνάκης  
Ματθαῖος Ἐμμ. Βραχνάκης  
Νικόλαος Ματθ. Βραχνάκης  
Στυλιανός Γ. Βραχνάκης  
Ἐμμανουὴλ Κ. Γιαλιαδάκης  
Ἰωάννης Π' Ματθ. Γιαλιαδάκης  
Γεώργιος Ἐμμ. Δασκαλάκης  
Νικόλαος Μιχ. Ζωάκης  
Στυλιανός Ἐμμ. Πυροβολάκης

Ἰωάννης Ἐμμ. Καρακωνσταντάκης  
Ἐμμανουὴλ Π. Κικιάκης  
Ζαχαρίας Π. Κικιάκης  
Ἰωάννης Β. Κικιάκης  
Γεώργιος Ἄρ. Κοντάκης  
Ἐμμανουὴλ Γ. Κοντάκης  
Χατζηεμμανουὴλ Κοντάκης  
Χριστόφ. Ι. Κοντάκης  
Ἐμμανουὴλ Γ. Κουνδουράκης  
Κωνσταντῖνος Γ. Κουνδουράκης  
Ἰάκωβος Στ. Λουλάκης  
Νικόλαος Ἐλ. Λουλάκης  
Καλλιόπη Νικ. Μιχελακάκη  
Νικόλαος Ἐμμ. Μιχελακάκης  
Μιχαὴλ Κ. Ποντικάκης  
Νικόλαος Κ. Ποντικάκης  
Ἐμμανουὴλ Γ. Πυροβολάκης

### Κρεββατᾶς

Δημήτριος Ι. Ἀγγελάκης  
Ἐμμανουὴλ Κ. Ἀγγελάκης  
Ἰωάννης Ν. Ἀγγελάκης  
Κωνσταντῖνος Γ. Ἀγγελάκης  
Λεωνίδας Ἡλ. Ἀγγελάκης  
Νικόλαος Πολ. Ἀγγελάκης  
Στέργιος Ἐμμ. Ἀγγελάκης  
Στυλιανός Ματθ. Ἀγγελάκης  
Ἰωάννης Ἐμμ. Δημητρογιαννάκης  
Γεώργιος Χ' Σπυρ. Ζωάκης

Μαρῆς Χ' Σπυρ. Ζωάκης  
Νικόλαος Χ' Σπυρ. Ζωάκης  
Ἐμμανουὴλ Χ' Ἐμμ. Ζωάκης  
Ἐμμανουὴλ Σπυρ. Ζωάκης  
Νικόλαος Γ. Ζωάκης  
Νικόλαος Ι. Καρακωνσταντάκης  
Ἐλένη Γ. Μαρῆ  
Μιχαὴλ Γ. Μαρῆς  
Νικόλαος Ν. Παπαδημητρόπουλος  
Ζαχαρίας Ἐμμ. Χατζάκης

### Μοῖρες

Μιχαὴλ Ζαχαριουδάκης  
Ἀντώνιος Μεγαλάκης  
Ἀλέξανδρος Μουντράκης  
Ἀπόστολος Μπόλαρης

Νικόλαος Παπαδάκης  
Μηνᾶς Σαρουλάκης  
Γεώργιος Τσαγκουρνάκης  
Δημήτριος Χουστουλάκης



**Μουρνιές**

Σταύρος Ἀλεξομανωλάκης	Χαρίδημος Μαρκάκης
Πολύβιος Ἀνδρουλάκης	Ἀπόστολος Ν. Παπαδάκης
Ἐμμανουὴλ Γεωργακάκης	Μιχαὴλ Ε. Παπαδάκης
Γεώργιος Ε. Γραμματικάκης	Χαράλαμπος Ε. Παπαδόπουλος
Χαράλαμπος Ι. Γραμματικάκης	Μιχαὴλ Παπακωνσταντινάκης
Ζαχαρίας Μ. Μαρκάκης	Ἰωάννης Ρακουτζάκης
Γεώργιος Μ. Μαρκάκης	Ἐμμανουὴλ Ν. Τσαγκατάκης
Ἐμμανουὴλ Χ. Μαρκάκης	Ἐμμανουὴλ Ι. Χριστοδουλάκης

**Πεῦκος**

Γεώργ. Ἐμμ. Βασιλάκης	Ἐμμαν. Ι. Παπαδημητρόπουλος
Ἐλευθ. Γ. Βασιλάκης	Χαρίδ. Γ. Παπαδημητρόπουλος
Ἐμμαν. Γ. Μαργαριτάκης	Χαράλαμπος Παπαδημητρόπουλος
Ἀριστομένης Μηλιαράκης	Αἰκατερ. Ἀθ. Παπαδημητροπούλου
Αἰκατερίνη Π. Μηλιαράκη	Μαρία Χαρ. Παπαδημητροπούλου
Ἀλεξ. Π. Μηλιαρονικολάκης	Γεώργιος Προεστάκης
Γεωργ. Χαρίδ. Παπαδημητρόπουλος	Ἐμμανουὴλ Σωμαράκης
Ἐμμαν. Ν. Παπαδημητρόπουλος	Νικόλαος Σωμαράκης
	Χαρίδημος Τσαγκαράκης

**ΡΙζά**

Γεώργιος Ἀλεξομανωλάκης	Σπυρίδων Πατεράκης
Στυλιανός Δοξανάκης	Ζαχαρίας Σταυρουλάκης
Ἰωάννης Ζερβουδάκης	Μιχαὴλ Ταβερναράκης
Γεώργιος Καρτσομιχελάκης	Γεώργιος Μ. Ταβερναράκης
Ἐμμανουὴλ Καρτσομιχελάκης	Ἐμμανουὴλ Ι. Ταβερναράκης
Ἰωάννης Μαραγκάκης	Σπυρίδων Γ. Τσικαλουδάκης
Ἰωάννης Παπαδοπούλης	Σπυρίδων Ε. Τσικαλουδάκης
Ἀντώνιος Πανακομιχελάκης	Ἐμμανουὴλ Ὀρφανογιαννάκης
	Ἰωάννης Χριστάκης

**Σύμη**

Μιχαὴλ Ι. Ἀρχοντάκης	Ἀπόστολος Ι. Ξενικάκης
Νικόλαος Γ. Βροντινάκης	Ἐλευθέριος Ν. Παυλάκης
Ἐμμανουὴλ Δ. Δασκαλάκης	Νικόλαος Ε. Πανακάκης
Ἰωάννης Ε. Ζερβουδάκης	Μαρία Πανακάκη
Ἰωάννης Μ. Καλικάκης	Γεώργιος Χ. Ρηνάκης
Μηνᾶς Ε. Καρπαθάκης	Μαρία Γ. Ρηνάκη
Μαρία Γ. Μεταξάκη	Καλλιόπη Συγγελάκη
Νικόλαος Ι. Μαστραντωνάκης	Ἰωάννης Β. Τσαγκατάκης
Στυλιανός Ε. Μυλωνάκης	Ἀπόστολος Γ. Χαμηλάκης
Γεώργιος Μ. Μπεκράκης	Ἐμμανουὴλ Ι. Ψυμουλάκης
	Χαράλαμπος Κ. Ψαλτάκης

**Συκολόγος**

Ἰωάννης Γ. Κοσμαδάκης

**Κρητσά**

Ἰωάννης Κουτουλάκης



Σκούρβουλα : Ποιόν θρηνεῖ ἄραγε αὐτὴ ἢ Κρητικιά ; Τὸν πατέρα τὸν ἀδελφὸ ἢ τὸν σύζυγο ; Ὁ πόνος ποῦναι χαραγμένους στὴν μορφή της φανερώνει ὅλη τὴν τραγικὴ ψυχολογικὴ τῆς κατάσταση.

(Φωτογραφία Κ. Κουτουλάκη)

# Ν Ο Μ Ο Σ Ρ Ε Θ Υ Μ Ν Η Σ

## Ἅγιος Μάμας

Κωνσταντῖνος Π. Μανουράς  
Γρηγόριος Γ. Ὀρφανός

Ἰωάννης Μ. Ρουσάκης  
Κυριάκος Γ. Σερλῆς

## Ἄδελε

Γεώργιος Φ. Ἀλεξανδράκης  
Κωνστ. Κ. Ἀλεξανδράκης  
Γεώργιος Γερογιαννάκης  
Ἐμμανουὴλ Κονταξάκης  
Δημήτριος Κονταξάκης  
Στυλιανός Κονταξάκης  
Γεώργιος Λειβαδιωτάκης  
Παντελῆς Λειβαδιωτάκης  
Χαράλαμπος Λειβαδιωτάκης

Ἰωάννης Μαραγγουδάκης  
Ἐμμανουὴλ Μουζουράκης  
Θεμιστοκλῆς Μουζουράκης  
Χαρίτων Μουλαζιμάκης  
Μιχαὴλ Μουνδριανάκης  
Ἰωάννης Μυργιοκεφαλάκης  
Κωνσταντ. Πιατουλάκης  
Νικόλαος Φραντζεσκάκης  
Στυλιανός Χαρκιανάκης

## Ἄρολιθι

Παντελῆς Γ. Κολαράκης

Στυλιανός Ν. Κολαράκης

## Ἀείμονας

Ἐμμανουὴλ Α. Κοντογιάννης  
Βασίλειος Ν. Τζεδάκης

Ἀλέξανδρος Α. Σαμολάκης

## Ἀλιάκες (Μυλοπόταμον)

Ἐμμανουὴλ Μ. Κονταξάκης

Δημήτριος Α. Κονταξάκης

## Ἄλῶνες

Ἰωσήφ Ι. Ἀλεβιζάκης

Χρήστος Μ. Κωνσταντουδάκης  
Εὐθύμιος Γ. Νουφράκης

## Ἄνώγεια

Χαράλαμπος Ι. Ἀεράκης  
Ἀνδρέας Ι. Ἀεράκης  
Νικόλαος Ἐμ. Ἀεράκης  
Ἐλένη Γ. Βλουτᾶ  
Βασίλειος Κ. Βουϊδάσκη

Ἰωάννης Ν. Μπαγγέρης  
Γεώργιος Ι. Μπέρκης  
Ἀντώνιος Ἐμ. Μαυρογιάννης  
Κλέαρχος Ι. Μανούσος  
Ἀντώνιος Δ. Νιώτης

Ἐμμανουὴλ Γ. Βογιαντζῆς  
 Γεώργιος Ἐμ. Βογιαντζῆς  
 Μιχαὴλ Β. Βρέντζος  
 Βασίλειος Ν. Βρέντζος  
 Βασίλειος Ἐμ. Βρέντζος  
 Ἰωάννης Μ. Βρέντζος  
 Δημήτριος Ἐμ. Βρέντζος  
 Γεώργιος Ἐμ. Βρέντζος  
 Ἰωάννης Β. Βρέντζος  
 Ἐμμανουὴλ Ζ. Βρέντζος  
 Ἰωάννης Στεφ. Δραμουντάνης  
 Βασίλειος Ι. Δραμουντάνης  
 Γεώργιος Β. Δραμουντάνης  
 Ἐμμανουὴλ Ν. Δραμουντάνης  
 Γεώργιος Ἀντ. Δραμουντάνης  
 Γεώργιος Ἐμμ. Δακανάλης  
 Γεώργιος Ἰωάν. Δακανάλης  
 Ἐμμανουὴλ Γ. Δακανάλης  
 Κωνῖνος Γ. Δακανάλης  
 Βασίλειος Κ. Καλλέργης  
 Γεώργιος Δ. Καλλέργης  
 Γεώργιος Σπ. Καλλέργης  
 Ἐμμανουὴλ Γ. Καλλέργης  
 Μιχαὴλ Ἀντ. Καλλέργης  
 Ὀδυσσεύς Γ. Καλλέργης  
 Νικόλαος Ἐμμ. Καλλέργης  
 Ἀντων. Γ. Κεφαλογιάννης  
 Μενέλ. Ι. Κεφαλογιάννης  
 Κλέαρχος Γεωρ. Κεφαλογιάννης  
 Χαράλαμ. Δ. Κεφαλογιάννης  
 Βασίλειος Ἐμ. Κεφαλογιάννης  
 Κωνῖνος Γ. Κεφαλογιάννης  
 Γεώργιος Δ. Καλομοίρης  
 Κωνῖνος Δ. Καλομοίρης  
 Δημήτριος Ι. Καλομοίρης  
 Ἰωάννης Δ. Καλομοίρης  
 Εὐάγγελος Γ. Κουνάλης  
 Ἀριστοτέλης Β. Κουνάλης  
 Ἐμμανουὴλ Ι. Κουνάλης  
 Βασίλειος Ἐμ. Κουνάλης  
 Μιχαὴλ Ἐμ. Κουνάλης  
 Κωνῖνος Γ. Κοντόκαλος  
 Χαράλαμπος Ι. Καραμπίνης  
 Γεώργιος Χαρ. Καραμπίνης  
 Νικόλαος Γ. Κοκκοσάλης  
 Ἀμαλία Ι. Κοκκοσάλη  
 Ἀνδρέας Σαρ. Κοκκοσάλης  
 Ἐμμανουὴλ Ν. Κοκκοσάλης  
 Μιχαὴλ Ι. Κουβίδης  
 Μιχαὴλ Ἐμ. Κουβίδης  
 Σωκράτης Κ. Κουτάντος  
 Ἰωάννης Κ. Κουτάντος  
 Ἀγάπη Ἐμ. Κουβλέντη  
 Εἰρήνη Γ. Κουτεντέ  
 Ἰωάννης Ν. Κουτεντέ

Ἐμμανουὴλ Ι. Ξετρόπης  
 Ἰωάννης Ἐμ. Ξημέρης  
 Ἰωάννης Κ. Ξυλούρης  
 Βασίλειος Κ. Ξυλούρης  
 Στέφανος Ἐμ. Ξυλούρης  
 Κωνῖνος Ν. Ξυλούρης  
 Ἰωάννης Γ. Ξυλούρης  
 Ἀνδρέας Μ. Ξυλούρης  
 Ἐμμαν. Ι. Ξυλούρης  
 Ἰωάννης Β. Ξυλούρης  
 Σταύρος Κ. Ξυλούρης  
 Γεώργιος Μ. Παναδῖος  
 Δημήτριος Γ. Πατάρης  
 Ἐμμανουὴλ Ν. Πατραμάνης  
 Γεώργιος Δ. Πατραμάνης  
 Ἐλένη Γ. Πατραμάνη  
 Στυλιανὸς Γ. Παπαδῖος  
 Ἐμμανουὴλ Στ. Παπαδῖος  
 Ἐμμανουὴλ Μ. Παπαδῖος  
 Νικόλαος Γ. Παπαδῖος  
 Ἰωάν. Σ. Παπαδῖος  
 Εὐάγγελ. Ι. Πασπαράκη  
 Δημήτρ. Ι. Πασπαράκης  
 Κωνῖνος Ν. Πετροκόπος  
 Γεώργιος Β. Πλεύρης  
 Γεώργιος Ἐμ. Ρούλης  
 Ἐμμανουὴλ Ι. Σαλοῦστρος  
 Εἰρήνη Σπ. Σαλούστρου  
 Αἰκατερ. Ἰ. Σαλούστρου  
 Βασίλειος Δ. Σαλοῦστρος  
 Ἀλκιβιάδης Δ. Σαλοῦστρος  
 Ἄριστος Ζ. Σαλοῦστρος  
 Κωνῖνος Β. Σαλοῦστρος  
 Γεώργ. Β. Σκουλάς  
 Γεώργ. Ἀθ. Σκουλάς  
 Νικόλαος Κ. Σκουλάς  
 Κωνῖνος Γ. Σκουλάς  
 Ἐμμανουὴλ Μ. Σκουλάς  
 Ὀλγα Ἐμ. Σκουλά  
 Ἀνδρονίκη Μ. Σκουλά  
 Χαράλαμπος Ι. Σκουλάς  
 Εὐάγγελος Κ. Σκουλάς  
 Μύρων Γ. Σκουλάς  
 Χαράλαμπος Γ. Σκουλάς  
 Κωνῖνος Ι. Σκουλάς  
 Σόλων Μ. Σκουλάς  
 Μιχαὴλ Χ. Σκουλάς  
 Κωνῖνος Ἐμ. Σκουλάς  
 Εὐάγγελος Γ. Σκουλάς  
 Κωνῖνος Β. Σμπώκος  
 Γεώργιος Ἐμ. Σμπώκος  
 Θεόδωρος Ἐμ. Σμπώκος  
 Μιχαὴλ Γ. Σουλτάνος  
 Ἰωάννης Β. Σπαχῆς  
 Ἀφροδίτη Κ. Σπαχῆ

Κων/νος Π. Κουτεντές  
 Ίωάννης Γ. Κονιός  
 Ίωάννης Έμ. Μανουράς  
 Έμμανουήλ Ζ. Μανουράς  
 Εϋγένιος Ζ. Μανουράς  
 Μενέλαος Μ. Μανουράς  
 Κων/νος Δρ. Μαγούλιος  
 Βασίλειος Μ. Μαυροκώστας  
 Γεώργιος Ι. Μαυροκώστας  
 Βασίλειος Γ. Μαυροκώστας  
 Νικόλαος Γ. Μαυροκώστας  
 Νικόλαος Γ. Μακουράς  
 Βασίλειος Σ. Μακουράς  
 Ίωάννης Στ. Μακουράς  
 Κων/νος Γ. Χαχλιούτης

### Άνω Μέρος

Άγγελής Έμμ. Άγγελιδάκης  
 Ίωάννης Γ. Βουρβουλάκης  
 Αντώνιος Ίωάν. Βουρβουλάκης  
 Έμμανουήλ Ί. Κατσαντώνης  
 Γεώργιος Έμμ. Κατσαντώνης  
 Στυλιανός Έμ. Κατσαντώνης  
 Ροϋσσοσ Θεοχ. Κατσαντώνης  
 Ίωάννης Έμ. Κουγιτάκης  
 Ηλίας Έμμ. Κουγιτάκης  
 Στυλιανός Έμμ. Κουγιτάκης  
 Έμμ. Ίωάν. Κουγιτάκης  
 Γεώργιος Άλ. Κυριακάκης  
 Ίωάννης Γεώργ. Κυριακάκης  
 Γεώργιος Άλεξ. Λεμονάκης  
 Εϋαγγελία Γεωργ. Λεμονάκης  
 Αντώνιος Μιχ. Λεμονάκης  
 Έμμανουήλ. Θεοδ. Μαθιουδάκη  
 Έργενοϋσα Έμμ. Μαθιουδάκη  
 Ίωάννης Γεωργ. Χατζηδάκης

### Βρῦσες

Γεώργιος Ε. Κραουνάκης  
 Νικόλαος Μ. Κραουνάκης  
 Νικόλαος Μ. Ριτσάτος  
 Ζαχαρίας Α. Σταματάκης  
 Ίωάννης Ν. Σταματάκης  
 Άλκιβιάδης Σ. Τρουλινός  
 Σταῦρος Ν. Τρουλινός  
 Έλευθέριος Ν. Φουντεδάκης  
 Κων/νος Ν. Φουντεδάκης  
 Έμμανουήλ Κ. Φουντεδάκης  
 Άνδρέας Γ. Φουντεδάκης  
 Σταῦρος Κ. Χανιωτάκης

### Άστέρι

Γεώργιος Π. Πολιουδάκης  
 Γεώργιος Χ. Πολιουδάκης  
 Κων/νος Ι. Τσίχλης  
 Γεώργιος Ε. Πολιουδάκης  
 Ίωάννης Δ. Σερλής

**Γερακάρι**

Γεώργ. Κ. Ἀγγελάκης  
 Φραγκιός Ἀστρινού Ἀγγελάκης  
 Νικόλ. Ἀστρινού Ἀγγελάκης  
 Εὐάγγ. Σ. Κοκκονᾶς  
 Πολύδωρος Ι. Κοκκονᾶς  
 Νικόστρατος Ι. Κοκκονᾶς  
 Ἀντώνιος Γ. Κοκκονᾶς  
 Γεώργ. Α. Κοκκονᾶς  
 Μᾶρκος Γ. Κοκκονᾶς  
 Νικολ. Κ. Κοκκονᾶς  
 Ἐμμ. Κ. Κοκκονᾶς  
 Γεώργ. Ι. Κοκκονᾶς  
 Ἰωάν. Σταυρ. Κουτελιδάκης  
 Εὐάγγελος Κ. Κουτελιδάκης  
 Νικ. Κ. Κουτελιδάκης  
 Ἰωάν. Ν. Κουτελιδάκης  
 Εὐάγγ. Ι. Κουτελιδάκης  
 Ἀντων. Εὐάγγ. Κουτελιδάκης  
 Γεώργ. Κ. Τουρνάκης  
 Κων. Ταταράκης  
 Ἐμμ. Σάκκαλης  
 Ἡρακλῆς Σάκκαλης  
 Δημ. Βρανᾶς  
 Παντελ. Μπουλιουδάκης  
 Μιχ. Ἀλεξανδράκης  
 Ἐμμ. Τρουλινός

Γεώργ. Ἀκουμιανάκης  
 Κων. Ν. Χειμωνάκης  
 Μιχ. Ν. Χειμωνάκης  
 Δημ. Ἐμμ. Γενεράλης  
 Ἥλ. Γ. Τζωρτάκης  
 Στυλ. Δ. Κοκκονᾶς  
 Ἐμμ. Μ. Ταταράκης  
 Μιχ. Πολυχρ. Χειμωνάκης  
 Χρ. Ι. Δασκαλάκης  
 Γεώργ. Ν. Ταταράκης  
 Χαρίκλεια Ι. Ταταράκη  
 Εὐαγγελία Κ. Γιανναδάκη  
 Εὐάγγ. Ι. Μανιουδάκης  
 Κων. Ἀθανασιάδης  
 Ἰωάν. Ἀκουμιανάκης  
 Ἀλέξ. Ἀκουμιανάκης  
 Ἀλέξ. Γ. Φιντίκης  
 Ἀθ. Γ. Φιντίκης  
 Μιχ. Ν. Γενεράλης  
 Στυλ. Ν. Γενεράλης  
 Σταῦρος Ν. Γενεράλης  
 Ἀστρινός Φ. Ἀγγελάκης  
 Ἰωάν. Δ. Ταταράκης  
 Ἀλέξανδρος Γενεράλης  
 Ἐμμ. Κ. Γιαννακουδάκης  
 Εὐστρ. Ἐμμ. Στρατιδάκης

**Δαμαβόλου**

Τζανῆς Γ. Γερομουσταλάκης  
 Νικόλαος Ε. Πριναράκης  
 Ἰωάννης Ε. Παρασούρης

**Κάλυβος**

Χαράλαμπος Μ. Κοζωράκης  
 Ἰωάννης Κ. Παραγιουδάκης  
 Ἐμμανουὴλ Γ. Πολιτάκης  
 Γεώργιος Α. Σπανουδάκης

**Καμαριώτης**

Μιχαὴλ Κ. Ἀπλάδας  
 Ἰωάννης Π. Δελιβασάκης  
 Μιχαὴλ Α. Δελιβασάκης  
 Δημήτριος Ι. Καμάρης  
 Βασίλειος Ε. Κουμινός  
 Γεώργιος Ζ. Μιχαλάκης  
 Ἐλευθέριος Γ. Μιχαλάκης  
 Γεώργιος Μ. Παγωμένος  
 Ἐμμ. Ι. Παπαδάκης

**Ζωνιανὰ**

Βασίλειος Α. Δρακουλάκης  
 Κωνῆνος Γ. Ζερβός  
 Γεώργιος Σ. Κάβαλος  
 Ἰωάννης Ε. Κλίνης  
 Μιχαὴλ Σ. Κλίνης  
 Κωνῆνος Γ. Παρασίδης

**Κρύα Βρύση**

Ἰωάννης Ἐμμ. Ἀνυφαντάκης  
 Γεώργιος Μ. Ἀσουμανάκης  
 Μιχαὴλ Κ. Ἀσουμανάκης  
 Γεώργιος Ι. Βαβουράκης  
 Ἐμμανουὴλ Ι. Βαβουράκης  
 Εὐάγγελος Π. Βαβουράκης  
 Σπυρίδων Ἐμ. Βαβουράκης  
 Ἰωσήφ Ἠλ. Βαβουράκης  
 Μιχαὴλ Ἠλ. Βαβουράκης  
 Ἡρακλῆς Μιχ. Βαβουράκης  
 Γεώργιος Ἠλ. Κανακάκης  
 Ἡλίας Γ. Κανακάκης  
 Ἐμμανουὴλ Κ. Κανακάκης  
 Ἰωσήφ Κ. Κανακάκης  
 Γεώργιος Π. Λαγουδάκης  
 Μανουσός Π. Λαγουδάκης  
 Νικόλαος Γ. Λαμπάκης  
 Ἐμμανουὴλ Μ. Λεβεντάκης  
 Γεώργιος Μ. Λεβεντάκης

Ἐμμανουὴλ Ν. Λεβεντάκης  
 Γεώργιος Ν. Μανουσάκης  
 Χαράλαμπος Ν. Μανουσάκης  
 Ὀδυσσεύς Ν. Μανουσάκης  
 Ἐλευθέριος Ὀδο. Μανουσάκης  
 Ἐμμανουὴλ Μ. Μαυροτσουπιάκης  
 Μιχαὴλ Γ. Πετρακάκης  
 Γεώργιος Ν. Πετρακάκης  
 Εὐάγγελος Π. Πετρακάκης  
 Κωνσταντῖνος Π. Πετρακάκης  
 Ἐμμανουὴλ Π. Πετρακάκης  
 Ἀντώνιος Μ. Πιτσιδιανάκης  
 Κωνσταντῖνος Γ. Πιτσιδιανάκης  
 Γεώργιος Κ. Σαρτζετάκης  
 Νικόλαος Γ. Σαρτζετάκης  
 Ἐμμανουὴλ Κ. Φωτάκης  
 Ἰωάννης Κ. Φωτάκης  
 Βασίλειος Στ. Ψυχαραάκης  
 Γεώργιος Ι. Ψυχαραάκης

**Λειθάδια**

Κωνῖνος Ε. Καγιὰς  
 Δράκος Γ. Κλάδος

Βενιζέλος Ι. Νύχταρης  
 Μιχαὴλ Δ. Νύχταρης

**Λόχρια**

Γεώργιος Α. Κρουβρουσανάκης  
 Γεώργιος Η. Κρουβρουσανάκης  
 Μιχαὴλ Κ. Μανουσάκης

Κωνῖνος Η. Κρουβρουσανάκης  
 Μιχαὴλ Ζ. Μανουσάκης

**Λουτρά**

Ἐμμανουὴλ Π. Ἀντωνογιωργάκης  
 Ἀναστάσιος Κ. Βαβαδάκης  
 Σπυρίδων Ἐμμ. Καλλέργης  
 Χαράλαμπος Χ. Μαθιουδάκης  
 Δημήτριος Κ. Μιχελιουδάκης

Κωνῖνος Γ. Περακάκης  
 Μιχαὴλ Δ. Τερζιδάκης  
 Νικόλαος Δ. Τερζιδάκης  
 Γεώργιος Τ. Τουτουζιδάκης  
 Μιχαὴλ Β. Τουτουζιδάκης

**Μέλαμπες**

Ματθαῖος Χ. Βεργαδῆς

Ἀλέξανδρος Ε. Ὁραλινός

**Μέρωνας**

Κωνῖνος Γ. Ἀγγελάκης  
 Τζανῆς Π. Καλαφατάκης

Μιχαὴλ Ι. Καλοῖδᾶς  
 Ἰωάννης Ε. Νταμπακάκης

**Ὅρθαι**

Χαράλαμπος Μ. Δραγάσης

Ἐμμανουὴλ Σ. Καλλέργης

**Παγκολώρι**

Ἐλευθέριος Ε. Δρυγιαδάκης  
 Στυλιανός Ε. Καλλέργης  
 Ἐμμανουήλ Ν. Κασανδράκης  
 Κωνῆος Δ. Κομιωτάκης

Ἐμμανουήλ Σ. Ντακάκης  
 Νικόλαος Γ. Ντακάκης  
 Στυλιανός Γ. Ντακάκης  
 Ἐμμανουήλ Σ. Περικάκης

**Περιβόλια**

Χαράλαμπος Ε. Ἀναστασάκης  
 Χρῆστος Κ. Καλαϊτζίδης  
 Νικόλαος Μ. Καλογεράκης  
 Ἀντώνιος Ι. Καστρινός  
 Ἐμμανουήλ Π. Κουμενταδάκης  
 Μάρκος Ε. Κουμιωτάκης  
 Ἰωάννης Ν. Μανουσάκης  
 Ἐμμανουήλ Η. Μαργιόλος

Ἄνασ. Σ. Μπουμπουλάκης  
 Ἀναξαγόρας Σ. Μπουμπουλάκης  
 Ἐμμανουήλ Α. Μπριλάκης  
 Μάρκος Α. Μπριλάκης  
 Νικόλαος Α. Νταναδάκης  
 Γεώργιος Δ. Πετρακάκης  
 Ἐμμανουήλ Ι. Πολυχρονάκης  
 Ἐμμανουήλ Μ. Στεφانوδάκης

**Πηγή**

Δημήτριος Μ. Κατσανάκης  
 Γεώργιος Φ. Χατζηνικολάου

Ἀλέξανδρος Ε. Κοτζαμπασάκης

**Πλάτανος**

Ἀλέξανδρος Ι. Ἀνυφαντάκης  
 Ἐλευθέριος Γρηγ. Ἐπταμονιτάκης  
 Ἰωάννης Γρηγ. Ἐπταμονιτάκης  
 Μιχαήλ Γρηγ. Ἐπταμονιτάκης  
 Ἐμμανουήλ

Μιχαήλ Σ. Ζαχαριουδάκης  
 Ἰωάννης Α. Κτιστάκης  
 Ἀντώνιος Κ. Μανουσάκης  
 Δημήτριος Χ. Τρουλινός  
 Χ. Τρουλινός

**Πρασέ**

Γεώργιος Κ. Γεωργουδάκης  
 Τζανῆς Γ. Γεωργουδάκης  
 Ἐμμανουήλ Μ. Γιαλιτσάκης  
 Ἐμμανουήλ Ε. Μανουσάκης  
 Ἐμμανουήλ Ν. Σαριδάκης

Ἀντώνιος Μ. Μαρκατσάκης  
 Γεώργιος Ν. Μεσονισανάκης  
 Μιχαήλ Ν. Μιχελιουδάκης  
 Γεώργιος Σ. Περικάκης

**Πρινές**

Ἐμμανουήλ Χ. Ζαχαράκης

Κωνῆος Μ. Ζαχαράκης

**Ροδάκινο**

Ἀνδρέας Ἀνδρουλιδάκης  
 Ἀνδρέας Ν. Κοτσιφές  
 Γεώργιος Χρ. Λουκογιαννάκης

Γεώργιος Μαμαλάκης  
 Ἀντώνιος Γ. Μαμαλάκης  
 Ἰωάννης Πενθερουδάκης  
 Εὐάγγελος Ν. Χομπίτης



**Σαχτούρι**

Γεώργιος Σ. Ἀνδριανάκης  
 Γεώργιος Ε. Ἀνυφαντάκης  
 Γεώργιος Ι. Ἀνυφαντάκης  
 Μύρων Α. Ἀνυφαντάκης  
 Ἡρακλῆς Κ. Ἀποστολάκης  
 Γρηγόριος Ε. Γρηγοράκης  
 Ἰωάννης Ε. Δανβακάκης  
 Ἰωάννης Ν. Νικολακάκης  
 Στυλιανός Η. Δασκαλάκης  
 Ἐμμανουήλ Γ. Δεδιδάκης  
 Ἡρακλῆς Ε. Μακρυμανωλάκης  
 Καλιόπη Ν. Μελισινάκη  
 Κωνῆος Α. Μελισινάκης  
 Νικόλαος Α. Μελισινάκης  
 Γεώργιος Α. Μιχελουδάκης

**Σείσαρχα**

Μιχαήλ Β. Κουβίδης  
 Ἰωάννης Ζ. Μανουράς  
 Ἐμμανουήλ Ζ. Μανουράς

**Σμιλές**

Ἰωάννης Γ. Βαρούχας  
 Ἀντώνιος Ε. Τσαχάκης

**Σπήλι**

Ευάγγελ. Τ. Ἀληθινός  
 Κωνῆος Β. Λουκάκης  
 Ἐλευθέριος Ι. Παυλάκης  
 Νικόλαος Χ. Στρατιδάκης

**Χῶνος**

Γεώργιος Κ. Κοντογιάννης  
 Κωνῆος Γ. Ὀρφανός

**Ρέθυμνον****Διάφορες περιοχές**

Χαρίτων Μ. Καλομενόπουλος	Γ. Σ. Πηγουνάκης, Κλησίδι
Ἰωάννης Ν. Σειράγας	Κ. Α. Πιατουλάκης, Ἄγ. Παρασκευή
Σπυρίδων Ε. Σουφουλάκης	Ἐμ. Β. Πλαίτης, Ἄλδεις
Ἐλευθέριος Γ. Σχοινάς	Ν. Μ. Πριναράκης, Ἀβδανίτες
Νικόλαος Ν. Τζεκάκης	Σόλων Μ. Σκουλάς, Ἀρκάδι
Νικόλαος Ε. Φραντζεσκάκης	Ἀθ. Δ. Σφακιανάκης
Δαγκλῆς Α. Ἀλεξάκης, Πατσές	Ἰωάν. Ν. Ταζιδάκης, Κομιτάδες
Β. Ε. Ἀλεξανδράκης, Μοναστηράκι	Ἰωάν. Δ. Τζεφράκης, Καλανταρές
Εὐαγ. Ε. Ἀνδρουλιδάκης, Λευκόγια	Εὐαγ. Ι. Τουρνάκης, Μαργαρίτες
Κων. Ι. Ἀντωνωγιωργάκης, Κυριάννα	Γεώργ. Ε. Τσαγρῆς, Ἀμάρι
Ἐμ. Α. Ἀρκολάκης, Καλαμίτσι	Ἐμμ. Ζ. Τρούλης, Κλεψίμια
Στυλ. Ν. Βαβουράκης, Κοξαρέ	Χαράλ. Ι. Κορναράκης, Σελιά
Δ. Γ. Βαμβακάς, Κάτω Βαλσαμόνερο	Ἡλίας Σ. Ἀνωμεριανάκης, Μαρουλά
Ἐμμαν. Ζ. Βασιλάκης, Καρρές	Σπυρ. Ε. Βαβουνάκης, Ἄγία Ζώνη
Κων. Σ. Διαλεχτός, Χαμαλεύρι	Αἰκ. Κ. Γεωργαλεδάκη, Ἄγ. Κωνῆος
Ἄλ. Ε. Δρακάκης, Ἀργυρούπολις	Στ. Κ. Κλειδῆς, Ἄγκουσελειανά
Ἰωάν. Α. Δρανδάκης, Ζουρίδι	Ἐμμ. Μ. Κούταλης, Παλαιόλουτρα
Ἐμμαν. Σ. Δρυγιαννάκης, Ἀσιλιά	Κυριάκος Ι. Βογιατζάκης, Μ. Ἀσίας
Γεώργ. Ε. Ζηπάσης, Χελιανά	Ἀναστάσ. Ι. Μελισουργός
Ἀν. Α. Ζωιδάκης, Ἅγιος Ἰωάννης	Νικόλαος Ι. Μουτάφης
Γ. Ε. Καλλέργης, Παλαιόχωρα	Γεώργιος Δ. Πυργαρούσης
Στυλ. Ι. Μανιουδάκης, Ἀρμένιοι	Πέτρος Γ. Σταυριδάκης
Ἡλίας Ι. Μαριδάκης, Σελί	Ἐμμανουήλ Ε. Τζιώτης
Ἐμμ. Α. Μαζουράκης, Λαμπρινή	Ἐμ. Ν. Χατζηκωνσταντίνου
Γ. Ε. Μπικάκης, Νήθαμβρη	Μιχ. Ε. Χατζηκωνσταντίνου

## Οί Νεκροί τῆς Χωροφυλακῆς

Ἡ συμβολή τοῦ σώματος τῆς Χωροφυλακῆς στήν μάχη τῆς Κρήτης, ὅπως ἔχει ἐντεθῆ στά εἰδικά κεφάλαια τοῦ βιβλίου, ἦταν ἐξαιρετική. Ἀξιωματικοὶ καὶ ἄνδρες ἐπολέμησαν παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Βρετανικῶν καὶ Ἑλληνικῶν δυνάμεων μὲ ἐνθουσιασμό πείσμα καὶ ἀποφασιστικότητα. Γιαντὸ καὶ οἱ ἀπώλειες των εἶναι μεγάλες καὶ δυσανάλογες μὲ τὸν περιορισμένο ἀριθμὸ των. Τὴν ἴδια στάση ἐτήρησαν καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κατοχῆς, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐστάθησαν στήν πρωτοπορεία τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀγῶνα.

Οἱ ἀπώλειες τῆς Χωροφυλακῆς στήν Κρήτη βάσει καταστάσεων ποὺ ὑπάρχουν στὸ Ἀρχηγεῖο εἶναι οἱ ἑξῆς :

### Πεσόντες κατὰ τὴν Μάχη

Ταγματάρχης Στυλιανὸς Μανιουδάκης	26—5—1941
Ἀνθ)ρχος Νικόλαος Ι. Χλεμπογιάννης	20—5—1941
» Γεώργιος Ν. Καρακατσάνης	20—5—1941
» Σταμ. Π. Παναγιωτάκος	30—5—1941
Ἐνωμ)ρχαὶ Ἐμμ. Α. Πυροβολάκης	22—5—1941
» Νικ. Ι. Ἀναστασόπουλος	25—5—1941
» Ἰωάν. Γ. Καστάνης	25—5—1941
» Γεώργ. Ν. Βεργανελάκης	2—6—1941
» Νικ. Ι. Γιαπιτζάκης	16—6—1941
Ἵπεν)ρχαὶ Ὅδυσ. Κ. Ζαφειρέλης	21—5—1941
» Κων)νος Γ. Λαμπρόπουλος	21—5—1941
» Νικόλαος Σ. Παπαδάτος	21—5—1941
» Εὐτυχ. Γ. Γρηγοράκης	21—5—1941
» Δημ. Π. Χρήστου	22—5—1941
» Ἐμμ. Γ. Φραγκονικολάκης	25—5—1941
Χωρ)κες Μιχαῆλ Β. Βάμβουκας	20—5—1941
» Ἡλίας Ἀρισ. Γιαννακῆς	20—5—1941
» Χρῆστος Ἀθ. Γερμανὸς	20—5—1941
» Γεώρ. Β. Θάνου	20—5—1941
» Κωνσ. Γεωργίου	20—5—1941
» Γεώρ. Κ. Γούλας	20—5—1941
» Ἐμμ. Ἰωάν. Κατσικαδαράκης	20—5—1941
» Παν. Κ. Κούτρας	20—5—1941
» Σωτ. Μ. Πούλης	20—5—1941
» Ἰωάν. Γ. Πέτρουλας	20—5—1941
» Ἰωάν. Μ. Καλοχεράκης	20—5—1941
» Νικ. Σ. Τσαγκαράκης	20—5—1941
» Ἀθαν. Κ. Κατσαοῦνης	20—5—1941
» Μιχ. Κ. Μανιάκης	20—5—1941
» Ἰάν. Ἐμμ. Πρινιωτάκης	20—5—1941

Χωρ)κες	Δημ. Στ. Πατεράκης	20-5-1941
»	Γεώρ. Ι. Κούρτης	21-5-1941
»	Νικ. Στ. Προβατινάκης	21-5-1941
»	Νικ. Χ. Στρατιδάκης	21-5-1941
»	Έμμ. Π. Σκανδαλάκης	21-5-1941
»	Στυλ. Ι. Φραγκοστεφανάκης	21-5-1941
»	Άλεξ. Δαμανάκης	22-5-1941
»	Γρηγ. Α. Βούζας	22-5-1941
»	Στέφ. Γ. Βεστάκης	22-5-1941
»	Άντ. Έμ. Κατσαντώνης	22-5-1941
»	Γεώρ. Αλκ. Κατσιμάρδος	22-5-1941
»	Δημ. Ν. Σοφογιάννης	22-5-1941
»	Άναξ. Σπ. Μπουμπουλάκης	22-5-1941
»	Γεώργ. Σπ. Νικολάου	22-5-1941
»	Άνδρον. Έμ. Σφενδιλάκης	22-5-1944
»	Άντ. Γ. Τσιμπουκάκης	22-5-1941
»	Μιχ. Γ. Καστανάκης	23-5-1941
»	Γεώργ. Α. Καπελάκης	24-5-1941
»	Παν. Α. Μπάρλας	24-5-1941
»	Κων. Β. Κατσαρίδης	25-5-1941
»	Βασ. Α. Πολύμερος	25-5-1941
»	Σπυρ. Δημόπουλος	26-5-1941
»	Γεώργ. Έμ. Μαθιουδάκης	26-5-1941
»	Δημ. Κ. Άντωνόπουλος	26-5-1941
»	Παν. Σπ. Μανιακούρας	26-5-1941
»	Γεώργ. Α. Κωστόπουλος	26-5-1941
»	Στυλ. Ι. Νάνος	26-5-1941
»	Άπ. Άθ. Νταούλας	26-5-1941
»	Δημ. Χ. Παππᾶς	26-5-1941
»	Κων. Ι. Μισιρλάκης	27-5-1941
»	Πέτρ. Γ. Γάκης	28-5-1941
»	Ίωάν. Κ. Ζέρβας	28-5-1941
»	Παν. Α. Κοτταρίδης	29-5-1941
»	Άθ. Θ. Παπαχρυσάνθου	1-6-1941
»	Γεώργ. Μ. Κουτρούλης	2-6-1941
»	Θεοφ. Μ. Σαρτζετάκης	2-6-1941
»	Στυλ. Ι. Μαρκουλάκης	2-6-1941
»	Ίάκ. Στ. Σφυριδάκης	2-6-1941

### Έκτελεσθέντες κατά την κατοχήν

Ταγματάρχης	Ίωάν. Π. Πολυουδόβαρδας	2-2-1945
Μοίραρχοι	Ίωάν. Στ. Άρχοντάκης	3-9-1941
»	Σπυρ. Χαρ. Καπετανάκης	14-6-1943
Ύπομ)ρχοι	Σταύρ. Π. Κωνσταντακόπουλος	5-7-1943
»	Σπυρ. Γ. Μάζης	5-7-1943
»	Νικ. Γ. Κοτρολίκος	20-9-1943
»	Ίωάν. Γ. Άπαλάκης	12-8-1944
Άνθπο)ρχοι	Γεώρ. Έμμ. Φραγκάκης	13-9-1943
»	Στυλ. Κων)νου Τσαπάκης	13-9-1943



"Ενας διαδικτός τάρφος στα Περιβόλια (Μυσία) Ρεθύμνης, όπου οι Γερμανοί έτοιμάζονταν 82 άνδρες. Εύλαβια ότ γο-

Ἐνωμ)ρχαι	Χαρ. Δ. Παπαντωνάκης	3-9-1941
»	Ἰωάν. Π. Δουράλας	29-6-1943
»	Δημ. Ἐμ. Τζεϊράνης	26-8-1944
Ἵπεν)ρχαι	Νικ. Γ. Κατσούλης	1-8-1941
»	Γεώργ. Ν. Ψαρουδάκης	4-8-1941
»	Ἄναστ. Α. Μητσάκος	6-2-1942
»	Παῦλος Α. Βερναδάκης	26-10-1942
»	Δημ. Ν. Κωστοῦρος	2-8-1942
»	Γεώργ. Μ. Μανουσογιαννάκης	5-12-1942
Χωροφ)κες	Ἄντ. Ν. Δασκαλάκης	1-8-1941
»	Νικόλ. Μ. Μαράκης	1-8-1941
»	Στυλ. Γ. Κατώμιχελάκης	1-8-1941
»	Ἄναστ. Α. Μητσάκος	6-8-1941
»	Γεώργ. Ι. Κοϊνάκης	14-8-1941
»	Δημ. Ι. Ρογδάκης	25-5-1941
»	Κων. Στ. Ἀθανασιάδης	2-9-1941
»	Γεώργ. Γ. Γκακακάτης	2-9-1941
»	Ἰωάν. Ἐπ. Κουτσουδάκης	5-4-1942
»	Γεώργ. Κ. Μαραγκουδάκης	26-2-1943
»	Γεώργ. Η. Κρυοβυσανάκης	4-12-1943
»	Βασ. Γ. Μαστοράκης	24-11-1941
»	Νικ. Ἐμ. Φιντικάκης	31-12-1942
»	Ἄντ. Κ. Κατσικάκης	28-8-1942
»	Ἄντ. Ἐμ. Σαρτζετάκης	10-1-1944
»	Κων. Γ. Γογοβίτης	7-3-1944
»	Γεώργ. Λ. Τριλιράκης	17-7-1944
»	Ἄντ. Ν. Μιχελόπουλος	19-7-1944
»	Ἄντ. Α. Ζωϊδάκης	7-8-1944
»	Ζαχ. Μ. Γεωργουσάκης	16-8-1944
»	Ἐμμ. Στ. Ἀλεξάκης	10-9-1944
»	Κυρ. Γ. Παπαντωνάκης	20-9-1944
»	Κων. Δ. Παπανικολάου	22-8-1946

## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἀγγλικὸν Ὑπουργεῖον Πληροφοριῶν*: «Ἡ ἐκστρατεία τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ μάχη τῆς Κρήτης» Λονδίνον 1942.
- Κ. Ἀλεξανδρῆ*: «Ἡ Μάχη τῆς Κρήτης» Ἐφ. «Βῆμα» Ἀθῆναι Ἰούνιος 1948.
- Τάκη Ἀκρίτα*: «Οἱ Γερμανοὶ στὴν Κρήτη» Ἀθῆναι 1947.
- Τάκη Ἀκρίτα*: «Ἡ Μάχη τοῦ Γαλατᾶ» Ἀθῆναι 1949.
- Ἀνανύμων*: «Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν Μάχην τῆς Κρήτης» Ἐφ. «Βῆμα» 26 καὶ 27 Μαΐου 1946.
- Φιλ. Γκρέϊβς*: «Ἀνασκόπησις τοῦ Β' Πολέμου 1946» Λονδίνο.
- Π. Γύπαρη*: «Ἐκθεσις διὰ τὴν μάχην κατὰ τῶν ἀλεξιπτωιστῶν».
- Ἐλ. Δρανδάκη*: «Ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ φυσικῇ βιολογίᾳ» Ἀθῆναι 1948.
- Στυλ. Δημητρακάκη*: «Ἡ Μάχη τῆς Κρήτης» Ὀμιλία, Ἀθῆναι 1948.
- Ἀντρ. Κάνιγκουμ*: «Τὸ Ἡμερολόγιον ἐνὸς ναύτου» Ἐφ. «Βῆμα» Ἀθῆναι 1951.
- Σολ. Καφάτου*: «Ἐκθεσις τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὴν Κρήτην (Ἄρχειον Ἐμμ. Τσουδεροῦ).
- «Κοινοβουλευτικαὶ Συζητήσεις εἰς τὴν Βουλὴν τῶν Κοινοτήτων»: «Ἐπίσημοι ἐκθεσις τόμος 372 ἀριθμὸς 69. Λονδίνον 10 Ἰουνίου 1941.
- Μιχ. Λιναρδάκη*: «Ἐκθεσις ἐπὶ τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τῆς 2ας Στρατιωτικῆς Διοικήσεως Κρήτης» (Ἄρχειον Ἐμμ. Τσουδεροῦ).
- Κ. Μάκενζυ*: «Ἀέρας Ἐλευθερίας» Λονδίνον 1944.
- Γ. Μός*: «Ἡ ἀπαγωγή τοῦ Κράιτε» Ἐφ. «Νέα» Ἀθῆναι 1950.
- Γ. Μουρέλλου*: «Ἡ Μάχη τῆς Κρήτης» Ἡράκλειον 1946.
- Φ. Κούλερ—Φ. Σέβεριγκ*: «Ἀνοιξὴ πάνω στὴν Κρήτη» Βερολίνο 1944.
- Στ. Μυλωνάκη*: «Ὁ Ἐπίσκοπος Κυθωνίας καὶ Ἀποκοράνον Ἀγαθάγγελος Ξηρουχάκης κλπ.» Χανιά 1948.
- Ουδέιβελ*: «Ἡ Μάχη τῆς Κρήτης» Ἐφ. «Βῆμα» Ἀθῆναι Ἰούλιος 1946.
- Παν. Παπαθανασόπουλου*: «Ἀλεξιπτωισταὶ στὴν Κρήτη Μάιος 1944.» Ἀθῆναι 1946.
- Ε. Πυτικάκη*: «Θυέλλα στὴν Κρήτη». Θεσσαλονίκη 1947.
- Ε. Πυτικάκη*: «Λεβεντογενιά». Θεσσαλονίκη 1949.
- Στ. Ρομπέρτς*: «Ἐνα Ἀθάνατο λουλούδι». Λονδίνον 1944.
- Ἀχ. Σκουλά*: «Ἡ Δράσις τῶν Ἑλλήνων Ἀξιωματικῶν κατὰ τὴν Μάχην τῆς Κρήτης». (Ἄρχειον Ε. Τσουδεροῦ).
- Νικ. Σκουλά*: «Δημοσιεύματα διὰ τὴν ἀντίστασιν κατὰ τῶν κατακτητῶν. Ἐφ. «Κῆρυξ» Χανίων 1950 καὶ 1951.
- Γ. Στρατηγάκη*: «Σελίδες Κρητικῆς δόξης» Ἀθῆναι 1950.
- Στρατιωτικοῦ Κρητικοῦ (Χρ. Γ. Προυκάκη)*: «Συμπεράσματα ἀπὸ τὴν Μάχην τῆς Κρήτης» Ἐφ. «Κῆρυξ» Χανίων Μάιος τοῦ 1950 καὶ 1951.
- Γ. Συλαμανάκη*: «Ἡ Μάχη τῆς Κρήτης» Ἀθῆναι 1946.
- Στουντέντ*: «Κρήτη ἡ νίκη τῶν τολμηρῶν» Γζράτς 1942.
- Στουντέντ*: «Ἐτσι κατέλαβα τὴν Κρήτη» Ἐφημερ. «Ἀθηναϊκὴ» Ἀθῆναι Μάιος 1951.
- Τ. Σόλσμπερσ*: «Ἀναφορὰ ἐπὶ τῆς συμβολῆς τῶν Ἑλληνικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων εἰς τὴν ἄμυναν τῆς Κρήτης». (Ἄρχειον Ε. Τσουδεροῦ).
- Χρήστου Τζιφάκη*: «Πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις εἰς τὸ Ρέθυμνον».
- Ἐμμ. Τσουδεροῦ*: «Λόγοι» Ἀλεξάνδρεια 1942.
- Ἐμμ. Τσουδεροῦ*: «Διπλωματικὰ παρασκήνια 1941—1944» Ἀθῆναι 1950.
- Ουῖν. Τσῶρτσιλ*: «Ἀπομνημονεύματα τοῦ Β. Παγκοσμίου Πολέμου. Ἀθῆναι Ἐκδοσις Ἰάκρου 1950.
- Μπερν. Φράντσεργκ*: «Ἡ Μάχη τῆς Κρήτης» Ἐφ. «Νέα» Ἀθῆναι Μάιος 1946.
- Ἐδ. Χάουελ*: «Φυγὴ πρὸ τὴν ζωὴν» Λονδίνον 1946.

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ

Τὸ ἐξώφυλλο τοῦ βιβλίου προέρχεται ἀπὸ τὴν Φωτογραφικὴ συλλογὴ τοῦ καλλιτέχνου φωτογράφου Κώστα Κουτουλάκη. Ἀπὸ τὴν ἴδια ἐπίσης συλλογὴ ἢ ὅποια εἶναι πλουσιωτάτη καὶ καλύπτει ὀλόκληρον τὴν μεγαλόνησο προέρχονται καὶ οἱ 10 φωτογραφίες τοῦ βιβλίου κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ καλλιτέχνου. Οἱ ἄλλες φωτογραφίες εἶναι παρμένες κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μάχης τῆς Κρήτης, ἀπὸ Γερμανοὺς πολεμικοὺς ἀνταποκριτὰς καὶ δημοσιεύθησαν σὲ Γερμανικὰ περιοδικὰ. Ἡ βινιέττα τῆς 7ης σελίδος εἶναι τοῦ κ. Φωκ. Δημητριάδη. Τὰ κλισιέ, ἔγιναν εἰς τὸ τσιγγογραφεῖο τῆς «Πρωΐας» καὶ εἰς τὸ τσιγγογραφεῖο «Συνεργατικὴ». Ὁ συγγραφεὺς αἰσθάνεται ὑποχρέωση νὰ εὐχαριστήσῃ τὴν Τράπεζαν τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ Πρακτορεῖον Ἐφημερίδων Ἀθηναϊκοῦ Τύπου διὰ τὴν ἠθικὴν ἐνίσχυσιν τὴν ὅποιαν παρέσχον εἰς τὴν παρούσαν ἔκδοσιν. Ἡ ἐκτύπωσις ἔγινε στὰ Τυπογραφεῖα Ν. Ἀλικιώτη & Υἱοί, Ψαρῶν 2.

# ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ . . . . .	Σελίς	3
<b>Πρώτον Μέρος:</b> Ὁ Πόλεμος . . . . .	»	5
Ἡ Μάχη τῆς Κρήτης . . . . .	»	7
<b>Κεφάλαιο 1.</b> . . . . .	»	9
Βασιλεὺς καὶ κυβέρνησις κατεβαίνουν στὴν Κρήτη γιὰ νὰ συνεχίσουν τὸν πόλεμο. Οἱ πρῶτες προσπάθειες τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωση τῶν ἐνόπλων δυνάμεων ποὺ γίνονται μέσα σὲ συνεχεῖς βομβαρδισμούς. Τὰ Ἑλληνικά στρατεύματα καὶ οἱ Κρήτες ἄοπλοι. Ἡ ἀναβλητικότητα τῶν Βρεττανῶν. Τὸ ἐπεισόδιο Τζανακάκη—Φράϊμπεργκ.		
<b>Κεφάλαιο 2.</b> . . . . .	»	18
Ἡ ἀνυπολόγητος τακτικὴ τῆς Βρεττανικῆς στρατιωτικῆς ἡγεσίας, στὴν Κρήτη. Ἡ νῆσος ἀνοχύρωτος. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις προειδοποιεῖ τὴν Ἀγγλική. Ἐνα γράμμα τοῦ Προέδρου Ρούσβελτ στὸν Βασιλέα Γεώργιον. Ὁ Τσῶρτσιλ γιὰ τὴν ἀμέλεια τῆς ὀχυρώσεως τῆς Κρήτης. Ὁ Φράϊμπεργκ διορίζεται ἀρχηγὸς τῶν στρατευμάτων τῆς νήσου.		
<b>Κεφάλαιο 3.</b> . . . . .		27
Ὁ Φράϊμπεργκ ἀναλαμβάνει τὰ νέα καθήκοντα του. Προετοιμασίαι γιὰ τὴν ἀμυνα τῆς Κρήτης. Οἱ πρῶτες συνομιλίαι του μὲ τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις. Ζητεῖ νὰ ὑπαχθῶν στὶς διαταγὰς του τὰ Ἑλληνικά στρατεύματα καὶ νὰ ἀποχωρήσουν ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ Κυβέρνησις ἀπὸ τὴν Κρήτη.		
<b>Κεφάλαιο 4.</b> . . . . .		32
Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀντιμετωπίζει τὴν ἀντίδραση ὀρισμένων δυσχεραστῶν κύκλων. Μερικοὶ ὑπουργοὶ τῆς δὲν εἶναι ἀνεκτοί. Ἡ δολοφονία τοῦ στρατηγοῦ Παπαστεργίου. Ὁ πρωθυπουργὸς καταβάλλει ἐντατικὴ προσπάθεια γιὰ νὰ κατευνάσῃ τὰ πνεύματα. Οἱ ἀνησυχίες τοῦ Τσῶρτσιλ γιὰ τὴν ἀμυνα τῆς Κρήτης.		
<b>Κεφάλαιο 5.</b> . . . . .	»	38
Ἡ μάχη ἀρχίζει. Τρίτη 20 Μαΐου 1941 ὥρα 8.15 π.μ. Οἱ πρῶτοι ἀλεξιπτωτιστὲς προσγειώνονται στὸ Μάλεμα. Οἱ πρῶτες ἐπιτυχίες των. Τὸ γερμανικὸ ἐπιθετικὸ σχέδιο στοὺς ἄλλους νομούς τῆς Κρήτης. Σκληρὲς μάχαι στὸ Ρέθυμνο καὶ στὸ Ἡράκλειο. Ἡ συμμετοχὴ τοῦ πληθυσμοῦ στὸν ἀγῶνα.		
<b>Κεφάλαιο 6.</b> . . . . .	»	52
Ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος καὶ ὁ πρωθυπουργὸς Ἐμμ. Τσουδερός φεύγουν ἀπὸ τὴν Κρήτη. Δραματικὴ πορεία στ' ἀγρία βουνὰ τῆς νήσου. Πῶς διέφυγαν τὸν κίνδυνον τῆς αἰχμαλωσίας. Τὸ τελευταῖο διάγγελμα τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ πρὸς τὸν Ἑλληνικὸ λαόν. Ἡ ἀναχώρησις των γιὰ τὴν Αἴγυπτον.		



12.5	Κεφάλαιο 7. . . . .	60
14.12	Ὁ ἀγώνας συνεχίζεται. Μάχες στὸ Μάλεμε καὶ στὸν Γαλατὰ. Τὸ Μάλεμε χαμένο. Οἱ Γερμανοὶ καταλαμβάνουν δυὸ φορές τὸν Γαλατὰ καὶ ἐκδιώκονται μὲ ἄμεσες ἀντεπιθέσεις τῶν Βρεττανῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων Ὁ ἀγῶνος βομβαρδισμὸς τῶν Κρητικῶν πόλεων καὶ χωριῶν. Ἡ καταστροφή τῆς Γερμανικῆς ναυτικῆς ἀποβατικῆς δυνάμεως ἀπὸ τὸν Ἀγγλικὸ στόλο.	

28.3	Κεφάλαιο 8. . . . .	67
------	---------------------	----

Οἱ Γερμανοὶ καταλαμβάνουν ὀριστικὰ τὸν Γαλατὰ καὶ προελαύνουν πρὸς τὸ Δαράτσο. Οἱ ὑπερασπιστὲς ἔχουν φθάσει στὸ ἕσχατο ὄριο ἀντοχῆς. Τὰ Χανιά καὶ ἡ Σούδα ἀπειλοῦνται. Οἱ τρομακτικὲς ἀπώλειες τῶν Οὐαλῶν. Οἱ Ἑλληνικὲς στρατιωτικὲς δυνάμεις σὲ δύσκολη θέση. Μία ἐπιστολὴ τοῦ Ἀχιλλέως Σκουλά. Ὁ ἀγώνας τερατιάζεται στὸ Ρέθυμνο καὶ τὸ Ἡράκλειο.

15.4	Κεφάλαιο 9. . . . .	77
------	---------------------	----

Ἡ κατάληψη τῶν Χανιῶν καὶ τῆς Σούδας. Ἡ Βρετανικὴ Κυβέρνηση διατάσει τὴν ἐκκένωση τῆς Κρήτης. Δραματικὲς συγκρούσεις στὶς νότιες ἀκτὲς τῆς νήσου. Τὴν 1η Ἰουνίου οἱ Βρεττανοὶ ὑπογράφουν ἀνακωχὴ μὲ τοὺς Γερμανοὺς. Ὁ Ἕλληνας πρωθυπουργὸς μιλεῖ ἀπὸ τὸ Κάιρο. Κρίσεις γιὰ τὴν μάχη τῶν Φράϊμπεργκ, Κάνιγκαμ, Τσῶρτσιλ καὶ ἄλλων. Τὸ πνεῦμα τοῦ Ἀρκαδιοῦ.

	<b>Μέρος Δεύτερον: Ἡ Κατοχὴ.</b> . . . .	89
--	--	----

	Κεφάλαιο 1. Φον. Στουντέντ . . . . .	91
--	--------------------------------------	----

	Κεφάλαιο 2. Ἀλεξάντερ Ἀντρέ . . . . .	99
--	---------------------------------------	----

	Κεφάλαιο 3. Μπρόγιερ—Μύλλερ . . . . .	107
--	---------------------------------------	-----

	Κεφάλαιο 4. Φρίτς Σούμπερτ . . . . .	111
--	--------------------------------------	-----

	Κεφάλαιο 5. Μπένταγκ . . . . .	118
--	--------------------------------	-----

	Ἀγροτικὲς φυλακὲς Ἀγνιάς . . . . .	122
--	------------------------------------	-----

	Ἀγαθάγγελος Λαγγουβάρδος . . . . .	125
--	------------------------------------	-----

	Ἐκτελέσεις τοῦ Κερίτη . . . . .	128
--	---------------------------------	-----

	Ἡ καταστροφή τῆς Βιάννου . . . . .	132
--	------------------------------------	-----

	Ἡ καταστροφή τῶν χωριῶν τοῦ Ἀμαρίου . . . . .	136
--	---	-----

	Ἡ Ὀλοκαύτωση τῶν Ἀνωγείων . . . . .	141
--	-------------------------------------	-----

	Ἡ ἐκτελέσις τῶν κατοίκων τοῦ Μαλαθύρου . . . . .	144
--	--	-----

### Τὸ Κρητικὸ κίνημα Ἀντιστάσεως

	Κεφάλαιο 1. Οἱ πρῶτες ρίζες . . . . .	148
--	---------------------------------------	-----

	Κεφάλαιο 2. Οἱ Ὄργανώσεις . . . . .	152
--	-------------------------------------	-----

	Κεφάλαιο 3. Ἡ συστηματοποίηση τοῦ ἀγῶνα . . . . .	162
--	---	-----

	Ἡ αἰμάτινη σπονδὴ τῶν Κρητῶν . . . . .	168
--	--	-----

	Νεκροὶ Νομοῦ Χανίων . . . . .	169
--	-------------------------------	-----

	Νεκροὶ Νομοῦ Ἡρακλείου . . . . .	187
--	----------------------------------	-----

	Νεκροὶ Νομοῦ Ρεθύμνης . . . . .	194
--	---------------------------------	-----

	Οἱ νεκροὶ τῆς Χωροφυλακῆς . . . . .	201
--	-------------------------------------	-----

	Βιβλιογραφία . . . . .	205
--	------------------------	-----

	Υπερῶγραφα . . . . .	209
--	----------------------	-----





1150





